

NEGYEDSZÁZAD

MAGYAR IFJÚSÁG 2012

ISBN: 978-963-89861-6-0

Kiadó:

Iuvenis Ifjúságsszakmai Műhely – ISZT Alapítvány – Excenter Kutatóközpont – Új Ifjúsági Szemle Alapítvány

Szerzők: Bocsi Veronika, Dobó István, Fazekas Anna, Hajdu Miklós, Horváth László, Huszár Ákos, Makay Zsuzsanna, Nagy Ádám, Pelok Zita, Rab Árpád, Susánszky Éva, Szabó Fanni, Szanyi F. Eleonóra, Szántó Zsuzsa, Szeitl Blanka, Székely András, Tibori Timea, Tóth Péter.

Szerkesztő: Nagy Ádám, Székely Levente

Szakmai lektorok (recenzensek): Kabai Imre, Murányi István

Olvasószerkesztő: Szabó Beáta

Támogató:

©2016 – Minden jog fenntartva!

NEGYEDSZÁZAD
MAGYAR
IFJÚSÁG

2 0 1 2

SZERKESZTETTE:

NAGY ÁDÁM, SZÉKELY LEVENTE

TARTALOMJEGYZÉK

Köszöntő.....	7
Szanyi F. Eleonóra	
Ifjúsági helyzetkép a világban, nemzetközi kitekintés	9
Makay Zsuzsanna	
Ifjúsági életszakasz a változó társadalomban.....	46
Tóth Péter – Huszár Ákos	
Rétegződés és mobilitás: ifjúsági rétegek, mobilitási lehetőségek és stratégiák.....	78
Szeitl Blanka	
Válságról válságra: az ifjúság gazdasági pozíciója és tudatossága ...	118
Bocsi Veronika	
Expanzió és szelektivitás – oktatási helyzetkép a rendszerváltás után	147
Horváth László – Szabó Fanni	
A munka alapú társadalomból a munka alapú társadalomba: munkaerő- piaci státusz – életút – tervek, munkanélküliség	179
Nagy Ádám – Fazekas Anna	
Szabad és még szabadabb idők	202
Susánszky Éva – Szántó Zsuzsa – Székely András	
Egészségügyi helyzetkép: kockázati magatartások	242

Rab Árpád

Az újmédia és a digitális kultúra nemzedéke: virtuális terek, digitalizált hétköznapiak. 280

Fazekas Anna – Dobó István

Ön és tükörkép: identitás, értékek. 308

Fazekas Anna – Nagy Ádám

Generációs problématerkép. 339

Hajdu Miklós – Pelok Zita

Fiatalkor, akik elvándorolnának – migrációs profilok alakulása a rendszerváltás óta 371

Nagy Ádám – Tibori Tímea

Narratívák hálójában: az ifjúság megismerési és értelmezési kísérletei a rendszerváltástól napjainkig. 400

Szerzőink 432

Köszöntő

A rendszerváltás a volt szocialista tömb országaiban teljes gazdasági, kulturális és társadalmi átrendeződést hozott, amely részben sikeres, részben kudarcokkal szegélyezett volt. Az átalakulás az ifjúságot sem hagyta érintetlenül, egyes dimenziókban a nyugati trendekhez való gyors felzárkózást hozott, míg más területeken láthatóvá tette vagy éppen növelte a meglévő különbségeket. Az azóta eltelt *negyedszázad*, olyan időtávlat, amely alkalmassá teszi az adatokat visszatekintésre, értékelésre, a trendek kirajzolására és a jövőre vonatkozó következtetések megfogalmazására.

Közhelyszerű tény, hogy a mai fiatalok jelentik a közeljövő erőforrását, de ugyanők alkotják a földrajzi migrációra leginkább hajlamos társadalmi csoportot. Nem is kérdés tehát, hogy a közösség vagy társadalom számára kulcsfontosságú megismerni élethelyzetüket, életmódjukat, problémáikat, illetve meghatározni azt, hogy mit tehetünk annak érdekében, hogy ez az erőforrás ne vesszen el.

Magyarországon a rendszerváltást követő kutatások, különösen az ezredforduló óta megvalósuló nagymintás (8000 fős) ifjúságkutatási program – amely a 15-29 éves korosztály élethelyzetét igyekszik négyévenként leírni – alkalmas eszköz arra, hogy a jövőre vonatkozó következtetéseket megalapozó, átfogó képet festhessünk a magyar ifjúságról, még akkor is, ha az ifjúság ennél némileg bővebb korosztályt jelent, sőt az elmúlt negyedszázadban maga is változó korcsoport.

Jelen munka jellegét és megvalósítóinak személyét illetően erősen kapcsolódik a legutóbbi nagymintás ifjúságkutatáshoz, a Magyar Ifjúság 2012-höz, amelyhez kötődően 2012 végén a gyorsjelentés¹ bemutatását követően, a szakma legjobbjait és ifjú tehetségeiket felvonultató szerzőgárdával három tanulmánykötet is napvilágot látott. 2013 őszén 12 tematikus írással megjelent az első tanulmánykötet²; 2014-ben olyan kötet jelent meg, amely adott kutatói hipotéziseket mutatott be, igazolt vagy cáfolt³; 2015-ben pedig ki-

1 Székely, L. /szerk./ (2012): Magyar ifjúság 2012 kutatás első eredményei – 10 kérdés az ifjúságról. Kutatópont.

2 Székely, L. /szerk./ (2013): Magyar Ifjúság 2012 – Tanulmánykötet. Kutatópont.

3 Nagy, Á. – Székely, L. /szerk./ (2014): Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012. ISZT Alapítvány-Kutatópont.

adásra került a regionális elemzés⁴. Jelen munka – összhangban a címével – a fiatalok életét és (az ifjúsággal kapcsolatos kutatások eredmények alapján) az elmúlt emberöltőben bekövetkezett változásokat igyekszik lefedni.

A kötet bevezető tanulmánya leírja a nemzetközi ifjúsági értelmezések, megközelítések terét. A második tanulmány 25 év demográfiai folyamatait, a felnőtté válás, családalapítás, gyerekvállalás trendjeit járja körül. A harmadik munka az ifjúsági rétegek, társadalmi mobilitási lehetőségek és stratégiák témáját elemzi. A negyedik anyag az ifjúság gazdasági pozíciójának és tudatosságának területét mutatja be. Az ötödik dolgozat az oktatási expanzió, iskolai életutak, tanulási tervek negyedszázadát értékeli. A hatodik munka a munkaerőpiaci státusz és életút, munkával kapcsolatos tervek és munkanélküliség terét fürkészi. Az ezt követő dolgozat az aktív és passzív szabadidős tevékenységeket és lehetőségeket veszi górcső alá, míg a nyolcadik munka az egészségvilágot és kockázati magatartásokat fejtegeti. A kilencedik anyag az újmédiáról és digitális kultúráról ad helyzetképet. A tizedik tanulmány az identitás, értékek témakörét fejt ki, a tizenegyedik a generációs problématerképet járja körül. Az utolsó előtti anyagot a migráció tematizálja: az európai integráció hatásai és megítélése, illetve a fiatalok migrációs stratégiái kerülnek ismertetésre. A záró tanulmány az elmúlt negyedszázad magyarországi ifjúsági narratíváinak leírására vállalkozik, bemutatva azokat az értelmezéseket, amelyek jellemezték az ifjúság megismerésének szándékát.

Köszönetet kell mondanunk a Pallas Athene Domus Animae Alapítványnak a kötet kiadásának támogatásáért. A kötet szerkesztése a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj segítségével valósult meg.

/a szerkesztők/

4 Nagy, Á. – Székely, L. /szerk./ (2015): Harmadrészt – Magyar Ifjúság 2012. ISZT Alapítvány.

Ifjúsági helyzetkép a világban, nemzetközi kitekintés

Szanyi F. Eleonóra

I. Bevezetés

A tanulmány célja az ifjúságkutatás nemzetközi keretek közötti elhelyezése, ami számos lehetőséget és kihívást rejt magában. Az ifjúságkutatás, kialakulása óta magán hordoz olyan jellemzőket, amelyek a releváns témák körét, a vizsgálati módszerek típusait, ezáltal a terület egészét meghatározzák, számos bizonytalanságot hagyva a rendszerben. A tanulmány a fenti korlátok értelmezéséhez, a közöttük való eligazodáshoz ad némi segítséget. Bemutatja azokat a nemzetközi adatforrásokat, amelyek mentén az olvasó további információkhoz juthat a fiatal életszakasz megismeréséhez. A tanulmány első része azokkal a jellemzőkkel és sajátosságokkal foglalkozik, amelyek segítenek kijelölni és leszűkíteni a vizsgált kérdések körét, vagyis tisztázzák az áttekintés diszciplináris beágyazottságát. A második rész a módszertanra fókuszál, vagyis azokra a nemzetközi adatforrásokra, amelyek közvetlen vagy közvetett formában foglalkoznak a kötetben megjelenő témákkal. Ugyancsak ebben a részben kerül sor a nemzetközi adatok használatával kapcsolatos kritikai megfontolások bemutatására. A harmadik egységben azzal foglalkozom, hogy az elmúlt években melyek azok a témák, amelyek a ifjúságkutatás területén dolgozó szakembereket leginkább érdeklik az európai térségben.

II. Sokszínű ifjúságkutatás – témák és diszciplinák

Az ifjúságkutatás sajátossága, a terület interdiszciplináris jellege, hiszen az ifjúságkutatásban összekapcsolódhat a szociológia, a pszichológia, pedagógia, a kultúrakutatás, sok országban a kriminológia, stb¹. A diszciplinák

1 Hazánkban ez utóbbi összetevő kevésbé érzékelteti hatását, a társadalomkutatáson belül inkább a fiatalkori deviáns viselkedésnek van jelentősebb szakirodalma.

találkozása magával hozza az elméleti és a módszertani keretek sokszínűségét, összetettségét. A területen dolgozó szakemberek számára ez magától értetődő, így joggal merülhet fel a kérdés az olvasóban, hogy a miért tartom mégis fontosnak a diszciplináris keretek tisztázását. A fiatalokkal kapcsolatos általánosságok megfogalmazásának (pl. Melyek az aktuális trendek?), gátat szab a szűkítő feltételek hiánya. Jellemzően felmerülő kérdés, hogy kiket tekinthetünk fiataloknak, melyek azok a korosztályok, amelyekkel érdemes foglalkozni. A mindenkori feloldást segítheti annak tisztázása, hogy mi a kutatási kérdés, és milyen diszciplína szemszögéből kerül sor a vizsgálataira.² Az ifjúságkutatás ernyőt jelent a fenti tudományterületek együttműködésére, ugyanakkor nehezíti az egységes kép kialakítását. Mindezek alapján fontosnak tartom tisztázni, hogy milyen szemüvegen keresztül határoztam meg a „releváns kérdések” körét. Szociológusként elsősorban azokra a folyamatokra koncentráltam, amelyek a fiatalok társadalomban elfoglalt helyét és az arról kialakított szemléletet irányították, befolyásolták az elmúlt években. A kijelölt témák, módszerek, feldolgozott irodalmak kiválasztását ezen szűkítő feltételek korlátozzák. A tanulmány fókuszának szűkítése mellett szóló további érv, hogy azok az adatforrások, amelyek lehetővé teszik a nemzetközi kitekintést és a fiatalok életének statisztikai összehasonlítását, többnyire ugyancsak a szociológiai megközelítést követik.

A tágabb keret kijelölését követően jogos kérdés lehet, a szociológia területén belül melyek tekinthetők domináns témáknak napjainkban. Farrugia (2014) az ifjúságszociológia két versengő tradíciójának az „átmenet” diskurzusát és a „kultúra” perspektíváját tekinti. Az első központi kérdése, hogy milyen kapcsolat figyelhető meg a társadalomban elfoglalt hely és az életutakban bekövetkező változások között, központi szerepet szánva az osztály-hovatartozásnak (Roberts, 1968).

Az ifjúságkutatás másik korai tradíciója az ifjúsági kultúrákra, leginkább a szubkultúrákra fókuszál, kiemelt figyelmet szentelve az identitás és a társadalmi szerep egyéni megformálásának (Clarke, 1976). Az elmúlt évtizedekben

2 A pszichológia számára központi probléma lehet, hogy bizonyos korosztályoktól milyen mentális és kognitív készségek elvárhatók, és ezek trendszerűen változnak-e. A szociológia releváns kérdéseit tekintve ugyanakkor nehezen eldönthető, hogy helyesen járunk-e el akkor, amikor a 30 feletti, önálló háztartással nem rendelkező, egyedülálló egyéneket korosztályi alapon „felnőtt” kategóriába soroljuk és kihagyjuk a vizsgálati körből, míg a huszonéves, önálló egzisztenciával rendelkező, gyerekes szülőket viszont „fiatalként” kezelünk. A kérdés feloldására a szociológiában egyre inkább az ifjúsági korcsoport alcsoportokra való bontása jellemző.

számos új elmélet látott napvilágot, de a két terület közötti elkülönülés, rivalizálás nem szűnt meg. A kétezres évek elején kiadott, egyik összefoglaló munkájában Roberts (2003) még erőteljesen érvelt amellett, hogy a szociológiának ki kell jelölnie saját releváns kérdéseit, és ezek között elsődleges területnek az átmenet kutatását kell tekinteni (értve ez alatt az iskolából a munkaerőpiacra történő átmenet, valamint a családalapítás és az önálló háztartás kialakításának átmeneti időszakát). A szerző szerint a „fiatal” nem egy korcsoportot jelöl, hanem egy élethelyzetet, amiben az egyént az intézményrendszerek közötti állandó váltás jellemzi, és ezen váltások más-más státuszszal járnak együtt. Az átalakulás két legfontosabb pontjaként a munkaerőpiacra történő belépést és az önálló család- és háztartás kialakítását jelöli meg. Az egyén státuszában bekövetkező (relatív) stabilitás kialakulása mellett, a két folyamatot azért emeli ki, mert a modern társadalmi lét két alapvető intézményrendszerébe (nukleáris család, önálló munka) való belépést jelentik. Roberts határozott állásfoglalását feltehetően az ebbe indokoltta, hogy az ezredfordulót megelőző két évtizedben számos olyan munka látott napvilágot, amelyek a fiatalok életvilágának átmenet alapú vizsgálatát megkérdőjelezték. Somlai (2010) Tenbruck munkáját idézi a folyamat kapcsán, aki már a hetvenes években „megjósolta” az évszázad végére bekövetkező változásokat: *„a fiatalkori életszakasz megnyúlása, a helyzetéből fakadó bizonytalanság, a saját kultúra igénye (miközben a fiatalok kultúrája egyre inkább rányomja bélyegét az egész kultúrára) és a nemzetköziesedés...”*. (Somlai (2010):179. idézi Tenbruck (1965): 87-89. írását). A jelenség központi eleme az átmenet időszakának kitolódása, valamint a felnőttkorba lépést jelentő intézményrendszerek kapcsolatának lazulása. A „posztadoleszcensz” jelenség¹ lényege, hogy a 20 és 30 közötti korosztályban az önálló háztartás kialakítása és a saját család alapítása kitolódik, valamint az ezek megteremtését biztosító stabil állás is egyre ritkábban jellemzi a korosztály tagjait, a szülőktől való egzisztenciális függés hosszabb ideig megmarad. Az elmélet kiterjesztheségét nagyban korlátozta, hogy megszületésekor annak elemei a felsőfokú végzettséggel rendelkező, nyugat-európai fiatalokat jellemezték csupán. Az elmúlt évtizedek felsőoktatási expanziója viszont kibővítette azok körét, akiket potenciálisan érinthet a jelenség, bár ez a volt szocialista országok esetében továbbra sem haladja meg az adott populáció egyharmadát. Az elmélettel

1 Az eredeti kifejezés Kenistontól (1970) származik, a jelenséggel és hazai sajátosságaival részletesen foglalkoztak Somai és kollégái (Somlai et al., 2007).

kapcsolatban további kérdés – amire Roberts is felhívja a figyelmet – hogy a változás forrása vajon a korosztály megváltozott viselkedési mintáiban keresendő, vagy csupán az átalakuló gazdasági és társadalmi viszonyokra adott válaszként értelmezhető. Az elmélet terjedésének időszakát ugyanis – más-más formában ugyan, de – mind nyugaton mind keleten komoly gazdasági problémák jellemezték, amelyben a fiatalok kiszolgáltatottsága nőtt, pozíciójuk megváltozott.

Az elmúlt évtizedek társadalmi és gazdasági változásai – amelyek között központi szerep jutott a munkaerőpiac szerkezeti átalakulásának – új témák beemelését tették indokolttá. Az átmenet összetettebb jellegét hangsúlyozó munkák mellett, a kilencvenes évek másik hozadéka, hogy ráirányította a figyelmet a fiatal női munkavállalók helyzetére, megjelentek a gender kérdések az ifjúságkutatásban is (Walkerdine, 1997; Harris, 2004). Az ezredfordulót követően az előző évtized problémái fokozódtak az európai országok többségében, magukkal hozva a fiataalkori munkanélküliség, bizonytalan státuszok terjedő jelenségét (Furlong-Kelly, 2005; Andres-Why, 2010). A kétezres évekre vonatkozóan a kutatók egy része egyenesen úgy fogalmaz, hogy a modern társadalomban az átmenet diskurzusnak nincs értelme, hiszen nincs olyan egyértelmű irány, ami felé orientálnák magukat a fiatalok (Cohen-Ainley, 2000), az életutak standardizálható jellege megszűnik (Brückner-Mayer, 2004). Az ifjúságszociológiára nagy hatást gyakoroltak Beck (1992) és Giddens (1991) munkái, akik a modernitás átalakulását helyezték írásaik középpontjába, és amelyek a modernitással együtt járó „új típusú bizonytalanságok”, valamint az „individualizáció” fogalmainak egyre gyakoribb használatát eredményezték. Ezen elméletek további hozadéka a globalizálódó gazdaság munkaerőpiacra gyakorolt hatásának vizsgálata, vagyis a kilencvenes évek folyamatai inspirálták az ifjúság helyzetének nemzetközi platformokra való kiterjesztését, a globális folyamatok figyelembevételét. A jelenség vizsgálatának fontossága abból fakadt, hogy a globalizáció eredményeként rugalmasabbá váló gazdaságok nem csak lehetőségeket teremtettek, de a verseny nyomán fokozták a kiszolgáltatottabb csoportok – így a fiatalok – kitettségét is. Az ifjúsági korosztály egészére gyakorolt hatása mellett, a globalizáció a korosztály egyes csoportjai közötti (képzettség, nem, lakóhely szerinti) társadalmi különbségek fokódásához is hozzájárult (Blossfeld-Hofmeister, 2005).

Az ifjúságkutatás másik korai tradíciója a kultúrakutatás, ami a fiatalok identitásának alakulására és a kultúrában való részvételükre fókuszál. Az irányzat

első fázisát a szubkultúra-kutatás dominálta (Clarke, 1976) valamint annak vizsgálata, hogy milyen kapcsolat fedezhető fel az egyes zenei irányzatok követői és az osztályhelyzet között (Hedbig, 1976), különös tekintettel azokra a zenei irányzatokra, amelyek elutasították a kapitalizmusnak tulajdonított elidegenedést, és az osztályhatárok áttörését siettették. A nyolcvanas évek társadalmi változásai, az új zenei irányzatok megjelenése vitákat generáltak az irányzat követői között. A kultúra fogyasztása és az osztály-hovatartozás közötti kapcsolat megkérdőjeleződött. A kilencvenes években a kultúra, illetve egyes irányzatok követésének kérdésköre, egyre inkább átkerült a globalizált, digitalizált média diskurzusába. Az információs és kommunikációs technológiák terjedése sajátos pozíciót teremtett az ifjúságkutatás számára, hiszen az innovatív eszközök használatában a fiatalabb generációk élen járnak, így egyrészt új fogyasztókként, másrészt a társadalmi változások hordozóiként kerültek a figyelem középpontjába. A kétezres években Shildrick (2006) és Blackman (2005) kritikát fogalmazott meg a folyamat kapcsán, azt hangsúlyozva, hogy a kulturális fogyasztásra, valamint az ahhoz való reflektált viszonyra továbbra is erős befolyást gyakorol a fiatalok osztály-hovatartozása. A társadalmi átalakulás kihívást jelentett ezen irányzat követőinek is, hiszen az identitás kialakulása, formálódása és a fiatalok jövőjükkel kapcsolatos elképzelései jóval összetettebb folyamatokba ágyazódva zajlanak napjainkban, valamint a „fiatalkor” időszaka kitolódott, határai bizonytalanná váltak.

Az irányzat pozíciójának változásához hozzájárulhatott egy másik folyamat is. A szociológiában gyakori a vizsgált témák „probléma alapú kezelése”, így az ifjúságkutatásnak is gyakori témája a deviancia. Cieslik (2003) szerint – aki az angolszász országok ifjúságkutatásával foglalkozott – a kilencvenes évek népszerű témája, a szubkultúrák kutatása gyakran téves képet festett a fiatalokról. A drogokkal, társadalmi kirekesztéssel, korai anyasággal foglalkozó kutatások megfeledeztek annak tisztázásáról, hogy a fiatalok többségét nem érintik ezek a problémák. Mindeközben a média, a törvényhozás és a rendvédelmi szervek, aktív beavatkozásokat kezdeményeztek a „problémás fiatalokról” szóló hírek alapján, amelyek esetenként több kárt, mint hasznot hoztak. Részben ezek eredményeként váltak egyre népszerűbbé a részvételi technikák, hiszen lehetőséget teremtettek arra, hogy mind a helyi probléma azonosításába, mind azok megoldásába bevonják az érintett korosztályt.

Az átmenet- és kultúrakutatást tartalmi különbségeik mellett, markáns módszertani eltérések is jellemezték. Míg a kultúrakutatás hívei leginkább a

lokális közösségek etnográfiai megfigyelését szorgalmazták, addig az átmenet kutatásával foglalkozók inkább kvantitatív adatbázisok elemzésére hagyatkoztak. Ez utóbbi lényegesen nagyobb teret engedett a vizsgálatok térbeli és időbeli kiterjesztésének (Furlong, 2011). Nem véletlen, hogy a nemzetközi összehasonlítások fókuszában leginkább az „átmenet” kérdései jelennek meg, még akkor is, ha a folyamatok értelmezése akár Európa szintjén is meg lehetőségen nehézkes.

A „késő modernitás” elméletalkotói a két irányzat közötti híd kialakításán dolgoznak, véleményük szerint a fiatalok tapasztalatai egyre inkább individualizálódnak, a társadalomban való részvétel egyre összetettebb formái alakulnak ki, amelyek hatással vannak az egyenlőtlenségek újratermelődésére is. A folyamat eredménye például, hogy a „koherens átmenet” helyét egyre inkább átveszi a „strukturált individualizmus” diskurzusa, (Brannen and Nilssen, 2002; Lehmann, 2004) ami a munkaerőpiacra történő belépés diverz jellegére utal. A két hagyományból építkező elméletek hiányossága Furlong és kollégái szerint (2011), hogy megmaradnak az eredeti elméletek kereteinél, vagyis egy külső, korlátozó struktúrában helyezik el az identitás kialakulásának folyamatát. Ennek következtében nem tudnak választ adni bizonyos új társadalmi folyamatokra, mint például az életfázisok határainak elmosódása. A szerzők ennek feloldására alkalmazták a „társas/társadalmi generációk” (social generations) (Mannheim, 1952; Nayak, 2003; és Mizen, 2004 munkáira hivatkozva) fogalmát. A megközelítés lehetőséget teremt egy adott időszak sajátosságainak figyelembe vételére és a szubjektív elemek beépítésére. Az elmélet alapján, a jelenkor fiatalságának tapasztalatai nem, vagy csak korlátozottan összevethetők a szülők generációjának tapasztalataival. A szerzők számos példát hoznak az oktatásban és a munkaerőpiacon bekövetkező változásokra, amelyek véleményük szerint eliminálják az átmenet strukturális sajátosságainak osztály- vagy nemi hovatartozás alapú magyarázatait. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a szerzők többnyire angolszász országok példáit említik, amelyekben a változások lényegesen gyorsabb ütemben és mértékben zajlottak. Kevésbé egyértelmű képet kapunk, ha akár Európa szintjén összehasonlítjuk az országokat, nem beszélve a fejlődő országok jellemzőiről.

Az elmúlt években a fiatalok helyzetének vizsgálatát a figyelem középpontjába emelte a gazdasági válság hatására fokozódó fiatalok munkanélkülisége, ami főleg a mediterrán országokban jelent komoly kihívást (EU Youth

Report, 2015). Az elhúzódnó folyamat rávilágított ezen kívül azokra a társadalmi problémákra, amelyek évek óta jelen vannak ugyan az európai társadalmakban, viszont a válság hatására érték el kritikus szintjüket. Ezek a fiatalok instabil foglalkoztatásának társadalmi következményei, mint az önálló egzisztencia kialakításának nehézségei, az önállóvá válás és a családalapítás kitolódó időpontja. A pillanatnyi jelenségek hosszabb távú következményeinek tárgyalásával is egyre gyakrabban találkozunk, ilyenek a csökkenő gyermekszám következtében előregedő társadalmak vagy a megterhelt szociális rendszerek jövőbeli problémája.

A fenti rövid áttekintés alapján azokkal a témákkal foglalkozom leginkább, amelyekre az elméleti keretben kitértem, különös figyelmet szentelve az átmenet jellemzőinek. Az elméletekkel kapcsolatos „egyenlőtlen elbánás” oka részben tartalmi, részben módszertani. Az átmenet vizsgálatának relevanciája megkérdőjeleződött a tudományos közösségben az elmúlt években, de érdekes kérdés lehet, hogy az átmenet nagymértékű diverzifikálódása egyenlő mértékben és formában érintette-e például az európai országokat. Döntésem mellett szóló módszertani érv – ahogy arra korábban utaltam –, hogy ez az irányzat teszi leginkább lehetővé a különböző jellemzőkkel rendelkező társadalmak térbeli és időbeli összehasonlítását, hiszen a változatosan szerveződő egyéni életutak mögött továbbra is strukturált folyamatokat feltételez.

III. Nemzetközi összehasonlítások és azok módszertani korlátai

A nemzetközi kitekintés lehetősége egyre szélesebb körben biztosított azon európai és nemzetközi adatbázisoknak köszönhetően, amelyek az elmúlt években növekvő volumenben és szélesedő témaspektrumon válnak hozzáférhetővé. Közöttük is kiemelkedő szerephez jutnak az Európai Unió statisztikái, amelyek egy része megismételt adatfelvételek eredményeként jön létre, mint például az Eurobarométer, vagy nemzeti szintű adatok összegyűjtésén alapszik, ilyenként említhetők az Eurostat adatainak többsége. Az említett adatbázisok elsősorban nem a fiatalok vizsgálatával foglalkoznak, viszont időről időre megjelennek olyan tematikus blokkok és jelentések, amelyek kifejezetten az ifjúsági korosztály sajátosságaira fókuszálnak (pl. Flash Eurobarométer, No. 202, 2007). A fenti folyamatokhoz kapcsolódóan az EU saját ifjúsági stratégiát alakított ki, ami meghatározott indikátorok folyamatos monitorozásán

alapszik.² Az európai szintű adatok kapcsán érdemes megemlíteni a szakosított hálózatokat is, amelyek ugyancsak szisztematikusan szolgáltatnak összehasonlítható adatokat, ezek vagy másodelemzésként országos adatokból származnak, vagy önálló adatfelvételek nyomán jöttek létre. (A kötetben feldolgozásra kerülő témákhoz kapcsolódóan lásd a melléklet 1. tábláját.)

A nemzetközi összehasonlításra lehetőséget teremtenek a fentiekén kívül a European Social Survey kétévente megismételt adatfelvételei, valamint a European Value Study hosszabb múltra visszatekintő, és szélesebb körben zajló, de ritkább felvételei. A két utóbbi adatbázis esetében is elmondható, hogy elsősorban nem ifjúságkutatási céllal alakították ki őket, az adatfelvételek minden országban lefedik a teljes népességet, viszont a részminták lehetőséget teremtenek egyes attitűdkérdések ifjúsági csoportokon belüli vizsgálatára, valamint a korosztályok közötti különbségek elemzésére.

További lehetőségeket rejtenek bizonyos nemzetközi szervezetek összehasonlítható statisztikái. Ezek közül is érdemes kiemelni az OECD néhány sorozatát. A szervezet jellegéből fakadóan elsősorban a gazdasági aktivitással kapcsolatos mutatók összegyűjtésével, standardizálásával és ehhez kapcsolódó adatok felvételével foglalkozik. A fiatalokra fókuszáló jelentései is elsősorban ezen témák köré csoportosulnak.³ Leginkább ismert és hivatkozott adatforrások az Education at a Glance jelentések, és a PISA felvételek. Az előbbi a nemzeti oktatási statisztikák összegyűjtését és standardizálását követően hasonlítja össze a tagállamok oktatási és munkaerő-piaci mutatóit, míg az utóbbi az iskoláskorú tanulók kompetenciamérésével foglalkozik. Hazánk nem vett ugyan részt az adatfelvételben, de a tagországok egy része a felnőtt lakosság körében is folytatott kompetenciamérést, az adatfelvétel PIAAC néven ismert. A fiatalokkal foglalkozó statisztikai adatok egy további csoportja az ENSZ és szakosított szervei által gyűjtött információk.⁴ A többi adatbázissal szemben az ENSZ adatai azokra az országokra is kiterjednek, amelyekről más nemzetközi szervezettől nem tudunk informálódni. Komoly problémát jelent ugyanakkor az adatok megbízhatósága az érintett országokban, hiszen a statisztikai adatszolgáltatás rendszerei nem standardizáltak.

2 Lásd az Európai Ifjúsági Monitor témái: http://ec.europa.eu/youth/dashboard/index_en.htm
 Területi bontásban szemléltetett ifjúsági statisztikák: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/youth>

3 <http://www.oecd.org/youth.htm>

4 <http://www.un.org/youthenvoy/youth-statistics/>

A nemzetközi összehasonlítás korlátai

A nemzetközileg hozzáférhető adatbázisok ismeretében nem tekinthetünk el annak tisztázásától, hogy milyen korlátai illetve buktatói vannak az államok közötti összehasonlításnak, illetve az adatok alapján, a vizsgált társadalmakra vonatkozó új elméletek kialakításának. A kutatás klasszikus folyamatában az adatgyűjtés nem öncélú, általában valamilyen kutatásméleti problémának van alárendelve. A fent említett adatbázisok esetében az adatok gyűjtésének motivációja eltér a klasszikus utaktól, sok esetben szakpolitikai megfontolások alapján kerülnek kialakításra, ami korlátozza felhasználhatóságukat. Az Európai Unió például a 2000 évek elején jelentős forrásokat áldozott a fiatalokkal foglalkozó vizsgálatokra, többségük a nemzeti politikák, gyakorlatok felmérésére irányult. A kutatások kezdeményezésének elsődleges célja, a már bevezetett szociálpolitikai megoldások hatásának vizsgálata, valamint a fiatalok munkanélküliségének felszámolását segítő szakpolitikák kialakítása volt (Cartmel, 2003).

Az európai összehasonlításokkal kapcsolatban Cartmel súlyos problémaként említi, hogy azok sok esetben szakpolitikáknak, vagy nemzeti lobbiknak vannak alárendelve. Az elsőnek a szerző szerint az az eredménye, hogy az adatok vizsgálatakor elsődleges cél a hasonlóságok azonosítása, amire európai szintű intézkedések felépíthetők. A második esetében olyan elméletek tesztelésére kerülhet sor, amelyek egy adott nemzetre jellemzők leginkább, viszont európai szintű vizsgálatuk által pozicionálják az adott országot (európai prioritásként beállítva az adott probléma megoldását). A fenti folyamatok eredménye, hogy az összehasonlító elemzések megállapításai gyakran figyelmen kívül hagyják a jelenségek mögött meghúzódó tartalmi különbségeket. A szerző példaként említi a hosszú munkanélküliség és az oktatás kapcsolatát. A nemzetközi statisztikák alapján érvényes megállapítás, miszerint az oktatásban nyújtott jobb teljesítmény csökkenti a hosszú távú munkanélküliség kockázatát. Ugyanez a tanulmány megjegyzi ugyanakkor, hogy vannak országok, például Finnország, ahol a hosszú távú munkanélküliség által sújtott fiatalok társadalmi háttere egyetlen országhoz sem hasonlít (Gallie and Paugam, 2000). A fenti okok húzódnak meg a mögött, hogy a nemzetközi adatfelvételek tárgyát néha „divatos” és nem statisztikailag releváns kérdések képezik. A fenti folyamat további eredménye lehet, hogy az európai ifjúsági statisztikák magas számához képest az elméletalkotás mértéke minimális, viszont

vannak olyan területek, ahol az elméletalkotás túlburjánzott és prioritást élvez az empirikus alátámasztáshoz képest. (Cohen és Ainley, 2000).

Cartmel munkája alapján a nemzetközi ifjúságkutatások a következő formában csoportosíthatók azok előnyös és hátrányos tulajdonságai alapján.

1. táblázat: Módszertani hatékonyság az EU kutatásokban

Módszer	Példa	Erősség	Gyengeség
Bilaterális elemzés (elsődleges)	Karovnen et al. (2001)	Belső tudás	Inkompatibilitás
Multilaterális elemzés (elsődleges)	Julkunen és Malmberg-Heimonen, 1998)	Kérdések kontroláltsága	Növekvő komplexitás, problémás interpretálás
Másodelemzések	OECD		
(a) nemzeti adatbázisok	Európai háztartási panelek	Magas minőségű adatok	A kérdések nem kontrolláltak
(b) európai adatbázisok			
Tematikus hálózatok	EGRIS (2001)	Olcsó	Nincs empirikus adat

Forrás: Carmel, (2003): 89. oldal

A több országot, egyidejűleg magába foglaló elemzések számos hozadékkal szolgálnak, nagymértékű, széleskörű tudás felhalmozására adnak lehetőséget, ugyanakkor számos buktatót rejtenek. Állandó egyensúlyozást igényel a kutatóktól a tökéletes módszertani kivitelezés és a tartalmi elemek minőségének fenntartása, értelmezése. Nehézséget okoznak a nyelvi különbségek (pl. jelentéstartalmak eltérése egy interjú vagy kérdőív esetén), az adatgyűjtés egyes kategóriáinak összeegyeztetése (pl. milyen feltételek alapján kap munkanélküli támogatást egy fiatal), de akár eltérő törvényi szabályozás is (pl. Franciaországban a politikai részvételre, az illegális tevékenységekre vonatkozó kérdések nem megengedettek). A másodelemzésekkel kapcsolatban felmerülő problémák a nemzetközi összehasonlítások esetében fokozottan jelen vannak. Ezekben a kutatásokban nem az elemzési célok vezették az adatgyűjtést, az országok rendszerei eltérnek, az összehasonlítás inkább

csak a következtetések összefoglalása szintjét valósítható meg. Az egységes európai adatbázisok esetében az adat relatív olcsó, a kérdések azonos formában vannak kialakítva, viszont az adatfelvételek többségében az ifjúsági korosztály kis elemszámban szerepel. A hálózatok kapcsán a szerző megjegyzi, inkább elméletalkotásra alkalmasak, bár gyakori probléma, hogy egy adott ország sajátosságaiból fogalmaznak meg általánosításokat a kutatók, amelyek félrevehetik az ifjúságkutatás nemzetközi fókuszát.

Európai ifjúság a statisztikák tükrében

Az európai fiatalok helyzetének leírásakor két európai riport bemutatására kerül sor. Az összefoglalóban dominál a Bizottság 2015-ben kiadott összefoglalója, amelynek legfrissebb adatai a 2014-es eredményeket tükrözik⁵ (EU Youth Report, 2015). Néhány olyan kérdés esetében, amelyre a legutóbbi elemzés nem tér ki, egy 2009-es elemzést idézek (Youth in Europe, 2009). A fentiek alapján, az összefoglalóban a fiatalok életútjának átmeneti időszakára fókuszálók, vagyis az iskolából munkaerőpiacra történő átmenetre, valamint az önálló háztartás és család kialakításának folyamatára. A statisztikai összefoglalók magukban foglalják a tagországok mellett a partnerországokat is. Az európai statisztikák diskurzusát definíció szintjén is dominálják az „átmenet” kérdései, ami feltehetően részben az EU eredeti céljaira vezethető vissza (gazdasági együttműködés kereteinek megteremtése), másrészt az átmenet módszertani sajátosságaira (kvantitatív módszerek dominanciája). A fiatalok körének meghatározásakor a gyerekkorból felnőtt korba való átmenet időszakát tekintik fiatal kornak, meghatározásához olyan indikátorokat rendelnek – mint a családi pótlék korhatára, a szavazásra való jogosultság vagy az iskolaköteles kor –, amelyek a fiatalok adminisztratív értelemben vett érettségét jelölik. A leíró statisztikákban többnyire a 15 – 29 év közötti korosztály jelenik meg.

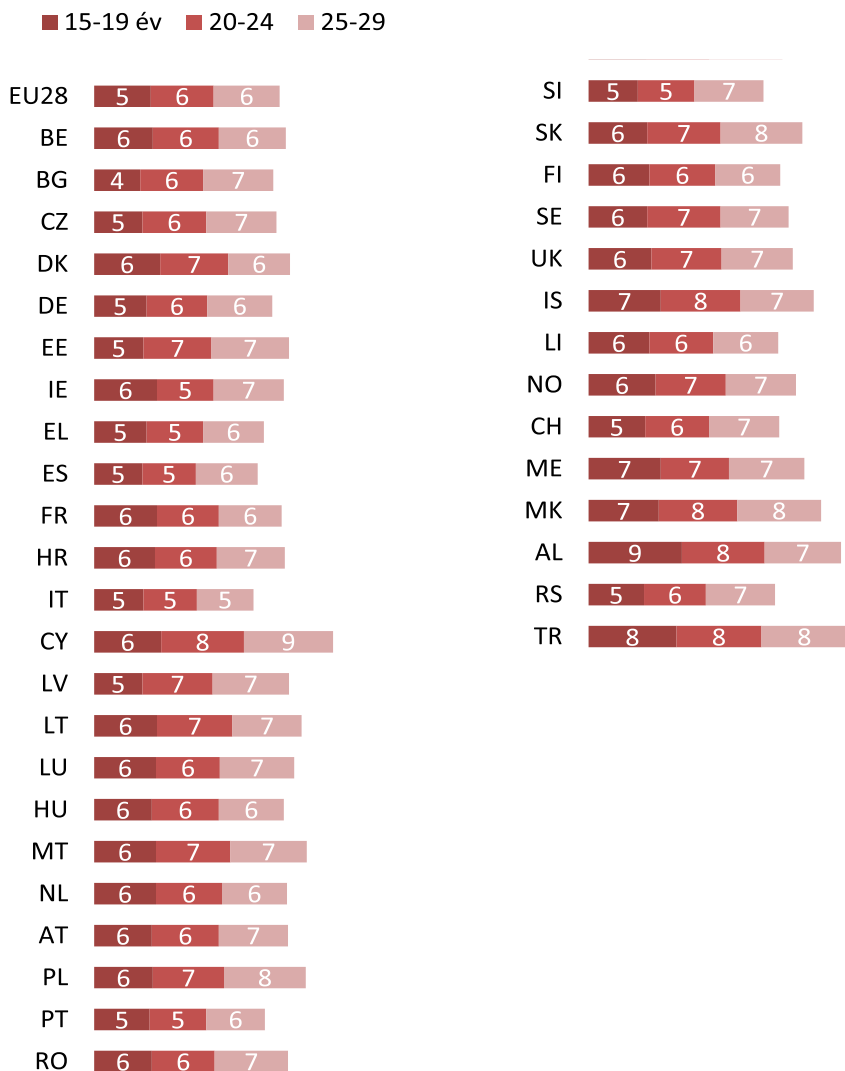
Demográfia

Az Európai Unió 28 országának kb. egyötödét teszik ki a 15-29 év közöttiek. Az elöregedést és a népességszám csökkenését égető problémának tekinti a Közöség. Az arányszám a jelenlegi demográfiai folyamatok mellett feltehetően

5 A riport tematikus részenként az alábbi honlapon elérhető: http://ec.europa.eu/youth/policy/implementation/report_en.htm

csökkenni fog, hiszen a születési ráták alacsonyak, a várható élettartam pedig növekszik. A legtöbb fiatallal rendelkező országok Ciprus, Málta, Lengyelország, Szlovákia, ahol arányuk 20-23 százalék között van, míg a legkevesebb fiatal a déli országok és Szlovénia tudja magáénak, 15-18 százalékos értékekkel.

1. ábra: A 15-29 évesek teljes népességen belüli aránya korcsoportonként, 2014-ben (százalékban kifejezve)

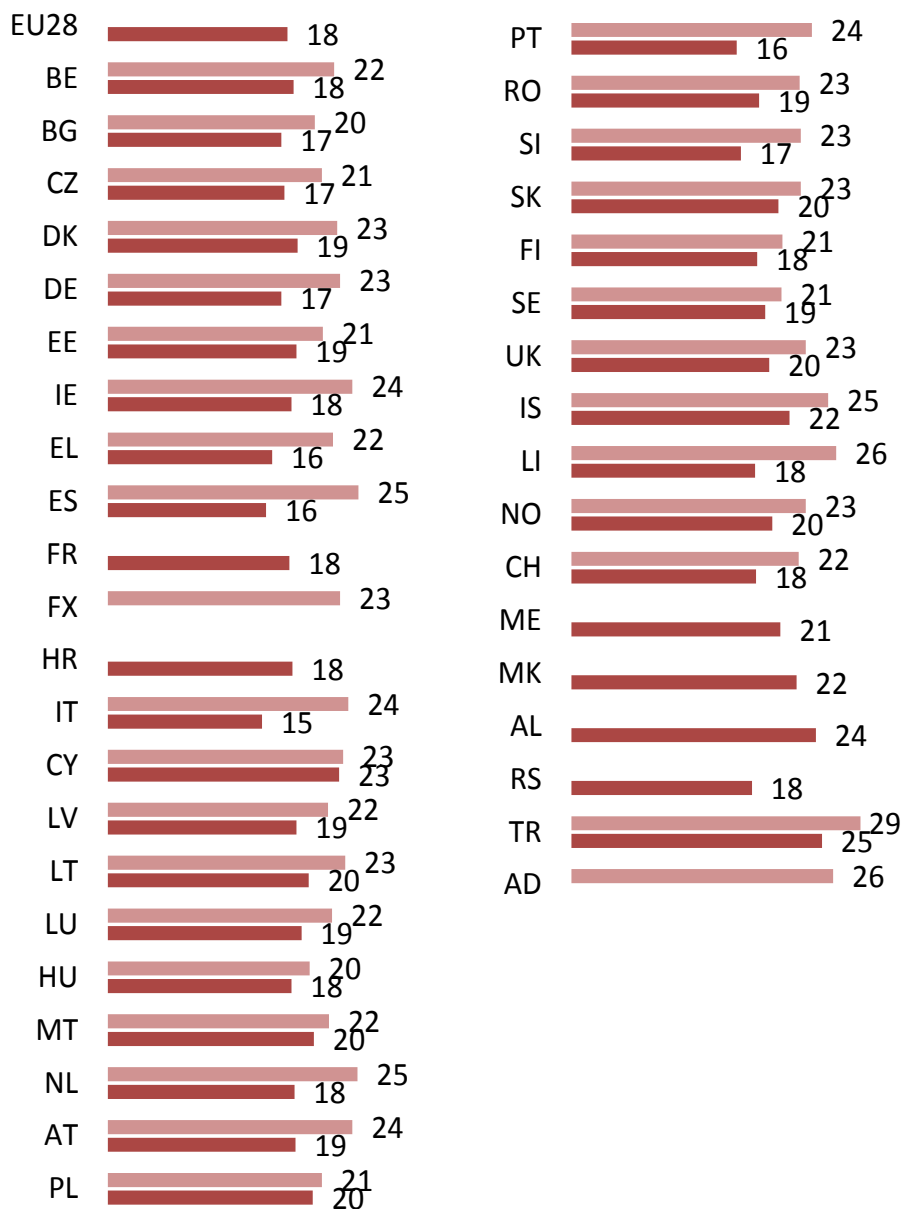

Forrás: Eurostat

A korábbi tendenciáknak megfelelően, a fiatalok aránya 2010 és 2014 között csökkent Európában, legnagyobb mértékben a 15-19 éves korosztályban, a térség tekintetében Kelet-, Közép- és Dél-Európát érintette leginkább a folyamat. A fiatalok társadalmon belüli arányára a mobilitás mind a mérték, mind a struktúra szempontjából hatással van. Az Európán kívülről érkezők többsége fiatal, viszont a tagországok eltérő mértékben jelentenek vonzó perspektívát a migránsoknak. A külső migráció mellett az unión belüli migráció is a nyugati országok felé mozgatja a fiatalokat. Az elmúlt években a keleti országok mellett megnőtt a balti országokból távozó fiatalok aránya is (EU Youth Report, 2015).

2. ábra: A 15-29 évesek teljes népességen belüli aránya 1990-ben és 2014-ben (százalékban kifejezve)

■ 1990 ■ 2014

Forrás: Eurostat

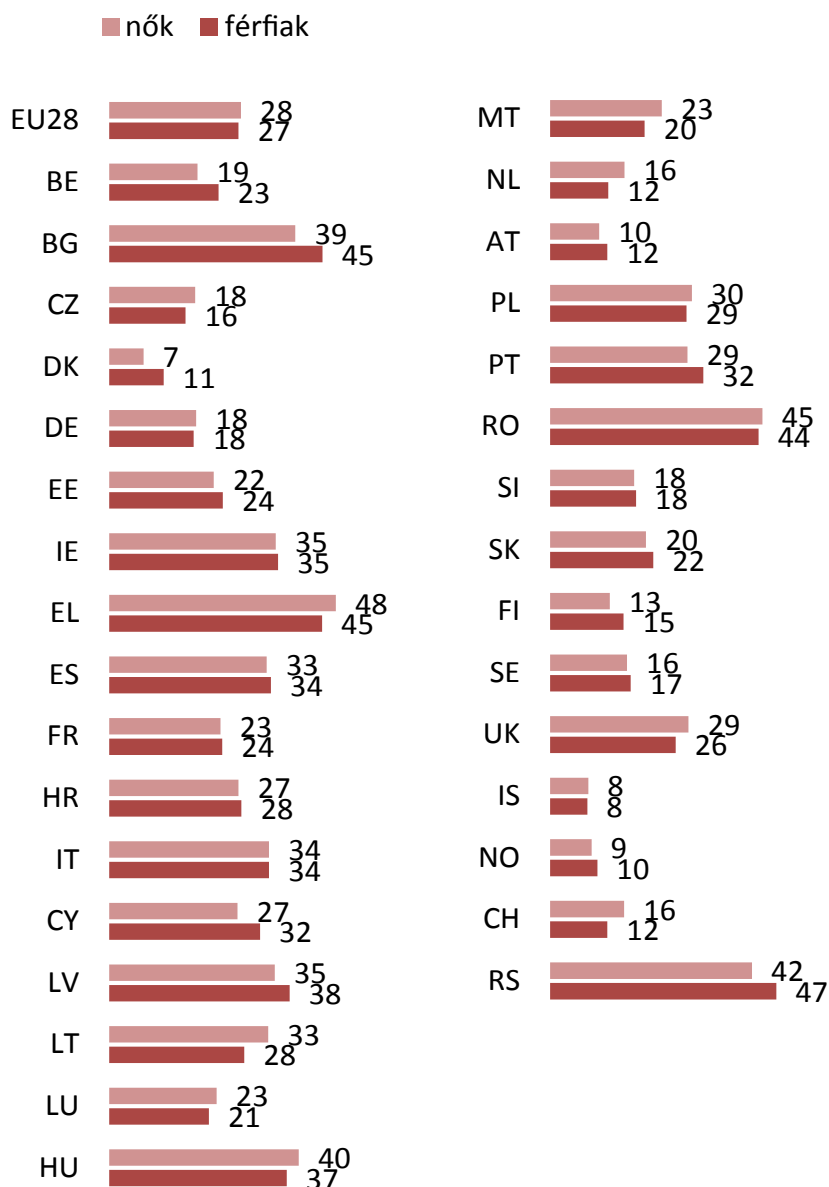
A demográfiai változások részben a fertilitási ráták (a szülőképes korú női népességre jutó születések átlagának) jelentős csökkenésével függnek össze. A válság hatására a születések száma főleg azokban az országokban esett vissza, amelyeknek gazdaságát leginkább érintette. A szülési kor kitolódása, és a kevesebb vállalt gyermek a fiatal populáció további csökkenését vetíti előre a következő évtizedekben. A 2007-es adatok alapján az európai összehasonlításokból kiderül ugyanakkor, hogy néhány ország esetében kismértékben nőtt a fertilitási ráta az ezredfordulót követően: Svédország, Spanyolország, Csehország és Észtország rátái pozitív irányba mozdultak el. A népességszám fenntartásához szükséges 2,1-es értéket viszont azoknak az országoknak sem sikerül produkálniuk, ahol egyébként a legmagasabb születési arányokkal büszkélkedhettek, ezek Franciaország (2,0) és Írország (1,9). A gyermekszám csökkenése mögött álló okok egyike az első gyerekvállalás átlagos korának kitolódása. Az európai országok többségében a nők átlagosan 25 és 30 éves koruk között vállalják első gyermeküket. Kivételt jelent Németország, Spanyolország és az Egyesült Királyság, ahol 50 százalék feletti a harmincnál idősebb első gyerekes anyukák aránya. A kilencvenes évekhez viszonyítva a volt szocialista országokban – köztük hazánkban – változott leginkább az első gyerekvállalás átlagos életkora. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a három évvel későbbi első gyerek, a nyugati mintákhoz való közeledést jelentett, ami összefügg az oktatási expanzió folyamatával (Youth in Europe, 2009).

Önálló háztartás

Az átmenet vizsgálatakor a felnőtté válás egyik indikátora, a szülői ház elhagyása, aminek átlagos életkora kitolódott az elmúlt években. Az európai országokban a fiatalok átlagosan 26 éves korukban szánják rá magukat erre a lépésre. Országoként jelentős különbségek figyelhetők meg, de mindenhol jellemző, hogy a lányok valamivel hamarabb költöznek külön szüleiktől. Jelentős differencia figyelhető meg ebben a tekintetben Észak és Dél valamint Nyugat és Kelet relációjában: míg Svédországban az elköltözés átlagos életkora 20 évre tehető, addig Horvátországban 32 év. A nők és férfiak között átlagosan 2,2 év különbség van, de itt is szerepet játszik a lakóhely. Az északi országokban, ahol egyébként is hamarabb válnak ki a fiatalok a származó családból, általában kisebb a különbség mértéke. Azokban az országokban viszont, ahol a kiköltözés általában egyet jelent a saját család alapításával, a

két nem közötti eltérés jóval nagyobb, ez a differencia Bulgária és Románia esetében a legjelentősebb. (EU Youth Report, 2015)

3. ábra: A szülőkkel élő 16-29 év közöttiek aránya, nemek szerint, 2013-ban (százalékban kifejezve)

Forrás: Eurostat

Az Eurobarométer⁶ eredményei alapján a fiatalok közel fele anyagi okokból nem költözik el szüleitől, 28 százaléka a megkérdezetteknek úgy nyilatkozott, hogy nincs elég megfizethető lakás a piacon. A finansziális feltételekre legnagyobb arányban Németországban, Görögországban, Magyarországon, Lengyelországban és Bulgáriában panaszkodtak a fiatalok. A válaszadók egy másik csoportjában (16%) az ok a kényelem és a felelősségvállalás hiánya volt. Ez utóbbi kategóriát a válaszadók legalább negyede jelölte meg Belgiumban, Cipruson, Dániában, Finnországban és Olaszországban. A fiataloknak csupán tizede gondolta úgy, hogy a házassági kor kitolódása lenne az oka a késleltetett elköltözésnek.

A 2007-es adatok alapján, a vizsgált korosztályban a lányok nem csupán hamarabb költöznek el szüleiktől, de lényegesen magasabb arányban élnek partnerükkel minden országban. A 15-29 év közötti nők esetében ez az arány 30 százalékra tehető, míg a férfiak körében csupán 18 százalék. Az együttélők aránya az északi országokban a legmagasabb (a vizsgált korosztályban a párok többsége nem köt házasságot), ezzel szemben a déli és keleti országokban ez kevésbé jellemző. A női válaszadók első házasságának átlagos életkora az országok többségében 30 év alatt volt 2007-ben, kivételt jelentett Dánia, Svédország és Izland, ahol a nők több mint fele harmincéves kora után házasodott először. Más a helyzet a férfiaknál, ahol az első házasságra az országok kb. felénél 30 év felett került sor, az országok viszonylag jól elkülönülnek ebben a kérdésben is a Nyugat és Kelet valamint az Észak és Dél tengelyek mentén. Az északi és nyugati országokban a férfi válaszadókra sokkal kevésbé jellemző, hogy első házasságukra harmincéves koruk előtt kerülne sor (Youth in Europe, 2009).

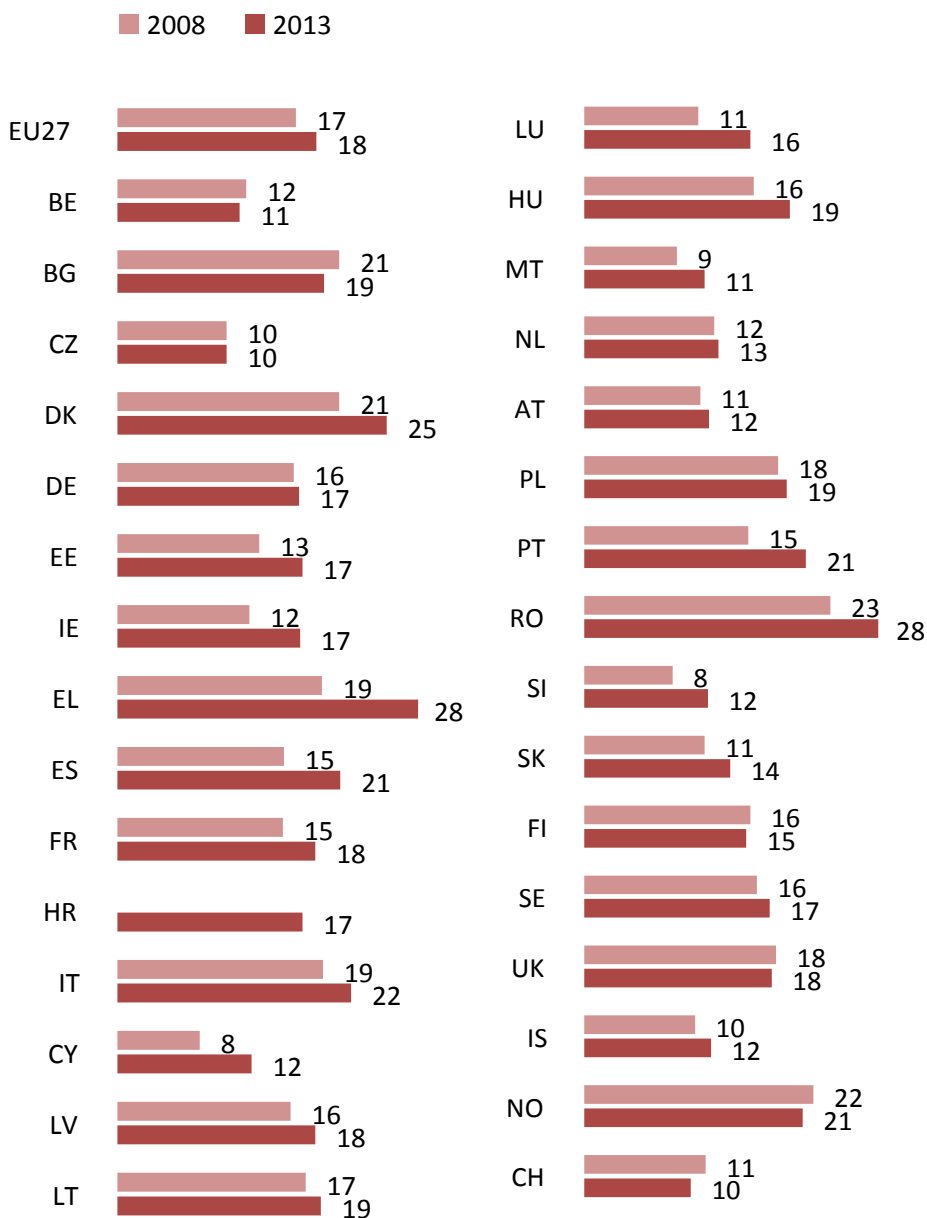
A gazdasági depriváció kockázata

A szegénység és társadalmi kirekesztés általi veszélyeztetettséget egy „kompozit index” segítségével mérte a tanulmány, amelyben a szegénység kockázatát, az anyagi deprivációt és a háztartásban élők gyenge munkaerő-piaci aktivitását („household with very low work intensity”) vették figyelembe. A szegénység általi veszélyeztetettségről akkor beszéltek az elemzők, ha az alany a három változó egyikének ki volt téve. Az index értéke 29 százalék volt

6 Flash Eurobarometer No. 202, 2007

a 15-29 éves korosztályban, ami magasabb érték, mint a populáció egésze esetében (24%). Az elmúlt évek trendjeiről elmondható, hogy 2013-ban a népesség egészében megállt az arány növekedése, míg a fiatal generáció körében tovább emelkedett az érték. A veszélyeztetettség leginkább a bizonytalan munkaerő-piaci helyzetből fakadt, és a 20-24 éves korosztályt érintette leginkább. A nemi különbségek tekintetében a nők rosszabb helyzetben vannak, ami részben abból fakad, hogy hamarabb költöznek el a szülői házból. A kép ugyanis némileg átalakul, ha figyelembe vesszük, hogy a fiatal szüleivel él-e vagy sem. A szülőkkel élők között korosztálytól függetlenül 26-28 százalék a veszélyeztetettek aránya. A kiköltözők esetében a kockázati ráta annál magasabb, minél fiatalabb korcsoportba tarozik a megkérdezett. A legfiatalabbak között 67 százalék, a 20-24 évesek között 44 százalék, a 25 felettiek esetében pedig 25 százalék az arányuk. A szegénységi kockázatot befolyásolja ezen kívül a válaszadó iskolai végzettsége, valamint migráns háttere. (EU Youth Report, 2015)

4. ábra: Szegénység vagy társadalmi kirekesztettség által veszélyeztetettek aránya a 16-29 év közötti korosztályban, 2008-ban és 2013-ban (százalékban kifejezve)

Forrás: Eurostat

Az országok különbségeit tekintve a szegénységi kockázat a gyerekeket Romániában, Magyarországon és Bulgáriában fenyegeti leginkább, a fiatalokat a felsorolt országokon kívül még Görögországban. A leginkább szerencsés helyzetben a finn és a norvég gyerekek vannak, a fiatalabb korosztálynak pedig Csehországban, Hollandiában, Ausztriában és Szlovéniában kell legkevesbé tartania a szegénység kockázatától. A teljes populáció és a fiatal generáció között ebben a tekintetben az északi országokban van a legnagyobb különbség, ami abból fakad, hogy ezekben az országokban költöznek el a fiatalok leghamarabb.

Az európai adatokkal ebben a kérdésben érdemes óvatosan bánni. Az európai statisztikák a szegénységi küszöb egyik leírására a szegénységi kockázati rátát használják („at-risk-of-poverty rate”). Az érték azt mutatja meg, hogy az adott korcsoportban hányan vannak olyanok, akik az átlagjövedelem 60 százalékát nem érik el. A fenti arányszám alapján az európai fiatalokat Dániában és Norvégiában fenyegeti leginkább a szegénységi küszöb alá süllyedés, ami tartalmilag meglepő információ, még ha statisztikailag helytálló is. Az összefüggés a korai kiköltözés mellett feltehetően azzal magyarázható, hogy az adott országokban az átlagos fizetések, valamint a bérnövekedés relatív magas, ami ahhoz vezet, hogy a fiatalok az idősebb populációhoz viszonyítva keveset keresnek. Míg azokban az országokban, ahol az idősebb korosztály pozíciója kevésbé előnyös, ott a relatíve jobb helyzetben vannak a fiatalok.

Megbízhatóbb információval szolgálnak az anyagi deprivációról⁷ szóló statisztikák, amelyek azt mutatják meg, hogy melyek azok a javak, amelyeket egy adott háztartás esetleg nem engedhet meg magának. Az anyagi depriváció mértéke a fiatalok és a gyerekek körében 2012-ig növekedett közel 12 százalékra, aztán némileg csökkenésnek indult, a csökkenés mértéke nagyobb volt a gyerekek körében. Az anyagi depriváció 2013-as adatok alapján a legmagasabb arányokat Bulgáriában, Romániában és Magyarországon éri el, legkevesbé a Benelux és a skandináv államokban jellemző. A szegénységi kockázat egy másik tényezője a nem megfelelő lakhatási feltételek⁸. Az európai átlag ebben a tekintetben 7,7 százalék a 15-29 éves korosztályban,

7 Meghatározott költségtelek fizetésével kapcsolatos problémák 1) számla, vagy részlet; 2) fűtés; 3) váratlan kiadás; 4) rendszeres húsfogyasztás; 5) nyaralás; 6) TV vásárlása; 7) hűtőszekrény vásárlása; 8) telefon; 9) autó vásárlása.

8 A következő jellemzőket vették figyelembe: lyukas tető; fürdőszoba hiánya; angol wc hiánya; túlzottan sötét helyiségek

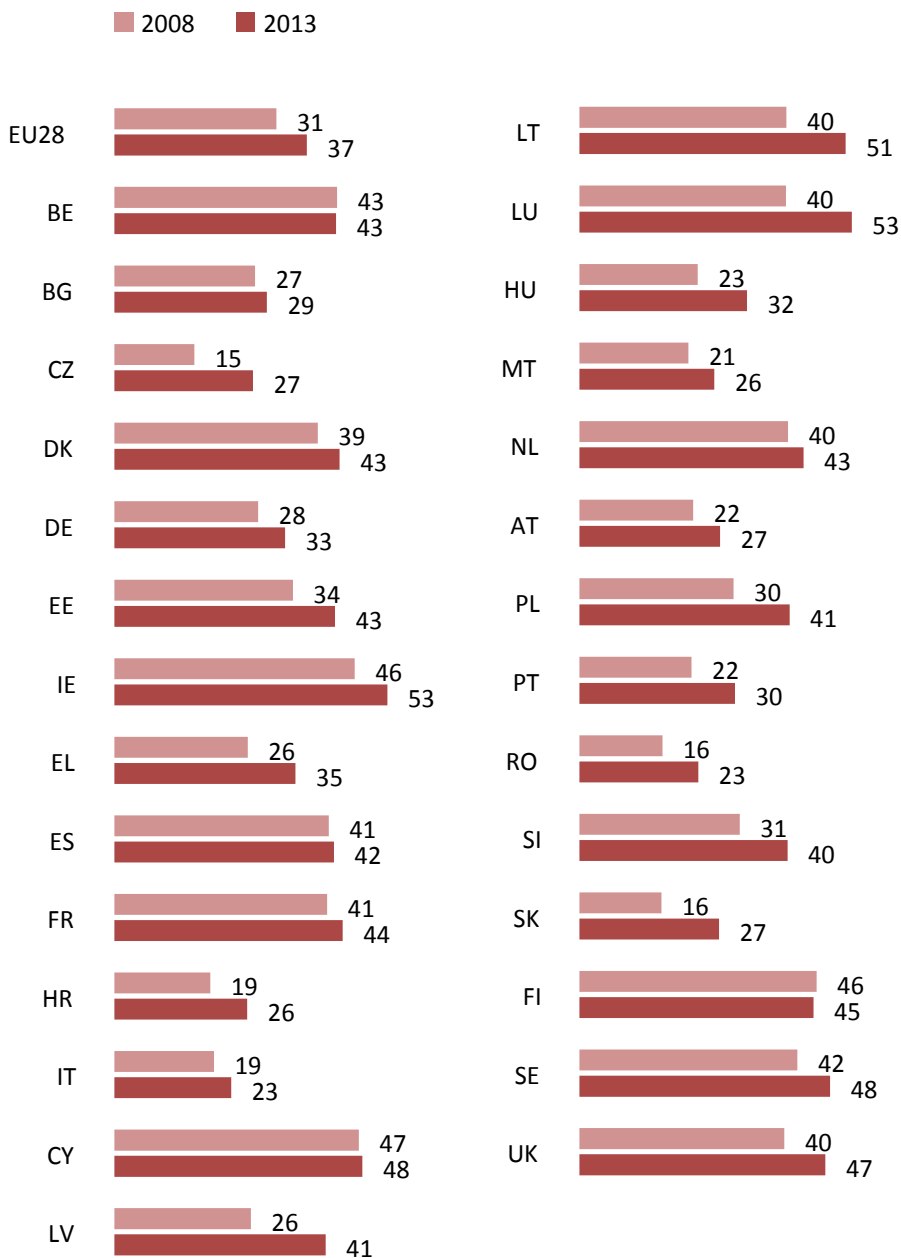
Lettország (22%), Magyarország (24%) és Románia (30%) tudhatja magáénak a legrosszabb pozíciót, míg Finnország és Belgium van a legjobb helyzetben, 2 százalék alatti értékeivel.

Oktatás

Az elmúlt években jelentősen nőtt az iskolapadban eltöltött évek száma. Arányaiban legkevesebb időt (15 évet) a ciprusi és luxemburgi fiatalok fordítják képzésükre, a legmagasabb arányokat Finnország és Izland mutatja, ahol az átlagos érték valamivel több, mint 20 év. Az iskolában eltöltött idő növekedésének csak részben oka a munkaerőpiacra történő belépés idejének kitoldása, több országban az iskola-előkészítő bevezetése áll a folyamat mögött. Csehország és Szlovákia mellett Lengyelországról és Szlovéniáról is elmondható, hogy azok között az országok között vannak, amelyekben a középfokú iskolai végzettséggel rendelkezők aránya a legmagasabb európai viszonylatban (vagyis nagyon alacsony a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya). A felsőoktatás expanziója is jelentős volt az említett négy országban. Az elmúlt tíz évben a felsőfokú oktatásban résztvevők aránya Szlovákiában megduplázódott, viszont Lengyelország kivételével a volt szocialista országok továbbra sem érik el az európai átlagot (EU Youth Report, 2015). 2011 és 2014 között néhány kivétellel (Bulgária, Csehország, Szlovákia és Svédország) minden országban nőtt azoknak a 20 - 24 év közöttieknek az aránya, akik felsőfokú képesítéssel vagy diplomával rendelkeznek. Az oktatásban jelentkező trendek közül fontos eredmény, hogy a kilencvenes években először tapasztalt nemi különbségek tovább növekedtek. A lányok és fiúk felsőoktatási részvétele közötti aránykülönbség emelkedett az elmúlt években. 2004-ben átlagosan 7 százalékkal volt magasabb a lányok részvételi aránya, ami 2013-ban elérte a 11 százalékot. A két nem közötti különbség mértéke Észtországban és Litvániában a legmagasabb (20 százalék feletti értékkel), Németországban és Ausztriában a legalacsonyabb, ahol nem haladja meg az 5 százalék körüli értéket. A 2007-as statisztikák arról számoltak be, hogy a szakterületek közötti nemi egyenlőtlenségek heterogének, a „reál” tudományokban jóval magasabb arányban voltak férfi hallgatók. Az akkori adatokból az is kiderül, hogy a nők számbeli előnye a tudományos programokban való részvételnél megszűnik, az ISCED 6-os szintű képzésekben több férfit találunk. Felsőoktatás tekintetében a 30-34 éves korosztálynak körülbelül egyharmada

rendelkezik diplomával (vagy azzal egyenértékű képzettségi szinttel), ebben a kérdésben Csehország, Szlovákia, Románia, Málta és Olaszország produkálja a legkevésbé előnyös képet, az Unió országain kívül pedig Törökország. A legnagyobb mértékű növekedést Görögország és Horvátország tudhatja magáénak (EU Youth Report, 2015).

5. ábra: Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 30-34 év közöttiek körében 2008-ban és 2013-ban (százalékban kifejezve)

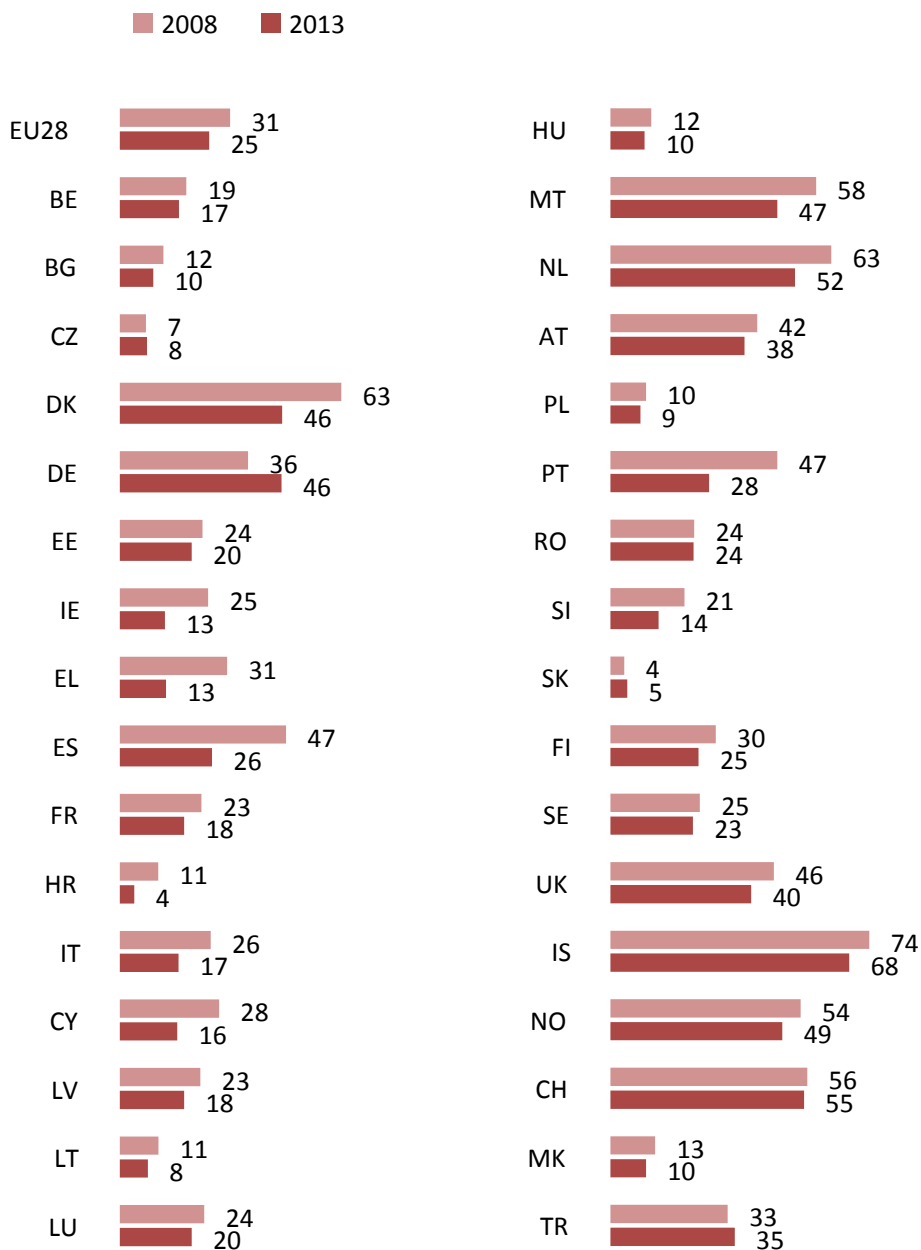
Forrás: Eurostat

Az oktatási statisztikák nemi különbségeinek másik szegmense az iskolaelhagyás, amiben inkább a fiúk „jeleskednek”. A korai iskolaelhagyók aránya csökkent a kilencvenes évekhez képest, de a fiúk között arányaiban többen vannak olyanok, akik a végzettség megszerzése nélkül lépnek ki az oktatási rendszerből. A sikeres iskolai részvételben továbbra is meghatározó a szülők iskolai végzettsége valamint szocio-ökonómiai státusza. A szülők alacsony iskolai végzettsége a korai iskolaelhagyás veszélyét növeli. A 11 százalékos átlagos aránytól a déli országok és Románia térnek el negatív irányba (kb. 20 százalék), ezzel szemben Csehország, Szlovénia és Lengyelország „teljesít jól” ebben a kérdésben, 5 százalék körüli értékekkel. A déli országokban csökkent legnagyobb mértékben a korai iskolaelhagyás a 2000 évek elejéhez képest, ezzel szemben Bulgáriában és Észtországban növekedés, Romániában és Magyarországon pedig stagnálás volt megfigyelhető.

Foglalkoztatás

A legtöbb európai fiatal 20 és 24 éves kora között lép ki az oktatási rendszerből és válik aktívvá a munkaerőpiacon. A nők esetében ez valamivel később következik be. A válság hatására csökkent azoknak az aránya, akik munkát vállalnak ebben a korcsoportban és többen maradnak az oktatási rendszerben, anélkül, hogy aktívvá válnának a munkaerőpiacon. A statisztikák alapján viszont a két arány nem azonos, vagyis a munkaerőpiaci inaktivitás növekedésének mértékét „nem fedezi” a képzésben való részvétel növekedése. Mindez azt jelenti, hogy az elmúlt években is növekedett azoknak az európai fiataloknak az aránya, akik mindkét rendszeren kívül rekedtek. A legmagasabb foglalkoztatási rátával bíró országok duális rendszerű szakképzést működtetnek, ahol a képzés része a gyakorlat, a magas arányok részben ebből fakadnak.

6. ábra: A 15-29 év közöttiek foglalkoztatási rátái 2008-ban és 2013-ban (százalékban kifejezve)

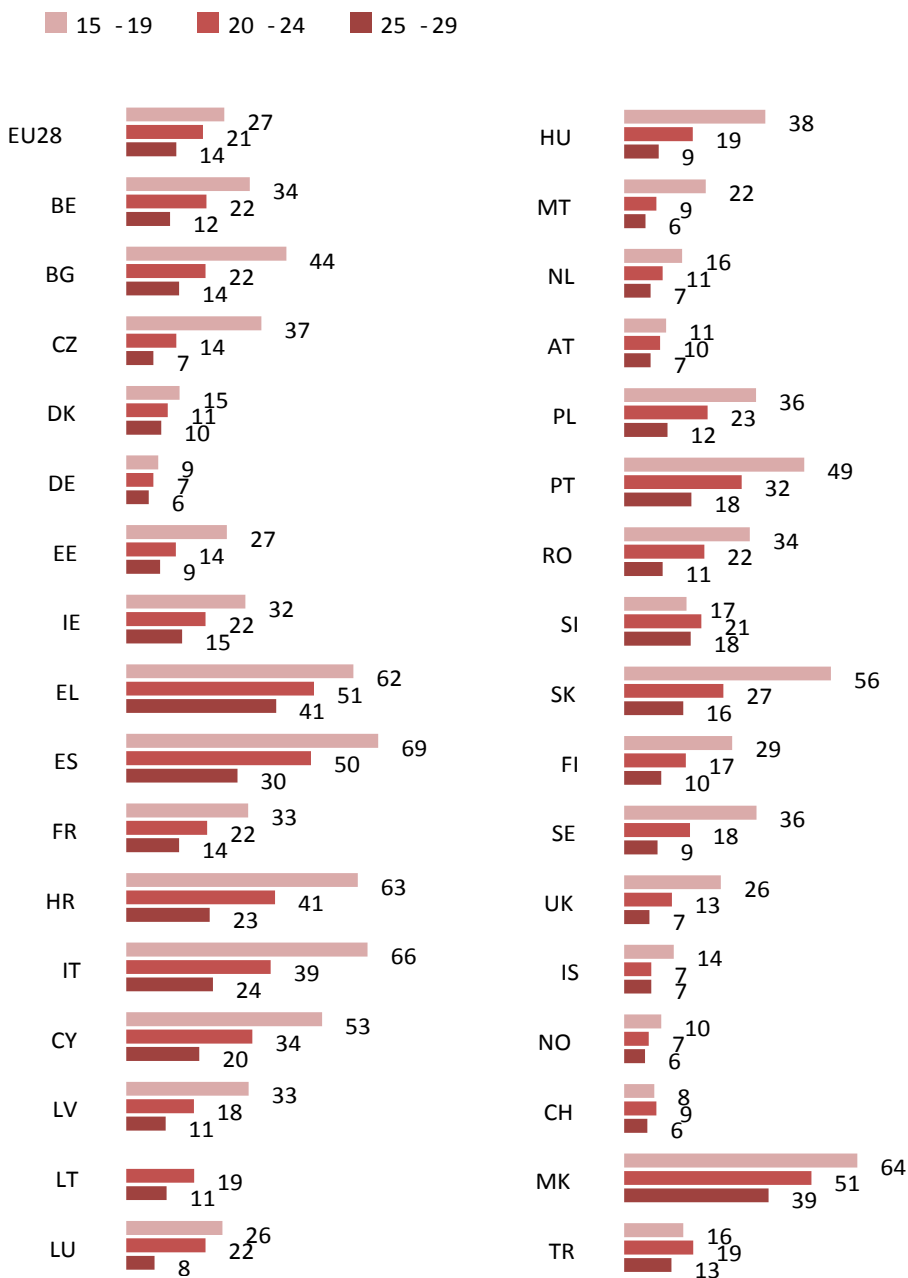
Forrás: Eurostat

A foglalkoztatás mértéke és szerkezete a korcsoportoktól függően eltér. A 25-29 éves korosztályban a foglalkoztatási ráta értéke kb. a duplája a 15-24 éves korosztály arányainak. Az elmúlt három év trendjei alapján a korcsoport egészét nem azonos mértékben érintette a foglalkoztatás csökkenése. A 20-29 éves korosztályban viszonylag stabilak voltak az arányok, és a 15-19 év közöttiek körében kis mértékben csökkentek. Az országok jelentős különbségeket mutatnak a legfiatalabb korosztály foglalkoztatásában. Dánia (51%), Hollandia (60%) és Izland (71%) messze meghaladják az európai átlagot, ezekben az országokban nagyon korán válnak aktívvá a fiatalok, és ezekben a társadalmakban legmagasabb a fiatalok foglalkoztatottsága a 20-24 éves korosztályban is. Az idősebbek között (25-29) Olaszország és Törökország tudja magáénak a legalacsonyabb foglalkoztatási rátát, az előbbi esetében a tanulmányok kitolódása, az utóbbiban a nők alacsony foglalkoztatási rátája lehet az előnytelen pozíció oka.

A 2014-es adatok alapján a munkanélküliség⁹ mértéke magasabb a fiatal generációk esetében, mint a populáció egészében, bár korcsoportonként jelentősen eltért az átlagos arány, 26 százalék volt 15-19 évesek között, 21 százalék a 20-24-es korcsoportban, és 14 százalék a legidősebbek körében.

9 Az Eurostat a munkanélküliség meghatározására az ILO definícióját használja, ami alapján munkanélkülinek minősíthető az az aktív korban lévő személy, aki a) az adatfelvétel hetében semmilyen keresőtevékenységet nem folytatott, b) de kész munkába állni a következő két hétben c) és aktívan kereset munkát a felvételt megelőző négy hétben.

7. ábra: A munkanélküliek aránya korcsoportonként 2014-ben (százalékban kifejezve)

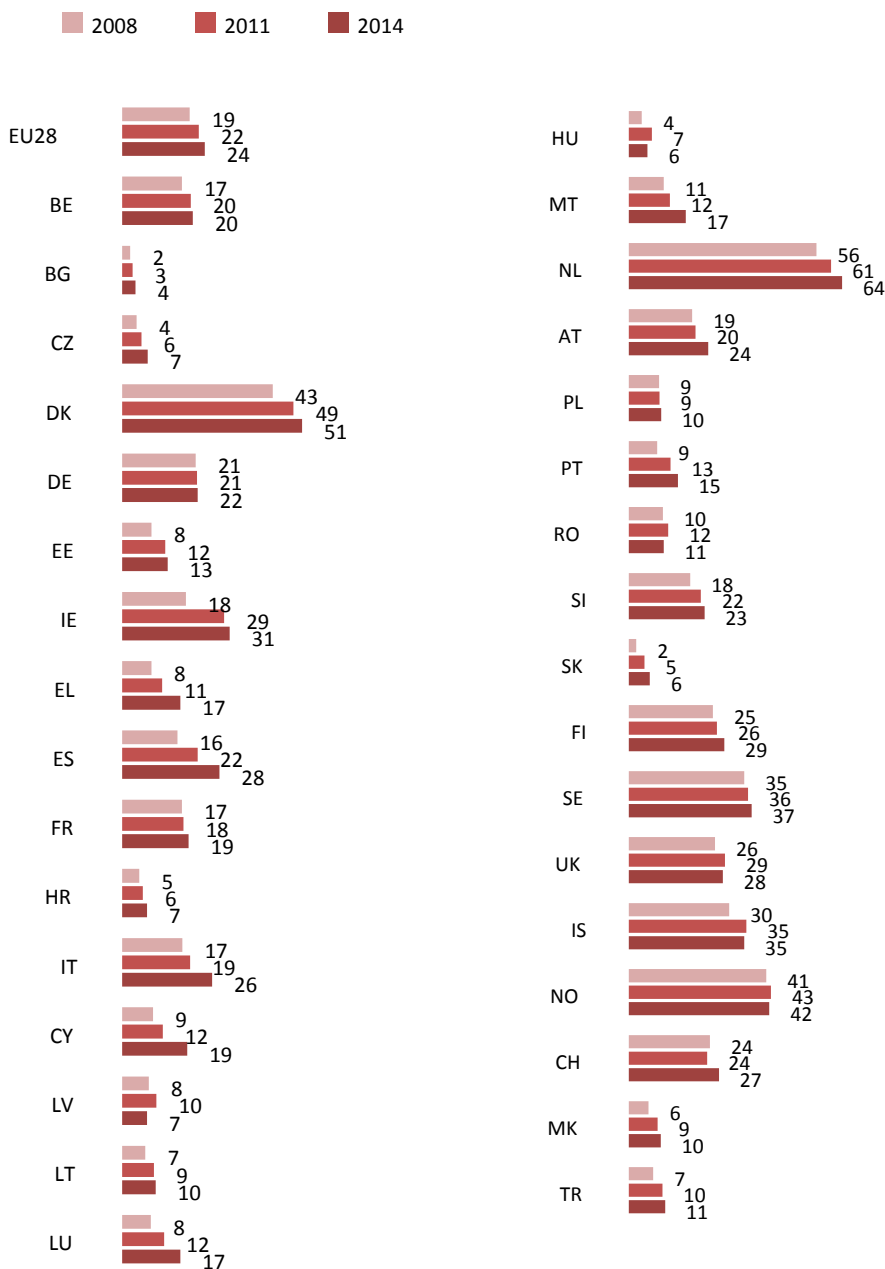

Forrás: Eurostat

A két idősebb korosztályban növekedett a munkanélküliség az elmúlt három évben, miközben a legfiatalabbak körében kismértékben csökkent. A két nem esetében a változás azonos irányban zajlott, a férfiak körében a növekedés mértéke valamivel nagyobb volt. A gazdasági válság leginkább azokat a szektorokat érintette, amelyek nagyobb arányban foglalkoztattak férfiakat, valószínűleg ez lehet az oka annak, hogy a 15-24 éves korosztályban néhány százalékkal magasabb a férfiak körében a munkanélküliség.

Az országok közül a déli országokban legmagasabb a 15-24 éves korosztályban a munkanélküliség, különösen Spanyolországban és Görögországban súlyos a probléma, ahol a korosztálynak több mint a felét érinti. Ezzel szemben Németországban, Izlandon és Norvégiában 10 százalék alatti az érték. A munkanélküliség a balti országokban és Izlandon csökkent legnagyobb mértékben, míg a Benelux államokban, Cipruson és Szlovéniában növekedett leginkább. A 25 és 29 közöttiek körében is a déli országok „vezetik a listát”, a csökkenés mértéke a balti országokban és Magyarországon volt a legmagasabb. Görögországban, Olaszországban és Cipruson, valamint a Hollandiában és Luxemburgban növekedett a legnagyobb mértékben a munkanélküli fiatalok aránya, viszont a két utóbbi országban korábban nagyon alacsonyak voltak az értékek. Az elmúlt évek trendjeihez viszonyítva ugyanakkor 2013 töréspontnak számít, hiszen az országok többségében megállt vagy csökkenésnek indult a fiatalkori munkanélküliség.

8. ábra: A munkanélküliek aránya a 15-29 év közöttiek körében 2008-ban, 2011-ben és 2014-ben (százalékban kifejezve)

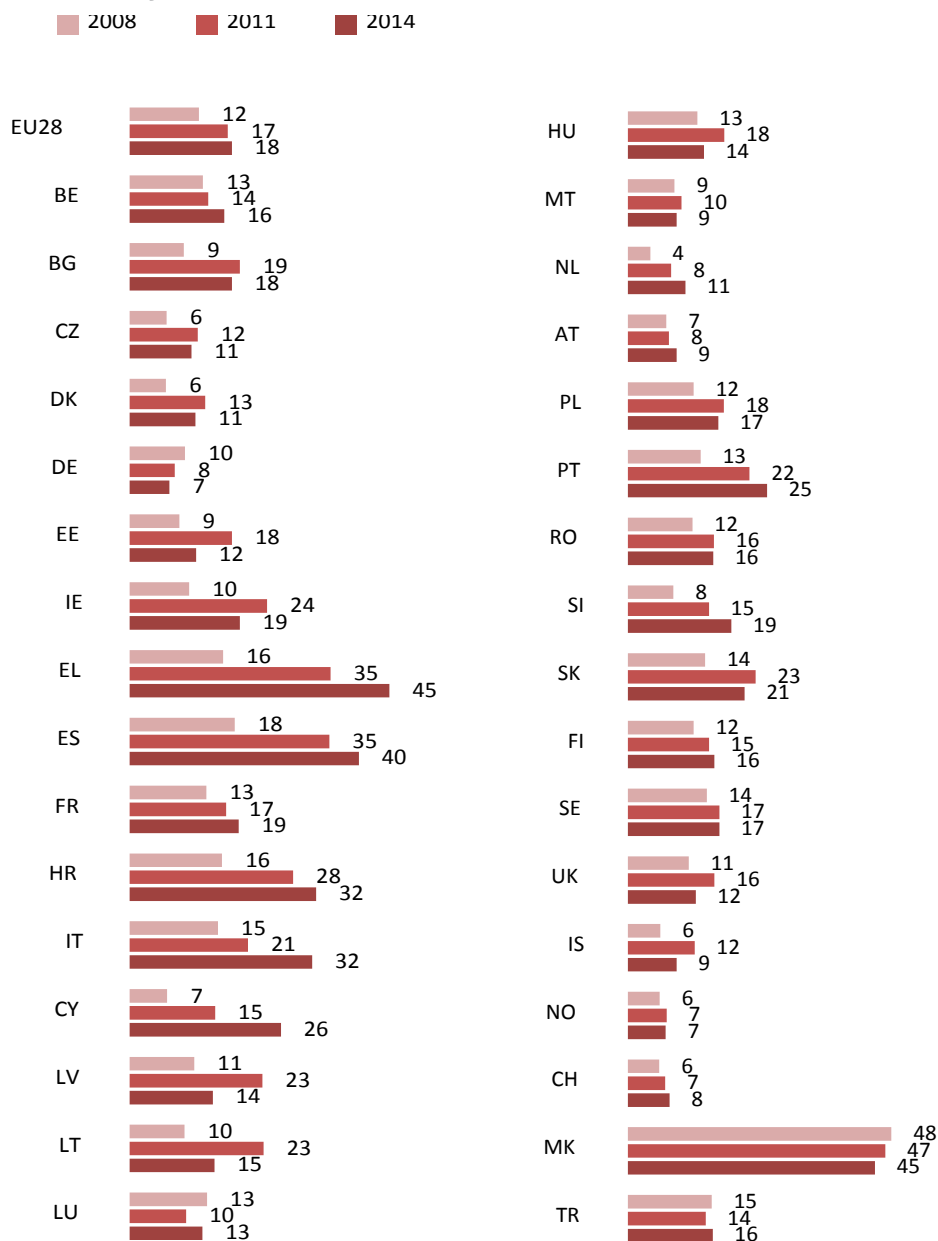

Forrás: Eurostat

Az iskolai végzettség növekedésével a munkanélküliség mértéke általában csökken, vagyis a diplomások körében tapasztaljuk a legalacsonyabb arányokat, viszont a 2011 és 2013-es időszakban a munkanélküliség a felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok körében is növekedett. A gazdasági válság hatásáról elmondható, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezőket a déli országokban sújtotta leginkább.

A részmunkaidős foglalkoztatás nagyon különböző mértékben érinti az országokat. A rugalmasabb munkaerőpiaccal rendelkező országokban magasabb, Bulgáriában, Csehországban, Lettországon és Magyarországon a legalacsonyabb. A részmunkaidős foglalkoztatás a 15-24 év közöttieket 2-3-szor nagyobb arányban jellemzi, mint a 25-29 éves korcsoportot. Az elmúlt években a fiatalabb korosztályban szinte minden országban növekedett a részmunkaidős foglalkoztatás, viszont az más-más folyamatra vezethető vissza. A részmunkaidős foglalkoztatás mögött tipikusan két jelenség húzódik meg, a tanonc, vagy gyakorlat alapú szakképzés, ami általában a duális rendszereket jellemzi, valamint a munka és tanulmányok finánciális okokból történő kombinálása (pl. olyan országokban, ahol így teremtik meg a fiatalok a tandíjukat). Ezzel szemben, azokban az országokban, ahol a munkaerő-piac rugalmatlan (vagy adminisztratív okokból nem éri meg a vállalatoknak részmunkaidőben foglalkoztatni); a szakképzésben résztvevők aránya relatíve alacsony; a felsőoktatásból viszonylag későn lépnek ki a fiatalok, és nem túl magasak a tandíjak, ott kisebb arányban találunk részmunkaidőben foglalkoztatott fiatalot. Ezekben az esetekben a részmunkaidő választás kérdése, hagyományosan magas arányban jellemzi ugyanakkor Hollandiát, Dániát és Norvégiát.

9. ábra: Részidőben foglalkoztatottakat aránya a 15-29 közötti korcsoportban az összes foglalkoztatott munkavállalóhoz viszonyítva (százalékban kifejezve)

Forrás: Eurostat

A gazdasági válság hatására ugyanakkor sokan – más lehetőség hiányában – kényszerből vállaltak részmunkaidős állást. A déli országokban, Franciaországban, Romániában és Cipruson a 25 év alatti válaszadók fele eredetileg teljes munkaidőben szeretett volna dolgozni. A kényszerből elvállalt részmunkaidős állások aránya 2011 és 2014 között 13 százalékkal növekedett. Az idősebbek körében (25-29) ez a foglalkoztatási forma többségében kényszer szülte megoldás.

A határozott idejű szerződések ugyancsak az átmenet egy fontos állomását képezik, a gyakorlat éveit jellemzők leginkább. A válság hatására ugyanakkor számuk jelentősen megnövekedett, ami a fiatal munkavállalók foglalkoztatásának instabil jellegére utal. A 2011-2013-as stabilabb időszakhoz képest 2014-ben számuk ismét növekedett, legnagyobb mértékben Bulgáriában, Cipruson és Szlovákiában, arányuk csökkent ugyanakkor Észtországban és Lettországon. A határozott idejű szerződések magas aránya hasonló kört fed le, mint a részmunkaidős foglalkoztatás, vagyis egyrészt a válság által sújtott déli államokat, valamint a rugalmas munkapiacukról ismert északi országokat jellemzi. A határozott idejű szerződések kb. azonos arányban érintik a női mint a férfi munkavállalókat, de itt is vannak kivételnek számító országok, ahol a nők magasabb arányban rendelkeznek határozott idejű szerződésekkel, ezek a skandináv országok mellett Csehország, Horvátország, Ciprus és Litvánia.

IV. Összefoglalás

A kilencvenes évek szakirodalmát a szubkultúrák kutatása, a fiatalok átalakuló munkaerő-piaci helyzete valamint a médiahasználat kérdései uralták. A nyugati országokban, a társadalmi változások nyomán, különösen fontossá vált a felnőttkorba való belépés időpontjának kitolódása. Az ifjúságkutatásban is egyre inkább megjelent a globális gazdasági, politikai és kulturális folyamatok elemzésének igénye, illetve olyan kezdeményezések, amelyek nemzetközi, összehasonlító kutatásokat szorgalmaztak.

Az átmenetet vizsgáló munkák között 2000-es évek domináns témáiként szerepelnek a változó munkaerő-piaci helyzet, a jóléti rendszer átalakulása, a személyes kapcsolatok szerkezetének átalakulása, a felnőttkorba való belépés kitolódása. Az átmenet diskurzusának kiemelt jelentősége azzal is összefügg, hogy egyértelművé vált a kutatók számára, a fent említett jelenségek

nem csupán egy adott korcsoportot érintenek, hanem a társadalom egészére maradandó, káros hatást gyakorolhatnak.

A gazdasági válság a folyamatokat felgyorsította, hiszen a munkanélküliség problémája a fiatal korosztályt érintette leginkább. A válság által okozott károk eltérő mértékben érintették az európai országokat, valamint nagy különbségek mutatkoznak abban a tekintetben is, hogy milyen gyorsan sikerült reagálniuk az egyes országoknak. Abban viszont nincs változás az elmúlt években, hogy az ifjúságról szóló munkákat egyértelműen dominálják a foglalkoztatás feltételeire, önálló egzisztenciára, és az ezekhez kapcsolódó társadalmi szerepekre fókuszáló írások. A folyamat kapcsán nem lehet eltekinteni az ifjúságkutatás „európaizálódásától” sem. Mindezek mellett kétségtelen, hogy a jelenkor ifjúságának tapasztalataira továbbra is meghatározó befolyást gyakorol az átmenet időszaka, illetve a folyamatot jellemző egyéni és strukturált problémák.

Az átmenet folyamatával kapcsolatban meglehetősen eltérő tapasztalatokra tehetnek szert a korosztály képviselői, attól függően, hogy melyik országban töltik fiatal éveiket. Általános jelenséggént írható le a fiatalok társadalmon belüli arányának további csökkenése, ami eltérő mértékben, de minden országot érint. A fiatalok „leválásának” kérdésében, vagyis a szülői házból való elköltözés tekintetében továbbra is jelentős különbségek figyelhetők meg az Észak és Dél valamint a Nyugat és Kelet tengely mentén. Míg a skandináv és a Benelux államok fiataljai nagyon korán kirepülnek, addig a déli és keleti országok hasonló korú lakosságát lényegesen magasabb arányban jellemzi az otthonlakás. A folyamat mögött kulturális minták és gazdasági sajátosságok egyszerre húzódnak meg, sok esetben összekapcsolódnak. Azokban az országokban, ahol egyébként is később alakítanak ki saját háztartást a fiatalok, gazdasági kitettségük is erősebb, vagyis a későbbi elköltözés, esetleg a visszaköltözés, nagyobb arányban fordul elő, ahogy a két nem mintázatában is jelentősebb eltéréseket tapasztalunk.

Általánosan jellemző, a vizsgált generációt Európa-szerte érintő probléma, hogy szegénységi kockázata magasabb, mint a populáció egészében. Több, volt szocialista országban – köztünk hazánkban is – a szegénységi kockázat objektív változók által mérhető (bizonyos fogyasztási javaktól való megfosztottság, rossz lakhatási feltételek), míg a nyugati, még inkább az északi országok fiataljait a relatív szegénység (a társadalom többi tagjához viszonyított előnytelen gazdasági helyzet) fenyegeti.

A felsőoktatásban való részvétel tekintetében az országok többsége növekedést könyvelhet el az elmúlt években, ugyancsak általános jelenség, hogy a lányok magasabb arányban képviseltetik magukat a felsőoktatásban, és előnyük évről évre növekszik. A fiúk egy másik területen is rosszabb pozícióban vannak lány társaikhoz képest, a korai iskolaelhagyás továbbra is nagyobb mértékben jellemzi a fiú tanulókat.

A fiatalok munkaerő-piaci pozícióját a válság erősen átstrukturálta, bár a problémák már 2008 előtt is érzékelhetők voltak. A vizsgált korosztály munkaerő-piaci aktivitása az országok többségében csökkent, amit a képzési idő kitolódása nem tudott tökéletesen felszívni, vagyis a válság hatására nőtt a munkanélküli és az inaktív fiatalok aránya. A kitettség mértéke a korosztálytól és a végzettség mértékétől függően változik, bár a déli országokban a felsőfokú végzettség kevésbé tudta „megóvni” a korosztály tagjait a problémától. A foglalkoztatott fiatalok körében sem beszélhetünk teljes stabilitásról, hiszen ugyancsak a válság hatására, növekedett a részmunkaidőben vagy határozott idejű szerződéssel foglalkoztatott huszonévesek aránya.

Irodalom

- Andres, L. – Wyn, J. (2010): *The Making of a Generation: The Children of the 1970's in Adulthood*. Toronto, Buffalo: University of Toronto Press.
- Beck, U. (1992): *Risk Society*, London: SAGE.
- Bennett, A. (1999): Subcultures or Neo-tribes? Rethinking the Relationship between Youth, Style and Musical Taste, *Sociology* 33(3), 599-617.
- Bennett, A. (2000): *Popular Music and Youth Culture: Music, Identity and Place*, Basingstoke: Macmillan.
- Blackman, S. (2005): Youth Subcultural Theory: A Critical Engagement with the Concept, Its Origins and Politics, from the Chicago School to Postmodernism, *Journal of Youth Studies* 8 (1), 1-20.
- Blossfeld, P. H. – Hofmeister, H. (2005): *GLOBALIFE. Life Courses in the Globalization Process*. Bamberg: Otto Friedrich University of Bamberg.
- Brannen, J. – Nilsen, A. (2002): Young People's Time Perspectives: From Youth to Adulthood, *Sociology* 36(3), 513-37.
- Bruckner, H. – Mayer, K. U. (2005): The De-Standardization of the Life Course: What It Might Mean and if it Means Anything whether it Actually Took Place. In: Macmillan, R. (ed.) *The Structure of the Life Course: Standardized? Individualized? Differentiated?* Amsterdam: JAI Elsevier.
- Cartmel, F. (2003): Onions and Apples: Problems with Comparative European Youth Research. In: Bennett, A. – Cieslik, M. – Miles, S. (eds) *Researching Youth*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Cieslik, M (2003): Contemporary Youth Research: Issues, Controversies, Dilemmas. In: Bennett, A. – Cieslik, M. – Miles, S. (eds) *Researching Youth*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Clarke, J. S. – Hall, Jefferson, T. – Roberts, B. (1976): Subcultures, Cultures and Class: A Theoretical Overview. In: Hall, T. – Jefferson, T. (eds) *Resistance through Rituals: Youth Subcultures in Post-War Britain* London, Hutchinson, 9-74.
- Cohen, P. – Ainley, P. (2000): In the Country of the Blind? Youth Cultural Studies in Britain, *Journal of Youth*

Studies 3, 79-96.

Furlong, A. – Kelly, P. (2005): The Brazilianisation of Youth Transitions in Australia and the UK? *Australian Journal of Social Issues* 40(2), 207-225.

Gallie, D. – Paugman, S. (eds) (2000): *Welfare Regimes and the Experience of Unemployment in Europe*, Oxford: Oxford University Press.

Giddens, A. (1991): *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Harris, A. (2004): *Future Girl: Young Women in the Twenty-first Century*, New York: Routledge.

Hebdige, D. (1979): *Subculture: The Meaning of Style*, London: Methuen.

Lehmann, W. (2004): For Some Reason, I get a Little Scared: Structure, Agency, and Risk In: School-Work Transitions, *Journal of Youth Studies* 7(4), 379-396.

Keniston, K. (1970): Youth: As a stage of life. *American Scholar* 39, 631-654.

Mannheim, K. (1952): The Problem of Generations. In: *Essays on the Sociology of Knowledge*, London: Routledge and Kegan Paul.

Mizen, P. (2004): *The Changing State of Youth*, New York: Palgrave.

Nayak, A. (2003): Review Symposium 2: Generation, Culture and Society. *British Journal of Sociology of Education* 24(4), 530-2.

Roberts, K. (1968): The Entry into Employment: An Approach Towards a General Theory, *Sociological Review* 16, 165-84.

Roberts, K. (2003): Problems and Priorities for the Sociology of Youth, In: Bennett, A. – Cieslik, M. – Miles, S. (eds) *Researching Youth*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Shildrick, T. (2006): Youth Culture, Subculture and the Importance of Neighborhood, *Young* 14(1), 61-74. doi:10.1177/1103308806059815

Situation of young people in the EU. Commission Staff Working Document. (2015) Forrás: http://ec.europa.eu/youth/policy/implementation/report_en.htm

Somlai P. (2010): Változó ifjúság. *Educatio* 2, 175-190.

Tenbruck, F. H. (1965): Moderne Jugend als soziale Gruppe. In: von Friedeburg (ed.) *Jugend in der modernen Gesellschaft*. Köln-Berlin: Kiepenheuer und Witsch.

Youth in Europe. A statistics portrait. (2009) Forrás: <http://pjp-eu.coe.int/documents/1017981/1668203/YouthinEurope.pdf/40f42295-65e4-407b-8673-95e97026da4a>

Walkerdine, V. (1997): *Daddy's Girl: Young Girls and Popular Culture*, London: Macmillan.

Melléklet

1. táblázat: Európai adatforrások

HÁLÓZATOK ÉS TEMATIKUS ADATBÁZISOK	TÉMA	
MISSOC	szociális védelem	http://www.missoc.org
Eurydice	oktatási rendszerek, oktatás-politika	http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/about_eurydice_en.php
ENCYP	ifjúsági politikák	http://pjp-eu.coe.int/hu/web/youth-partnership/knowledge/-ekcyp
EUROSTUDENT	felsőoktatás társadalmi dimenziói	http://www.eurostudent.eu
EU-LFS (Eurostat)	munkaerőpiac	http://ec.europa.eu/eurostat/web/microdata/european-union-labour-force-survey
EU-SILC (Eurostat)	jövedelem, és életkörülmények	http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:EU_statistics_on_income_and_living_conditions_(EU-SILC)
HETUS	szabadidő felhasználás	https://www.h5.scb.se/tus/tus/
EuroHIV	HIV, AIDS betegek	https://eurohivedat.eu
EMCDDA	droghasználat	http://www.emcdda.europa.eu
ESPAD	alkohol, és droghasználat	http://www.espad.org
FOBS (Eurostat)	vállalkozások	http://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/ad-hoc-data-collections/business-success
EQLS	életminőség	http://www.eurofound.europa.eu/surveys/european-quality-of-life-surveys-eqls/european-quality-of-life-survey-2012

Tematikus Eurobarométerek	
Speciális Eurobarométer 417, 2014	European area of Skills and Qualifications
Flash Eurobarométer 408, 2014	European Youth
Flash Eurobarométer 378, 2013	The experience of traineeships in the EU
Flash Eurobarométer 401, 2014	Young people and drugs
Flash Eurobarométer 330, 2011	Youth attitudes on drugs
Speciális Eurobarométer 412, 2014	Sport and physical activity
Flash Eurobarométer 319a, 2011	Youth on the Move
Speciális Eurobarométer 399, 2013	Cultural access and participation
Flash Eurobarométer 202, 2007	Young Europeans
Flash Eurobarométer 158, 2004	Young people and drugs
Eurobarométer 253, 2006	Childbearing Preferences and Family Issues in Europe
Speciális Eurobarométer 278, 2007	European cultural values

Ifjúsági életszakasz a változó társadalomban

Makay Zsuzsanna

I. Bevezetés

Az utóbbi 25 évben nagymértékben megváltozott a magyar népesség és az átalakulás erőteljesen hatott a fiatal nemzedékekre is. Az őket érintő változások két szempontból fontosak a népesség egésze számára. Egyrészt: létszámuk alakulása, amely kihat a népesség kor szerinti összetételére, másrészt: demográfiai jellegzetességeik változása, amely döntő szerepet játszik abban, hogy hogyan alakul a gyermekek és a fiatalok létszáma az elkövetkező évtizedekben.

Mindkét átalakulás megváltoztatta a családokat, és ezzel együtt az egész társadalmat. Jól szemlélteti ezt, hogy a rendszerváltás idején, vagyis negyedszázada született nők alig 20 százaléka, míg a férfiak kevesebb, mint 10 százaléka házas 2014-ben, és hogy ugyanezen nők háromnegyede gyermektelen (KSH, 2015). A két évtizeddel korábban születettek nagy része e korban már házas volt, és átlagosan egy gyermekük már megszületett. A változások ugyanakkor nem a rendszerváltás idején született generációval kezdődtek, hanem már azokra a generációkra is hatottak, akik gyermekkorukat, vagy annak egy részét még az 1980-as években éltek meg. Az 1980-ban született, 2015-ben 35 éves nők közel harmadának, míg az 1985-ben születettek több mint felének nem született még gyermeke. Hozzá kell tenni, hogy ugyanezen korosztályok maguk számára ideálisnak tartott gyermekszáma eléri a kettőt (Testa, 2012). Ebben a tanulmányban a fiatalokat érintő demográfiai változásokat tekintjük át az utóbbi negyedszázadra visszamenőleg. Bemutatjuk, hogy hogyan változott meg a főbb demográfiai események időzítése az egyéni életútban és hogy hogyan alakultak át korábban teljesen standardnak vélt magatartási formák. Az elemzésekhez elsősorban népmozgalmi adatokra, valamint az 2000 és 2008 között lezajlott Ifjúság (2000, 2004, 2008) és a 2012-es Magyar Ifjúság

adataira támaszkodunk. Egyes részeknél ezeket kiegészítjük a KSH Népeség tudományi Kutatóintézet 2001-es Életünk fordulópontjai vizsgálatával (Kapitány, 2003).

Először kitérünk a népességszám csökkenésére és a fiatalok számának alakulására, bemutatva, hogy hogyan hatnak ezek a folyamatok a társadalom öregedésére. Ezután foglalkozunk a fiatalok gyermekkori családjával és megnézzük, hogy hogyan változott meg a fiatalok szüleinek kapcsolata gyermekkoruk idején, illetve hogyan alakult az egyes generációk körében a testvérek száma, akikkel együtt nevelkedtek. A harmadik részben a párválasztással és a házasságkötési tendenciákkal foglalkozunk, a negyedik részben pedig a gyermekvállalási szokások átalakulását elemezzük.

Az összes európai országban hasonló változások zajlottak az utóbbi évtizedekben, de vannak döntő különbségek az egyes országok között. Ezeket a gyermekvállalási tendenciák elemzésével tekintjük át és megnézzük, hogy miért alakult különbözőképpen a keleti és nyugati országok demográfiai helyzete az utóbbi 25 évben. Igyekszünk a termékenység terén tapasztalható különbségekre magyarázatot adni.

II. A népességszám csökkenése és a fiatalok számának alakulása

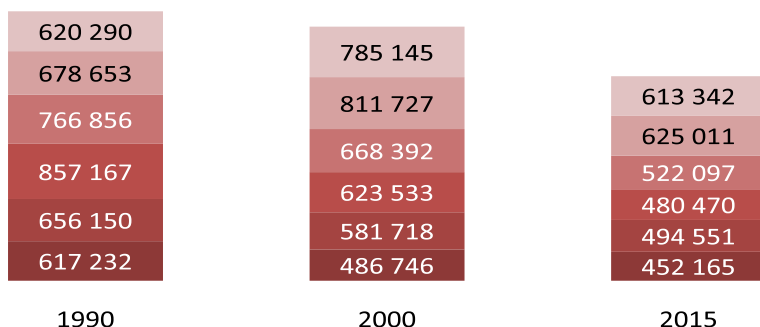
1990 és 2015 között Magyarország népessége 10 millió 375 ezer főről 9 millió 856 ezer főre csökkent (KSH, 2015). E negyedszázad alatt kisebb ingadozásokkal ugyan, de egyre számottevőbb lett a természetes fogyás negatív egyenlege. Míg 1990-ben a halálozások száma 20 ezerrel haladta meg az élveszületéseket, addig a különbség 35 ezer volt 2014-ben. A népességfogyás tehát „alulról”, a korfa aljáról következik be: a születések alacsony száma miatt évről évre kisebb a fiatal korcsoportokba tartozók létszáma. Az öt évnél fiatalabb gyermekek száma például 617 ezerről 452 ezerre csökkent huszonöt év alatt. A 20-29 évesek körében átmeneti növekedés volt megfigyelhető, hiszen az 1970-es-1980-as években született gyermekek még nagyobb csoportot alkottak. 2015-re azonban az összes 30 év alatti korcsoportban kevesebben vannak, mint 25 évvel korábban (1. ábra).

1990 és 2015 között a 15-29 évesek összlétszáma 2 millió 65 ezerről 1 millió 760 ezerre csökkent, arányuk pedig a teljes népességen belül 19,9 százalékról 17,9 százalékra esett. A teljes 30 éven aluli népesség aránya a teljes népes-

ségen belül 40,4 százalékról 32,4 százalékra csökkent.

1. ábra: A fiatal korcsoportokba tartozók száma (fő), 1990, 2000, 2015

életkor (év) ■ 0-4 ■ 5-9 ■ 10-14 ■ 15-19 ■ 20-24 ■ 25-29

Forrás: KSH, 2015.

Miközben a fiatalok száma csökkent, megnövekedett az átlagos élettartam, és nőtt az idősebb korosztályokba tartozók száma: a társadalom demográfiai szempontból öregszik. Ez a világ számos országában megfigyelt, jól dokumentált jelenség. Jelentőségét, amennyiben a társadalmi intézmények fenntarthatóságára való hatását vizsgálják, az időskori eltartottsági rátával szokták mérni. Ez azt mutatja meg, hogy hány aktív korúnak kell „eltartania” az inaktív korban lévőket. Magyarországon 1990-ben száz 15-64 év közötti aktív korúra húsz idős (65 éves vagy idősebb) személy jutott, 2014-ben pedig már 24,8. Előrejelzések szerint 2060-ra ez a szám 53-ra fog emelkedni (Monostori, 2015). Az öregedési index, mely azt mutatja meg, hogy 100 gyermekkorúra (0-14 éves személyre) hány idős (65 éves vagy idősebb) személy jut, még erőteljesebben emelkedett az utóbbi negyedszázadban, ami az alacsony termékenységnak tudható be. 1990-ben még 65 volt az index értéke, 2014-ben pedig ennek közel a duplája, 122.

Az öregedés lényegében az összes fejlett országban megfigyelhető, azonban nem mindenhol párosul a magyarhoz hasonló alacsony termékenységgel és népességcsökkenéssel.

A továbbiakban, a trendek bemutatása mellett, erre a nagyon fontos magyar (és ahogy látni fogjuk, közép- kelet-európai) sajátosságra is kitérünk.

III. A fiatalok gyermekkori családja

A demográfiai átalakulások a legfiatalabb generációk esetén nem csak a saját párkapcsolati, családalapítási magatartásukra hatnak, hanem azt is befolyásolják, hogy ők maguk milyen családban szocializálódtak.

A születések számát ismerve nem meglepő, hogy alapvetően csökken a gyermeket nevelő családok aránya: 1990 és 2011 között 44 százalékról 33 százalékra csökkent azon családok aránya, amelyekben 15 év alatti gyermekek nevelkednek (Monostori-Murinkó, 2015). Emellett a családszerkezet is átalakult, amelyben a gyermekek felnőnek, elsősorban szüleik megváltozott párkapcsolati magatartása miatt. Két jellemző trend látszik körvonalazódni: a házasságon kívüli születések gyakoribbá válása és a válások elterjedése.

A házasságon kívüli születések arányának megnövekedése elsősorban a rendszerváltás után zajlott le, noha korábban sem volt teljesen ismeretlen jelenség. Az 1960-as, 1970-es években a gyermekek mintegy 5 százaléka házasságon kívül született, és ez a trend már az 1980-as évektől növekedésnek indult. Ennek következtében 1990-ben a gyermekek 13 százaléka született házasságon kívül, majd erőteljesebb emelkedés következett, és 2014-ben majdnem minden második gyermekre ez a jellemző (1. táblázat).

1. táblázat: A házasságon kívüli születések aránya 1990-2014 (százalékos megoszlás)

Évszám	
1990	13,1
1995	21,3
2000	29,0
2005	35,0
2010	40,8
2014	47,6

Forrás: KSH, Demográfiai Évkönyvek.

A másik fontos trend, hogy a házasságok egyre nagyobb hányada végződik válással. A teljes válási arányszám, mely lényegében egy becslést ad a házasságok arányának várható felbomlásáról 0,31 volt 1990-ben, ami azt jelenti, hogy közel minden harmadik házasság esetén válásra lehetett számítani. Látszik tehát, hogy a válás sem volt ismeretlen a rendszerváltás idején. 1990-es évektől azonban ez a mutató is nőtt és 2013-ban 0,42 volt. A 2008-as 0,46-os

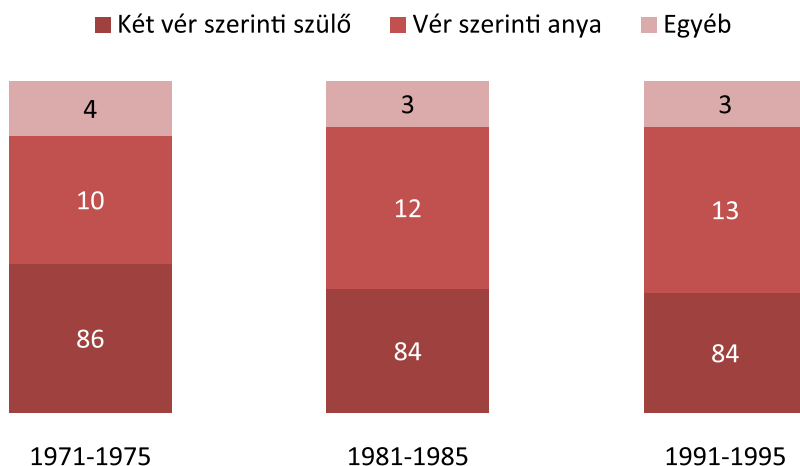
legmagasabb érték után (amely szerint a házasságok közel fele válással végződné) az utóbbi években enyhe csökkenő tendencia figyelhető meg.

Ezek a tendenciák befolyásolják, hogy a gyermekek milyen családban nőnek fel: szüleik házasságban élnek-e vagy sem, felbomlik-e a családjuk, és egyik szülőjük állandó jelenléte nélkül nevelkednek-e vagy sem?

A házasságon kívüli születések elterjedése következtében valóban megnőtt azon gyermekek száma, akiknek a szülei élettársi kapcsolatban élnek együtt. 2011-ben a családok 11 százalékában élettársi kapcsolatban élő szülők nevelték a gyermekeket, míg ez az arány egy évtizeddel korábban 5 százaléknál is alacsonyabb volt (Monostori-Murinkó, 2015). Másrészt egyre több gyermek nevelkedik csak egyik vér szerinti szülőjével, jellemzően az anyjával. Míg az 1971-1975 között született fiatalok 10 százalékát 14 éves korukig anyjuk nevelte a vér szerinti apa nélkül, addig ez az arány 13 százalékra nőtt az 1991 és 1995 között születettek körében (2. ábra). Azok az esetek, amikor az egyszülős családokban a családfő az apa, továbbra is igen ritkák, a családok mintegy 2 százalékát teszik ki.

Az egyszülős családok aránya a gyermekek életkorával nő, ugyanakkor emelkedik azon családok aránya is, ahol a biológiai szülő helyébe más személy lép: a mozaikcsaládok aránya a gyermekek kisiskolás korában 5-8 százalék körül mozog, az idősebb korosztályokban pedig 10 százalék körül van (Monostori-Murinkó, 2015).

2. ábra: Biológiai szülővel 14 éves korig együtt élők aránya születési évjáratok szerint (százalékos megoszlás)

Forrás: Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Magyar Ifjúság 2012. (N=16648).

Milyen jelentősége van ezeknek az átalakulásoknak a gyermekek és a társadalom szempontjából? Az egyszülős családokban nevelkedő gyermekek szegénységi kockázata nagyobb, mint a mindkét szülőjükkel nevelkedőké (Förster, 2005; Kilkey, 2000). Az OECD adatai szerint Magyarországon 2007-ben egy egyszülős családban élő gyermek szegénységi kockázata mintegy háromszorosa volt az átlagosnak, még akkor is, ha a szülője foglalkoztatott volt. Márpedig azok a gyermekek, akiknek a szülei házasság nélküli élettársi kapcsolatban élnek együtt, nagyobb valószínűséggel élik meg szüleik szétválását, mint azok, akiknek a szülei házasságban élnek (Breton-Prioux, 2009). A kutatások a gyermekkoron túli hatásokat is dokumentálták. Ezek szerint a szülők szakítását, válását megélt gyermekek jellemzően maguk is nagyobb valószínűséggel válnak el felnőtt korukban, de legalábbis komoly érzelmi, párkapcsolati nehézségekkel küzdhetnek (Wallerstein, 1991). Azt is kimutatták ugyanakkor, hogy nem feltétlenül maga a válás, hanem sok esetben már az az előtti konfliktus állapot hat negatívan a gyermekekre (Piketty, 2003).

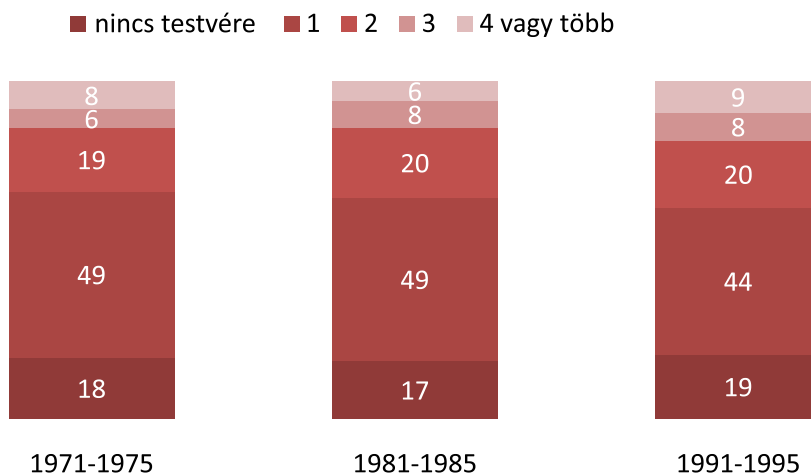
Ezek a tendenciák azt jelentik, hogy míg néhány évtizeddel ezelőtt a domináns házaspáros típusú, gyermeket nevelő családformától csak kevesen

tértek el (többszörre özvegyülés következtében jött létre egyszülős család), addig mára diverzifikálódtak a családformák és ezzel együtt a gyermekek családban elfoglalt helyzete. A gyermek élhet élettársi vagy házastársi kapcsolatban lévő szüleivel, egyik szülőjével, vagy felváltva hol egyik szülőjénél, hol a másik szülőjénél. Élhet egyik szülőjének új társával és akár annak gyermekeivel egy háztartásban. Ezzel együtt lehet akár több, nem vér szerinti nagyszülője is. Ugyanakkor sokkal ritkábbá váltak a többgenerációs családok vagy többcsaládos háztartások.

A szülők helyzetén kívül egy másik fontos aspektusa a gyermeklétnek a testvérek száma a családban. Ez szocializációjukat, a szülőjük rájuk fordított anyagi és egyéb, időbeli erőforrását is befolyásolja. Emellett a felnőtté válás egy fontos lépésére, nevezetesen a szülői házból való elköltözés idejére is hathat. Ez a hatás egyszerre több irányú is lehet. Több testvér esetén például a szülők segítése egy új háztartás megteremtésében korlátozottabb lehet. Ugyanakkor a szűkösebb, kevesebb személyes teret nyújtó szülői ház arra ösztönözheti a fiataalt, hogy hamarabb teremtsen saját otthont. Magyar adatokon alapvetően ezt a második hatást mutatták ki, vagyis minél több testvére van valakinek, annál korábban költözik külön, az egyedüli gyermekek pedig tovább maradnak a szülői házban (Murinkó, 2013). Ennek fényében nézzük meg, hogy hány testvérral nőnek fel a fiatalok, és történt-e ez irányú változás az utóbbi évtizedekben.

A fiatalok testvérek szerinti megoszlása érdekes képet mutat: 20 év alatt nem változott számottevően a testvérek száma. A gyermekek mintegy 18 százaléka testvér nélkül nő fel. Az egy testvérral nevelkedők aránya 44-49 százalék körül alakul, és kicsit alacsonyabb a fiatalabbak körében. A fiatalok mintegy 20 százaléka két testvérral nő fel. Viszonylag magasnak tűnik a három illetve négy, vagy több testvérral rendelkezők száma. Arányuk a legfiatalabb generációkban a legmagasabb, meghaladja a 9 százalékot. Ennek az lehet az oka, hogy a válások számának növekedésével és a mozaikcsaládok gyakoribbá válásával nő azon gyermekek száma, akikkel együtt nevelkednek a fiatalok. Úgy tűnik, hogy sokan őket is a testvéreiknek tekintik. A 2012-es kérdőív ráadásul kifejezetten tartalmazta, hogy bárkit nevezzen meg a válaszadó, akit testvérenek tekint. Ez megnövelhette valamelyest a bevallott testvérszámot. Az adatokból kitűnik mellest a magyar családok kétgyermekes dominanciája, hiszen a fiatalok közel fele egy testvérről számolt be (3. ábra).

3. ábra: A fiatalok megoszlása születési évjáratok és a testvérek száma szerint (százalékos megoszlás)

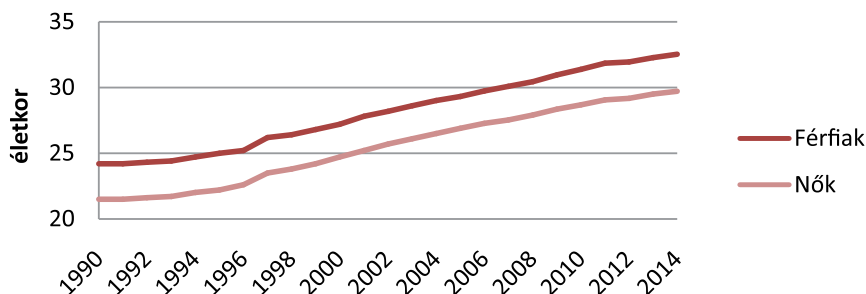
Forrás: Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Magyar Ifjúság 2012. (N=15493).

IV. Párválasztás és a házasságkötési tendenciák

Az utóbbi negyedszázadban további családalapítási szokások is markáns átalakuláson mentek keresztül: nőtt az átlagos életkor házasságkötéskor és gyermekvállaláskor. Emellett egyre kevesebben kötnek házasságot és alapítanak családot. Míg a rendszerváltás előtt a házasságkötés és a családalapítás jellemzően a fiatalok 20-as éveiben következett be, és a 30-as évek elejére lezárult, addig 1990 óta egyre jobban kitolódtak ezek a folyamatok, és egyre nagyobb a szórás aszerint, hogy ki mikor éli meg ezeket az eseményeket.

1990-ben a nők átlagosan 21,5 évesen kötötték első házasságukat, míg a férfiak 24,2 évesen. 1994-től következett be az átlagos életkor számottevő növekedése: kétévente körülbelül egy évvel tolódott ki az átlagos életkor házasságkötéskor. Ennek eredményeképpen 2014-ben a nők 29,5 évesen, míg a férfiak 32,3 évesen kötik első házasságukat. 2010 óta a növekedés mértéke valamelyest csökkent (háromévente nő az átlagos életkor egy évvel), ám a növekvő tendencia változatlan maradt (4. ábra).

4. ábra: Nők és férfiak átlagos életkora az első házasságkötéskor 1990-2014

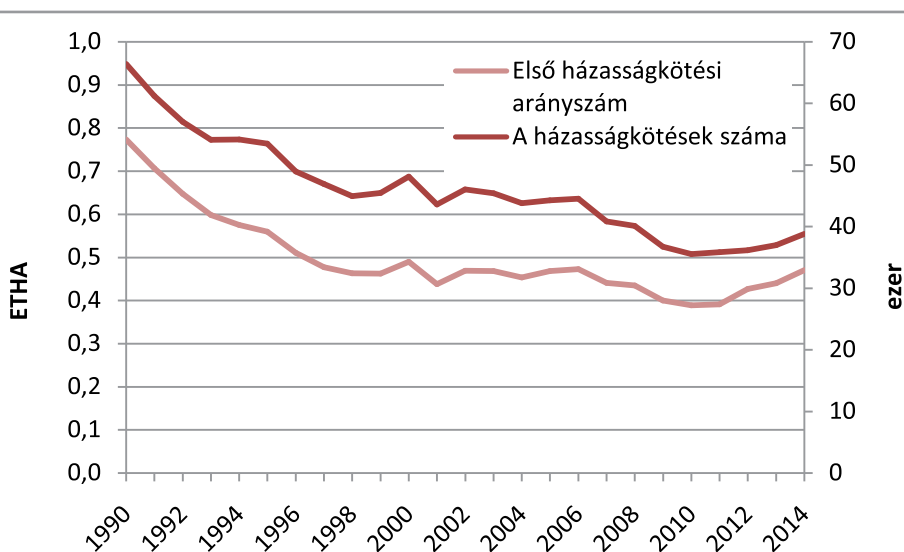

Forrás: KSH, Demográfiai Évkönyvek

A házasságkötések későbbre tolódásával párhuzamosan megfigyelhető a házasságok számának csökkenése is. 1990-ben több mint 66 ezer házasság megkötésére került sor, 2014-ben csak 39 ezerre. 2009-ben volt a házassodási kedv a legalacsonyabb, ebben az évben csak 35 520 házasságot kötöttek. Azóta a mutatószám valamelyest emelkedett, és hosszabb távon fog megmutatkozni, hogy visszatér-e valamelyest a házassodási kedv, vagy tartósan évente 40 ezer alatt marad a házasságot kötők száma (5. ábra).

Az első teljes házasságkötési arányszám azt mutatja meg, hogy az adott évben házassodási korba lépő nők mekkora hányada kötne házasságot 49 éves koráig, ha a jövőben ez a generáció ugyanolyan gyakorisággal házasodna az egyes életkorokban, mint azt a vizsgált naptári évben tették a megfelelő életkorúak (Kapitány, 2015). E mutató alapján 1990-ben egy nőnek 77 százalékos esélye volt arra, hogy 49 éves koráig egyszer házasságot kössön, 2014-ben pedig 47 százalék. Az 1990-es évek közepéig a mutató erőteljesen visszaesett, majd lassabban ugyan, de tovább csökkent. (5. ábra).

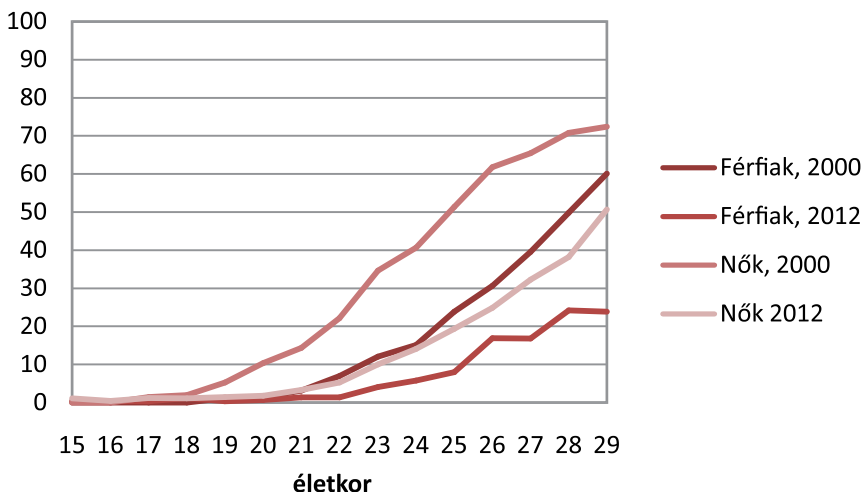
5. ábra: A nők teljes első házasságkötési arányszámának és a házasságkötések számának alakulása 1990 és 2014 között

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

A házassági kedv csökkenése illetve a házasságkötés elhalasztása kirajzolódik a fiatalok hivatalos családi állapotán. Míg 2001-ben a 25 éves nők és a 28 éves férfiak fele házas volt, addig 2012-ben a nők 50 százaléka 29 éves korára köt házasságot, a férfiaknak pedig ekkor még csak kevesebb, mint a negyede lépett már házasságra (6. ábra). Mennyiben magyarázható ez az élettársi kapcsolatok terjedésével és mennyire egyéb párkapcsolati minták térnyerésével?

6. ábra: A házasságot kötött fiatalok aránya életkor és nem szerint, 2000, 2012.

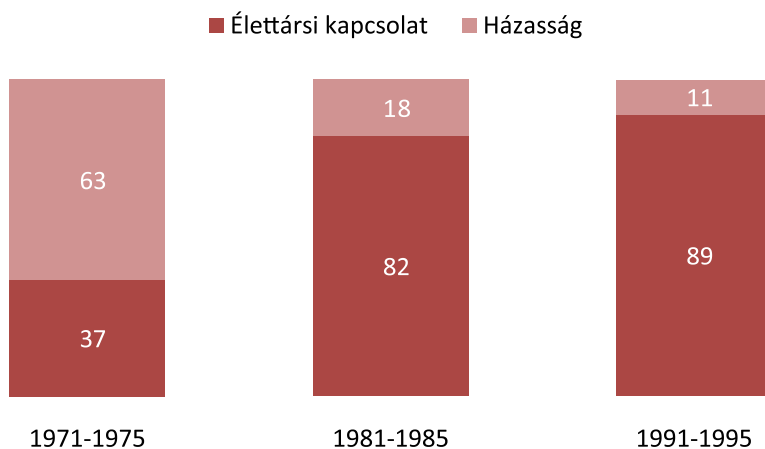
Forrás: Ifjúság 2000, Magyar Ifjúság 2012. (N=16660).

Az első párkapcsolati forma jellege erőteljesen megváltozott az utóbbi évtizedekben. Az első, partnerrel együtt élő kapcsolat jellegét generációk szerint vizsgálva kiderül, hogy az 1971 és 1975 között született fiatalok közel kétharmada élettársi együttélés nélkül házasságot kötött. A tíz évvel később születettek közül ezt már csak 18 százalék tette meg, a többiek első párkapcsolati formája élettársi kapcsolat volt. A rendszerváltás után születetteknél tovább esett a direkt házasságot kötők aránya, tíz fiatalból egy tett így (7. ábra).

Az élettársi kapcsolatok az összes európai országban elterjedtek. Nagyon változó azonban, hogy hányan élnek ilyen kapcsolatban. Franciaországban a 30-34 éves nők negyede ilyen kapcsolatban él, míg Norvégiában közel harmaduk, Olaszországban azonban alig 2 százalékuk (Murinkó-Spéder, 2015). Magyarországon ez az arány mintegy 14 százalék, ami Európában átlagos értéknek számít. Egyes elképzelések szerint más jelentéseket tulajdonít a különböző országokban ezeknek a kapcsolatoknak attól függően, hogy az érintetteknek mi a véleményük a házasságról, mik a további terveik, és hogyan érznek anyagi helyzetükkel kapcsolatban (Hiekel, et al., 2014). Adatok azt sugallják, hogy nagyon különbözőek az egyes kapcsolatok és az élettársi kapcsolatban élők sem alkotnak homogén csoportot. Egyesek az együttélést a házasodási folyamat részeként élik meg, mintegy próbaházasságként, illetve átmeneti állapotként a házasság előszobájaként. Mások, elsősorban

Európa északi és nyugati országaiban, az élettársi kapcsolatot a házasság helyett választják, és nem terveznek a jövőben sem házasságot kötni. Magyarországon az élettársi kapcsolatban élők közel negyede „a házasság előszobájának” tartja ilyen jellegű kapcsolatát és nincsen különösebben rossz véleménye a házasságról. Ennél valamivel magasabb azok aránya, akiknek nincs jó véleményük a házasságról, de ennek ellenére terveznek házasságot kötni. Társadalmi nyomást érezve fontosnak tartják kapcsolatuk törvényesítését. A – vélt vagy valós – társadalmi nyomás fontosságát jelzi, hogy 2012-ben a fiatalok háromnegyede gondolta úgy, hogy „Manapság is többre értékeli azt, aki házasság” (Makay, 2013). Egy másik csoport ugyanakkor, az együtt élők mintegy 20 százaléka társadalmi nyomástól függetlenül teljes mértékben elutasítja a házasság intézményét. Ők azok, akik vélhetően nem fogják élettársi kapcsolatukat házassággá alakítani. A Magyarországon kirajzolódó tendencia szerint egyre gyakoribbá válik az élettársi kapcsolatot létesítők aránya, ugyanakkor csökken azok aránya, akik élettársi kapcsolatukat házassággá alakítják. Míg a rendszerváltás idején létesített élettársi kapcsolatok (mint első párkapcsolati forma) több mint fele házassággá alakult öt éven belül, addig ez a 2002-2006 között létesített kapcsolatoknak csak a harmadáról mondható el. Eközben a kapcsolatok tartóssága nem sokat változott: öt évvel létrejöttük után, mindkét esetben a kapcsolatok mintegy 79 százaléka állt fenn (házasság vagy élettársi kapcsolat formájában) (Murinkó-Spéder, 2015).

7. ábra: Az első együtt élő kapcsolat jellege születési évjáratok szerint

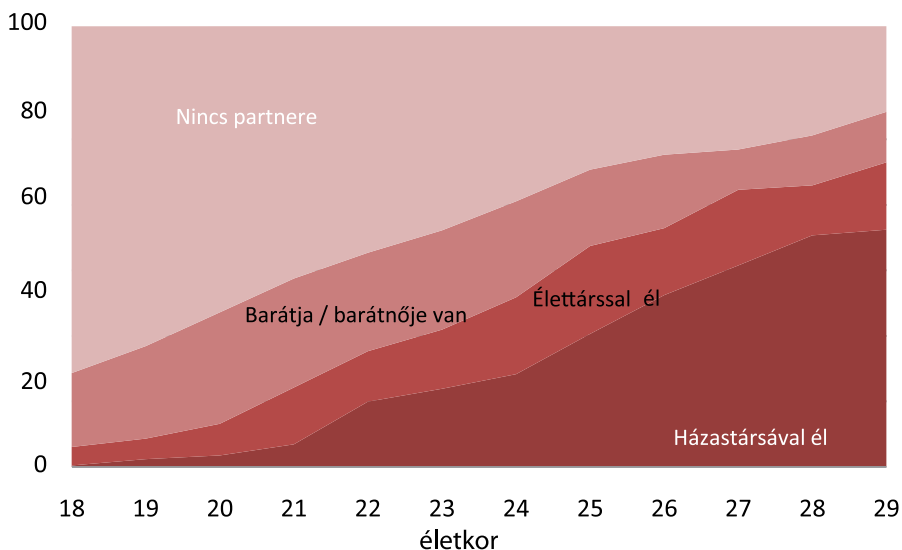
Forrás: Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Magyar Ifjúság 2012. (N=2446).

A fiatalok valós párkapcsolati helyzetéből egyértelműen kirajzolódik az élettársi kapcsolatok térhódítása¹. Az is látszik tehát, hogy jórészt a házasság „helyett” kerül sor élettársi kapcsolatra, hiszen míg 2001-ben a 22 éves fiatalok 15 százaléka házasságban élt (és 12 százalék élt élettársi kapcsolatban), addig 2012-ben ugyanennek a korosztálynak alig 3 százaléka volt házas, és 17 százalék élt élettársi kapcsolatban. Az életkor előrehaladtával az élettársi kapcsolatban élők aránya tovább nő 2012-ben: 27 éves korban több mint egynegyedük él élettársi kapcsolatban (miközben 22 százalék él házasságban). Az arány csak ezután, 28 éves korban változik meg a házasságban élők javára, de a különbség alig látható 29 éves korig (8. ábra).

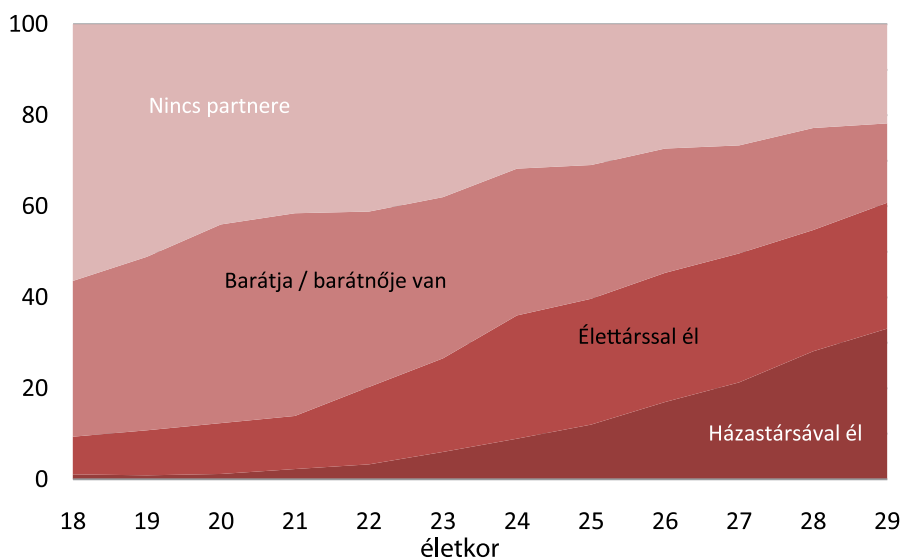
Fontos különbség a két vizsgált időszak között, hogy 2012-ben szinte minden életkorban magasabb a „baráttal, barátnővel” rendelkezők aránya, mint 2001-ben. A fiatalok 20-as éveik elején is sokkal többször „járnak” valakivel, mint tíz évvel korábban. Ekkor még magasabb volt a 20-as évek legelején a partnerrel nem rendelkezők aránya. 2012-ben ugyanakkor 29 éves korukban is 18 százalékuknak ilyen jellegű, nem együtt élő kapcsolata van, míg ez az arány 2001-ben 12 százalék. 29 évesen összességében hasonló a két időszakban a partnerrel nem rendelkezők aránya, mintegy 20 százalék. 2001-ben azonban közel tíz százalékponttal magasabb azok aránya, akiknek együtt élő partnerük van (házasságban vagy élettársi kapcsolatban élnek együtt), míg 2012-ben a fiatalok közel harmada nem él együtt partnerrel.

1 A 2001-es évre vonatkozóan a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet (NKI) „Életünk fordulópontjai” adatfelvételével vetjük össze a 2012-es Magyar Ifjúság adatokat, mert a 2000-es Ifjúságban nem szerepelt nem együtt élő barátra, barátnőre vonatkozó kérdés. Az NKI adatfelvétele ugyanakkor a 18 év feletti lakosságot kérdezte, így a Magyar Ifjúságban is ezt a mintát nézzük. Ugyanez vonatkozik majd a 17. ábrára.

8. ábra: A 18-29 éves fiatalok valós párkapcsolati helyzete életkor szerint 2001-ben és 2012-ben

Forrás: KSH-NKI: Életük fordulópontjai, 2001. (N= 4315).

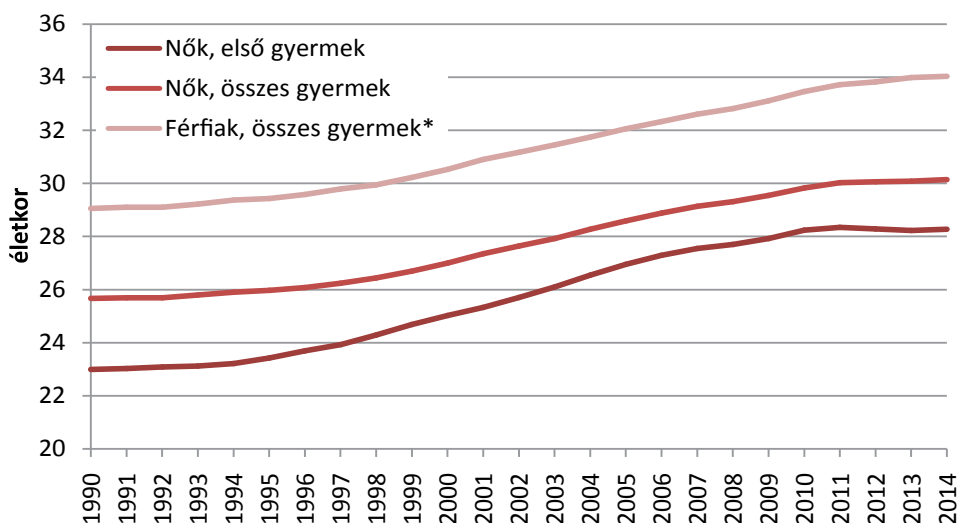

Forrás: Magyar Ifjúság, 2012. (N= 6632).

V. A gyermekvállalási mintázat átalakulása

A házasságkötések kitolódásával a gyermekvállalás is idősebb korban következik be. 1990-ben a nők első gyermeküket átlagosan 23 éves korukban vállalták, 2014-ben pedig közel öt és fél évvel később, 28,3 évesen. Hasonló emelkedést látunk, amennyiben az anya átlagos életkorát nézzük, és az összes születést figyelembe vesszük (9. ábra). Így a nők átlagosan 30 évesek gyermekük születésekor. A két görbe (első gyermek és összes gyermek) közötti rés valamelyest csökkent, hiszen egyre kevesebb gyermeket vállalnak a nők. A férfiak esetében is hasonló folyamat játszódott le és 2014-ben egy férfi átlagosan 34 éves, amikor a gyermekei megszületnek.

9. ábra: A nők átlagos életkora első gyermekük születésekor, összes gyermekük születésekor és a férfiak átlagos életkora összes gyermekük születésekor 1990-2014

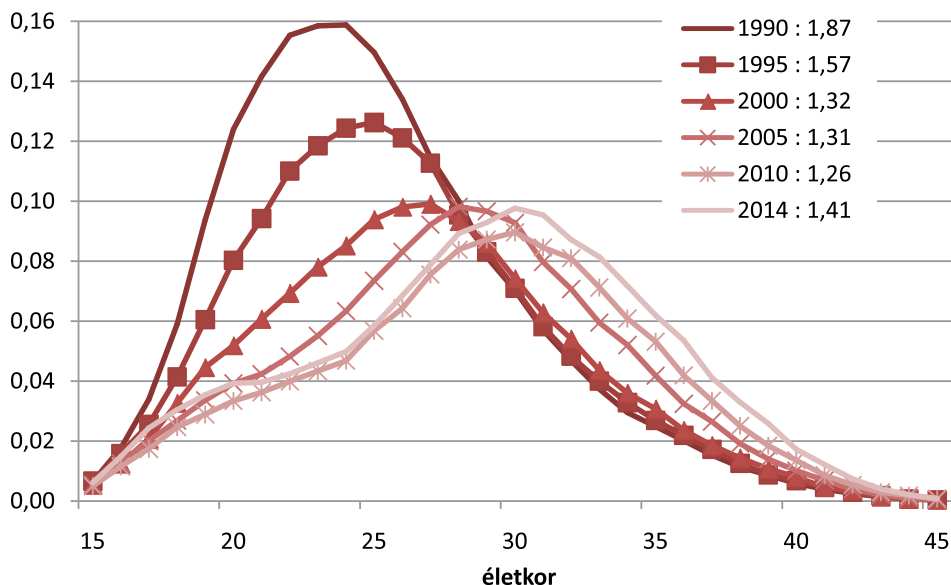

*az ismert apák esetén. Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

Az átlagéletkor gyermekvállaláskor különböző gyermekvállalási gyakorlatot takar, és azt, hogy valójában hogyan oszlik meg a gyermekek születése a nők életkora szerint, a korszpecifikus termékenységi arányszám mutatja meg. Ezeket minden egyes életkorban összeadva kapjuk meg egy adott naptári évre a teljes termékenységi arányszámot.

1990-ben a gyermekvállalási kor viszonylag homogén volt a női népesség körében, hiszen döntő többségüknek 21 és 27 éves koruk között születtek meg a gyermekeik (10. ábra). 1995-ben és 2000-ben azonban már jól látható a gyermekvállalás későbbre halasztása (a görbe csúcsa az ábrán jobbra tolódik). Látszik a termékenység csökkenése is (a görbe laposabb), és 25 éves korig minden egyes korosztálynak alacsonyabb a termékenysége, mint 1990-ben, 25 éves kor felett pedig nagyjából megegyezik a nők szülési hajlandósága. Ez idő alatt a termékenység erőteljesen csökkent, 1,87-ről 1,32-re. 2000 és 2010 között a görbe még egy kicsit laposabb lesz, de a változás már nem olyan erőteljes, mint az ezredforduló előtt. A görbe még tovább tolódik jobbra, vagyis folytatódik a gyermekvállalás későbbre halasztása és nő a 30 év feletti nők gyermekvállalása, vagyis a korábban elmaradt születések egy része megvalósul magasabb életkorokban. Fontos változás, hogy 2014-ben kivétel nélkül minden egyes életkorban magasabb a nők termékenysége, mint 2010-ben volt, és a teljes termékenységi arányszám is nőtt. Egyes életkorokban, jellemzően a 20-as éveikben járó nők körében elhanyagolható a változás, a 30-as éveikben járók esetében azonban jól látható a különbség. Minden jel arra utal, hogy megáll a gyermekvállalás mintegy 25 éve tartó későbbre halasztása. A következő néhány évben fog eldőlni, hogy – miután a gyermekvállalási kor nem nő tovább – a nők termékenysége emelkedik-e majd. Ez esetben a korábbi évek alacsony értéke elsősorban a termékenység későbbre halasztásának köszönhető. Amennyiben azonban a termékenység továbbra is alacsony marad, miközben a gyermekvállalás elhalasztása befejeződik, tartósan roppant alacsony születésszámokra kell számítani.

10. ábra: A korszpecifikus termékenységi arányszámok és a teljes termékenységi arányszám változása 1990 és 2014 között (1000 megfelelő korú nőre jutó élveszületés)

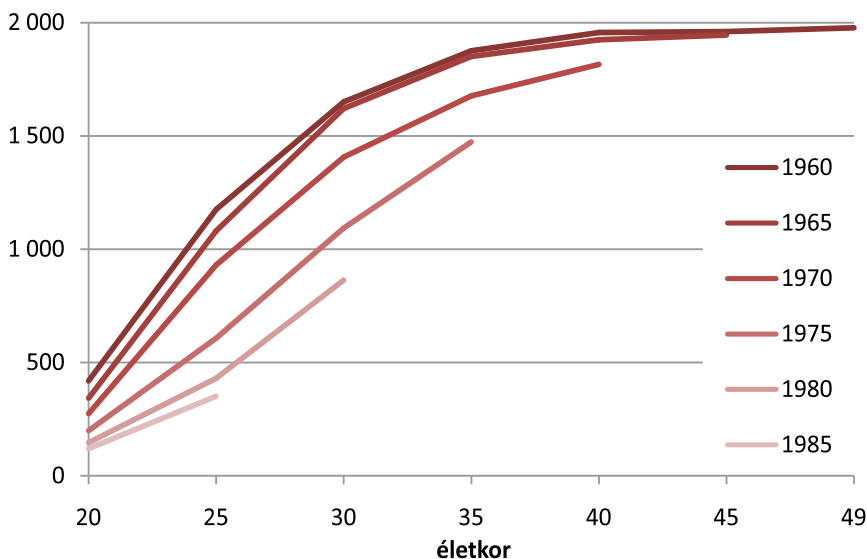

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

A gyermekvállalás nem csak későbbre tolódott, hanem intenzitása is csökkent, vagyis a fiatalok egyre kevesebb gyermeket vállalnak. Jól szemlélteti ezt az 11. ábra, mely az 1960 és 1990 között született nők gyermekszámát mutatja be egyes életkorokban. A legidősebb, 40-49 éves generációk esetében a szám lényegében a végleges gyermekszámokat, a befejezett termékenységet takarja. Nekik 25 éves korukban már átlagosan 1,2 gyermekük volt, termékeny koruk végére pedig közel kettő (ami mellesleg igen alacsonynak számít e generáció tekintetében európai átlagban). Az 1965-ben született nők gyermekvállalási magatartása hasonlóan alakult, és megfigyelhető, hogy noha fiatal korukban kicsit később születtek gyermekeik, ezt a lemaradást 30-as éveikre pótolták. Ez nem mondható már el az 1970-ben született generációról, melynek 25 éves korában még nem volt átlagosan egy gyermeke sem, 40 éves korára pedig átlagos gyermekszáma 1,8 volt. A későbbi generációkban tovább csökken a gyermekvállalás intenzitása: az 1975-ben született generációnak még éppen megszületett 30 éves korára átlagban egy gyermeke, ám

az 1980-ban született fiataloknak e korukban még csak 0,86 gyermekük született, az 1985-ben születettek gyermekvállalása pedig még ettől is alacsonyabbnak tűnik.

11. ábra: A nők adott életkoráig élveszületett gyermekeik száma a nők születési éve szerint (ezer nőre)

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

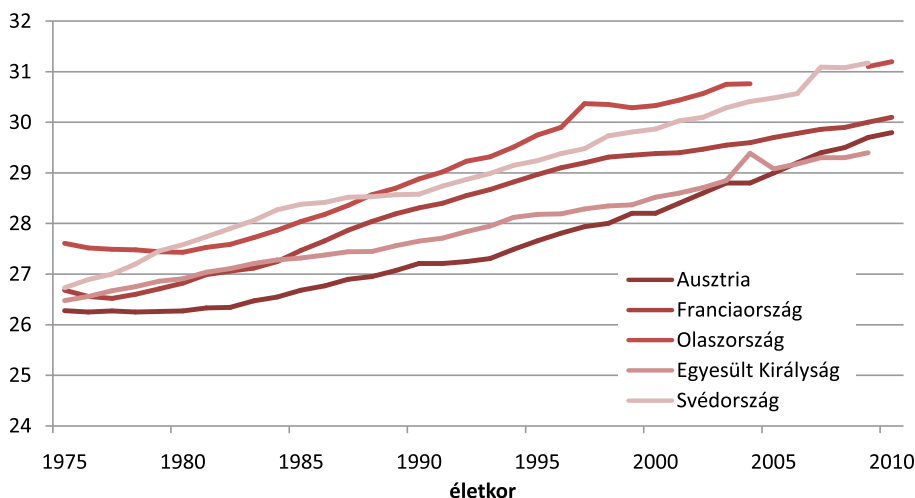
A következő részben bemutatjuk a gyermekvállalás európai tendenciáit és megnézzük, hogy Magyarország miben tér el a többi országtól.

VI. A gyermekvállalás változása Európában

A fent bemutatott változások nem csak Magyarországon figyelhetőek meg, hanem egész Európában módosult mind a párkapcsolati, házassági magatartás, mind a gyermekvállalási gyakorlat. Sok szempontból elmondható, hogy ugyanazok a változások játszódtak le mindenütt: csökkent a házasságkötések száma, nőtt a házasságon kívüli születések aránya, csökkent a gyermekvállalási kedv. Ugyanakkor fontos különbségek figyelhetőek meg az egyes országok között.

Először a kontinens keleti és nyugati fele közötti eltérésekre térünk ki. Európa nyugati felén hamarabb kezdődtek a változások, mint keleten. A szülő nők átlagos életkora már az 1970-es évektől emelkedésnek indult, majd egyenletes növekedés következett, és 2010 körül a legtöbb nyugat-európai országban átlagosan 29 és 31 éves koruk között vállalják a nők gyermekeiket. Mintegy 45 év alatt 4-5 évet emelkedett az átlagos életkor (12. ábra).

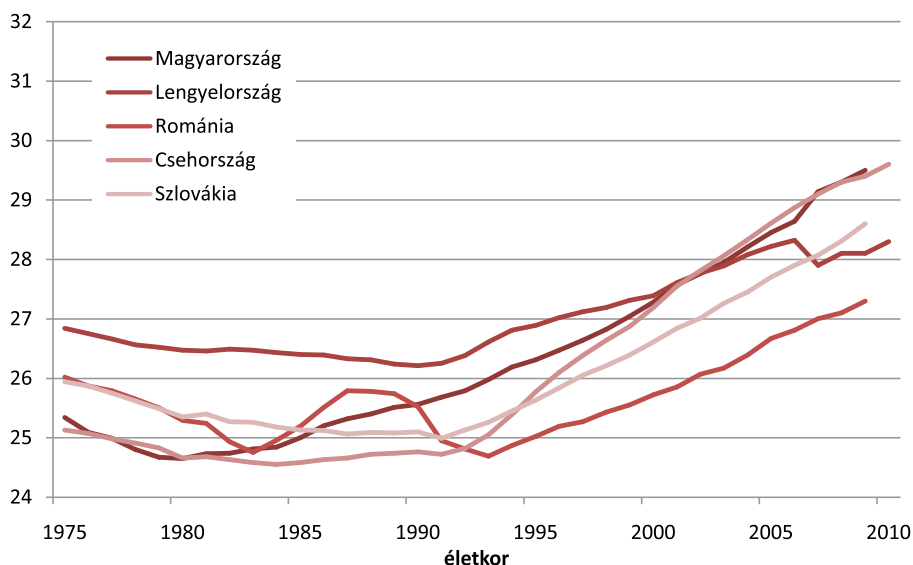
12. ábra: A nők átlagos életkorának változása gyermekük születésekor öt nyugat-európai országban 1975-2012

Forrás: INED, Developed countries database.

Ezzel szemben Európa középső-keleti felén két évtizeddel később, csak az 1990-es évektől indult be ez a változás. A rendszerváltás idején a legtöbb országban a nők átlagosan még 25-26 éves korukban vállalták gyermekeiket. Majd az 1990-es évek közepétől ugyanaz a változás játszódott le ezekben az országokban, mint a kontinens nyugati felében, csak sokkal gyorsabban: negyedszázad alatt mintegy öt évvel nőtt a szülő nők átlagos életkora, és a 2010-es évek elején – Románia kivételével – hasonlóan, mint nyugaton 29-30 éves korban vállalják a nők gyermekeiket (13. ábra).

13. ábra: A nők átlagos életkorának változása gyermekük születésekor öt közép-kelet-európai országban 1975-2012

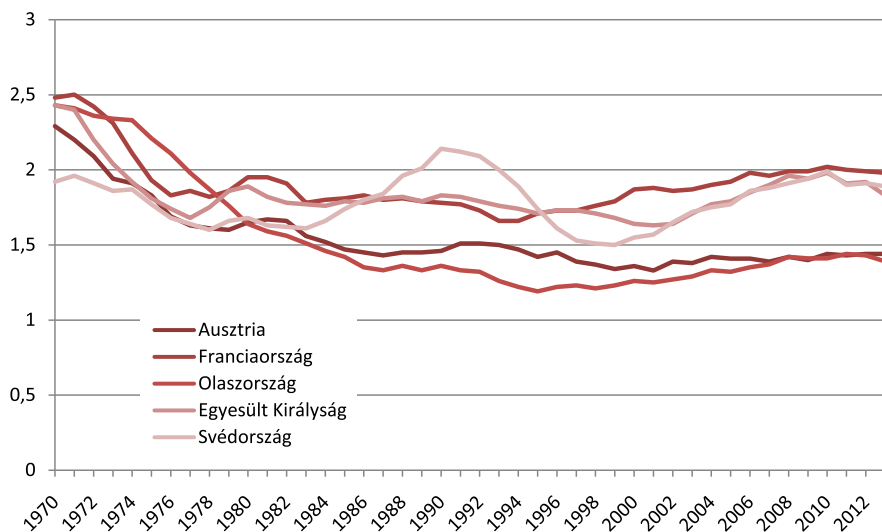
Forrás: INED, Developed countries database.

A gyermekvállalási magatartás változásában majdnem ugyanezeket a különbségeket figyelhetjük meg Európa két felén. Nyugaton az 1970-es évektől csökkenni kezdett a teljes termékenységi arányszám, ekkor a legtöbb országban még 2 feletti értéket regisztráltak (14. ábra). Az 1970-es évek első felében egy nagyobb csökkenés eredményeképpen a legtöbb országban az érték 1,6-1,8-ra esett, majd néhány évre stabilizálódott. Ezután az országok különváltak egymástól: egyesekben sosem esett a kritikusként vélt 1,5 alá a teljes termékenységi arányszám, másokban pedig az 1980-as évek közepétől e szint alá csökkent, és tartósan ott is maradt. A bemutatott országok közül elsősorban Franciaország és az Egyesült Királyság példázza a magasabb szinten történt stabilizációt. A 2000-es években ráadásul mindkettőben növekedett az érték, és 2010 körül megközelítette vagy el is érte ismét a 2,1-es, reprodukcióhoz szükséges szintet. A svéd érték szintén e relatív magas szinten van, ugyanakkor ott az utóbbi 30 évben nagyobb volt az évenkénti ingadozás. Két másik országban eközben nagyon alacsony értékekre esett vissza a teljes termékenységi arányszám. Olaszországban 1984-ben, Ausztriában pedig 1986-ban esett 1,5 alá és lényegében azóta ilyen alacsony szinten maradt. Ausztriában

az 1990-es évek legelején megközelítette ismét az 1,5-öt, Olaszországban azonban még a nyugati országokban történelmien alacsony 1,19-es értéket is produkálta 1995-ben.

A bemutatott országok jól szemléltetik, hogy Európa nyugati oldalán is nagymértékben eltér a gyermekvállalási gyakorlat. A Svédország példáján bemutatott északi országokban, valamint Franciaországban és az Egyesült Királyságban nem csökkent a teljes termékenységi arányszám 1,5 alá. Az utóbbi évtizedben valamelyest növekedett is az érték, és jelenleg viszonylag magas: 1,8-2 körül mozog. A német anyanyelvű (Ausztria, Németország, valamint Svájc), és a dél-európai országokban (Olaszország, Spanyolország, Portugália, Görögország) ezzel szemben alacsony értékek a jellemzőek, csakúgy, mint Közép-Kelet Európában.

14. ábra: A teljes termékenységi arányszám változása öt nyugat-európai országban 1970 és 2013 között

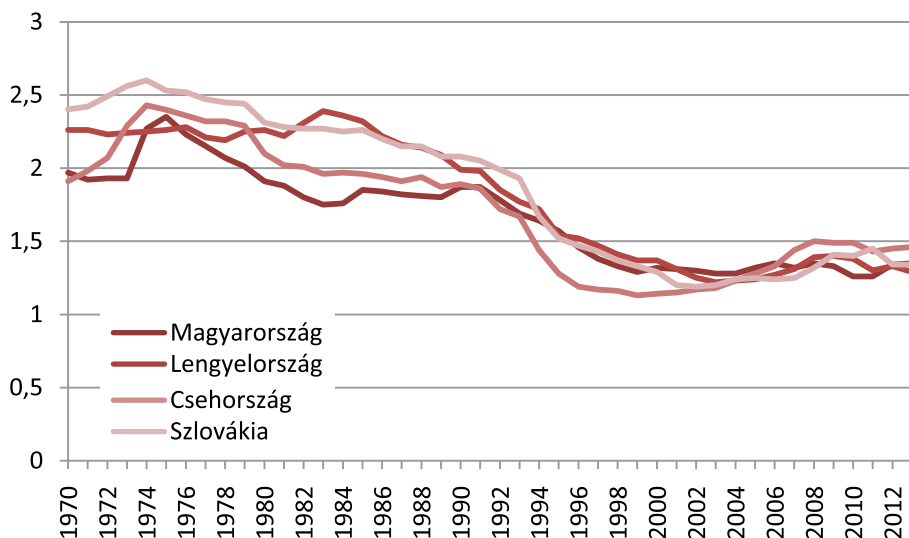

Forrás: INED, Developed countries database.

Közép-Kelet-Európában egységesebb a kép, mint Nyugaton: minden országban egy évtizede 1,5 alatt van a teljes termékenységi arányszám (15. ábra). Az 1970-es években jellemzően 2 vagy afeletti értékről indulva először lassan csökkent a mutató és az 1990-es évek elején 1,8-2 körül alakult. Majd az 1990-es évek elején nagyobb arányú csökkenés következett be, és az évtized második felében már az összes országban 1,5 alatt volt az éves termékenység.

Csehországban 1999-ben 1,13 volt a mutató. Majd mintegy egy évtizedes stagnálás mindegyik országban nőtt valamelyest 2008 körül. Kivételt képez ez alól Magyarország, ahol a mutató lényegében egészen 2014-ig stagnált és csak ekkor emelkedett, 1,41-es értékre.

15. ábra: A teljes termékenységi arányszám változása négy közép-kelet európai országban 1970 és 2013 között

Forrás: INED, Developed countries database.

A fent leírt változások legfontosabb jellemzője, hogy az európai országokban a termékenység a reprodukciót biztosító alatti szintre esett. Ennek elméleti keretét az 1986-ban kidolgozott „Második demográfiai átmenet” adja (Lesthaeghe-Van de Kaa, 1986; Van de Kaa, 1987). Eszerint ez egy „elkerülhetetlen folyamat”, melyen minden fejlett ország átmegy, noha eltérő időpontban és eltérő sebességgel. Fő mozgatórugója az az értékrendbeli változás, mely az egyént, az önmegvalósítást, az önkiteljesedést helyezi előtérbe. Ebben fontos szerepet játszik a társadalom átalakulása is: a társadalmon belül betöltött pozíciót az iskolázottság, az egyéni tehetség kibontakozása határozza meg mind a férfiak, mind a nők számára. E cél elérésében a gyermek (és a házasság, a stabil párkapcsolat) gátló tényezőt, „fajlagos árat” („opportunity cost”-ot) jelent, elsősorban a nők számára. A gyermekek mellesleg egyre több kiadást jelentenek, míg „hasznuk” tovább csökkent azzal, hogy a modern

társadalmakban immár nem (morális) kötelességük idős szüleiket támogatni. Az érzelmi élményt pedig, mely a gyermekneveléssel jár egy vagy két gyermek is meg tudja adni.

A gyermekvállalási tendenciákkal kapcsolatban biztosnak látszott az 1980-as években, hogy a termékenység tartósan reprodukciós szint alá esik. Azt ugyanakkor nem látták előre a demográfusok, hogy egyes országokban kritikusan alacsony (1,3-1,4-es értékre) fog esni a teljes termékenységi arányszám (Lesthaeghe, 2010). Az országok közötti termékenységi szintek különbsége szintén nem volt előre megjósolható. Ez lényegében két tényezőtől függ: egyrészt, hogy milyen mértékű a gyermekvállalás elhalasztása; másrészt pedig, hogy milyen mértékű a későbbi pótlás. Az átmenet kezdeti éveiben elsősorban az első tényező befolyásolta az országok teljes termékenységi arányszámát, míg a jelenlegi fő magyarázó tényező a pótlás mértéke. Ez pedig olyan kulturális tényezőktől függ, melyek kihatnak az önmegvalósítás fontosságára az egyes társadalmakban, a fogyasztás szintjére, illetve arra, hogy mennyire szeretnék az egyének a kötöttségeket csökkenteni saját életükben. Emellett strukturális tényezőktől is függ, amelyek befolyásolják a bekerülési időt pályakezdőként a munkaerőpiacra, a munka és család összehangolásának lehetőségét, vagy éppen a gyermekvállalás fajlagos árát.

Amennyiben egy állam szeretné befolyásolni a nők gyermekvállalási kedvét, úgy valójában az utóbb említett téren tudja ezt megtenni. Munkapiaci politikákkal, családpolitikákkal sok szempontból lehet csökkenteni a gyermekvállalás nehézségeit és hozzájárulni, hogy nőjenek a születésszámok. Erre természetesen elsősorban akkor van egy államnak lehetősége, amennyiben a fiatalok szeretnének gyermeket vállalni. A tanulmány utolsó részében ezt fogjuk áttekinteni: megnézzük, hogyan alakult a kívánt gyermekszám az utóbbi másfél évtizedben és, korábbi kutatási eredményeket összegezve, hogy milyen szinten sikerül a fiataloknak megvalósítaniuk a rövidtávú gyermekterveiket. Kitérünk arra is, hogy milyen különbségek vannak a tervek megvalósításában Nyugat- és Kelet-Európa között.

VII. A fiatalok gyermekvállalási tervei

Európa legtöbb országában magasabb a kívánt gyermekszám, mint a született gyermekek száma (Philipov, 2009). Magyarországon is időről időre hangoz a sajtó attól, hogy a magyar fiatalok több gyermeket szeretnének, mint

amennyit vállalnak. De tudja-e egyáltalán egy fiatal, hogy hány gyermeket szeretne?

A gyermekvállalási terveket demográfiai adatgyűjtés során két mérőszámmal szokás mérni (melyek bizonyos mértékig kombinálhatók egymással). Az első az „ideális” gyermekszámra kérdez rá, pl. egy olyan kérdéssel, hogy „Ön szerint hány gyermek az ideális egy mai magyar családban?” (KSH-NKI Életünk fordulópontjai, 2001). Ezzel egy elképzelt, elméletben legjobbnak tartott gyermekszámra kérdeznak rá az adatgyűjtők, mely nem feltétlenül azt tükrözi, hogy a válaszadó saját maga hány gyermeket szeretne. Sokkal inkább a társadalom gyermekekhez, gyermekvállaláshoz való viszonyát mutató mérőszám. Erre a kérdésre általában kevesen válaszolják, hogy „0 gyermek”, ezért viszonylag magas átlagos ideális gyermekszám szokott ezekből a kérdésekből kirajzolódni (Makay, 2012). A második a „kívánt” gyermekszám, melyet az egyének saját maguknak illetve a családjuknak szeretnének, terveznek. A kérdőívekben feltett kérdések körülbelül így hangzanak: „Tervez-e (további) gyermekeket? Ha igen, hány gyermeket tervez?” (Ifjúság 2004). Az ezzel a kérdéssel mért tervezett vagy kívánt gyermekszám általában jobban tükrözi az egyéni preferenciákat. Itt már többen számolnak be arról is, hogy ők nem szeretnének gyermeket vállalni.

Alapvetően ezek a kérdések kiválóan mérhetnék az egyének gyermekpreferenciáit, és noha valóban adnak egy általános képet arról, hogy milyen a társadalom illetve a férfiak és nők hozzáállása a gyermekvállaláshoz, két okból mégsem tükrözik teljes mértékben a valóságot. Ennek egyik oka, hogy nagyon sokan csak bizonytalan gyermektervekkel rendelkeznek, és nem tudják megmondani, hogy hány gyermeket szeretnének. Ez sok esetben igaz a fiatalokra, és gyakrabban azokra, akiknek még egy gyermekük sem született (Régnier-Loilier, 2006). A bizonytalanok láthatóvá tételében (ami társadalmilag fontos lehet) sokat számít az is, hogy hogyan teszik fel az adatgyűjtés során a gyermektervekre vonatkozó kérdéseket. Az Ifjúság 2000-es vizsgálat során a tervezett gyermekszámra vonatkozó kérdés a „nem tudja” és „egyéb” lehetőségeken kívül még három olyan opciót adott a válaszadóknak, melyben a kérdéssel kapcsolatos bizonytalanságuknak adhattak hangot: „A kérdést nem érzem lényegesnek: ha lesz, lesz, ha nem lesz, nem lesz”, „A körülményektől függ”, és „Majd meglátjuk” (Ifjúság 2000 kérdőív, Q31). A 2012-es adatfelvétel kevesebb ilyen választ tett lehetővé: az „Összesen hány gyermeket szeretne” kérdésre csak gyermekszámot lehetett mondani, esetleg megtagadni a

választ vagy „nem tudom”-ot válaszolni (Magyar Ifjúság 2012, Q12). A két adatgyűjtés során mért tervezett gyermekszám így nagyon eltérő képet mutat, ami elsősorban a bizonytalan, nem gyermekszámot mondó, hanem egyéb választ adók különbözőségéből fakad. Amennyiben ugyanis a két felmérésben nem gyermekszámot, hanem egyéb választ adó, vagyis bizonytalan gyermektervekkel rendelkezők arányát nézzük, úgy a 2000-es adatfelvétel során azt látjuk, hogy a fiatalok közel 40 százaléka nem rendelkezik kiforrott gyermektervekkel, míg ez az arány 2012-ben 15 százalék. Vagyis a két felmérés során teljesen más gyermektervek rajzolódnak ki a fiatalok körében. Ezt egyrészt figyelembe kell venni az elemzés során, másrészt pedig arra világít rá, hogy kulcsfontosságú, hogy az ilyenfajta adatok gyűjtésénél hogyan kerül e kérdés megfogalmazásra.

Ugyanakkor a tökéletes adatgyűjtés még ekkor sem garantált, hiszen a válasz nagymértékben függ a nők és férfiak korától, meglévő gyermekeik számaitól, párkapcsolati státuszuktól és attól, hogy milyen szinten gondolják azt, hogy gyermekterveiket meg is fogják tudni valósítani. A kívánt gyermekszám ugyanis nem egy statikus változó, hanem erőteljesen változik az életút során. Általában lefelé módosul a korral, illetve csökken amennyiben az életkor előrehaladtával nem születik a fiataloknak legalább egy vagy két gyermekük. A válaszadók ugyanis idővel felkészülnek arra, hogy eredeti gyermekterveiket nem fogják tudni megvalósítani, és emiatt csökkentik további kívánt gyermekszámukat (Liefbroer, 2009).

Az 2011-es Eurobarometer adataiból kiderül, hogy a legtöbb országban legalább 2 gyermeket kívánnak a válaszadók (2. táblázat). 2011-ben 27 európai országból csak kettőben kívántak a nők ennél kevesebb gyermeket (az itt bemutatott Ausztrián kívül még Bulgáriában), míg a férfiak is csak három országban (az itt bemutatottakon kívül még Németország nyugati felében) (Testa, 2012). Az átlagokból látszik azonban, hogy nyugaton, ahol nagyobbak az országok termékenységi szintje között az eltérések, azokban az országokban magasabb a kívánt gyermekszám, ahol valóban több gyermek születik: az itt bemutatott országok közül az Egyesült Királyságban, Franciaországban, és Svédországban.

Magyarországon mit rejt ez az átlag, mennyi gyermeket szeretnének vállalni a fiatalok?

2. táblázat: „Saját maga számára, mennyi lenne az ideális gyermekszám, amelyet szeretne, vagy amelyet szeretett volna?” Válaszok megoszlása 4 közép-európai és 5 nyugat-európai országban, 2011

	Nők	Férfiak
Csehország	2,10	1,96
Lengyelország	2,42	2,13
Magyarország	2,12	2,16
Szlovákia	2,17	2,03
Ausztria	1,95	1,84
Egyesült Királyság	2,33	2,20
Franciaország	2,47	2,30
Olaszország	2,02	2,06
Svédország	2,41	2,33

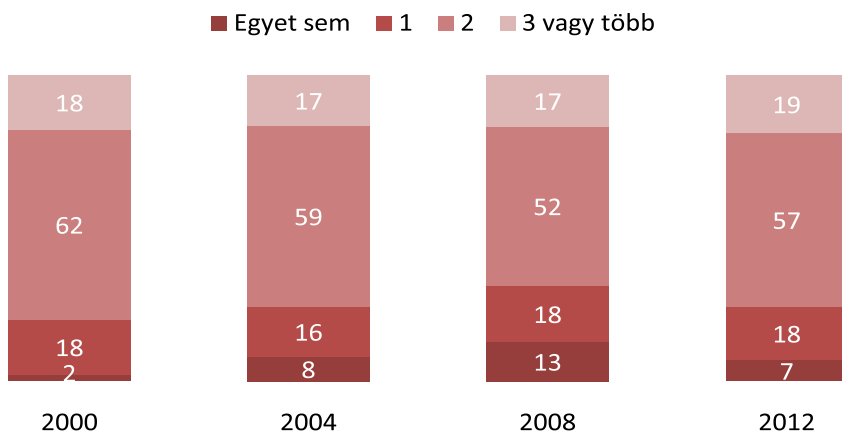
Forrás: Testa, 2012.

Az Ifjúság kérdőívek fent leírt különbségei miatt azon fiatalok gyermekterveit elemezzük, akik határozott elképzelésekkel rendelkeznek, vagyis a fent leírt kérdésekre számszerű adatot mondtak. Ezzel a módszerrel 2000 és 2012 között kimutatható, hogy keveset változott a fiatalok által kívánt gyermekszám, a változás pedig nem lineáris. 2000-ben teljes mértékben elhanyagolható volt a gyermeket nem kívánók aránya, 2008-ban azonban közel 13 százaléka nem tervezett gyermeket (16. ábra). Négy évvel később ez az arány visszaesett 7 százalékra. Erősen ingadozik a megfigyelt időszakban a két gyermeket tervezők aránya is: 2000-ben a fiatalok 62 százaléka két gyermeket tervezett, majd ez az arány 2008-ban 52 százalékra csökkent (ennek rovására emelkedett a gyermeket nem kívánók aránya), majd 2012-ben ismét nőtt.

Semmiképpen sem lehet tehát arról beszélni, hogy csökkenne a gyermekvállalási kedv Magyarországon. Ez jó hír, hiszen számos kutatás kimutatta, hogy amennyiben egy társadalomban tartósan alacsony a termékenység, és ehhez társul a gyermeket elutasító társadalmi attitűd, úgy nem lehet arra számítani, hogy a termékenység növekedni fog (Lutz, et al., 2006). Amennyiben azonban a gyermekvállalás, mint érték és kívánt magatartás megmarad, nyitva marad egy cselekvési lehetőség, hogy pl. családpolitikai intézkedésekkel a

gyermekvállalás könnyebben lehetővé váljon. Mi magyarázza meg akkor mégis az alacsony magyar termékenységet?

16. ábra: A tervezett gyermekek száma azok körében, akik tudják, hogy hány gyermeket szeretnének, 2000, 2004, 2008, 2012

Forrás: Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Magyar Ifjúság 2012. (N= 22929).

Magyar adatokat is felhasználva több európai összehasonlító tanulmány készült, melyek a rövid távú gyermekvállalási tervek megvalósítását kutatták (Spéder-Kapitány, 2009; Kapitány-Spéder, 2012; Spéder-Kapitány, 2014). Ezek a tanulmányok longitudinális adatokat használnak fel, melyek segítségével mérhető, hogy azok körében, akik úgy nyilatkoztak, hogy két vagy három éven belül szeretnének gyermeket vállalni, hányad részüknek sikerült ezt megvalósítani. A részletes kérdőívek a siker illetve sikertelenség mögötti okokat is igyekeznek feltérképezni. Az eredményekből kiderül, hogy öt ország közül a három vizsgált keletiben (Magyarországon, Bulgáriában és Grúziában) sokkal kisebb arányban valósulnak meg a gyermekvállalási tervek: mindenhol a válaszadók kevesebb, mint harmadának született meg a tervezett gyermeke három éven belül (Spéder-Kapitány, 2014). A volt szocialista országokban az alacsony megvalósítás mögött az áll, hogy a rendszerváltás után nagyon gyorsan végbement strukturális változásokat csak nagyon lassan követik az értékrendszerbeli változások. A társadalom alapvetően hasonlóan tradicionálisnak mondható értékrendet követ a párkapcsolatok, a családi szerepek, a nemi szerepek terén, mint a rendszerváltás idején. A megváltozott strukturális körülmények között azonban nehéz a korábbi ismert minták szerint alakítani a családi életet és a gyermekterveket, és ez a

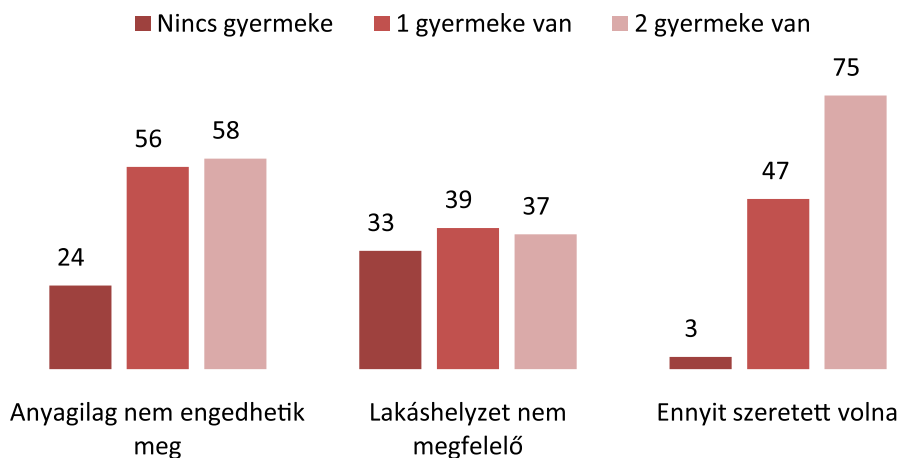
nehézség a tervek és a megvalósítás közötti szakadéokban tükröződik vissza. Az államban, a politikai intézkedések befolyásolhatóságában és tartósságában vetett hit megingása (és a nyugati államokhoz képest alacsony volta) csak tovább növeli a bizonytalanságot.

Ahogy már korábban is említettük, az államnak kulcsszerepe lehet abban, hogy a fiataloknak milyen szinten sikerül megvalósítaniuk gyermekvállalási terveiket. Kiszámítható munkapiaci és családpolitikai intézkedésekkel enyhíteni lehet a fiatalok által átélt bizonytalanságot és segíteni lehet őket a kívánt gyermekek vállalásában. Mi van ugyanakkor azokkal, akik fiatal létükre nem szeretnének több gyermeket vállalni? Melyek az emögött rejlő legfőbb okok? E kérdések megválaszolására összehasonlítottuk, hogy 2001-ben és 2012-ben mivel magyarázzák leggyakrabban döntésüket azok, akik nem szeretnének (több) gyermeket vállalni. Mindkét esetben több mint tíz válaszlehetőség közül választhatták ki a megkérdezettek, hogy melyeket érzik igaznak saját helyzetükre. Ezek közül a három leggyakrabban említettet mutatjuk be. A megfogalmazásokban vannak eltérések a kérdőívekben, de valójában ugyanazt a jelenséget takarják.

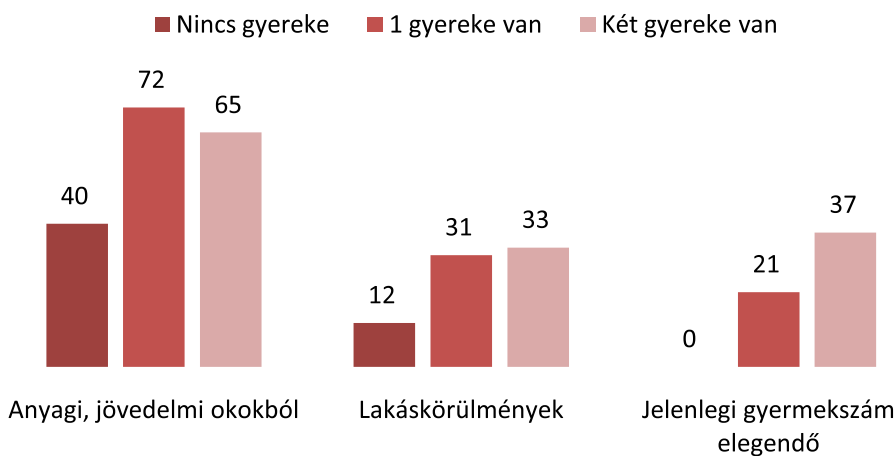
A 2001-es (Életünk fordulópontjai) adatokat összevetve a 2012-esekkel (Magyar Ifjúság), a gyermekvállalási kedv mintha megnőtt volna. Az előbbiben ugyanis a fiatalok (18-29 évesek) 12 százaléka nem kívánt már gyermeket vállalni, noha 75 százalékuknak nem született még gyermeke. Tizenegy évvel később 8 százalék nem tervez (már) gyermeket, és közülük csak minden másodiknak nem volt gyermeke. A nem tervezők körében ugyanazt a három okot jelölték meg a legtöbben, noha azért bizonyos változások történtek. Gyermekszámtól függetlenül nőtt azok aránya, akik anyagi helyzetük miatt nem vállalnak gyermeket (17. ábra). 2001-ben a gyermektelenek mintegy 20 százaléka, míg a gyermekesek mintegy 55 százaléka mondta ezt. 2012-ben már a gyermektelenek 40 százaléka említette, a gyermekeseknek pedig több, mint 65 százaléka. A lakáskörülményeiket nem megfelelőnek tartó gyermekesek aránya alig változott: mindkét évben mintegy harmaduk nyilatkozott így. Változás azonban, hogy 2001-ben a gyermektelenek közel harmada is ezt mondta, míg 2012-ben alig több mint tíz százalékuk.

2012-ben a meglévő gyermekszámmal való megelégedés kisebb mértékben magyarázza meg, hogy a fiatalok miért nem szeretnének több gyermeket. Gyermekszámtól függetlenül feleannyian jelölték ezt oknak, mint 2001-ben, ami igen nagy változást jelent.

17. ábra: A gyermeket már nem tervezők által leggyakrabban említett okok a (további) gyermekvállalás ellen gyermekszám szerint 2001, 2012

Forrás: KSH-NKI Életünk fordulópontjai, 2001. (N= 458).

Forrás: Magyar Ifjúság, 2012. (N= 780).

Az anyagiak játsszák tehát a legfőbb szerepet abban, hogy a fiatalok nem szeretnének több gyermeket vállalni. Kutatások is bizonyítják, hogy az anyagiak valóban kiemelt szerepet játszanak a gyermektervek megvalósításában a keleti országokban, főként a legalacsonyabb jövedelemmel rendelkezők körében, akik sokkal ritkábban valósítják meg terveiket, mint a magasabb jövedelmi kategóriákba tartozók (Spéder-Kapitány, 2014).

VIII. Összegzés

A felnőtté válás folyamata átalakult az utóbbi évtizedekben. Ez egyrészt strukturális tényezőkkel magyarázható, hiszen a fiatalok egyre tovább tanulnak, egyre később lépnek be a munkaerőpiacra és egyre később alapítanak családot, másrészt pedig az értékrendszer és kulturális tényezők átalakulásával indokolható. Néhány évtizeddel ezelőtt viszonylag egységes módon zajlott le a felnőtté válás folyamata: a (többé-kevésbé hosszú) tanulmányok befejezését munkavállalás, majd házasságkötés, valamint a szülőktől való elköltözés (összeköltözés a házastárssal) követte, majd megszülettek a gyermekek. Manapság e helyett nemcsak hogy kitolódtak az egyes események, de nincsen egy, a korábbi generációkéhoz hasonló egységes mintázat. A felnőtté váláshoz kötődő eseményeknek nincs kötött időbeli sorrendje, és megnőtt a változosság a tekintetben, hogy a fiatalok milyen sorrendben és mikor élik át ezeket az eseményeket, átéli-e őket egyáltalán (Billari, 2004). Az önállósodás folyamatának lassulása miatt szokás ezt az életkor „poszt-adoleszcenciának” nevezni, és ezt azokra a 20-30 éves fiatalokra vonatkoztatni, akik már nem gyerekek, de még nem felnőttek, hanem „húzódva és bizonytalanodva” hagyják el a kamaszkort, tovább maradnak az iskolapadban és lassan alakítanak ki szüleiktől független, önálló életet (Somlai, et al., 2007).

Ebben a tanulmányban a fiatalok felnőtté válásának egy fontos aspektusát, a párválasztást és a gyermekvállalást tanulmányoztuk a rendszerváltás óta eltelt 25 évben. Megnéztük, hogy hogyan alakultak az ezzel kapcsolatos trendek és igyekeztünk ezekre magyarázatot adni. Minden esetben a magatartásformák demográfiai jelentőségére helyeztük a hangsúlyt, ugyanakkor igyekeztünk ezeket társadalmi, szociológiai tényezőkkel, nevezetesen a munkapiaci helyzet és az értékrendszer átalakulásával megmagyarázni. Tény, hogy a „késleltetett felnőtté válásnak” a legmarkánsabb jelei a gyermekszületések késői időzítésében érhetők tetten (Kabai, 2009).

A gyermekvállalás terén bemutattuk a fő különbségeket az európai országok között is. Ebből kiderült, hogy a kontinens területén elkülöníthetőek ország-csoportok, amelyekben hasonló a termékenységi szint. Jellemzően magasabb a gyermekvállalás északon, valamint az Egyesült Királyságban és Franciaországban, és alacsonyabb a német nyelvű és a déli országokban. Kelet-Európa ilyen szempontból egy csoportot alkot, hiszen az 1990-es évek óta jellemzően alacsony, 1,5 alatti a teljes termékenységi arányszám.

Magyarország az egyik olyan ország Európában, ahol alacsony a termékenység, de a fiatalok szeretnének gyermeket vállalni. Jellemzően többet terveznek, mint ahány gyermekük születik. Láttuk, hogy e szempontból nem történt számottevő változás, nem módosultak lefelé a gyermektervek az utóbbi évtizedben. A gyermeket már nem tervezők körében sem változtak a fő okok, amelyek miatt nem akarnak már gyermeket: ez elsősorban az anyagiak, a nem megfelelő lakáshelyzet, illetve a meglévő, elegendő gyermekszám.

Irodalomjegyzék

- Billari, F. (2004): Becoming an adult in Europe. A macro(/micro)-demographic perspective. Demographic Research, Special Collection 3 (Article 3).
- Breton, D. – Prioux, F. (2009): Observer la situation et l'histoire familiale des enfants. In: Portraits de familles. Paris: Institut National d'Etudes Démographiques, 143-167.
- Förster, M. F. (2005): The European social space revisited: comparing poverty in the enlarged European Union. Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice. Special Issue: Public Policy in Eastern Europe, 7(1), 29-48.
- Hiekel, N. – Liefbroer, A. C. – Poortman, A.-R. (2014): Understanding diversity in the meaning of cohabitation across Europe. European Journal of Population, 30(4), 391-410.
- Kabai, I. (2009): Az önállósodás folyamata a diplomások első 25 évében (a poszt-adolozsencia egy speciális vizsgálata). In: Somlai, P. szerk. Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára. Budapest: Pallas Kiadó, 391-419.
- Kapitány, B. (szerk.) (2015): Demográfiai Fogalomtár. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Kapitány, B. (2003): *Életünk fordulópontjai. Módszertan és dokumentáció*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Műhelytanulmányok 2.
- Kapitány, B. – Spéder, Zs. (2012): Realization, postponement or abandonment of childbearing intentions in four European countries. Population, 67(4), 599-629.
- Kilkey, M. (2000): Lone mothers between paid work and care: The policy regime in 20 countries. Aldershot: Ashgate.
- KSH, 2015. Demográfiai Évkönyv 2014. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Lesthaeghe, R. (2010): The unfolding story of the Second Demographic Transition. Population and Development Review, 36(2), 211-251.
- Lesthaeghe, R. – Van de Kaa, D. J. (1986): Twee demografische transitities?. In: D. J. Van de Kaa – R. Lesthaeghe, eds. Bevolking: Groei en Krimp. Deventer: van Loghem Slaterus, 9-24.
- Liefbroer, A. C. (2009): Changes in family size intentions across young adulthood: A life-course perspective. European Journal of Population, 25(4), 813-853.
- Lutz, W. – Skirbekk, V. – Testa, M. R. (2006): The low-fertility trap hypothesis: forces that may lead to further postponement and fewer births in Europe. Vienna Yearbook of Population Research, 167-192.
- Makay, Zs. (2012): Politiques familiales, activité professionnelle et fécondité en Hongrie et en France. Différences de mentalités et de comportements. Thèse de Doctorat de Démographie-Sociologie. Paris: Université Paris Ouest - Nanterre La Défense.
- Makay, Zs. (2013): Párkapcsolati magatartás és családalapítás a fiatalok körében. In: Székely, L. szerk. Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet. Budapest: Kutatópont, 53-89.
- Monostori, J. (2015): Öregedés és nyugdíjba vonulás. In: Monostori, J. Óri, P. – Spéder, Zs. szerk. Demográfiai Portré 2015. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 115-134.

- Monostori, J. – Murinkó, L. (2015): Család- és háztartásszerkezet. In: Monostori, J. Őri, P. – Spéder, Zs. szerk. Demográfiai Portré 2015. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 153-170.
- Murinkó, L. (2013): Első elköltözés a szülői házból Magyarországon. Kutatási Jelentések 94. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Murinkó, L. – Spéder, Zs. (2015): Párkapcsolatok. In: Monostori, J. Őri, P. – Spéder, Zs. szerk. Demográfiai Portré 2015. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 9-26.
- Philipov, D. (2009): Fertility intentions and outcomes: the role of policies to close the gap. *European Journal of Population*, 25(4), 355-361.
- Piketty, T. (2003): The impact of divorce on school performance: Evidence from France, 1968-2002. CEPR Discussion Paper, No. 4146 http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=482863. kötet.
- Régner-Loilier, A. (2006): L'influence de la fraterie d'origine sur le nombre souhaité d'enfants à différents moments de la vie. L'exemple de la France. *Population*, 61(3), 193-223.
- Somlai, P. – Bognár, V. – Tóth, O. – Kabai, I. (2007): *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensékről*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Spéder, Zs. – Kapitány, B. (2009): How are time-dependent childbearing intentions realized? Realization, postponement, abandonement, bringing forward. *European Journal of Population*, Volume 25, 503-523.
- Spéder, Zs. – Kapitány, B. (2014): Failure to realize fertility intentions: A key aspect of the Post-communist fertility transition. *Population Research and Policy Review*, 33(3), 393-4018.
- Testa, M. R. (2012): Family sizes in Europe: Evidence from the 2011 Eurobarometer Survey. Bécs: Vienna Institute of Demography.
- Van de Kaa, D. J. (1987): Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*, 42(1).
- Wallerstein, J. (1991): The long-term effects of divorce on children: a review. *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 30(3), 349-360.
- INED Developed countries database: http://www.ined.fr/fr/pop_chiffres/pays_developpes/conjoncture/

Rétegződés és mobilitás: ifjúsági rétegek, mobilitási lehetőségek és stratégiák

Tóth Péter – Huszár Ákos

I. Bevezető

A következőkben a magyar ifjúság rétegződésének, illetve mobilitási jellemzőinek az ezredforduló utáni sajátosságait mutatjuk be. Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy feltárjuk, hogy a 2000 utáni években a 15-29 éves fiatalok milyen pozíciót foglaltak el a társadalomban és hogy ez miként változott az édesapjukhoz képest.

A rétegződés-, illetve mobilitásvizsgálatok a szociológiai kutatások egyik legfontosabb területének tekinthetők. Különböző megközelítéseket alkalmazva olyan alapvető kérdésekre igyekeznek választ adni, hogy egyrészt milyen társadalmi csoportok különböztethetők meg a társadalomban, ezeknek milyenek az életkörülményei, kulturális szokásai, illetve a társadalmi-politikai attitűdjei. Másrészt lényeges kérdés, hogy a különböző társadalmi csoportok között mennyire intenzív, illetve milyen típusú átjárás tapasztalható. Mennyire jellemző, hogy a szülők átörököltik társadalmi pozíciójukat a gyermekeikre, illetve mekkora esélye van valakinek arra, hogy társadalmi pozícióján változtasson. E kérdések vizsgálata nyomán képet alkothatunk arról, hogy mennyire élesek az egyenlőtlenségek a különböző társadalmi csoportok között és ezek miként változtak, változnak. Képet alkothatunk továbbá arról is, hogy a származási csoport, vagy inkább az egyéni teljesítmények határozzák-e meg az egyének társadalmi helyzetét. Amennyiben a szülők társadalmi-gazdasági jellemzői, illetve az egyének gyermekkori életkörülményei döntően befolyásolják, hogy a későbbiekben ki milyen társadalmi pozícióra tehet szert, az egy zárt társadalom képét vetíti elő. Amennyiben azonban olyan tényezők hatása bizonyul erősebbnek, amelyek az egyének személyes erőfeszítéseire, illetve teljesítményeire köthetők, az a társadalom nyíltságára, mobilitási csatornáinak nagyobb áteresztő képességére utal.

Tanulmányunkban a rétegződés-, illetve mobilitás-vizsgálatok klasszikus, foglalkozási osztályokon alapuló megközelítését követjük.¹ A társadalom szerkezetét tehát foglalkozási csoportok szerint jellemezzük, s e csoport-szerkezet változásait elemezzük a vizsgált időszakban. A csoportszerkezet jellemzéséhez a Ferge Zsuzsa (1969) korai munkájában kidolgozott munka-jelleg-csoportosításra visszanyúló sémát használunk. A társadalmi mobilitás különböző formái közül csupán az intergenerációs mobilitásra fókuszálunk, ennek azonban két fajtáját – a foglalkozási csoport mellett a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerintit – tesszük elemzés tárgyává. Azt vizsgáljuk tehát, hogy a megkérdezettek legmagasabb bejezett iskolai végzettsége, illetve foglalkozási csoportja változott-e, illetve miként változott édesapjuk jellemzőihez képest.

Az elemzésbe bevont 15–29 éves fiatalok természetesen speciális csoportot képeznek, ami részben korlátokat emel, másrészt azonban különös lehetőségeket teremt egy hagyományos rétegződés-, illetve mobilitás-vizsgálat elé. A csoport vizsgálata révén a társadalom rétegződésének egy szeletéről jutunk információkhoz, s ez alapján nem következtethetünk közvetlenül az egész társadalom zártságára, illetve nyitottságára sem. A fiatal korosztály foglalkozási szerkezete jellegzetesen eltér az idősebbektől. E csoport tagjai – ha egyáltalán megjelentek már a munkaerőpiacon – foglalkozási karrierük elején állnak. A vizsgálat tehát a 2000-es évek fiataljainak indulási pozíciójáról ad tájékoztatást, ami életük során még változhat. A fiatal korosztály foglalkozási szerkezetének az áttekintése nyomán mindazonáltal információhoz juthatunk arról, hogy miként változik, illetve a jövőben miként fog változni az egész társadalom foglalkozási szerkezete.

Az intergenerációs mobilitás kiterjedtségének a vizsgálata során is szem előtt kell tartani, hogy míg az apák esetében általában lezárt oktatási, illetve hosszú munkaerőpiaci karrier előzi meg a jelenlegi társadalmi pozíciót, addig a gyermeknél a legtöbb esetben még az iskolatörténet sem tekinthető lezártnak, a foglalkozási karrier pedig ebben az időszakban kezdődik. Ennek köszönhetően többek között nagyobb arányú lefelé irányuló mobilitást regisztrálhatunk a felsőbb rétegek esetében, mivel a magasabb presztízsű, nagyobb szaktudást, illetve felelősséget igénylő foglalkozásokat kevésbé jellemző, hogy pályakezdők töltik be. Az alsó rétegek esetében viszont kisebb mértékű

1 A társadalmi mobilitásvizsgálatok hullámairól lásd a Róbert 1990; Róbert 1998

felfele történő elmozdulással számolhatunk, mivel a gyermekeknek még nem volt lehetősége megszerezni a jobb állásokhoz szükséges szaktudást, illetve tapasztalatot. Az első foglalkozási pozíció mindazonáltal kitüntetett jelentőségű a munkaerőpiaci karrier szempontjából.

A 2000 óta négyévenként végrehajtott, nagymintás Ifjúság adatfelvételek páratlan lehetőséget kínálnak e vizsgálathoz. Ennek segítségével átfogó képet alkothatunk az ezredforduló környékén, illetve utána fiatalságukat töltő generációk² foglalkozási pozíciójáról, továbbá a mobilitás jellemzőiről. A 2000-es és 2004 adatfelvétel során vizsgált 15–30 éves korosztály tagjai még a rendszerváltás előtt születtek. A 2000-es felvétel idősebb tagjainak még közvetlen tapasztalatai lehettek az 1990 utáni transzformációs válságról, illetve a társadalmi-gazdasági átalakulás nyomán megnyíló új lehetőségekről is. Ezek a generációk azonban jellemzően az ezredforduló környékén váltak aktívvá a munkaerőpiacon, a többségük így lekészte ezeket a lehetőségeket, viszont azokban az években állt munkába, amelyekben a legnagyobb volt a gazdasági növekedés a rendszerváltás utáni időszakban. A 2008-as, illetve 2012-es felvétel résztvevői számára már a válság, a gazdasági visszaesés, illetve a munkanélküliség növekedése a legfontosabb tapasztalat.

E vizsgálatra annál is inkább szükség van, mivel bár több elemzés készült a fiatalok tagolódására vonatkozóan, a fiatalok foglalkozási rétegződését még nem vizsgálták szisztematikus módon az ifjúságfelvételek alapján. Az ifjúságszociológia a huszadik század második felében született, amikor a II. világháború utáni gazdasági és technológiai fejlődés átrendeződést hozott az egyes generációk közötti társadalmi viszonyokban. Vagyis maga a diszciplína kialakulása is köthető valamelyest a társadalmi rétegződésben végbement változásokhoz, a mobilitási pályák átalakulásához. A gyermekkor kitolódásával, a tanulmányi idő meghosszabbodásával és a fogyasztói társadalom szereplőinek az egyre fiatalabb korosztályokra ható, az ifjúsági szubkultúrákban rejlő energiákból profitot remélő szolgáltatásainak megjelenésével egy, a szüleikétől jelentősen eltérő életutat bejáró és életstílussal jellemezhető generáció teremtdött meg. Ezen változások az akkori kétpólusú világ mindkét végpontján érzékelhetőek voltak, de a jelenség kezelése és értelmezése másként zajlott. A szocialista blokk összeomlása szükségeltetett ahhoz, hogy a folyamat kis késéssel, de Magyarországon is kiteljesedhessék. A fentiekben

2 Akiket kérdés, hogy egyáltalán önálló generációnak vagy generációknak tekinthetünk-e (vö. Szalai 2011)

dióhéjban rögzített változások bővebb leírását és összegzését Somlai Péter végezte el a változó ifjúságról szóló írásában (Somlai, 2007), ahol a folyamat kezdeteként a 19. századi forradalmi mozgalmakat tette meg kiindulópontként. A mai értelemben vett ifjúság, mint különálló, külön értelmezhető társadalmi csoport párhuzamosan jelent meg, és fejlődött a társadalmi rétegződéssel kapcsolatos kutatási hagyomány kialakulásával. Somlai *posztadoleszcens korszaknak* nevezte el az 1960-as évek második felétől Nyugat-Európában beköszöntött korszakot. Gábor Kálmán ugyanerről a folyamatról mint *ifjúsági korszakváltásról*, vagy új ifjúsági korszakról beszélt műveiben (Gábor, 1992). Ennek a változásnak a megragadása és értelmezése határozta meg a rendszerváltás utáni időszak vizsgálatait.

Az ifjúságszociológiai kutatásokat két irányzat jellemezte a rendszerváltás után. A jelen tanulmányban felhasznált, kvantitatív módszerekkel felvett, nagymintás vizsgálatok mellett a kvalitatív módszerekkel elvégzett kutatásokra is találunk számos példát. Ez utóbbiak az ifjúsági létből fakadó, szubkulturális, illetve ellenkulturális jelenségek megragadásával foglalkoztak (divat, fogyasztási szokások, csoportok működése). A rétegződéskutatás szempontjából a fiatalok sokszínű tömbjében kimutatható különböző társadalmi csoportok világlátásáról, jövőképéről, viszonyrendszeréről, devianciáiról adott leírások árnyalják az egyes rétegekről, a kemény változók felhasználásával felrajzolt képet. Ebben az esetben antropológiai, etnográfusi megközelítéssel bemutatott csoportok társadalmi státuszáról, a társadalmi rétegződésben elfoglalt helyükről is képet kaphatunk (Szapu, 2002). Ezen kutatásokról egy teljesnek mondható összefoglalót készített Havasréti József (2013).

Bár abban minden kutató egyetért, hogy a fiatal generációt nem lehet homogen csoportként értelmezni, az utóbbi években egyre nagyobb számban jelennek meg olyan megközelítések, amelyek a rendszerváltás után született korosztályt, mint egységes csoportot kezelik. Erre jó példa a Pécsi Tudományegyetem 2000 fős mintán végzett, a 15-25 éves korosztályt megcélzó Z-generáció kutatása. Ebben az esetben életstílus csoportok létrehozását végezték el a kutatók az élettempót és az értékorinetációt meghatározó elemek vizsgálatával, amihez attitűdkérdésekre adott válaszokat használták fel (Bittner-Kehl-Szűcs, 2014).

A nagymintás ifjúságkutatások adatbázisán végzett rétegződésvizsgálatok leggrandiózusabb vállalkozása kétségkívül Kabai Imre (2006) nevéhez fűződik, aki az Ifjúság2000 kutatás adatbázisát felhasználva vázolta fel újszerű

megközelítésben a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásához vezető utak rendszerét és annak összefüggéseit. Kabai az ifjúságkutatás adatait egy saját, rétegződéskutatással kapcsolatos, új módszertani megközelítés bemutatására és tesztelésére használta fel. Ebben épített a magyar rétegződés-kutatások korábbi eredményeire, azok elméleti alapjainak szintetizálására törekedve.

Kutatása során a 25-29 éves korosztályi csoport adatsoraiból képzett változókat egy többdimenziós tagozódási modell elkészítéséhez, ahol a fiatal életútját meghatározó előzmények, alapelemek és az elért jelenlegi társadalmi helyzetük mellett eddig bejárt életutak és életesemények és ezek megtörténését befolyásoló körülmények hatásait és összefüggéseit vizsgálta.

Az Ifjúság 2000 adatainak elvégzett elemzését a továbbiakban a felsőoktatásban résztvevő hallgatók körében elvégzett felméréseiben tesztelte és finomította (Kabai, 2013a, 2013b, 2013c). Az életútesemények vizsgálata jól tagozódik az új ifjúsági korszakról alkotott elméletekbe, ahol az individualizáció, az egyéni döntés szabadsága jelentős szerepet tölt be abban, hogy a fiatalok hogyan foglalják el helyüket a társadalmi rétegződésben. Kabai szerint ezek az önálló döntések, azok sorrendisége és időbeli megoszlása (iskolaválasztás, iskola elvégzése, tanulmányok elnyújtása, munkavállalás, önállósodás, párkapcsolat, családalapítás) jelentősen befolyásolja a rétegződésben elért pozíciókat. Erősebb ez a hatás, mint a fiatal életútját meghatározó előzmények (szülői, családi háttér).

Gábor Kálmán az Ifjúság 2000 adatait vizsgálva arra is rámutatott, hogy az individuális döntések szabadsága nem azonos lehetőség a különböző háttérű fiatalok körében (Gábor, 2002). Az alsó és középső rétegekhez kapcsolódó ún. „normalizált életrajz” a korábbi generációkra jellemző, a családi háttér által jobban meghatározott életutat, míg a felső rétegek körében az ún. „választásos életrajzot” emelte ki, ahol a személyes ambíciók és önálló döntéseknek nagyobb tere van. A választásos életrajzból következő életpályák jellemzik a legjobban a posztadoleszcens életvitelt.

A fentiektől eltérő véleményt fejtett ki Gazsó Ferenc és Laki Tibor, akik szerint az ifjúság – amely szerintük nem önálló társadalmi réteg – léthelyzetét és tagoltságát a társadalom alapszerkezetének sajátosságai határozzák meg, annak ellenére, hogy a fiatal nemzedék rétegeinek vannak sajátos vonásai is. Az ő értelmezésükben a rendszerváltással a globális világgazdasági rendszerbe katapultált magyar társadalom változásai ezen keretek között értelmezendők, a társadalom csoportjai között tapasztalható lényegi különbségek

a makrostruktúrák változásaiból vezethetőek le (Gazsó, Laki, 2004). Megállapításaik alátámasztásául az Ifjúság 2000 kutatás adatait használták fel. Ezen gondolatmenetet a további két vizsgálat adatain is értelmezték (Laki, Szabó, 2011), illetve saját, 2005-ös kutatásukban is továbbvitték, kiemelve a *generációs reprodukció*, vagyis a társadalmi mobilitás lehetőségének leszűkülését azokban a társadalmi rétegekben, ahol a családi háttér és erőforrások a reprodukciós folyamatok végigviteléhez nem elegendőek (Gazsó, 2006).

Szintén az Ifjúság 2000 kutatás adatbázisán készült el egy, a bourdieui tőkeelmélet (1997) felhasználásával megalkotott rétegződésvizsgálat, ahol a legfőbb rétegeképző tényezőket hat nagy csoportba osztották a szerzők (Bauer et. al 2003). Ez a hat dimenzió a következő volt: (1) tudástőke, (2) anyagi tőke, (3) szocio-demográfiai dimenzió, (4) életmód dimenzió, (5) kulturális fogyasztás, (6) szubjektív értékítélet. A szerzők továbbá három nagy réteget alkottak, aszerint, hogy a rendszerváltás utáni új körülményekhez milyen sikeresen alkalmazkodott a megkérdezett fiatal. Ezeket az életpálya-típusokat (1) nyertesnek, (2) köztesnek (túlélő) és (3) vesztes rétegeknek nevezték el. A három rétegen belül további, összesen 22 csoportot tudtak megkülönböztetni, attól függően, hogy a fent felsorolt szubjektív dimenziók alapján milyen értékekkel bírt a megkérdezett fiatal. A kutatás végeredményeként a fentiekben Gábor Kálmán írása alapján bemutatott kétféle életrajzhoz vezető életút-lehetőség kristályosodott ki, ahol az alacsony iskolai végzettség és a szak tudás hiánya miatt kasztosodó és folyamatosan lecsúszó társadalmi csoport jön létre. A 2000-es kutatás módszertanának követésével, de már a 2012-es adatbázis felhasználásával ismét bemutatásra kerültek a magyar ifjúság társadalmi rétegei. Ebben az esetben a gazdasági tőkeként a különböző javakkal való ellátottságot, az anyagi/pénzügyi helyzetet; kulturális tőkeként az adott korban megszerezhető iskolai végzettség és nyelvtudás, valamint digitális készségek meglétét; társadalmi tőkeként a barátokkal való kapcsolattartás intenzitását és a civil aktivitást azonosították a kutatók (Nagy, 2014). Itt 15 csoportot sikerült azonosítani az adatok összesítésekor. Bár az elemzések során a felhasznált módszertant próbálták a 2012-es adatbázisban is a 2000-es kutatásban leírtak alapján felhasználni, a két vizsgálat eredményeinek összehasonlítására érdemben nem került sor.

II. Rövid módszertani kitérő

Írásunkban kísérletet teszünk az Ifjúság kutatások négy időpontban elvégzett adatfelvételéből származó adatok összehasonlítására, adott esetben longitudinális trendek megállapítására a magyar ifjúság társadalmi rétegződésben elfoglalt helyének vizsgálatával és a társadalmi mobilitással kapcsolatos lehetséges életpályákban és életstratégiákban bekövetkezett változások bemutatásával. Négy év - néha kevésbé, néha jobban - eltérő módszertanával megalkotott felmérésnek adatbázisaival dolgoztunk munkánk során. A különbségek miatt néhol kompromisszumot kellett kötnünk az adatok összehasonlíthatósága végett.

Mind a foglalkozás, mind az iskolázottság tekintetében a három ifjúsági korcsoportból a két idősebb korcsoport adatait használtuk fel. Ez mind a négy esetben a minta 2/3-át jelentette (1. táblázat). A 20-24 és a 25-29 éves korcsoportokat egy egységes korcsoportként kezeltük a továbbiakban.

1. táblázat: Ifjúsági korcsoportok aránya az egyes mintákban (2000-2012) (százalékos megoszlás)

	2000		2004		2008		2012	
	N		N*		N		N	
15-19	2274	28	2343	30	2603	32	2457	31
20-24	2869	36	2518	32	2538	31	2767	35
25-29	2857	36	3045	39	2935	36	2776	35
Össz.	8000	100	7906	100	8076	100	8000	100

*A 2004-es, 8000-es mintában szerepeltek 14 évesek is

Forrás: Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Magyar Ifjúság 2012 felmérések alapján, saját szerkesztés.

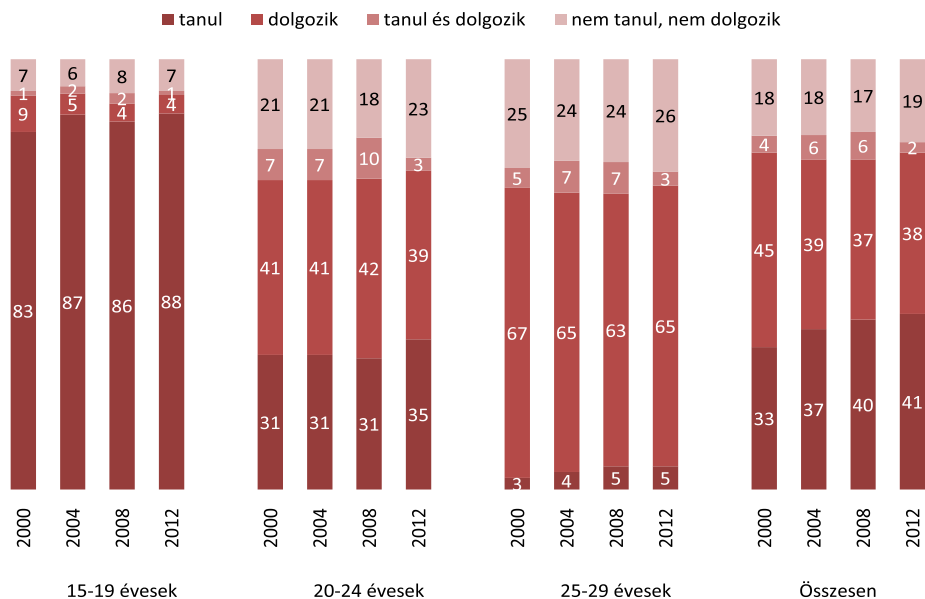
Bár a négy adatfelvétel célja hasonló volt, de kérdezéstechnikában és az egyes elemek adatfelvételi módszertanában jelentős különbségekkel találkoztunk. Ezek bővebb bemutatására az eredmények ismertetésekor külön kitérünk. Amennyiben az adatok közös nevezőre hozása nem sikerült, úgy ott az adott év adatait kihagytuk az összehasonlításból. Az adataink és eredményeink megfelelőségét a 2011-es népszámlálás adatainak felhasználásával is ellenőriztük.

A társadalmi rétegződés esetében két olyan rétegtípus változót tudtunk felhasználni, aminek az összehasonlíthatósága megoldható volt, ez a foglalkozási helyzet és a legmagasabb iskolai végzettség. A társadalmi mobilitást is ezen rétegtípusok mentén számoltuk, intergenerációs mobilitásként mindig az édesapjuk adataihoz viszonyítva a megkérdezettek válaszait. A válaszhiányok mértéke nagyon változó volt. Volt, ahol a „*Nem tudom*” illetve a „*Nem válaszolt*” válaszokkal együtt a válaszhiány elérte a 20-29 évesek mintájának 56 százalékát (2000-es adatfelvételnél, az édesapa foglalkozása és iskolai végzettsége kapcsán). Ez abból is adódott, hogy sok esetben az általunk vizsgálni kívánt változó létrehozását több, egyéb változó felhasználásával tudtuk csak létrehozni, ahol az adathiányok összegződtek. További adathiányt okozott az is, hogy a fiatal korcsoport 20-29 éves tagjainak 20-25 százaléka nem dolgozott még tartósan, ezért nem tudott említeni foglalkozást a megkérdezéskor.

III. Az aktivitás változása a magyar fiatalok körében

Mielőtt rátérnénk az ezredforduló utáni fiatalok rétegződésének, illetve mobilitási jellemzőinek bemutatására fontos szemügyre venni a vizsgált korosztály aktivitási jellemzőit. Ez az az időszak ugyanis, amikor a fiatalok jellemzően megszerzik a legmagasabb iskolai végzettségüket, illetve kilépnek a munkaerőpiacra. Rétegződési szempontból korántsem mellékes, hogy ezt pontosan melyik életszakaszban, illetve milyen szintű képzettséggel teszik meg. Az ezt erősen befolyásoló, tankötelezettségre vonatkozó jogi szabályozás az Ifjúság vizsgálatok eddigi hullámai által lefedett időszakban nem változott. A tankötelezettség felső korhatárát 1998-ban emelték fel a korábbi 16-ról 18 évre és ez a szabályozás volt érvényben egészen 2012-ig, amikor újra leszállították 16-ra.

1. ábra: Az egyes életkori csoportok aktivitásának megoszlása a négy adatfelvétel éveiben (százalékos megoszlás). ($N_{2000}=7981$, $N_{2004}=7905$, $N_{2008}=8076$, $N_{2012}=8001$)

Forrás: Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Magyar Ifjúság 2012 felmérések alapján saját szerkesztés

A tankötelezettségre vonatkozó szabályozással összhangban a 15–19 éves fiatalok meghatározó többsége arról számolt be, hogy tanul. 2000-ben 84 százalékot tett ki e korosztályban a tanulók aránya, ami a vizsgálat többi évében 88-89 százalékra emelkedett. Az oktatásban résztvevők köre a többi korosztályban is emelkedett 2008-ig, 2012-re azonban visszaesett. A csak tanulók aránya 2012-ben ugyan 20–24 évesek körében 31-ről 35 százalékra emelkedett, a 25–29 éveseknél pedig 2008-hoz hasonlóan elérte az 5 százalékot, a munka mellett iskolába járók köre azonban mindkét életkori csoportban hátróztottan csökkent. Míg 2008-ban a tanulás mellett dolgozók aránya e korosztályokban 10, illetve 7 százalékot tett ki, addig 2012-ben mindegyikben 3 százalékra esett. A legfiatalabb korcsoportban kis – 1-2 százalékos – mértékben vannak jelen olyanok, akik a tanulás mellett munkát vállalnak.

Rétegződési szempontból kulcskérdés, hogy a fiataloknak az iskolapadot elhagyva sikerül-e beilleszkedni a munkaerőpiacra. Ebből a szempontból a vizsgált időszakban a 2008-as év, illetve a válság fordulópontot jelentett.

Míg a 2000-es évek első évtizedének a végéig a fiatalok foglalkoztatottsága inkább növekvő tendenciát mutatott és 2008-ra a 20–24 évesek körében elérte az 52 százalékot, az idősebb korcsoportban pedig 70 százalék körül mozgott, addig 2012-re a munkával rendelkezők aránya 42, illetve 68 százalékra esett vissza. Ezzel párhuzamosan ellentétes tendenciákat figyelhetünk meg azon – a társadalmi integráció szempontjából legveszélyeztetettebb – csoport esetében, akik már elhagyták az iskolarendszert, a munkaerőpiacra azonban nem sikerült belépniük. A nem tanuló és nem is dolgozó fiatalok csoportjának a mérete az ezredforduló után a válság időszakáig csökkenő tendenciát mutatott, 2008-ról 2012-re azonban a két idősebb korcsoportban 18-ról 23, illetve 24-ről 26 százalékra növekedett.

IV. Foglalkozási szerkezet és társadalmi mobilitás

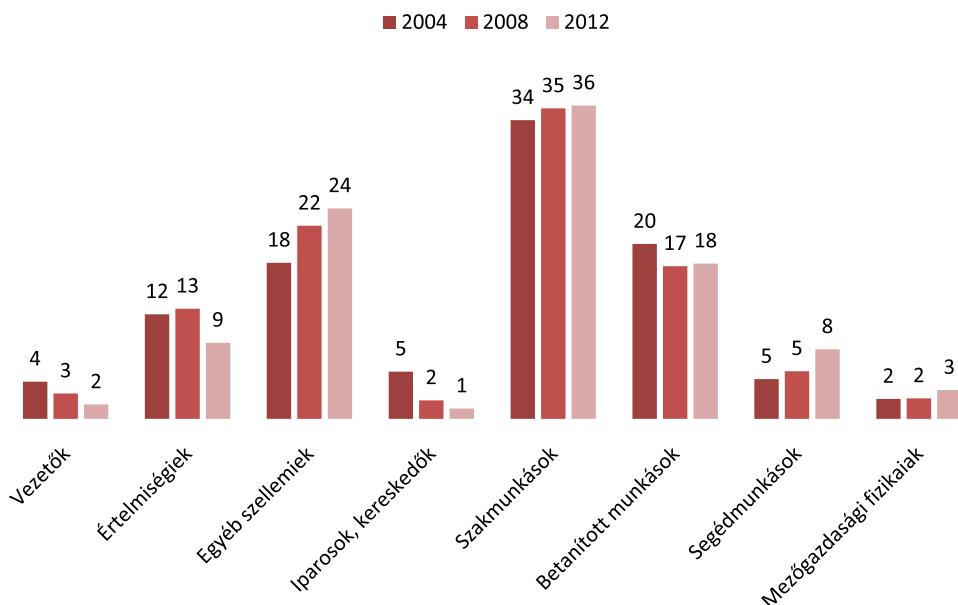
A foglalkozási szerkezet átalakulása

A fiatalok foglalkozási rétegződésének, illetve mobilitásának bemutatása előtt szükséges néhány megjegyzést tenni a felhasznált adatokkal kapcsolatban. Az ifjúságvizsgálatok különös lehetőséget teremtenek effajta elemzések elvégzésére, a munkát azonban nehezíti, hogy az elemzés alapjául szolgáló kérdések nem egységes módon szerepeltek a négy adatfelvétel során használt kérdőívekben. Az első, 2000-es adatfelvétel során még részletes, egyedi foglalkozásokat rögzítettek a kérdezőbiztosok, az ezt követő hullámokban azonban már csupán a kérdezett foglalkozási csoportjáról gyűjtöttek adatokat, ráadásul ezt sem teljesen egységes módon. A 2008-as, illetve a 2012-es felvételben szereplő kérdés megegyezett, a 2004-es kérdőív azonban ezektől eltérő módon részletezte a különböző önálló csoportokat. Az eltérő kérdezési technikák, illetve kérdésformátumok ellenére mindegyik felvétel lehetővé teszi, hogy a válaszadókat besoroljuk egy, a Ferge Zsuzsa (1969) munkájelleg-csoportosítását idéző foglalkozási sémába, ezeket a különböző módon előálló csoportosításokat azonban nem lehet közvetlen módon összehasonlítani. Különösen problematikus az egyedi foglalkozásokra, illetve a foglalkozási csoportokra vonatkozó kérdezésen alapuló csoportosítások összevetése, mivel az első esetben a séma egyedi foglalkozások szakértői besorolása alapján jön létre, a másodikban viszont a megkérdezettek maguk helyezik el önmagukat a különböző foglalkozási csoportokban.

Ennek megfelelően az elemzést csupán a 2004-es, 2008-es, illetve 2012-es évekre terjesztjük ki, mivel ezeknek az éveknek az adatai kisebb megszorításokkal összevethetők. A mellékletben közöljük azonban a 2000-ből származó adatokat is, illetve idézzük a 2001-es népszámlálás idevágó eredményeit is (amelyek szintén a foglalkozások részletes összeírása nyomán álltak elő), ezek ugyanis árnyalják a fiatalok foglalkozási rétegződésének változásáról elének táruló képet, illetve jól szemléltetik a két eltérő kérdezési technikából fakadó eltéréseket is. A foglalkozási rétegződésre vonatkozó elemzésünket a 20–29 éves korosztályra korlátozzuk, mivel – ahogy korábban láttuk – a fiatalabbak körében elenyésző a jelenleg (illetve korábban) foglalkoztatottak aránya.

A népszámlálási adatok alapján végzett elemzések szerint a foglalkozási szerkezet ezredforduló utáni változásai a polarizálódás irányába mutattak, amelynek során egyrészt nőtt a magasabb presztízsű foglalkozási csoportok súlya, másrészt azonban növekedett azoknak az aránya is, akik alacsony végzettséget feltételező, illetve képzettséget nem igénylő munkát végeznek. A foglalkozási szerkezet két szélén tapasztalható bővülés a középső szegmensben elhelyezkedő csoportok méretének csökkenésével járt együtt. Ez a társadalom egészére vonatkozó tendencia javarészt a fiatalabbak körében is érvényesült (Huszár, 2015). Kolosi Tamás és Pósch Krisztián (2014) szintén vizsgálta a magyar társadalom foglalkozási szerkezetének a 2000-es években történt átalakulását. Eredményeik megerősítik az alacsonyabb presztízsű csoportok méretének növekedését, viszont ők azt találták, hogy ezzel párhuzamosan csökkent a felső, illetve a középrétegekhez tartozók aránya is.

2. ábra: Foglalkozási szerkezet összetétele a 20-29 éves korosztályban (százalékos megoszlás)

Forrás: Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Magyar Ifjúság 2012 felmérések alapján saját szerkesztés

Az ifjúságvizsgálatok alapján a fiatalok foglalkozási szerkezetének utóbbi években bekövetkezett változásáról elének táruló kép sok tekintetben egybeesik a korábbi vizsgálatok eredményeivel, lényeges pontokon eltér azonban ezektől. A népszámlálási eredményekkel összhangban növekedett az alacsonyabb presztízsű foglalkozási csoportok, a segédmunkások, valamint a mezőgazdasági munkát végzők súlya a vizsgált korosztályban. Különösen jellemző ez a válság utáni időszakra, 2008-ról 2012-re ugyanis az előbbi csoport aránya 5-ről 8 százalékra, az utóbbi pedig 2-ről 3-ra emelkedett.

A foglalkozási szerkezet középső szegmensében ellentmondásosabb tendenciákat tapasztalhatunk. Ahogy korábban említettük az önálló iparosok, illetve kereskedők csoportja esetén a mérés tekintetében kisebb különbségek vannak a különböző évek között, azonban a népszámlálási eredményekhez hasonlóan az ifjúságvizsgálatok alapján is a csoport méretének folyamatos csökkenését figyelhetjük meg. Ugyanez a helyzet a betanított munkásokkal, e csoport mérete mindegyik vizsgálat esetében inkább csökkenő

tendenciát mutatott a 2000-es években. A szakmunkások arányának változása tekintetében azonban nem állapíthatók meg ilyen határozott tendenciák és a különböző mérések részben ellentmondanak egymásnak. A szakmunkások esetében népszámlálási adatok a csoport arányának határozott csökkenését mutatják a fiatal korosztályokban is, az ifjúságvizsgálatok alapján viszont enyhe növekedő tendencia rajzolódik ki.³

A foglalkozási szerkezet felső szelete tekintetében az értelmiségi, szakértői csoporthoz tartozók arányának 2008-ról 2012-re történő visszaesése szembevetendő. Ez ellentmond a 2000-es évek eleji változásoknak, s a népszámlálási adatok vizsgálata alapján feltárt tendenciáknak is, Kolosi és Pósch vizsgálatait azonban megerősíti. Ezeket az adatokat érdemes óvatosan kezelni, mindezenre az erősödő kivándorlásnak, különösen a képzetesebb, fiatal korosztályban lehet olyan drasztikus hatása, ami a csoport méretének számottevő visszaeséséhez vezet. Szintén némileg ellentmond a korábbi eredményeknek a vezetői csoportok méretének folyamatos csökkenése, a népszámlálási vizsgálat inkább stagnálást, illetve enyhe növekedést diagnosztizált a csoport esetében.⁴ Az alacsonyabb képzettséget igénylő szellemi foglalkozásúak arányának növekedése összhangban van a népszámlálási eredményekkel.

Ezek az eredmények megerősítik a korábbi vizsgálatok azon eredményét, mely szerint a kétezres években a foglalkozási szerkezetnek elsősorban az alsó fele tudott bővülni. A társadalom egészére és ezen belül a fiatalabb korosztályokra vonatkozóan is megállapítható, hogy a foglalkoztatottak nagyobb arányban végeznek alacsony végzettséget, illetve képzettséget nem igénylő foglalkozásokat. A foglalkozási szerkezet felsőbb, illetve középső szegmensében kevésbé markáns tendenciák rajzolódnak ki, amelyek kapcsán a különböző vizsgálatok egymással részben ellenmondó következtetésekre jutottak.

3 Ezekkel az eredményekkel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy éppen a szakmunkások, illetve a betanított munkások között húzódó finomabb megkülönböztetések esetében találhatók a legnagyobb eltérések a két fajta – az egyéni foglalkozásokra, illetve a foglalkozási csoportokra irányuló kérdezésen alapuló – mérés között. Ezt megerősíti, ha az ifjúságvizsgálatok 2000-es eredményeit összevetjük a többi hullám adataival, illetve a népszámlálási eredményekkel (2. táblázat).

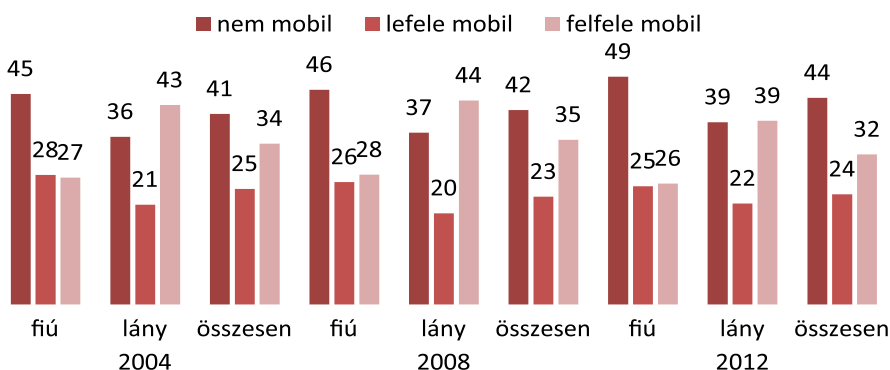
4 Ebben az esetben is komoly hatása lehet az eredményre a mérési technika különbségének.

Az intergenerációs foglalkozási mobilitás főbb jellemzői az ezredforduló után

A foglalkozási szerkezet ezredforduló utáni változásainak áttekintése után a következőkben a fiatalok intergenerációs mobilitásának jellemzőit vizsgáljuk. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy az elemzés tárgyát képező fiatalok ugyanabba a foglalkozási csoportba tartoznak-e, mint az édesapjuk, s ha nem, akkor milyen csoportba léptek át. Az elemzést szintén a 20–29 éves korosztályokra terjesztjük ki és a 2000-es felvétel adatait ehelyütt sem vesszük figyelembe az eltérő kérdezési mód miatt. A mobilitásra vonatkozó elemzéshez picit módosítottunk az imént használt foglalkozási sémán, hogy elemezhető méretű csoportokhoz jussunk. Egyrészt a vezetőket összevontuk az értelmiségiekkel, másrészt pedig az iparosok, kereskedők csoportját a szakmunkásokkal.

Az elemzéshez használt séma (kvázi) hierarchikusnak tekinthető, a különböző foglalkozási csoportok sorba rendezhetők aszerint, hogy a csoport tagjai milyen komplexitású, illetve milyen szintű tudást igénylő munkát végeznek. Ennyiben értelmezhető a mobilitás iránya is, vagyis az, hogy akik elhagyták édesapjuk foglalkozási csoportját, azok a társadalmi térben felfele vagy lefele mozdultak-e el. A következőkben először azt vizsgáljuk, hogy mekkora arányt tett ki a mobilak aránya, illetve hogy az elmozdulás jellemzően milyen irányba történt.

3. ábra: Az intergenerációs foglalkozási mobilitás a 20-29 évesek körében (2004, 2008, 2012)(Százalékos adat)

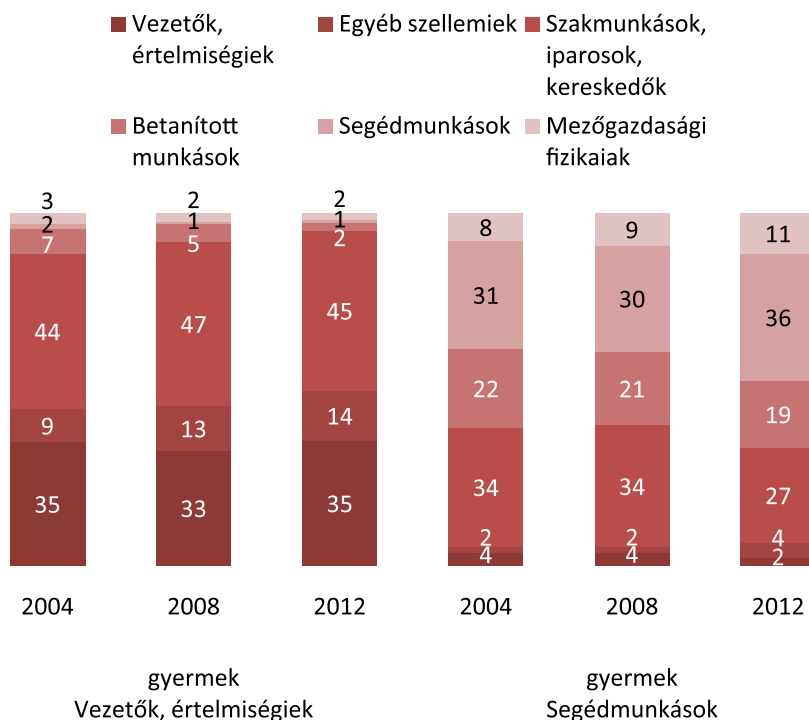
Forrás: Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Magyar Ifjúság 2012 felmérések alapján, saját szerkesztés.

A vizsgálat tárgyát képező csaknem tíz éves periódusban növekedett azoknak az aránya, akik 20–29 éves korukban ugyanabban a foglalkozási csoportban voltak, mint az édesapjuk. A nem mobilak aránya 2004-ben 41, 2012-ben pedig 44 százalékot tett ki. A mobilitás mértéke tekintetében jelentős különbségek vannak a különböző nemek között, a férfiak 49, a nőknek pedig 39 százaléka tartozik jelenleg ugyanahhoz a foglalkozási csoporthoz, mint az édesapja. Ez az eltérés mindenekelőtt annak köszönhető, hogy a férfiak és a nők foglalkozási szerkezete jellegzetesen eltér egymástól és e vizsgálatban a lányok társadalmi pozícióját is az édesapjuk társadalmi helyzetéhez hasonlítottuk. A fő tendencia, vagyis a nem mobilak arányának növekedése azonban mindkét nem esetében érvényesül.

Ha a nem mobilak arányának változása mellett megvizsgáljuk azt is, hogy a mobilak milyen irányba mozdultak el, akkor a vizsgált időszak két, alapvetően ellentétes jellemzőkkel rendelkező periódusra osztható, amelynek a határpontját a 2008-as év, vagyis a válság éve képezi. A 2004 és 2008 közötti időszakban a nem mobilak arányának növekedése abból fakadt, hogy mind a férfiak és mind a nők körében kevesebben mozdultak el lefelé édesapjukhoz képest, miközben a felfelé mobilak aránya még növekedett is. A válság következtében ez a folyamat megtorpant, sőt ellentétes irányba fordult. 2008-ról 2012-re a nem mobilak arányának növekedése mellett növekedett a lefelé és csökkent a felfelé elmozdulók aránya. Ez a tendencia különösen a nők körében bizonyult markánsnak, ahol a 2008-as 44 százalékos szintről 39 százalék csökkent a felemelkedők, illetve 22-ről 25 százalékra emelkedett a lecsúszók aránya.

A társadalmi térben történt elmozdulásoknak e fő tendenciái vizsgálhatók részleteiben, foglalkozási csoportonként. A tanulmány mellékletében részletes táblákat közlünk a belépési, illetve a kilépési mobilitásra vonatkozóan (3-4-5. táblázat), amely alapján részletesen nyomonkövethető, hogy a különböző foglalkozási csoportokba tartozó apák gyermekei jelenleg milyen csoportokban helyezkednek el, illetve hogy a jelenlegi foglalkozási csoportok tagjai honnan rekrutálódnak. A következőkben csupán a belépési mobilitás oldaláról vizsgáljuk az elmúlt időszak folyamatait, s ezt is csupán a foglalkozási szerkezet két szélére, a vezetőik és értelmiségiek, illetve a segédmunkások csoportjára koncentrálva.

4. ábra: Vezető értelmiségi, illetve segédmunkás gyermekek édesapjuk foglalkozási csoportja szerint (2004, 2008, 2012) (százalékos megoszlás) (Vezetők értelmiségiek: $N_{2004}=616$ $N_{2008}=588$ $N_{2012}=398$) (Segédmunkások: $N_{2004}=166$ $N_{2008}=186$ $N_{2012}=298$)

Forrás: Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Magyar Ifjúság 2012 felmérések alapján, saját szerkesztés.

A vezető, illetve értelmiségi foglalkozást űző fiatalok 35 százalékának az édesapja szintén a vezető, illetve értelmiségi csoportba tartozott 2004-ben, illetve 2012-ben. A közvetlenül a válság előtti, 2008-as mérés során azonban ennél valamivel nyitottabbnak mutatkozott a csoport: ekkor 33 százalékot tett ki azoknak az aránya, akiknek az édesapja is a vezetői, illetve értelmiségi csoportba tartozott. Az apák foglalkozási szerkezetéhez viszonyítva nagyobb a súlya, s a vizsgált időszakban folyamatosan növekedett a vezető, illetve értelmiségi körében azoknak az aránya, akiknek az édesapja egyéb szellemi foglalkozású volt. A többi foglalkozási csoporthoz tartozó apák gyermekei alulreprezentáltak a vezető, illetve az értelmiségi körében. A szakmunkás

apák gyermekeinek az aránya azonban így is 45 százalékot tesz ki a csoporton belül, miközben a betanított munkás, a segédmunkás, illetve mezőgazdasági foglalkozásúak gyermekei összesen 5 százalékot. Fontos kiemelni továbbá, hogy a válság hatása ehelyütt is tetten érhető, míg 2004-ről 2008-ra összességében növekedni tudott a munkásszármazású gyermekek aránya a foglalkozási szerkezet felső szegmensében, addig a válság utáni időszakban ez a mobilitási csatorna záródásnak indult.

A vezetők, illetve értelmiségiek csoportjával ellentétben segédmunkásként dolgozó fiatalok többsége mezőgazdasági munkát végző, segédmunkás, illetve betanított munkás apától származik, s a szakmunkás származásúak is alulreprezentáltak a csoportban. A vezetői, értelmiségi, illetve szellemi háttérrel rendelkezők összességében mindegyik vizsgált évben 6 százalékot tettek ki a segédmunkás fiatalok körében. E csoport estében különösen szembetűnő, hogy jelentősen növekedett a válság utáni években a hátrányos helyzet generációk közötti átöröklése: míg 2004-ben, illetve 2008-ban 40 százalék alatt volt a mezőgazdasági munkás, illetve segédmunkás származásúak aránya a csoportban, addig 2012-ra ez az érték elérte a 47 százalékot.

V. Iskolai végzettség és társadalmi mobilitás

Az iskolai végzettségek szerkezetének változása

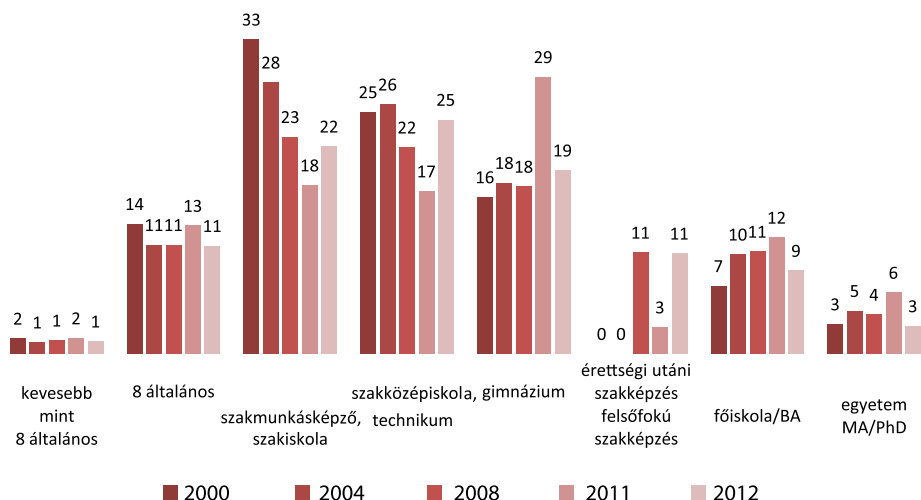
A foglalkozáshoz hasonlóan nehézségek elé állított minket az iskolai végzettségek és a társadalmi mobilitás kapcsolatának vizsgálata is, hiszen az ifjúságkutatások alappopulációja egy olyan korosztály, ahol a tankötelezettség a 18 éves kor eléréséig meghatározó a fiatalok életében. Ahogy arról az aktivitási adatok bemutatásánál már beszámoltunk, mindegyik vizsgálati évben túlnyomórészt még az oktatás valamilyen formájában részt vevő fiatalok voltak a válaszadók. Vagyis a többségük még nem érte el a végleges és legmagasabb iskolai végzettségét. Az oktatásban való részvétel esetében cezúrát a 20-24 éves korosztálynál tapasztalhattunk. Ebben a korosztályban csökken 30-40 százalékra a tanulók aránya, míg a 25-29 éves korosztálynak már csupán 4-13 százalékatanul. A foglalkozási rétegződés vizsgálatához hasonlóan ebben az esetben is a teljes minta 20-29 éves korosztályának adatait vetjük alapul. Ezzel a lépéssel kikerültük a tankötelezettségből fakadó hatást és azokra koncentráltunk, akik, amennyiben nem kívántak, vagy nem

tudtak, már abbahagyták tanulmányaikat. A négy év adatfelvételéhez ebben az esetben is csatoltuk a 2011-es népszámlálás adatait. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a középfokú érettségi utáni szakképzéseket másképpen értelmezték az ifjúságkutatásban, mint a népszámláláskor, ezért ilyen nagyok a különbségek ebben az esetben (5. ábra).

Az iskolai végzettség tekintetében jól láthatóak az új évezredben a magyar oktatási rendszerben zajló folyamatok. A kilencvenes évek végén szélesre tárt felsőoktatási képzések a fiatalok nagy tömegeit szívták fel, nagyban nőtt a felsőoktatásba járók aránya, ezzel párhuzamosan pedig egyre jobban leértékelődött a szakmát nyújtó, rövidebb idő alatt elvégezhető szakmunkás képzésekre járók aránya (Lannert, 2008). Kicsi arányban, ami rendre 2 százalék alatti részesedést jelent (a 2004-es adatok kivételével, ahol az alkalmazott módszertan miatt problémát okozott a még iskolába járók pontos kiszűrése) de jelen van a kevesebb mint 8 általánossal rendelkezők csoportja. Külön csoportként jelennek meg az utolsó két adatfelvétel évében az érettségi utáni középfokú és a felsőfokú szakképzések is, amelyek a felsőfokú képzésekhez vezető első lépcsőfokot jelentik a fiataloknak. A 2008-as 7 százalékos arány a 2012-es vizsgálat idejére 10 százalék fölé mozdult el, vagyis egy népszerűnek mondható oktatási forma jelent meg a piacon ebben az időszakban.

Szintén a vizsgált időszak eredménye a bolognai, két lépcsős felsőoktatás bevezetése, aminek következtében a korábbi évek főiskolai szintjével a vizsgálatban összevont, BA, illetve BsC néven futó képzések felfutó népszerűsége fémjelzett. A „felsőoktatási bumm” lecsengése, a csökkenő gyerekszámából fakadó hiány, illetve a családok továbbtanulási stratégiáit megváltoztató 2008-as gazdasági válság együtt befolyásolta a 2012-es vizsgálatban a felsőoktatásban diplomát szerző fiatalok számát.

5. ábra: Iskolai végzettség összetételének változása a 20-29 éves korosztályban (2004, 2008, 2012) (százalékos megoszlás)($N_{2000}=5721$, $N_{2004}=5395$ $N_{2008}=5444$, $N_{2011}=12229$ $N_{2012}=5501$)

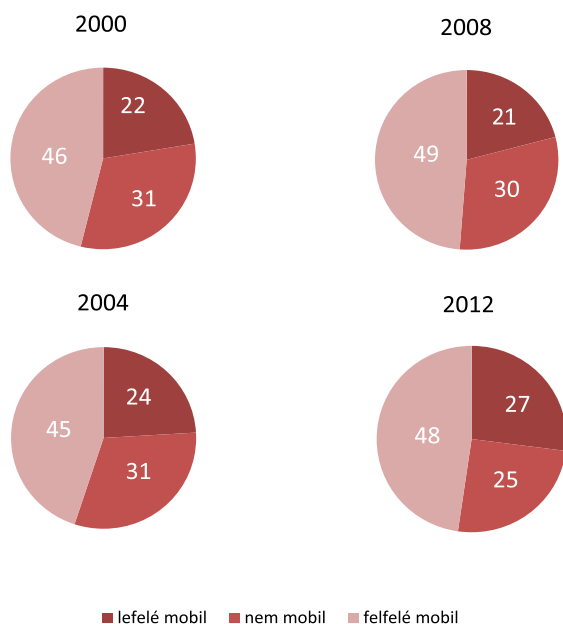
Forrás: Magyar Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Népszámlálás 2011, Magyar Ifjúság 2012 felmérések alapján, saját szerkesztés

Az iskolai végzettség által meghatározott intergenerációs mobilitás változása

Az iskolai mobilitást tekintve nagyon hasonló eredményeket kaptunk a négy év adatainak összehasonlításakor, a felfelé irányuló mobilitás vizsgálatakor. Összességében elmondható, hogy a mintákból kivett, 20-29 éves korosztályban mind a négy évben a megkérdezettek közel fele magasabb iskolai végzettséggel rendelkezett, mint saját édesapja. A legmagasabb felfelé irányuló mobilitási arányt (49%) a 2008-as évben mutattuk ki, míg a legalacsonyabbat (45%) a 2004-es évben (6. ábra). A nagymértékű felfelé irányuló iskolázottsági mobilitás okaként az 1998-ban megkezdődött felsőoktatási expanzió hozható fel, ami jelentősen megnövelte a diplomások számát a fiatalok körében, illetve az a tény, hogy a szocialista oktatási rendszerben végzett édesapák lehetősége a felsőoktatásban való továbbtanulásra jelentősen szűkebb volt gyermekükénél.

Más a helyzet, amennyiben a lefelé irányuló mobilitási arányokat hasonlítjuk össze azokkal a csoportokkal, akik elérték az apák iskolázottsági szintjét, de azt nem haladták meg. A lefelé irányuló mobilitás ugyanis, ha kis mértékben is, de növekedni látszik az elmúlt tizenöt évben. A növekedés pedig a nem mobil csoportok kárára történt meg. Különösen nagy a különbség a 2008-as és a 2012-es adatok között, ahol a lefelé irányuló mobil csoportok aránya közötti különbsége 6 százalék, a legnagyobb különbség.

6. ábra: Iskolai mobilitási csoportok megoszlása a 20-29 éves korosztály körében (2000-2012) (százalékos megoszlás) ($N_{2000}=2568$ $N_{2004}=5060$ $N_{2008}=5163$ $N_{2012}=5011$)

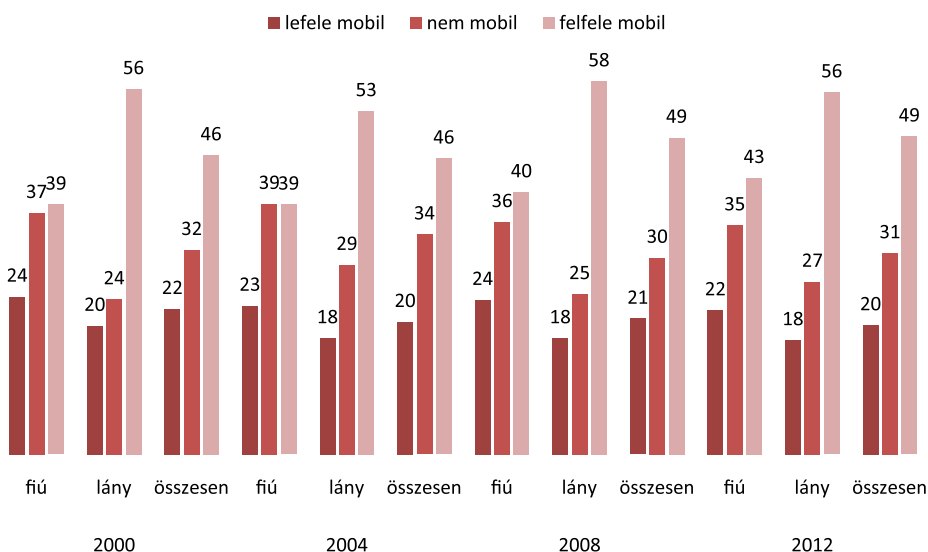

Forrás: Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Magyar Ifjúság 2012 felmérések alapján, saját szerkesztés.

A nők felsőoktatási szerepvállalásának élénkülése miatt jelentősen megnőtt körükben az iskolai végzettség alapján kimutatható felfelé tartó mobilitás. Főként a főiskola/BA, BsC végzettség tekintetében vannak jelen jelentősen nagyobb arányban mind a négy kutatásban, mint a fiúk. A teljes, nemek közötti, iskolai végzettségek szempontjából tapasztalható különbségeket a mellékletben található iskolai rétegszerkezetet bemutató táblázatban ábrázoltuk a négy kutatásra vonatkozóan (6. táblázat).

A 7. ábra jól érzékelteti a két nem közötti különbséget, ahol a fiúk esetében a felfelé mobilak és a nem mobilak aránya rendre hasonló adatokat mutat, míg a lányoknál a különbség a másfélszeres, kétszeres. A lányok esetében elmondható, hogy körükben a felfelé mobilak aránya rendre több 50 százaléknál, a legmagasabb ilyen értéket 2008-ban mérhettük, amikor a megkérdezett, 20-29 éves korosztályba tartozó lányok 58 százaléka volt felfelé mobil. A felsőoktatási nyitásnak tehát ők a legnagyobb kedvezményezettjei az elmúlt évtizedben.

7. ábra: Az intergenerációs mobilitás típusainak megoszlása a 20-29 éves korosztályban nemek szerint (2000-2012)(százalékos megoszlás)

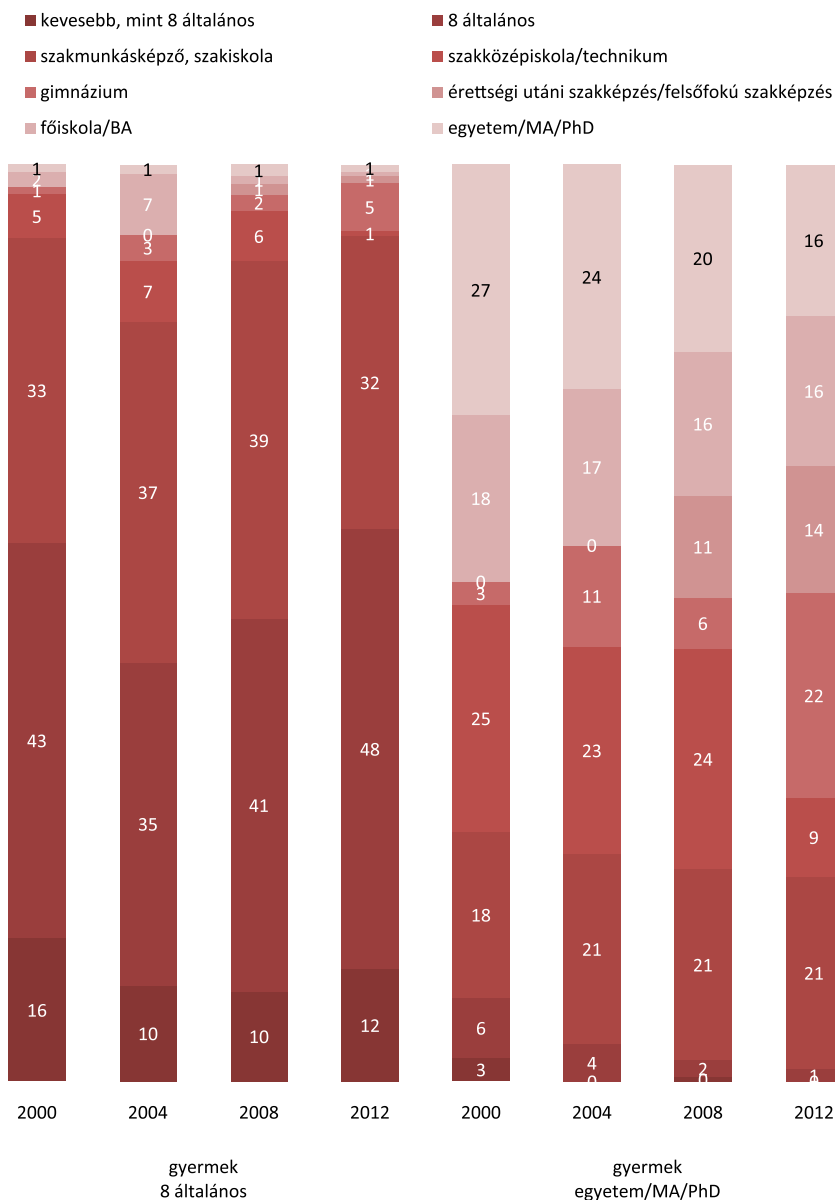
Forrás: Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Magyar Ifjúság 2012 felmérések alapján, saját szerkesztés.

A továbbiakban az iskolai mobilitási arányszámok, a kilépési és a belépési mobilitás változásairól írunk bővebben a négy vizsgálati év mobilitási tábláinak felhasználásával. Evidenciaként tartja számon a társadalomtudomány, hogy az apa iskolai végzettsége nagyban befolyásolja gyermeke iskolaválasztását és az oktatási rendszerben való sikeres szereplését és előrejutását. Az alacsonyabb iskolai végzettségű apák gyermekei nagyobb arányban végeznek hasonló, vagy közel hasonló végzettségi szinten, mint édesapjuk. Erre az összefüggésre mindegyik Ifjúságkutatás rámutatott már. Esetünkben csupán

annyi megválaszolatlan kérdés maradt, hogy a továbbtanulási esélyhányadosok változtak-e az elmúlt tizenöt év során. Ehhez a foglalkozási mobilitási táblákhoz hasonló táblákat hoztunk létre a vizsgálatunkban szereplő négy év adataiból. Az eltérő módszertani háttér miatt néhol jóval nagyobb változások tűntek fel a táblázatainkban, ezért csak az átfogó, nagy trendek kiemelésére vállalkozunk (7-8-9. táblázat).

A legfőbb kérdés az iskolai mobilitás kapcsán az, hogy a korábbiakban bemutatott felsőoktatási expanzió vajon milyen családi iskolázottsági háttérrel rendelkező fiatalok számára nyújtotta a legnagyobb eséllyel a továbbtanulás lehetőségét. A kilépési mobilitási adatok vizsgálatából a következő trendeket szűrtük le. A 8 általánossal sem rendelkező apák gyermekeinek a 2000-es évek elején még volt egy halvány lehetősége a felsőoktatásban való sikerre. A 2000-es felmérésben, ebből a csoportból még a megkérdezettek 4 százaléka végzett el főiskolát vagy egyetemet. A továbbiakban ez a lehetőség a többi évben gyakorlatilag tökéletesen eltűnni látszik. Itt maximum a csoport 1 százaléka végzett sikeresen a felsőoktatásban, többnyire a főiskolai szinten. Mivel a fenti csoport aránya nagyon kicsi a vizsgált mintában, ráadásul a 2004-es vizsgálat adatai is jelentősen eltérnek a többitől, ezért a kiemelt ábráinkon a 8 általánossal rendelkező és a felsőfokú végzettségű apák gyermekeinek legmagasabb iskolai végzettségének megoszlásait tekintjük át. A két csoport iskolai végzettségének különbségei plasztikusan ábrázolják azt a hátrányt, amivel egy alacsonyabb iskolázottságú család gyermeke indul a magasabb iskolai végzettség megszerzésekor. A 8 általánossal rendelkező édesapák gyermekei, hasonlóan a legrosszabb háttérű csoportokhoz, egyre kisebb arányban jutottak el az elmúlt 15 év alatt a sikeres felsőoktatási diploma megszerzésig. Míg 2000-ben 4 százaléuk végzett el valamilyen felsőoktatási képzést, addig ez 2012-ben már a 2 százalékot sem érte el. Eközben a felsőfokú végzettségű apák gyermekei pedig egyre nagyobb számban szereztek valamilyen felsőfokú végzettséget. Vagyis annak az esélye, hogy egy felsőfokú végzettséggel rendelkező édesapa gyermeke is felsőfokú végzettséget szerezzen egy 8 általánossal rendelkező édesapa gyermekéhez képest a vizsgálatok első éveiben (2000, 2004) átlagban négyszer-ötször nagyobb volt, addig a vizsgálatok utolsó két évében már több mint tízszeres a különbség. A magasabb iskolai végzettség megszerzéséhez szükséges csatornák tehát bezárulni látszanak az alacsonyabb iskolázottságú társadalmi rétegek számára.

8. ábra: 8 általánost végzett, illetve egyetemi végzettségű 20-29 éves gyermekek apáinak iskolai végzettsége (2000-2012) (százalékos megoszlás)

Forrás: Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Magyar Ifjúság 2012 felmérések alapján, saját szerkesztés.

Pozitív változásként azonban elmondható, hogy a felsőoktatási expanziónak voltak nyertesei is. Már a szakmunkás végzettséggel rendelkező édesapák gyermekei számára is nagyobb lehetőségek mutatkoztak az elmúlt 15 évben, azonban a felsőoktatási expanzió nagy nyertesei egyértelműen a gimnáziumi és szakközépiskolai végzettségű édesapák gyermekei, akik számára egyértelműen megnyílt az út a felsőfokú végzettség megszerzésére. A 2008-as és 2012-es vizsgálatban mérhető felsőfokú szakképzési szint egy újabb lehetőséget nyitott a társadalmi mobilitásban, ahol szép számmal jelentek meg alacsonyabb végzettségű apák gyermekei is.

VI. Foglalkozási és iskolai mobilitás összefüggései

A továbbiakban az intergenerációs mobilitás szempontjából fontos változók közötti kapcsolatot tártuk fel. Mind a foglalkozási, mind a legmagasabb iskolai végzettséget jelentő változókat, ugyanazon logika mentén, új változókká transzformáltuk, aminek három kategóriája a társadalmilag felfelé mobil, a lefelé mobil és a helyben maradók lettek. Ebből a két változó együttes vizsgálatából alkottunk évenként egy-egy kereszt táblát, amiből egy komplex mátrixot készítettünk, ahol az egyes években a kereszt táblákba beírt teljes százaléktérkéket alapul véve rajzoltuk meg a grafikonokat page 102(9. ábra). A négy kereszt táblában található ugyanazon csoportok aránya minden évben hasonlóan alakult. A mindkét szempontból felfele mobil csoportok részaránya mind a négy évben hasonlóan magas volt, a megkérdezettek több mint egy negyede tartozik ide minden vizsgált évben. További nagy csoport az egyik szempontból sem mobilak csoportja, amelyik 19-20 százalékos aránnyal szerepelt minden esetben. Azt várhatnánk tehát, hogy az átlóban szereplő elemek legyenek a legnagyobb arányú elemei a mintának. Valóban ez a trend rajzolódik ki, hiszen a mindkét szempontból lefelé mobilak csoportja is nagynak mondható 10 százalék körüli értékeivel. A nem átlóban lévő elemek ezektől az értékektől rendre lemaradnak. Kivételt talán a foglalkoztatási szempontból nem, viszont iskolázottság szempontjából mobilnak számító csoport képez, ahol 15-18 százalék körüli értékeket láthatunk az egyes évek mátrixaiban. Vagyis a nagyarányú iskolai mobilitást a foglalkozási mobilitás nem tudta teljes mértékben lekövetni. Az iskolai mobilitás jelentősebbnek mondható minden esetben, mint a foglalkozási mobilitás, ami érthető, hiszen a megkérdezettek még a munkahelyi karrierjük elején állnak. Oktatási mobi-

litás nélkül azonban a foglalkozási mobilitás nem értelmezhető. A két változó együttjárása közepesen erősnek volt mondható: a Pearson-féle korreláció mind a négy esetben 0,426 és 0,5 között volt.

9. ábra: A foglalkozás és iskolázottság által meghatározott mobilitási csoportok arányai a felmérés egyes éveiben 2000-2012. (százalékos megoszlás)⁵

		iskolai mobilitás 2000			iskolai mobilitás 2004				
		lefele	nem	felfele	lefele	nem	felfele		
foglalkozási mobilitás 2000	lefele	8	9	4	10	8	6	lefele	foglalkozási mobilitás 2004
	nem	7	19	16	6	20	15	nem	
	felfele	3	8	27	2	7	25	felfele	
foglalkozási mobilitás 2008	lefele	10	7	7	10	7	7	lefele	foglalkozási mobilitás 2012
	nem	5	20	16	6	21	18	nem	
	felfele	2	6	28	2	5	26	felfele	
		lefele	nem	felfele	lefele	nem	felfele		
		iskolai mobilitás 2008			iskolai mobilitás 2012				

Forrás: Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Magyar Ifjúság 2012 felmérések alapján, saját szerkesztés.

VII. Következtetések

Arra voltunk kíváncsiak, hogy miként változott a fiatalok foglalkozási, illetve iskolai rétegződése, és miként változtak a mobilitási jellemzők az ezredforduló után. Ehhez a jelen munkában a rétegződésvizsgálatok elemi mérőszámait számítottuk ki a 2000 óta lezajlott négy ifjúságfelvételre támaszkodva. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a vizsgálat tárgyát képező 12 évet a 2008-as válság két jól elkülöníthető szakaszra bontja, s a válság időszaka után következő regresszió a fiatalok társadalmi pozíciójára, illetve előrejutási esélyeire is erős hatást gyakorolt. Míg a 2008-at megelőző időszakban alapvetően javultak a fiatalok aktivitási jellemző, vagyis többen tanultak, illetve többen léptek be a munkaerőpiacra, addig a válságot követő időszakban megnövekedett a se nem tanuló, se nem dolgozó fiatalok aránya. A fiatalok foglalkozási szerkezete is kedvezőtlen irányba módosult, amit leginkább az alacsony végzettséget, illetve képzettséget nem igénylő foglalkozásokat űzők arányának emelkedése jelez. A foglalkozásszerkezet ilyen irányú változása a

5 $N_{2000}=1783$; $\chi^2_{2000}=366,376$; Cramer's $V_{2000}=0,321$; $N_{2004}=3710$; $\chi^2_{2004}=858,967$; Cramer's $V_{2004}=0,340$; $N_{2008}=3719$; $\chi^2_{2008}=1033,586$; Cramer's $V_{2008}=0,373$; $N_{2012}=3769$; $\chi^2_{2012}=949,931$; Cramer's $V_{2012}=0,355$

fiatalok előrejutási lehetőségeit is meghatározta. Míg a 2008 előtti időszakban az intergenerációs foglalkozási mobilitás mérőszámai javuló tendenciát mutattak, addig a válság utáni időszakban egy záródó társadalom képe rajzolódik ki. Ebben az időszakban a fiatalok kisebb hányada tudott előre lépni az édesapjához képest, növekedett viszont azoké, akik kedvezőtlenebb pozíciót foglalnak el. Az iskolai végzettség szempontjából egy kicsit árnyaltabb a kép, az oktatás, mint mobilitási csatorna nyitottabbá válása azonban inkább strukturális okokra visszavezethető, ami mögött a felsőoktatásba való bejutás központilag történt megkönnyítése áll. Ehhez kapcsolódik továbbá a közép- és felsőfok között átmenetként értelmezhető, érettségi utáni felsőfokú szakképzések kialakítása is. Az így kialakult oktatási térben azonban nem mindenki indult hasonló esélyekkel. A felsőfokú képzésekbe való bejutás sokkal nagyobb arányban sikerül például a lányoknak. A főiskolai szint egyértelmű elnőiesedéséről számolhatunk be a vizsgált adatok elemzése alapján. Az iskola mobilizáló szerepe azonban ennek ellenére folyamatosan csökkenni látszik. Ez főként az alacsonyabb iskolai végzettségű családokból származó fiatalok számára jelent problémát. Esélyük a sikeres felsőoktatási végzettség megszerzésére egyre kisebb. Az intergenerációs mobilitás csökkenésének tendenciáit pedig tovább erősítik azok a beavatkozások, amik jelentősen megnehezítik napjainkban a felsőfokú képzésbe való bejutást. Ennek a folyamatnak az első jelei a 2012-es adatokban már kimutathatóak.

Az iskolázottság és a foglalkozási rétegződésben elfoglalt helyzet közötti kapcsolat mindegyik kutatási évben kimutatható volt, azonban a korcsoport speciális jellege miatt a teljes összefüggésrendszer nem volt feltárható esetünkben.

Mellékletek

2. táblázat: Foglalkozási rétegződésszerkezet csoportjainak arányai a 20-29 éves korosztályban (2000-2012) (százalékos megoszlás)

	2000			2004			2008			2011			2012		
	Fiú	Lány	Összesen	Fiú	Lány	Összesen	Fiú	Lány	Összesen	Fiú	Lány	Összesen	Fiú	Lány	Összesen
Vezetők	1	2	1	5	4	4	4	2	3	2	2	2	2	1	2
Értelmiségiek	8	11	10	8	16	12	8	18	13	11	16	13	6	12	9
Egyéb szellemiek	12	23	17	12	25	18	17	28	22	16	27	21	18	31	24
Iparosok, kereskedők	6	4	5	6	5	5	2	2	2	2	2	2	1	1	1
Szakmunkások	45	41	43	40	27	34	42	27	35	34	30	32	41	30	36
Betanított munkások	16	12	14	20	20	20	17	18	17	17	13	15	17	18	18
Segédmunkások	8	6	7	6	3	5	7	3	5	12	8	10	11	5	8
Mezőgazdasági fizikaiak	5	2	3	4	1	2	3	2	2	7	3	5	4	2	3
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
n	2286	2156	4442	2180	1928	4108	2188	1942	4130	462620	418176	880796	2171	1918	4089

Forrás: Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Népszámlálás 2011, Magyar Ifjúság 2012 felmérések alapján, saját szerkesztés.

3. táblázat: Foglalkozási mobilitási arányszámok a 20-29 éves korosztályban 2004 (százalékos megoszlás)

Apa	Megkérdezett							n
	Vezetők, értelmiségiek	Egyéb szellemiek	Szakt munkások, iparosok, kereskedők	Betanított munkások	Segéd munkások	Mezőgazdasági fizikaiak	Összesen	
Kilépési mobilitás								
Vezetők, értelmiségiek	38	26	24	10	1	1	100	570
Egyéb szellemiek	25	37	26	10	1	0	100	230
Szakt munkások, iparosok, kereskedők	13	17	48	18	3	1	100	2040
Betanított munkások	8	10	37	36	7	2	100	522
Segéd munkások	6	7	23	31	29	5	100	177
Mezőgazdasági fizikaiak	7	11	42	22	5	13	100	247
Összesen	16	18	40	20	4	2	100	3786
Belépési mobilitás								
Vezetők, értelmiségiek	35	22	9	8	4	9	15	
Egyéb szellemiek	9	13	4	3	2	1	6	
Szakt munkások, iparosok, kereskedők	44	52	65	49	34	32	54	
Betanított munkások	7	7	13	25	22	11	14	
Segéd munkások	2	2	3	7	31	10	5	
Mezőgazdasági fizikaiak	3	4	7	7	8	38	7	
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	
n	616	675	1505	742	166	82	3786	

Forrás: Ifjúság 2004, felmérés alapján saját szerkesztés

4. táblázat: Foglalkozási mobilitási arányszámok a 20-29 éves korosztályban 2008 (százalékos megoszlás)

Apa	Megkérdezett							n
	Vezetők, értelmiségiek	Egyéb szellemiek	Szakt munkások, iparosok, kereskedők	Betanított munkások	Segéd munkások	Mezőgazdasági fizikaiak	Összesen	
Kilépési mobilitás								
Vezetők, értelmiségiek	41	33	17	7	2	2	100	473
Egyéb szellemiek	24	51	18	7	1	0	100	315
Szakt munkások, ipa- rosok, kereskedők	13	20	46	17	3	1	100	2120
Betanított munkások	6	13	38	33	8	2	100	463
Segéd munkások	2	8	28	32	24	6	100	235
Mezőgazdasági fizikaiak	9	14	33	17	11	17	100	157
Összesen	16	22	37	17	5	2	100	3763
Belépési mobilitás								
Vezetők, értelmiségiek	33	19	6	5	4	8	13	
Egyéb szellemiek	13	19	4	3	2	1	8	
Szakt munkások, ipa- rosok, kereskedők	47	50	70	53	34	33	56	
Betanított munkások	5	7	12	23	21	10	12	
Segéd munkások	1	2	5	11	30	17	6	
Mezőgazdasági fizikaiak	2	3	4	4	9	31	4	
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	
n	588	839	1406	656	186	88	3763	

Forrás: Ifjúság 2008 felmérés alapján saját szerkesztés

5. táblázat: Foglalkozási mobilitási arányszámok a 20-29 éves korosztályban 2012 (százalékos megoszlás)

Apa	Megkérdezett							n
	Vezetők, ér- telmiségiek	Egyéb szelle- miek	Szaktunká- sok, iparosok, kereskedők	Betanított munkások	Segédmunká- sok	Mezőgazdasá- gi fizikaiak	Összesen	
	Kilépési mobilitás							
Vezetők, értelmi- ségiek	41	30	17	9	2	1	100	346
Egyéb szellemiek	15	52	21	9	3	1	100	392
Szakt munkások, ipa- rosok, kereskedők	8	23	47	16	4	2	100	2189
Betanított munká- sok	2	11	33	37	13	4	100	420
Segédmunkások	1	7	25	23	38	7	100	287
Mezőgazdasági fizikaiak	4	10	21	20	20	25	100	169
Összesen	11	24	37	18	8	3	100	3803
Belépési mobilitás								
Vezetők, értelmi- ségiek	35	12	4	5	2	3	9	3803
Egyéb szellemiek	14	23	6	5	4	3	10	
Szakt munkások, ipa- rosok, kereskedők	45	57	73	52	27	31	58	
Betanított munká- sok	2	5	10	23	19	14	11	
Segédmunkások	1	2	5	10	36	15	8	
Mezőgazdasági fizikaiak	2	2	3	5	11	34	4	
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	
n	398	894	1421	667	298	125	3803	

Forrás: Magyar Ifjúság 2012 felmérés alapján saját szerkesztés

6. táblázat: Iskolai rétegződésszerkezet csoportok arányai a 20-29 éves korosztályban (2000-2012) (százalékos megoszlás)

	2000			2004			2008			2011			2012		
	F	L	Σ	F	L	Σ	F	L	Σ	F	L	Σ	F	L	Σ
kevesebb, mint 8 általános	2	1	2	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	1	1
8 általános	14	13	14	12	11	11	12	11	11	15	12	13	12	10	11
szakmunkásképző, szakiskola	41	25	33	35	22	28	29	16	23	22	13	18	27	16	22
szakközépiskola/technikum	23	28	25	26	26	26	23	21	22	18	16	17	25	23	25
gimnázium	12	21	16	14	22	18	15	21	18	27	31	29	16	23	19
érettségi utáni szakképzés/ felsőfokú szakképzés	-	-	-	-	-	-	9	12	11	2	4	3	9	12	11
főiskola/BA	5	9	7	7	14	10	8	14	11	8	16	12	6	11	9
egyetem/MA/PhD	3	3	3	4	5	5	3	5	4	5	8	6	2	4	3
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
n	2907	2814	5721	2718	2689	5407	2775	2669	5444	627277	602259	1229536	2814	2687	5501

Forrás: Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Népszámlálás 2011, Magyar Ifjúság 2012 felmérések alapján, saját szerkesztés.

7. táblázat: Iskolai mobilitási arányszámok 2000-ben a 20-29 éves korosztályban (százalékos megoszlás)

Apa	Megkérdezett							Összesen	n
	kevesebb, mint 8 általános	8 általános	szakmunkásképző, szakiskola	szakközépiskola, technikum	gimnázium	főiskola/BA	egyetem/MA/PhD		
Kilépési mobilitás									
kevesebb, mint 8 általános	18	40	26	9	3	2	2	100	98
8 általános	2	26	44	17	8	3	1	100	424
szakmunkásképző, szakiskola	0,4	7	41	30	15	4	1	100	1115
szakközépiskola/technikum	0	3	15	34	27	15	5	100	395
gimnázium	0	1	17	28	39	14	1	100	150
főiskola/BA	1	3	9	33	38	8	9	100	159
egyetem/MA/PhD	0	1	6	21	45	17	9	100	227
Összesen	1	10	31	27	21	8	3	100	2568

Belépési mobilitás								
kevesebb, mint 8 általános	58	16	3	1	1	1	3	4
8 általános	23	43	24	10	6	6	7	17
szakmunkásképző, szakiskola	16	33	58	49	32	25	18	43
szakközépiskola/technikum	0	5	8	19	20	31	25	15
gimnázium	0	1	3	6	11	11	3	6
főiskola/BA	3	2	2	8	11	7	18	6
egyetem/MA/PhD	0	1	2	7	19	20	27	9
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100
n	31	250	782	695	536	197	77	2568

Forrás: Ifjúság 2000 felmérés alapján, saját szerkesztés.

8. táblázat: Iskolai mobilitási arányszámok a 20-29 éves korosztályban 2004 (százalékos megoszlás)

Apa	Megkérdezett							Összesen	n
	kevesebb, mint 8 általános	8 általános	szakmunkásképző, szakiskola	szakközépiskola technikum	gimnázium	főiskola/BA	egyetem/MA/PhD		
Kilépési mobilitás									
kevesebb, mint 8 általános	63	10	15	6	4	2	0	100	113
8 általános	29	5	40	16	6	3	1	100	759
szakmunkásképző, szakiskola	7	2	39	29	14	7	3	100	2270
szakközépiskola/technikum	2	1	16	37	23	15	7	100	913
gimnázium	3	1	15	29	30	14	9	100	346
főiskola/BA	1	2	11	24	28	21	13	100	351
egyetem/MA/PhD	0,3	0,3	3	20	38	17	21	100	308
Össz.	9	2	29	27	18	10	5	100	5060

Belépési mobilitás								
kevesebb, mint 8 általános	15	11	1	1	1	0,4	0	2
8 általános	47	35	21	9	5	4	4	15
szakmunkásképző, szakiskola	32	37	61	49	35	33	21	45
szakközépiskola/technikum	3	7	10	24	24	27	23	18
gimnázium	2	3	4	7	12	10	11	7
főiskola/BA	0,4	7	3	6	11	15	17	7
egyetem/MA/PhD	0,2	1	1	4	13	11	24	6
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100
n	474	105	1445	1377	885	504	270	5060

Forrás: Ifjúság 2004 felmérés alapján, saját szerkesztés.

9. táblázat: Iskolai mobilitási arányszámok a 20-29 éves korosztályban 2008 (százalékos megoszlás)

Apa	Megkérdezett								Összesen	n
	kevesebb, mint 8 általános	8 általános	szakmunkásképző, szakiskola	szakközépiskola/technikum	gimnázium	érettségi utáni szakképzés/felsőfokú szakképzés	főiskola/BA	egyetem/MA/PhD		
Kilépési mobilitás										
kevesebb, mint 8 általános	22	56	15	3	2	1	0,0	1	100	101
8 általános	5	36	34	13	6	3	3	1	100	646
szakmunkásképző, szakiskola	0,3	10	31	27	13	10	8	2	100	2340
szakközépiskola/technikum	0,1	4	12	30	22	12	14	6	100	854
gimnázium	0,4	4	11	13	40	13	15	5	100	268
érettségi utáni szakképzés/felsőfokú szakképzés	0,0	2	9	14	21	29	18	7	100	340
főiskola/BA	0,3	2	7	16	29	10	25	11	100	319
egyetem/MA/PhD	0,0	2	3	11	38	10	21	15	100	295
Összesen	1	11	22	22	18	11	11	4	100	5163

Belépési mobilitás									
kevesebb, mint 8 általános	36	10	1	0,3	0,2	0,2	0	1	2
8 általános	47	41	19	7	4	4	3	2	13
szakmunkásképző, szakiskola	13	39	63	56	33	42	31	21	45
szakközépiskola/technikum	2	6	9	23	20	19	22	24	17
gimnázium	2	2	3	3	12	6	7	6	5
érettségi utáni szakképzés/ felsőfokú szakképzés	0	1	3	4	8	18	11	11	7
főiskola/BA	2	1	2	4	10	6	15	16	6
egyetem/ MA/PhD	0	1	1	3	12	5	11	20	6
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
n	62	579	1146	1144	908	550	558	216	5163

Forrás: Ifjúság 2008 felmérés alapján, saját szerkesztés

10. táblázat: Iskolai mobilitási arányszámok a 20-29 éves korosztályban 2012 (százalékos megoszlás)

Apa	Megkérdezett								Összesen	n
	kevesebb, mint 8 általános	8 általános	szakmunkásképző, szakiskola	szakközépiskola/technikum	gimnázium	érettségi utáni szakképzés/felsőfokú szakképzés	főiskola/BA	egyetem/MA/PhD		
Kilépési mobilitás										
kevesebb, mint 8 általános	19	63	16	0	1	0	1	0	100	108
8 általános	3	37	37	13	5	3	2	0,3	100	728
szakmunkásképző, szakiskola	1	8	30	28	14	11	7	1	100	2213
szakközépiskola/technikum	1	1	10	18	42	10	14	5	100	266
gimnázium	0,2	3	12	37	21	12	11	4	100	846
érettségi utáni szakképzés/felsőfokú szakképzés	0	1	3	22	26	25	17	7	100	317
főiskola/BA	0	1	3	18	36	10	25	8	100	306
egyetem/MA/PhD	0	2	1	21	35	10	20	11	100	227
Összesen	1	11	22	25	18	10	9	3	100	5011

Belépési mobilitás									
kevesebb, mint 8 általános	33	12	2	0	0,1	0	0,2	0	2
8 általános	40	48	25	7	4	5	3	1	15
szakmunkás-képző, szakiskola	21	32	60	50	35	47	31	21	44
szakközépiskola/technikum	3	1	3	4	12	5	8	9	5
gimnázium	3	5	9	25	19	19	20	22	17
érettségi utáni szakképzés/felsőfokú szakképzés	0	1	1	6	9	15	12	14	6
főiskola/BA	0	1	1	5	12	6	17	16	6
egyetem/MA/PhD	0	1	0,3	4	9	4	10	16	5
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100
n	63	554	1101	1249	917	520	455	152	5011

Forrás: Magyar Ifjúság 2012 felmérés alapján saját szerkesztés

Irodalom

- Bauer, B. – Mádér, M. – Nemeskéri, I. – Szabó, A. (2003): Ifjúsági rétegek az ezredfordulón. Új Ifjúsági Szemle, 1(1), 105-125.
- Bittner, Z. – Kehl, D. – Szűcs, K. (2013): Tudománykommunikáció a Z generációnak. Kutatási jelentés, Pécs: PTE KTK. <http://www.zgeneracio.hu/getDocument/321>
- Bourdieu, P. (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz, R. (szerk.) A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest: Új Mandátum, 80-135.
- Ferge, Zs. (1969): Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Gábor, K. (1992): Az ifjúsági kultúra korszakváltása In: Gazsó, F. – Stumpf, I. (szerk.) Rendszerváltozás és ifjúság Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 67-97.
- Gábor, K. (2004): A magyar fiatalok és az iskolai ifjúsági korszak. Túl renden és osztályon? In: Szabó, A. – Bauer, B. – Laki, L. (szerk.) Ifjúság 2000. Tanulmányok I. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet 13-32.
- Gazsó, F. – Laki, L. (2004): Fiatalok az újkapitalizmusban. Budapest: Napvilág Kiadó, 2004.
- Gazsó, F. (2006): A generációs reprodukció néhány jellegzetessége a lemaradó térségekben. Esély, 2, 4-28.
- Havasréti, J. (2013): Ifjúságkutatás Magyarországon különös tekintettel az ifjúsági kultúrák, a kulturális fogyasztás és a média jelentőségére – Tanulmány. TÁMOP-4.2.3-12/1/KONV-2012-0016 Tudománykommunikáció a Z generációnak. <http://www.zgeneracio.hu/getDocument/531>

- Huszár, Á. (szerk.) (2015): A társadalom rétegződése. Budapest: KSH.
- Kabai, I. (2006): Társadalmi rétegződés és életesemények. A magyar fiatalok a posztindusztriális társadalomban. Budapest, Új Mandátum.
- Kabai, I. (2013a): Rétegződés-modell 2.0. Kultúra és közösség, 4(2), 69-80.
- Kabai, I. – Kovássy, K. (2013b): Rétegződésmodell 2.0. Kultúra és közösség, 4(3), 85-96.
- Kabai, I. – Kenéz, A. – Krisztián, V. (2013c): Rétegződésmodell 2.0 (3. befejező rész). Kultúra és közösség, 4(4) 93-116.
- Kolosi, T. – Pósch, K. (2014): Osztályok és társadalomkép. In: Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. (szerk.) társadalmi Riport. Budapest: TÁRKI, 139-156.
- Laki, L. – Szabó, A. (2011): Szempontok az ifjúsági folyamatok értelmezéséhez. In: Bauer, B. – Szabó, A. (szerk.): Arctalan (?) nemzedék. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- Lannert, J. (2008): Iskolázottság, iskolarendszer és oktatáspolitikai. In: Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. (szerk.): Társadalmi riport 2008. Budapest: TÁRKI, 324-343.
- Nagy, Á. (2014): Ifjúsági rétegek 2012. In: Nagy, Á. – Székely, L. (szerk.) Másodkézből. Magyar Ifjúság 2012. Budapest: ISZT Alapítvány-Kutatópont, 29-44.
- Róbert, P. (1990): Társadalmi mobilitás. In: Andorka, R. – Kolosi, T. – Vukovich, Gy. (szerk.): Társadalmi riport 1990. Budapest: TÁRKI, 356-372.
- Róbert, P. (szerk.) (1998): Társadalmi mobilitás. Budapest: Új mandátum.
- Somlai, P. (2007): A posztadoleszcensek kora. Bevezetés. In.: Somlai, P. (szerk.) Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről. Budapest: Napvilág kiadó, 9-44.
- Szalai, E. (2011): Koordinátákon kívül – Fiatal felnőttek a mai Magyarországon. Budapest: Új Mandátum.
- Szapu, M. (2002): A zűrkorszak gyermekei (Mai ifjúsági csoportkultúrák). Budapest: Századvég Kiadó.

Válságról válságra: az ifjúság gazdasági pozíciója és tudatossága

Szeitl Blanka

I. Bevezetés

Minden eddigi társadalomban az emberek kisebb-nagyobb csoportokra bomlottak és ezek a csoportok más és más módon kapcsolódtak a társadalmi viszonyok újratermeléséhez. Minden eddigi társadalom tehát *strukturált* társadalom volt (Kolosi, 1983). A társadalmi struktúra vizsgálatának fő kérdései közé tartozik, hogy melyek azok az alapvető csoportok, osztályok, rétegek, amelyek fő vonásaiban kialakítják egy társadalom fejlődésvonalát, illetve melyek azok az egyének, illetve kisebb, nagyobb társadalmi csoportok közötti *társadalmi viszonyok*, amelyek az egyének és csoportok társadalmon belüli helyzetét mozgatják. Marx elméletében az osztály és az osztályharc kategóriái szétválaszthatatlanok, melyek, mint statika és dinamika, az adott helyzet leírása, mozgástörvényeinek vizsgálata, szerves egészet alkotnak (Ferge, 1975). Az osztályharcok és átrendeződések az osztályok eltérő társadalmi helyzetének következményei, ami a társadalom alapvető struktúrájából, a munka társadalmi megosztásából következik. A társadalmi osztályok mindezek alapján tehát egyidejűleg gazdasági, politikai és társadalmi kategóriák, melyek egymástól szintén elválaszthatatlanok (Ferge, 1975). A társadalmi struktúra vizsgálatában a kiindulópont a termelőtevékenység elemzése, azonban a termelőtevékenység nem pusztán egy gazdasági szerkezetet eredményez, hanem egy társadalmi-gazdasági struktúrát is (Kolosi, 1983).

Mindezek alapján tehát kijelenthetjük, hogy a jelen tanulmány címében is szerepelő *gazdasági pozíció* kifejezés egy sokkal összetettebb kérdéskört takar, melyet a következőkben az említett társadalmi-gazdasági kapcsolódások okán több egyéb társadalmi jelenséggel együtt vizsgálunk.

Habár jelen tanulmánykötet különböző fejezetei ezekkel a komponensekkel egyenként és részletesen is foglalkoznak, itt összekapcsoljuk a gazdasági

pozíció vizsgálatához szükséges jelenségeket és rendszerként vizsgáljuk azok együttes természetét és változásait az ifjúság esetében.

A „Hogyan?” viszont már egy nehezebb kérdés: a társadalom szerkezeti (a státus, a rétegződés, a strukturális viszonyok) leírásának nincs sem általánosan elfogadott elméleti kerete, sem egységes módszertani váza, így a vizsgálódás nem tud kitaposott úton haladni. A társadalmi struktúra fogalmával kapcsolatban számos megközelítés ismert és használatos: míg a behaviorista megközelítés a társadalmi viszonyok konfigurációjaként, a pozíciók és a szerepek együtteseként értelmezi azt, a funkcionista megközelítés az értékek és a normák intézményesültségével ragadja meg a társadalmi struktúrát, míg egy harmadik megközelítés pedig az emberek differenciált társadalmi pozícióinak sokdimenziós terét veszi figyelembe (Bánóczi et al, 2015). A társadalmi rétegződés is szorosan kapcsolódik vizsgálódásunkhoz, mely a marxi osztályfogalom egyik alternatívája volt és tulajdonképpen a társadalom különböző csoportjainak hierarchikus rangsorolását jelenti (Bánóczi et al, 2015).

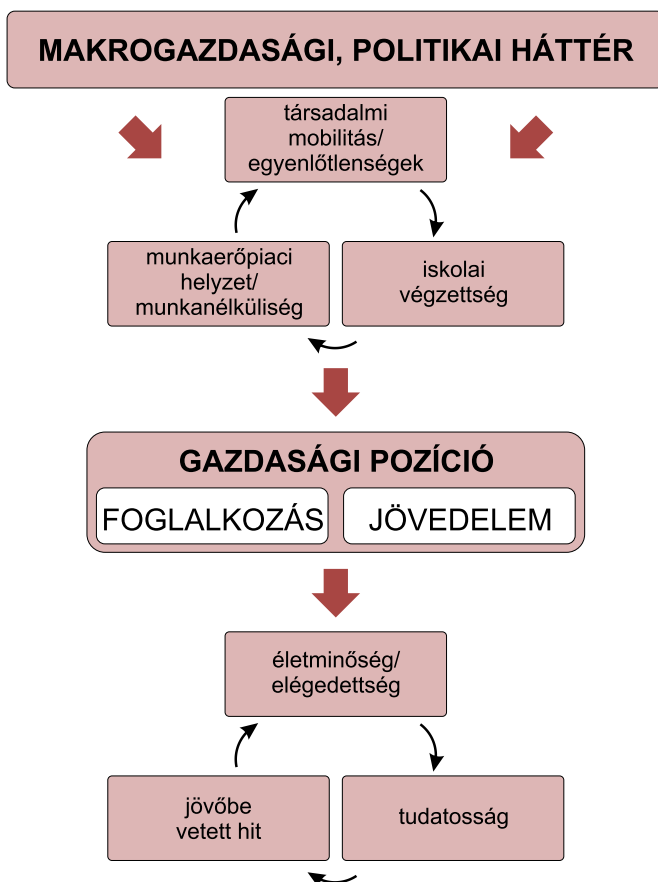
A társadalmi státus különböző elméleti keretei közül a Kolosi-féle megközelítés áll a legközelebb a tanulmány módszertani kereteihez. Kolosi az életfeltételek és lehetőségek minden releváns komponensét bevonja státusdefiníciójába, mely így a munkaerő-piaci helyzet és a gazdasági pozíció mellett számos egyéb tényezőt is magába foglal (Kolosi, 1983).

Az 1. ábra azokat az elemeket jeleníti meg, melyekkel a továbbiakban az ifjúság gazdasági pozíciójának leírására teszünk kísérletet. Ez nem egy alternatív társadalmi szerkezeti megoldást jelent, csupán a fiatal korosztály gazdasági helyzetének leírására alkalmasnak vélt tényezők strukturált ábrázolását. Az ábra az elmúlt 25 év vizsgálatának tematikáját is előrevetíti, hiszen ezeken a kérdéseken keresztül mutatjuk be az ifjabbik korosztály gazdasági helyzetének változásait. A gazdasági pozíció és tudatosság vizsgálatába olyan elemeket is bevontunk, amiket a fent említett elméleti megközelítések nem tartalmaznak, illetve adatok hiányában kihagytunk olyan komponenseket is, melyek az elméleti megközelítések valamelyikének részét képezik.

A társadalom tagozódása egyúttal *társadalmi egyenlőtlenségeket* is hordoz magában, ezek rendszere a társadalom alapvető strukturálásával az emberi történelem több évezredes fejlődésében elválaszthatatlanul összekapcsolódott (Kolosi, 1983). Arra a kérdésre, hogy „mennyire átjárhatóak a társadalom gazdasági pozíciói” a mobilitás- és egyenlőtlenségkutatás eredményei

adhatnak választ. E két (egymással jelentősen összefüggő) tényező mellett, a gazdasági pozíciók „megszerzéséhez” kulcsfontosságú az iskolai végzettség, illetve a társadalom munkaerő-piaci lehetőségei (melynek számunkra az egyik legfontosabb komponense a munkanélküliség). A gazdasági pozíciót formáló társadalmi jelenségek kialakulását alapvetően a makrogazdasági és politikai háttér formálja, melyet az elemzés során az elmúlt 25 évben végbe ment társadalomtörténeti és politikai változások elemzésével veszünk górcső alá. Az elemzés során minden időszakban különös hangsúlyt fektetünk a foglalkozási helyzetre, illetve a jövedelemre, a jövedelmi különbségekre.

1. ábra: A gazdasági pozíció elemzése a tanulmány során

Az egyén gazdasági pozíciójának nem csak megelőző alkotóelemei lehetnek, hanem maga is hatást gyakorolhat számos más tényezőre. Ilyennek számít az

egyén életminősége, melyből az elégedettség, a jövőbe vetett hit, a bizalom, illetve maga a tudatosság is fakad. A tanulmányban tehát nem csak a gazdasági pozícióval kapcsolatba hozható komponensek együttesét vizsgáljuk, hanem arra is rámutatunk, hogy milyen „következményekkel” jár ez az ifjúság tudatosságában és általános elégedettségében.

Az ifjúság gazdasági pozíciója és tudatossága az elmúlt 25 évben több szempont alapján is fontos és sokszínű kérdéskörnek látszik. Legfőképpen azért, mert a 80-as évek végén megindult politikai-gazdasági átalakulások során több olyan társadalmi változás ment végbe, ami a fiatalok gazdasági helyzetét és aktivitását a társadalom más korosztályához és rétegéhez képest, eltérően érintette (Garami-Tóth, 1994). Habár ezek a makroszintű változások az egész társadalomra ránehezednek, a fiatalokat sajátos problémáik, sérülékeny társadalmi helyzetük különösen kiszolgáltatottá teszi a nagy intenzitással végbemenő változásokkal szemben. Ezek a fiatalság körében (is) végbemenő politikai, gazdasági változások nem csak a rendszerváltás folyamatában érhetőek tetten, hiszen az elmúlt 25 évben számtalan olyan átrendeződés ment végbe Magyarországon, melyeket a fiatalok joggal élhetnek meg válságnak, vagy kardinális átalakulásnak, mind gazdasági, társadalmi, politika szinten, mind az egyéni mindennapok szintjén is.

A tanulmány címében szereplő *válság* kifejezést most nem annak „drámai” jelentésében használjuk: nevezhetnénk ezeket az eseményeket átrendeződéseknek is, hiszen válasz, reakció mindre született és a rendszerváltás óta eltelt időszak gazdasági, politikai változásai közül nem csak a „hivatalos” válságokat szeretnénk elemzői szemüvegünk elé emelni.

A tanulmány tehát az ifjúság gazdasági pozícióját vizsgálja az elmúlt 25 év kontextusába helyezve, a következő szerkezetet követve: az írás első részében röviden vázoljuk az ifjúság rendszerváltás előtti és közvetlenül azutáni gazdasági helyzetét a népszámlálási adatok vizsgálatával. Ezután egészen 1999-ig haladunk tovább, majd az ezredforduló és a 2012-es év között eltelt időszak vizsgálatát végezzük el. Mindegyik időszak esetében csak az ifjúságot érintő társadalmi, gazdasági és politikai változások kiemelésével foglalkozunk, számos empirikus eredmény felhasználásával, melyek egy része kifejezetten a fiatalokkal foglalkozó adatfelvételekből származik, másik része pedig olyan lakossági felmérés, amelynek eredményeit érdekesnek tartjuk a fiatal korosztály jellemzéséhez. A tanulmány második részében az ifjúság tudatosságával és elégedettségével rajzolunk összefoglaló képet az elmúlt 25 évről.

II. Korszakok

1983-1992: A változatos válságok időszaka

Általánosságban, ha az elmúlt két évtizedben a foglalkozási struktúrában végbement változásokat keressük, kiemelt helyen találjuk azt az átrendeződést, miszerint a különböző foglalkozási típusokba tartozók aránya (különösen a nők esetében) a szellemi foglalkozások irányába tolódott el (Bukodi, 2002). Ez alapján, ha a foglalkozási struktúra vizsgálatába kezdünk, nagyjából tudhatjuk, hogy mire számíthatunk, hiszen a '90-es évek során az oktatás expanziója is ennek a folyamatnak ágyaz meg. Kérdés azonban, hogy a foglalkozási struktúrában elfoglalt helyek (és legfőképpen ezek arányai) mennyire eltérő mértékben változtak abban az esetben, ha csak a legfiatalabb korosztály tagjait vizsgáljuk, valamint kérdés az is, hogy a változások irányai megegyeznek-e a teljes lakosság körében mértekkel. A bevezetőben ismertetett tematikához híven, időben kisebb léptékkel haladunk a jelen felé, így a következőkben kifejezetten az 1992-ig tartó időszakot vizsgáljuk: az 1. táblázat első két oszlopa a 20-34 éves korosztály foglalkozási struktúráját mutatja 1983-as és 1992-es adatok alapján, a második két oszlop pedig a teljes népességben mért ugyanezen típusú adatokat jeleníti meg. Habár az 1983-as adatok nem részesei a „negyedszázadnak” olyan szempontból mégis fontosnak tartjuk megismerésüket, hogy milyen változások mentek végbe a rendszerváltás időpontjáig, azaz milyen állapot előzte meg a változás éveit.

Látjuk, hogy a fentebbi megállapítás a 35 éven aluliakat tekintve éppen fordítva igaz: a férfiak között az 1980-as évek eleji 17 százalékról az 1990-es évek végére 22 százalékra emelkedett a szellemi foglalkozásuk aránya, míg a fiatal nőknél húsz évvel ezelőtt valamivel magasabb volt a vezető és értelmiségiek, illetve a középszintű szellemiek közé tartozók részaránya (összesen 47 százalék), mint a rendszerváltást közvetlenül követő időszakban (45%). Lényegesek a nemek közötti különbségek is: amíg a férfiak között nagyjából egyforma (kb. 10-10 százalékos) – a felső- és az alsóvezetői értelmiségi réteg részaránya, addig a nőknél több mint háromszoros a különbség az alsószintű értelmiségiek és vezetők között, ez utóbbi javára (Bukodi, 2002). Az ábra alapján látjuk továbbá, hogy a teljes népességhez képest a férfiak esetében a rutin szolgáltatási szektorban résztvevők arányát tekintve jelentősebb növekedés ment végbe: míg 1992-re 1,7 százalékról 3,3 százalékra növekedett

a rutin szolgáltatási szektorban dolgozó 20-34 éves férfiak aránya, addig ez a teljes férfi népesség esetében alig emelkedett (1,9 százalékról 2,4 százalékra). Amíg a nem mezőgazdasági önállók esetében ugyanilyen tendenciáról beszélhetünk (a fiatal férfiak körében jelentősebb az ehhez a foglalkoztatási csoporthoz tartozók arányának növekedése, mint a teljes férfi népesség körében), addig a szakmunkás szektorban dolgozó fiatalok száma csökkent, míg a teljes népességen belül emelkedett.

A fiatal nők esetében érdekes változás, hogy míg a teljes női népesség körében '92-re nőtt az alsóvezetők aránya, úgy a fiatal korosztály esetében csökkenést tapasztalhatunk. A rutin szolgáltatási szektorban pedig jóval nagyobb arányban nőtt a fiatalok előfordulása, mint a teljes népesség körében.

1. táblázat: A 20–34 évesek, illetve a 20–69 éves népesség foglalkozási csoportok szerinti megoszlása (százalékos megoszlás) Forrás: Népszámlálási adatok, KSH

	Férfi (20-34)		Férfi (20-69)	
	1983	1992	1983	1992
Felső- és középvezető, felsőszintű értelmiségi és felsőszintű hivatalnok	6,5	5,5	9,6	9
Alsóvezető, alsószintű értelmiségi és alsószintű hivatalnok	8,1	8,9	9,6	10,7
Rutin szellemi	2,3	2,2	2,8	1,9
Rutin szolgáltatási	1,7	3,3	1,9	2,4
Nem mezőgazdasági önálló	2,5	6,6	2	4,7
Mezőgazdasági önálló	0,7	1,3	1	1,1
Szakmunkás	45	41,1	34,3	36
Szakképzetlen munkás	26,8	25,4	28,8	26
Mezőgazdasági munkás	6,4	5,7	10,1	8,3
Összesen	100	100	100	100
	Nő (20-34)		Nő (20-69)	
	1983	1992	1983	1992
Felső- és középvezető, felsőszintű értelmiségi és felsőszintű hivatalnok	4,1	3,9	4,2	4,2
Alsóvezető, alsószintű értelmiségi és alsószintű hivatalnok	22,7	21,1	17,3	19,3
Rutin szellemi	20	20,8	14	16,5
Rutin szolgáltatási	8,4	11,8	6,2	7,8
Nem mezőgazdasági önálló	1	2,7	1	2,3
Mezőgazdasági önálló	-	0,1	0,2	0,3
Szakmunkás	16,3	14,2	15	13,4
Szakképzetlen munkás	23,3	22,9	28,5	28,5
Mezőgazdasági munkás	2,4	2,4	13,5	7,6
Összesen	100	100	100	100

Belátható tehát, hogy visszaesett a fizikai foglalkozási csoportokba tartozók aránya, mégpedig úgy, hogy csökkent a mezőgazdasági foglalkozásúak és –

főleg a fiataloknál – a szakmunkás réteghez tartozók súlya, emellett viszont alig-alig változott a képzetlen munkások aránya. Ez a jelenség arra utal, hogy a modernizáció, a technikai fejlődés – a szellemi réteg részarány-növekedésével párhuzamosan – „kitermel” egy stabil, többnyire kvalifikálatlan, korlátozott előrelépési lehetőséget magában rejtő csoportot is (Bukodi, 2002). Érdekes felfigyelni a szolgáltatási szektorra is, mert arra következtethetünk, hogy az itt jelenlévők helyzete sajátos annyiban, hogy munkaerő-piaci karrierje elején lévő fiatalokról van szó.

1993-2000: Egyenlőtlen válságok, az egyenlőség válsága

1993-ban, a Népjóléti Minisztérium Humánpolitikai Kabinetjének megrendelésére a TÁRKI készített országos reprezentatív kérdőíves felmérést, kifejezetten az ifjúság helyzetével kapcsolatban. Az 5000 fős mintába 14-18 éves fiatalok kerültek be, a kutatás pedig az alapvető szocio-demográfiai jellegzetességek feltárásától kezdve, a politikai attitűdök vizsgálatáig számtalan témát érintett (Garami – Tóth, 1994).

A gazdasági pozíció szerves része a pénzügyi, munkaerő-piaci sebezhetőség. Ez a tulajdonság az egyik legfőbb oka annak, hogy a fiatalok gazdasági helyzetének elemzése önmagában nem tudja megállni a helyét, így az iskolai végzettség (ezzel érintőlegesen említve az oktatási és szociális rendszert) és a társadalmi mobilitás elengedhetetlen komponense az elemzéseknek.

Az 1993-as adatok is elsőként az iskolai végzettséggel közelítették e fiatal korosztály gazdasági pozíciójának feltérképezéséhez, hiszen az iskolai pályafutás az egyik legfontosabb előrejelzése a további életútnak, munkaerő-piaci pályafutásnak. Az adatok interpretálásához fontos átgondolni a válaszadók néhány háttér-jellemzőjét is: a rendszerváltást közvetlenül követő pár évben a munkaerő-piaci feszültségeket tovább tetézte, hogy a hetvenes években született nagyszámú korosztály éppen a legnagyobb elbocsájtások idején lépett ki az iskolarendszerből és ebben az időben igyekezett elhelyezkedni. Látjuk, hogy erre a generációra (egyrészt nagysága miatt) az akkori iskolarendszer önmagában sem volt felkészülve, másrészt a korosztály helyzetét tovább nehezítette az, hogy ők még az államszocializmusban megszokott és bevett módszerek, illetve elvárások szerint tanultak, elhelyezkedésükkor viszont egészen más elvárásokkal szembesültek. Az elhelyezkedési nehézségek, az ifjúságot jelentősen érintő munkanélküliség következtében a marginalizáló-

dott csoportokon belül gyorsan megjelent hazánkban a marginalizálódottak ifjú nemzedéke is. Ezzel az oktatási és munkaerő-piaci problémák azonnal nemzedéki dinamikát kaptak (Garami – Tóth, 1994).

Az 1993-as kutatás során is a mintában lévő 14-18 éves fiatalokat részletesebb iskolai végzettség alapján vizsgálták, amit az 2. táblázatban nemi bontásban találhatunk.

2. táblázat: A 14-18 éves fiatalok megoszlása nem és iskolai végzettség szerint (1993, százalékos megoszlás)

	fiú		lány	
	N		N	
általános iskolás, megfelelő korú	156	6,1	105	4,3
általános iskolás, évismétlő	73	2,9	27	1,1
szakmunkástanuló	745	29,5	460	18,7
szakközépiskolás	635	25	630	25,6
gimnazista	341	13,4	664	27
felsőfokon tanul	36	1,4	43	1,7
iskoláit befejezte és dolgozik	218	8,6	284	11,5
lemorzsolódott és dolgozik	51	2	17	0,7
iskoláit befejezte és munkanélküli	247	9,7	193	7,8
lemorzsolódott és munkanélküli	36	1,4	39	1,6
Összesen	2538	100	2462	100

A kutatók a mintában lévő általános iskolásokat két csoportra osztották: azokra, akik életkoruk alapján az általános iskolában kell, hogy tanuljanak és azokra a fiatalokra, akiknek életkorukból adódóan már nem az általános iskolában

lenne a helyük, de mégis itt vannak, így többszörös érvesztesként kevés esélyük van arra, hogy alapfokú végzettséget szerezzenek. A 2. táblázat alapján látjuk, hogy ez utóbbi csoportba 1993-ban háromszor annyi fiú tartozott, mint lány. Jól látható továbbá a közép fokú iskolatípusok nemek szerinti szegregációja: míg a középiskolában fele-fele arányokban tanulnak fiúk és lányok is, addig a szakmunkásképzőben tanulók közel kétharmada fiú, a gimnáziumokban tanulóknak pedig éppen ekkora aránya lány. A nemi alapú szegregáció a korosztály dolgozói között is észlelhető, habár itt a lányok és a fiúk aránya közel megegyezik, de a lányok körében magasabb a befejezett iskolával elhelyezkedettek, a fiúk körében pedig a lemorzsolódottak aránya (Garami – Tóth, 1994). Számunkra a gazdasági helyzetkép vizsgálatához leginkább a dolgozó, illetve a munkanélküli fiatalok speciális tulajdonságai fontosak, hiszen ez az a két csoport mely fiatal kora és alacsony képzettsége miatt a munkaerőpiac szereplői között a legveszélyeztetettebbek közé tartozhatnak. A dolgozók legnagyobb részét a szakmunkásképzőből kikerültek teszik ki, ami több mint a dolgozók kétharmadát jelenti (63 százalék). Az általános iskolából kimaradók vannak a legnehezebb helyzetben, hiszen nekik csak körülbelül a negyedük (20 százalék) tudott elhelyezkedni (Garami – Tóth, 1994). Érdekesség, hogy a szakmunkásképzőből elmaradottak, vagy lemorzsolódottak 68 százaléka talált magának munkát, ami azt jelenti, hogy 1993-ban a szakmunkás végzettség nem feltétlenül volt szükséges feltétele a munkavállalásnak. Az iskolai végzettség alacsony szintje hosszú távon ebben az időszakban is jelentős hátrányba szorította a fiatalokat a munkaerőpiacon. A kutatás további eredményei alapján kijelenthetjük, hogy azoknak a fiataloknak volt 1993-ban a leginkább kétségbeejtő a helyzete, akik iskoláikat félbehagyták és elkezdtek dolgozni, mert közülük minden ötödik 14-18 év közötti személy alkalmi munkahelyen, vagy „feketén” dolgozik (Garami – Tóth, 1994).

Az '90-es évek elején vizsgált fiatalok perspektívatudatát, tudatosságát megfoghatjuk azáltal, hogy mennyire bíznak saját képességeikben, az őket körülvevő világban és mennyire látják céljaikat megvalósíthatónak.

A megkérdezett fiatalok többsége szerint céljai elérését leginkább az ország gazdasági helyzete akadályozza és különösen sokan gondolták így 1993-ban, a munkanélküli fiatalok és az iskoláikat félbehagyó fiatalok körében. Ezek a fiatalok viszonylag kevés jelentőséget és szerepet tulajdonítanak saját képességeiknek, illetve kitartásuknak. Az 1993-as válaszok alapján csupán a gimnáziumot és a felsőfokú szintet elérő fiatalok gondolják úgy, hogy saját

magukon múlik leginkább az, hogy mit fognak elérni az életben (3. táblázat).

3. táblázat: Tudatosság és magabiztosság iskolai végzettség alapján (1993, százalékos megoszlás)

	az ország gazdasági helyzete	saját képességei	saját kitartás
általános iskolás, megfelelő korú	2,24	2,04	2,16
általános iskolás, évismétlő	2,2	2,02	2,12
szakmunkástanuló	2,32	2	2,13
szakközépiskolás	2,29	2,1	2,2
gimnazista	2,19	2,09	2,26
felsőfokon tanul	2,31	2,21	2,37
iskoláit befejezte és dolgozik	2,33	2,04	2,1
lemorzsolódott és dolgozik	2,36	1,94	2,16
iskoláit befejezte és munkanélküli	2,41	1,92	2,11
lemorzsolódott és munkanélküli	2,41	1,84	1,95

Összességében tehát az 1993-as 14 és 18 év közötti fiatal korosztály gazdasági pozíciójáról azt mondhatjuk el, hogy körükben a legképzetlenebb, a munkaerőpiacon leghátrányosabb helyzetben lévő fiatalok voltak azok, akik a leginkább kiszolgáltatottabbnak érezték magukat, kevésbé érezték azt, hogy sorsukat ők maguk alakítani tudnák, ezért helyzetük összességében kilátástalanabb volt, mint a többi fiatalé.

1993 második felében megfordultak a rendszerváltást szükségszerűen kísérő kedvezőtlen gazdasági tendenciák. Beindul egy enyhe gazdasági növekedés, csökken a munkanélküliség, 1994-re pedig 20 százalék alá kerül az infláció. Mindezek mellett közel 10 év romlás és stagnálás után valamelyest javul a lakosság életszínvonala, a foglalkoztatottságban pedig 50 százalék fölé kerül a magángazdaság súlya. Ugyanebben az időszakban viszont a kormány a gazdasági egyensúly érdekében háttérbe szorítja a növekedést, amivel 1995-re drámai életszínvonal-csökkenést eredményez. Habár az egyensúly javul és nő az export, a társadalmi jelzőszámokon keresztül egyértelműen látszik, hogy

ebben az időszakban csökken a reáljövedelem, visszaesik a fogyasztás, a kulturális tevékenység és a lakásépítés is (Andorka – Kolosi – Vukovich, 1996). Nincsenek megtakarítások, csökken a gyerekszám is, ez az az időszak, amely a fiatal korosztályt közvetlen és közvetett hatásokon keresztül igen mélyen érintette, legfőképpen a foglalkoztatás csökkenése, illetve az oktatási rendszerek lazulásának köszönhetően.

Láttuk, hogy a rendszerváltás előtt éppen a foglalkozási struktúrában elfoglalt hely, illetve az iskolai végzettség pozícionálta a fiatalokat és életesélyeiket. A 90-es évek ezt követő szakaszaiban a legfontosabb változások egy része éppen az oktatásban ment végbe: az átlagos iskolai végzettség tovább emelkedett, a középfokú oktatásban létrejöttek újabb iskolatípusok, a felsőoktatási intézmények pedig emelték a hallgatói létszámot (Andorka, 1996).

Mindezzel párhuzamosan a középiskolai végzettség mentén növekedett a társadalmi szelekció, így az egyenlőtlenségek miatt a fiatalok életesélyei iskolai végzettségük alapján, rendkívüli módon eltérnek egymástól. A szülők társadalmi összetétele szignifikánsan eltért a szakmunkásképző iskola, a szakközépiskola, és a gimnázium tanulói között, miszerint a gimnáziumba járó nyolcadikosok előnyösebb szülői háttérrel rendelkeztek, mint az általános iskolába járó nyolcadikosok (Gábor, 1998).

Az oktatási rendszer fent említett változásai éppen a társadalmi szelekció növekedésén és az egyenlőtlenségek újratermelődésén keresztül hatott a fiatalok gazdasági pozíciójára.

Az 1995-ös mélypont után 1996-97-ben megindult a gazdasági növekedés, melyet a makrogazdasági adatok mellett empirikus kutatási eredmények is bizonyítanak. Fontos viszont, hogy az ebben az időszakban tapasztalt emelkedés korántsem volt területileg vagy ágazatilag egyenlőnek nevezhető: jelentős mértékűnek az ipar bizonyos (elsősorban nagyvállalatok által fókuszált) részeiben volt érezhető, más területen inkább nem voltak jelen, így a makrohatások kivételével egyéni szinten és a társadalomra vonatkoztathatóan szintén nem voltak tapasztalhatóak (Andorka – Kolosi – Vukovich, 1998).

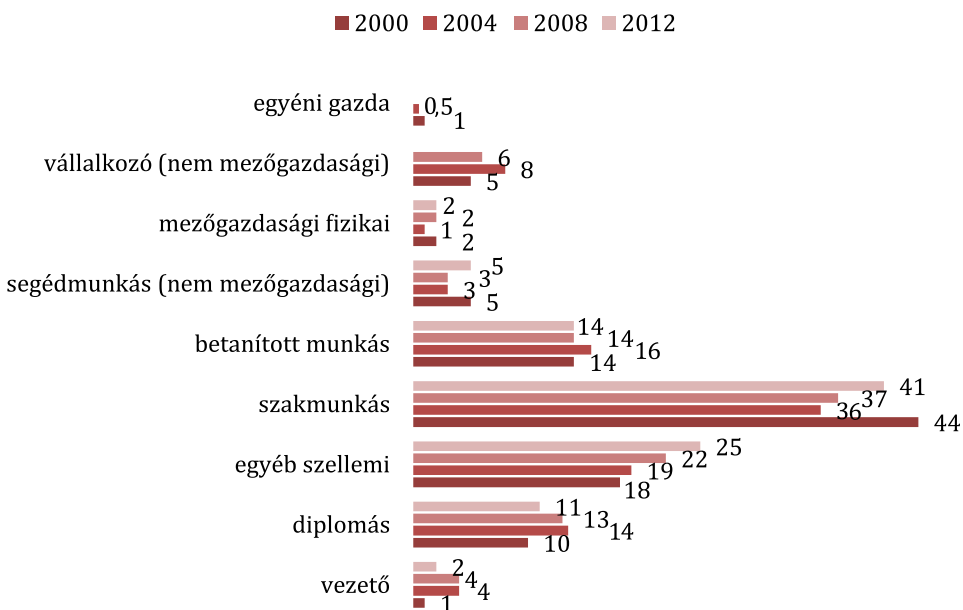
Az 1998 után következő időszakra már több szempont alapján is azt mondhatjuk, hogy ekkor a rendszerváltást követő turbulens folyamatok lezárulni látszanak és beáll az ország stabil működése. A rendszerváltás óta eltelt évek azonban nem múltak el nyom nélkül, főként a fiatal generációt érintő változások történtek: a már említett reáljövedelem- és kultúrafogyasztás-csökkenés mellett különböző deviáns viselkedések jelennek meg, mely keretein

belül növekszik a bűnözés is. Emellett a népesség halandósága még mindig rendkívül rossz, ami nagyban elmarad más országokétól illetve elmarad Magyarország gazdasági fejlettségétől is. A házasságkötési kor a fiatalok életében kitolódik, valamint a nők többet dolgoznak ebben a korban. A társadalmi egyenlőtlenség szintje még mindig kifejezetten magas, ami az iskolázottsági hierarchia és a különböző munkaerő-piaci, gazdasági paraméterek elsődleges függvényének látszik (Andorka – Kolosi – Vukovich, 1998).

2000-2012: Újult erő és megújuló egyenlőtlenségek.

Az ezredfordulót megelőző időszak fent kiemelt és az ifjúság, a fiatalok életére különös hatást gyakorló eseményeinek hatását a következőkben az Ifjúság 2000, 2004, 2008-ban végzett kutatások, illetve Magyar Ifjúság 2012-es eredményeivel mutatjuk be. A 2. ábra a nagymintás ifjúságkutatások négy adatfelvételében válaszoló, dolgozó fiatal korosztály foglalkozásának megoszlását vizsgáljuk.

2. ábra: A dolgozó fiatalok foglalkozása, 2000 és 2012 között (százalékos megoszlás)

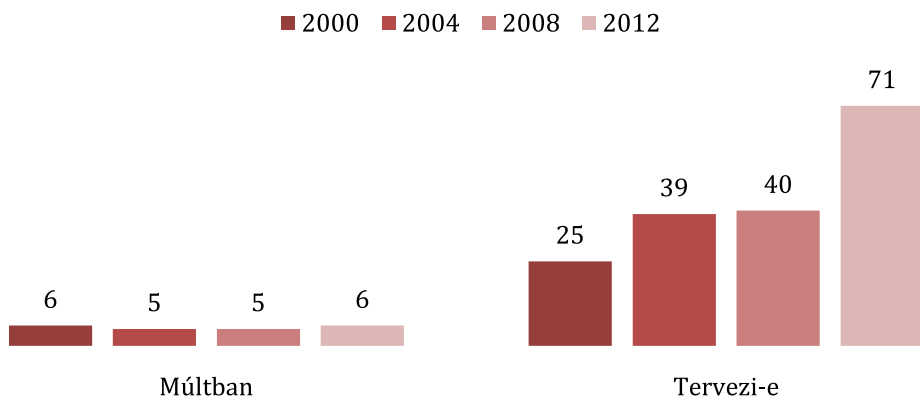
Látszik, hogy az egyéb szellemi munkát végzők aránya a vizsgált 12 évben folyamatosan emelkedett, ezzel párhuzamosan pedig a szakmunkások, illet-

ve a diplomás értelmiségi munkát végzők aránya kismértékű ingadozásokat mutat. Mindezek szépen illeszkednek a rendszerváltás időszakában mért változások sorába.

A nemzedékek közötti mobilitás 1992 és 2000 között a férfiaknál erősebben, a nőknél kisebb mértékben csökkent, legalábbis a 20-69 évesek körében. A fiatalabb korcsoportokban a csökkenés a férfiaknál valamelyest kisebb mértékű, a nőknél viszont a mobilitás kisebb mértékben még nőtt is.

A fiatal magyar munkaerő nemzetközi mobilitása az úgynevezett migrációs potenciál (mely a kivándorlási hajlandóságot jelenti) a környező országok között alacsony, noha az elmúlt 12 évben folyamatosan növekedett. Ez mind a rövidebb-hosszabb külföldi munkavállalás, mind a kivándorlási szándékok tekintetében igaz (3. ábra).

3. ábra: Külföldi munkatapasztalat a múltban, és jövőbeli külföldi munkavállalási tervek (százalékos megoszlás)

A Mozaik2001¹ kutatás eredményei alapján azt is tudjuk, hogy a külföldi munkavállalási szándékok Erdélyben az ezredforduló környékén kiemelkedően magasak voltak, aminek egyik fő oka, hogy a fiatalok jelentős része az oktatás expanziója és a családtervezéssel kapcsolatos attitűdök átalakulása mellett a korlátozott gazdasági kilátások miatt arra kényszerül, hogy máshol valósítsa meg terveit. Erdélyben ez a trend a többségi és a magyar fiatalokra egyaránt jellemző, ám a külföldi munkavállalási lehetőségek, jellemzően a szomszédos Magyarországon a magyar fiataloknak egyszerűbben kivitelezhető, így körükben magasabb a külföldön dolgozók, illetve a kivándoroltak aránya (Veres 2004).

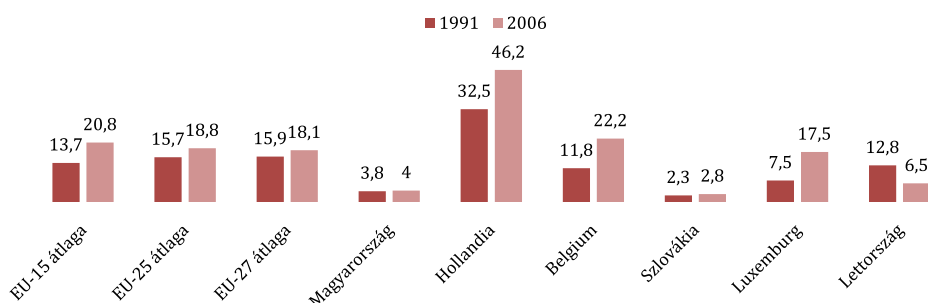
Ekkor az iskolázottsági szint tovább erősödik, ami hatással van a munkaerőpiacra lévő részvételi lehetőségekre is. Az iskolából a munkaerőpiacra történő átmenet a fiatal korosztályok önértékelését és jövőjét döntő mértékben meghatározó folyamat. Ebben az időszakban ez a folyamat meghosszabbodott és az is megfigyelhető, hogy a munkába állni nem tudó újra visszatér a képzési rendszerbe. A folyamat bizonytalanabbá, kockázatosabbá vált a pályakezdők számára, ezt a magasabb képzettség azonban érezhetően csökkenti, és a piac fluktuációi is kevésbé hatnak ebben a körben. A munkaerőpiac terjedelmi és szerkezeti változásainak részben megfelelően változik a részmunkaidő és az időbeli rugalmasság más formáinak elterjedtsége is. Ennek növekedése azonban inkább az alacsonyabb jövedelműek esetében tapasztalható (Kolosi – Tóth – Vukovich, 2002).

A részmunkaidős foglalkoztatottság terjedésével az is nyomon követhető, hogyan fokozódik a bizonytalanság és az esetlegesség a munkaerő-piacon.

1 A kutatás jogtulajdonosa a budapesti Nemzeti Ifjúságkutató Intézet (NIKI). A „Mozaik 2001” nevű ifjúságkutatás Magyarországon végzett „Ifjúság 2000” adatfelvétel folytatása határon túli, magyar-lakta területeken 6480 fős mintán, survey módszerrel. A vizsgálat előkészítését a NIKI által felkért kutatók, valamint erdélyi-, szlovákiai-, vajdasági- és kárpátaljai- magyar társadalomkutatók közös munkacsoportja végezte. A kérdőíves vizsgálat kivitelezését a különböző régiókban egyes partnertintézetek vállalták, a következők almintaszámaival. Belső-Erdély és Partium esetében a Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszéke (1196 magyar, 724 román), a székelyföldi alpopulációt a KAM (750 magyar) mérte fel. A Fórum Intézet Szlovákiában (1000 magyar, 491 szlovák), a Magyarságkutató Tudományos Társaság Vajdaságban (1017 magyar, 506 szerb) és a LIMES Társadalomkutató Intézet Kárpátalján (500 magyar és 300 ukrán fiatal) bonyolította le az adatfelvételt. Mindenhol 15–29 éves korú fiatalokat kérdeztek meg, a „többségi” alminták az illető régió (Erdély, Dél-Szlovákia, Vajdaság és Kárpátalja) többségi fiataljainak reprezentatív kiválasztásán alapulnak. A mintavétel módja Erdélyben és Felvidéken többlépcsős rétegzett, máshol hasonló módon kialakított, de kvótás mintavétel, a rétegek (kvóták) kialakításához mindenhol figyelembe vettük a 15–29 éves korúak területi egységek (megyék), településtípusok, nemek és korévek szerinti összetételét.

A 4. ábrán különböző európai országok, illetve az Európai Unió (EU-15, EU-25, EU-27) átlagai láthatóak a részmunkaidős foglalkoztatottság arányaival 1991-ben és 2006-ban. Látszik, hogy 2006-ra általában nőtt a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya, mely alól Lettország a kivétel. A növekedés üteme sem egyforma az országok esetében, ahogy például Magyarországon, Hollandiához képest alig nőtt a részmunkaidős foglalkoztatottság aránya.

4. ábra: A részmunkaidőben foglalkoztatottak arányának változása az Európai Unióban (százalékos megoszlás)

A 4. táblázatban egy részletesebb bontást láthatunk, ami alapján megfigyelhető a részmunkaidős foglalkoztatás emelkedésének a női foglalkoztatottságra gyakorolt hatása is: a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya a középfokú végzettséggel, a szolgáltatási szektorban dolgozó középkorú nők esetében a legmagasabb.

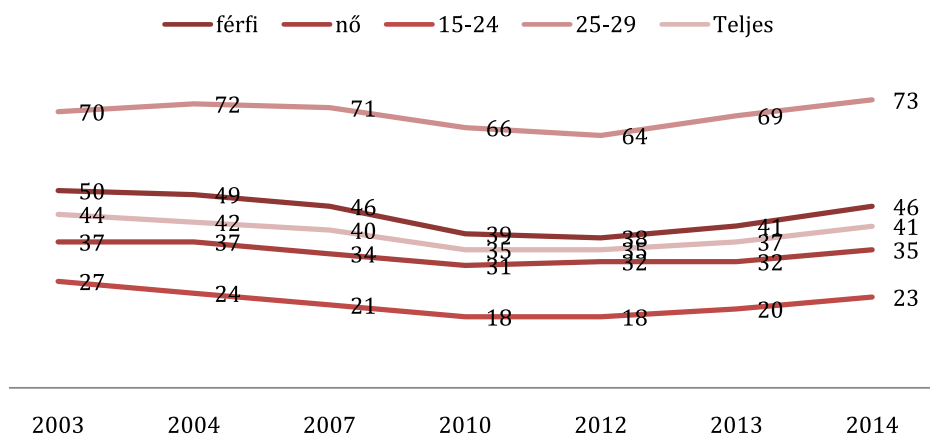
4. táblázat: A teljes- és részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya végzettség, ágazat, nem és korcsoport alapján (százalékos megoszlás)

	Végzettség			Nemzetgazdasági ágazat			Nemek		Korcsoportok		
	Alapfok	Középfok	Felsőfok	Mezőgazdaság	Ipar	Szolgáltatás	Férfi	Nő	15-24	25-49	50-64
Teljes munkaidős foglalkoztatott	24	50	26	6	31	63	63	37	9	68	23
Részmunkaidős foglalkoztatott	29	50	22	7	11	82	22	78	15	60	25

A 2000-es évektől kezdve a fiatalokra új elvárások, nehézségek is zúdulnak: a pályakezdés sikerében nem csak a megfelelő végzettségnek, hanem az idegen nyelv ismeretének és a számítógép használatában való jártasságnak is nagy szerepe lett. A fiatalok 12 százalékának volt legalább egy középfokú nyelvvizsgálója, viszont csaknem 50 százalékos volt azok aránya, akik nem beszéltek semmilyen idegen nyelvet. A nyelvtudást erősen befolyásolta a fiatalok képzettségi szintje, valamint a szülők társadalmi háttere és lakóhelye (Susánszky, 2009). A budapesti fiatalok az átlagnál jóval nagyobb arányban, a községekben élők kisebb arányban tudtak idegen nyelveket. A munkanélküli és egyéb inaktív fiatalok túlnyomó része alapszinten sem sajátított el egy nyelvet sem. Számítógépes ismeretekkel a 15-29 éves korosztály egyharmada rendelkezett; elsősorban ismét a felsőfokú képzésben résztvevők illetve a diplomások, a diplomás szülők gyermekei, valamint a budapesti fiatalok (Susánszky, 2009 Bauer, 2002).

A 2000-es évek elején tapasztalt foglalkoztatottságot (illetve ennek változását egészen 2014-ig) a 15-29 évesek körében az 5. ábra szemlélteti. Látható, hogy mind a nők, mind a férfiak esetében 2003-tól folyamatos csökkenést figyelhetünk meg, de ez a csökkenés jóval meredekebbnek tűnik a férfiak körében. Ugyanígy igaz, hogy a 2010-2012-es mélypont után fokozatos emelkedés ment végbe a korcsoport foglalkoztatottságában, mely a 25-29 évesek körében 2014-re meghaladja a 2003-as szintet (73 százalék).

5. ábra: A 15-29 éves fiatalok foglalkoztatottsága (2003-2014)

Forrás: KSH

Az Európai Unió 2004. május 1-jei bővítésével a világ harmadik legnépesebb politikai egysége jött létre, melynek ekkor Magyarország is teljes jogú tagjává vált. A lakosság jövedelmei az 1997-től számított lassabb tempó után 2000-től felgyorsult tempóban nőttek, melyet szerkezetük és elosztásuk radikális átalakulása követett. A társadalom rétegződésének mértékét és az egyenlőtlenségi mutatók alakulását érezhető mértékben árnyalja az a körülmény, hogy a PISA 2000 kutatás adatai alapján Magyarország azon országok egyike volt, ahol a meglehetősen kiterjedt alacsony státuszú és végzettségű rétegek gyermekei nagy valószínűséggel tartoznak abba a kockázati csoportba, amelynek igen rosszak az érvényesülési lehetőségei a munkaerőpiacon. Az egyenlőtlenségi mutatók alapján azt mondhatjuk, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségek viszonylag jelentős mértékben növekedtek Magyarországon, mégpedig elsősorban a legfelső jövedelmi decilisben. Az egyenlőtlenségek belső szerkezetének alakulásában továbbra is meghatározó szerepe van a foglalkoztatottsági különbségeknek, valamint az iskolázottságnak. Ebben az időszakban továbbá jelentősebb regionális különbségek is megfigyelhetők voltak: fokozódott az ország kettészakadása a nyugat- és a közép dunántúli régiók, Budapest és környezete, valamint az ország többi, főleg keleti és északkeleti részei között (5. táblázat).

5. táblázat: Regionális különbségek a jövedelem esetében 2004-ben és 2008-ban (százalékos megoszlás)

Régiók	2004	2008
Közép-Magyarország	79.119	103.041
Közép-Dunántúl	68.328	75.612
Nyugat-Dunántúl	69.268	74.799
Dél-Dunántúl	57.438	67.140
Észak-Magyarország	51.465	62.940
Észak-Alföld	54.078	57.078
Dél-Alföld	59.193	64.328
Átlagosan	63.753	74.728

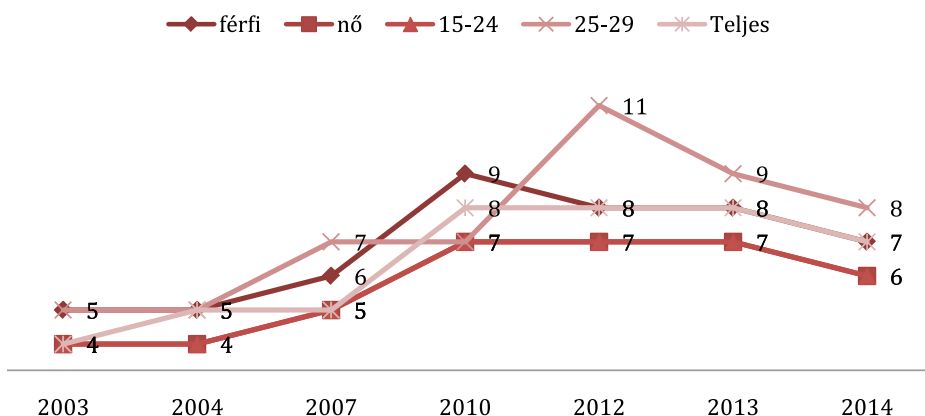
A korábbi évekhez képest növekedett a pályakezdők fluktuációja, vagyis gyakoribbá vált, hogy a pályakezdő fiatal kilépett az őt alkalmazó munkahelyről, és új munkahelyet keresett.

Ezekkel párhuzamosan a KSH adatai alapján 2003 óta folyamatosan emelkedik a fiatal korosztály körében a szegénység aránya, azaz az egy fogyasztási egységre jutó (ekvivalens) jövedelem mediánjának 60 százaléknál kevesebb jövedelemmel rendelkező 16–24 éves személyek aránya az összes 16–24 éves személyhez viszonyítva. Míg ez az arány 14 százalék volt 2003-ra, 2008-ra folyamatos ütemben 18 százalékra emelkedik, majd 2014-re eléri a 21 százalékos szintet (KSH, 2014).²

Bár a munkanélküliség a fiatalok körében nagyobb arányú, mint az idősebbek esetében, a 2000-es években a különbség inkább csökken. Az ifjúsági munkanélküliség legfőbb oka az oktatási folyamatot képzettség nélkül elhagyók viszonylag magas aránya, valamint az, hogy az iskolarendszer csak lassan követi a munkaerő-szükséglet változásait. Azok a fiatalok továbbá, akik valamely hátrányos helyzetű csoportba tartoznak, az átlagnál nagyobb arányban vannak jelen a munkanélküliek között (Susánszky, 2009).

A 6. ábrán szintén külön bontásban láthatjuk a fiatal korosztályon belül a férfiak, a nők, illetve a 15-24 évesek, valamint a 25-29 évesek munkanélküliségi adatait. Az eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy míg mind a 4 csoport esetében 2012-ig emelkedett, majd utána csökkent a munkanélküliség, ez az emelkedés leginkább a 25-29 éves korosztály érintette, ahol 2003-hoz képest kétszer akkora munkanélküliséget tapasztalhatunk.

6. ábra: A 15-29 éves fiatalok munkanélkülisége (2003-2014)

Forrás: KSH

2 A 2003-ig az adatforrás a Háztartási költségvetési felvétel, 2005-től az adatforrás (melynek referencia éve 2004) az EU-SILC (VÉKA).

A foglalkoztatottság és a munkanélküliség egymással harmóniában változott a 2000-es évek folyamán, de nem azonos dinamikával: míg a foglalkoztatottságban csak kisebb csökkenést tapasztalhatunk, addig a munkanélküliség sokkal drasztikusabb csúcspontot ért el 2012-ben. Ez nagyrészt a munkaerő-piacról kikerülő és az iskolába visszatérő fiatalokkal magyarázható, hiszen az évezred első, illetve második felében is tovább növekedett a fiatalok részvétele az iskolai képzésben.

Az Ifjúság 2000 és az Ifjúság 2004 felmérések (Bauer – Szabó, 2005) adatai szerint a növekedés elsősorban a 25-29 éves fiatalokat érintette: 2000-ben a korcsoport 4 százaléka, 2004-ben 12 százaléka vett részt iskolai rendszerű képzésben. A 20–24 éves korcsoport háromnegyede folytatott felsőfokú tanulmányokat. Ugyanakkor sem az alacsony iskolai végzettségű fiatalok, sem a szakmunkásképző bizonyítvánnyal rendelkezők, sem az érettségizettek aránya nem változott jelentősen; lényegében csak a felsőfokú végzettségűek aránya növekedett. A növekedés mind a keresők, mind a munkanélküliek csoportjában mérhető.

A fiataloknak csaknem egyharmada ingázó. 2004-ben a 15-29 év közötti fiataloknak több mint egyharmada (36%) vezetett önálló háztartást, amelyben egyedül vagy saját családjával élt, míg csaknem kétharmaduk a szülői családdal élt együtt (Bauer, Szabó 2005). Az önállóan élő fiatalok átlagéletkora természetesen magasabb volt, mint a szülői családban élőké. Az eltartottként élő fiatalok anyagi helyzete (pl. a háztartás tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottsága) kedvezőbb volt, mint az önálló háztartást vezetőké; legkedvezőtlenebb helyzetben az egyedül élők voltak (Bauer, Szabó 2005).

2006-ban az országot súlyos költségvetési hiányok és az ennek csökkentésére hivatott megszorító kormányzati intézkedések nyomasztják. A költségvetésnek az alapvetően jól fejlődő reálgazdaságot is fenyegető hiányát a következő három tényező okozta: a rendszerváltás csak korlátozottan érvényesült azokon a területeken, ahol a rendszerváltó értelmiségiek érdekeit sértették volna a változások (egészségügy, oktatás, kultúra, tudomány), ezekben az ágazatokban tehát a rendkívül költséges, alacsony hatékonyságú struktúrák tovább élnek; a fogyasztói árkiegészítések rendszere (gázár, gyógyszerár) jelentősen terheli a költségvetést és a politikai érvelés alapján az árakat leszakítják a világpiacon mozgóktól; a Medgyessy-kormány fellazította a költségvetést, melyen a választások közelsége miatt az első Gyurcsány-kormány sem változtatott. Ezen okok miatt a költségvetés egyensúlyának helyreállításaként,

megkezdődött a lakossági jövedelmek elinflálása (Kolosi – Tóth – Vukovich, 2002). Ebben a rossz gazdasági helyzetben az iskolázottság tekintetében figyelemreméltó változások következnek be az ifjúság életében: míg a kilencvenes évek elején a 14-17 éves népességcsoport tagjainak 30 százaléka tanult valamilyen szakmát nappali tagozatos képzési rendszerben, 40 százalékuk pedig gimnáziumban, vagy szakközépiskolában, addig 2006-ra a szakmát tanulók aránya 20 százalékra esett vissza, a gimnazisták, illetve szakiskolában tanulók aránya pedig 60 százalékra nőtt. Természetesen részben ennek hatására, de nagymértékben nőtt a felsőfokú tanintézmények nappali tagozatos hallgatóinak aránya is.

Az oktatásban való egyenlőtlen részvétel és ennek munkaerő-piaci hatása a 2001-es és a 2011-es Népszámlálási adatok eredményével jól szemléltethető (5. táblázat). Látható, hogy míg a 30-44 évesek, illetve a 45-59 évesek körében az ez időben eltelt 10 év alatt az önálló iparosok, kereskedők aránya csak kis mértékben, addig ugyanennek a csoportnak az aránya a fiatalok esetében harmadára csökkent. Ugyanezt a tendenciát tapasztalhatjuk a szakmunkások arányában is, hiszen 23 százalékról 16 százalékra esett részarányuk a fiatalok körében. Növekedést figyelhetünk meg a segédmunkások, illetve a mezőgazdasági fizikai munkások esetében, illetve a tanulók arányában, ahol 2011-re jelentősen megnőtt arányuk (31 százalékról 41 százalékra).

A táblázat második részében a KSH által használt normatív-funkcionalista modell³ látható. Ez alapján 2011-re a 15-29 évesek körében valamelyest emelkedett a munkanélküliek aránya, de messze nem olyan mértékben, mint az idősebb korosztályok esetében, illetve csökkent az egyéb inaktívok aránya, akik körébe a háztartásbeliek, illetve a főállású anyák is tartoznak (a családalapítás, illetve a házassági kor kitolódásával szinkronba állíthatóan).

3 A modell abból indul ki, hogy minden társadalom intézményesíti az egyenlőség és az egyenlőtlenség bizonyos normáit, s ezeknek az intézményesített normáknak a szerepét nem hagyhatjuk figyelmen kívül a társadalom tagolódásának vizsgálatokor. A modell először – az egyenlőségnek a modern kapitalista társadalmakban intézményesített normái alapján – horizontális módon különíti el egymástól a vállalkozók, az alkalmazottak, a munkanélküliek, a nyugdíjasok, illetve az egyéb inaktívok csoportját. Ezt követően pedig, az egyenlőtlenségek igazolásának normáira utalva, az egyes csoportokon belüli hierarchiát igyekszik feltárni. (Huszár, 2013)

6. táblázat: Társadalmi réteg és normatív-funkcionalista modell a KSH népszámlálási adatai alapján 3 korcsoportra (2001 és 2011, százalékos megoszlás)

Társadalmi réteg	2001			2011		
	15–29	30–44	45–59	15–29	30–44	45–59
1. Vezetők	0,9	3,5	5,5	0,8	4,5	4,7
2. Értelmiségiek	5,3	11,3	9,4	6,2	14,5	11,3
3. Egyéb szellemiek	10,7	18,2	19,9	10,2	18,8	16,9
4. Önálló iparosok, kereskedők	3,1	8,1	7,6	1,2	5,2	6,5
5. Szakmunkások	22,9	29,5	25,7	16,0	28,5	25,2
6. Betanított munkások	10,1	13,2	12,7	7,5	12,6	14,7
7. Segédmunkások	4,5	9,1	11,9	5,2	8,6	12,8
8. Mezőgazdasági fizikai munkások	1,4	2,6	2,9	2,2	3,5	4,1
9. Mezőgazdasági önállók	0,5	1,9	2,7	0,3	1,0	1,8
10. Nem foglalkoztatottak, akik sohasem dolgoztak	7,1	2,0	1,4	9,0	2,2	1,0
11. Nem foglalkoztatottak, akik nem besorolhatóak	2,5	0,4	0,3	0,2	0,5	0,9
12. Gyermekek, tanulók	31,0	0,1	0,1	41,2	0,1	–
Normatív-funkcionalista modell						
A1. Vállalkozó, 10 vagy több alkalmazottal	0,1	0,7	0,7	0,0	0,3	0,4
A2. Vállalkozó, 1–9 alkalmazottal	0,7	2,8	2,3	0,4	2,6	2,9
A3. Vállalkozó, alkalmazott nélkül	3,3	8,8	7,1	1,5	5,7	6,7
B1. Vezetők, menedzserek	0,7	2,5	3,4	0,6	3,3	3,0
B2. Szakértők, értelmiségiek	4,2	8,6	6,3	5,2	10,9	8,2
B3. Egyéb szellemiek	8,1	12,6	10,7	8,1	14,1	11,1
B4. Szakmunkások	16,2	20,9	13,8	12,4	22,1	16,7
B5. Betanított munkások	8,0	10,0	7,0	6,0	10,3	10,0
B6. Segédmunkások	2,2	4,5	4,8	3,8	6,0	7,1
C. Munkanélküliek	7,3	7,6	4,4	8,7	9,9	8,4
D. Öregségi nyugdíjasok	0,1	0,2	13,7	0,0	0,4	6,3
E. Rokkantsági nyugdíjasok	0,8	5,0	17,9	0,1	1,3	11,5
X. Egyéb inaktívak	17,1	15,7	7,8	11,9	12,9	7,6
Y. Gyermekek, tanulók	31,0	0,1	0,1	41,2	0,1	–

Az egyik legfrissebb társadalmi rétegződés és osztályosodással foglalkozó magyar kutatás az Osztálylétszám 2014⁴ eredményei alapján két olyan osztály is azonosítható, amelynek tagjai leginkább a fiatalok:

Feltörekvő fiatalok (6 százalék, mintegy félmillió ember): Főleg még szülei pénztárcáját használják, de tudásuk, saját és szülei kapcsolatai révén bennük van a jövő ígérete, bármi lehet belőlük. A csoport egy részét a fiatalos attitűddel rendelkező középkorúak is alkotják (GfK, 2014).

Sodródó fiatalok (18 százalék, 1,6–1,7 millió ember): Fiatalos réteg, szülei az alsó középosztályba tartoznak. Képzetlenebbek, nincs elég kapcsolatuk (sem személyes, sem szervezeti), nem művelődnek, de otthon vannak az újkultúrában. A mindennapoknak élnek, újkultúra-tudásuk (internet) feljebb is viheti őket a társadalomban. Jelentős részük a „mamahotel” viszonylagos biztonságában él (GfK, 2014).

2014-ben tehát a fiatalok nagyrészt két csoportra bonthatóak: a feltörekvőknek még nem erős a gazdasági helyzete, felfelé kapaszkodnak a jövedelmi létrán, valamint magas kulturális fogyasztás jellemzi őket. Nagy részük fel is fog kapaszkodni. A sodródó fiatalok sokkal rosszabb helyzetűek, mint „feltörekvő” kortársaik: őket a kutatók „mamahoteleseeknek” hívták, akik szülei pénzén élnek, de ez a hotel nem négycsillagos, hanem legfeljebb egy-két csillagos (Róbert, 2014).

Elégedettség és tudatosság egy változó időszakban (2000-2012)

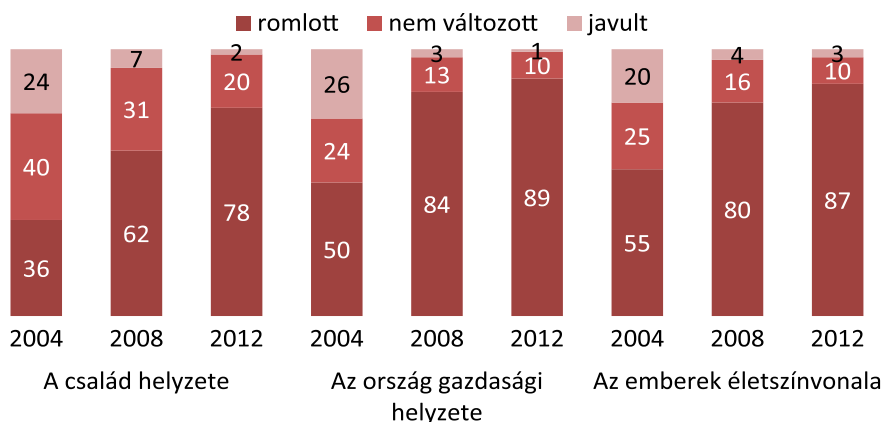
A magyar társadalom szubjektív helyzetképét árnyalják a biztonsághiánnyal kapcsolatos percepciók is, amelyek szignifikáns kapcsolatban állnak a materiális, kulturális és társadalmi erőforrásokkal. Általában elmondható, hogy a személyes, családi szinten megjelenő gondok elsősorban anyagi erőforrásokra vezethetők vissza, míg a társadalmi szintű aggodalmak esetében az okok kevésbé egyértelműek, itt mindenesetre előtérbe lépnek a kulturális erőforrások. A biztonsághiány nagymértékben függ a társadalmi-demográfiai adottságoktól és annak a településnek a jellegétől, ahol a biztonsághiányt megélő lakik. A nagyvárosokban a kedvezőtlen percepciók például jóval

4 A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpontjának Politikatudományi Intézet és a GfK Piackutató Intézet közösen végezte 2014-ben, melynek adatbázisába 13.560 online kérdőív, illetve 1000 személyes (reprezentatív mintán kérdezett) kérdőív tartozott.

határozottabbak voltak, mint a falvakban. A tudatosság és a jövővel való tervezőség is hasonló pályán mozog a településszerkezet tekintetében: a fiatal generáció körül inkább a városi/nagyvárosi, illetve fővárosi fiatalok tekinthetők tudatosnak.

A 2008-as gazdasági válság számtalan területen érintette Magyarország lakosait is. Az eladósodottság, a munkanélküliség hirtelen és drasztikus növekedése nagy hatást gyakorolt az általános elégedettség alakulására is. A 7. ábrán az Ifjúság 2004, 2008 és a Magyar Ifjúság 2012 adatfelvételi hullámában kapott válaszok láthatóak a család, illetve az ország gazdasági helyzetével, valamint az emberek életszínvonalával kapcsolatban. A kérdés mindhárom aspektus esetében ugyan az volt: javult, romlott, vagy nem változott a helyzetük?

7. ábra: Javulások/romlások a család, illetve az ország gazdasági helyzetével kapcsolatban, illetve általánosságban az emberek életszínvonalával kapcsolatban (százalékos megoszlás)

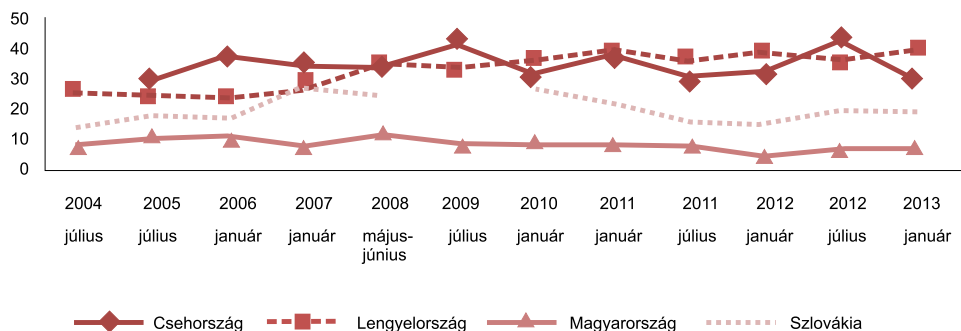

Látható, hogy mind a három kérdés esetében 2008-ra jelentősen megnőtt azok aránya, akik szerint romlott a helyzet és töredékére esett vissza a javulást érzékelők aránya. 2012-re további romlást érzékeltek a fiatalok mind a 3 aspektussal kapcsolatban, igaz ugyan, hogy az ország gazdasági helyzete esetében ez a tovább-romlás szinte elenyésző mértékű.

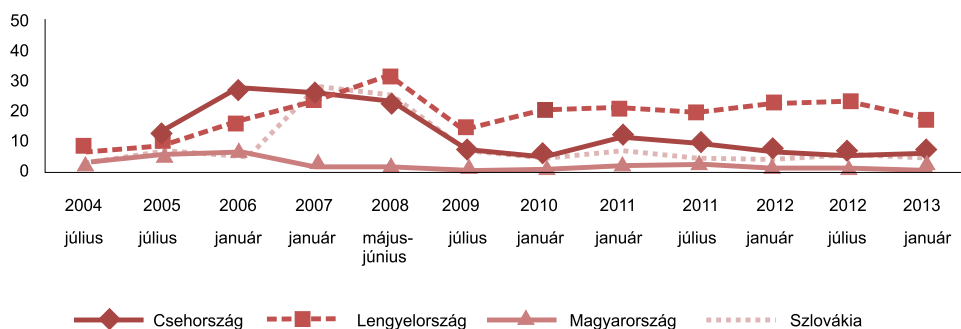
A visegrádi országok és ezen belül a teljes magyar lakosság véleményéhez a 8. és a 9. ábra alapján viszonyíthatjuk a magyar ifjúság álláspontját.⁵

⁵ Az eredmények a TÁRKI rendszeres Omnibusz adatfelvételeiből származnak. A kérdések a CEORG (Central European Opinion Research Group, Közép-Európai Véleménykutató Intézetek Csoportja) által készített kérdések átdolgozása.

8. ábra: Az ország gazdasági helyzetét jónak vagy nagyon jónak értékelők aránya a visegrádi országokban, 2004- 2013 (százalékos megoszlás)

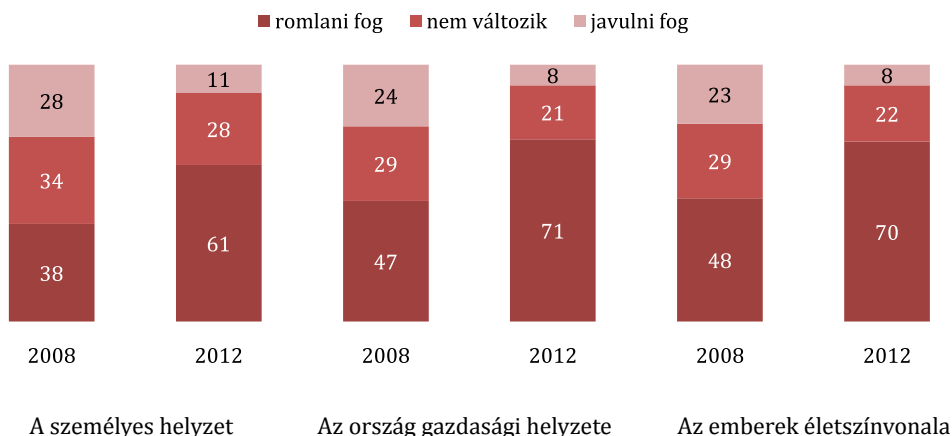
9. ábra: A saját anyagi helyzetüket jónak vagy nagyon jónak értékelők aránya a visegrádi országokban, 2004-2013 (százalékos megoszlás)

Az eredmények értékeléseként mindenképpen kijelenthetjük, hogy a 2008-as válság sokkal jelentősebb mértékben változtatta meg (negatív irányba) a fiatalok személyes és országos helyzetértékelését, mint hogy azt a teljes lakosság körében tette.

A 10. ábra hasonló eredményeket mutat: arra a kérdésre válaszoltak a fiatalok, hogy véleményük szerint romlani, vagy inkább javulni fog a személyes helyzetük, az ország gazdasági helyzete, illetve az emberek életszínvonala. Az eredmények alapján a romlást várók aránya, mind a 3 kérdés esetében szinte megduplázódott.

10. ábra: Javulások/romlások a család, illetve az ország gazdasági helyzetével kapcsolatban, illetve általánosságban az emberek életszínvonalával kapcsolatban (százalékos megoszlás)

A 2008-as pénzügyi válság Magyarországon is felszínre hozta a lakosság pénzügyi kultúrája terén meglévő hiányosságokat. A lakossági szektorban az ismerethiány elsősorban a tényleges teherviselő képességnél magasabb adóssághoz való viszonyulásban és végső soron a túlzott eladósodottságban mutatkozott meg. A legkiemelkedőbb példát erre a devizahitellel rendelkezők szolgáltatják (Luksander et al., 2014). A fiatalok pénzügyi kultúráját és pénzügyi terveiket az Állami Számvevőszék koordinációjával megvalósuló Pénzügyi Kultúra Kutatás adatait felhasználva ismerhetjük meg. Itt a kutatók arra a kérdésre keresték a választ, hogy a felsőoktatásban tanuló fiatalok különböző demográfiai és oktatási jellemzői miként hatnak pénzügyi kultúrájukra. Eredményeik szerint a fiatalok pénzügyi tudása jelentős különbséget mutat a vizsgált ismérvek szerint. A férfiak, az idősebbek, a magasabb jövedelműek, valamint azok a fiatalok, akik jövedelmének kisebb része származik a családtól, magasabb pénzügyi kultúrával jellemezhetők. További eredményeik alapján bizonyos különbségek is megfigyelhetők: a jövedelem és annak a családtól származó részaránya csak a gyakorlati ismeretek tekintetében mutat szignifikáns kapcsolatot (Luksander et al., 2014).

III. Összefoglalás

A fiatalok gazdasági pozícióját és tudatosságát befolyásoló események az elmúlt 25 évben mindenképpen sokszínűen, változatosan, eredményeiket tekintve nem feketén-fehéren zajlottak le. Gazdasági pozíciójukat közvetlenül elsősorban az oktatási rendszer, a munkaerő-piaci lehetőségek, illetve a társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek befolyásolják, míg a tudatossággal kapcsolatos változásokra nagy hatást gyakorolhatnak a politikai állapotok, a politikai rendszerbe és ezzel egy időben a jövőbe vetett bizalom.

Fontos látni, hogy a gazdasági pozíció már a rendszerváltás előtt erősen függött a munkaerő-piaci struktúrától és az oktatási rendszer eredményességétől. 1983-ban és 1992-ben is jelentős különbség volt a fiú és a lány tanulók között, valamint a különböző iskolai végzettséggel rendelkezők más és más valószínűséggel találtak munkát, illetve váltak munkanélkülivé. Ezután éppen az oktatási rendszer az, ami a legnagyobb változásokon megy át, valamint a legnagyobb károkat szenved el, ezzel újabb veszélyek felé sodorja a szegényebb és képzetlenebb szülők gyermekeit, akiknek már olyannyira nagy hatást gyakorol az életükre a társadalmi egyenlőtlenség, hogy az általános iskola nyolcadik osztályában is hatalmas különbség van a gimnáziumi és az általános iskolai tanulók életesélyei között. Ezt a gazdasági szektorok közötti támogatási különbségek csak tovább tetézik, átalakul a foglalkoztatási struktúra, a válságok nyertesei és vesztesei egyre távolabb kerülnek egymástól, mely területi, regionális különbségeket is magával vonz. A társadalmi mobilitás nagyon alacsony, ami az életminőségen keresztül nagy hatást gyakorol a jövőbe vetett hitre, illetve arra, hogy a fiatalok szerint saját maguk képesek-e megvalósítani a céljaikat. Maga a tervezhetőség és a tervezés az elmúlt 25 évben folyamatosan változott az ifjúság körében. A lakossági empirikus vizsgálatokhoz viszonyítva világosan látszik, hogy a fiatal korosztály jóval intenzívebben érintették a politikai gazdasági változások Magyarországon, így nem csoda, hogy az ő életükre, gazdasági pozíciójukra és tudatos jövőépítésükre nyomta rá a leginkább a rendszerváltás és a 2008-as gazdasági válság is a bélyegét.

A tanulmány elején leszögeztük, hogy a címben szereplő „válság” kifejezést nem annak drámai jelentésében használjuk, inkább gazdasági-politikai változások mentén mutatjuk be a fiatalok gazdasági helyzetét. Az elmúlt 25 év vizsgálata után joggal merül fel a kérdés, hogy az egyes korszakokban

tapasztalt generációs problémákra születtek-e generációs válaszok? Valamint mennyire tekinthetők ezek a válaszok stratégiai szempontból sikereseknek? Ezekre a kérdésekre magabiztos választ korántsem adhatunk, ellenben a vázolt adatok tükrében a következő sejtéseket fogalmazhatjuk meg: a rendszerváltás bizonytalan helyzetben, váratlanul érte a fiatal generációt, így stratégiai választ a korosztály nem tudott adni. Mindemellett egy akkor jól képzett és kedvező pozícióban lévő csoport jelentősen kiemelkedett és nagyrészt vezető pozíciót foglalt el a gazdasági térben (ezt láthattuk a 2. táblázat adatai során, ahol emelkedik az önállóak, illetve a vezetők aránya). Később az ingadozó gazdasági-politikai környezetben (amit a 2000-es évek során tapasztalhatott meg az akkori ifjúság) a stabilitás keresése lehetett az az igény, amit a gyermekvállalás csökkenése, illetve a házasodási kor kitolódása biztosíthatott. Ebben az időszakban a fiatalok nagyobb mértékben fektetnek energiát saját maguk képzésébe, az oktatási rendszerek nyitottsága pedig ennek megfelelő terepet biztosított. A 2008-as gazdasági válság a munkanélküliségen keresztül nem ezt a fiatal korosztályt érintette a leginkább, de a foglalkoztatottság csökkenése további bizonytalanságot szült a jövővel kapcsolatban. A nemzetközi munkaerő-piaci nyitottság ebben az időszakban kezdte először külföldre csábítani a magyar munkavállalókat (ez a folyamat, melyet inkább nem nevezünk stratégiának éppen napjainkban csúcsonodik). A különböző stratégiák alkalmazhatósága azonban nagyban függ olyan háttértényezőktől, melyek a társadalmi egyenlőtlenségek mozgatórugóinak számítanak: 2014-re a fiatalok leginkább két társadalmi osztályba sorolhatóak, melyek egymáshoz képest olyan lehetőség-különbségekkel rendelkeznek, amely a korábbi évtizedekben nem volt ilyen mértékben tapasztalható, vagy megfogható.

Irodalom

- Andorka, R. – Kolosi, T. – Vukovich, Gy. (szerk.) (1996): Előszóin, Társadalmi Riport, Budapest, Társi.
- Bukodi, E. (2002): Társadalmi mobilitás Magyarországon, 1983-2000, In: Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. – Vukovich, Gy. (szerk.): Társadalmi Riport, Budapest, Társi.
- Ferge, Zs. (1975): Társadalmi struktúra, osztály, réteg a mai szociológiában, In: A szociológia ágazatai, Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Garami, E. – Tóth, O. (1994): A 14-18 éves fiatalok helyzete, politikai attitűdjei, In: Andorka, R. – Kolosi, T. – Vukovich, Gy. (szerk.) Társadalmi Riport, Budapest, Társi.
- Huzdik, K. – Béres, D. – Németh, E. (2014): Pénzügyi kultúra versus kockázatvállalás empirikus vizsgálata a felsőoktatásban tanulóknál. Pénzügyi Szemle 2014/4, Budapest.
- Kolosi, T. (1983): Struktúra és egyenlőtlenség, Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. – Vukovich, Gy. (szerk.) (1998): Előszó in, Társadalmi Riport, Budapest, Társi.

- Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. – Vukovich, Gy. (szerk.) (2000): Előszó in, Társadalmi Riport, Budapest, Társi.
- Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. – Vukovich, Gy. (szerk.) (2002): Előszó in, Társadalmi Riport, Budapest, Társi.
- Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. – Vukovich, Gy. (szerk.) (2004): Előszó in, Társadalmi Riport, Budapest, Társi.
- Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. – Vukovich, Gy. (szerk.) (2006): Előszó in, Társadalmi Riport, Budapest, Társi.
- Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. (szerk.) (2008): Előszó in, Társadalmi Riport, Budapest, Társi.
- Luksander, A. – Béres, D. – Huzdik, K. – Németh, E. (2014): A felsőoktatásban tanuló fiatalok pénzügyi kultúráját befolyásoló tényezők vizsgálata. Pénzügyi Szemle. (2) 237–258. oldal

Expanzió és szelektivitás – oktatási helyzetkép a rendszerváltás után

Bocsi Veronika

I. Bevezetés

A nagymintás ifjúságkutatások adatbázisainak segítségével egy megfelelően árnyalt kép rajzolható meg a rendszerváltás utáni évek fiatalokat érintő legfontosabb oktatási trendjeiről. Ha a korábban megjelent tanulmányok kulcsszavait akarjuk összegyűjteni, akkor az expanzió, a területi egyenlőtlenségek, a szelekció és önszelekció, illetve a társadalmi mobilitás kifejezése juthat az eszünkbe. A leírások átfogóak és alaposak, így jelen tanulmány mindezek kiegészítését tűzi ki célul oly módon, hogy két alapvető jelenséget, az expanziót (és lehetséges vagy viszonylagos megtorpanását), illetve a szelekció tényét járja körül. Ehhez az ezredforduló óta elkészült kutatások adatbázisait használjuk fel, miközben az eredményeket a rendszerváltás utáni időszak kontextusába ágyazzuk be. Mivel tanulmányunk keretei nem elegendőek arra, hogy az oktatás témakörének minden szegmensét körbejárjuk, három témára fogunk fókuszálni: egyrészt az expanzió menetére és a különböző háttérű fiatalok eltérő iskolai életútjára, másrészt az iskola- és a pályaválasztás mögött meghúzódó motivációk rendszerére, harmadrészt pedig a roma fiatalok iskolázottságának mutatóira.

Az oktatással foglalkozó longitudinális elemzések során igen sok külső, kontextuális tényezőt kell figyelembe vennünk, hiszen az oktatási szintek eltömegesedésének statisztikai adatai alapvető fontosságúak, azonban önmagukban nem elegendőek a folyamatok értékeléséhez. A tankötelezettség, a munkaerő-piaci kimenet, az oktatáspolitikai támogató vagy szűkítő intézkedései, illetve a demográfiai tényezők mind-mind alakíthatják az eltömegesedés menetét. Ismert jelenség, ahogyan a magyar oktatási rendszer egyre magasabb szintjei válnak egyre inkább általánossá és elérhetővé a társadalmi hierarchiában alacsonyabb pozíciót elfoglalók számára is – rontva ezzel

azokon az előnyökön és szimbolikus értékeken, amelyekhez az adott iskolai szint elvégzése által juthatunk (Kertesi – Köllő, 2006; Kozma, 2010). Az ezredforduló környékén az expanzió eléri a felsőoktatás világát is, s ez maga után vonja a diplomák értékének devalválódását – miközben ennek a végzettségnek a megléte nagyobb munkaerő-piaci aktivitást és magasabb fizetést von maga után (Galasi, 2004). S bár az ifjúságkutatások longitudinális adatsorai rámutatnak a fiatalok között a „tanuló” alminta arányának csökkenésére az utolsó, 2012-es felvétel idején, az nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy az expanzió folyamatában megtorpanások ugyan várhatók – például a felsőoktatás területén (Híves – Kozma, 2014) –, de annak alapvető iránya és menete nem változik. A magyar oktatási rendszer messzemenően mutatja fel a szelektivitás jegyeit, amelyek a PISA vizsgálatok eredményeiben is tükröződnek (Csapó, 2003; Csapó et al., 2009). Úgy véljük, érdemes ezzel a kérdéssel alaposabban is foglalkoznunk, hiszen a szelekciós mechanizmusok vezetik a diákok és szüleik választásait a különböző középfokú iskolatípusok felé, mozdítják el őket a felsőoktatás irányába, vagy éppen ezek akasztják meg a fiatalok tanulmányait.

II. A szelekció mechanizmusai és az iskolai karrierek

Az oktatási rendszer szelektivitását olyan tényezők is erősítik, amelyek magyarázatai az oktatás szerkezetében keresendők: ilyen például a „szervezetváltó” gimnáziumok jelenléte (és az ide járó gyermekek eltérő szociális háttére), az oda való bekerülés mechanizmusa vagy a szabad iskolaválasztás joga. Ezek hozzájárulhatnak azoknak a folyamatoknak a felgyorsulásához, amelyek bizonyos (sokszor a szegregátumok jegyeit egyre inkább felvonultató) települések-városrészek iskoláit egy olyan lejtőn indítják el, amelyen az adott intézményt szinte lehetetlen megállítani.¹ Az elmúlt évek közoktatási kutatásai képletesen írták le kistérségi-járási szinten azokat a folyamatokat és reakciókat, amelyek az intézmények, a szülők, és természetesen az önkormányzatok sajátos stratégiáit rajzolják meg egy ilyen szituációban (Györgyi, 2012). S bár a folyamat összetett, az eredmény egyértelműen kiolvasható. A hátrányos helyzetű gyermekek „gyakran elvesznek” a magyar közoktatás és

1 A közoktatásról szóló viták jelenlegi egyik sarkalatos (és nagy médiafigyelmet is kiváltó) pontja az együttnevelés és a speciális társadalmi csoportokra szabott iskolák hatékonyságát érinti a felzárkóztatásban.

felsőoktatás rendszerében – vagy ha nem is vesznek el, de annak olyan szintjére sodródnak, amelyek megtérülése, munkaerő-piaci kimenete, státusképző ereje gyengébb (a középiskolák szintjén ez az egyes iskolatípusok szociokulturális összetételében érhető tetten, míg a felsőoktatás világában Kiss (2013) tanulmánya mutatott rá hasonló jelenségekre kistérségi adatokat elemezve). A felsőoktatás szerkezeti változásai (a bolognai rendszer, illetve a soros képzések rendszere) szintén összekapcsolhatók a szelektivitással.

Különbféle metódusok és gyakorlatok ismertek azzal kapcsolatban, hogy a szülők hogyan képesek helyzetbe hozni a gyermekeiket az oktatási piacon. Ennek egyik szelete az árnyékoktatásban való részvétel (Réti, 2009). A különórák felkészítik a diákokat az oktatási rendszer elágazási pontjain történő megmérettetésekre, s korrigálhatják a közoktatás hiányosságait. S bár a rendszer anyagi vonzata egyértelmű, feltételezhető, hogy az ebben való részvétel inkább a kulturális, mind a gazdasági tőke függvénye. a kulturális tőke függvénye (Andor, 1998). Az oktatási karrier végpontja vagy sokszor időszakos állomása a külföldi oktatási intézmények látogatása – ez a jelenség szintén erősen rétegbeágyazott (Dusa, 2012).

Ennek a jelenségnek a magyarázata rendkívül összetett. Kiindulhatunk a család eltérő iskolával kapcsolatos motivációiból, az oktatási rendszerről és az oktatásnak a mobilitásban és a státus-generálásában játszott szerepéről alkotott hiányosabb ismereteiből, az önszelekció jelenségéből, de megközelíthetjük mindezt az oktatási intézmények oldaláról is. Ez utóbbi csoportba sorolható elméletek és kutatási eredmények felvetik azt a kérdést, hogy mennyire alkalmas az intézmény arra, hogy nem azonos nyelvi kódokban beszélő, s eltérően gondolkodó, viselkedő, az oktatásra nem mobilitási eszközként tekintő gyermekeket „helyzetbe hozzon” (Bernstein, 1973; Bourdieu, 1978; Willis, 2000). A hátrányos helyzetű gyermekek készségei (például a kommunikációs készségek – Réger, 2002) kevésbé alkalmasak sikert garantálni ebben a formális struktúrában. Bizonyos didaktikai módszerek vagy komplex intézményi programok nagyobb sikerélményhez és jobb eredményekhez juttathatják azokat a diákokat, akik a „klasszikus” iskolákban elvárt készségeket nem hozzák otthonról magukkal. A szelektivitás eredményeinek kezelésében az oktatáspolitikának kulcsfontosságú szerepe van. Kérdés, hogy azok a törekvések, amelyek az ezredforduló után megfigyelhetők, milyen hatásokkal működnek, látszanak-e az eredményeik az országos statisztikákban, s működésük esetleges mérhető hozadéka mikorra is várható.

A „kulturális tőke”(Bourdieu, 1978) megszerzésének egyik lényeges terepe az oktatás.² Ennek a tőkefajtának egy jól körülhatárolható része a családi háttér hatására formálódik, más részei azonban (pl. intézményes forma) az oktatási intézmények világához kötődnek. Ha folytatjuk ezt a gondolatmenetet, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy különösen fontos az iskolák szerepe akkor, ha a diákok olyan környezetből érkeznek, ahol a kulturális tőke mutatói alacsonyabbak. Erős és komplex intézményi hatás esetében feltételezhetjük, hogy a diákok ezen dimenzióban megfigyelhető lemaradása mérsélkelhető. Kérdés, hogy pontosan hogyan is írhatók le azok az intézmények, amelyek relatíve nagyobb hatásfokkal pótolják a kulturális tőke tekintetében való elmaradást.

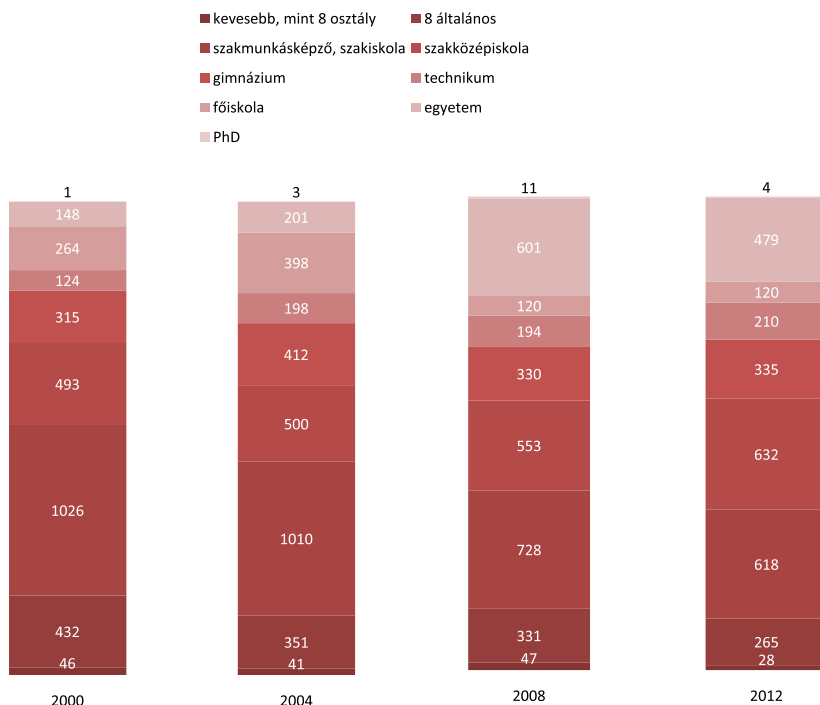
Az andragógiai szakirodalom egyik alapvetése az „élethosszig tartó tanulás” jelensége. A felnőttkori tanulás azonban erősen függ a meglévő oktatási szintektől – a végzettség növekedésével lineárisan emelkedik a továbbtanulási hajlandóság –, miközben a magasabb iskolai végzettséggel bíró csoportok eleve kedvezőbb helyzetben vannak a munkaerőpiacon.³ Kérdésként fogalmazódik meg bennünk, hogy változott-e az elmúlt években a magyar fiatalság továbbtanulási hajlandósága.

Hogy a hazai ifjúság körében történt iskolázottsági változásokat bemutassuk, első lépésben leválasztottuk a 25-29 éves korosztályt, mivel itt tekinthető a leginkább relevánsnak a befejezett legmagasabb iskolai végzettség változója. Az iskolázottság attribútumai eltérőek voltak az egyes kutatásokban, így külön-külön mutatjuk be a 2000-es és a 2004-es, illetve a 2008-as és a 2012-es százalékos eloszlásokat (1. ábra).

2 Bourdieu (1978) a kulturális tőkével való ellátottságot szoros kapcsolatba állítja az iskolai sikerességgel. A kulturális tőke befektetés és munka eredménye, felhalmozható és átváltható. Összetett fogalom, hiszen intézményesített, objektívált, illetve inkorporált formája is létezik.

3 Ugyanakkor az a jelenség is ismert, hogy a felnőttkori tanulás az egyén életében egyfajta „parkolóhelyként” funkcionál, vagy kevésbé piacképes képzések sorozatába torkollik.

1. ábra: A legmagasabb befejezett iskolai végzettség százalékos arányai a 25-29 éves korcsoportban ($N_{2000}=2857$; $N_{2004}=3200$; $N_{2008}=2935$ és $N_{2012}=2718$)

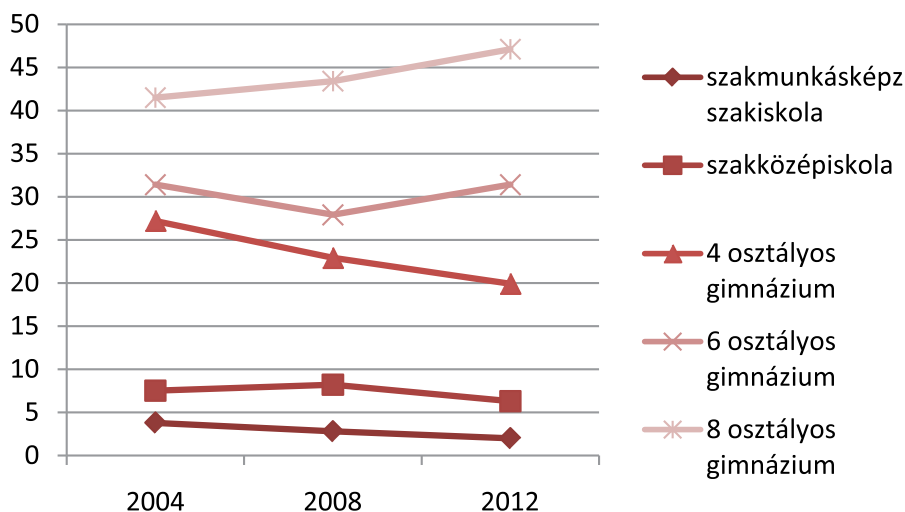

Az egyik legszembetűnőbb változás az alacsonyabb iskolai végzettségű diákok arányának csökkenése: a kohorszban az alapfokú végzettségűek aránya 15 százalékról 10 százalékra esik vissza, míg a nyolc osztályt el nem végzők aránya a 2012-es mintában csupán 1%-ra tehető. Ezzel párhuzamosan csökken a szakmunkás/szakiskolás végzettségűek aránya (36 százalékról 23 százalékra). Mindez beleillik az oktatási expanzió folyamatába. A szakközépiskolai végzettség kategóriái azonban nem összevethetőek, hiszen a 2008-as vizsgálatban ezt a technikummal vonták össze. Az expanzió szintén érezhető az érettségi utáni szakképzések területén. Az oktatási rendszerbe 2012-ben bevezetett felsőoktatási szakképzés részaránya 2012-ben 4 százalék volt. A diplomások arányainak változásán áttekintve azt mondhatjuk, hogy az felsőoktatás a 2008-as vizsgálat után már nem tudta bővíteni a hallgatói bázisát. A diplomások aránya 2008 és 2012 között 21 százalékról 18 százalékra csökkent a 25-29 éves korosztályban. A kapott eredmények alapján azt sem

mondhatjuk, hogy a különbség a felsőoktatási szakképzés bővüléséből ered, hiszen a létszámok növekedése ezekben a képzésekben nem volt ennyire intenzív. Nyüsti (2013) egy korábbi elemzésében rámutatott a tanuló almintarésarányának csökkenésére a Magyar Ifjúság 2012 adatbázisában – minden bizonnyal ugyanezt a jelenséget tapasztalhatjuk a legidősebb kohorszok befejezett végzettségének vizsgálatakor is. Összességében azt mondhatjuk, hogy az expanziós folyamat az alsóbb oktatási szinteken jól megragadható, a felsőoktatás területén azonban megtorpanás volt tapasztalható a nagymintás ifjúságkutatás legutolsó hullámának időpontjában. Ennek a változásnak az okai egyrészt az oktatáspolitikában keresendők.

Elméleti bevezetőnkben utaltunk arra, hogy ha egy oktatási szint tömegessé válik, akkor a kedvezőbb tökéllátottsággal bíró diákok az adott szint egy speciális területét fogják megcélozni. Hogy erről a folyamatról alaposabb képet kapjunk, a különböző középiskolákban vizsgáltuk meg a diplomás apák gyermekeinek a részvételét. (Az elemzésből a 2000-es adatbázis kimaradt, mivel ott a családfenntartó legmagasabb iskolai végzettségére kérdeztek rá.) A kapott adatokat a 2. ábra ismerteti.

2. ábra: A diplomás apák aránya a különböző közepfokú oktatási intézményekben ($N_{2004}=1814$; $N_{2008}=2199$ és $N_{2012}=1985$)⁴

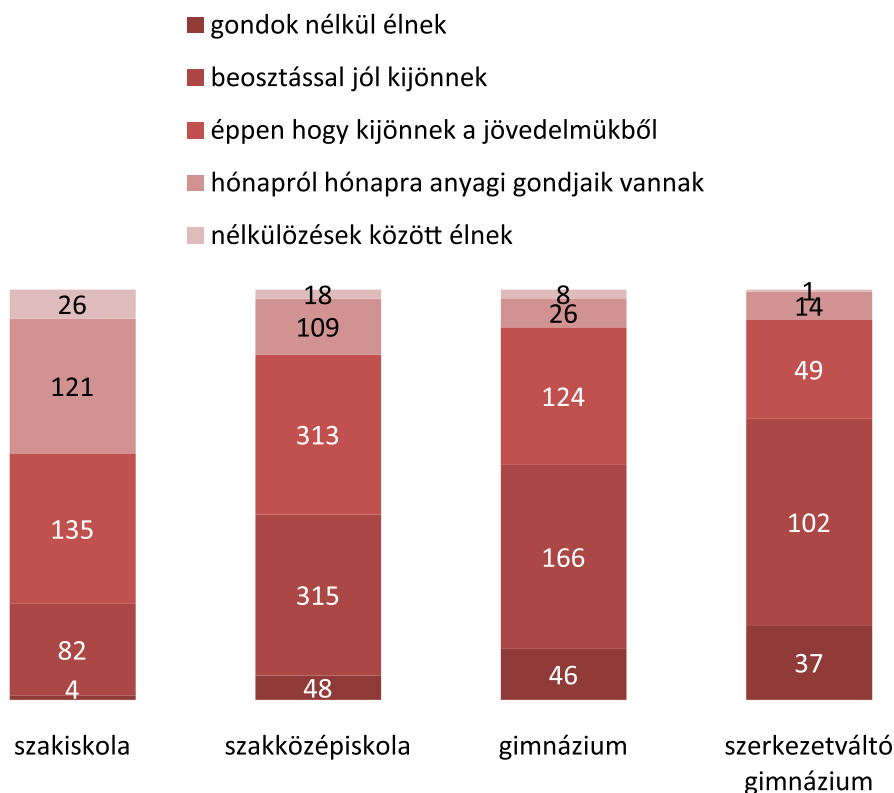

4 A nyolcosztályos gimnáziumi képzésben résztvevők elemszáma 50 fő alatti, így ennek a sornak az adatai inkább tájékoztató jellegűek.

Utaltunk korábban arra, hogy a diplomás családok esetében a gyermekek életútja relatíve kötött, s magasabb oktatási szintek felé vezet. Az ábrán ennek megfelelően a szakmunkásképzőkben/szakiskolákban, illetve a szakközépiskolákban tanuló fiatalok között a diplomás apák gyermekei igen alacsony arányban találhatók meg. A négyosztályos gimnáziumi képzésbe viszony egyre inkább bekapcsolódnak a nem diplomás szülők gyermekei – arányuk 2012-re meghaladta a 80 százalékot. Ezt az elmozdulást véleményünk szerint nem lehet csupán a szülők iskolai végzettségének emelkedésével magyarázni. Ez a változás minden bizonnyal kihat a tanári munka számos területére, hiszen a diákok társadalmi bázisának jelentős átalakulását dokumentálhatjuk. A szerkezetváltó gimnáziumok esetében azonban ellentétes tendenciát figyelhetünk meg – s ez a kijelentés véleményünk szerint akkor is igaz, hogyha az elemszámok a nyolcosztályos képzés esetében alacsonyak. A diplomás szülők a normál gimnáziumok tanulóbázisának átalakulására minden bizonnyal akképp reagáltak, hogy a gyermekeiket a hatosztályos vagy nyolcosztályos képzések felé terelték.

Következő lépésben a háztartások nettó bevételének segítségével igyekeztünk feltárni a különböző középfokú intézménytípusok közötti különbségeket a 2012-es adatbázist felhasználva. A válaszhiány és a „nem tudom” válaszok aránya azonban olyan magas volt, hogy végül az anyagi helyzetet a megkérdezettek szubjektív önbesorolása alapján mértük fel. Ebben az elemzésben összevontuk a hatosztályos és a nyolcosztályos, valamint a nulladik évfolyammal kiegészített képzéseket az alacsony elemszámok miatt (3. ábra). Láthatjuk, hogy a legkedvezőbb anyagi helyzetben lévők között szinte alig találunk olyan fiataalt, aki szakiskolába vagy szakközépiskolába jár, s a háztartás szubjektív megítélése lépésről lépésre javul a szerkezetváltó intézmények felé haladva.

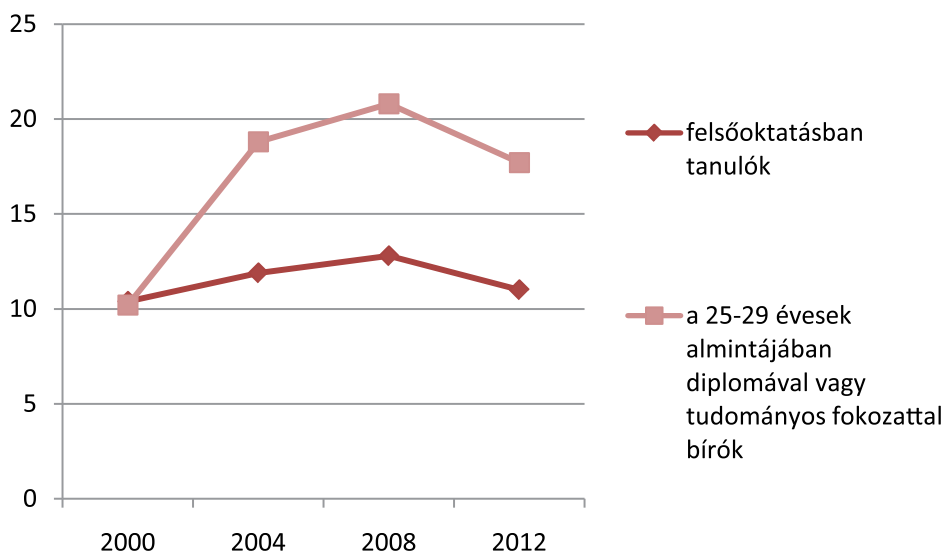
3. ábra: A háztartások anyagi helyzetének szubjektív megítélése a közép-fokú intézmény típusa szerint („Összességében hogy érzi, Önök anyagiilag...”, százalékos arányok, $N_{2012} = 368, 803, 370$ és 203)

A korábbi elemzések (Nyüsti, 2013) rámutattak arra, hogy az expanzió jelensége az ezredfordulón elérte a felsőoktatási intézményeket. Mindez az egyetemeket is megváltoztatta, hiszen a hallgatók társadalmi háttere jelentősen átalakult. Nagy (2012) szavaival a „tömegegyetem” abban tér el az „elitegyetemtől”, hogy a diákok szociális háttere megváltozik, s a hallgatók egy jelentős része nem középosztálybeli háttérrel bír. A hallgatói létszámok bővülése azonban az utóbbi években megtorpant, s ez a változás pusztán demográfiai tényezőkkel nem magyarázható. A változás okai között szerepel minden bizonnyal az, hogy egyes képzéseket költségtérítéssé alakítottak át, míg más esetekben a bejutás feltételei és a ponthatárok változtak meg jelentősen. Kérdés az is, hogy a diplomások munkaerő-piaci helyzetével kapcsolatos közbeszéd, amelynek tartalma sokszor nem esik egybe a tényleges

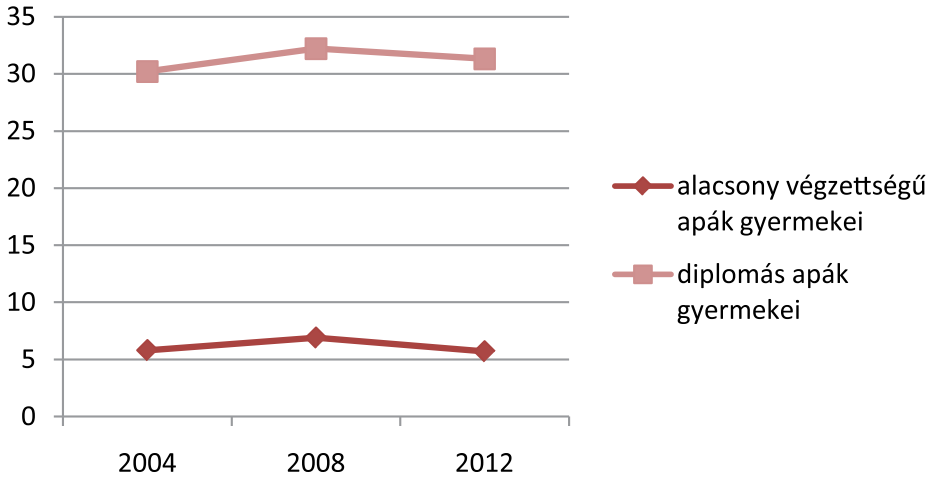
kutatási eredményekkel, hogyan hat a fiatalok életpályájára és döntéseire. A megtorpanás ugyanakkor a levelező tagozatos hallgatókat nagyobb mértékben érintette (Híves – Kozma, 2014) – az ő esetükben például az emelt szintű érettségi, mint a jelentkezés feltétele foghatja vissza a felsőoktatásban történő részvételt. Azzal is számolnunk kell, hogy az elmúlt két évtizedben a felnőtt népesség köréből azok, akik diplomát szerettek volna szerezni, már elvégezték az adott képzést az expanzió első évtizedében. Elemzésünk első lépésében megvizsgáltuk a főtevékenységként hallgatói jogviszonyt megjelölők arányát, illetve a 25-29- éves korosztályban a minimum diplomával bírók arányát. (4. ábra). Az adatok egyértelműen arra utalnak, hogy az expanzió a felsőoktatásban lelassult: egyrészt a hallgatók aránya a 2012-es mintában a 2004-es szint alá esett, másrészt pedig láthatjuk, hogy a legmagasabb iskolai végzettséget tekintve is kevesebb a diplomás a 2012-es évben, mint a korábbi kutatások alkalmával. A jelenség egyaránt utalhatnak az Archer-féle (1988) S-görbe stagnáló szakaszára vagy a szűkítő jellegű oktatáspolitikára is. A két adatsor közötti távolság alakulásában a levelező tagozatos diákok arányának csökkenése is állhat. Mindazonáltal a legmagasabb végzettség adatai ebben az életkorban még nem véglegesek, hiszen 25 év felett is jelentős a levelező képzésekben résztvevők aránya. Összességében azt mondhatjuk, hogy a fiatalok esetében a felsőoktatás valamelyest kevésbé képezi az életpálya végső állomását a legutolsó vizsgálat során.

4. ábra: A fő tevékenységükként hallgatói jogviszonyt megadó fiatalok, illetve a 25-29 évesek között a diplomával bírók százalékos aránya (főiskolai képzés, egyetemi képzés, BA/BSc, MA/MSc, osztatlan képzés és PhD/DLA az Ifjúság 2000, 2004, 2008 és a Magyar Ifjúság 2012 alapján)

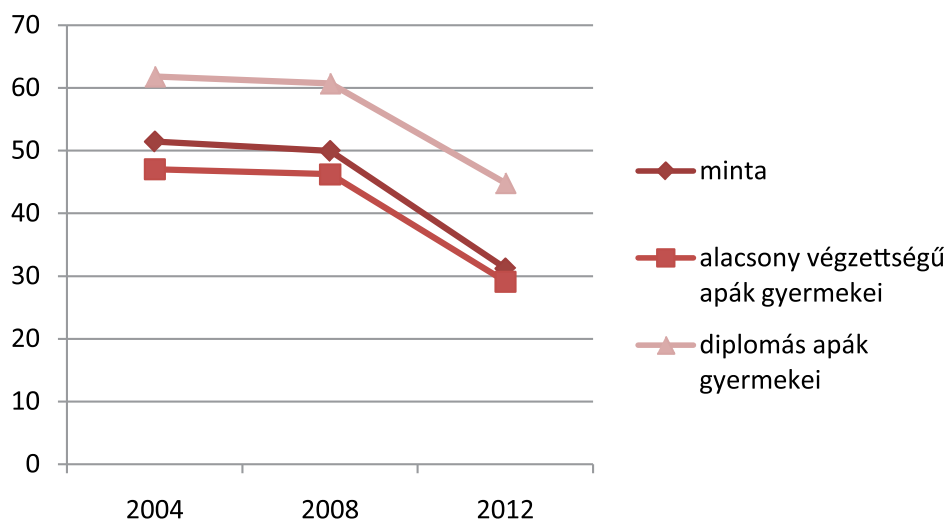
A felsőoktatás bővülése és szűkülése a hallgatói bázist is átalakítja. Következő lépésünkben azt vizsgáljuk, hogy hogyan alakul a hallgatói populáció szüleinek legmagasabb iskolai végzettsége. Hogy erre a kérdésre választ kapjunk, a 2004-es, a 2008-as és a 2012-es adatbázisban leválasztottuk az alacsony végzettségű apák gyermekeinek (legfeljebb szakmunkás végzettséggel), illetve a diplomás apáknak az almintáját, s megnéztük, hogy hány százalékuk vett részt a felsőoktatás nappali tagozatán (5. ábra). Az ábráról egyrészt leolvasható a két minta teljesen eltérő felsőoktatásbeli jelenléte, másrészt pedig az, hogy a különbség konstansnak tekinthető, s az alacsony iskolai végzettségű apák gyermekeit az expanzió nem emelte be az egyetemek falai közé, hanem minden bizonnyal attól alacsonyabb iskolai végzettségek felé mozdította. Hazai kutatások arra mutatnak rá, hogy a bolognai rendszer struktúrájában az egyenlőségek újabb dimenziói épülnek ki, s váltják fel a hagyományos egyetem-főiskola kettősséget. Az osztatlan képzésekben résztvevők, illetve a BA/BSc képzések diákjainak szociális helyzete kedvezőbbnek mutatkozik (Garai – Kiss, 2014).

5. ábra: Az alacsony iskolai végzettségű és a diplomás apák gyermekeinek százalékos aránya a hallgatók között (Ifjúság 2004, 2008 és a Magyar Ifjúság 2012 alapján)

Megvizsgáltuk a továbbtanulási hajlandóságot is. A 6. ábra a biztosan továbbtanulni szándékozók százalékos arányait jelzi az utolsó három vizsgálat alapján (a 2000-es kutatásban eltérő volt a kérdés megfogalmazása). Az adatok itt is a további tanulási tervek jelentős csökkenését mutatják, s ez a különböző iskolai végzettséggel bíró apák gyermekeinél egyaránt jellemző.

6. ábra: A biztosan továbbtanulni szándékozók százalékos aránya a minta egészében és az apa iskolai végzettsége szerint („Szeretne még tovább tanulni, tanfolyamot végezni, tanulni még valamit?” $N_{2000}=7858; N_{2008}=7996$ és $N_{2012}=7733$)

A további tanulmányokat természetesen a megcélzott iskolai szintek és képzések alapján is megvizsgálhatjuk. A továbbtanulási célok kategóriái azonban a különböző vizsgálatban nem pontosan fedték le egymást. Ha leválasztjuk a biztosan továbbtanulni szándékozókat, s összevetjük a 2004-es és a 2012-es adatokat, akkor azt láthatjuk, hogy a továbbtanulás célállomásai között a felsőfokú képzések szinte azonos, kb. 40 százalék körüli arányokkal szerepelnek, a PhD/DLA képzések népszerűsége pedig nem változott (kb. 4 százalékos). Erőteljesebben jelennek meg a 2012-es továbbtanulási tervek között a szakmai képzések (választottságuk 24 százalékról 32 százalékra nő), s egy másik nagyobb tömböt alkotnak a középiskola utáni szakmai képzések (2012-re például a felsőoktatási szakképzés választottsága 13 százalékra tehető). A nyelvtanulás iránti érdeklődés jelentősen csökkent (33 százalékról 17 százalékra), miközben Nyüsti (2013) elemzése kimutatta, hogy a fiatalok önbevalláson alapuló nyelvismerete 2008 és 2012 között valamelyest romlott.⁵

5 A nyelvet beszélő fiatalok aránya a 2012-es vizsgálat adatai alapján erősen összefügg az apa iskolai végzettségével (khí-négyzet statisztika, $p < 0,05$, szignifikancia szint: 0,000). A szakközépiskolai végzettségtől felfelé a megfigyelt cellagyakoriságok megelőzik a várható cellagyakoriságokat.

III. Motivációk és pályaválasztás

Az oktatásban befutott pálya, mint arra már korábban utaltunk, a társadalmi rétegek reprodukciójában kulcsfontosságú szerepet játszik. Ennek egyik szálát, az elágazási pontokon bekövetkező választásokat már ismertettük. Egy másik jelentős szál, amely szintén összekapcsolódik az iskolai karrierrel kapcsolatos döntésekkel, az az oktatáshoz való viszony. Az oktatásszociológia egyik alapvetése, hogy az iskolához, mint intézményhez fűződő pozitív attitűd középosztálybeli sajátosság, amely az eredményességet is befolyásolja (Bourdieu, 1978; Willis, 2000). Ez egyrészt megmutatkozik az iskolai teljesítményekben (amelyek sok esetben nem csak a konkrét tantárgyi tudást tükrözik, hanem akár a „rejtett tanterv” magatartáshoz kapcsolódó elemeit is (Szabó, 1985), másrészt pedig az intézmény által megjelölt vagy elvárt célokkal való azonosulásban. Hogy az iskola mennyire tűnik „idegen világnak” a tanulók számára, az nagymértékben a családi szocializáció és a réteghovatartozás következménye is.

A rekonverziónak, tehát a társadalmi pozíciók generációk közötti átöröklésének az egyik leglényegesebb eleme az oktatáshoz fűződő viszonyban keresendő. A magas végzettséggel bíró vagy a mobilitás lehetséges csatornáit ismerő szülők nevelési gyakorlataiban és elképzeléseiben a gyermekeket a felsőfok irányába (különösen annak az elit szegmensének irányába) igyekeznek terelni, s a nevelés során az oktatáshoz fűződő pozitív viszonyt egyfajta inkorporált, azaz belsővé tett formában rögzítik. Ezáltal a gyermekek olyan életutakat és foglalkozásokat tartanak vonzóknak és elérhetőnek, amelyekben a szülők mobilitási vagy rekonverziós vágyai is megtestesülnek. Ebben a folyamatban természetesen a család szociális kapcsolatainak és gazdasági kontextusa is fontos alakító tényezőként szerepelnek. S azt ugyan feltételezhetjük, hogy ez a mechanizmus minden családon belül máshogyan zajlik le, a folyamat végén azonban nagy valószínűséggel az iskolai karrier és a pályaválasztás egy olyan mintázata található, amely magán viseli a családi hatások összességét (jó példa erre Lovász (2011) kutatása, amelyben a szerző az óvodások által vonzóknak tekintett szakmákat is vizsgálta). Lóránd (2014) is utal rá, hogy az elérendő foglalkozások és életpályák, amelyek a gyermek és a család identitásába is beépülnek, társadalmi rétegenként eltérnek. A magas kulturális tőkével bíró csoportok esetében mindez értelmiségi karrierívek kitűzését eredményezi, amelyhez az oktatási rendszerek alaposabb ismerete miatt a

felhasználható technikák is sokkal inkább a rendelkezésre állnak. Miközben a szakmai végzettség, mint az oktatás végső célja az alacsonyabb státuszú szülők gyermekeinek esetében figyelhető meg inkább. Lóránd arra is utal, hogy mindez a családi identitáshoz is kapcsolódik, s a szakmunkás szülők esetében mindezek a kontextusok egyfajta szakmunkás-identitást alakítanak ki, míg a másik oldalon egy értelmiségi-identitás installációja történik meg. Ha a gyermek – bármelyik csoport esetében is – másik karrier-utat választ, az a család identitásválságát idézheti elő.

A tanuláshoz való viszonyt ezáltal a munkához és a munkavállaláshoz fűződő viszony is meghatározza. Hogy ezek milyen hosszú és milyen életszakaszokban pozícionálható intervallumokat jelentenek, arra szintén hatást gyakorolnak a családi háttér mutatói. Ehhez a gondolatmenethez tudjuk kapcsolni az ifjúsági életszakaszt leíró elméleteket (Gábor, 1992; Zinnecker, 1993), amelyek lehetővé tesznek egy hosszabb továbbtanulási periódust, míg egy, a korai munkavállalást elváró szülői attitűd az iskolai karriernek korábbi lezárását eredményezheti. Kérdés, hogy ez a két terület egyfajta komplementer-pozícióban helyezkedik-e el a családok gyermeknevelési célrendszerében. Az értékpreferenciákat felmérő kutatások, illetve a gyermeknevelési elvek réteghovatartozás szerinti elemzése közelebb visz minket a továbbtanulási döntések alaposabb megértéséhez is (Szabados, 1995).

A tanulás motivációs bázisát kutatva nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy azt egyfajta praktikus-utilitarista szemszögből közelítsük meg. S ha a megtérülés időpontja túlságosan távoli, akkor a rövidebb időhorizonttal bíró rétegek hajlamosabbak elkerülni ezeket a képzéseket. Az utilitarista-piaci szempontok a hallgatói gondolkodást is erősen átjárják (Veroszta, 2010; Bócsi, 2015), s mindez felülírja az értelmiség tudás iránt elkötelezett, ideáltipikus képét. A praktikus szempontokat nem csak a felsőoktatásban, hanem a korábbi iskolai szinteken is joggal feltételezhetjük. A tanulás másik motivációs pólusa véleményünk szerint egyfajta értelmiségi attitűddel írható le, ami a tudásvágyhoz és a műveltséghez kapcsolódik, s a családi hatások fontossága miatt feltételezhetjük a szülői minták pólusának meglétét is.

A továbbtanulás és a pályaválasztás lehetséges indokainak elemzéséhez a 2008-as és a 2012-es adatbázis ad lehetőséget. Ha a fiatalok pályaválasztási motivációit vizsgáljuk meg, akkor azt találjuk, hogy az ötfokozatú skála értékei alapján egy tipikusan az intrinzik, tehát belső, önkiteljesedést szolgáló motivációhoz kapcsolódó item kapta a legmagasabb értéket (olyan tanuljon,

ami érdekli), amelyet azonban extrinzik (külső, eszközjellegű) és passzív elemek követnek. A mintakövetés itemei a lista végén találhatóak, s az iskola magas presztízse sem volt mérvadó a válaszadók számára (7. ábra)

7. ábra: A jelenleg tanuló fiatalok iskolaválasztási motívumai („Mennyire befolyásolta az Ön iskola-, illetve pályaválasztását, hogy...”, $N_{2012}=7677$, ötfokozatú skála átlagértékei)

Feltehetjük azt a kérdést, hogy az iskolaválasztási motivációk ezen rendszere milyen mintázatot mutatott a korábbi, 2008-as vizsgálat során. Ha a két kutatás között megfogható gazdasági recesszió tényéből indulunk ki, akkor egyfajta praktikus elmozdulást feltételezhetünk a két adatbázis között. Mivel a korábbi vizsgálat négyfokozatú skálát használt, így az összehasonlítás alapját csak az itemek sorrendje képezheti. A 2008-as listában csupán két motivációs érték helye más: a magas kereset lehetősége a négy évvel korábbi vizsgálatban még a második legmagasabb értéket kapta, míg a könnyű elhelyezkedést ekkor a harmadik pozícióban találjuk. A helycserét kapcsolatba hozhatjuk az ifjúsági kohorsz nem túl kedvező elhelyezkedési lehetőségeivel is, az eltérések azonban összességében nem számottevőek.

Következő lépésben az iskolaválasztás indokainak elemzését leszűkítettük azokra, akik jelenleg fő tevékenységüknek a tanulást tekintették. Öt kategóriát alakítottunk ki, amelyek elemszáma minimum 100 főre tehető (szakiskolába járók, szakközépiskolába járók, gimnáziumban tanulók, érettségire épülő szakképzésben résztvevők, hallgatók). A különböző középiskolák diákjainak motivációs hátterét az első táblázat mutatja be. A táblázatból leolvasható a szakiskolások esetében megfigyelhető a „könnyebb ellenállás” felé való elmozdulás, miközben az iskolaválasztás munkaerőpiacra való

kimenete a legmagasabb értéket kapta („olyan foglalkozása legyen, amivel könnyű elhelyezkedni”). Az „intrinzik” tanulási motivációk (pl. „olyat tanuljon, ami érdekli”), az iskola presztízse, illetve a továbbtanulás a gimnazisták esetében ragadható meg erőteljesebben. Szemléletes, hogy a magas kereset esetében nem találhatunk eltérést a különböző középiskola-típusok között.

1. táblázat: Az iskolaválasztás motívumai ötfokozatú skálán mérve a középiskola típusa szerint ($N_{2012}=403, 917$ és 665)

	szak-iskola	szakközép-iskola	gimnázium
olyat tanuljon, ami érdekli	4,1	4,2	4,2
olyan iskolába jelentkezzen, ahová nagy valószínűséggel felveszik	4,1	3,9	3,9
olyan tárgyból kelljen felvételizni, ami jól ment az iskolában	3,5	3,7	3,9
olyan iskolába jelentkezzen, ahová könnyű bejutni	3,7	3,4	3,3
magas presztízssű iskolában tanuljon tovább	2,6	3,2	3,7
olyan iskolába menjen, ahonnan utána a megfelelő helyen tud továbbtanulni	3,2	3,8	4,2
olyan foglalkozása legyen, amivel sokat kereshet	4,0	3,9	3,9
olyan foglalkozása legyen, amivel könnyű elhelyezkedni	4,1	4,0	3,9
szülei foglalkozását kövesse	2,0	2,2	2,3
valamelyik rokona, testvére pályaválasztását kövesse	2,1	2,2	2,2

Faktoranalízis segítségével az iskolaválasztásnak három motivációs bázisát tudtuk elkülöníteni (maximum likelihood becslés, varimax módszerrel rotálva, megőrzött információ 64,172%, Bartlett-test: 0,000, KMO: 0,716): a „könnyebb utat választó”, a „kapcsolatkövető” és a „státuszorientált” faktorokat. Ezek rajzolatát a 2. táblázat mutatja be. A kapcsolatkövető faktor a szülők, barátok és rokonok példáját egyesíti, míg a státuszorientált választások esetében megjelenik az intézmény presztízse, illetve a továbbtanulás gondolata is. A könnyebb utat választó faktort az oktatási intézmények kihívásainak elkerülése jellemzi.

2. táblázat: Az iskolaválasztás motivációs faktorai ($N_{2012}=7771$)

	kapcsolatkö- vető	státuszorien- tált	könnyebb utat választó
olyat csináljon, tanuljon, ami érdekli	-,031	,537	,404
olyan iskolába jelentkezzen, aho- va nagy valószínűséggel fölveszik	,045	,268	,887
olyan iskolába jelentkezzen, ahova könnyű bejutni	,220	,158	,661
magas presztízsű iskolában tanuljon tovább	,311	,653	,113
olyan iskolába menjen, ahonnan utána a megfelelő helyen tud továbbtanulni	,108	,808	,217
szülei foglalkozását kövesse	,838	,132	,107
valamelyik testvére, rokona pályaválasztását kövesse	,813	,126	,109

Kíváncsiak voltunk arra, hogy az iskolaválasztás motivációjában mennyire térnek el egymástól a különböző oktatási szintek és képzések. Első lépésben a faktorokat ANOVA-tesztel vizsgáltuk meg a korábban elkülönített öt iskolai kategória segítségével, s minden esetben szignifikáns kapcsolatot találtunk. A kapott adatok nagyjából megfelelnek az előzetes elképzeléseinknek (például a szakiskola vagy a gimnázium motivációinak esetében), ugyanakkor a szakközépiskolások választásai meglehetősen neutrálisak, s kiemelendő az érettségi utáni szakképzésben résztvevők státuszorientált beállítottsága is. A kapcsolatkövető faktor elutasítása a szakiskolások esetében a legjellemzőbb (3. táblázat).

3. táblázat: A faktorszakók átlagai a jelenlegi iskolatípus szerint (N₂₀₁₂ = 403, 917, 665, 389 és 881)

	kapcsolatkövető**	státusz-orientált*	könnyebb utat választó*
szakiskola	-0,130	-0,314	0,393
szakközépiskola	-0,018	0,138	0,067
gimnázium	0,017	0,443	-0,032
érettségi utáni szakképzés	-0,075	0,283	0,033
felsőoktatás	0,031	0,504	-0,128
sig.	0,031	0,000	0,000

*(p=0,000), ** (p = 0,001 és 0,01 között), *** (p=0,01 és 0,05 között)

Mivel az oktatási szintek bizonyos kategóriái túlságosan összetettek voltak, így tovább bontottuk azokat. Elkülönítettük a 2012-ben induló felsőoktatási szakképzések almintáját a többi, érettségire épülő szakképzéstől, illetve bontottuk a hallgatói almintát is (4. táblázat). Ez alapján a felsőfokú szakképzésben résztvevők státuszorientált jellege ragadható meg, ugyanakkor a könnyebb utat választó faktor elfogadása a felsőoktatás egészétől elkülöníti az almintát. A hallgatók tagozatok szerinti szétválasztása a kapcsolatkövető faktor esetében mutat eltérést (ez minden bizonnyal a társadalmi mobilitás eltérő íveivel magyarázható), míg a többi faktor esetében nem találtunk szignifikáns kapcsolatot.

4. táblázat: Az érettségi utáni szakképzésben résztvevő, illetve a hallgatói alminták tovább bontott motivációs háttere (faktorszókórok átlagai, $N_{2012}=229, 160, 766$ és 72)

	kapcsolatkövető	státusz-orientált*	könnyebb utat választó*
érettségi utáni, felsőfokra nem akkreditált képzés		0,205	-0,047
felsőfokú akkreditált szakképzés		0,394	0,148
sig.	NS	0,08	0,022

	kapcsolatkövető*	státusz-orientált	könnyebb utat választó
nappali tagozatos hallgatók	0,045		
levelező tagozatos hallgatók	-0,200		
sig.	0,034	NS	NS

*($p=0,000$), ** ($p = 0,001$ és $0,01$ között), *** ($p=0,01$ és $0,05$ között)

Összességében azt mondhatjuk, hogy a pályaválasztás területén a minta egészében egyrészt a személyes érdeklődés, egy klasszikusan intrinzik elem játszik központi szerepet, amelyhez extrinzik kijelentések társulnak. S bár a szakirodalom a pályaválasztás családi hatásait erőteljes összefüggésként írja le, a mintakövetés, mint az iskolaválasztás indoka csak a lista végén kap helyet. Az iskolaválasztás motivációi szemléletes különbségeket rajzolnak meg, s ezek a distanciák különösen élesen jelennek meg a különböző középiskolák tanulói között. Az iskola, mint a státuszélerés egyik legjárhatóbb útja megragadható a gimnáziumi tanulók motivációs hátterében, de hasonló rajzolatot találunk a hallgatói almintában is. A kirajzolódó minták nagyvonalakban követik a szakirodalom elméleti felvetéseit, azonban bizonyos pontok további, célzott elemzéseket igényelhetnek. A különböző motivációs célok értelem-szerűen alakítják a fiatalok oktatási karrierjének alakulását, s összefonódnak a szelekció és az önszelekció mechanizmusaival.

IV. A roma fiatalok iskolai életútja

Elemzésünk utolsó szála a roma fiatalok iskolai pályájának feltérképezését célozza, bár az ifjúságkutatások során a 2012-es adatbázis egyik elemzése már érintette a területet, még ha egészében nem is a roma fiatalok voltak a tanulmány fókuszában (Birinyi – Szabó, 2014). Magyarországon a roma gyermekek alapfokú iskoláztatása csak a hatvanas években jelenik meg a párt-határozatok szintjén (Forray – Hegedűs, 2001), s a folyamat csupán lassan és számos nehézséggel indul. Az alapfokú oktatásban való részvételüket sok esetben szegregált intézmények, eltérő tantervek és a kisegítő osztályok jellemezték. A romák alapfokú oktatása tehát éppen hogy általánossá kezdett válni akkor, amikor a nem roma lakosság már a középfok eltömegesedésének a lépcsőfokán járt. Az így kialakuló, roma és nem roma gyermekeknek gyakran eltérő iskolai pályákat kínáló oktatási rendszer felszámolásának és átalakításának a gondolata a nyolcvanas évek magyar közéletében már megfoghatóvá vált, gyakorlatilag egy időben az első roma értelmiségiek színrelépésével és a romák oktatás- és nevelésszociológiai kutatásának felfutásával.

A hazai reprezentatív roma-vizsgálatok rámutatnak a romák alacsonyabb iskolai végzettségére (Kemény et al., 2004), amely ugyan javuló tendenciát mutat, de még mindig messze elmarad a nem roma lakosság iskolázottságától (Szabóné, 2008). A roma gyermekek és fiatalok oktatása kapcsán fokozott valószínűséggel találkozhatunk a lemorzsolódás jelenségével is, miközben a középiskolák közül az ezredforduló után abban az iskolatípusban jelennek meg a legnagyobb számban és arányban, amely a magasabb társadalmi státuszt a legkevésbé garantálja, illetve a legritkább esetben vezet a felsőoktatás irányába (tehát a szakiskolákban). Az intézményi integráció nehézségeire a romológiai pedagógia tud választ adni, s mutat rá a család eltérő nevelési gyakorlatára, a család és az iskola ritkábban egybevágó célrendszerére, s a tananyagok és a kompetenciamérések azon sajátosságaira, hogy azok a hátrányos helyzetű gyermekek számára sokkal kevésbé érthetők és teljesíthetők. Az intézmények oldaláról kiemelhetjük azt a tényt, hogy a pedagógusok képzésébe a romológiai ismeretek kevésbé vagy egyáltalán nem épülnek be. Mindeközben a közös munkát sok esetben kölcsönös gyanakvás és előítéletek nehezítik.

Ha a magyar oktatási rendszer szelektivitásából indulunk ki, akkor joggal mondhatjuk, hogy a roma gyermekek, akiknek halmaza nem egyenlő a hátrányos helyzetű gyermekek halmazával, de azzal komolyabb átfedést mutat,

„elvesznek” a közoktatás elágazási pontjain, s az iskolai karrierjűkcsak a legkritikább esetben vezet a felsőoktatásig. Azonban arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az utóbbi évek kitermeltek vagy felfuttattak olyan az intézménytípusokat, oktatási programokat és felzárkóztató programokat, amelyekkel a roma fiatalok iskolai esélyei (is) növelhetők (tanodák, ösztöndíjak rendszere, átfogó intézményi programok stb.). Ezek hatásvizsgálatainak felmérése az utóbbi időszakban el is kezdődött (pl. Györgyi 2015). A felsőoktatásba bejutó roma hallgatók szervezeti háttereként megjelentek a roma szakkollégiumok, amelyek egy része felekezeti fenntartású. A diplomás roma értelmiség kibővítése, létszámának emelése kiemelten fontos terület. A végzett fiatalok egyrészt mintaadó szereppel bírhatnak a lokális közösségekben, másrészt a különböző oktatási, nevelési, gyermekjóléti intézmények működésének a hatásfokát tudják jelentősen megemelni.

A roma fiatalok oktatásszociológiai kutatásának másik fő indoka demográfiai jellegű. A roma népesség demográfiai helyzete sajátos: korszerkezete fiatalosabb a nem roma lakosság korszerkezetétől, ami egyrészt a magasabb születési arányszámokból adódik (Janky 2015), másrészt pedig az alacsonyabb várható élettartamokból. Ennek a fiatalosabb korszerkezetnek az eredménye, hogy a közoktatás különböző szintjein a roma származású diákok aránya egyre magasabb. Mindez az ide irányuló kutatások relevanciáját erősíti, hiszen a különböző kutatási eredmények beépíthetők egyrészt a pedagógusok képzésének tartalmi elemei közé, másrészt különböző, a tanítás módszertanát vagy az egyes intézményeket érintő gyakorlatok építhetők rájuk, illetve oktatáspolitikai hozadékkal is rendelkezhetnek.

Az iskolai végzettség státuszgeneráló szerepe közismert, s ha ebből a gondolatból indulunk ki, a roma fiatalok életesélyei rosszabbak, s az általuk befutható pályák íve alacsonyabb. Elemzésünkben arra keressük a választ, hogy az elmúlt évtizedekben hogyan változott a roma származású fiatalok oktatási életpályája, mennyiben bírnak más jellemzőkkel az iskola- és pályaválasztási döntéseik, s milyen arányban, és milyen indokokkal tervezik további oktatási fokozatok megszerzését. Elemzésünk során alkalmunk nyílt arra, hogy a nagymintás ifjúságkutatások adatbázisainak segítségével longitudinális elemzést is készíthessünk.

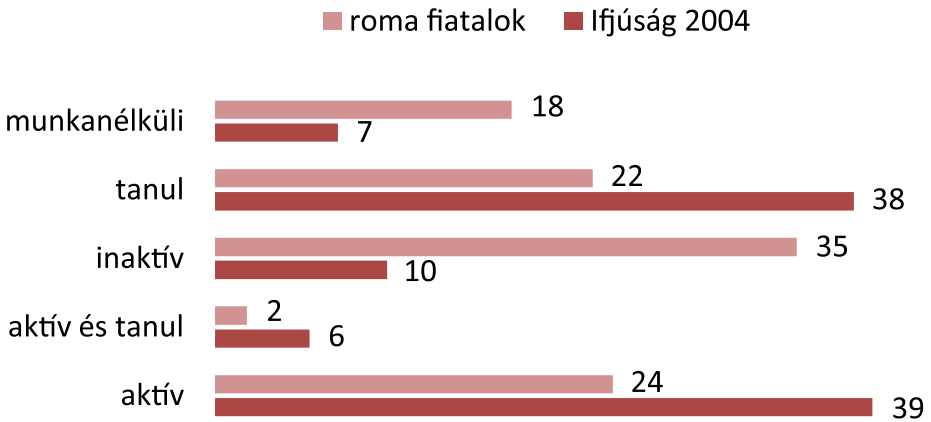
Első lépésben a vizsgált kohorszon (15 és 29 év között) belül a tanulók arányát szeretnénk megvizsgálni. A nagymintás ifjúságkutatásokon belül a 2004-es évtől volt arra lehetőség, hogy leválasszuk azokat a fiatalokat, akik

roma/cigány identitásukat felvállalták. A három adatbázis (2004, 2008 és 2012) növekvő létszámú és arányú almintákat eredményezett (N=324, 505 és 625). A növekvő arányt egyrészt a romák fiatalosabb korszerkezetével is indokolhatjuk, de véleményünk szerint nagyobb részben a tendencia az identitás felvállalásának és az identitás konstruálásának alakulásától függ. A roma identitás felvállalása politikai-társadalmi kontextus által is meghatározott, s az egyéni mérlegelés és életút is képes alakítani azt (Marushiakova – Popov, 2010; Pálos, 2010). Bizonyos oktatási intézményeknek komoly szerepe van a roma fiatalok roma identitásának kialakításában vagy erősítésében (pl. roma szakkollégiumok), míg más (pl. kisebbségi) oktatási környezetben arra is találhatunk példát, hogy annak az elfedése tűnik racionális lépésnek.

A tanulók arányát kapcsolatba hozhatjuk az ifjúsági korszakváltással, amely, lévén középosztálybeli bázissal bír, késéssel fogja jellemezni a roma populációt. Nyilvánvalóan alakítja a romák oktatási részvételét az, hogy csupán a Kádár-éra közepén vált általánossá az alapfokú oktatásban való részvételük, így az expanzió egyes lépései szintén késéssel valósulnak majd meg. Korábban már utaltunk az intézményi normáktól és céloktól való relatíve nagyobb távolságra, de felhasználhatjuk az adatok értelmezésekor a hátrányos helyzettel együtt járó (s különösen frontális oktatási módszerek esetében megjele-nő) alacsonyabb eredményességet is, s olyan oktatásszociológiai elméleteket, amelyek a hátrányos helyzetű diákok gyengébb iskolai teljesítményének igye-keznek feltárni a mechanizmusait (pl. Bernstein 1973).

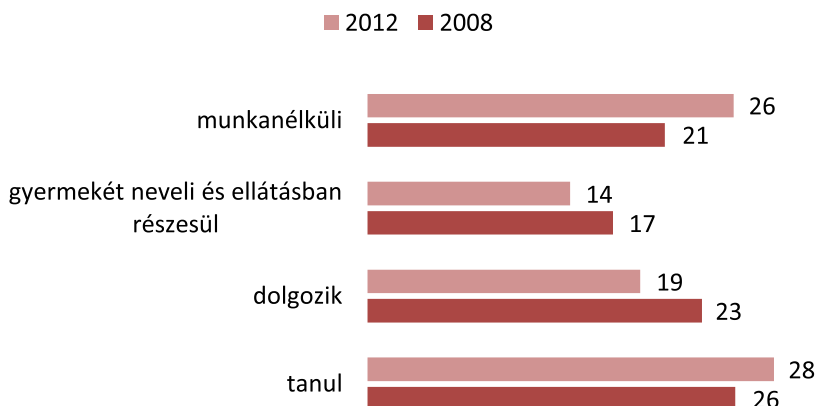
A 2004-es adatbázisban a roma almintá fő tevékenységének megoszlása a következő rajzolatot mutatta: 24 százalék kereső tevékenységet folytatott, 2 százalék egyszerre végzett kereső tevékenységet és tanult, inaktív volt 35 százalék, munkanélküli 18 százalék, 22 százalék pedig a tanulást jelölte be fő tevékenységének. Ha ezt a minta átlagához viszonyítjuk, az eltérések minden egyes kategória esetében számottevőek (8. ábra). A roma fiatalok messzemenően felülreprezentáltak voltak az inaktívak és a munkanélküliek között, s a különbség különösen nagynak mutatkozott az inaktív kategória esetében, ami a fiatal roma nők nagyobb termékenységevel is magyarázható.

8. ábra: A roma fiatalok, illetve a 2004-es ifjúságkutatás mintája gazdasági aktivitás szerint (százalékban megadva, $N_{2004} = 324$ és 7990)

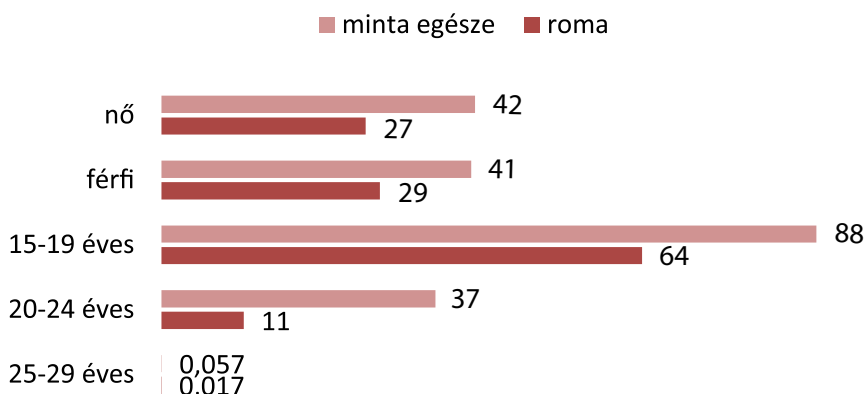
A 2008-as és a 2012-es kutatás kérdőívben a fő tevékenység válaszlehetőségei ettől eltérően alakultak, azonban az összevonásokkal sikerült többé-kevésbé hasonló kategóriákat képeznünk (tanul, dolgozik, gyermekével otthon van és ellátásban részesül, munkanélküli (közmunkás, járulékkal vagy anélkül)). A következő ábra a 2008 és 2012 közötti elmozdulást szemlélteti a roma fiatalok esetében. Az utolsó két vizsgálat között a tanulók aránya tovább emelkedett (2012-ben elérte a 28 százalékot), ugyanakkor a roma fiatalok munkaerő-piaci jelenléte komolyabb mértékben esett vissza. Szemléletes különbség rajzolódik ki a gyermeküket nevelő és ellátásban részesülő aránya között is, ami a kisgyermekesek arányának csökkenésére utal (9. ábra).

9. ábra: Roma fiatalok fő tevékenysége a 2008-as és a 2012-es vizsgálat alapján (százalékban megadva, N2008=505 és N2012=612)

Ha a tanulók arányát tovább bontjuk nem és korcsoport szerint a 2012-es vizsgálat esetében, s azt a minta egészéhez hasonlítjuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy a tanuló roma fiatalok aránya mind a két nem esetében alacsonyabb, s az eltérés a nők esetében nagyobb. A kohorszok szerinti bontás legnagyobb távolsága a 20-24 éves korosztály esetében rajzolódik ki (a minta egészéhez képest a roma fiatalok 26 százalékkal vannak elmaradva). Az ebben az életkorban történő tanulás nagymértékben a felsőoktatást, az érettségire épülő szakképzést, illetve az egyéb tanfolyamokat jelentik (10. ábra).

10. ábra: A 2012-es minta és a roma fiatalok tanuló csoportjának aránya almintánként ($N_{2012}=177$ és 3337, százalékban megadva)

A következő lépésünk a befejezett legmagasabb iskolai végzettség megoszlásának vizsgálata volt. 2004-ben a roma fiatalok iskolai karrierjének leggyakoribb kimenete az általános iskola volt (55%), míg a 15-29 éves korosztály 18 százalékának nem volt befejezett általános iskolai végzettsége sem (5. táblázat). Ez utóbbi csoportban ugyanakkor azok is benne vannak, akik évismétlők vagy jelenleg felnőttoktatásban vesznek részt, tehát az alapfokú végzettséget csak a közeljövőben fogják megszerezni. Igazi vízválasztónak tekinthetjük szakközépiskolai képzést (a „határ” tehát 2004-ben nem a gimnázium elvégzése, hiszen már szakközépiskolai végzettséggel is csupán a roma fiatalok 3 százaléka rendelkezett). Ha leválasztjuk a 25-29 éves korosztályt, a nyolc általánost el sem végzettek aránya 13 százalékra csökken, ami arra utal, hogy a roma fiatalok egy része késve szerzi meg az alapfokú végzettséget. Nagyobb különbség található a szakiskolai végzettség, illetve a gimnáziumi végzettség arányai között is. A 2004-es nagymintás ifjúságkutatás roma almintájában nem volt olyan fiatal, akinek diplomája lett volna.

5. táblázat: A 2004-es ifjúságkutatás roma almintájának, illetve a 25-29 éves roma almintájának a legmagasabb befejezett iskolai végzettsége ($N_{2004} = 324$ és 103)⁶

	roma almintá	25-29 éves roma almi- nta
kevesebb, mint nyolc osztály	18	13
nyolc általános	55	52
szakmunkásképző, szakiskola	13	22
szakközépiskola	3	3
gimnázium	2	5
technikum	1	-

A bolognai képzés bevezetése megváltoztatta a lehetséges felsőoktatási kategóriákat a 2008-as és a 2012-es vizsgálat esetében, ugyanakkor az alacsony cellagyakoriságok miatt egy összevont „diplomás” attribútumot alakítottunk ki. Ennek segítségével, illetve az érettségi utáni szakképzések összevont attribútumával mutatjuk be a következő két vizsgálat megoszlásait (6. táblázat). Jelentősebb elmozdulást a két vizsgálat között nem láthatunk, ez alól csupán az alapfokot sem elvégzők arányának több mint öt százalékos csökkenése jelent kivételt. A leggyakoribb iskolai végzettség továbbra is az alapfok, azonban a magasabb oktatási szinteken kisebb mértékű pozitív változás ragadható meg. Nő a szakközépiskolai és gimnáziumi végzettséggel bírók aránya, s jól megragadható a diplomás fiatal romák csoportja (nagyságuk mind a két vizsgálatban kb. 2 százalékra tehető) – ez utóbbi fiatalok szerepe kulcsfontosságú lesz a roma értelmiség kialakulásában. Az ifjúságkutatások adatbázisainak segítségével tehát kimutatható a populáció iskolázottsági szintjének lassú, de folyamatos emelkedése.

6 A nem válaszolók aránya az első oszlopban 8,6 százalék, a másodikban 4,8 százalék.

6. táblázat: A roma almintá legmagasabb befejezett iskolai végzettsége a 2008-as és a 2012-es adatbázis alapján százalékban megadva ($N_{2008}=521$, $N_{2012}=625$)⁷

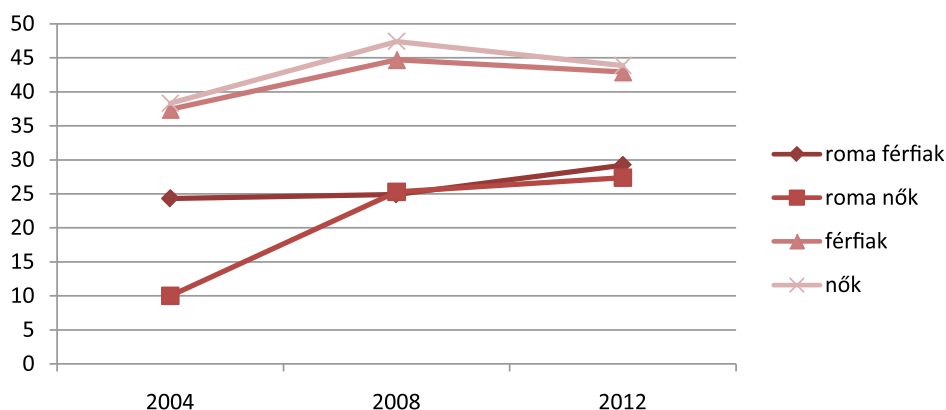
	2008	2012
kevesebb, mint nyolc osztály	16	10
nyolc általános	56	57
szakmunkásképző, szakiskola	17	17
szakközépiskola, technikum	5	6
gimnázium	3	4
érettségi utáni szakképzés	1	3
diploma	2	2
PhD	0,1	-

Ha a férfiak és a nők almintáját külön elemezzük, akkor komolyabb eltérést az alacsonyabb oktatási szinteken találunk. Az alapfokot sem elvégzők aránya a nők esetében magasabb, míg az általános iskolai és a szakiskolai végzettséggel bírók között a férfiak vannak többen. A gimnáziumi képzés esetében megragadható a nők túlsúlya, de a felsőfok esetében már nem található eltérés. Szerettük volna megvizsgálni azt is, hogy a fiatal roma nők milyen arányban tekintik fő tevékenységüknek a tanulást. Ez azért is központi kérdés, mert ha a korai gyermekvállalást nem követi az adott iskolai szint elvégzése pl. a felnőttképzés keretein belül, tehát a fiatal roma nő a tanulást nem csupán megszakítja a gyermekvállalás miatt, hanem lemorzsolódik, akkor az életesélyeik és a munkaerő-piaci esélyeik is sokkal rosszabbak lesznek. Azt, hogy az egyes adatbázisokban hogyan alakul a fő tevékenységükként a tanulást megjelölők százalékos aránya, a 11. ábra szemlélteti. Míg a férfiak esetében a növekedés mértéke lassabb, s a nagyobb meredekség 2008 és 2012 közé tehető, a roma nők 2004 és 2008 között igen intenzív emelkedést mutattak, s a százalékos arányaik, ha nagyon kevéssel is, de megelőzték a roma férfiak százalékos arányát. (Ha az adatbázisokból leválasztjuk a dolgozó roma nők arányát, akkor azt tapasztaljuk, hogy munkaerő-piaci jelenlétük is, bár nem dinamikus, de erősödik). A növekedés a fiatal roma férfiak almintájára kevésbé jellemző, s a

7 A 2012-es almintában a magukat romának vallók 1,3 százaléka nem adott választ az iskolai végzettséget felmérő kérdésre.

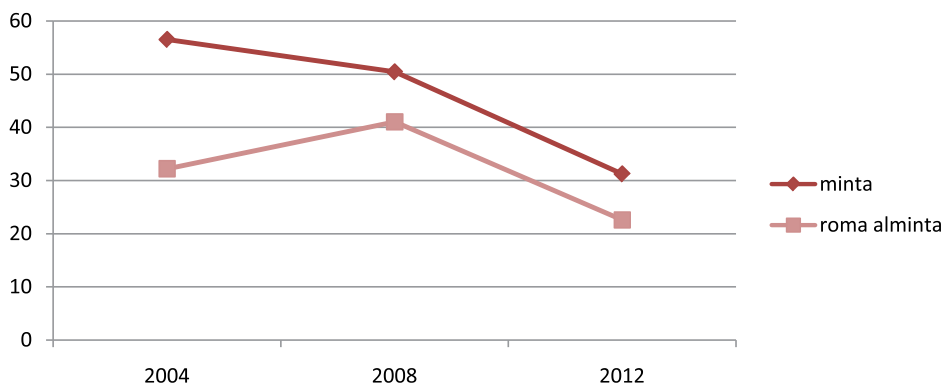
két nem oktatásban való részvétele 2012-ben már hasonló arányokat mutat. A teljes magyarországi ifjúsági csoportra vonatkozó átlagaitól azonban mind a két csoport jelentősen elmarad. Láthatjuk azonban, hogy míg a tanulók arányában 2008 és 2012 között csökkenés jellemző, s ezt az expanzió egyfajta megtorpanásaként írtuk le, addig a roma férfiak és nők esetében további bővülés figyelhető meg.

11. ábra: A fő tevékenységüként a tanulást megjelölő fiatalok almintáinak százalékos arányai az ifjúságkutatások adatbázisai alapján (százalékban megadva az Ifjúság 2004, 2008 és a Magyar Ifjúság 2012 alapján)

A tanulási szándék fontos mutatója az oktatáshoz való viszonyok és attitűdök rendszerének – még abban az esetben is, hogyha a konkrét vagy kevésbé konkrét tervek a gyakorlatban nem valósulnak meg. Kérdésként tehetjük fel, hogy a roma almintá tanulási hajlandósága hogyan alakult a vizsgált időszakban. 2004-ben 30 százalék állította határozottan, hogy szeretne még tanulni a jövőben, ami 2008-ra 41 százalékra emelkedett, 2012-re azonban ez az érték 23 százalék volt. Ha mindezt összevetjük a minta egészének továbbtanulási hajlandóságával, akkor azt tapasztaljuk, hogy a két rajzolat eltérő. Az értékek egymáshoz legközelebb a 2012-es vizsgálat alkalmával kerültek – ez az év mind a minta egészében, mind pedig a romák esetében egy csökkenő százalékos arányt eredményezett (12. ábra). S míg a minta egészében az adatok összekapcsolhatók például az oktatás eltömegesedésének a megtorpanásával, a romák esetében a csökkenés oka alaposabb és mélyrehatóbb kutatásokat igényelne.

12. ábra: A továbbtanulni szándékozók aránya a minta egészében és a roma almintában (százalékos megoszlások az Ifjúság 2004, 2008 és a Magyar Ifjúság 2012 alapján)

Ha azt vizsgáljuk meg a három adatbázis segítségével, hogy mit is szeretnének tanulni a roma fiatalok, akkor a szakmai képzések jelentős túlsúlyát tapasztaljuk (60 százalék feletti arányokkal). A felsőfokú tanulmányokat 11-12 százalék célozza meg, s úgy tűnik, hogy a felsőoktatási szakképzés is vonzó a roma fiatalok számára (2012-ben 7 százalék nyilatkozott úgy, hogy ezen a szinten tanulna tovább). Bár a három vizsgálat során a felkínált kategóriák nem voltak teljesen azonosak, komoly mértékű elmozdulást az továbbtanulással kapcsolatos elképzelésekben nem tapasztaltunk.

A roma almintá kapcsán utolsó elemzésünk az iskolaválasztás és a továbbtanulás motivációit tartalmazza. A korábban már identifikált motivációs faktork (könnyebb ellenállást választó, kapcsolatkövető és státuszorientált) segítségével próbáltuk megragadni a populáció sajátosságait 2012-es adatbázis felhasználásával (a korábbi vizsgálatokban ez a kérdés blokk nem szerepelt). Az összehasonlítás alapja ebben az esetben az volt, hogy a roma hovatartozásukat felvállalókat összevetettük azokkal, akik önbesorolásuk alapján nem tartoztak a roma etnikumhoz. Az eltérések ANOVA-tesztel vizsgálva mind a három esetben szignifikánsak voltak (7. táblázat, $p < 0,05$). Szemléletes, hogy mind a három faktor esetében negatív átlagokkal találkozhatunk a roma fiatalok esetében, a legnagyobb elutasítottsággal ugyanakkor a státuszorientált faktor bírt. Ez a faktor az oktatásra mintegy mobilitási eszközként tekintő elveket tartalmazta, s szervesen jelent meg benne a továbbtanulás gondolata. Fontos eredmény ugyanakkor, hogy a táblázat az oktatás egészéhez fűződő

disszonáns viszonyra utal, s nem csupán a státuszorientált beállítottság elutasítására – szemléletes, hogy a nem roma almintában a könnyebb utat választó faktor elfogadottsága is magasabb volt.

7. táblázat: Faktorszórák átlagai a roma és a nem roma almintában (N2012= 625 és 7179)

említette-e roma/ cigány származását	kapcsolatkövető***	státusz-orientált***	könnyebb utat választó***
említette	-0,165	-0,673	-0,188
nem említette	0,012	0,050	0,014

*($p=0,000$), ** ($p = 0,001$ és $0,01$ között), *** ($p=0,01$ és $0,05$ között)

A rendelkezésünkre álló adatok alapján a roma fiatalok iskolai végzettségének lassú emelkedése tapasztalható 2004 és 2012 között, s a tanulók aránya is folyamatosan emelkedett az almintán belül (s különösen igaz ez a fiatal roma nőkre). A tanuláshoz és az oktatási intézményekhez fűződő viszony azonban inkább tűnik disszonánsnak. Kérdés, hogy a következő években fog-e közeledni egymáshoz a roma és nem roma lakosság iskolázottsága, illetve milyen mintázatokat fognak mutatni a választott középiskolák típusai.

V. Összegzés

Elemzésünkben arra vállalkoztunk, hogy a magyar ifjúság oktatási helyzetképét elemezzük az nagymintás ifjúságkutatások adatbázisai alapján. Ehhez három nagyobb, ám logikailag összefüggő területet vettünk górcső alá: egyrészt az oktatási rendszer elágazási pontjait, illetve a különböző intézmények diákjainak szociális hátterét, másrészt a pálya- és iskolaválasztással kapcsolatos motivációkat, végül pedig a roma fiatalok iskolai életútját. Úgy véljük, hogy a különböző alfejezeteket az expanzió, illetve az eltömegesedés jeleit mutató rendszerben megbúvó szelekciós mechanizmusok kapcsolják össze. A motivációk mintegy kijelölik a fiatalok iskolai pályáját, s terelik őket inkább a szakképzés vagy inkább a felsőoktatás irányába, míg abban az esetben, ha az iskola nem jelenik meg státuszgeneráló erővel bíró eszközként az adott család kontextusában, iskolai lemorzsolódást is eredményezhet. Az általunk kiválasztott három nagyobb alfejezetet egyrészt igyekeztünk elméleti keretekbe ágyazni, másrészt az adott társadalmi kontextusokban értelmezni. Az adatok az oktatás expanziós folyamatának megtorpanására utalnak, amely

megragadható a tanulók százalékos arányaiban, a legmagasabb iskolai végzettségekben, illetve a továbbtanulási hajlandóságban is. A különböző háttérrel bíró társadalmi csoportok gyermekeinek iskolai karrierjét elemezve nem találtunk arra utaló jeleket, hogy a hátrányosabb, illetve a kedvezőbb háttérű csoportok distanciái 2000 és 2012 között jelentősen csökkentek volna: az eltérő életutak távolsága konstansnak mutatkozik. Összességében azt mondhatjuk, hogy a rendszerváltás után kialakuló intézményi rendszer befogadja a hátrányosabb helyzetű csoportok gyermekeit (s igaz ez a folyamat a felsőoktatás egészére is), de ezzel egy időben olyan iskolai karrierrek felé vezeti őket, amelyeknek kimenete a munkaerőpiac alsóbb szegmensei felé mutat, míg a kedvezőbb háttérű családok gyermekei egyfajta kerülőutakon, a fő sodorról letérve építik ki magasabbra vivő oktatási pályájukat. Kérdés, hogy a jövőben sikerül-e közelíteni egymáshoz, s ha igen, akkor mennyivel a különböző társadalmi csoportok jelenleg még eltérő iskolai életútját.

Irodalom

- Andor, M. (1998): Az iskolaválasztás társadalmi meghatározottsága 1997-ben. *Iskolakultúra*, 8(8), 14-28.
- Archer, M. (1988): Az oktatási rendszerek expanziója. Budapest: OKI.
- Bernstein, B.(1973): *Class, codes and control*. Suffolk: Paladin
- Birinyi, M. – Szabó,D. (2014): A marginális helyzetben lévő ifjúsági csoportok iskoláztatási esélyei. In:Nagy, Á.– Székely,L. (szerk):*Másodkézből. Magyar Ifjúság 2012*. Budapest: Kutatópont. 149-174.
- Bocsi, V. (2015): *A felsőoktatás értékmetszetei*. Budapest: Új Mandátum.
- Bourdieu, P. (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csapó, B. (2003): Az iskolai osztályok közötti különbségek és az oktatási rendszer demokratizálása. *Iskolakultúra*, 13(8), 107-117.
- Csapó, B. – Molnár, Gy. – Kinyó, L. (2009): A magyar oktatási rendszer szelektivitása a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok eredményeinek tükrében. *Iskolakultúra*, 18(3-4), 3-14.
- Dusa, Á. (2012): The factors in fluencing student mobility plans. In: Kozma, T.– Bernáth,K. (eds): *Higher Education in the Romania-Hungary cross-border Cooperation Area*. Oradea: Partium Press – CHERD, 133-140.
- Forray, R. K. – Hegedűs, T.A.(2001): Oktatáspolitikai változások a cigány gyerekek iskoláztatásában. In: Andor M. (szerk): *Romák és oktatás*. Pécs: Iskolakultúra, 13-30.
- Gábor, K. (1992): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Budapest: Oktatáskutató Intézet
- Galasi, P. (2004): Valóban leértékelődtek a felsőfokú diplomák? A munkahelyi követelmények változása és a felsőfokú végzettségű munkavállalók reallokációja Magyarországon 1994–2002. BWP. 2004/3. <http://www.econ.core.hu/doc/bwp/bwp/bwp0403.pdf>
- Garai, O. – Kiss L.(2014): Eurostudent V. – magyarországi eredmények. In. Kiss László (szerk): *A felsőoktatás szociális dimenziója. Az Eurostudent V. magyarországi eredményei*. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. 5-26.
- Györgyi, Z. (szerk.) (2012): *Korlátok között szabadon. Demográfiai folyamatok és helyi oktatáspolitikák*. Budapest: Oktáskutató és Fejlesztő Intézet.

- Györgyi, Z. (szerk) (2015): Felzárkóztatás, hatásvizsgálatok. Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet
- Híves, T. – Kozma, T. (2014): Az expanzió vége? *Educatio*, 23(2). 239-252.
- Janky, B. (2015): A cigány nők helyzete.
<http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a574.pdf>
- Kemény, I. – Janky, B. Lengyel, G. (2004): A magyarországi cigányság 1971-2003. Budapest: Gondolat Kiadó
- Kertesi, G. – Köllő, J. (2006): Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és a diplomák piaci értéke. *Közgazdasági Szemle*, 13(3), 201-225.
- Kiss, L. (2013): Hátrányos helyzetű kistérségek jelentkezőinek jelentkezési stratégiái. *Felsőoktatási Műhely*, 7(4), 69-80.
- Kozma, T. (2010): Expanzió. Tények és előrejelzések, 1983-2020. *Educatio*, 20(1). 7-18.
- Loránd, F. (2014): Hanyadiziglen? Rész-e a tanulás a családi identitásnak, és miért fontos ez?
<http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=problema-11-Lorand-hanyadiziglen>
- Lovász, I. (2011): Az óvodások társadalomképe. In: Balku, A. et al. (szerk): Egyetemi élethelyzetek. Ifjúság-szociológiai tanulmányok. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 13-32.
- Marushiakova, E. – Popov, V. (2010): Roma Identities in Central, South Eastern and Eastern Europe. In: Kyuchukov, H. – Hancock, I. (eds): *Roma Identity*. Prague: NGO Slovo, 39-52.
- Nagy, P. T. (2012): A diplomások és az általuk betöltött foglalkozások. In: Karády, V. – Nagy, P. T. (szerk.): *Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19-20. századi Magyarországon*, Budapest: WJLF. 160-183.
- Nyüsti, Sz. (2013): Oktatási helyzetkép. In: Székely, L. (szerk): *Magyar Ifjúság 2012. Tanulmánykötet*. Budapest: Kutatópont, 90-126.
- Pálos, D. (2010): „Cigány” identitások nehézségei. *Esély*, 21(2), 41-63.
- Réger, Z. (2002): *Utak a nyelvhez*. Budapest: Soros Alapítvány és MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Réti, M. (2009): Az árnyékoktatás. In: Szárny és teher. A magyar oktatás helyzetének elemzése. Háttéranyag. 17-21.
<http://mek.oszk.hu/07900/07999/pdf/szarny-teher-oktatas-hatteranyag.pdf>
- Szabados, T. (1995): *Gyermekeknevelési elvek a magyar társadalomban*. Budapest: MTA Szociológiai Intézete.
- Szabó, L. T. (1985): *A rejtett tanterv*. Budapest: Oktatókutató Intézet.
- Szabóné, K. J. (2008): A roma/cigány népesség helyzete. In: Kopp, M. (szerk): *Magyar lelkiállapot 2008*. Budapest: Semmelweis Kiadó, 415-427.
- Veroszta, Zs. (2010): Felsőoktatási értékek – hallgatói szemmel. A felsőoktatás küldetésére vonatkozó hallgatói értékstruktúrák feltárása. PhD értekezés. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológiai Doktori Iskola.
- Willis, P. (2000): *A skacok*, Budapest: Új Mandátum.
- Zinnecker, J. (1993): A fiatalok a társadalmi osztályok terében. In: Gábor, K. (szerk): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Budapest: Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkársága, 5-29.

A munka alapú társadalomból a munka alapú társadalomba: munkaerő-piaci státusz – életút – tervek, munkanélküliség

Horváth László – Szabó Fanni

I. Bevezetés

A rendszerváltás utáni időszakban végbement munkaerőpiaci változások természetesen hatással voltak a fiatal korosztály munkavállalási lehetőségeire is. A magas ifjúsági munkanélküliség olyan probléma elé állította a társadalmat és a gazdaságot, amely a mai napig érezteti hatását.

Az ifjúság mint korcsoport az egyik nagy elszenvedőjévé vált – a nyugdíj előtt álló korosztály mellett – a kilencvenes években bekövetkezett „új világnak”, ez a két csoport szembesült a leginkább a magas munkanélküliséggel és a foglalkoztatás drasztikus csökkenésének a következményeivel (Laki, 2011). Az ifjúsági munkanélküliség nem csak Magyarországra jellemző, az Európai Unió egészét érintő probléma (Matheika, 2013). Artner (2013) az ifjúsági munkanélküliséget a csökkenő bér munkaszükséglet természetes velejárójaként értelmezi és felhívja a figyelmet, hogy érdemes az aktív munkanélküliek helyett a „munkaerőpiacon és a képzési formákon kívül kallódó” fiatalokat állítani a figyelem középpontjába, a munkaerőpiac komplex összefüggésrendszerében.

A rendszerváltás utáni megváltozott viszonyok elméleti megközelítéséhez igen részletes irodalom áll a rendelkezésünkre. Ezen negyedszázad egyik igen jelentős változása maga a rendszerváltás, a társadalmi egyenlőtlenségek megnövekedése, a társadalmi szerkezet átalakulása. A piaci működésre való átállással a GDP nagymértékben visszaesett, s csökkent a foglalkoztatottak aránya is (Nagy, 2000). Megkezdődött a piacok átrendeződése (a keleti-európai piacok elvesztése), valamint a szocialista tervgazdálkodásból kapitalista piacgazdaság alakult ki (Kolosi-Keller, 2010). A piacgazdaságba való

átmenet hatására hazánkban a munkanélküliség addig nem látott növekedése következett be (láthatóvá vált a papíron nem létező munkanélküliség). Az újabb munkanélküliek hullámát már a gazdasági visszaesés is sújtotta. A hirtelen bekövetkezett változásoknak a kezelésére nem volt felkészülve az ország, az intézményrendszer nem tudott kellő időben reagálni a történésekre, így csak utólagos, a már bekövetkezett problémák enyhítését tudta kitűzni célul. A munkanélküliség, a munkahelyek számának csökkenése, az anyagi megélhetés bizonytalanná válása, a munkahelyek elvesztésével járó átmeneti anyagi nehézségek kezelése nagy kihívást jelentett mindenki számára (Laki, 2002).

A társadalmi szerkezet átalakulása kapcsán, míg a szocializmusra jellemző volt, hogy „a társadalmat alsó és felső határok közé szorította”, addig ez a tendencia a 90-es évek után megszűnni látszott. Ennek egyik hatása a „felső középosztály” számának a megduplázódása volt. A nagyszámú munkanélküliség mellett az iskolai végzettség tekintetében is változás állt be a munkaerőpiacon: a foglalkoztatottak iskolázottabbá váltak. Ennek okai abban ismerhetők fel, hogy megnőtt az igény a magasan kvalifikált munkaerőre, illetve az alacsony iskolázottsággal bírók kerültek ki a változások hatására a leghamarabb a munkaerő-piacról (Kolosi-Keller, 2010).

A kilencvenes évektől kezdve a magas munkanélküliség a fiatal korosztályt is nagymértékben sújtotta, a 15-24 éves korosztályban növekvő tendenciát mutatott a munkanélküliség. A munkanélküliek magas száma és az elhelyezkedési gondok hatására kialakult az egy évnél hosszabb ideig tartó, ún. „tartós munkanélküliség állapota”, amely már fiatal korban is megfigyelhetővé vált. A fiatalkori munkanélküliség azonban nem csak hazánkat sújtó probléma, világszerte küzdenek ugyanezzel a kialakult helyzettel. Mi sem mutatja ezt jobban, mint hogy az Európai Unió szakemberei is speciális szabályok kialakításával keresik a megoldást. Az unió „foglalkoztatási irányvonalában”, a kiemelt feladatok között szerepel a munkanélküliség mértékének az enyhítése (Gere, 2001). Dél-Európa országai esetében drasztikusan megemelkedett az ifjúsági munkanélküliek aránya, soha nem látott mértékekben váltak munkanélkülivé a fiatal korosztály tagjai. 2013-ban a 15-29 évesek körében azon fiatalok aránya, akik sem oktatásban, sem képzésben nem vesznek részt és nincs munkaviszonyuk, Spanyolországban 26,8 százalék, Olaszországban 26,1 százalék, Magyarországon 20,5 százalék (a 15,5 százalékos OECD átlaghoz képest) (OECD, é. n.). A közös erőfeszítések tehát mindenki érdekeit

szolgálják, hiszen ezeknek a társadalmi problémáknak és feszültségeknek a növekedése hátráltatja a gazdaság talpraállását és fejlődését.

Magyarországon továbbra is gondot okoz a fiatalok munkanélkülisége, a lehetőségek szűkülése, a bizonytalanság érzetének növekedése. Az 1970-es évektől kezdve kialakulóban van világszerte egy újfajta szegénység: A globalizáció, a tőke- és munkaerő-áramlás felszabadulása, a globális gazdaság szerkezetváltozása, mind maguk után vonják a társadalmi változásokat is, amelyek hatására megjelent az ún. prekariátus (Kelemen-Rakovics, 2013; Ferge, 2012). Ebbe a csoportba tartoznak a bérmentes munkások – jellemzőjük az alacsony bér, a rövidtávú és átmeneti munkavégzés, a határozatlan idejű munkaszerződés hiánya – akik előtt nincs „racionális jövőkép” és nem rendelkeznek anyagi biztonsággal. Szintén ide tartoznak azok a munkavállalók, akik nem egy adott szakmában, munkakörben dolgoznak folyamatosan, hanem a munkáltató alkalmi igényei szerint sokrétű, sokszor más jellegű munkát végeznek. A gazdasági élet átalakulásával a munkaerő-piaci követelményrendszer is nagy ütemben változik (Standing, 2012). Ezek hatására erősödik a verseny a munkaerőpiacon, ahol a munkabérek csökkenése figyelhető meg. Ez alapján a munkaerőpiacra leginkább jellemző tulajdonságok a bizonytalanság, a kiszámíthatatlanság; a flexibilitás, rugalmasság felértékelődése; az időszakos, azaz a projekt munkák megjelenése, amelyek az eddig megszokottól teljesen eltérő hozzáállást, kompetenciákat követelnek meg a munkavállalóktól. Eltűnőben vannak a hosszú távú munkaszerződések és felváltják őket az egy-egy munkára, projektre történő foglalkoztatások. Ez a jelenség jellemző a mai magyarországi helyzetre, a mai fiatalok életére is. Új helyzet van kialakulóban, amelyekhez a felnövekvő generációnak sikeresen alkalmazkodnia kell, ha szeretne a munkaerőpiac áramlatába eredményesen bekapcsolódni.

Az európai prekariátus nagy részét a fiatalok alkotják, a prekaritást előidéző változások aránytalanul nagyobb mértékben figyelhetőek meg a fiatalabb korosztály esetében. Korábbi időszakokban a munkaerőpiac hosszú távú elhelyezkedési lehetőségeket rejtett magában a fiatalok számára is, napjainkban viszont a munkaerőpiac egyik legmarkánsabb jellemzője a gyors változás, amelynek következményeként az egyik legkiszolgáltatottabb helyzetben a fiatalok, ezen belül is a pályakezdők vannak (LaVakue-Manty, 2012). Ezek alapján a prekariátus fogalomrendszere képes egy újfajta megközelítési módot adni a fiatalok munkavállalásával kapcsolatos változások vizsgálatához.

Fogalmi és módszertani keretek

A munkaerőpiac több tudományág látóterében is megjelent, így le kell határolnunk, hogy jelen tanulmány keretében a „neoklasszikus munkaerőpiac” fogalomrendszerén belül, az „emberi tőke” modell keretében értelmezzük a jelenséget. Ezek alapján a munkaerőpiac közgazdasági értelemben vett „piacnak” tekinthető, ahol a munkát keresők „áruba bocsátják” saját emberi erőforrásukat (kínálat), a „vevők”, vagyis a munkáltatók felé (kereslet). Magyarországon a munkaerőpiac kereslet-kínálat szerkezete jelentős mértékben átalakult a 80-as évektől kezdve (Galasi és Varga, 2005), mely szorosan összefügg a rendszerváltással és az után zajló társadalmi-gazdasági folyamatokkal. Egy másik fontos alapvetés, amelyet meg kell tennünk a munkaerő-piaci kérdések elemzésekor, az „ifjúsági korosztályok” értelmezése. Több elmélet is létezik, amelyek közül a legnépszerűbb Vaskovics (2000) szociológiai „posztadoleszcencia” elmélete. A szerző különböző önállósági és függőségi dimenziókban értelmezi a felnőttkort (jogi, lakhatási, anyagi, döntési, szubjektív). Belátható, hogy a kérdéskör vizsgálatakor számtalan társadalmi, gazdasági, jogi, pszichológiai aspektus felmerül, amelyek különböző elméleti háttérből kiindulva, különböző szakaszolásokat alkalmaznak bizonyos sajátosságokra építve. A „Magyar Ifjúság 2012” tanulmánykötet (Nagy és Székely, 2013) mintájára mi is a 15-19 éves, 20-24 éves és 25-29 éves életkori csoport szerinti besorolást alkalmazzuk.

Jelen tanulmányban a nagymintás, reprezentatív magyar ifjúságkutatás adatbázisaira (2000, 2004, 2008, 2012), illetve a „Magyar Ifjúság 2012, Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012 és a Harmadrészt – Magyar Ifjúság 2012” elemzéseire támaszkodva mutatjuk be a 15-29 éves korosztály munkaerő-piaci státuszával, életútjával, terveivel és a munkánélküliséggel kapcsolatos legfontosabb jellemzők időbeli alakulását, trendjeit, mindezeket nemzetközi kontextusba is helyezve. Mivel minden adat a fenti adatbázisokból származik, ezért ezt külön nem jelöljük.

II. Munkaerő-piaci státusz

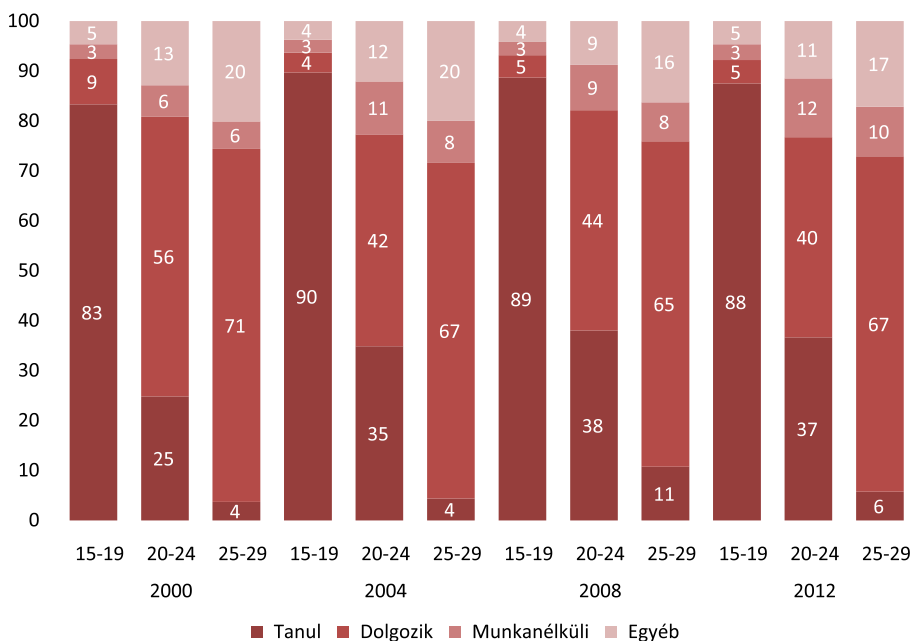
A munkaerő-piaci státusz tekintetében fontos megvizsgálni a korosztály gazdasági aktivitását. A rendelkezésre álló adatok alapján több kategóriát is megfogalmazhatunk, azonban (az egyszerűség és az összehasonlíthatóság

kedvéért, egyes kategóriák összevonásával) az alábbi attribútumokat használjuk: „tanul”, „dolgozik”, „munkanélküli” és „egyéb”.

Aki valamilyen tanulmányokat folytat, az különböző fokon teheti, illetve egyéb oktatási formák (például a tanfolyamok) is beleszámítanak ebbe, a lényeg, hogy a kérdőív kategóriáinak megfelelően „elsődleges tevékenységének” tekintik ezt a fiatal. A „dolgozik” kategória is változatos munkavégzési formákat jelölhet a teljes állástól a részmunkaidőn át az alkalmi munkáig. A „munkanélküli” kategóriába tartoznak azok is, akik kapnak álláskeresési járadékot és azok is, akik nem. Az „egyéb” kategóriába (a többi kategóriához képest elenyésző arányszám miatt) kerültek az olyan aktivitások, mint háztartásbeli, eltartott, szociális segélyezett, egyéb inaktív, álláskeresési támogatásban részesülő közhasznú foglalkozott és GYED/GYES/GYET/TGYÁS-ban részesülő. Ebben a felosztásban mutatja a 15-19, 20-24 és 25-29 éves fiatalok gazdasági aktivitását az 1. ábra a magyar ifjúságkutatás 2000-es, 2004-es, 2008-as és 2012-es adatbázisai alapján.

1. ábra: A 15-29 éves fiatalok gazdasági aktivitása korosztályonkénti bontásban 2000 és 2012 között

($N_{2000}=7991$; $N_{2004}=7985$; $N_{2008}=7923$; $N_{2012}=8000$; százalékos megoszlás)

Az 1. ábra alapján szembeötlő, hogy a 15-19 éves korosztályra nagyobb arányban valamilyen tanulási tevékenységben való részvétel jellemző, míg a 25-29 évesek esetében már inkább az aktív munkavállalás kerül előtérbe. Összességében elmondható, hogy 2000 óta növekedés tapasztalható a 15-29 évesek tanulási aktivitásában, azonban 2008 és 2012 között minden korosztály esetében visszaesést tapasztalhattunk e tekintetben (különösen feltűnő a 25-29 évesek körében az 5 százalékos csökkenés). A munkavállalás esetében 2000-től kezdve csökkenő tendenciát figyelhetünk meg, amelyet a 25-29 évesek adatainak az utolsó időszakban tapasztalható relatív növekedése tör meg. A munkanélküliség lassan növekvő tendenciát mutatott, amely elsősorban a 20-24 éveseknél kimutatható (9-ről 12 százalékra emelkedett), de a 25-29 évesek esetében is jól érzékelhető (itt 8 és 10 százalék a két érték).

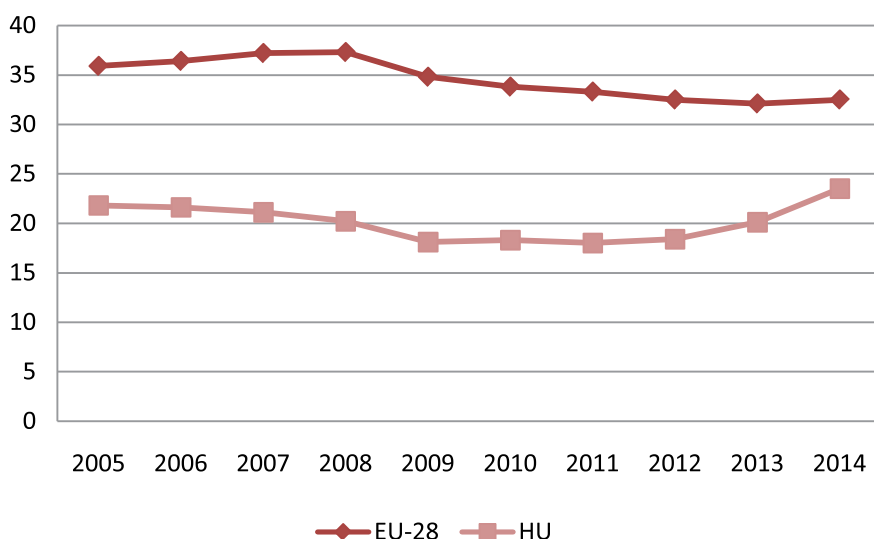
Ezen adatok értelmezéséhez érdemes figyelembe venni a KSH adatait (lásd 1. táblázat). A 15-19 éves korosztály foglalkoztatási rátája 2000-től (8 százalék) 2012-ig (2 százalék) lassú csökkenést mutatott, majd 2014-ig (3 százalék) ismét felfelé ívelt. A 20-24 évesek körében szintén ez a tendencia figyelhető meg, 2000-től (53 százalék) 2011-ig (33 százalék) csökkenés, majd 2012-ben (34 százalék), 2013-ban (36 százalék) és 2014-ben (41 százalék) növekedés jellemző. Ehhez képest más mintázatot mutat a 25-29 évesek foglalkoztatási rátája, ugyanis 2000 és 2008 között stagnálás jellemezte (70 százalék-72 százalék), majd 2009 és 2012 (67 százalék) között megfigyelhetünk egy kis visszaesést, ami láthatólag 2013-ra (69 százalék) és 2014-re (73 százalék) növekvő pályára áll. Az adatok alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a 15-24 éves korosztály esetében a 2008/2009-es gazdasági válság kevésbé volt érezhető, a 25-29 évesek esetében viszont pont erre az időszakra tehető nagyobb visszaesés a foglalkoztatási rátában. Mindhárom korosztálynál a 2012/2013-as években érezhető egy újbóli növekedési szakasz, ami jól jelzi a gazdasági válság hatásainak leküzdését (KSH, 2015a). Az ifjúságkutatás adataiból ez az utolsó szakasz már nem látszik, a 2008-as és a 2012-es adatok fényében a válság kezdeti és végső időszakának hatásait lehet tetten érni.

1. táblázat: A 15-29 évesek foglalkoztatási rátájának alakulása 1998 és 2014 között (KSH, 2015a)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
15-19	11	10	8	7	5	0	4	3	3
20-24	54	54	53	51	49	47	42	39	39
25-29	67	69	70	71	70	70	72	71	71
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
15-19	3	3	2	2	2	2	2	3	
20-24	38	37	33	34	33	34	36	41	
25-29	71	71	67	66	67	67	69	73	

A magyarországi foglalkoztatási ráta adatai mellett érdemes az európai összehasonlítást is áttekinteni. A 2. ábrán láthatjuk, hogy a magyarországi adatok 2005-től 2012-ig jelentősen elmaradnak az európai átlagtól. 2013-tól a magyarországi fiatalok foglalkoztatási rátája növekszik, s csökken a különbség az európai átlaghoz képest (ezzel a későbbiekben külön is foglalkozunk).

2. ábra: A 15-24 év közötti fiatalok foglalkoztatási rátája (2005-2014) (Forrás: Eurostat, 2015)

Az Eurostat adatbázisára támaszkodva igen nagy eltéréseket láthatunk az európai országok között. 2006-ban Litvánia (21 százalék), Bulgária (22

százalék) és Magyarország (22 százalék) rendelkezett a legalacsonyabb foglalkoztatási rátával, míg Dánia (62 százalék), Hollandia (65 százalék) és Izland (71 százalék) a legmagasabb aránnyal. Az Európai Unió (28 tagállam) átlaga 2005-ben 36 százalék volt. Az Európai Unió (28 tagállam) átlaga 2006 (36 százalék) és 2008 (37 százalék) között folyamatosan nőtt, majd 2009-től (35 százalék) 2013-ig (32 százalék) csökkent, 2014-re (33 százalék) újra növekedést mutatva. A legtöbb ország esetében 2008-ról 2009-re jelentős csökkenést észlelhetünk (pl. Izland, Lettország, Írország), míg néhány esetben ez később következett be, például Görögország esetében, ahol 2010-ről 2011-re csökkent 20 százalékról 16 százalékra a foglalkoztatási ráta. 2014-ben pedig a legalacsonyabb rátával Görögország (13 százalék), Olaszország (16 százalék) és Spanyolország (17 százalék) rendelkezett, míg a legmagasabb értékkel Hollandia (59 százalék), Svájc (62 százalék) és Izland (69 százalék). Magyarországon a fiatalok foglalkoztatási rátája 2014-ben 24 százalék. A legnagyobb csökkenést 2005 és 2014 között Spanyolország (-22 százalék), Írország (-20 százalék), Portugália (-13 százalék) és Görögország (-12 százalék) érte el, viszont pozitív mérleget mutatott Litvánia (+6 százalék), Németország (+4 százalék) és Svédország (+4 százalék). A nemzetközi szintén is látható, hogy a 2008/2009-es válság éreztette a hatását, azonban 2013/2014-re újra növekvő tendenciát mutat a fiatalok foglalkoztatási rátája a legtöbb országban.

2. táblázat: A 15-24 éves fiatalok foglalkoztatási rátájának alakulása az Európai Unióban 2005 és 2014 között (Eurostat, 2015)

Ország/Év	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ausztria	52	52	54	54	53	53	54	54	53	52
Belgium	28	28	28	27	25	25	26	25	24	23
Bulgária	22	23	25	26	25	22	22	22	21	21
Ciprus	37	37	37	38	35	34	30	28	24	26
Csehország	28	28	29	28	27	25	25	25	26	27
Dánia	62	65	65	66	63	58	58	55	54	54
Egyesült Királyság	54	54	53	52	48	47	46	46	46	48
Észtország	31	31	34	36	28	25	31	32	32	33
EU-15	40	40	41	41	38	37	36	35	35	35
EU-27	36	37	37	37	35	34	33	33	32	33

EU-28	36	36	37	37	35	34	33	33	32	33
EURO-17	36	37	38	38	35	34	33	32	31	31
EURO-18	36	37	38	38	35	34	33	32	31	31
EURO-19	36	37	38	37	35	33	33	32	31	31
Finnország	41	42	45	45	40	39	40	42	42	41
Franciaország	30	30	31	31	31	30	30	29	28	28
Görögország	25	24	24	24	23	20	16	13	12	13
Hollandia	65	66	68	69	68	63	61	61	60	59
Horvátország	26	26	27	28	27	24	21	17	15	18
Írország	49	50	51	46	37	32	30	28	29	28
Izland	71	72	74	72	62	62	63	65	70	69
Lengyelország	23	24	26	27	27	26	25	25	24	26
Lettország	32	35	38	37	28	25	26	29	30	33
Litvánia	21	24	25	26	21	18	19	22	25	28
Luxemburg	25	23	23	24	27	21	21	22	22	20
Magyarország	22	22	21	20	18	18	18	18	20	24
Málta	45	45	47	47	44	44	45	44	46	46
Németország	42	44	45	47	46	46	48	47	47	46
Norvégia	53	52	55	57	53	51	51	52	52	50
Olaszország	26	25	25	24	22	20	19	19	16	16
Portugália	35	35	34	34	31	28	27	23	22	22
Románia	25	24	24	25	25	24	23	24	23	23
Spanyolország	39	40	39	36	28	25	22	18	17	17
Svájc	60	63	63	62	62	63	63	62	62	62
Svédország	39	40	42	42	38	39	41	40	42	43
Szlovákia	26	26	28	26	23	21	20	20	20	22
Szlovénia	34	35	38	38	35	34	32	27	27	27

Az adatok alapján megállapítható, hogy leggyakrabban 18 éves korban kezdenek el kereső tevékenységet végezni Magyarországon a fiatalok, azonban míg 2000-ben a 15-19 évesek 34,9 százaléka, addig 2004-ben csak a 18 százaléka, 2008-ban a 24 százaléka, 2012-ben pedig a 18 százaléka dolgozott már 17 éves korában. Az adatok alapján azt érzékelhetjük, hogy

az első munkavállalás időszaka lassan kitolódik. Ezt támasztja alá Matheika (2013) is, mikor megjegyzi, hogy a magyarországi diákok – nemzetközi összehasonlításban – igen alacsony hányada végez munkát tanulás mellett.

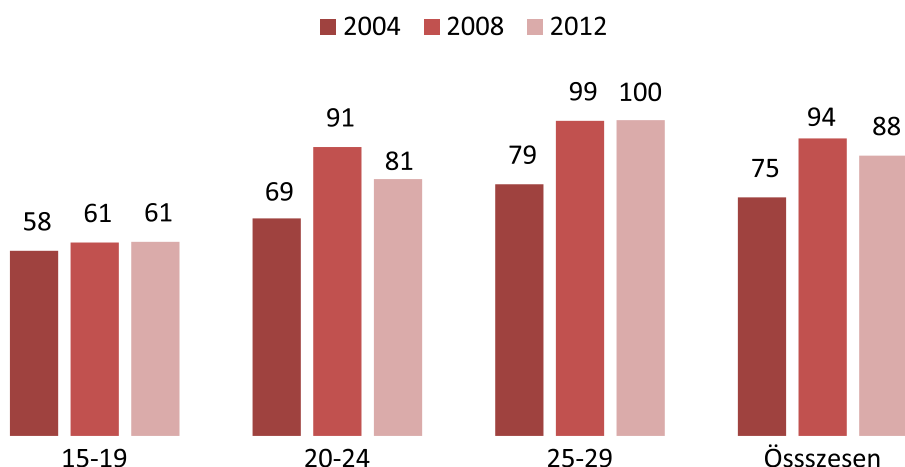
3. táblázat: Hány évesen vállalt először három hónapnál hosszabb idejű kereső tevékenységet ($N_{2000}=4901$; $N_{2004}=4288$; $N_{2008}=4108$; $N_{2012}=3764$, százalékos megoszlás)

	2000			2004			2008			2012		
	15-19	20-24	25-29	15-19	20-24	25-29	15-19	20-24	25-29	15-19	20-24	25-29
16	10	4	5	12	2	3	21	4	3	9	3	2
17	35	20	22	18	9	13	24	7	7	18	5	4
18	38	28	29	37	18	17	36	24	22	37	25	19
19	13	19	15	20	21	16	10	22	17	17	24	18
20	0	13	8	0	18	13	3	17	15	1	18	15

A 3. ábra korosztályi bontásban mutatja a fiatalok átlagos havi nettó jövedelmét¹. A 15-19 évesek esetében lassú növekedést figyelhetünk meg a nettó jövedelem tekintetében, amely a másik két korcsoportra nem jellemző. Ott az látható, hogy a legmagasabb értéket a válság előtt, 2008-ban érték el, majd 2012-re az ismét kezdi megközelíteni a 2008-as szintet. Természetesen az adatok értelmezéséhez figyelembe kell venni számtalan tényezőt, amely a nettó jövedelem reálértékét befolyásolja (pl. infláció, minimálbér változása², fogyasztói árindexek³). Az aktuális évben érvényes minimálbér tükrében megállapítható, hogy míg 2004-ben minden korosztályban meghaladta az átlagkereset a minimálbért, addig 2008-ban már a 15-19 évesek átlaga nem érte el az adott évben érvényes minimálbért, 2012-ben már a 20-24 éves korosztály átlaga sem (3. ábra).

- 1 A magyar ifjúságkutatás 2000-es kutatásban ez a kérdés csupán kategóriák megadásával szerepelt, amelyből átlagot nem tudunk számítani, viszont a 2004-es, 2008-as és 2012-es adatbázisokban már megtalálható a pontos adat, így ezek összehasonlíthatóvá válnak.
- 2 A minimálbér 2004 január 1-jén 53.000 Ft, 2008-ban 69.000 Ft, míg 2012-ben 93.000 Ft volt. (Forrás: KSH, 2015b)
- 3 Csak hogy érzékeltessük a változásokat: ha 100 százaléknak vesszük a 2000-es fogyasztóiár-indexet, akkor ehhez képest 2004-re ez 128,58 százalékra, 2008-ra 158,59 százalékra, míg 2012-re 190,36 százalékra nőtt. (Forrás: KSH, 2015c)

3. ábra: Mennyi (volt) az Ön munkája, vállalkozása után kapott átlagos havi nettó jövedelme [eFt]? ($N_{2004}=2549$; $N_{2008}=2961$; $N_{2012}=3197$)

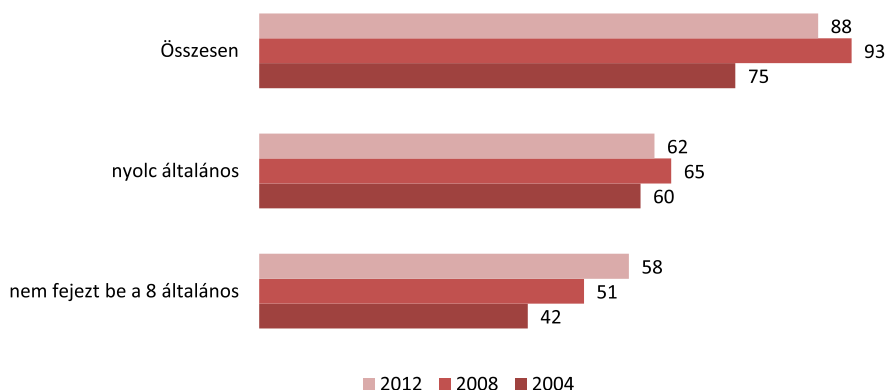

Ez utóbbi kérdést érdemes a legmagasabb iskolai végzettség tekintetében is elemezni, azonban itt több módszertani megfontolást is figyelembe kell venni. Egyrészt a rendelkezésre álló adatbázisok nem egységesen ugyanazzal a kategória rendszerrel dolgoznak az egyes legmagasabb iskolai végzettség megjelölése kapcsán, így ezt egységesíteni kellett. Másrészt pedig a jogszabályi környezet változása kapcsán – a bolognai képzési rendszer bevezetésével – 2005-től megjelennek a BA és MA képzések, míg közben jelentős marad a rendszerben a korábbi rendszerű főiskolai és egyetemi képzésre járók aránya is, amit az összehasonlításoknál figyelembe kell venni. A végzettségek osztályozására az alábbi kategóriákat használjuk: kevesebb, mint 8 általános osztály, 8 általános osztály, szakmai középfokú végzettség (ide tartozik minden szakközépiskolai, szakképző, szakiskolai, technikumi végzettség), gimnáziumi érettségi, középfokú szakképzés (érettségi utáni, középfokú szakképzések), felsőfokú szakképzés (felsőfokú képesítést adó szakképesítések, nem azonos a később a felsőoktatás hatáskörébe sorolt felsőfokú szakképzésekkel), korábbi rendszerű főiskolai (a Bologna-rendszer bevezetése előtti főiskolai képzést is ezzel a kategóriával illetjük), korábbi rendszerű egyetemi (a Bologna-rendszer bevezetése előtti egyetemi képzést is ezzel a kategóriával illetjük), BA, MA, PhD⁴.

4 Bár megjelenik a PhD végzettség is, de itt az elemszám olyan elenyésző, hogy ezt nem érdemes vizsgálni.

Az alábbiakban az átlagkereseteket végzettségek szerint mutatjuk be. Először (4. ábra) az alapfokú végzettséggel nem rendelkező és a 8 általánost elvégzettek havi nettó átlagkeresetét vizsgáljuk. Láthatjuk, hogy a szóban forgó csoport átlagkeresete elmarad a teljes minta átlagkeresetétől, illetve ha rávetítjük a minimálbér adatokat, akkor megállapíthatjuk, hogy a nyolc általánost végzettek 2004-ben még elérték a minimálbér összegét, 2008-ban és 2012-ben már jóval ez alatt kerestek.

4. ábra: Az alapfokú végzettséggel nem rendelkezők és a nyolc általánost végzett fiatalok havi nettó átlagjövedelme [eFt] (2004-2012) ($N_{2004}=2480$; $N_{2008}=2956$; $N_{2012}=3193$)

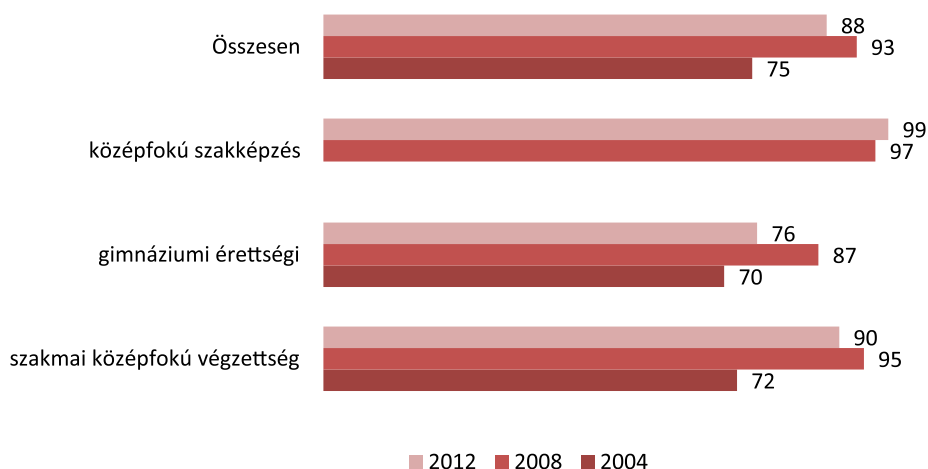

A következő ábra (5. ábra) a középfokú végzettséggel rendelkezők havi nettó átlagjövedelmét mutatja. A középfokú végzettséggel rendelkező fiatalok a teljes minta átlaga körül mozognak. A gimnáziumi érettségivel rendelkezők átlagosan hasonló jövedelemmel rendelkeztek 2004-ben, mint a szakmai középfokú végzettséggel rendelkezők, azonban 2008-ra és 2012-re egyre nagyobb különbség alakult ki a két csoport között. Míg 2008-ban ez a különbség statisztikailag nem szignifikáns ($p=0,176$)⁵, addig 2012-ben már igen ($p<0,001$)⁶. A minimálbérrel való összehasonlításban megállapíthatjuk, hogy 2004-ben és 2008-ban a középfokú végzettséggel rendelkezők többet kerestek átlagosan, mint az adott évben érvényes minimálbér, viszont 2012-ben csak a középfokú szakképzettséget szerzett fiatalok érték el ezt a szintet.

5 A Mann-Whitney próba a két csoport viszonylatában szignifikáns eltérést mutatott ($p<0,001$).

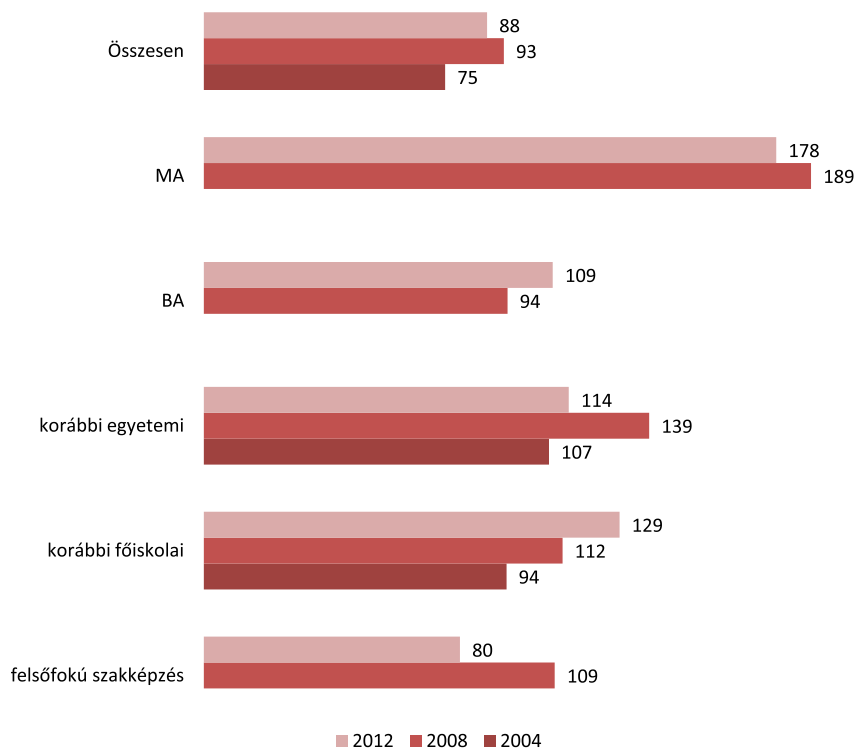
6 A Mann-Whitney próba alapján a szakmai középfokú végzettséggel rendelkezők és a gimnáziumi érettségivel rendelkezők csoportja nem különbözik egymástól szignifikánsan ($p=0,176$).

5. ábra: A középfokú végzettséggel rendelkező fiatalok havi nettó átlag-jövedelme [eFt] (2004–2012) ($N_{2004}=2480$; $N_{2008}=2956$; $N_{2012}=3193$)

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők a teljes mintaátlag körül, vagy a fölött mozogtak (6. ábra). A főiskolai, illetve a BA-s végzettségi átlagot meghaladták az egyetemi, illetve MA végzettség átlagértékei, kivéve 2012-ben, amikor a főiskolai végzettségűek átlagkeresete haladta meg az egyetemi végzettségűek átlagkeresetét. 2008-ban a főiskolai és egyetemi végzettségűek is túllépték a BA végzettségűek átlagkeresetét, de messze elmaradtak az MA végzettségűek átlagkeresetétől. A minimálbért csupán 2012-ben a felsőfokú szakképzéssel rendelkezők nem érték el, minden más csoport, minden vizsgált évben a minimálbér fölötti átlaggal rendelkezett.

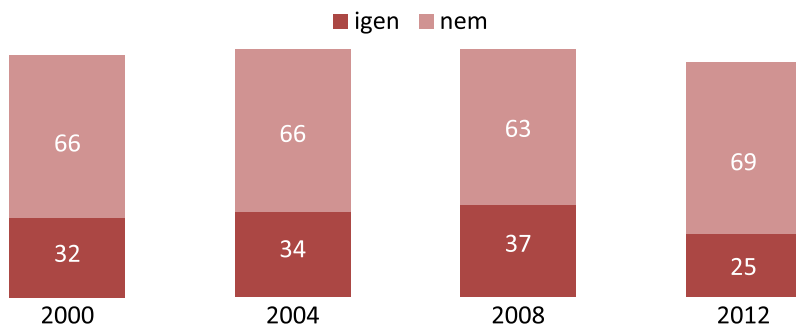
6. ábra: A felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok havi nettó átlagjövedelme [eFt] (2004-2012) ($N_{2004}=2480$; $N_{2008}=2956$; $N_{2012}=3193$)

III. Munkanélküliség

Az ifjúsági munkanélküliség globális szinten 2011-ben 12,3 százalékra csökkent, majd 2012-ben 12,4 százalékra, 2013-ben pedig 12,6 százalékra nőtt. Az előrejelzések szerint 2018-ra ez az érték várhatóan 12,8 százalék lesz, jelentős regionális diszparitással (a fejlett országokban tapasztalható javulást az ázsiai országokban várható romlás fogja kompenzálni) (ILO, 2013). A rendelkezésre álló adatbázisok alapján azt láthatjuk (7. ábra), hogy 2000 és 2008 között folyamatosan növekedett azon fiatalok aránya, akik voltak már akár regisztrált, akár regisztrálatlan munkanélküliek (32 százalékról, 37 százalékra), viszont az arány 2012-ben visszaesett (25 százalékra).

7. ábra: Volt-e már munkanélküli? (2000-2012)

(N₂₀₀₀=7886; N₂₀₀₄=7835; N₂₀₀₈=5212; N₂₀₁₂=7995; százalékos megoszlás)

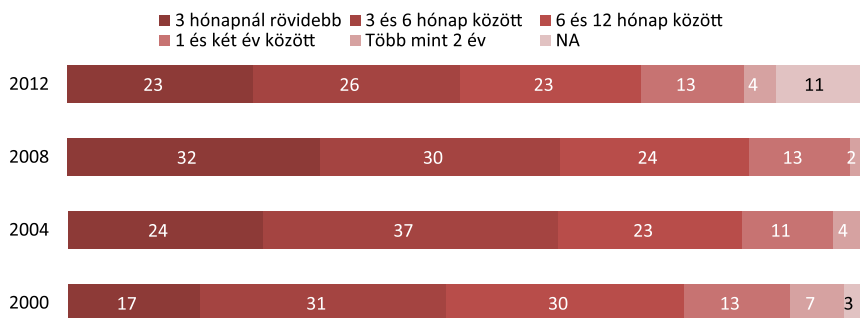
Látható, hogy az idő előrehaladtával egyre növekszik a munkanélküli alkalmak száma a fiatalok életében (4. táblázat). Míg 2000-ben csak 5 százalék volt háromszor munkanélküli, addig 2012-ben már 9 százalék, illetve négyszer volt munkanélküli 2000-ben 2 százalék, míg 2012-ben 3 százalék. Még szemléletesebbé teszi a képet, ha egy súlyozott viszonytszámot nézünk, amely az egyes százalékos értékek és a munkanélküli időszakok számosságának szorzata. Az ebből képzett súlyozott összeg jól mutatja a növekvő tendenciát.

4. táblázat: Hányszor volt munkanélküli? (2000-2012) (N₂₀₀₀=2652; N₂₀₀₄=2621; N₂₀₀₈=1857; N₂₀₁₂=2024; százalékos megoszlás és súlyozott összeg)

Hányszor volt munkanélküli?	2000	2004	2008	2012
1	72 (0,7160)	68 (0,6770)	59 (0,5920)	58 (0,5820)
2	19 (0,3740)	24 (0,4780)	26 (0,5180)	23 (0,4600)
3	5 (0,1350)	5 (0,1470)	9 (0,2580)	9 (0,2820)
4	2 (0,0600)	2 (0,0680)	3 (0,1080)	3 (0,1240)
5	0,4 (0,0200)	1 (0,0450)	1 (0,0500)	2 (0,0900)
6+	1 (0,0780)	1 (0,0540)	1 (0,0720)	1 (0,0540)
Súlyozott összeg:	1,38	1,47	1,60	1,59

Azt is érdemes megnézni, hogy milyen hosszú időszak volt a munkanélküliség a fiatalok életében (8. ábra). Láthatjuk, hogy átlagosan a 3 és 6 hónap közötti munkanélküliségi időszak a legjellemzőbb a fiatalok esetében a vizsgált években, kivéve 2008-at. A 2000-es évben volt a leghosszabb az átlagos munkanélküliségi időszak, ez az arány azonban 2012-re mérséklődött.

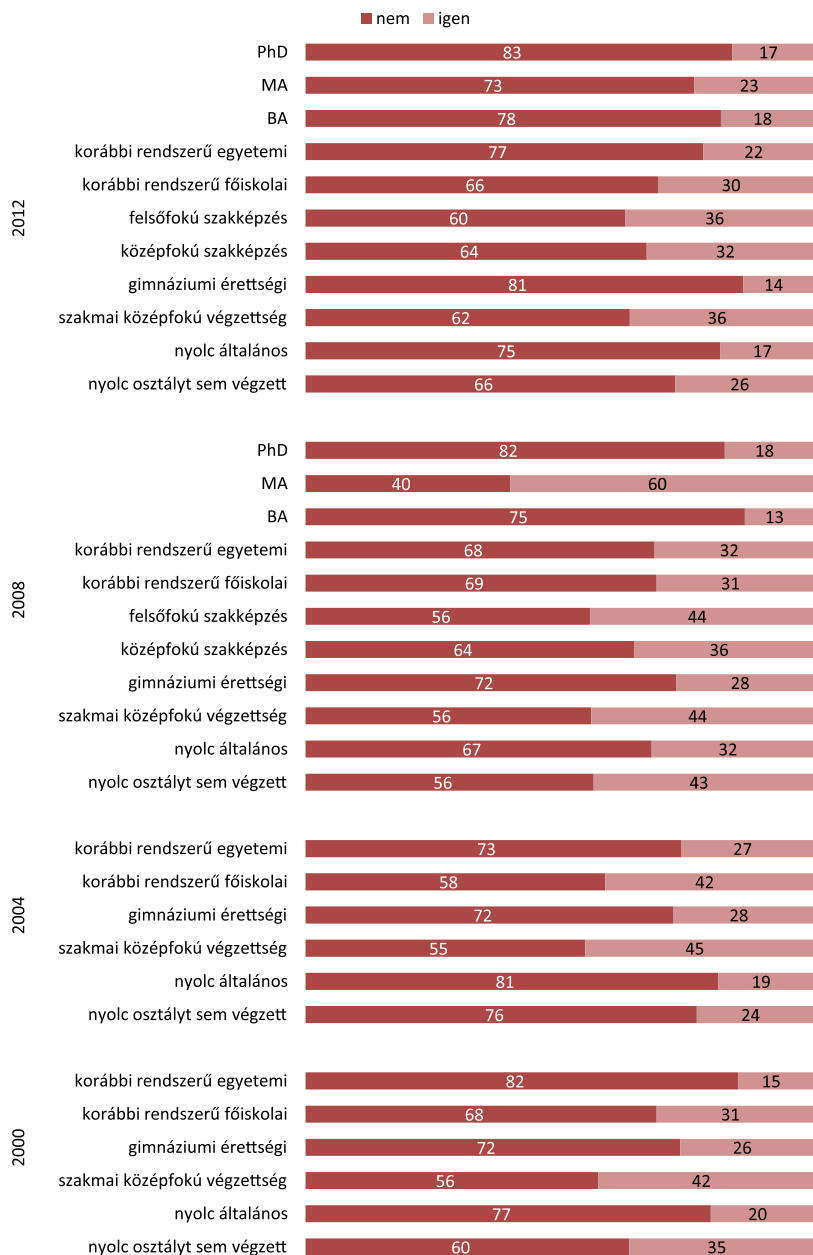
8. ábra: A munkanélküliségi időszak hossza a fiatalok körében (2000-2012) ($N_{2000}=2649$; $N_{2004}=2597$; $N_{2008}=1824$; $N_{2012}=2024$; százalékos megoszlás)

Megfigyelve a munkanélküli státuszt a legmagasabb iskolai végzettség szerinti bontásban is (9. ábra) kijelenthető, hogy egyedül 2008-ban az MA végzettségűek esetében magasabb az aránya azoknak, akik megtapasztalták a munkanélküliséget, azoknál, akik nem (60-40 százalék). A középfokú végzettséggel nem rendelkezők 2004-re mutató fellendülését megtöri a 2008-as válság, azonban ez az érték 2012-re visszaáll a 2000-es állapot körüli mértékre. A gimnáziumi érettségivel rendelkezők esetében 2012-ben egy jelentős növekedés állt be, 81 százalékra emelkedett azok száma, akik nem voltak még munkanélküliek. A felsőfokú végzettségűek esetében 2000-ben és 2004-ben jellemzően az egyetemi végzettséggel rendelkezők kisebb arányban tapasztalták meg a munkanélküliséget, mint a főiskolai végzettséggel rendelkezők, azonban ez az arány 2008-ra és 2012-re kiegyenlített.

9. ábra: A munkanélküliség megtapasztalása a legmagasabb iskolai végzettség alapján 2000 és 2012 között

(N₂₀₀₀=7878; N₂₀₀₄=7609; N₂₀₀₈=5196; N₂₀₁₂=7940; százalékos megoszlás)

Az ifjúságkutatások alapján rendelkezésre álló munkanélküliségi adatok nem összevethetőek, így az idősoros elemzés elvégzése a maga teljességében nem lehetséges.

IV. Munkaerő-piaci életút és tervek

A fiatalok munkaerő-piaci életútját és terveit sok sztereotípiá övezi, kezdve a gyakori munkahelyváltástól, a bölcsész végzettségűek alulfoglalkoztatottságáig.

Megvizsgálva, hogy a fiatalok hány 3 hónapnál hosszabb, nem szünidei munkahellyel rendelkeztek életük során, a következő képet kapjuk (5. táblázat).

5. táblázat: Hány munkahellyel rendelkeztek a fiatalok az adatfelvétel időpontjáig (3 hónapnál hosszabb idejű munkavégzés, szünidei munkát leszámítva) 2000 és 2012 között

($N_{2000}=4883$; $N_{2004}=4228$; $N_{2008}=4579$; $N_{2012}=4437$; átlagértékek)

	2000	2004	2008	2012
Munkahelyek száma (átlag)	2,1	2,1	2,1	1,7

2000 és 2008 között növekszik a munkahelyek számának átlaga, tehát a fiatalok egyre nagyobb arányban rendelkeznek egy vagy több munkaviszonnyal. Ezt a tendenciát feltehetőleg a válság megtörte, 2012-ben átlagosan 1,66 munkahelyük volt a fiataloknak.

Az életút és tervek szempontjából érdekes lenne összevetni a munkahellyel kapcsolatos elégedettségi tényezőket (6. táblázat), azonban ezek az adatok csak a 2000-es és a 2004-es adatbázisban szerepelnek. Hasonló tényezők a 2008-as és a 2012-es adatbázisban a munkahely választás során fontosnak ítélt elemek (7. táblázat) keretében jelennek meg. Így ezek idősorosan nem összehasonlíthatóak, de ha egymás mellé tesszük őket, akkor az tanulságos lehet a fiatalok munkahely-választásával kapcsolatosan. Az elégedettség szempontjából az alábbi tényezők vizsgálhatjuk: fizetés, a munka önállósága, a munkaidő beosztása, a munka érdekessége, a munkakörülmények, a szakmai és hivatali előrelépés, a munkahelyi bánásmód. A munkahely-választás keretében fontos tényezők közül az alábbiakat tudjuk vizsgálni: jó fizetés,

önálló munkavégzés, jó időbeosztás, érdekes munka, jó munkakörülmények, kevés stressz, szakmai fejlődési lehetőség, előrejutási lehetőségek, társadalmilag hasznos munka, biztos munkahely, lakóhelyhez közel lévő munkahely és munkáltató/cég hírneve (csak a 2012-es adatbázisban). A munkahelyi elégedettség kapcsán azt láthatjuk, hogy a 2000-es adatok szerint a leginkább a fizetésükkel voltak elégedettek a fiatalok, legkevésbé pedig a munkahelyi bánásmóddal. 2004-ben viszont ez a viszony megfordult, a leginkább a munkahelyi bánásmóddal elégedettek a fiatalok, míg legkevésbé a szakmai előrejutással.

6. táblázat: Elégedettség különböző munkahelyi tényezőkkel 2000 és 2004 között ($N_{2000}=3772-3820$; $N_{2004}=3260-3459$; átlagértékek) (1-egyáltalán nem elégedett, 5-teljesen elégedett)

Tényezők	2000	2004
elégedett-e fizetésével	3,1	3,0
munka önállóságával	2,3	4,0
munkaidő beosztásával	2,4	3,7
munka érdekességével	2,4	3,7
munkakörülményekkel	2,5	3,7
szakmai előrejutás	3,2	3,2
hivatali előrejutás	3,4	2,8
munkahelyi bánásmód	2,3	4,0
átlagértékek	2,6	3,5

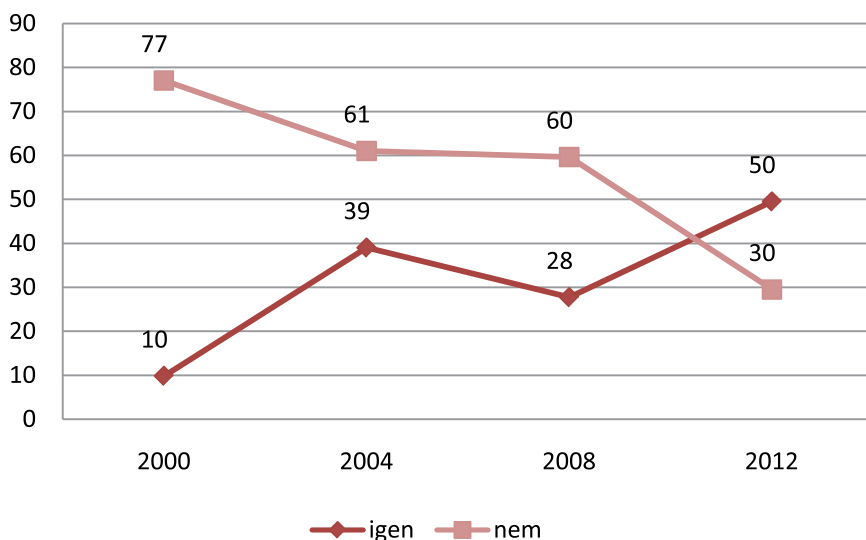
Ha ezen tényezők fontosságát vizsgáljuk meg (2008-as és 2012-es adatok esetében lehetséges az összevetés), akkor azt láthatjuk, hogy mind 2008-ban, mind 2012-ben a legfontosabb tényező a munkahely választásánál a jó fizetés és a biztos munkahely volt. A legkevésbé fontos tényezők között 2008-ban és 2012-ben egyaránt a társadalmilag hasznos munka végzése és a lakóhelyhez közel lévő munkahely (és a munkáltató hírneve) szerepeltek.

7. táblázat: Munkahelyválasztásnál fontos tényezők a fiatalok körében 2008 és 2012 között ($N_{2008}=1981-1988$; $N_{2012}=8000$; átlagértékek)

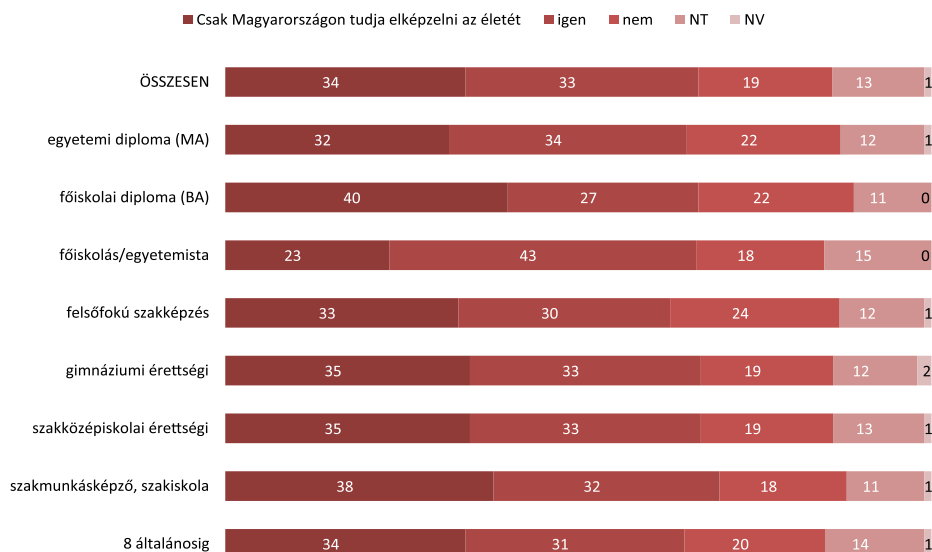
Tényezők	2008 (1-egyáltalán nem fontos; 4-nagyon fontos)	2012 (1-egyáltalán nem fontos; 5-nagyon fontos)
jó fizetés	3,8	4,6
önálló munkavégzés	3,3	4,2
jó időbeosztás	3,4	4,3
érdekes munka	3,4	4,2
jó munkakörülmények	3,6	4,4
kevés stressz	3,4	4,1
szakmai fejlődési lehetőségek	3,4	4,2
előrejutási lehetőségek	3,3	4,1
társadalmilag hasznos munka	3,0	3,7
biztos munkahely	3,8	4,6
lakóhelyhez közel lévő munkahely	3,1	3,9
munkáltató/cég hírneve	NA	3,6

Napjainkban a gazdaságilag aktív munkaerő külföldre vándorlása különösen fontos probléma, amely kifejezetten érinti a fiatalokat. Bár a rendelkezésünkre álló adatbázisokból közvetlen adat nem nyerhető, érdemes a tendencia megfigyelése (10. ábra). Míg 2000-ben, az Európai Unióhoz való csatlakozás előtt a fiatalok 77 százaléka úgy gondolta, hogy nem tervez külföldi munkavállalást, addig ez az arány 2004-2008-ra 60 százalékos körüli értékre csökkent, 2012-re pedig 30 százalékosra. 2012-ben a külföldi munkavállalást tervezők aránya meghaladja azokat, akik nem terveznek ilyen tevékenységet. Ez az arány pedig vélhetőleg 2014-re még jobban növekedett. Ezt támasztja alá a TÁRKI idősoros adataira támaszkodva a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete is (Felek, é. n.).

10. ábra: Külföldi munkavállalási tervek a fiatalok körében (2000–2012)
($N_{2000}=1453$; $N_{2004}=7400$; $N_{2008}=7925$; $N_{2012}=5293$; százalékos megoszlás)

A 2012-es adatokban már éreztetetheti a hatását néhány olyan társadalmi, gazdasági változás, amely az érzékelt magyarországi elvándorlási hullámot okozhatja. Ennek kapcsán megnézzük a külföldi munkavállalási terveket a legmagasabb iskolai végzettség tekintetében (11. ábra). Egyedül a PhD végzettséggel rendelkezők esetében figyelhetjük meg azt, hogy nagyobb arányban vannak azok, akik nem terveznek külföldi munkavégzést. A legnagyobb arányban a gimnáziumi érettségivel, a korábbi rendszerű egyetemi végzettséggel és a BA diplomával rendelkezők gondolkoznak külföldi munkavégzésben.

11. ábra: Külföldi munkavégzés tervezése a legmagasabb iskolai végzettség szerint (2012) ($N_{2012}=5249$; százalékos megoszlás)

V. Összegzés

A fiatalok munkaerő-piaci helyzete és lehetőségei kiemelt kutatási témának számít, hiszen a felnövekvő nemzedék sorsának vizsgálata elengedhetetlen ahhoz, hogy megértsük, milyen gazdasági és társadalmi folyamatok zajlanak a társadalomban. A rendszerváltás vesztesei a fiatalok voltak, a magas munkanélküliség őket sújtotta a legmarkánsabban. Az elmúlt negyedszázadban többé-kevésbé javuló tendencia volt megfigyelhető, egészen a 2008-as gazdasági világválságig, amely megtörte ezt a trendet.

A flexibilitás és a projekt alapú munka korában a diploma sem védi meg feltétlenül a fiatalokat a munkanélküliségi időszakoktól, a fiatalok nagy része átesik ilyen periódusokon, ám a munkanélküli időszak hossza lényegesen kisebb az alacsonyabb iskolai végzettségűekhez képest. Érdekes tendencia, hogy a fiatalok havi nettó átlagkeresetei egyre inkább elmaradnak a minimálbértől, ezt a szintet csak 25 éves korukra haladják meg. Ezen túlmenően 2012-re egyre inkább tapasztalható volt a gimnáziumi érettségi devalválódása és a szakmai képzettség felértékelődése a keresetek tekintetében. Továbbá megfigyelhető a tendencia, hogy a fiatalok egyre nagyobb aránya tervez külföldi munkavégzést.

Irodalom

- Artner, A. (2013): A fiatalok munkanélküliségének kérdéséhez Európa példáján keresztül. *Közgazdasági Szemle*, 60. 1370-1392. http://epa.oszk.hu/00000/00017/00209/pdf/EPA00017_kozgazdasagi_szemle_2013_12_1370-1392.pdf
- Eurostat (2015): Youth employment rate by sex, age and country of birth. http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=yth_empl_020&lang=en
- Feleky, G. A. (é. n.): A fiatalok harmada tervez külföldre menni. http://www.tarki.hu/hu/news/2014/kite-kint/20140408_fiatalok.html
- Ferge, Zs. (2012): Beszélgetés Ferge Zsuzsával – Prekariátus és Magyarország. *Fordulat*, 5. 19. 116-126. http://epa.oszk.hu/02100/02121/00017/pdf/EPA02121_fordulat_19_116-126.pdf
- Galasi, P.– Varga, J. (2005): *Munkaerőpiac és oktatás*, Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Gere, I. (2001): Ifjúsági munkanélküliség: a probléma jellemzése, eddigi intézkedések hatása, további tendenciák. In: Frey, M. (szerk.) *EU-konform foglalkoztatáspolitikai*, Budapest: OFA.
- ILO (2013): *Global Employment Trends for Youth 2013. A generation at risk*. ILO, Geneva. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_212423.pdf
- Kelemen, Zs.– Rakovics, M. (2013): Kérdések a prekariátusról, mint új osztályról és kategóriáról, Pierre Bourdieu társadalomelméletének tükrében. In: Bezsenyi, T. – Demeter, E. – Horzsa, G. – Meixner, B. – Péntényi, S. – Szekeres, B. (szerk.) *Kötetlen. Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium tanulmánykötete*. Budapest: ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium, 13-22.
- Kolosi, T.- Keller, T. (2010): Kikristályosodó társadalomszerkezet. In: Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 2010*. Budapest: TÁRKI, 105-138.
- KSH (2015a): 2.1.13. Foglalkoztatási ráta korcsoportok szerint, nemenként (1998-). http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qf016.html
- KSH (2015b): 2.1.50. Minimálbér (1992-). https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli041.html
- KSH (2015c): 3.5. Fogyasztóiár-indexek (1960-). https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosz-szu/h_qsf001.html
- Laki, L. (2002): Munkaerő-piaci helyzet, gazdasági aktivitás, foglalkoztatottak, földbirtoklás és vállalkozás. In: Szabó, A. – Bauer, B. – Laki, László (szerk.) *Ifjúság 2000 tanulmányok*. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutatási Intézet, 61-115.
- Laki, L. (2011): Fiatalok a munkaerőpiacon. In: Bauer, B. – Szabó, A. (szerk.) *Arctalan (?) Nemzedék. Ifjúság 2000-2010*, Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 115-130.
- LaVakque-Manty, M. (2012): Hogy bukkanhatunk elméleti fogalmakra a való világban? A prekariátus esete. *Fordulat*. 19. 53-74.
- Matheika, Z. (2013): Az ifjúsági munkanélküliség magyarországi sajátosságai. http://www.fesbp.hu/common/pdf/tanulmany_tarki.pdf
- Nagy, Á. (2013): Az ifjúsági korosztályok meghatározásának egyéni életúton alapuló paradigmája. In: Székely, L. (szerk.) *Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet*, Budapest: Kutatópont
- Nagy, Gy. (2000): Munkanélküliség a kilencvenes években. In: Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. – Vukovich, Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 2000*. Budapest: TÁRKI, 79-98.
- OECD (2012): *OECD Skills Strategy. Better Skills, Better Jobs, Better Lives: A Strategic Approach to Skills Policies*. OECD, Paris. <http://skills.oecd.org/documents/OECDSkillsStrategyFINALENG.pdf>
- OECD (é. n.): Youth not in employment, education or training (NEET) 15.29 year-olds, % in same age group, 2013. <https://data.oecd.org/chart/4nNt>
- Standing, G. (2012): Prekariátus. Lakosokból állampolgárok? *Fordulat*. 19. 29-51.
- Vaskovics, L. (2000): A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. *Szociológiai Szemle*, 4. 3-20. <http://www.szociologia.hu/dynamic/0004vaskovics.htm>

Szabad és még szabadabb idők¹

Szabadidős terek és tevékenységek változása

Nagy Ádám – Fazekas Anna

I. Elméleti keretek

Szabadidő a cselekvőben

A felnövekvő generáció „társadalomképessé” alakítására különböző korok, különböző kultúrák, különböző társadalmi csoportok más- és más tereket, színtereket, személyeket különítettek, különítenek el. Mára úgy tűnik, hogy napjainkban a (részben mediatisztált) szabadidős terep a családdal és az iskolával egyenrangú szocializációs ágensként jelenik meg, hiszen mind társadalmi hatókörében, mind az egyén időfelhasználását és ennek intenzitását tekintve, mind szabályrendszerének egyedi mivoltában szerepe összemérhető ezekkel² (Nagy-Trencsényi, 2012).

Manapság, amikor végérvényesen értelmét veszítette a „8 óra munka, 8 óra pihenés, 8 óra szórakozás” típusú időfelosztás is – s hol vagyunk már a „látástól vakulásig” gazdasági és ebből következő erkölcsi parancsától – a szabadidő a modernből a posztmodern társadalomba való átmenet mentén újraartikulálódik (Azzopardi-Furlong-Stalder, 2003), s tulajdonképpen már nem magát az időt, hanem annak felhasználását jelenti. Ekként a szabadidő nem az időben, és nem a cselekvésben, hanem a cselekvőben létezik (Kelly, 1982), így a

1 A cikk a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

2 Az időmérlegekből az derül ki, hogy a fejlett országokban a mindennapi élet rohamléptekkel javul. Jövedelmet és szabadidőt tekintve (valamint iskolázottságot, munkakörülményeket, lakásviszonyokat, életkörülményeket nézve is) még a szegényebbeknek is dupla annyi a „vagyonuk”, mint volt a második világháború után. A kutatások a fejlettnak mondott országok polgárainak szabadidejét elég hasonló szerkezetűnek tartják: 25 százalék munka, 25 százalék szabadidő, 50 százalék egyéb társadalmi-fiziológiai szükségletek (benne az alvással; evés, öltözködés, közlekedés, családi kötelezettségek, szexualitás).

szabadidő inkább személyes elkötelezettség, mintsem a domináns körülmények kínálta lehetőség (Schultze et al, 1991)³.

Összegezve különböző szabadidős klasszifikációkat, az a kép rajzolódik ki, hogy a szabadidőnek az egyén szintjén négyféle funkciót tulajdoníthatunk. Ezek:

- A szabad (ön)fejlesztés funkciója, amely elsősorban a személyiségfejlődést szolgálja az egészségorientáción, magaskultúrán stb. keresztül;
- Az önkifejezés-önmegvalósítás funkciója: legyen ez játék, alkotás, a társas kapcsolatok vagy az érzelmi élet kiteljesedéséhez való hozzájárulás;
- A feltöltődés funkciója, amely a pihenést-rekreációt-lazítást foglalja magában;
- A szórakozás funkciója, amely az élmények keresésének biztosításához járul hozzá.

Szabadidős és időháztartás-vizsgálatok

Az egyéneket jellemző szabadidős attribútum tekintetében a nemzetközi kutatások általában négy clustert találnak, amelyek bár más-más elnevezések alatt, de úgy tűnik, hogy a szabadidő-felhasználást tekintve általános jellegzetességekkel bírnak (a vizsgálat több országban és időben hasonló eredménnyel zárult, értelmezhető társadalmi csoport vagy aktivitás szempontjából):

- Passzívak (low-brow (Peterson, 1981), sétálók): nem aktívak a szabadidő-eltöltésben, legfeljebb a barkácsolás és a „sétálás” a tevékenységük. Jellegzetesen munkások vagy mezőgazdasági alkalmazottak, marginalizálódottak;
- Rekreációsok (middle-brow (Peterson, 1981), szórakozás-fogyasztók (Wiesand, 2000)): szabadidős-tevékenységük család és sportközpontú, kulturális tevékenységekre a populáris kultúra jellemző (tv-nézés, vásárok, bálók látogatása). Jórészt alkalmazottakból áll és ez a réteg a népesség csaknem felét teszi ki. Alapvetően befelé fordulók és élvezik a fogyasztói társadalom gyümölcsét;

3 Arra vonatkozik, amit önmagunkra fordítunk, és egyszerre a személyes identitáshoz (szabad akarat, választási szabadság) és kollektív jelentésmezők-társadalmi kategóriákhoz (kényszer hiányához, gazdasági-kulturális-kapcsolati tőkéhez) is köthető (Azzopardi-Furlong-Stalder, 2003).

- Műveltek (felhalmozók (Peterson, 1981), fogyasztók, mindenevők (Wiesand, 2000)): a kultúra, de annak nem elsősorban a magaskultúra elemeiből választók. Közélet iránt érdeklődők, aktívak a politikai és a civil társadalmi életben;
- Kiváltságosak (high-brow (Peterson, 1981), lelkesek (Wiesand), autonómok (Vitányi)): a magaskultúra fogyasztói, szabadfoglalkozásúak, értelmiségiek, vezetők, politikusok, hivatalnokok.

Ezt a modellt használva Vitányi Iván (Vitányi, 1993; Vitányi, 1995) a szabadidős viselkedési típusokat négy elemre osztja fel. Ehhez tudnunk kell, hogy a szabadidős tevékenységekben ma már egyre inkább az értékorientáció-életmód dimenziók a meghatározók és csökken a foglalkozás-jövedelem tengely fontossága:

- Passzív szabadidő: ebben a szegmensben szabadidőnkben nem csinálunk semmit (legfeljebb tv-t nézünk, házimunkát végzünk, vagy kocsimba megyünk);
- Rekreatív szabadidő: szabadidőnk ezen részét felüdülésre használjuk, a könnyű műfajokat részesítve előnyben;
- Akkumulatív szabadidő: széles érdeklődési körrel, általános jelleggel, a kipróbálás attitűdjét előtérbe helyezve, nem elköteleződő magatartás jellemzi ezt a szegmenst;
- Inspiratív szabadidő: a magasabb kultúrával töltött szabadidő (önmagát építő értékeket ápoló időszak)

Ezen elméleti megfontolások tükrében próbáljuk meg az elmúlt negyedszázad szabadidős tereinek tevékenységeinek vizsgálatát elvégezni. Kérdéseink ennek megfelelően a következők:

- Hogyan változtak a szabadidős terek az elmúlt negyedszázadban (lát-ni fogjuk, hogy adataink ennél jóval szűkebb időszakról adnak csak információt)?
- Hogyan változott a fiatalok szabadidős tevékenység-szerkezete, abból rajzolható-e ki valamifajta trend? Visszavezethető-e az a Vitányi féle elméletre? Igazolja-e a teóriát a fiatalok szabadidős tevékenység-szerkezete?

Adatforrások

A kutatási kérdéseink megválaszolásához az *Ifjúság2000*, *Ifjúság2004*, *Ifjúság2008*, valamint a *Magyar Ifjúság 2012* adatfelvételek adataira támaszkodtunk. Emellett a 2000-es éveket megelőző időszak sajátosságainak megismeréséhez Falussy Béla, Vukovich György, illetve Hunyadi Zsuzsa elemzéseit használtuk fel. A nemzetközi összehasonlításhoz az Eurostat adatbázisa és a tematikus Eurobarometer jelentések adták a kiindulópontot.

II. Szabadidő az elmúlt negyedszázadban

A szabadidő mennyiségének időbeli változása

A múlt század második felében a munkanapok és a munkaidő folyamatos csökkenése mellett a szabadnapok számának növekedése határozta meg a szabadidő mennyiségét (Falussy, 2004). Ám a hetvenes évek végétől a kilencvenes évek közepéig tartó időszakban jellemző reálbércsökkenés nem tette lehetővé a munka alól felszabadult órák teljességében szabad felhasználását. Az anyagi nehézségek egyre több család életében megkövetelték a jövedelemkiegészítő tevékenységeket, azaz a másod-, illetve a harmadállások vállalását. 1993-ban a termelő munkaidő mennyiségének egynegyedét tették ki a jövedelemkiegészítő tevékenységek (Falussy-Vukovich, 1996). A többletjövedelem-szerzés háttérbe szorulásával azonban nem járt együtt az aktív, rekreatív szabadidő növekedése. Egyre inkább a televízió vette át az uralmat a szabadidő felett, miközben a sportolásra, a kulturális tevékenységekkel töltött kikapcsolódásra fordított idő csökkenést mutatott.

Az időmérleg-vizsgálatok alapján 1993-ban a 18-60 év közötti férfiak napi 474 percet, a 18-60 év közötti nők napi 507 percet töltöttek munkával, háztartás körüli teendőkkal, közlekedéssel (Falussy-Vukovich, 1996). Fiziológiai szükségletekre átlagosan 11,5 órát szánt mindkét nem (férfiak: 679 perc, nők: 689 perc). Mivel a nők társadalmilag kötött ideje átlagosan félórával több volt, mint a férfiaké, így szabadidejük ehhez mérten átlagosan félórával volt kevesebb. A nők 245 percet, míg a férfiak 284 percet töltöttek rekreatív, kikapcsolódást jelentő tevékenységekkel. A férfiak 1963-ban mindössze 174 percnyi szabadidővel rendelkeztek, 1977-ben ugyanez az érték 234, 1986-ban 243 volt. A nők szabadidő-mennyisége mindvégig a férfiaké alatt maradt:

1963-ban 156, 1977-ben 187, 1986-ban 212 perc volt. A négy adatfelvétel által átfogott időszak alatt a kötelező elfoglaltságokon és fiziológiai szükségleteken túli szabadon felhasználható idő mértéke folyamatosan nőtt, ám a két nem összevetésében eltérő mértéket figyelhetünk meg. A nők szabadideje az eltelt 30 év alatt (1963-1993 között) átlagosan másfél órával, a férfiaké azonban közel két órával növekedett.

A 2000-es évek ifjúságkutatásait illetően csak a 2004-es adatfelvételtől rendelkezünk a szabadidő mennyiségére vonatkozó adatokkal. A hétköznapok és a hétvégék összevetésében – nem meglepő módon – az utóbbiak javára jelentős mértékű a szabadon felhasználható időmennyiség. 2004-ben a legtöbb fiatal 1-3 órányi szabadidővel rendelkezett hétköznapokon, hétvégén pedig általában az egyik napjuk teljes egészében kötelezettségek nélkül telt. A 2008-as eredményekből már pontosabb képet kaptunk: a hétköznapi szabadidő mennyiség átlagosan 4 óra, míg a hétvégi átlagosan 9 óra volt. 2012-ben ennél valamivel kevesebb idő felett rendelkezhetek szabadon a fiatalok: hétfőtől-péntekig ez átlagosan napi 3 órát jelentett, míg szombat-vasárnap átlagosan 8 órát.⁴

Ha a szabadidő mennyiségét összevetjük szocio-demográfiai indikátorokkal, akkor azt tapasztaljuk, hogy több szempontból is jelentős eltérések mutatkoznak meg az egyes ifjúsági csoportok jellemzői között. Mindhárom adatfelvétel eredményei azt tükrözik, hogy a fiúk és a 15-19 évesek gazdálkodhatnak a legtöbb szabadidővel, szemben a lányokkal és az idősebbekkel. Emellett az iskolai végzettség hatása is jól nyomon követhető: minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik egy fiatal, hétköznapokon annál kevesebb szabadideje marad napi kötelességei mellett/után. Ez mind a három mérési évben tapasztalható jelenség volt, azonban a hétvégi szabadidő mennyisége már nem ilyen arányosan oszlott el. 2004-ben és 2008-ban a hétvégeken az átlagosan legtöbb mennyiségű szabadidő birtokosai a legalacsonyabb végzettségűek voltak. Legkevesebb szabadon felhasználható idővel pedig a szakmunkás

4 A három adatfelvétel hétvégi szabadidő-mennyiségre vonatkozó eredményei közötti markáns eltérést az egyes kérdésfeltevésekből eredő tartalmi különbségek magyarázhatják. E téma 2004-ben zárt kérdés formájában került a kérdőívbe (válaszlehetőségek: nincs szabadideje, pár óra, félnap, egy nap, az egész hétvége), míg 2008-ban és 2012-ben nyitott kérdésként (Hány óra használható fel szabadon?). Így a kérdésekre adható válaszok teljesen eltérő megvilágításba helyezik és különbözően értelmezik a szabadidőt. Utóbbi két adatfelvétel esetén a fiatalok vélhetően a valós (az alváson és egyéb fiziológiai szükségleteken túli) szabadon felhasználható időmennyiséget vették alapul, míg 2004-ben a válaszlehetőségek a szabadidő egy tágabb értelmezését teremtették meg. Ekképpen tehát a három eredmény nem összehasonlítható.

végzettséget szerzett fiatalok rendelkeztek. 2012-ben azonban ez a megoszlás nem érvényesült, ekkor az iskolai végzettség fordított arányosságot mutatott a szabadon eltölthető órák számával. Eszerint a legutóbbi mérés eredményei azt mutatják, hogy hétfévente is a legfeljebb 8 általános iskolai, valamint a szakmunkás végzettségűek gazdálkodhatnak a legtöbb szabadidővel, szemben diplomás társaikkal.

Az életkor, a nem és az iskolai végzettség mellett a lakóhely mérete is hatással van a szabadidő mennyiségére. Hétköznapiakon a fővárosban élő fiataloknak volt a legkevesebb szabadon felhasználható idejük, míg a vidéki nagyvárosokban élőknek a legtöbb. Hétfégen már jóval eltérőbb a helyzet. 2004-ben a fővárosban, 2008-ben és 2012-ben pedig a nagyvárosokban élőknek volt a legtöbb szabadidejük szombaton és vasárnap. A legkevesebb hétfégi szabadidő 2004-ben és 2012-ben a községek lakóinak jutott, míg 2008-ban éppen ellenkezően alakultak az arányok, a budapesti fiatalok szűkölködtek e téren.

A szabadidős terek időbeli változása

A szabadidő mennyisége és tartalmi átalakulását nemcsak a nyolcvanas-kilencvenes évek gazdasági-társadalmi folyamatai eredményezték, hanem a szabadidőhöz való viszony, fogalmának ártértelemeződése is. A szabadidős tevékenységek egyre szélesebb választéka, a választás szabadsága, az egyre csökkenő hozzáférésbeli korlátozottság jellemezte ezt az időszakot (Hunyadi, 2005). Ezzel párhuzamosan azonban az otthoni szabadidő is egyre többek számára jelentett valódi kikapcsolódást, melyet a televízió és a számítógép adta kikapcsolódási formák tették igazán vonzóvá.

A kilencvenes évek közepétől a kétezres évek elejéig folyamatosan nőtt a kulturális intézmények látogatottsága (Hunyadi, 2005). A színházak, múzeumok, könyvtárak, könyvesboltok, mozik, koncertek, művelődési házak egyre több látogatót vonzottak. Kivételt a hangversenyek jelentettek, melyek közönsége nem növekedett ezalatt az időszak alatt. A kilencvenes években a szabadidős terek látogatásának gyakoriságát alapvetően meghatározták a lakóhely adottságai: a vidékiek körében kevésbé volt érezhető a kultúrafogyasztás növekedése. Éppen a vidéki lakosság helyzetét igyekeztek megkönnyíteni a településeken működő művelődési házak, melyek jelentősége igen nagy volt akkoriban. A művelődési házak többfunkciós térként funkcionáltak, próbálták betölteni egy-egy kisebb település életében a mozi, színház, kiállítások,

kulturális terek hiányából fakadó űrt. Népszerűségük ez idő tájt vitathatatlan, ám a fiatalok körében nem volt ekkora jelentőségük, ők kevésbé keresték fel ezeket az intézményeket.

A 2000-es évek ifjúságkutatásainak adatai nyomán elmondható, hogy a szabadidő kedvelt tereit tekintve a fiatalok körében elsősorban az otthoni környezet dominál, különösen hétköznapiokon igaz ez (1. táblázat). Emellett azonban a barátoknál eltöltött szabadidő sem elhanyagolható. 2004-től kezdődően követhetjük nyomon a fiatalok által kedvelt szabadidős terek rangsorát: azóta egyértelmű e két szintér dominanciája, a legtöbb fiatal e helyeken tölti leggyakrabban a szabadidejét. Miközben az ezen kívüli terek már sokkal kevesebb fiatal számára jelentenek kapcsolódási formát⁵. 2008-ban és 2012-ben a rokonoknál töltött szabadidő tűnt még jelentősnek. A kulturális intézmények, a mozi, a közterek, a bevásárlóközpontok, a sportpályák, illetve a szórakozóhelyek csak kevesek szemében testesítették meg a kapcsolódás leggyakrabban felkeresett színtereit. Lévén az otthoni szabadidő-eltöltés hétvégén némiképp háttérbe szorul, így a kulturális intézmények felkeresése nagyobb szerepet kapott. Megjegyzendő azonban, hogy míg 2004-ben jelentősebb különbség volt tapasztalható a hétköznapi és hétvégi, elsősorban otthoni szabadidőt választók aránya között, addig 2008-ban és 2012-ben már jóval csekélyebb ez az eltérés. Ennek nyomán kijelenthetjük, hogy a Z-generáció tagjainak életében az otthoni kapcsolódási formák jelentik az elsődlegességet – legyen szó akár iskola vagy munka utáni, akár hétvégi elfoglaltságról.

5 A kérdések a két leggyakrabban felkeresett helyre vonatkoztak. Lévén az otthon magasan a leginkább preferált szabadidős tér (tehát a legtöbbeknél a két válaszlehetőségből az egyik biztosan az otthon), ez a többi szintér szerepét jelentősen lecsökkenti, mely így torzítóan hat a teljes kép megalkotására.

1. táblázat: Preferált szabadidős színterek
(százalékos megoszlás; HKN = hétköznap, HV = hétvégén)

	2000	2004	2008	2012			
	n.a.	HKN (N = 7922)	HV (N = 7926)	HKN (N = 7969- 8005)	HV (N = 7964- 8006)	HKN (N = 7345)	HV (N = 7723)
Otthon		73	42	89	88	85	76
Barátnál		24	34	52	64	43	56
Rokonnál		4	4	16	26	6	11
Sportpályán		5	4	9	8	4	5
Szabadban		4	10	n.a.	n.a.	4	7
Bevásárlóközpontban		0	0	6	7	2	2
Utcán		4	4	4	3	1	1
Kulturális intézményben		1	0	5	9	1	3
Moziban		1	2	4	8	0	1
Szórakozóhelyen		2	9	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.

(Forrás: Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

A szabadidős tevékenységek időbeli változása

A nyolcvanas évek végétől a szabadidő egészéből egyre nagyobb szeletet birtokolt a televízió, miközben az egyéb tevékenységek súlya csökkent (Falussy, 2004).⁶ 1993-ban a televíziózással töltött idő több, mint két óra naponta (nőknél: 139 perc, férfiaknál 159 perc), mely a teljes szabadidő közel hatvan százalékát tette ki (nőknél: 57 százalék, férfiaknál: 56 százalék) (Falussy-Vukovich 1996). A társas szabadidő (azaz a közösségi, barátokkal közös programokon való részvétel, különböző tevékenységi formák) a tévénezést követő legkedveltebb szabadidős forma, ám ez azonban a nők körében a

6 „A tévénezésre fordított idő mennyiségét és szabad időn belüli arányát tekintve távolodunk a polgári hagyományokkal rendelkező, vonzó európai mintáktól, egyre inkább egy tévéközpontú amerikai szabadidő-struktúra felé közelítünk.” (Falussy-Vukovich, 1996: 103).

televíziózással töltött idő mindössze harmadát (44 perc), a férfiaknál közel harmadát (59 perc) jelenti. Az olvasásra fordított idő az 1900-as évek második felében folyamatos csökkenést mutatott, ám ennek ellenére is a nemzetközi összehasonlítás szempontjából átlagos mennyiségű időtöltésnek számított. 1993-ban átlagosan napi félóra jutott erre az elfoglaltságra (nőknél 32 perc, férfiaknál 32 perc), különösen hétvégezte nőtt meg a szerepe e szabadidős tevékenységnek (Falussy, 2004; Falussy-Vukovich, 1996).

Sportolás terén a nyolcvanas években tapasztalt visszaesést követően növekedést rögzítenek az adatok (Falussy, 2004). 1993-ban a férfiak napi 15, a nők napi 8 percet töltöttek általában valamilyen fizikailag aktív szabadidős tevékenységgel. Az időmérleg-vizsgálatok alapján a kulturális és sportrendezvények látogatása az 1960-as évektől mutat jelentős visszaesést (Falussy, 2004). Azonban ahogyan azt már a szabadidős terek időbeli változása részről jeleztük, éves viszonylatban egyre nagyobb közönséget tudtak megszólítani a kulturális profilú intézmények (Hunyadi, 2005). Különösen a fiatalok mutatkoztak a legaktívabbnak e téren, ám a korosztály elsődleges kulturális színterei a kor kulturális lenyomatát tükrözve a mozik, illetve a koncertek helyszínei voltak. Fontos azonban megjegyezni, hogy a kilencvenes években, illetve a 2000-es évek elején végzett vizsgálatok erősen hangsúlyozzák az iskolázottságbeli és anyagi különbségek jelentőségét. A hozzáférést differenciálták egyrészt az anyagi lehetőségek, illetve korlátok, másrészt a szolgáltatások térbeli egyenlőtlenségei (kulturális intézmények, programok száma) is. Emellett azonban a befogadás is hordozott magában akadályokat, hiszen az ahhoz szükséges készségek, illetve a nyitottság is jelentős hiányosságokat mutatott. Mivel a kulturális fogyasztás szempontjából aktív egyének nagyobb eséllyel mutattak aktivitást egyéb szabadidős tevékenységek során is, így jelentős szakadék alakult ki a szabadidős életmód-csoportok között. Az új évszázad ifjúsági szabadidős preferenciáinak széleskörűbb megismerését a 2008-as és 2012-es adatfelvétel teszi lehetővé. Míg 2000 óta mind a négy adatfelvétel rákérdezett a rendszeres sportolás gyakorlására, a bel- és külföldi nyaralás meglétére, valamint a különböző kulturális terek látogatottságára, addig a konkrét szabadidős elfoglaltságok csak az utolsó két alkalommal emelődtek a kérdések közé.

A szabadidős tevékenységek közül mind a két vizsgált évre jellemző az információs társadalom ifjúsági korosztályra gyakorolt erős hatása (2. táblázat). A fiatalok szabadidejükben elsősorban a televízió vagy a számítógép képernyője előtt ülnek. Érdekesség, hogy míg 2008-ban a tévézés bizonyult

a legjellemzőbb szabadidős tevékenységnek, addig 2012-re a számítógép vette át a vezető szerepet e téren. A kikapcsolódási formák közül a mediatizált környezet eszközein túl a barátokkal töltött idő, illetve a zenehallgatás, olvasás bizonyul – azonban jóval kisebb arányban – népszerűnek. Emellett azonban megjegyzendő, hogy a korosztály ötöde a semmittevést preferálja. A két adatfelvétel összevetéséből leolvasható, hogy a zenehallgatás és az olvasás vesztett népszerűségéből, 2012-ben már csupán körülbelül a korosztály kétharmada választotta szívesen e kikapcsolódási formákat.

A legkevésbé kedvelt szabadidős tevékenységeknek a kreatív hobbi⁷ gyakorlása, valamint a kirándulás számítottak, a sportolás is csupán a korosztály hetedénél jelentett gyakori kikapcsolódást. A hétköznapi és hétvégi elfoglaltságok mintázata alig mutat eltérést, hasonló arányokat láthatunk az egyes tevékenységek mellett. Kivételt jelent azonban a barátokkal való időtöltés, mely a hétvégék esetében másfélszer népszerűbb, mint hétköznapiokon. 2012-ben pedig a kirándulás is inkább hétvégi időtöltésnek számított.

2. táblázat: Preferált szabadidős tevékenységek (százalékos megoszlás; HKN = hétköznapi, HV = hétvégén)

	2000	2004	2008		2012	
	n.a.	n.a.	HKN (N = 7971- 8015)	HV (N = 7972- 8017)	HKN (N = 7345)	HV (N = 7723)
Számítógépezés			54	54	56	56
Tévézés			65	68	49	49
Barátokkal lenni			37	56	33	51
Zenehallgatás			38	40	24	27
Semmittevés			18	18	23	21
Olvasás			31	32	22	22
Sportolás			18	18	15	16
Kreatív hobbi üzése			n.a.	n.a.	5	8
Számítógépes játékokkal játszás			7	7	3	4
Kirándulás			n.a.	n.a.	2	10

(Forrás: Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

7 Ide soroltuk az alábbi tevékenységeket: zenélés, festés, rajzolás, szobrászkodás, dísz- vagy használati tárgyak készítése, barkácsolás, fényképezés, filmezés.

2000 és 2008 között csökkenést mutatott a kérdezést megelőző egy évben egyáltalán nem nyaralók aránya (1. ábra). Míg 2012-ben jelentős emelkedést tapasztalhattunk e téren: tízből mindössze négy fiatal volt a kérdezést megelőzően nyaralni. Akik nyaraltak, főként belföldön tették ezt meg, mind a négy adatfelvétel idején ezt tapasztalhattuk. Míg az első adatfelvétel válaszai szerint átlagosan egy hetet üdültek a fiatalok, addig az ezt követő lekérdezések adatai hosszabb, átlagosan 11 napos nyaralási időt rögzítettek.

1. ábra: A lekérdezést megelőző egy évben egyáltalán nem nyaraló fiatalok aránya (százalékos megoszlás; $N_{2000} = 7949$; $N_{2004} = 7962$; $N_{2008} = 7854$; $N_{2012} = 7698$)

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

A sportolás csupán a 15-29 éves korosztály egy csekély hányadának életében rendszeres tevékenység. A kötelező tanórákon túl sportoló fiatalok legkisebb arányát a 2000-es adatfelvétel során regisztrálhattuk: ekkor mindössze a korosztály harmada (33 százaléka) sportolt rendszeresen. 2004-ben már tízből négy fiatalra (41 százaléka) volt igaz ez az állítás, 2008 óta azonban újra csökkenő tendenciát láthatunk. 2008-ban a 15-29 éves fiatalok 38 százaléka, 2012-ben 36 százaléka végzett kisebb-nagyobb rendszerességgel sporttevékenységet a kötelező iskolai testnevelésórákon kívül.

A kultúrafogyasztás idősoros áttekintését csak 2004-től tehetjük meg, mivel az első adatfelvétel alkalmával a feltett kérdés nem az adott terek látogatásának gyakoriságára vonatkozott, hanem a legutóbbi látogatás idejére. Ekként a 2000-es adatfelvétel eredményei nyomán elmondhatjuk, hogy a fiatalok legnagyobb csoportját azok alkotják, akik az alapvetően magaskultúrához köthető színtereket (színház, múzeum, kulturális intézmények) elég régen, a kérdezést megelőzően legalább 7 hónapja látogatták utoljára (3. táblázat). Hangversenyen a korosztály fele egyáltalán nem volt még közönség. Emellett azonban a könyvtár és a koncertek is a közelmúlt ritkán, illetve alig látogatott tereinek számítottak. A lekérdezést megelőzően a legtöbbször által felkeresett kulturális tereknek a mozik és a könyvesboltok számítottak: minden második fiatal az a lekérdezést megelőző két hónapban felkereste ezeket a tereket.

3. táblázat: Kulturális terek legutóbbi látogatásának ideje 2000-ben (százalékos megoszlás; N = 7732-7823)

	2 hónapon belül	4-6 hónapon belül	Ennél régebben	Soha
Könyvesbolt	52	14	29	5
Mozi	46	16	36	2
Könyvtár	35	10	49	6
Kulturális intézmények	33	14	44	9
Múzeum	22	16	55	7
Koncert	20	14	48	18
Színház	13	15	62	10
Hangverseny	5	5	44	46

(Forrás: Ifjúság2000)

A 2004 és 2012 közötti időszak adatfelvételeinek eredményei azt mutatják, hogy a legkedveltebb kulturális tereknek a mozik, a könyvtárak, a könyvesboltok, illetve a múzeumok, galériák számítottak (4. táblázat). Azonban e terekre is egyre csekélyebb mértékben jellemző, hogy a fiatalok gyakran (legalább havonta egyszer) felkeresték volna azokat. Míg 2004-ben átlagosan a fiatalok körülbelül harmada járt gyakorta a populáris terek valamelyikében, addig 2008-ban átlagosan csupán ötödük tett így, 2012-ben ennél is kevesebben, mindössze hetedük-tizedük. Eközben azt is látnunk kell, hogy egyre nagyobb azok aránya, akik elesnek az effajta kapcsolódási formáktól, és egyáltalán nem látogatják ezeket a tereket, különösen igaz ez a 2012-es adatfelvétel eredményeit látva.

A magaskultúra intézményeit egy egyre szűkülőbb réteg veszi igénybe. 2004-ben még a korosztály tizede legalább havonta egyszer látott színházi előadást, addig 2012-ben mindössze a korosztály 3 százaléka. A legutóbbi három adatfelvétel eredményei azonban arról is árulkodnak, hogy csökken az e tereket akár csak ritkán is felkeresők aránya, és egyre nagyobb csoportot alkotnak azok a fiatalok, akik egyáltalán nem látogatták a kulturális élet magasabb szintjeinek tereit. 2004-ben még mindössze tízből négy fiatal állította magáról, hogy szinte sosem jár színházba, 2012-ben már tízből hat fiatalra volt jellemző ugyanez a tulajdonság.

4. táblázat: Kulturális terek látogatottságának gyakorisága 2004 és 2012 között (százalékos megoszlás; $N_{2004} = 7985$; $N_{2008} = 8003-8029$; $N_{2012} = 7812-7825$)

	2004			2008			2012		
	Gyakran	Ritkán	Soha	Gyakran	Ritkán	Soha	Gyakran	Ritkán	Soha
Könyvtár	30	28	42	23	34	43	16	27	57
Mozi	35	38	27	21	49	30	13	47	40
Könyvesbolt	32	34	34	19	44	37	11	36	53
Kiállítás	13	44	43	6	47	47	4	35	61
Art mozi	9	22	69	4	27	69	4	20	76
Színház	9	48	43	5	49	46	3	36	61
Hangverseny	5	17	78	2	18	80	2	14	84
Opera	3	10	87	1	10	89	2	10	88

(Forrás: Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

III. A Vitányi-modell érvényessége az ifjúsági adatok tükrében

Klaszterképzés

Az előbbieken már részletezett Vitányi-féle szabadidős modell nyomán megkíséreltük az eredeti klaszterek felkutatását az ifjúsági csoportok között. A teljes szabadidős preferenciakép megalkotására mindössze két év adatfelvételénél nyílt lehetőségünk: így a 2008-as és a 2012-es kutatások adatait vetettük össze a Vitányi-modell érvényességével. A klaszteranalízisbe bevont változók a következők voltak: olvasás, zenehallgatás, tévézés, barátokkal időzés, számítógépezés, magaskultúra-fogyasztás, mozizás, sportolás és üdülés (5. táblázat). E változók, illetve attribútumok fényében végeztük el a klaszterelemzést⁸, amelynek kritériumaként a négy klaszter megalkotását határoztuk meg.

8 Mind a két vizsgált adatbázisban K-means klaszteranalízist alkalmaztunk, Listwise módszerrel. A 2008-as kutatás eredményei nyomán a minta 95 százaléka, míg a 2012-es eredmények nyomán az akkori minta 89 százaléka volt besorolható valamelyik klaszterbe.

5. táblázat: A klaszteranalízisben felhasznált (általunk képzett, kétértékű) változók listája⁹

Változónév	Leírás	Értékei
Nyaralás	Nyaralt-e a lekérdezést megelőző egy évben akár bel-, akár külföldön?	0 = nem, 1 = igen
Barátok	Említette-e a barátokkal való időtöltést mint az egyik leggyakrabban végzett szabadidős tevékenységet (akár hétvégén, akár hétköznap)?	0 = nem, 1 = igen
Zenehallgatás	Említette-e a zenehallgatást mint az egyik leggyakrabban végzett szabadidős tevékenységet (akár hétvégén, akár hétköznap)?	0 = nem, 1 = igen
Sport	Sportol-e a (kötelező tanórákon kívül) rendszeresen?	0 = nem, 1 = igen
Magaskultúra	Jár-e legalább havonta az alábbi kulturális színterek legalább egyikébe: art mozi, kiállítás, opera, színház, hangverseny?	0 = nem, 1 = igen
Mozi	Jár-e legalább havi egyszer moziba?	0 = nem, 1 = igen
Olvasás	Említette-e az olvasást mint az egyik leggyakrabban végzett szabadidős tevékenységet (akár hétvégén, akár hétköznap) és/vagy jár-e legalább havonta több alkalommal könyvtárba vagy könyvesboltba?	0 = nem, 1 = igen
Televíziózás	Említette-e a tévénézést mint az egyik leggyakrabban végzett szabadidős tevékenységet (akár hétvégén, akár hétköznap)?	0 = nem, 1 = igen
Számítógépezés	Említette-e a számítógépezést mint az egyik leggyakrabban végzett szabadidős tevékenységet (akár hétvégén, akár hétköznap)?	0 = nem, 1 = igen

9 Mindkét vizsgált adatbázisban ugyanazokkal a változókkal (lásd: 1. táblázat) dolgoztunk.

6. táblázat: A képzett klaszterek középpontjai és az egyes változók mintabeli átlagai ($N_{2008} = 7663$; $N_{2012} = 7122$)

	Akkumulatív csoport		Inspiratív csoport		Passzív csoport		Rekreatív csoport		Teljes minta (átlagok)	
	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012
Nyaralás	0,81	0,64	0,87	0,85	0,27	0,08	0,74	0,00	0,60	0,39
Barátok	0,78	0,72	0,48	0,53	0,47	0,15	0,66	0,85	0,59	0,54
Zenehallgatás	0,86	0,60	0,17	0,13	0,24	0,09	0,59	0,47	0,48	0,32
Sport	0,36	0,41	0,71	0,64	0,06	0,09	0,89	0,37	0,38	0,36
Magaskultúra	0,19	0,74	0,38	0,34	0,02	0,11	0,07	0,02	0,13	0,32
Mozi	0,30	0,10	0,43	0,19	0,04	0,04	0,25	0,02	0,21	0,08
Olvasás	0,88	0,14	0,79	0,26	0,18	0,04	0,00	0,09	0,45	0,13
Televíziózás	0,95	0,95	0,32	0,09	0,77	0,48	0,71	0,68	0,75	0,57
Számítógépezés	0,88	0,94	0,53	0,61	0,36	0,20	0,80	0,88	0,61	0,64

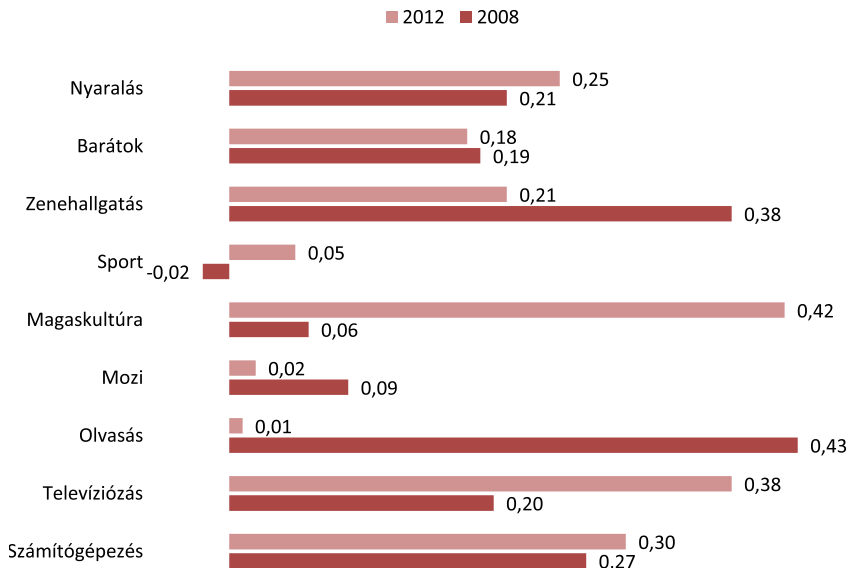
Eredmények

A klaszterképzés eredményeként megállapíthattuk, hogy mind a két vizsgált évben megtalálhatóak voltak a Vitányi által leírt szabadidős csoportok. Ugyan a csoportokon belüli attribútumok értékei (klaszterközéppontok átlagtól való eltérései; lásd: 7. táblázat, 2-5. ábra) a két vizsgált évben hordoznak kisebb-nagyobb eltéréseket, ám úgy véljük, ezek nem gyengítik jelentős mértékben a modell érvényességét. A négy klaszter karakterét tekintve folytonosságot mutat, így a Vitányi által használt tipológiát alkalmaztuk a 2008-as és a 2012-es adatok esetében is.

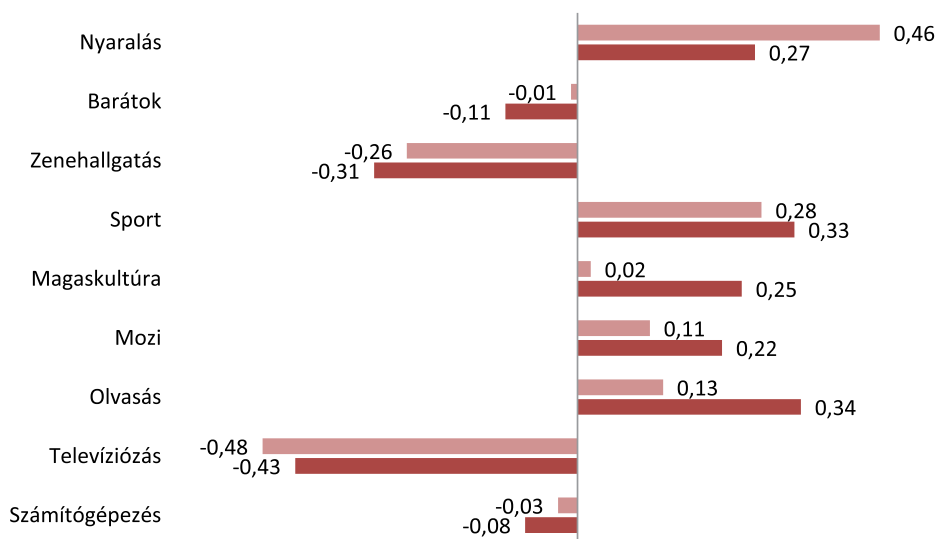
7. táblázat: A képzett klaszterek középpontjainak eltérései az egyes változók mintabeli átlagaitól ($N_{2008} = 7663$; $N_{2012} = 7122$)

	Akkumulatív csoport		Inspiratív csoport		Passzív csoport (átlagok)		Rekreatív csoport		Teljes minta	
	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012	2008	2012
Nyaralás	0,21	0,25	0,27	0,46	-0,33	-0,31	0,14	-0,39	0,60	0,39
Barátok	0,19	0,18	-0,11	-0,01	-0,12	-0,39	0,07	0,31	0,59	0,54
Zenehallgatás	0,38	0,21	-0,31	-0,26	-0,24	-0,30	0,11	0,08	0,48	0,32
Sport	-0,02	0,05	0,33	0,28	-0,32	-0,27	0,51	0,01	0,38	0,36
Magaskultúra	0,06	0,42	0,25	0,02	-0,11	-0,21	-0,06	-0,30	0,13	0,32
Mozi	0,09	0,02	0,22	0,11	-0,17	-0,04	0,04	-0,06	0,21	0,08
Olvasás	0,43	0,01	0,34	0,13	-0,27	-0,09	-0,45	-0,04	0,45	0,13
Televíziózás	0,20	0,38	-0,43	-0,48	0,02	-0,09	-0,04	0,11	0,75	0,57
Számítógépezés	0,27	0,30	-0,08	-0,03	-0,25	-0,44	0,19	0,24	0,61	0,64

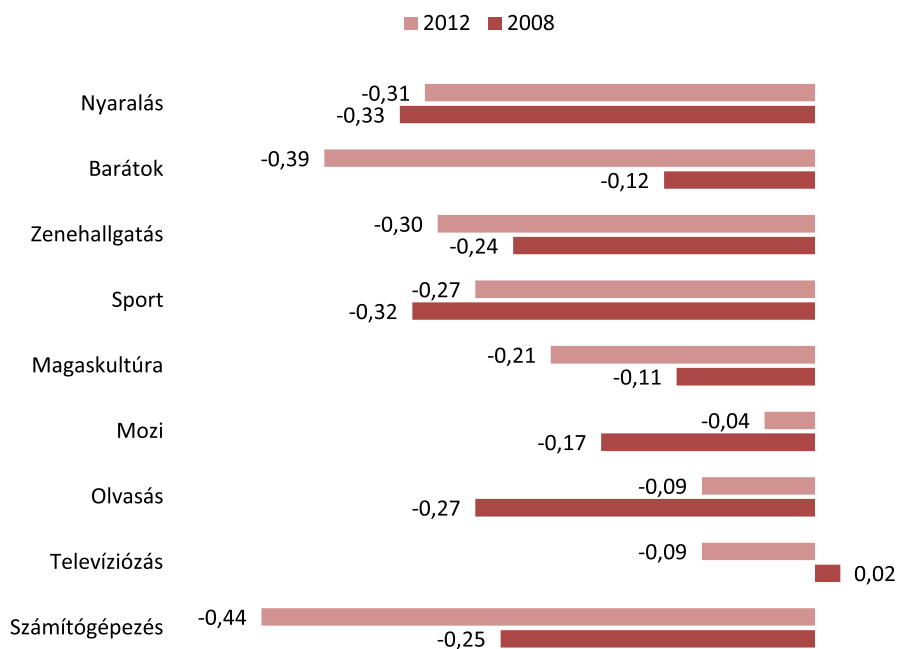
2. ábra: Az „Akkumulatív csoport” átlagainak eltérése a teljes minta átlagaitól (2008 és 2012)

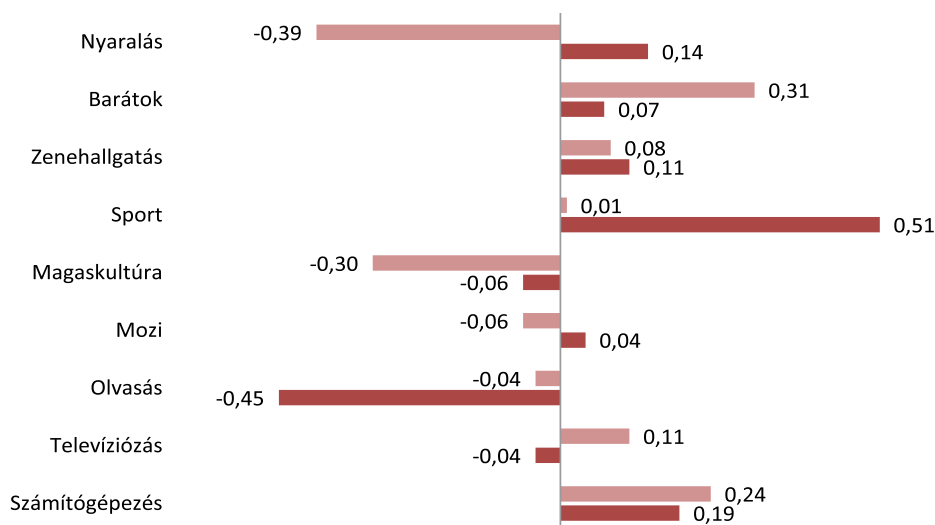
3. ábra: Az „Inspiratív csoport” átlagainak eltérése a teljes minta átlagaitól (2008 és 2012)

4. ábra: A „Passzív csoport” átlagainak eltérése a teljes minta átlagaitól (2008 és 2012)

5. ábra: A „Rekreatív csoport” átlagainak eltérése a teljes minta átlagaitól (2008 és 2012)

2008-ban a legnagyobb klasztert a passzívak alkották, tízből négy fiatal sorolható ebbe a kategóriába (6. ábra). A *passzív* viselkedési típussal leírható fiatalok csoportjára a szabadidő minimális aktivitással való megélése a jellemző. A fizikailag aktív szabadidő alig jellemzi őket: nem sportolnak rendszeresen, döntő többségük nem nyaralt sehol. A kulturális szabadidős tevékenységek (magaskulturális terek¹⁰ látogatása, mozi) egyikét sem végzik szívesen, miközben a tévézés kedvelt időtöltésük (átlag körüli). A számítógépezés mindössze a csoport néhány tagjának jelent kapcsolódási formát, de így van ez az olvasás és a zenehallgatás esetében is. A barátokkal töltött idő már jelentősebb szereppel bír, de így is az átlagnál kevésbé jellemző a passzívak körében.

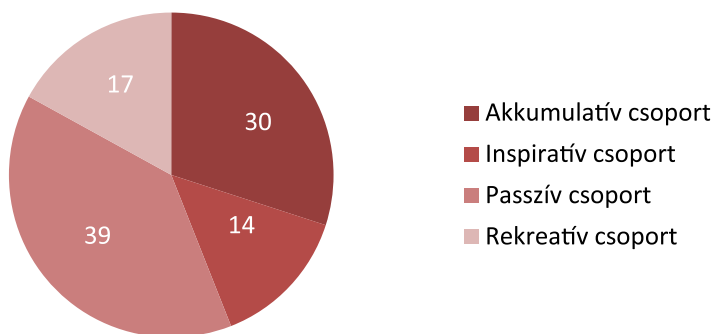
2008-ban a második legnagyobb csoportot az *akkumulatív* szabadidős attitűddel rendelkező fiatalok alkották, tízből három fiatal tartozott ide. Rájuk a széles érdeklődési kör jellemző, hiszen a meditaizált környezetben töltött tevékenységek mellett az olvasás, a zenehallgatás és a barátok is jelentős szerephez jutnak. A sportolás nem tipikus szabadidős tevékenységük, döntő többségük részt vett külföldi vagy belföldi nyaraláson. Esetünkben a mozi és a különböző kulturális terek látogatása átlagos mértékű.

10 Ide soroltuk a színházat, az art mozit, a kiállításokat, a hangversenyt és az operát.

A *rekreatív* típusú szabadidő-eltöltéssel jellemezhető fiatalok számára a szabadidő a feltöltődést szolgálja. Ezt támasztja alá, hogy többségük életében van lehetőség és igény a nyaralásra, a sportolásnak pedig kiemelt szerepe van a mindennapjaikban. Emellett a legkedveltebb szabadidős elfoglaltságuk a számítógépezés, valamint a televíziózás, előbbi az átlagosnál jellemzőbb körökben. A könnyed műfajok kedvelése révén a zenehallgatás és a mozizás van előtérben, valamint a barátokkal való időzés. Ezzel szemben a „komolyabb” műfajok háttérbe szorultak esetükben: nem jellemző rájuk a magaskultúra-fogyasztás, sem az olvasás. A fiatalok hatoda tartozott ebbe a csoportba.

Az *inspiratív* csoport tagjai alapvetően a minőségi kultúra tereit keresik, itt találnak feltöltődésre. A magaskultúra-fogyasztás, az olvasás és a mozizás magasan átlag feletti jellemzője a csoportnak, ezzel szemben a számítógép és a televízió használata átlag alatti népszerűséget mutat. A zenehallgatás és a barátokkal töltött idő sem tipikus kikapcsolódási formájuk, miközben a fizikai aktivitás (nyaralás, sportolás) erősen jellemző rájuk. Körülbelül hetedük alkotja ezt a csoportot.

6. ábra: Ifjúsági szabadidős klaszterek 2008-ban (százalékos megoszlás; N = 7663)

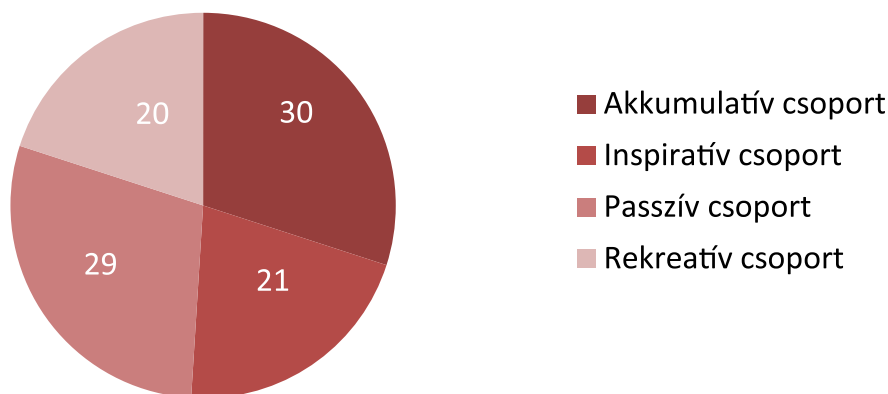

2012-ben a legmagasabb arányú csoportot az *akkumulatív* típusú szabadidős preferenciákkal leírható fiatalok alkották (7. ábra), minden harmadik fiatal ebbe a csoportba tartozik. Esetükben a széles érdeklődési kör határozza meg a kikapcsolódási formákat, még ha a 2008-as klaszterek értékein belül eltéréseket is tapasztalhatunk (2. ábra). A televíziózás és számítógépezés mellett a zenehallgatás jellemzi leginkább szabadidejüket. Emellett az átlagnál jellemzőbb rájuk, hogy szabadidejükből szívesen áldoznak barátaikra is, ahogyan a sportolás és a nyaralás is a többségük életének része. A „mindenevő”

attitűdöt támasztja alá, hogy a magaskulturális terek látogatása kiemelkedő, míg a mozizás és az olvasás átlagos mértékben kedvelt tevékenység körökben. Az akkumulatív típusú attitűddel rendelkező fiatalok csoportjával közel azonos arányú klasztert alkotnak a passzív viselkedési típusúak, számosságuk megegyezik az előző csoporttal. Semmilyen szabadidős tevékenységnél sem tapasztalhatunk kiugró értékeket, az ide sorolható fiatalok kikapcsolódását minimális mértékben határozzák meg a magaskultúra színterei, a mozi, az olvasás, a zenehallgatás vagy a barátokkal töltött idő. Még a médiafogyasztásuk is átlag alatti, szinte a csoport egyetlen tagja sem sportol, és nyaralásra sem költenek/tudnak költeni.

Velük éles ellentétben állnak az *inspiratív*ként jellemezhető szabadidős csoport tagjai, ők a teljes populáció körülbelül ötödét alkotják. A médiafogyasztásuk terén a televízió teljes háttérbe szorulása a jellemző, miközben a számítógép-használat átlagos mértékű. Az olvasás, a magaskultúra tereinek látogatása, a mozizás az átlagnál jóval jellemzőbb szabadidős tevékenységük. Emellett a sportolás és a nyaralás is a többség életének része, ám a zenehallgatás, valamint a barátokkal töltött idő nem tipikus szabadidős elfoglaltságuk. A negyedik csoportot alkotják a szabadidős preferenciáik révén *rekreatív* címkével ellátott csoport tagjai, minden ötödik fiatal tartozik közéjük. A mediatiszt környezet túlsúlya egyértelmű, emellett a barátaikra szánnak a leggyakrabban időt e klaszter tagjai. A zenehallgatás is kedvelt szabadidős forma körökben, ám a sportolás csak átlagos mértékben része életüknek. Itt azonban fontos megjegyezni, hogy az alapvetően feltöltődést célzó szabadidő-megélés mellett a passzív viselkedési mintát mutató fiatalok attitűdje is érezhető a csoport tagjain. Ezt részben a nyaralás hiánya, részben a minőségi kultúrafogyasztás (olvasás, mozizás, magaskultúra színtereinek látogatása) szinte teljes elmaradása támasztja alá. A 2008-ban rekreatívnak nevezett csoportot tekintve kiemelkedő eltérésként rögzíthetjük azt, hogy az akkor átlagosnál többeket jellemző nyaralás gyakorisága 2012-re e csoport esetében éppen ellenkezőjére változott (5. ábra). Ennek vélhető oka azonban az egyének gazdasági lehetőségeinek megváltozásában keresendő. 2012-ben másfélszer többen jelezték, hogy nem jutottak el nyaralni a lekérdezést megelőző egy évben (2008: 40 százalék, 2012: 61 százalék; 6. táblázat). Elmondhatjuk tehát, hogy részben a válság hatásaként az anyagi helyzet romlásából, bizonytalanságából eredhet a rekreatív csoport valóban felüdülést és könnyed kikapcsolódást jelentő szabadidős attitűdjében megjelenő nyaralást érintő lemondás.

7. ábra: Ifjúsági szabadidős klaszterek 2012-ben (százalékos megoszlás; N = 7122)

Nemzetközi kitekintés

A nemzetközi statisztikák a magyarországi tapasztalatokat támasztják alá a szabadidő terén. Egyre kevesebb fiatal számára jelent alternatívát a rendszeres sportolás és a sokszínű kultúrafogyasztás (Eurobarometer, 2013a; 2013b; 2014b). Mindeközben az internethasználat a mindennapok részeként nemcsak az információgyűjtést és kapcsolattartást szolgálja, immár többfunkciós virtuális közegként több kulturális tér (könyvtár, mozi stb.) helyét is átveszi. Az Unió tagállamaiban élő népesség 65 százaléka gyakori internetezőnek számít, azaz majdnem mindennap használja a webet (Eurostat 2014), miközben az internetet egyáltalán nem használók mindössze az összlakosság ötödét, azaz 18 százalékát teszik ki. Magyarországon a gyakran netező lakosság aránya 66 százalék, míg az internetet egyáltalán nem használók aránya 22 százalék.

A rendszeresen sportolók aránya az Unióban mindössze 8 százalék, míg a szabadidejükben egyéb fizikai aktivitást jelentő tevékenységet végzők aránya 15 százalék (Eurobarometer, 2014b). Uniós szinten az egyáltalán nem sportolók aránya eközben 42 százalék, és a semmilyen egyéb fizikai tevékenységet sem végzők aránya 30 százalék. Ugyan a magyar lakosság 15 százaléka végez rendszeresen valamilyen sporttevékenységet, ám az uniós eredményekhez hasonlóan jelentős részük, 44 százalékuk egyáltalán nem sportol, 28 százalékuk pedig semmilyen egyéb mozgásformát sem iktat be szabadidejébe.

A kultúrafogyasztás csökkenése az egyes színterek látogatásának csökkenő gyakoriságát, illetve a kulturális jellegű tevékenységek folytatásának csökkenő arányát is jelenti. Az uniós állampolgárok 34 százaléka alacsony kultúrafogyasztónak számít (Eurobarometer, 2013a). Ugyanez az arány Magyarország esetében 54 százalék. Ezzel szemben az alacsony kultúrafogyasztók tábora az Unióban 18 százalék, Magyarországon mindössze 7 százalék. Az alacsony szintű kulturális fogyasztási szokásokkal jellemezhetőek a 40 év felettiek, az alacsony végzettségűek, valamint az anyagi nehézséggel küzdők körében felülreprezentáltak. Elsősorban az érdeklődés és az idő hiányával indokolják ez irányú alacsony aktivitásukat.

Ha a konkrét kulturális jellegű szabadidős tevékenységeket tekintjük át, a kultúra fogyasztásbeli különbségei még jelentősebben érezhetőek az Unió és Magyarország összevetésében (8. táblázat). Az egyes szabadidős elfoglaltságok végzésének gyakorisága a magyarok esetében 10-20 százalékponttal marad el az uniós arányoktól (Eurobarometer, 2013a). Emellett a kreatív, hobbi jellegű kulturális tevékenységekben való részvétel is jóval kevésbé jellemző a magyarokra az Unió egészéhez viszonyítva. Az uniós állampolgárok 38, míg a magyarok 21 százaléka végez ilyen jellegű tevékenységet szabadidejében.

8. táblázat: Kulturális tevékenységek gyakorlása az Unióban és Magyarországon (Azok aránya, akik az elmúlt 12 hónapban legalább egyszer végeztek az adott tevékenységet; százalékos megoszlás)

	EU28	Magyarország
Kulturális programot nézni/hallgatni TV-ben/rádióban	72	57
Könyvet olvasni	68	60
Moziba menni	52	33
Nevezetességeket látogatni	52	33
Múzeumba vagy galériába menni	37	28
Koncertre menni	35	26
Könyvtárba menni	31	19
Színházba menni	28	20
Balett-, táncelőadásra vagy operába menni	18	10

(Forrás: Eurobarometer, 2013a)

IV. Mélyfúrás: fiatal, de vajon civil-e?

Bár a Vitányi modellben nincs kiemelt jelentősége a civil aktivitásoknak, megítélésünk szerint ez (valamint a médiahasználat, de ezt más fejezet részletesen elemzi a kötetben) külön figyelmet érdemel. Ennek kapcsán végeztük el a civil részvétellel kapcsolatos mélyfúrást.

Míg a civil mint kifejezés több évezredes múltra tekint vissza, a nonprofit fogalom csak a XX. század terméke. Ez utóbbi fejlődésének egyik állomása-ként a civil társadalomról folyó polémiában a szakma az ún. minimalista-generalista vitától volt hangos (Pérez-Díaz, 1998; Huszár, 2009). A minimalisták megközelítése volt szűkebb: szerintük civil társadalom alatt szervezetek, mozgalmak sajátos kombinációja, azaz a társadalom egy önálló szférája ér-tendő. Konkrétan a civil társadalom a nem-kormányzati és nem-gazdasági intézmények egysége. A generalisták tágabb fogalmi rendszerrel dolgoztak: szerintük a terület alapja egy magatartásforma, amelynek jellemzői: a korlátozott és elszámoltatható közhatalom, a nyilvánosság stb., és amely lehetővé teszi a közös cselekvést, illetve biztosítja a szabadságjogok gyakorlását, az önszerveződést (Anheier–Glasius–Kaldor, 2004). A civil társadalom tehát tulajdonképpen egyfajta politikai kultúra, „civilizált” közélet, szabályrendszer, amelynek alapja a jogállam, a demokrácia, a polgári felelősség, a tolerancia. Ez – nem is olyan látenszen – bizonyos értékek melletti elkötelezettséget is feltételez, azaz e szerint a terület alapja tulajdonképpen egyfajta politikai kultúra (Nagy-Nizák-Vercseg, 2014; Beke-Ditzendy-Nagy, 2004).

A „szervezetek vs. attitűd” problematikája az igénybevevő oldaláról a „tagi viszony vs. szolgáltatások igénybevétele” kettősséggé válik. Ez a fiatalok terében az ifjúsági részvétel (youth participation) sokat hangoztatott kifejezésének formaváltozásaiban, az ehhez szükséges „becsatornázási módozatok” úgyszintén nagy átalakulásain érhetőek tetten:

- Az ifjúsági részvételnek a szervezeteken alapuló megközelítését, ösz-szefoglalóan modern formáknak nevezhetjük. Ez esetben a szervezet a közösségért, a tevékenység lehetőségéért cserébe egyfajta látens szerződés keretében azonosulást, tagságot, szimbolikát vár el tagjaitól (lásd a XX. század gyermek- és ifjúsági tömegszervezetei).
- Napjainkban azonban egyre több ifjúsági közösség mutat túl a szervezetek, a szervezettség határain. Az ifjúság korábban szervezeti tagságon keresztül, de mostanában egyre növekvő mértékben

azokon kívül éli meg részvételi céljait. A fiatal egyre kevésbé adja nevét a szervezethez, hajlandó hirdetni egy közösség szimbolikáját, egyre inkább szolgáltatásokat vesz igénybe, rendezvényeken vesz részt, az együttműködés magasabb szintjén programokat szervez, együttműködés részese. Kötődése, identitása gyengébb, ugyanakkor sokrétűbb, komplexebb. Ezen nem tagságra alapuló lehetőségeket „posztmodern ifjúsági részvételi formák” néven foglalhatjuk össze (Nagy-Székely, 2008).

Az első országos ifjúságkutatás, az *Ifjúság2000* kérdőíve alapvetően a civil szervezetek ismeretére és a tagságra helyezte a hangsúlyt. A válaszadóknak egyrészt három, általuk ismert szervezetet kellett megnevezniük (nyitott kérdés), míg a tagság relációjában a konkrét szervezetek helyett szervezeti profilok (szabadidős, politikai, egyházi, helyi érdekvédelmi stb.) közül választhattak. Egy további kérdés is vonatkozott a kérdőívben a civil kapcsolatokra, mely inkább az igénybevétel oldaláról közelítette meg a kérdést. A rendezvényeken való részvételre egy zárt kérdés formájában kérdeztek rá, mely kiegészült a rendezvények témáját, típusát érintő kérdéssel is. Tehát a 2000-es kérdőív alapvetően két irányból közelítette meg a szervezeti kapcsolatokat: egyrészt az ismertség, az igénybevétel, a látogatottság szempontjából, másrészt a tevékeny, formális részvétel, azaz a tagság oldaláról. Ez utóbbi egység azonban nem egészült ki a tagság nélküli részvétellel, így azok a fiatalok, akik ugyan részt vesznek civil szervezetek működésében, de nincs tagságuk, nem kerültek azonosításra.

Az *Ifjúság2004* kérdőíve nem törekedett a folytonosságra, a civil társadalmat érintő kérdései szinte teljességében különböztek a korábbi ifjúságkutatás során alkalmazottaktól. A tagságra való rákérdezés maradt egyedülként meg ebben a kérdőívben is, részben egy zárt kérdés formájában kérdeztek rá a tagság meglétére, illetve a szervezet profiljára a 2000-es kérdőívhez hasonló módon. A korábbi lekérdezés tanulságaként emelődhetett be a tagságot és a tagság hiányát érintő indoklás, amely kétségtávol a fiatalok igényeinek, preferenciáinak mélyebb megértését szolgálja. Ennek ellenére nyitott kérdés lévén a feldolgozás alacsony szintű eredményességet tudott adni.

A korábbi két kutatáshoz viszonyítva a szervezeti kapcsolatok típusainak egy teljesebb megragadására törekedett az *Ifjúság2008*. A tagság mellett a szervezetek tevékenységében való részvétel és az általuk szervezett rendezvények látogatása is szerepet kapott. A folytonosságot szolgálta ugyanakkor, hogy a

civil kapcsolatokhoz köthető szervezetek profiljai itt is meghatározásra kerültek, ekképpen jól nyomon követhető az egyes közösségek állandó népszerűsége, míg mások egyértelmű háttérbe kerülése (háttérben maradása). Ez volt az első olyan kutatás, mely a korosztályt célzó szolgáltatások (pl. kultúrház, közösségi tér, helyi ifjúsági önkormányzat, sportpálya, hagyományőrző közösségek) meglétére és egyben szükségszerűségére is rákérdezett. E kérdés nyomán releváns információ született a fiatalok számára nyújtott – túlnyomó részben a civil szféra hatáskörébe tartozó – szolgáltatások elérhetőségéről, hiányosságairól. Emellett az ifjúsági szolgáltatások közül az ifjúsági irodák külön figyelmet kaptak: e közösségi terek látogatottságának gyakoriságára vonatkozó kérdésként ez is helyet kapott a kérdőívben. A helyi civilek nyújtotta lehetőségek eredményességét célzó helyzetkép felvázolását segítette továbbá az is, hogy a fiatal célcsoportnak szervezett programok meglétére, látogatottságára is rákérdeztek a kutatók.

A *Magyar Ifjúság 2012* kérdőíve meghagyva a 2008-as kutatásban megjelentő alapkérdést, a szervezeti kapcsolatok sokféleségét helyezte középpontba, mélyebb megismerést nem célzott meg a civil kapcsolatok és a célcsoportot érintő szolgáltatások terén. Ehelyütt azonban fontos megjegyezni egy módszertani problémát. Míg a tagság és a szervezetek munkájában való aktív tevékenység részvételalapú, addig a rendezvények látogatottsága csak részben az: hiszen például egy ruhaosztási akcióra ellátogató rászoruló mint igénybevevő jelenik meg, és nem mint a civil társadalom aktív résztvevője. Ezt az érdemi különbséget azonban nem tudja kezelni ez a kérdés és a hozzá kapcsolódó válaszlehetőségek.

Összességében elmondható, hogy az eddigi ifjúságkutatások kérdőívei kevésbé koncentráltak a civil társadalom szolgáltatás alapú igénybevételének mélyebb vizsgálatára. Ahogyan a korosztály e téren mutatott preferenciáinak alaposabb feltárására, szükségleteinek, igényeinek választási mechanizmusokban megjelenő hatásainak megismerésére is alig volt példa. A szervezeti tagság az egyetlen jellemző, amelynek alakulása végigkísérhető a négy kutatás eredményeiben. Ekképpen a fiatal korosztály civil kapcsolatainak, aktív részvételének csak egy részét sikerül megragadni kontinuitásában. Miközben a 2008-as és 2012-es mérések már lehetővé teszik a szervezeti kapcsolatok három ágának (tagság, tevékeny részvétel, rendezvény látogatása) nyomonkövetését, e szervezetek szolgáltatás alapú feldolgozását, a fiatalok ezekhez kapcsolódó preferenciáinak felmérését csak a 2008-as adatfelvétel végezte el.

Mivel a vizsgált 12 év alatt 4 különböző kérdőív volt használatban, csupán néhány kérdés folytonosságának vizsgálatára nyílt lehetőségünk. Az alábbiakban az egyes kérdőívek eredményeinek önálló feldolgozása teszi lehetővé az időbeli változások követését, így az összehasonlíthatóság csak korlátozott mértékű lehet.

Civil kapcsolatok az ifjúságkutatás adatai nyomán

2000-ben a 15–29 éves korosztályból a fiatalok többsége (54 százalék) csak egy szervezetet ismert, harmaduk kettőt, 12 százalékuk pedig hármat is tudott említeni. A legnépszerűbb szervezetek a cserkész (49 százalék) és úttörő közösségek (27 százalék), a politikai ifjúsági szervezetek (Baloldali Ifjúsági Társulás: 14 százalék; Fidelitas: 9 százalék) és a hallgatói önkormányzatok szerveződésai (6 százalék) voltak. Fontos megjegyezni, hogy az országos szervezetek túlsúlya domináns volt a mérés időszakában, a fiatalok lakhelyén működő szervezettel mindössze a korosztály 8 százaléka találkozott már, megyei szintű szervezettel pedig mindössze 1 százalékuk. A szervezetekkel való aktív kapcsolat azonban már kevesebb fiatal számára volt vonzó. Szervezetek által koordinált rendezvényen a korosztály tizede (12 százalék) vett már részt. A leggyakrabban látogatott rendezvények a sport, a szórakozás és a kulturális tevékenységek köré szerveződőek voltak. Hasonló a helyzet a szervezeti tagság esetében is: a korosztály mindössze 16 százaléka volt tag valamilyen szervezetben. Többségük (88 százalék) egy szervezet életében vett részt ilyen formában, néhányuk (12 százalék) két szervezetben is rendelkezett tagsággal. A legnépszerűbb szervezetek egyházakhoz kötődtek (7 százalék), ugyanakkor ahogy a kapcsolatok, úgy a tagság terén is magasan preferáltak voltak a szabadidős szervezetek (4 százalék) is. Emellett a szak-szervezetek (2 százalék) és a diákszervezetek (2 százalék) is elöl végeztek a népszerűségi listán.

2004-ben a 15-29 éves korosztály 15 százaléka volt tagja valamilyen szervezetnek. Elsősorban a különböző sportágakhoz köthető szervezetek vonzották a fiatalokat, a tagok 48 százaléka ilyen jellegű közösséghez tartozott. Emellett az egyházakhoz köthető (15 százalék), illetve a kulturális-hagyományőrző profillal működő (12 százalék) szervezetek, valamint a diákszervezetek (7 százalék) voltak népszerűek. Ezzel párhuzamosan a karitatív vagy segítő célú szervezett közösségek, illetve a politikához kapcsolódó szervezetek bizonyultak a

legkevésbé (1-2 százalékuk említette) preferáltaknak az ifjúsági korosztály körében. A 2004-es kutatás adataiból arra is választ kaptunk, hogy a szervezeti tagság milyen motivációknak volt köszönhető, valamint arra is, hogy mi tartotta ekkoriban távol a fiatalokat az ilyen jellegű aktív közéleti szerepvállalástól. Tagsági motivációnak elsősorban a társasági élmények megélése számított, a korosztály 45 százaléka indokolta ezzel aktivitását. Emellett fontos tényezőként szerepelt az érdekképviselő e formában való megvalósulása (28 százalék), a közösségi ügyekért való tenni akarás (22 százalék) is. Valamint a szervezeti tagok közel hatoda (17 százalék) említette elsődleges vagy másodlagos szempontként, hogy környezete szorgalmazása, javaslata játszott főszerepet választásakor. Azon fiatalok körében, akik a megkérdezés idején nem voltak semmilyen szervezetnek tagjai, két fő kifogással indokolták e téren mutatott passzivitásukat. Részben az időhiány mutatkozott jelentősnek: a korosztály kétharmada (64 százalék) hivatkozott erre indoklásában. Ugyanakkor erős szempont volt a fiatalok szkepticizmusából is fakadó érdektelenség: 65 százalékuk számára a szervezeti tagság nem jelentett alternatívát, nem érezték, hogy a korosztályuk számára érdekes tartalmat vagy bármilyen pluszt adna a közösségi élmények e formában történő megélése.

A 2008-as országos ifjúságkutatás eredményei a korábbi két lekérdezés adataihoz képest csökkenő szervezeti érdeklődést rögzítettek. Ekkor mindössze a korosztály 9 százaléka volt tagja civil szervezetnek, ezen felül pedig további 27 százalékuknak volt a tagságon kívüli kapcsolata¹¹ szervezetekkel. Tehát 2008-ban a 15–29 évesek közül csupán minden harmadik (32 százalék) fiatal járt már a civil társadalom valamely szervezeti szereplője által rendezett eseményen vagy vett részt tevékenyen ilyen közösségek munkájában akár tagként, akár tagság hiányában érdeklődőként.¹² A korábban tapasztalt érdeklődési területek 2008-ban is megmaradtak: a szabadidős, a sport- és a diákszervezetek voltak a legnépszerűbbek a vizsgált korosztályban. Ezzel szemben a legkisebb mérvű érdeklődés és aktivitás a politikai, humanitárius/érdekvédelmi, valamint az egyházi szervezetek környezetében volt tapasztalható a felmérés idején. 2008-ban az állampolgárokat elérő, részben civil szervezetek által nyújtott szolgáltatások egy része alacsony határfokkal működött. Ilyen jellegű szolgáltatásokról, illetve az azoknak helyt adó

11 Szervezetek tevékenységében való részvétel és/vagy szervezetek rendezvényén való részvétel.

12 A korosztály mindösszesen 2 százaléka kötődik egyéb, nem formális közösséghez.

intézményekről, szervezeti platformokról csak minden második fiatal (56 százalék) értesült 2008-ban, miközben hatodik (17 százalék) nem is tudott ilyen létéről. A kultúrházak, könyvtárak, sportpályák a fiatalok döntő többségének elérhetőek és szükségesek is voltak. A megkérdezettek saját környezetükben elérhető, fiatalok számára szervezett programokat a korosztály fele (52 százalék) tudott említeni. Ennél valamivel kevesebben (42 százalék) voltak azok a fiatalok, akik környezetében működnek olyan egyházi vagy civil szervezetek, melyek a fiatalok számára nyújtanak tanácsadást vagy programokat. A lehetőségek korlátozottsága mellett nem csoda, ha a fiataloknak szóló eseményeken való részvétel kevesek számára rendszeres tevékenység: mindössze 6 százalékuk gyakori látogatója az ilyen jellegű programoknak. A 15–29 éves fiatalok 45 százaléka még sosem vett részt helyi szervezet ifjúsági elérést célzó programján, 42 százalékuk jelezte, hogy alkalmanként el szokott látogatni ilyen rendezvényre. 2008-ban az információáramlást, a közösségi élményeket, valamint a segítségnyújtást is magában foglaló ifjúsági irodák helyzete sem mutatott rózsás képet. A célcsoport, azaz a fiatal korosztály túlnyomó többsége (81 százalék) még sosem keresett fel ifjúsági irodát. Rendszeres látogatónak mindössze a korosztály 4 százaléka számított, ritkán betérő vendégnek pedig 10 százalékuk. A 15–29 éves fiatalok 5 százaléka pedig még egyáltalán nem hallott ifjúsági irodákról.

A legutóbbi országos ifjúságkutatás eredményei alacsony fokú szervezeti aktivitást tükröznek. A 15–29 évesek mindössze 27 százalékának van valamilyen szintű kapcsolata civil vagy egyéb szervezettel, azaz négyből három fiataalt nem jellemez ez a fajta közéleti részvétel. Civil szervezet rendezvényén a megkérdezést megelőző egy évben a korosztály egytizede járt, s mindössze 7 százalékuk vett részt az adott szervezet tevékenységében. Konkrét szervezeti tagsággal a magyar fiatalok 10 százaléka rendelkezik, elsősorban diák-, sport- vagy szabadidős, illetve kulturális szervezethez kötődnek. A legkevésbé népszerűeknek a politikai, karitatív célú, valamint érdekvédelemmel kapcsolatos közösségek számítanak.

Szocio-demográfiai jellemzők és közéleti aktivitással szembeni attitűdök mentén azonban eltérő motiváltságot tapasztalhatunk, amelyek szignifikáns összefüggéseket jelentenek. Az aktív szervezeti kapcsolat elsősorban a 20 év alattiak és a férfiak körében gyakori. A szervezeti tagsággal rendelkezők 41 százaléka 20 év alatti, 59 százalékuk férfi. A szervezeti tagok aránya a vidéki nagyvárosokban a legmagasabb (14 százalék), a legalacsonyabb Budapesten

(5 százalék). Régiós összevetésben mind a szervezeti kapcsolatok, mind a konkrét tagság szempontjából a dél-alföldi fiatalok a legaktívabbak. Körükben 18 százalék a tagok aránya, míg a valamilyen szervezeti kapcsolattal rendelkezőké¹³ 34 százalék. Ezzel szemben a közép-magyarországiak körében a legalacsonyabb a tagok aránya, csak 7 százalék. Az észak-magyarországiak pedig összességében a legkevésbé aktívak a szervezeti kapcsolatok terén, mindössze 21 százalékuk állt kisebb-nagyobb mértékben kapcsolatban civil szervezetekkel.

Anyagi helyzet szempontjából megállapítható, hogy annak szignifikáns hatása van a szervezeti aktivitásra (9. táblázat). A jobb anyagi körülmények között élő fiatalok körében magasabb a tagok aránya (gondok nélkül élők között 14 százalék), mint a rosszabb helyzetűek között (nélkülözők között 4 százalék). Tehát a szubjektív státusértékelés hat a szervezeti aktivitásra. Három-négy-szer nagyobb eséllyel lesz tag az, aki nem küzd anyagi gondokkal („gondok nélkül élnek” vagy „beosztással jól kijönnek jövedelmükből”), mint e téren problémás, nehéz helyzetű kortársai.

9. táblázat: Szervezeti tagság aránya a szubjektív anyagi helyzet függvényében (N = 767; százalékos arány) ($p \leq 0,001$)

Gondok nélkül élnek	14
Beosztással jól kijönnek jövedelmükből	12
Beosztással éppen kijönnek jövedelmükből	10
Hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak	8
Nélkülözések között élnek	4

(Forrás: Magyar Ifjúság 2012)

Közéleti aktivitást tekintve a döntéshozói szereplőkkel szembeni bizalom is jelentős mozgatórugónak számít a szervezeti kapcsolatok terén. Az állami intézményekkel, szereplőkkel¹⁴ szembeni általános bizalom országosan is alacsony fokúnak tekinthető (2,2)¹⁵. Azok a fiatalok, akik valamilyen szervezet

13 Szervezeti tagság és/vagy szervezetek tevékenységében való részvétel és/vagy szervezetek rendezvényén való részvétel.

14 Ide tartozik az Alkotmánybíróság, a Köztársasági Elnök, az Országgyűlés, a Kormány és a bíróságok.

15 Ötfokú attitűdskála átlaga, melyben a szélső értéke: 1 = egyáltalán nem bízunk, 5 = teljes mértékben bízunk.

tagjai, nagyobb esélyt látnak arra, hogy akár az országos, akár a helyi politika döntéseinek meghozatala során ad a fiatal korosztály véleményére. A fiatalok egészét nézve azonban e helyütt is inkább a szkepticizmus dominál, így a szervezeti tagsággal rendelkezők körében csak ennek csekély mérséklődését regisztrálhatjuk (10. táblázat).

10. táblázat: Fiatalok véleményének figyelembevétele a politikai döntések során¹⁶, valamint a politikai szereplőkbe vetett bizalom mértéke¹⁷ a szervezeti tagság függvényében (N = 8000; ötfokú attitűdskála - átlagok) ($p \leq 0,001$)

	Szervezeti tagsággal rendelkezők	Szervezeti tagsággal nem rendelkezők
Helyi polgármesterekbe vetett bizalom	2,6	2,4
A helyi politikusokat érdekli a fiatalok véleménye.	2,5	2,3
Az országos politikusokat érdekli a fiatalok véleménye.	2,3	2,2

(Forrás: Magyar Ifjúság 2012)

Az állampolgári magatartásformák közül az önálló véleményalkotás, valamint a helyi és országos közügyekben való jártasság is szignifikáns összefüggést mutat a szervezeti kapcsolatok meglétével (11. táblázat). Azok a fiatalok, akik szervezeti tagsággal rendelkeznek, elengedhetetlenebbnek érzik a másokétól független véleményalkotást, mint jó állampolgárokkal szembeni elvárás, elmentésben azokkal, akik ennek hiányában vannak. Ugyanezt tapasztalhatjuk, ha a közéleti ügyekben való jártasságot vizsgáljuk. A szervezeti tagok fontosabb attribútumnak tekintik ennek meglétét, mint azok, akik nem rendelkeznek semmilyen szervezeti tagsággal vagy kapcsolattal. Az adatok nyomán összegezhető, hogy a szervezeti aktivitás egyfajta aktív állampolgári szerepkör meglétének szükségességét is magában hordozza.

16 1 = egyáltalán nem érdekli, 5 = teljes mértékben érdekli.

17 1 = egyáltalán nem bízuk, 5 = teljes mértékben bízuk.

11. táblázat: Állampolgári ismérvek fontossága a szervezeti tagság függvényében (N = 8000; ötfokú attitűdskála – átlagok: 1 = egyáltalán nem fontos ahhoz, hogy valaki jó állampolgár legyen, 5 = teljes mértékben fontos) ($p \leq 0,001$)

	Szervezeti tagsággal rendelkezők	Szervezeti tagsággal nem rendelkezők
Másokétól független, önálló véleményt alkosson a dolgokról.	4,0	3,6
Tájékozott legyen a lakóhelyi, iskolai, munkahelyi közösségét érintő ügyekben	3,6	3,2
Tájékozott legyen az országos közügyekben	3,5	3,2

(Forrás: Magyar Ifjúság 2012)

A közéleti aktivitás megítélése és a politikai szereplőkkel szembeni bizalom mellett a szervezeti tagság egy további aspektusra gyakorolt hatását is vizsgáltuk. Az információs társadalom korszakában nem meglepő folyamat és tendencia, hogy egyre többen választják a közösségi aktivitás, közösségi véleménynyilvánítás színhelyéül az internetet. Közösségi oldalak egész sora – blogok, fórumok, kapcsolathálót építő portálok stb. – áll az aktív, közügyek-közélet iránt fogékony, nyitott állampolgárok rendelkezésére. E felületek sajátja az anonimitás és a szólásszabadság magas foka, amely lehetővé teszi a konfrontációt épp úgy, mint az azonos véleményen lévők egymásra találását, a virtuális térből kilépő, véleményének utcákon hangot adó egyének csoporttá szerveződését (lásd a közösségi oldalakon szerveződő tüntetések mechanizmusait). Éppen ezért nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az online felületeken való részvétel miként és milyen mértékben jelentkezik a szervezeti tagság szempontjából aktív és passzív fiatalok körében. E szempontok összevetése során arányosságot fedeztünk fel az attribútumok együttjárását tekintve (12. táblázat). Azok a fiatalok, akik aktív használói (rendszeres látogatói) az online terek nyújtotta véleményformáló eszközöknek¹⁸, kétszer nagyobb eséllyel kötődnek szervezet(ek)hez, mint azok, akik nem preferálják, azaz egyáltalán nem használják ezeket a kommunikációs módokat.

¹⁸ Itt vizsgált tevékenységek: közéleti tartalmak megosztása, közéleti tartalmakhoz való hozzászólás.

12. táblázat: Szervezeti tagság aránya az online közéleti aktivitás függvényében (N = 670; százalékos arány) ($p \leq 0,05$)

Naponta egyszer közéleti témában megoszt valamilyen hírt vagy vitát kezdeményez az interneten	25
Közéleti témában még sosem osztott meg hírt vagy kezdeményezett vitát interneten	12
Naponta egyszer hozzá szokott szólni valamilyen közéleti témájú hírhez az interneten	19
Közéleti témájú hírhez még sosem szólt hozzá az interneten	11

(Forrás: Magyar Ifjúság 2012)

A 2012-es kutatás adatai nyomán elmondható, hogy a fiatalok szervezeti tagságtól függetlenül is fontos állampolgári értéknek vélik az önálló véleményalkotást, 63 százalékuk szerint elengedhetetlen a mindennapokban a másokétól független véleménynyilvánítás (mindössze 10 százalék véli úgy, hogy mindez nem fontos a jó állampolgárság szempontjából). A közügyekben való tájékozottság is hasonlóan jelentős szempontként fogalmazódik meg: a korosztály 45 százaléka úgy véli, hogy a helyi közélet ismerete elvárás a „jó állampolgárokkal szemben”. És közel ugyanennyien (44 százalék) érzik azt, hogy az országos közügyekben való jártasság is a jó állampolgár kritériumai közé sorolható (19-19 százalékuk nem tartja ezt a két szempontot fontosnak).

A konkrét cselekvés kevesek számára jelent alternatívát a közéleti-politikai kérdésekben való véleményalkotásra. Politikai akciókban való részvétel mindössze a korosztály 12 százalékát jellemzi, és a jövőben is mindössze a fiatalok 14 százaléka tervezi az ilyen jellegű eseményekben való részvételt. A leggyakoribb politikai-közéleti ügyeket érintő akciókban való aktivitás a petíciók aláírásához, aláírásgyűjtéshez, szórólapterjesztéshez, valamint sztrájkokban és tüntetéseken való részvételhez köthetőek. A közéletiség egyik markáns platformjává vált a világháló, amely az állampolgárok eltérő szerepeinek létrehozásával is együtt járt. A közéleti tartalmakat megosztó, azokat véleményező fiatalok aránya csekély, mindössze minden tizedik (12-12 százalék) 15 és 29 év közötti fiatal oszt meg és véleményez rendszeresen. Háromnegyedük (72-74 százalék) azonban egyáltalán nem mutat ilyen jellegű aktivitást az online közösségi színtereken.

Nemzetközi kitekintés

Unió összevetésben a fiatalok többsége rendelkezik szervezeti kapcsolattal (Eurobarometer, 2014a). 2014-ben a 15–30¹⁹ éves korosztály 49 százaléka a megkérdezést megelőző egy évben kisebb-nagyobb mértékben részt vett szervezetek tevékenységében. Magyarországon ez az arány már jóval alacsonyabb: a fiatal korosztály 28 százalékáról állítható, hogy a közelmúltban tevékenyen részt vett valamely szervezet életében.

A korábbi hasonló tematikájú Eurobarometer (Eurobarometer, 2013c) jelentés adataihoz mérten látható a fiatalok e téren mutatott aktivitásának csökkenése. 2013-ban még a 15–30 éves korosztály 56 százaléka vett részt a lekérdezést megelőző egy évben valamilyen szervezet tevékenységében. Magyarországon ez az arány 37 százalék, ami szintén magasabb a 2014-eshez viszonyítva.

Az Unió tagállamait vizsgálva látható, hogy a bolgár fiatalok mutatkoznak leginkább passzívnak e téren: 80 százalékuk nem vett részt szervezetek működésében egy éves távlatban. Magyarország ebből a szempontból Románia után a harmadik legkevésbé aktív térség. A magyar fiatalok 72, a román fiatalok 77 százalékának nincs semmilyen szervezeti kapcsolata, így e két ország is a sereghajtók csoportjába tartozik. Az aktív szervezeti kapcsolatok leginkább a holland fiatalok körében jellemzőek, a korosztály 67 százaléka rendelkezik ilyennel, őket követik az ír (66 százalék), valamint a svéd fiatalok (65 százalék).

A legnépszerűbb szervezettípusok a sporthoz, az ifjúsághoz és a helyi közösségekhez köthetők mind uniós szinten, mind Magyarország esetében. A legkevésbé népszerűek egyértelműen a politikával kapcsolatos szervezetek, de az emberi jogi/humanitárius és a környezetvédelemmel, környezettudatossággal foglalkozó szervezeteket is alig preferálják a fiatalok.

A civil aktivitás egy további aspektusa az önkéntes tevékenységek végzésének gyakoriságán is mérhető. 2014-ben az Unió fiatal állampolgárainak éppen negyede végzett önkéntes munkát a megkérdezés előtti 12 hónap során (Eurobarometer, 2014a). A magyar fiatalok körében az önkénteskedők alulreprezentáltak az uniós átlaghoz képest, mindössze 18 százalékuk végzett valamilyen tevékenységet önkéntes alapon a vizsgált időszakban. Ezek közül legtöbben (EU28: 66 százalék, Magyarország: 80 százalék) helyi

19 Az Eurobarometer a magyar ifjúságkutatásokról eltérő korosztályt vizsgál.

közösségek formálása érdekében tették ezt meg, de az országos közösség-szervezés is markáns szempont az önkéntes fiatalok számára (EU28: 27 százalék, Magyarország: 23 százalék). Az önkéntesek bevállása alapján egyértelmű, hogy a karitatív-segítő tevékenységek jutalma alapvetően természetbeni elismerés, bármilyen formális elismerés csak az önkéntes munkák csekély hányadával járt együtt. Az Unióban élő önkéntesek 27 százaléka, Magyarországon 23 százalékuk kapott valamilyen igazolást tevékenységéről.

Magyarországon a fiatalok önkéntes tevékenysége részben humanitárius célokat szolgál (32 százalék), részben oktatási/képzési/sporttevékenységhez (29 százalék) köthető. Emellett azonban az állatok gondozása (16 százalék), valamint a környezettudatosság (14 százalék) is kiemelkedő szerephez jut. Az önkéntes munka terén a legkevésbé preferált területeknek a politikai, vállalási és emberi jogi programok (8–8 százalék) számítanak. Az Unió egészét vizsgálva is hasonló felosztást láthatunk: a humanitárius szervezetek állnak az élen, az önkénteskedők 44 százaléka ilyen jellegű programok résztvevője volt. Emellett az oktatáshoz/képzéshez/sportoláshoz köthető önkéntes tevékenységek is sokak számára bizonyulnak vonzóknak (40 százalék). A magyarországi eredményekkel ellentétben azonban a politikához kötődő tevékenységek (8 százalék) mellett elsősorban a növény- és állatvilág és a környezet védelme (9–9 százalék) jut kisebb szerephez.

V. Összefoglalás

A fiatalok legjelentősebb szabadidős színtere az otthon, s az erre tendáló válaszok miatt nehézséget jelent a további terek azonosítása. Alkalmazkodva a korosztályi sajátosságokhoz érdemes volna a két területet külön kezelni egy következő országos ifjúságkutatás esetén: célszerű lenne külön rákérdezni az otthoni szabadidős tevékenységekre, és külön értelmezni az egyéb szabadidős terek látogatását (lehetőleg korlátozások nélkül: jelölhesse például az összes helyet, ahova gyakran jár).

A válaszok sokszor alapvetően ellentmondanak a gyakorlati tapasztalásnak, gondoljuk például a plázában időző fiatalok tömegeire, a plázák ifjúsági közösségalkotó szerepére egyre több hazai és nemzetközi tanulmány hívja fel a figyelmet (lásd például: Demetrovics-Paksi-Dúll, 2009), mégis a kérdőívekre adott válaszok szerint csaknem elemezhetetlenül kicsi részesedésű szabadidős terekként jelennek meg a bevásárlóközpontok. A pláza – mint

szabadidős fellegvár, a posztmodernitás jelképe – azért is szimbólum, mert az első magyarországi plázanyitás óta eltelt húsz évben olyannyira kevés figyelem fordult irányukba, hogy mire elkezdtek kutatni az ott előforduló fiatalokat, szokásaikat, az őket megcélzó tereket, addigra azok kiürültek (Pekker, 2015). A plázaláz óta az Y generációból Z generáció lett, a plázacicából screener, aki már – mint látjuk – nem a plázában csatangol, hanem a világhálón, nem a központban van, hanem leginkább otthon ül a képernyő előtt.

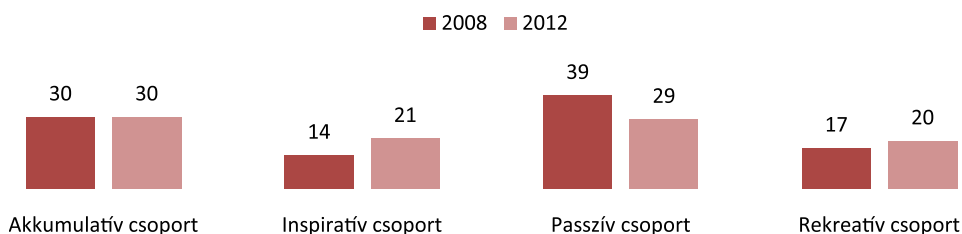
Az idősoros áttekintést nehezítette, hogy az eddigi négy adatfelvétel csupán néhány kérdésben mutat kontinuitást a szabadidő témájában. Ebbe a nehézségbe ütköztünk például a kulturális terek látogatási gyakoriságára vonatkozó kérdéseknél. Éppen ezért a továbbiakban célravezető volna az összehasonlíthatóság elvét is figyelembe venni a kérdőívek szerkesztésekor (bár fontos megjegyezni, hogy az utóbbi két mérés ezt igyekezett is a szerkesztési és hatékonysági szempontok rangsorában elől tartani).

Emellett érdekes lenne megismerni a fiatalok online térbeli tevékenységeit, és ezekre is nagyobb hangsúlyt fektetni. Nyilvánvaló, hogy ez a közeg alapvetően meghatározza a fiatalok szabadidős szokásait, érdemes lenne tehát megismerni, hogy mely oldalak, alkalmazások, játékok kötik le leginkább a korosztály figyelmét, valamint mely manifeszt és látens funkciók miatt használják ezeket a fiatalok leginkább.

Az otthon mint tér szabadidős tevékenységekben betöltött szerepe vitathatatlan, amely az elmúlt negyedszázadban folyamatosan növelte jelentőségét. Az otthoni lakókörnyezetben is egyre többféle tevékenység gyakorolható, a televíziós műsorkínálat, a világháló távolságokat átívelő határtalansága nem véletlenül válik a fiatal korosztály kedvelt színterévé. A modern tömegkulturális platformok széles közönséget elérni vágyó kínálata egyúttal a minőségbeli romlást is magával hozza. A kultúrafogyasztás egyre inkább beszűkül, a fiatalok legfeljebb muzikát keresnek fel szabadidejükben. A magaskultúra terei eltávolodtak az ifjúságtól. De nemcsak a szellemileg, hanem a fizikailag aktív szabadidő aránya is folyamatos csökkenést mutat: egyre kevesebb fiatal választ valamilyen sportot felesleges energiáinak levezetéséhez és szabad óráinak eltöltéséhez. Kérdés tehát, hogy a mindennapok iskolai/munkahelyi leterheltségét mennyiben képes kompenzálni az információs társadalom teremtette megnövekedett médiafogyasztás? Tud-e rekreatív, feszültségoldó, közösségépítő erővel bírni a fiatalok otthoni, többnyire magányos időtöltése vagy a virtuális tér ingergazdag környezete?

A vizsgálható 2008-as és 2012-es év ifjúságkutatási adatainak összevetéséből nyilvánvalóvá válik, hogy a Vitányi-modell szerint az akkumulatív szabadidős típusúak tábora megőrizte méretét, ezzel szemben a rekreatív és az inspiratív csoportok arányai nőttek (8. ábra). Emellett pedig a passzív viselkedési mintával leírható fiatalok csoportja mutatja a legnagyobb mértékű csökkenést, amelyet azonban a korábbi fejezetekben tárgyalt adatok (lásd: 4. táblázat) nem támasztanak alá. A klaszterek összevetésénél is azt tapasztalhattuk, hogy ugyan csökken a passzív szabadidős attitűddel rendelkező fiatalok aránya, ám a rekreatívak csoportja jelentős párhuzamot mutat velük. Úgy tűnik tehát, hogy a minőségi kikapcsolódás egyre többek számára szűnik meg alternatíva lenni, függetlenül a szabadidőhöz kötődő általános attitűdjüktől. Emellett fontos, hogy a Vitányi-féle modell alkalmazhatósága egyre nehezebb a jelenkor fiataljaira, akik szabadidejüket és választásait már nem a kikapcsolódás sokrétű, választékos megélése határozza meg, hanem a kor sajátossága, a mediatizált környezet, az információs társadalom rohanó, gyors reakciókat kiváltó (legtöbbször virtuális) világa.

8. ábra: Ifjúsági szabadidős klaszterek 2008-ban és 2012-ben (százalékos megoszlás; $N_{2008} = 7663$; $N_{2012} = 7122$)

Civil aktivitás szempontjából a 2000 óta négyévente sorra kerülő országos ifjúságkutatások meglehetősen korlátozott összevethetősége ellenére annyi azért állítható, hogy egyre kevesebb fiatal tagja valamilyen szervezetnek, illetve mutat velük bármilyen fokú kapcsolódást (13. táblázat). Mind a modern, tagságon alapuló, mind a posztmodern formák európai összevetésben erősen az uniós átlag alatt maradnak, s csökkenő trendet mutatnak. „A magyar fiatalok rendkívül vékony rétegét éri el az ifjúsági civil társadalom, és ez a réteg az elmúlt években vékonyodott el” (Oross, 2013). A preferenciasorrend a legutóbbi három mérés alatt keveset változott, a szabadidős és diákszervezetek, valamint sportoláshoz köthető közösségek a legkedveltebbek, miközben a politikai szervezetekhez való tartozás elenyésző mértékű.

13. táblázat: Szervezeti kapcsolatok arányának változása²⁰ a 15-29 évesek körében 2000-2012 között (százalékos megoszlás; $N_{2000} = 7717-7823$; $N_{2004} = 7965$; $N_{2008} = 8076$; $N_{2012} = 8000$)

	Ifjúság 2000	Ifjúság 2004	Ifjúság 2008	Magyar Ifjúság 2012
Szervezeti tagság	16	15	9	10
Szervezeti programon való részvétel	12	n. a.	12	10
Szervezetek tevékenységben való részvétel	n. a.	n. a.	15	7
Szervezetekkel való bármilyen jellegű/ mélységű kapcsolatok aránya összesen	-	-	32	27

(Forrás: Ifjúság2000; Ifjúság2004; Ifjúság2008; Magyar Ifjúság 2012)

Ugyanakkor ahol összevethetőek az adatok, ott a tagi viszonyok és általános jellegű kapcsolódás közti különbség mintegy háromszoros. Több elemzés is rámutatott, hogy az új (posztmodern) formák megjelenésének okait – az érdektelenségen túl – a modern formák elégtelenné válásában is kell keresnünk (Nagy-Bodor-Domokos-Schád, 2014; Nagy, 2000; Trencsényi, 2007, 2008, 2010, 2014). Ezeknek egyik jelentős csoportja a szervezetek működtetésének jogi és pénzügyi követelményei, azaz mindazok a jogszabályi keretek, amelyeknek a civil szervezeteknek a bejegyzés, illetve közhasznúvá válás érdekében be kell tartaniuk. A fiatalok túlnyomó többsége a megszokott, tagságon alapuló részvételi formákhoz elutasítóan áll hozzá (s persze részben ennek az is oka, hogy nem hagyják „odaállni”). A többség ugyanis nem látja értelmét annak, hogy e keretek között fogalmazza meg közösségi, társadalmi szükségleteit, nem talál olyan közösségi élményt, amelyért érdemes lenne szervezethez tartozni. „Nem hisznek abban, hogy egy ifjúsági szervezetben, informális közösségben vállalt szereppel és egyéni akaratok, elszántságuk gyakorlásával hatással lehetnek helyi, regionális vagy akár országos folyamatokra” (Kárpáti, 2010 pp:T/1 14.). Hiszen a politika, a média, a felnőtt társadalom sem azt közvetíti felénk, hogy a település, a régió, az ország és azon belül az ő soruk végső soron rajtuk, az általuk képviselt szándékokon, érdekeken is múlik.

20 Szervezeti tagság és/vagy szervezetek tevékenységében való részvétel és/vagy szervezetek rendezvényén való részvétel.

S miután ezen közösségi élmények nem segítenek megalapozni a közéleti aktivitást, többségüknek nincsen tudomása arról, hogy miképpen lehetnek az őket érintő döntések alakítói, befolyásolói. Pedig ma már egyre kevésbé akadály az információhoz való hozzáférés, vélhetőleg egyszerűen az érdeklenség idézi elő a korosztály illetén állapotát, s a tapasztalat és a kutatások azt mutatják, hogy míg a fiatalok bizalmatlanok a hagyományos intézményi formákkal, befogadóbbak az „alternatív” aktivitásokkal szemben (közösségi hálózati ad-hoc kezdeményezések, tiltakozó megmozdulások stb.)²¹. A pusztán szervezettségi adatokra támaszkodó értelmezéseket tehát azért is érdemes óvatosan kezelni, mert a XXI. század elején – ellenpontozva a XX. század tömegszervezeteit, illetve az ott létrejövő „nyakkendőért legitimitást” rejtett pszichológiai szerződését – már nem kizárólag a taglétszám, hanem a szolgáltatás, illetve annak igénybevétele jelentheti a szervezeti legitimitást és a társadalmi hatást. S így válik a táborok ifjúsága a fesztiválok ifjúságává.

Irodalom

- Anheier, H. – Glasius, M. – Kaldor, M. (szerk.) (2004): Globális Civil társadalom I. Budapest: Typotex.
- Azzopardi, A. – Furlong, A. – Stalder, B. (2003): Sebezhető ifjúság - sebezhetőség az oktatásban, a munkavállalásban és a szabadidőben Európában – perspektívák, Belvedere. /www.ifjusagsegito.hu/belvedere/sebezhetoseg.pdf
- Bauer, B. – Laki, L. – Szabó, A. (szerk.) (2001): Ifjúság2000 Gyorsjelentés. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.
- Bauer, B. – Szabó, A. (szerk.) (2005): Ifjúság 2004 Gyorsjelentés. Mobilitás, Budapest.
- Bauer, B. – Szabó, A. (szerk.) (2009): Ifjúság2008 Gyorsjelentés. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest.
- Demetrovics, Zs. – Paksi, B. – Düll, A. (szerk.) (2009): Pláza, ifjúság, életmód. Egészséglélektani vizsgálatok a fiatalok körében, L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Beke, M. – Ditzendy, K. A. – Nagy, Á. (2004): Áttekintés az ifjúsági intézményrendszer állami és civil aspektusairól, Új Ifjúsági Szemle (2)4.
- Eurobarometer (2013a): Cultural access and participation. Special Survey 79.2. (399). http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_399_en.pdf
- Eurobarometer (2013b): Cyber security. Special Survey 79.4. (404). http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_404_en.pdf

21 A modern-posztmodern megkülönböztetésnek semmiképpen nincs értéktartalma, ne gondoljuk tehát, hogy a modern részvételi formákat el kéne felejteni, és helyettük kizárólagosan a posztmodern keretekben megvalósuló részvételi formákra kellene figyelni, vagy éppen fordítva: foggal-körömmel ragaszkodni a modern formákhoz. Egyfelől ugyanis szükség van azokra a szervezetekre, amelyek az igazgatás számára érthetően, sokszor az ő képükre formálva működnek, hiszen ezeken keresztül az önkormányzat, kormányzat, intézmények számára érthetőbben kommunikálható az ifjúsági vélemény és akarat, másfelől a mai társadalom gyorsabban alakul, a mai ifjúsági identitás komplexebb annál, mintsem hogy ezt a XX. századi lassú és adminisztratív keretek közé szorított világkép követni lenne képes.

- Eurobarometer (2013c): European Youth: participation in Democratic Life. Flash EB375. http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_375_en.pdf
- Eurobarometer (2014a): European Youth. Flash EB408. http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_408_en.pdf
- Eurobarometer (2014b): Sport and physical activity. Special Survey 80.2. (412). http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_412_en.pdf
- Eurostat (2014): Eurostat adatbázisa. www.ec.europa.eu/eurostat
- Falussy, B. (2004): Az időfelhasználás metszetei. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Falussy, B. – Vukovich, Gy. (1996): Az idő mérlegén (1963–1993). In: Andorka, R. – Kolosi, T. – Vukovich, Gy. (szerk.) Társadalmi riport 1996. Budapest: TÁRKI, Századvég. 70-103.
- Hunyadi, Zs. (2005): Kulturálódási és szabadidő eltöltési szokások, életmód csoportok. Találkozások a kultúrával 7. kötet. Budapest, Magyar Művelődési Intézet.
- Huszár, Á. (2009): A kritikai elmélet rekonstrukciója. Újosztály-elméletek és civiltársadalom-elméletek a rendszerváltás időszakában. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Kárpáti, Á. (2010): A civil ifjúsági szektor és kapcsolatai. In: Földi L.–Nagy Á. (szerk.) Ifjúságügy, ifjúsági munka, ifjúsági szakma módszertani kézikönyv. Budapest: Mobilitás-Iszt-Új Mandátum.
- Kelly, J. R. (1982): Leisure, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Luksander, A. – Béres, D. – Huzdik, K. – Németh, E. (2014): A felsőoktatásban tanuló fiatalok pénzügyi kultúráját befolyásoló tényezők vizsgálata. Pénzügyi Szemle. (2)
- Nagy, Á. – Trencsényi, L. (2012): Szocializációs közegek a változó társadalomban. ISZT Alapítvány, Budapest.
- Nagy, Á. – Nizák, P. – Vercseg, I. (2014): Civil társadalom, nonprofit világ, Uisz Alapítvány, Budapest.
- Nagy, Á. – Bodor, T. – Domokos, T. – Schád, Lm (2014): Ifjúságügy, ISZT Alapítvány, Budapest.
- Nagy, Á. (2000): Civil a pályán? – az ifjúsági intézményrendszer struktúrái a rendszerváltás után: a civil részvétel, Politikatudományi Szemle, 1-2.
- Nagy, Á. (2013): Szabadidős tervek és tevékenységek, In: Székely, L. (szerk.) Magyar Ifjúság 2012, Tanulmánykötet, Kutatópont, Budapest.
- Nagy, Á. – Székely, L. (2008): Civil ifjúság-szervezetek, Új Ifjúsági Szemle 19-20.
- Oross, D. (2013): Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In: Nagy, Á. – Székely, L. (szerk.) Magyar Ifjúság 2012 – Tanulmánykötet. Budapest: Kutatópont. 283–315.
- Pekker, B. (2015): A pláza mint a XXI. század művelődési háza? Magyar Pedagógiai Társaság, Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar Gyermekművelődési Kutatócsoport, Szekszárd–Budapest.
- Pérez-Díaz, V. (1998): The public sphere and the European Civil Society, In: Alexander, J. C. (szerk.) Real Civil Societies Dilemmas of Institutionalization. London.
- Peterson, R. A. (1981): Measuring Culture, Leisure and Time Use. Annals of the American Academy of Political and Social Sciences 453.
- Schultze, Q. J. – Anker, R. M. – Braat, J. D. – Romanowski, W. D. – Worst, J. W. – Zuidervaart, L. (1991): Dancing in the dark: youth popular culture and electronic media, Grand Rapids, Michigan, William B. Eerdmans Publishing Company.
- Székely, L. (szerk.) (2013): Magyar Ifjúság 2012 – Tanulmánykötet, Kutatópont, Budapest.
- Trencsényi, L. – Trencsényi, L. (2006): utak és törések. Adalékok a magyar úttörőmozgalom történetéből, Új Helikon, Budapest.
- Trencsényi, L. (2007): Az iskola funkcióiról a nevelési intézmények történeti rendszertanában, In: Kiss, É. (szerk.) Pedagógia innen és túl, Pécs–Veszprém.
- Trencsényi, L. (2008): A gyermekművelődés is közügy – Adalékok a gyerekek kulturális környezetéről induló vitához. www.nk7.hu/nk7_fi_les/file/gyermekmuvelodoiskozugy.pdf

- Trencsényi, L. (szerk) (2010): Magyar gyermek- és serdülőkori szervezetek a rendszerváltás idején. Mozgalompedagógiai füzetek, 1. Magyar pedagógiai társaság, Budapest.
- Trencsényi, L. (2014): A gyermek mint civil. In: Impakt faktor – neveléstudományi tanulmányok 1974-2014, Fapadoskönyv, Budapest.
- Veblen, T. (1975): A dologtalan osztály elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Vitányi, I. (1995): Szabadidő és társadalmi átalakulás, in Társadalmi idő- szabadidő, a szabadidő új problémái a mai társadalomban, Magyar Szabadidő Társaság.
- Vitányi, I. (1993): Szabadidő és társadalmi átalakulás. In. Falussy, B. (szerk.) Társadalmi idő – szabadidő. Magyar Szabadidő Társaság, Budapest 382-386.
- Vitányi, I. (2006): A magyar kultúra esélyei – kultúra, életmód, társadalom. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.
- Wiesand, J. A. (2000): North Rhine-Westphalia's Culture Industries Reports and their European Dimensions. Cultural Industries in Europe. Proceedings of the European Congress of Experts held under the German Presidency of European Union. Ministry of Economics and Business, North Rhine-Westphalia, Düsseldorf.

Egészségügyi helyzetkép: kockázati magatartások

Susánszky Éva – Szántó Zsuzsa – Székely András

I. Bevezetés

A serdülők és a fiatalok általában a társadalom legegészségesebb tagjai. A körükben előforduló tartós egészségromlás illetve halálozás legfőbb okai a balesetek és sérülések, valamint a szorongás és depresszió, a krónikus stressz, és az ezekkel a hangulati állapotokkal összefüggő önsértések és öngyilkosság. A felnőttkori keringési- és légzőszervi betegségek, elhízás, 2-es típusú diabétesz gyakran a serdülőkorban kialakuló káros étkezési szokásokra, mozgásszegény életmódra, dohányzásra, alkohol- és drogfogyasztásra vezethetők vissza. A felnőttkori mentális zavaroknak mintegy a fele 14 éves kor körül kezdődik, de az esetek többségében ekkor még kezeletlen, sőt észrevétlen marad. (World Youth Report, 2003).

II. A magyar fiatalok rizikómagatartása a nemzetközi kutatások tükrében

A fiatalok dohányzása, alkohol- és drogfogyasztása hosszú idő óta az ifjúságkutatások egyik igen fontos témaköre, részben a népegészségügyi kockázatok, részben pedig az esetenként hozzájuk kapcsolódó kriminalitás kockázata miatt. A fiatalok dohányzási, alkohol- és drogfogyasztási szokásainak leggyakrabban alkalmazott kutatási módszere az iskolai felmérés. Ennek oka, hogy a tanulóifjúság könnyen elérhető a kutatások számára, és a vizsgálni kívánt korcsoportok túlnyomó részét magában foglalja. Az oktatásban részt nem vevő ifjúsági csoportok vizsgálata ugyanakkor kifejezetten nehéz. Az egyes kutatások eltérő mintanagysággal, a reprezentativitás eltérő szintjével, és a vizsgált magatartásformák eltérő definícióival dolgoztak, így az eredmények nem voltak összehasonlíthatóak. Az 1980-as években több (európai és

WHO) kezdeményezés is született olyan, a fiatalok kockázati magatartására vonatkozó vizsgálat elindítására, amely lehetővé teszi különböző országok diákjainak standardizált szempontok és mérőeszközök alapján történő összehasonlítását (Johnston et al 1994; King et al, 1996).

Az európai fiatalokhoz hasonlóan, a magyar fiatalok egészségi állapota is alapvetően jónak mondható mind a mortalitási, mind a morbiditási statisztikák szerint. Az akut, banális megbetegedéseken kívül ritkán fordulnak elő olyan betegségek, amelyek negatív módon befolyásolnák a fiatalok életvitelét, korlátoznák őket napi tevékenységük ellátásában. A családi, szociális, iskolai vagy munkahelyi problémákkal való megküzdés, a társadalmi beilleszkedés, a felnőtté válás nehézségei azonban tartós stressz-terhelést jelenthetnek számukra. A feszültségek oldása, levezetése vagy hárítása gyakran önkárosító módon, dohányzással, túlzott mértékű alkoholfogyasztással vagy droghasználattal valósul meg.

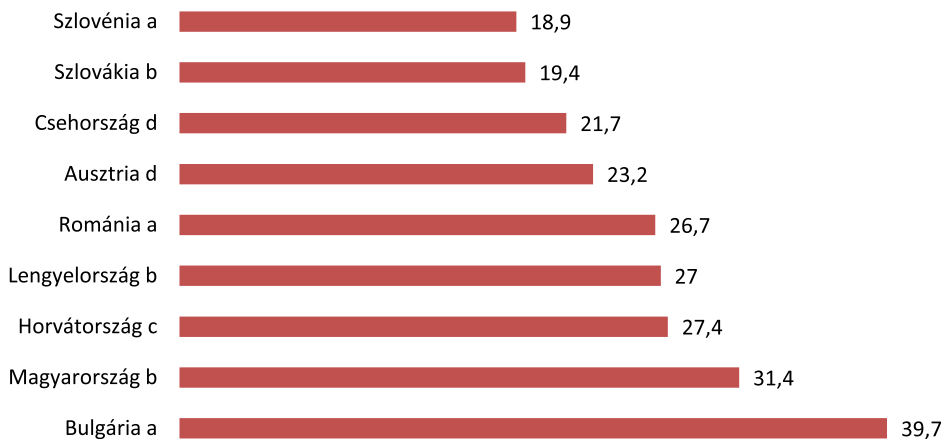
Jelen írásunkban az egészségkárosító magatartások közül a dohányzásra, a túlzott mértékű alkoholfogyasztásra, és a drogfogyasztásra koncentrálnak. Ennek oka egyrészt az, hogy ezek a legjelentősebb és leggyakoribb kockázati tényezők a felnőttkori egészségromlás szempontjából, másrészt az, hogy az Ifjúság-felmérések¹ lehetőséget biztosítanak arra, hogy az elmúlt másfél évtizedben kirajzolódó tendenciákat elemezzük.

Dohányzás

A dohányzás ez egyik legjelentősebb egészségkárosító tényező Európában. Becslések szerint az Európai Unióban (EU25) évente több mint 650 ezer ember hal meg dohányzással összefüggő okokból, és 13 millióan szenvednek dohányzásból eredő krónikus betegségben (Zatonski 2012). Az EU korábbi (EU15) és később csatlakozott - közép- és kelet-európai - tagországai között eltérés van a dohányzásra visszavezethető megelőzhető halálozás arányában, amely az utóbbi ország-csoportban lényegesen magasabb.

1 Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Magyar Ifjúság 2012

1. ábra: A 15 évnél idősebb dohányosok aránya a népességben (százalékos megoszlás) (a 2007 évi adat; b 2008 évi adat; c 2003 évi adat; d 2006 évi adat)

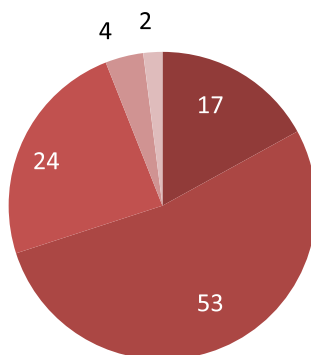

Forrás: KSH 2014, 39. o.

A dohányzás jellemzően a serdülőkorban jelenik meg; a legtöbb dohányzó felnőtt 18 éves kora előtt szívta el első cigarettáját, illetve vált nikotinfüggővé. Ezt láthatjuk a 2. ábrán, amely egy olyan kutatásból származik, amiben az EU 27 tagországanak csaknem 27 ezer polgára válaszolt dohányzással kapcsolatos kérdésekre.

2. ábra: „Hány éves korától dohányzik rendszeresen, azaz legalább hente?” (a valaha dohányzók százalékában, N=13107)

- 15 éves kora előtt ■ 15 és 18 éves kora között
- 19 és 25 éves kora között ■ 25 éves kora után
- nem tudja/nem válaszol

Forrás: EU-Barometer 2012

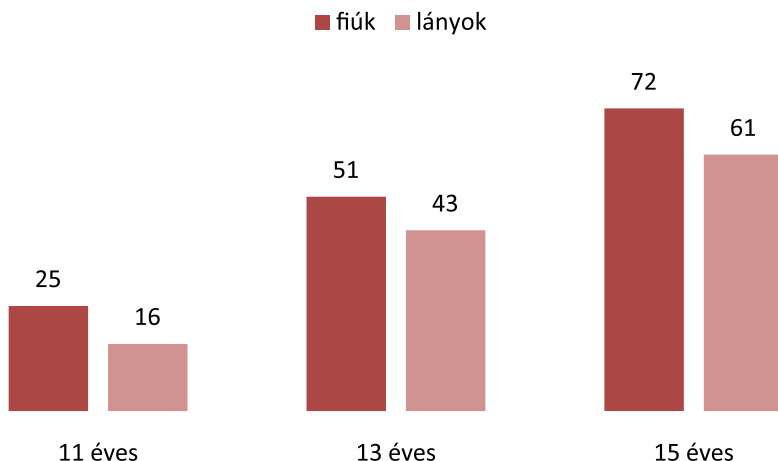
Kutatási adatok szerint a serdülők veszélyeztetettebbek a függőség kialakulása szempontjából, mint a felnőttek (DiFranza 2000): a serdülők szervezetében gyorsabban (rövidebb dohányzási idő alatt illetve kevesebb cigaretta elszívása után) alakul ki függőség, mint a felnőtteknél. Serdülők körében végzett felmérések szerint a dohányzás gyakran összefüggést mutat más rizikómagatartások, így az alkoholfogyasztás, az egészségtelen táplálkozás, az iskolai erőszak, és a korai szexuális tapasztalatok előfordulásával. A kedvezőtlen testi és lelki állapot egyes mutatói, elsősorban az egészség rossz önértékelése, az élettel való elégedetlenség, a testi panaszok, a sérülések gyakoribb előfordulása is kapcsolatba hozhatók a dohányzással (Currie, 2012).

A serdülők egészségi állapotának alakulását, különös tekintettel az egészségviselkedésre és a kockázati magatartásokra, összehangolt nemzetközi kutatások segítségével vizsgálják. E vizsgálatok közül a legjelentősebbek: Global Youth Tobacco Survey (GYTS; Nemzetközi Ifjúsági Dohányzásfelmérés), Health Behaviour in School-aged Children (HBSC; Iskoláskorú Gyermekek Egészségmagatartása), European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs, ESPAD; Európai iskolavizsgálat a fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásairól) ezek mindegyikében részt vettek illetve vesznek magyar kutatók is.

A WHO által koordinált nemzetközi HBSC kutatásban Magyarország a kezdektől, 1985 óta részt vesz (Németh, Költő 2011). A kutatást négyévenként megismétlik. A HBSC keretében jelenleg a világ 44 országában négyévente végeznek kérdőíves felmérést az iskolába járó tanulók egészségi állapotáról, társas környezetéről és egészségmagatartásáról.

Az 1993/94-ben lefolytatott HBSC felmérésben 5775 tanuló vett részt; 36 százalékuk 11 éves, 34 százalékuk 13 éves, 30 százalékuk 15 éves volt. Az adatok azt mutatták, hogy a dohányzás az egyéb kockázati magatartásformák legerősebb prediktora. A dohányzás emellett együtt járt az iskolával kapcsolatos negatív attitűdökkel, a gyenge iskolai teljesítménnyel, és a tanulótársakkal szembeni erőszakos magatartással is. A 11 éveseknél a dohányzás csak a lerészegedéssel mutatott szignifikáns kapcsolatot, a 13 és 15 éveseknél az otthonon kívül, barátokkal töltött esték számával, és az ellenkező neműekkel való könnyű kommunikációval is. 11 és 15 éves kor között minden országban, így Magyarországon is számottevően emelkedett azoknak az aránya, akik már kipróbálták a dohányzást. A lányok körében a kipróbálók aránya alacsonyabb, de a növekedés üteme lényegében megegyezik a fiúkéval (3. ábra).

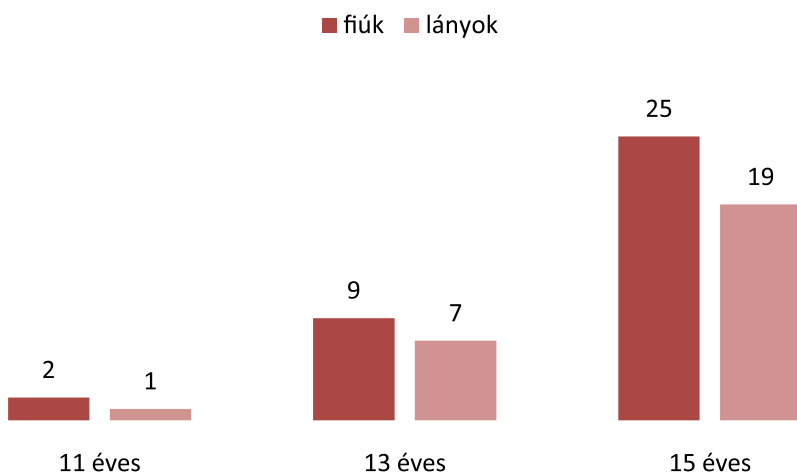
3. ábra: „Életükben már dohányoztak” csoportjának előfordulási gyakorisága nemeként és életkor szerint magyar iskolások között (százalékos megoszlás)

Forrás: HBSC 1993/94.

A vizsgálatban azokat tekintették rendszeres dohányosnak, akik legalább heti gyakorisággal szívtak el cigarettát. A rendszeres dohányosok aránya is emelkedett az életkor növekedésével mind a fiúk, mind a lányok között, de a két nem között egy olló látszott kinyílni, mivel a fiúk körében az emelkedés mértéke nagyobb (4. ábra). Ez a tendencia jellemezte általában a kelet-európai országokat, míg a nyugat-európai és észak-amerikai országokban a növekedés a lányok körében volt nagyobb.

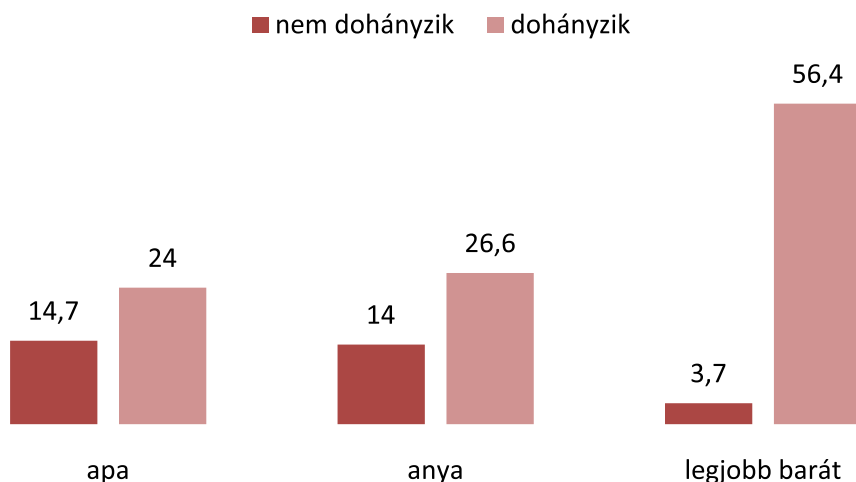
4. ábra: A rendszeres dohányosok aránya nemenként és életkor szerint magyar iskolások között (százalékos megoszlás)

Forrás: HBSC 1993/94

A kipróbálás gyakorisága és a dohányzás mértéke az életkor mentén meredeken emelkedett. A legnagyobb ugrás 12 és 15 év között volt: ekkor a rendszeresen dohányzók száma csaknem megháromszorozódott. 17 éves korban a tanulók nagyjából 30 százaléka (fiúk: 33 százalék, lányok: 27 százalék) naponta dohányzott (5. ábra). A dohányzási magatartást jelentősen befolyásolta a kortárs csoportban szerzett tapasztalat, elsősorban a barátok dohányzása.

5. ábra: A naponta dohányzó magyar iskolások aránya a számukra fontos személyek dohányzása szerint (százalékos megoszlás)

Forrás: HBSC 1993/94; Csizmadia, Várnai, 56. o.

Az ESPAD a serdülők körében végzett legnagyobb nemzetközi összehasonlító felmérés, amelynek keretében európai országok 15-16 éves tanulóinak kockázati magatartását monitorozzák (Elekes 2011). Az 1989/90-es tanévben útjára induló ESPAD felmérés 11 országban zajlott; ebben Magyarország még nem vett részt. 1995-ben azonban a felmérés már 25 országban szerveződött, és Magyarország is csatlakozott hozzá.

Jelen elemzés szempontjából az ESPAD vizsgálatokat ítéltük a legfontosabbnak, egyrészt európai, másrészt korosztályi jellemzői miatt.

A dohányzás elterjedtségének vizsgálatában az ESPAD két mutatót alkalmazott: dohányzott-e már a kérdezett legalább negyvenszer életében, illetve a felmérést megelőző 30 nap során. Az 1995-ben végzett ESPAD felmérés szerint Magyarországon a vizsgált diákok 28 százaléka dohányzott. Ez az arány az országok összehasonlításában az átlagnál magasabb; csak négy országban (Feröer Szigetek, Írország, Finnország, Ukrajna) volt magasabb a dohányzók aránya. A fiúk körében az arány magasabb volt (32 százaléka), mint a lányok körében (24 százaléka), ami inkább a kelet-európai országokra volt jellemző. A fiúk 42 százaléka, a lányok 34 százaléka jelezte, hogy 13 éves kora előtt szívta el első cigarettáját. A diákoknak mintegy 7 százaléka dohányzott naponta, több fiú, mint lány. Ezeknek az adatoknak a tekintetében a magyar diákok dohányzása közepesnek volt mondható az országok összehasonlításában.

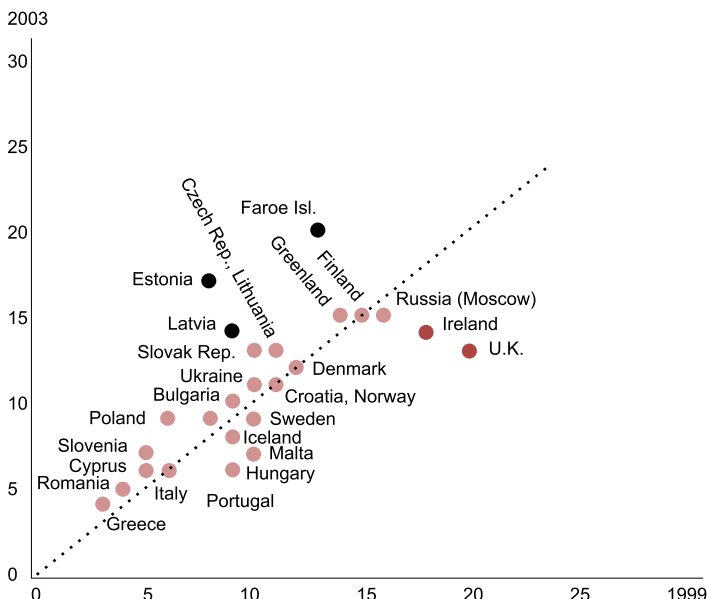
Hasonló helyzetet regisztráltak a következő, 1998-ban felvett ESPAD felmérésben. A valaha dohányzók és a megelőző 30 nap során cigarettázók aránya megfelelt a vizsgált országok arányának (72 százalék és 36 százalék az említés sorrendjében).

Más hazai felmérések is szolgáltatottak adatokat a fiatalok dohányzására vonatkozóan az 1990-es évek végén. Az ÁNTSZ 1999-ben készült budapesti felmérése szerint a szakmunkástanulók 35 százaléka és a gimnazisták 12 százaléka dohányzott naponta, sőt a 12–14 évesek között is 5 százalék volt a naponta dohányzók aránya. A nemek között nem mutatkozott eltérés. A szülőtől külön élő fiatalok között az átlagnál lényegesen többen dohányoztak rendszeresen. A 8 osztálynál alacsonyabb iskolai végzettségű szülők gyermekeinek 65 százaléka volt dohányos. Az ÁNTSZ szerint a szülőknek több mint a fele tudott gyermeke dohányzásáról, de nem törődött vele (Halász, Lannert 2000).

A 2003-ban lefolytatott ESPAD vizsgálat adatai szerint a résztvevő országok diákjainak 50-80 százaléka dohányzott már. A legmagasabb dohányzási prevalenciát Grönlandon és a Feröer-szigeteken mérték; ezeket az országokat közép- és kelet-európai országok (Ausztria, Csehország, Észtország, Litvánia és Románia) követték. Ezekben az országokban a tanulók mintegy 40 százaléka dohányzott már több mint negyvenszer. A legalacsonyabb prevalencia Törökországot (13 százalék), valamint Izlandot, Máltát és Portugáliát (18 százalék) jellemezte. A legtöbb országban a dohányzási gyakoriság viszonylag stabil volt; az esetleges változások inkább csökkenő tendenciát mutattak (6. ábra).

6. ábra: Napi dohányzás 14 éves kor előtt; változások 1999-2003 között. Összes tanuló.

(A vonal fölötti országokban növekvő, alatta csökkenő prevalencia.)

Forrás: ESPAD 2003. 70. o.

A GYTS-ben csaknem 100 ország vett részt; Magyarország 2002-ben csatlakozott, és 2003-ban folytatott reprezentatív iskolai felmérést több mint 5000 13-15 év közötti tanuló körében. A GYTS elsődleges célja a kormányzatok segítése a serdülőkori dohányzás visszaszorítását célzó programok kialakításában.

A hazai GYTS felmérés nem csak a dohányzás gyakoriságát illetve mértékét vizsgálta, hanem az esetleges függőséget (reggel elsőként mindig cigarettára gyújtanak, vagy úgy érzik, hogy rá kell gyújtaniuk), a dohányzással kapcsolatos terveket (elkezdés, leszokás), és a passzív dohányzást is. Az adatok szerint a dohányzó tanulóknak csaknem egyötöde (17 százalék) nikotinfüggő. A nemdohányzók több mint egyötöde (22 százalék) fogékony a dohányzás elkezdése iránt; a dohányzás elkezdését fontolgató diákok között több a lány, mint a fiú. A jelenleg dohányzóknak egyharmada (37 százalék) szeretné abbahagyni a dohányzást, és

csaknem kétharmad (64 százalék) azoknak az aránya, akik már megpróbáltak leszokni. A tanulók jelentős mértékben ki vannak téve otthonukban a passzív dohányzás ártalmainak; a dohányzó tanulók 96 százaléka, a nemdohányzók 76 százaléka számolt be arról, hogy szüleik vagy testvéreik dohányoznak otthon (Németh 2003).

Alkoholfogyasztás

A serdülők alkoholfogyasztása a legtöbb európai és észak-amerikai országban gyakori. A fiatalok az alkoholban társas kapcsolataik erősítésének, illetve új kapcsolatok kialakításának eszközét láthatják. Szociális hasznossága ellenére az alkohol több mint hatvan betegség kialakulásában játszik szerepet (Currie 2012). A mértéktelen alkoholfogyasztás, amelynek megjelenési formái az iszákosság és a gyakori lerészegedés, káros testi és lelki következményeket eredményez: fiatalok esetében iskolai kudarcokat, erőszakot, sérülés okozását és elszenvedését, és védekezés nélküli szexuális aktusban való részvételt. Az alkohol elsősorban az agykéregben okozhat fejlődési zavarokat, ami a kognitív, érzelmi és társas képességeket korlátozhatja (Crews 2007). A serdülőkori alkoholfogyasztás általánosabbá válásával egyidőben az agykutatási technológiák is jelentősen fejlődtek. Kutatási adatok támasztják alá, hogy a serdülőkori alkoholfogyasztás rövid- és hosszú távú negatív következményekkel jár. Egyes következmények közvetlenül az akut alkoholos állapottal vannak kapcsolatban – pl. a balesetek, erőszakos cselekmények, vagy a védekezés nélküli szex – más következmények viszont esetleg csak hónapok vagy évek múlva éreztetik a hatásukat.

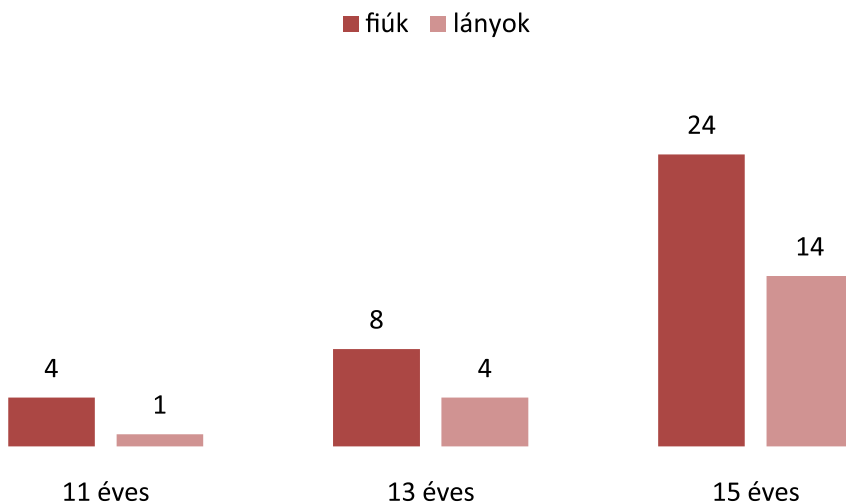
A serdülők által érzékelt akut hatások hasonlóak a felnőttek által tapasztalt hatásokhoz, kivéve, hogy az alkohol nyugtató hatása kevésbé érvényesül, ugyanakkor a rövid távú memóriát nagyobb fokú károsodás éri (Spear 2000). Egyes hosszú távú következmények jelei észlelhetők már a serdülőkori korban is, pl. a csontok, a máj, és különösen az agy károsodása. Kutatók rámutatnak, hogy az alkoholizáló serdülők, elsősorban a fiúk csontsűrűsége kisebb, mint az alkoholt nem fogyasztóké. Több kutatás is alátámasztja, hogy korábbi feltételezésekkel ellentétben az agy fejlődése nem fejeződik be 16-17 éves korban, és a túlzott alkoholfogyasztás hátrányosan befolyásolja ezt a folyamatot. A mértéktelen ivás illetve az alkoholfüggőség az agykéregben és a hippokampuszban levő agysejtek pusztulásához, illetve neurológiai sérülésekhez vezet.

Az agyszerkezettel kapcsolatos kísérleti fiziológiai vizsgálatok, amelyek például az MRI technológia megjelenésével váltak lehetségessé, bepillantást engednek az agy – feladatmegoldás közbeni – működésébe. Alkoholfüggő és nem függő serdülők illesztett kontrollcsoportos vizsgálatban a függő fiatalok szignifikánsan kevesebb agyi válaszreakciót produkáltak memória-feladatok végrehajtásakor, mint nem függő társaik (Tapert 2001a). Egy másik vizsgálatban, korábban nagyívű serdülők verbális és nem-verbális információk felidézésekor 10 százalékos deficitet mutattak olyan fiatalokhoz képest, akikre nem volt jellemző a mértéktelen alkoholfogyasztás. A nagyívű serdülők körében a térbeli tájékozódás és a verbális készségek terén is tapasztaltak deficitet (Brown 2000).

A serdülőkori alkoholizálás a mentális egészség különböző zavarai is gyakran jár együtt, például önértékelési zavarokkal, depresszióval és öngyilkossági gondolatokkal illetve kísérletekkel. A túlzott alkoholfogyasztás fokozza a pszichológiai distressz, szorongás és depresszió esélyét egy olyan életszakaszban, amelyben ezeknek a lelkiállapotoknak az előfordulási gyakorisága eleve nagyobb, mint korábban, illetve később. Viszont az adatok azt mutatják, hogy például azok a 15-19 éves fiatal férfiak, akik stresszoldás céljából dohányoznak vagy isznak, nagyobb valószínűséggel szenvednek majd alkoholproblémától öt évvel később, mint akik a stressz-kezelés más módszereit alkalmazzák (Poikolainen 2001). Minél korábban kezdődik alkoholfogyasztás, annál nagyobb a veszélyeztetettség.

Az 1993/94-es HBSC felmérésben a 11-15 éves korú tanuló fiúk 52 százaléka, a lányok 42 százaléka heti rendszerességgel fogyasztott alkoholt. Magyarországon az arány alacsonyabb volt, de az életkorral történő növekedést a magyar iskolások körében is mérni lehetett. A növekedés 13 és 15 éves kor között mindkét nemnél felgyorsult, de a növekedési ütem a fiúknál jóval nagyobb (7. ábra). Egy másik mutató alapján az iskolai alkohol-helyzet más országokhoz képest gyorsabban romlott Magyarországon: míg a részegség előfordulása tekintetében a 11 évesek az ország-rangsorban a 20. helyen álltak, a 13 évesek már a 15. helyen, a 15 évesek pedig a 10 helyen.

7. ábra: A hetente ivók aránya nemenként az életkor szerint magyar iskolások között

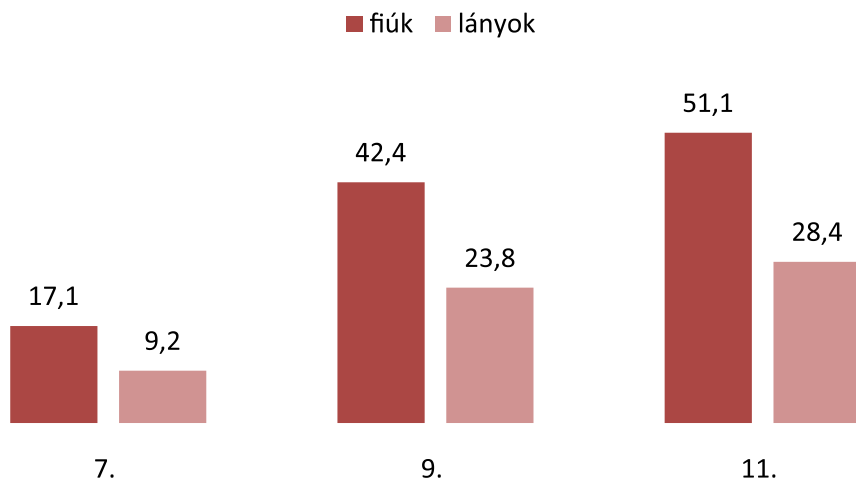

Forrás: HBSC 1993/94.

A HBSC kutatásokban a túlzott alkoholfogyasztás kritériumának tekintették a heti gyakorisággal vagy annál gyakrabban történő ivást, az első lerészegedést 13 éves korban vagy korábban, illetve a több alkalommal előforduló lerészegedést.

A 16-17 éves (11. osztályba járó) magyar fiatalok a legalább hetente történő alkoholfogyasztás előfordulási gyakorisága tekintetében az HBSC országok között Románia, Örményország, Ukrajna, Csehország, Olaszország, Horvátország, Oroszország és Szlovákia mögött a 9. helyen voltak; mind a fiúk, mind a lányok a HBSC átlagot meghaladó gyakorisággal ittak hetente. A 13 éves magyar serdülők még a 17, a 15 évesek pedig a 11. helyen voltak a heti rendszerességgel ivók között (8. ábra).

8. ábra: Az elmúlt 30 napban legalább egyszer öt, vagy több pohár alkoholt fogyasztó tanulók aránya nemenként és osztályonként (százalékos megoszlás)

Forrás: Forrás: HBSC 1993/94.; Csizmadia, Várnai 2003; 58. o.

A 2010-es adatok megerősítették a korábbi HBSC vizsgálatok eredményét, hogy a hetenkénti alkoholfogyasztás és a lerészegedés az életkor mentén minden országban növekedést mutat. A fiúk nagyobb valószínűséggel számolnak be gyakori ivásról és lerészegedésről, de a nemi különbségek 1998 és 2006 között szignifikáns mértékben csökkentek.

Az 1995-ös ESPAD vizsgálat adatai szerint a magyar diákok alkoholfogyasztása átlagos volt a nemzetközi összehasonlításban az „alkoholfogyasztás több mint negyven alkalommal”, az „alkoholfogyasztás az elmúlt év során”, illetve az „alkoholfogyasztás az elmúlt hónap során” mutatók alapján. A leggyakoribb alkoholfajta a bor volt. A magyar diákok 40 százaléka állította, hogy az elmúlt év során, és 20 százalék, hogy az elmúlt 30 napban legalább egyszer berúgott; a fiúk gyakrabban, mint a lányok. Ezek az arányok az országok középső harmadába, az átlag alá helyezték Magyarországot. Ugyanez volt a helyzet a „binge drinking” (egy alkalommal öt vagy több egységnyi alkohol fogyasztása) tekintetében. A fiúk mintegy 40 százaléka, a lányok 36 százaléka 13 éves kora előtt fogyasztott először bort vagy sört; ez az arány kifejezetten az alacsony gyakoriságok között van. A tömény alkohol fogyasztása 13 éves kor előtt még kevésbé volt jellemző (20 százalék alatt).

Az ESPAD következő, 1999-es vizsgálata is hasonló eredményt hozott: a magyar diákok elmúlt évi alkoholfogyasztása megfelelt a vizsgálatba bevont országok átlagának (80 százalék), a lerészegedés gyakorisága az átlag alatt maradt.

Az ÁNTSZ 1999-es budapesti felmérése a dohányzástól eltérően az alkoholfogyasztásban lényeges különbséget talált a fiúk és a lányok között. A fiúk körében kétszer akkora volt rendszeres alkoholfogyasztók aránya, mint a lányok körében. A nagyon alacsony és a magas iskolai végzettségű szülők gyermekei körében az átlagnál gyakoribb volt a rendszeres alkoholfogyasztás. A rendszeres alkoholfogyasztás 15 éves kor után másfélszeresére nőtt. (Halász, Lannert 2000).

Hasonló alkoholfogyasztási tendenciák rajzolódtak ki a 2003-as és 2011-es ESPAD kutatásban is. 2003 és 2011 között az átlagos fogyasztás terén (amit az elmúlt év, illetve hónap során történt ivással mértek) csekély csökkenést figyeltek meg. Ugyanakkor az ESPAD átlag háttérében az egyes országok igen nagy különbségeket mutattak: például Csehországban és Dániában a diákoknak több mint a háromnegyede fogyasztott alkoholt a megelőző hónapban, míg Albániában a tanulók 32 százaléka, az izlandi tanulóknak pedig csak 17 százaléka. A skandináv és brit fiatalok alkalmanként sokkal többet ittak, mint a déli országok fiataljai. A dán tanulók háromszor annyit ittak az utolsó alkalommal, mint az albán, moldovai, montenegrói és román diákok. Bár összességében nem rajzolódott ki egyértelmű földrajzi mintázat, a déli és a balkáni országokban a serdülők alkoholfogyasztása alacsonyabb volt, mint Európa más régióiban. Általában a lányokra kevésbé volt jellemző az ivás, mint a fiúkra, de ez alól kivételt jelentett Izland, Lettország és Svédország.

A legtöbb országban, így Magyarországon is, a fiúk körében a sör volt a legnépszerűbb alkoholtartalmú ital; a lányok viszont a vizsgált országok felében inkább a tömény italokat preferálják. Az alkalmankénti súlyos alkoholizálás 2011-ben négy országban, köztük Magyarországon szignifikáns mértékben, 10 százalékponttal emelkedett a korábbi ESPAD felmérések adataihoz képest; a legnagyobb növekedés Magyarországon és Cipruson ment végbe. A tanulóknak több mint egytizede számolt be, nemtől függetlenül, alkohollal kapcsolatos problémákról (iskolai teljesítmény csökkenés: 13 százalék, konfliktusok szülőkkel és barátokkal 12 százalék) az elmúlt év során. A fiúk körében a lányokhoz képest gyakoribb volt a verekedés illetve a rendőri intézkedés.

Drogfogyasztás

A kábítószerekkel való visszaélés speciálisan a serdülőkorú fiatalokra jellemző kockázati magatartás, amelynek előfordulási gyakorisága a 14-19 éves korosztályokban a legnagyobb. A droghasználók túlnyomó része csak kísérletezik, kipróbálja a tiltott szereket, és legkésőbb a fiatal felnőttkorban felhagy használatukkal. A fiatalok igen kis része válik kábítószerfüggővé, vagy esik áldozatul túladagolásnak.

Magyarországon az 1960-as években figyeltek fel a kábítószer fogyasztás megjelenésére, de szisztematikus adatgyűjtés a fiatalok körében az 1990-es évekig nem történt. Az első, még rendszertelen és összehasonlításra alkalmatlan kutatási eredmények azonban a droghasználat terjedésére és a használt drogok változására utaltak. A hetvenes években elsősorban a szipuzás és a gyógyszereszedés jellemezte a droghasználókat, a nyolcvanas években már egyre gyakrabban közöltek adatokat különböző ópiátokat, marihuánát fogyasztó fiatalokról. Az első jelentősebb iskolai felmérés az 1992/93 tanévben készült Budapesten és négy megyében (Elekes, Paksi 1996). Ennek a vizsgálatnak az eredményei szerint a középiskolások 7-12 százaléka kipróbált már valamilyen drogot; legnagyobb arányban a budapestiek. A droghasználatot a kipróbálás, alkalmi fogyasztás jellemezte. Leggyakrabban marihuánát használtak, de előfordultak az ópiát-származékok, amfetaminok és inhalánsok („szipuzás”) is. A vizsgálatba bevont tanulók 14-17 százaléka próbálkozott már orvosi rendelvényre kapható altató, nyugtató, ópiát-tartalmú gyógyszer (kodein-származékok) nem orvosi javallatra történő bevitelével is. Ezt a vizsgálatot 1995-ben követte az első országos reprezentatív ESPAD kutatás, amelynek adatai nemzetközi összehasonlításra is alkalmasak voltak. A vizsgálat eredményei szerint a kábítószerrel szerzett első tapasztalat az első cigaretta elszívásához, illetve az első alkoholos ital elfogyasztásához képest valamivel később, 15 éves korban következett be. A tanulók körében a kokain, marihuána, hasis, és a heroin a legismertebb kábítószer, amelyekről a válaszadóknak több mint 90 százaléka tudott; legkevésbé a methadont ismerték (30 százalék). A magyar diákok körében az európai átlaghoz képest magasabb volt a nyugtatókkal és altatókkal kapcsolatos informáltság, de az átlagosnál jóval ritkább volt az élettartamra vonatkoztatott droghasználat; a 3 százalékos gyakoriság a legalacsonyabbak közé tartozott. A két nem között az egyes kábítószerfajták kipróbálásában nem volt különbség; kivételt

képezett ez alól a gyógyszerek használata, ami a lányok között elterjedtebb volt, mint a fiúknál. A lányok életükben először jellegzetesen gyógyszerrel próbálkoztak, a fiúk marihuánával. Az ESPAD 1998 szerint a marihuána és hasis, valamint az inhalánsok fogyasztása ismét alacsonyabb volt a többi ország átlagánál (11 százalék és 5 százalék, az említés sorrendjében), a gyógyszerek kábítószerként való fogyasztása valamivel az átlag felett volt (10 százalék), a többi drog gyakorisága átlagos volt.

A kipróbálás-szerű kábítószer-használat elterjedésével párhuzamosan növekedett a függővé vált, kezelésre szoruló fiatalok aránya. 1995 és 1997 között a 13-19 éves férfiak száma hétszeresére, a nők száma több mint négyszeresére nőtt (Halász, Lannert 2000).

1. táblázat: A nyilvántartott drogfogyasztók száma 13-19 évesek között, nemek szerint Magyarországon 1995-1997. (Fő)

Drog típusa	1995		1996		1997	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Opiátok	39	34	129	49	401	124
Kokain	2	2	6	5	16	8
Kannabisz	22	7	52	19	164	59
Hallucinogének	4	6	13	4	43	16
Amfetaminok	5	7	48	28	225	91
Nyugtatók	22	12	35	16	31	22
Politoxikománia	10	10	59	31	40	80
Szerves oldószerek	38	10	68	22	81	16
Egyéb drogok	1	2	7	2	6	1
Összesen	143	90	417	176	1007	417

Forrás: Pásztor Miklósné számításai az OPNI Informatikai Osztály adatai alapján. In: Halász, Lannert 2000.

A HBSC vizsgálatokban 2002-ben kérdeztek először az illegális és visszaélészerű szerhasználatról. Itt is azt tapasztalták, hogy a kannabisz-származékok fogyasztása a legelterjedtebb, akár az életprevalenciákat, akár a legutóbbi év fogyasztási gyakoriságait tekintjük (a 15-17 évesek összevont csoportjában az életprevalencia közel 20 százalék, míg az éves prevalencia meghaladja a 15 százalékot). Az összes többi illegális szer fogyasztási

gyakoriságának prevalenciái nem érték el az 5 százalékot. Az idősebbek és a szakmunkás képzésben résztvevők szintén magasabb prevalencia értékekkel rendelkeznek, mint a fiatalabbak és érettségit adó iskolákban tanulók (Németh 2007). A 2010-ben felvett HBSC adatok szerint a 9. és 11. osztályos tanulók közel egyharmada fogyasztott már életében valamilyen illegális szert, illetve visszaélészerűen gyógyszert vagy inhalánsokat (2. táblázat). A kannabisz-fogyasztók aránya volt a legnagyobb az összes droghasználó fiatal között. A gyógyszer, valamint az alkohol gyógyszerrel történő együttes alkalmazása volt a második leggyakoribb.

2. táblázat: A különböző szerfogyasztói magatartások életprevalencia-értékei a 9. és 11. évfolyamos magyar tanulók körében (N = 4552) (százalékos megoszlás)

Fogyasztói magatartás	Életprevalencia érték	Fogyasztó tanulók száma (N)
Együttes (bármelyik felso- rolt)	31	1379
Kannabisz	24	1057
Gyógyszer	12	544
Anfertaminok	9	392
Növényi drogok	6	255
Extasy, MDMA	5	220
Inhalánsok	4	171
Egyéb drogok	3	145

Forrás: HBSC 2003; Német, Költő 2011, 48. o.

A legtöbb drogfajta esetében leginkább a kipróbálás (1-2 alkalommal történő fogyasztás) volt jellemző (3. táblázat).

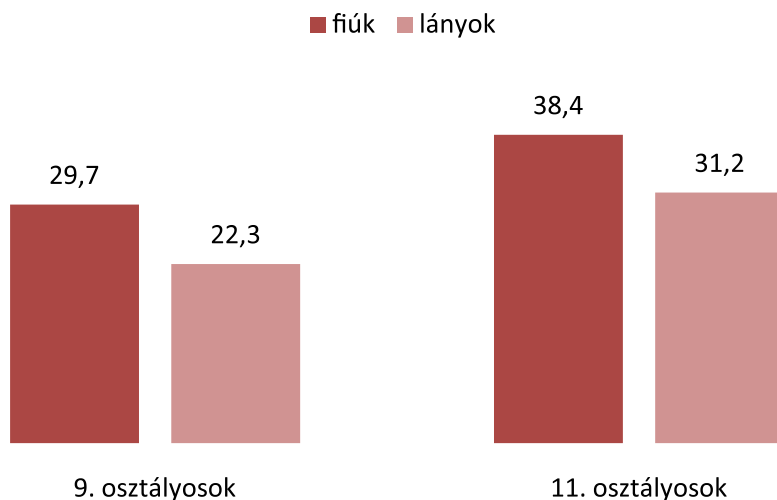
3. táblázat: Az egyes szertípusok használati gyakorisága a 9. és 11. évfolyamos magyar tanulók körében (százalékos megoszlás)

Fogyasztói magatartás	Használat gyakorisága			
	Soha	1-2	3-9	10 v. több
Kannabisz	76,3	8	3,7	4,1
Alkohol	89,3	7,2	2,3	1,2
Anfertaminok	91,3	4,7	2,4	1,6
Növényi drogok	94,4	2,4	1,3	2,1
Gyógyszer	94,5	3,4	1	1
Extasy, MDMA	95,1	2,5	1,2	1,1
Inhalánsok	96,2	2	1	0,8
Egyéb drogok	96,8	1,2	0,9	1

Forrás: HBSC 2003; Német, Költő 2011, 49. o.

A fiúk körében magasabb volt a tiltott és legális szerhasználat együttes életprevalencia-értéke, mint a lányoknál, és mindkét nem esetében az idősebbek körében szignifikánsan magasabbak voltak a kipróbálási arányok (9. ábra).

9. ábra: Illegális és legális szerfogyasztás életprevalenciája nem és évfolyam szerint (N = 4488)

Forrás: HBSC 2003.; Német, Költő 2011.

A 2010-es HBSC felmérésben az ismert jellegzetes szertípus, fogyasztói típus, nemi és életkori mintázathoz hasonló képet mutatott. A leggyakrabban fogyasztott szer továbbra is a kannabisz, azaz a marihuána és a hasis volt: a megkérdezett fiatalok közel negyede kipróbálta már. Második legnépszerűbb a nem rendeltetésszerű gyógyszerfogyasztás, ennek életprevalenciája meghaladta a 10 százalékot. A korábbi felmérésekhez képest jelentősen megnövekedett az összes szer együttes- és a kannabisz fogyasztás életprevalenciája. Az amfetaminok használata növekedett leginkább: több mint másfélszeresére nőtt a kipróbálók aránya. A visszaélésszerű gyógyszerhasználat korábban a lányok körében volt elterjedtebb, de a 2010-es adatok szerint ez a különbség jelentősen csökkent. A szakmunkás- és szakiskolai tanulók körében a szerhasználat jóval magasabb arányú volt, mint az érettségiző iskolák diákjai körében.

III. Az Ifjúság-felmérések adatbázisainak elemzése

A magyar ifjúság körében 2000 óta négy nagymintás, reprezentatív felmérés történt². A kutatások a 15-29 éves korosztályokra terjedtek ki, és minden felvétel során 8000 fiatalot kérdeztek meg. Jelen munkánkban a dohányzással, az alkoholfogyasztással és a kábítószer használatával foglalkozunk, vizsgálva e három kockázati magatartás alakulását az elmúlt 15 évben. A kutatók mind a négy adatfelvétel során rákérdeztek ezekre a magatartásjellemzőkre, de a kérdések és válaszok kialakítása nem minden esetben történt azonos módon. Az egyes évek mérési adatainak összehasonlíthatósága érdekében bizonyos esetekben kategória módosításokat végeztünk, ami főként kategória összevonásokat jelent, másrészt a hasonlóan feltett kérdéseket is harmonizáltuk³.

Az elemzések során csak az adott kérdésre válaszadókra és nem a teljes mintára vonatkozó értékeket mutatjuk be. Ezt azért kívánjuk hangsúlyozni, mert az adatbázisokból készült különböző publikációk e tekintetben nem egységesek, és ennek következtében az eredmények bemutatásakor adódhatnak eltérések⁴.

2 Vizsgálati évek: 2000, 2004, 2008, 2012

3 A kérdésekben és a válaszokban tapasztalt eltéréseket illetve azok egységesítését minden esetben jelezzük.

4 Az Ifjúság2004 Gyorsjelentésben a dohányzók gyakorisága a teljes mintára és nem a válaszadókra vonatkozóan van közölve. Így ennek 40 százalékos gyakorisága valóban nem tér el jelentősen a 2000-es felmérés eredményeitől, holott azok a válaszadókra vonatkoznak.

Dohányzás

A dohányzásra vonatkozó kérdések és válaszlehetőségek szinte minden évben azonosak voltak: „Szokott-e – (Ön) akárcsak alkalmanként – dohányozni?” „Általában hány darab cigarettát szív el naponta?”). Ettől csak a 2004-es felmérésben tértek el valamennyire; először azt kérdezték, hogy „Szokott-e - akárcsak alkalmanként - dohányozni?”, majd ezután tértek rá a dohányzás gyakoriságára („Milyen gyakran szokott dohányozni?”). A gyakoriságra vonatkozó válaszkategóriák⁵ megegyeztek, de az utolsó két vizsgálat (2008, 2012) során már azt is rögzítették, hogy kik azok, akik leszoktak a dohányzásról⁶. Arra vonatkozóan, hogy mikor (hány éves korában) és mire (cigaretára, sodort cigarettára, szivarra, pipára, vízpipára) gyújtott rá először a kérdezett, nem minden felmérésből kapunk választ⁷.

A dohányzási szokások előfordulási gyakoriságát vizsgálati évenként, korévenként és nemenként elemeztük a rendelkezésünkre álló adatbázisok alapján.

A magyar fiatalok dohányzási szokásai jelentősen változtak az elmúlt 15 évben (4. táblázat). A 2000-es kiinduló értékekhez képest 2004-re jelentősen megnőtt a dohányzók aránya, 2008-ra lecsökkent ugyan, de még így is minden korosztályban, a 26 évesek kivételével, felülmúlta a 2000-es év adatait, és csak 2012-ben esett az ezredfordulós értékek alá (6. ábra). A férfiak és nők körében is a fenti trendek érvényesültek. A csúcsevnek számító 2004-es évben szinte csak a 18 évesek és fiatalabbak körében maradt 60 százalék alatt a dohányzók aránya, míg a legkedvezőbb értékeket mutató utolsó vizsgálati évben (2012) csak a 22 és 25 évesek körében haladta meg a 40 százalékot (10-12. ábra).

5 Naponta, hetente néhányszor, hetente egyszer, ennél ritkábban, nem szokott, nem tudja, nem válaszol,

6 Régebben dohányzott, de már leszokott róla

7 A „Mire gyújtott rá először?” 2008-as és 2012-es kérdőívben szerepelt, a „Hány éves korában gyújtott rá először?” pedig a 2004-es és a 2008-as kérdőívben.

4. táblázat: A dohányzók aránya a fiatalok körében („Szokott-e – akár csak alkalmanként – dohányozni?” $N_{2000}=7896$; $N_{2004}=5247$; $N_{2008}=7195$; $N_{2012}=8000$; nemi bontásban; százalékos megoszlás)

	2000	2004	2008	2012
Férfi	44	63	49	41
Nő	33	53	40	31
Együtt	38	59	45	36

**($p \leq 0,000$)

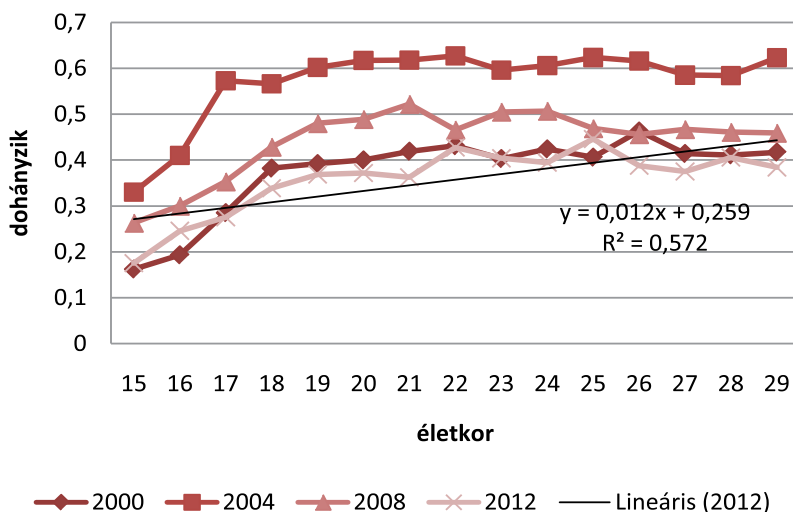
A dohányzók aránya 15 és 18 éves kor között emelkedik a legmeredekebben, a 18 évesek közt kb. 20 százalékkal magasabb a dohányzók aránya, mint a 15 évesek közt. 18 év felett az egyes korosztályok közt már jóval kisebb ingadozások tapasztalhatók. Ez az ún. „plató jelenség” inkább a férfiaknál kialakult helyzetre jellemző, a női korosztályok közt valamivel nagyobbak az ingadozások, és a 25-26. életévek után lassú csökkenés tapasztalható. Ez utóbbi feltehetően a gyermekvállalási időszak kezdetét jelenti, amikor a nők egészségszebb életmódra váltanak.

A dohányzás szempontjából kritikus időszaknak - a vizsgált mintákban - a késő kamaszkor (15-18 év) látszik, mivel a fiatalok későbbi, felnőttkori dohányzási gyakoriságát erősen meghatározza, hogy 18 éves korukra milyen mértékben hódolnak ennek a szenvedélynek. Ez a kritikus időszak a személyiségfejlődés szempontjából a versengés, a rivalizálás kora, amiben a kortárs csoportok jelentős szerepet játszanak. Próbálgatják az önállóságot, a felnőtt szerepeket, amik társadalmilag, kulturálisan erősen meghatározottak. A fiatalok keresik a számukra elfogadható viselkedésmintákat, modelleket, amikkel azonosulni tudnak, és ez a törekvés kedvez a kockázati magatartások kialakulásának.

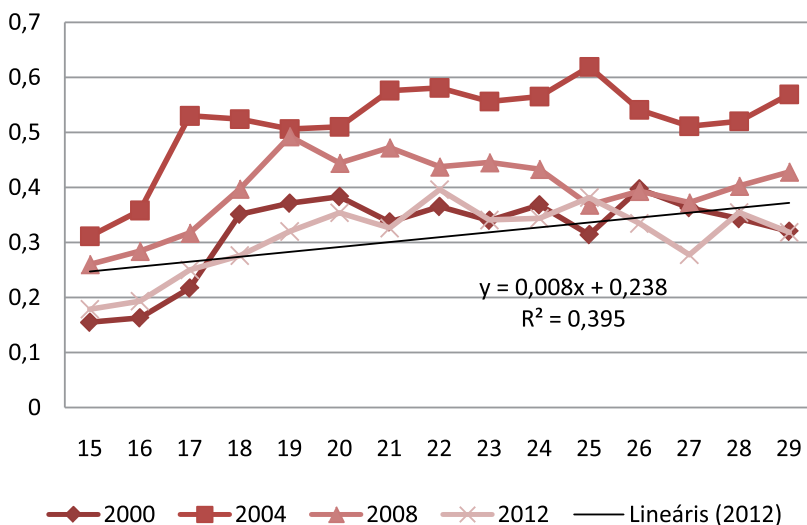
Az életkor és a dohányzás gyakoriságának összefüggését lineáris regresszió alkalmazásával vizsgáltuk. Ábráinkon (10-12. ábrák) azonban mindig csak az utolsó vizsgálati év (2012) adataira illesztett regressziós egyenest és egyenletét jelenítettük meg. Látjuk, hogy a becsült dohányzási gyakoriságok értékei eltérnek a tényleges, mért értékektől. A becslések pontosságát a determinációs együtthatóval (R^{2*8}) mértük. Alábbi táblázatunkban (5. táblázat) a determinációs együtthatók értékeit mutatjuk be, amelyek arra utalnak, hogy a fiatalok életkora milyen mértékben magyarázza dohányzási szokásukat.

8 R^2 = a becsült értékek szórásának négyzete/a mért értékek szórásának négyzetével

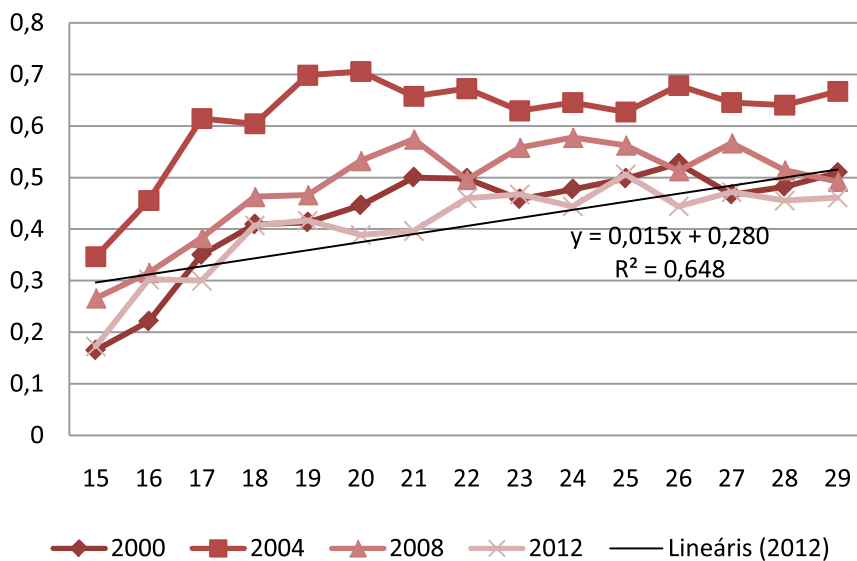
10. ábra: A dohányzók aránya a teljes populációs mintában („Szokott-e – akár csak alkalmanként – dohányozni?” $N_{2000}=7897$; $N_{2004}=5246$; $N_{2008}=7200$; $N_{2012}=8000$; százalékos megoszlás)

11. ábra: A dohányzók aránya a férfiak körében („Szokott-e – akár csak alkalmanként – dohányozni?” $N_{2000}=4014$; $N_{2004}=2804$; $N_{2008}=3654$; $N_{2012}=4012$; százalékos megoszlás)

12. ábra: A dohányzók aránya a nők körében („Szokott-e – akárcsak alkalmanként – dohányozni?” $N_{2000}=3880$; $N_{2004}=2444$; $N_{2008}=3546$; $N_{2012}=3988$; százalékos megoszlás)

5. táblázat: Determinációs együtthatók (R^2)

	Férfi	Nő	Együtt
2000	0,64	0,37	0,56
2004	0,33	0,39	0,40
2008	0,51	0,17	0,40
2012	0,65	0,40	0,57

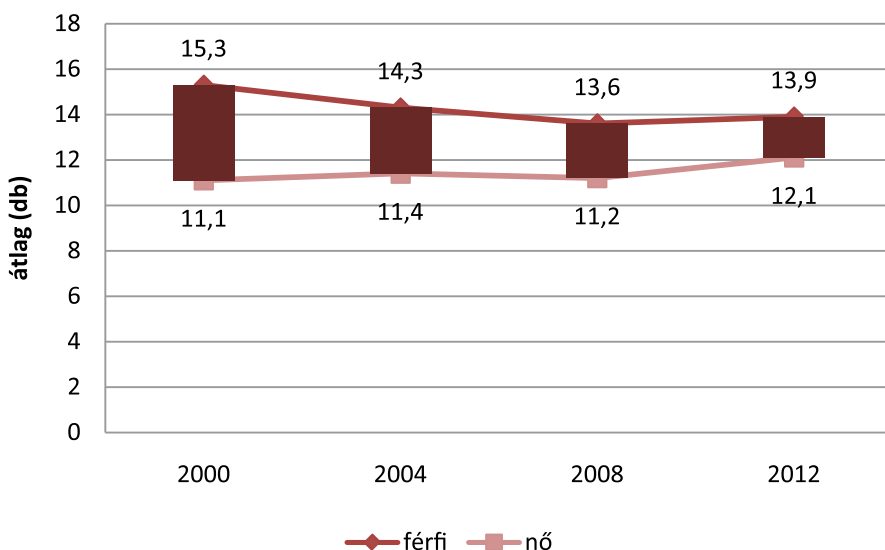
Mindkét nem esetében, egy-egy év kivételével, az életkor magyarázó ereje viszonylag állandónak mutatkozik. A férfiaknál az életkor és a dohányzás közt közepes erősségű kapcsolatot feltételezhetünk, mivel a R -négyzet értékek 0,4-0,7 közt mozognak. Nőknél minden évben 0,4 vagy az alatti az együttható értéke, ami laza kapcsolatra utal. Megjegyezzük, hogy az olyan társadalmi jelenségek, viselkedések esetében, mint például a dohányzás vagy az alkoholfogyasztás, melyeknek létrejötte vagy kialakulása igen sok tényezőtől függhet, kevésbé szigorúan kell megítélnünk a kapcsolatok szorosságára utaló mutatókat. Például, ha egy tényező, esetünkben az életkor, a dohányzás heterogenitásának 40 százalékát magyarázza, a társadalomkutatásban már jelentős erőnek számít. Látjuk azonban, hogy a vizsgált időszakokban

jelentős eltérések is mutatkoznak; férfiaknál a 2004-es ($R^2=0,33$), nőknél pedig a 2008-as év ($R^2=0,17$) mutat kiugróan alacsony értéket. Amennyiben az eltérések nem artefaktumok, úgy azt kell gondolnunk, hogy ezekben az években erőteljesebben érvényesültek olyan társadalmi, kulturális hatások, amelyek eltérő módon érintették a nőket és a férfiakat.

Mind a négy vizsgálatban felmérték, hogy a dohányzó fiatalok átlagosan naponta hány cigarettát szívnek el⁹. A férfiak, úgy tűnik, egyre kevesebbet, azaz a 12 év alatt kb. 1,5 darabbal csökkent az elszívott cigaretták/szivarkák száma. A nőknél szinte alig látható változás, azonban az utolsó mérési időszakban (2012) kb. egy darabbal nőtt a napi átlag. A nők kisebb arányban, de hasonló mértékben dohányoznak, mint a férfiak.

13. ábra: „Általában hány darab cigarettát szív el naponta?”

($N_{2000}=2716$; $N_{2004}=2834$; $N_{2008}=2458$; $N_{2012}=2351$; átlag, szórás)

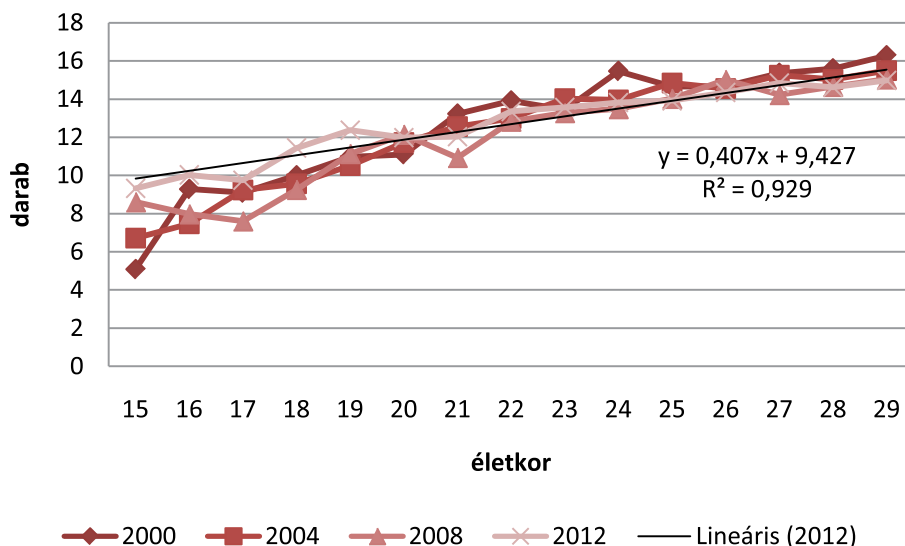

Életkor szerint is vizsgáltuk a dohányzók körében a naponta elszívott cigaretták számát (13. ábra). Az életkor előrehaladtával egyre kisebb különbséget találunk a különböző években mért adatok közt. Legnagyobbak az eltérések a 15 évesek korosztályában, a legfiatalabbak egyre többet dohányoznak. Az életkor és az elszívott cigaretták száma közt igen szoros, 0,9 feletti korreláció

9 A 2008-as és a 2012-es felmérésben a kérdést kiterjesztették a sodort cigarettára és szivarkára is, de emellett külön a szivarra és pipára illetve vízpipára is vonatkoztak kérdések. Az elemzés során csak a cigarettára és szivarkára vonatkozó kérdést dolgoztuk fel.

adódott, vagyis az életkor az elszívott cigaretták szórásának 93 százalékát magyarázta 2012-ben (14. ábra).

14. ábra: „Általában hány darab cigarettát, sodort cigarettát vagy szivarkát szív el naponta?” ($N_{2000}=2716$; $N_{2004}=2834$; $N_{2008}=2458$; $N_{2012}=2351$; átlag)

Az első rágyújtás időpontja felől is érdeklődtek a kutatók, de ez a kérdés („Hány éves korában gyújtott rá először?”), csak 2004 óta szerepelt a kérdőívekben (6. táblázat). Átlagosan a 15. életév körüli időszakban próbálják ki a fiatalok a dohányzást, jelentős különbség e tekintetben nők és férfiak közt nincs. Az elmúlt 12 évben ebben változás nem tapasztalható.

6. táblázat: „Hány éves korában gyújtott rá először?”

($N_{2000}=NA$; $N_{2004}=3072$; $N_{2008}=2386$; $N_{2012}=2615$; átlag, szórás)

	2000	2004	2008	2012
férfiak	NA	14,8 (2,9)	15,3 (2,4)	15,4 (2,4)
nők	NA	15,5 (2,6)	15,5 (2,2)	15,5 (2,6)
együtt	NA	15,1 (2,8)	15,4 (2,3)	15,4 (2,5)

Alkoholfogyasztás

Az alkoholfogyasztással kapcsolatos kérdések már közel sem voltak olyan egységesek a különböző évek során használt kérdőívekben¹⁰, mint a dohányzás esetében. A fogalmazásbeli különbségek elhanyagolhatóak voltak, eltérés a fogyasztás időpontjára való utalásban mutatkozott. Az első felmérés (2000) kivételével, amikor csak azt kérdezték, hogy „Szokott-e alkoholt fogyasztani”, minden alkalommal az elmúlt egy évre vonatkozóan kérdezték a fiatalokat. A fogyasztás gyakoriságának mérése sem történt egységesen. Bizonyos években igen részletesen, máskor pedig inkább elnagyolva határozták meg a válaszkategóriákat (7. táblázat). Ahhoz, hogy a különböző adatbázisokban szereplő információkat össze tudjuk hasonlítani, a válaszokat viszonylag egységes fogyasztási időintervallumokba csoportosítottuk: 1. naponta, 2. hetente legalább egyszer, 3. havonta vagy ritkábban, 4. nem fogyaszt¹¹.

7. táblázat: Az alkoholfogyasztás gyakoriságára vonatkozó kérdések válaszkategóriái

2000	2004	2008	2012
naponta	minden nap	szinte minden nap	szinte minden nap
hetente néhányszor	majdnem minden nap	hetente 1-2 szer (hétvégenként)	hetente 1-2 szer
hetente egyszer	hetente egyszer (vagy hétvégén)	havonta néhányszor	havonta néhányszor
ennél ritkábban	havonta néhányszor	egy – két havonta	egy – két havonta
nem szokott	havonta egyszer vagy ennél ritkábban	ennél ritkábban egyszer sem	ennél ritkábban egyszer sem
	egyszer sem		

Az adatok harmonizációja után vizsgáltuk a válaszadók körében a fogyasztási gyakoriságokat (8. táblázat). 2000-ben a fiatalok 41 százaléka nyilatkozott úgy, hogy nem fogyaszt alkoholt, négy év múlva (2004-ben) ez az arány majd

10 Szokott-e – akárcsak alkalmanként – alkoholt fogyasztani? (2000)
Körülbelül milyen gyakran fogyasztott Ön alkoholt az elmúlt évben? (2004)
Körülbelül milyen gyakran fogyasztott Ön alkoholt az elmúlt évben? (2008)
Milyen gyakran fordult elő az elmúlt egy évben, hogy alkoholt fogyasztott? (2012)

11 A „nem fogyaszt” kategória kialakításánál a fogyasztásra vonatkozó kérdések és válaszok viszonyát vettük figyelembe. Úgy ítéltük meg, hogy aki alkalmanként sem szokott alkoholt fogyasztani, és aki egyszer sem fogyasztott alkoholt besorolható a „nem fogyaszt” kategóriába.

a felére csökkent (24 százalék). 2008-ban a válaszadóknak egyötöde jelezte, hogy absztinens, majd az utolsó vizsgálati évben (2012) közel egyharmadra nőtt az alkoholt nem ivók aránya. A fogyasztási szokásokat tekintve elmondhatjuk, hogy az évek során a legnagyobb ingadozás a „havonta vagy ritkábban” kategóriába sorolt alkalmi ivók arányában történt. A napi rendszerességgel alkoholt fogyasztók aránya egy százalék körül mozog és részesedésük a populáción belül stabilnak mondható. A hetente legalább egyszer fogyasztók aránya pedig a 2004-es kiugrást (14 százalék) követően ismét csökkenni látszik. A fiatalok körében az alkoholfogyasztási szokások változása mögött leginkább az alkalmi fogyasztások ingadozását véljük felfedezni. Feltehetően az alkalmi fogyasztás követi leginkább az ifjúsági szubkultúrában végbemenő változásokat, tükrözi azokat a divat jelenségeket, amelyek erősen befolyásolják, hogy a fiatalok mikor, hol és mit isznak.

8. táblázat: „Milyen gyakran fogyaszt alkoholt?” ($N_{2000}=7817$; $N_{2004}=7925$; $N_{2008}=7223$; $N_{2012}=7695$) Százalékos megoszlás

	2000	2004	2008	2012
naponta	1	1	1	1
hetente legalább egyszer	8	14	10	12
havonta vagy ritkábban	50	61	68	55
nem fogyaszt	41	24	21	32

Férfiak és nők fogyasztási szokásai közt szignifikáns eltérés mutatkozott minden vizsgálati évben (9-10. táblázat). A rendszeres napi vagy heti fogyasztás jóval nagyobb arányban jellemző a férfiakra, mint a nőkre. Az alkalmi fogyasztóknak nevezhető havonta vagy ritkábban alkoholt ivók aránya viszont egyre inkább közelít egymáshoz. Ezt az ivással kapcsolatos magatartást feltehetően kevésbé a nemi szerepelvárások, mint inkább a korosztályos értékek és normák alakítják.

9. táblázat: „Milyen gyakran fogyaszt alkoholt?” férfiak, ($N_{2000}=3973$; $N_{2004}=4027$; $N_{2008}=3664$; $N_{2012}=3858$) Százalékos megoszlás

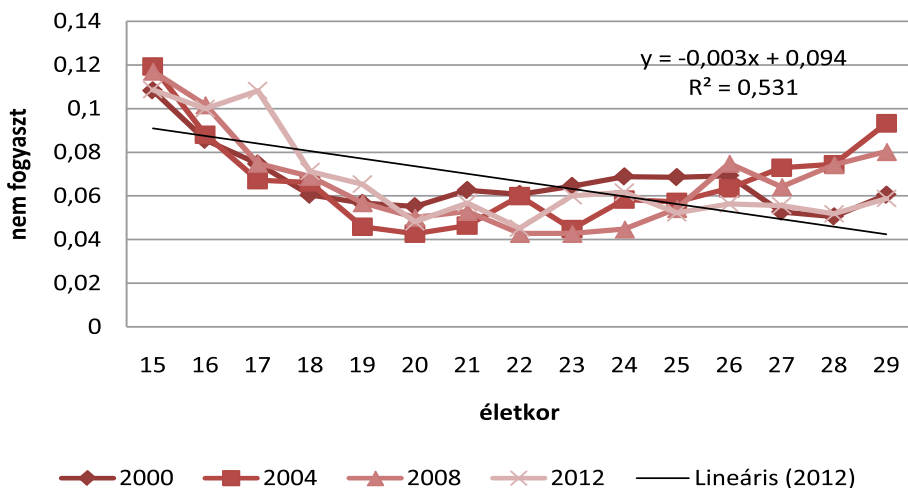
	2000	2004	2008	2012
naponta	2	2	1	2
hetente legalább egyszer	13	22	15	18
havonta vagy ritkábban	52	58	68	57
nem fogyaszt	33	18	15	24

10. táblázat: „Milyen gyakran fogyaszt alkoholt?” nők
($N_{2000}=3844$; $N_{2004}=3898$; $N_{2008}=3559$; $N_{2012}=3837$) Százalékos megoszlás

	2000	2004	2008	2012
naponta	0,3	0,1	0,2	0,2
hetente legalább egyszer	3	6	5	7
havonta vagy ritkábban	48	64	68	53
nem fogyaszt	50	30	27	40

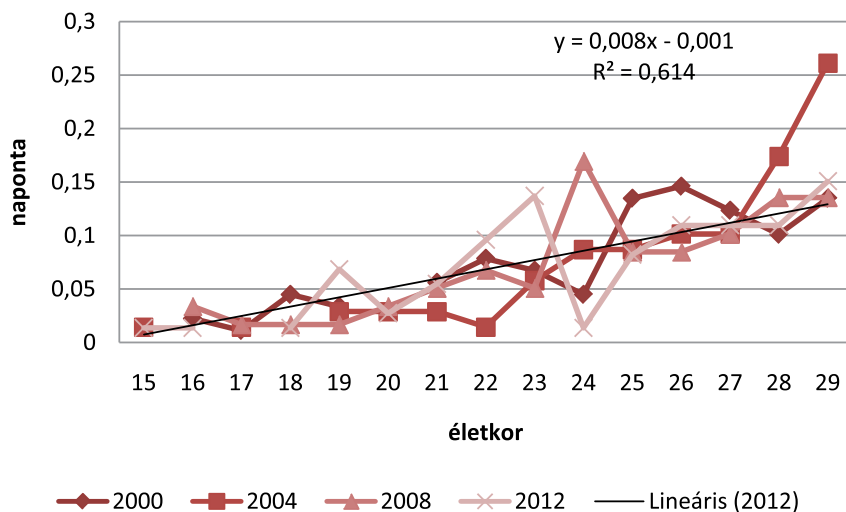
A fogyasztás rendszerességét az életkor függvényében is vizsgáltuk. Ábráinkon (15-18. ábrák) bemutatjuk, hogy az egyes életkorokban hogyan alakul az adott fogyasztási szokással rendelkezők aránya. Minden ábrán az utolsó vizsgálati év (2012) adataira regressziós egyenest illesztettünk és feltüntettük az egyenes egyenletét és a korrelációs együttható (R^2) értékét is. A 15. ábrán először az absztinensekre vonatkozó adatokat mutatjuk be a négy felmérési időszakra vonatkozóan. A fiatalok körében arányuk az életkor előrehaladtával csökken. A görbék minimuma a 19-20-as évre esik, vagyis ezekben az életkorokban tartóztatják meg magukat a fiatalok a legkevésbé az alkoholos italoktól. Ez után érzékelhető egy plató hatás, ami kb. a húszas évek közepéig tart, majd ettől kezdve ismét enyhén emelkedni kezd az absztinensek aránya. Az absztinencia heterogenitását az életkor 53 százalékban magyarázza.

15. ábra: „Milyen gyakran fogyaszt alkoholt?” „nem fogyaszt”, életkorok szerint ($N_{2000}=7817$; $N_{2004}=7925$; $N_{2008}=7223$; $N_{2012}=7695$)

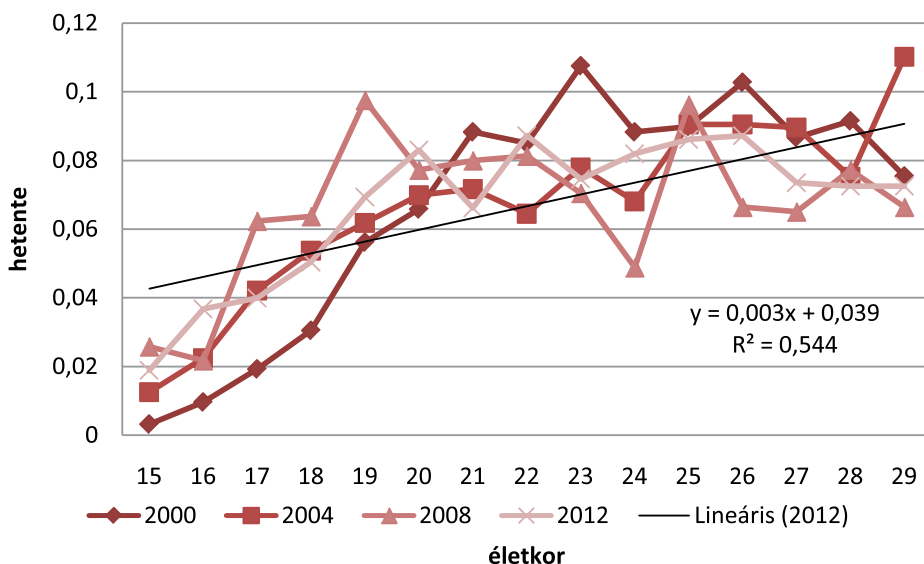
A napi fogyasztás gyakorisága az életkor előrehaladtával növekszik (15. ábra). A 2012-es adatok esetében a regressziót leíró egyenes meredeksége jóval nagyobb, mint az absztinencia esetében (0,0087 vs. 0,0035), azaz mondhatjuk, hogy a növekedés dinamikusabb és az életkor a napi fogyasztók gyakoriságának heterogenitását 61 százalékban magyarázza.

16. ábra: „Milyen gyakran fogyaszt alkoholt?” „naponta”, életkorok szerint ($N_{2000}=7817$; $N_{2004}=7925$; $N_{2008}=7223$; $N_{2012}=7695$)

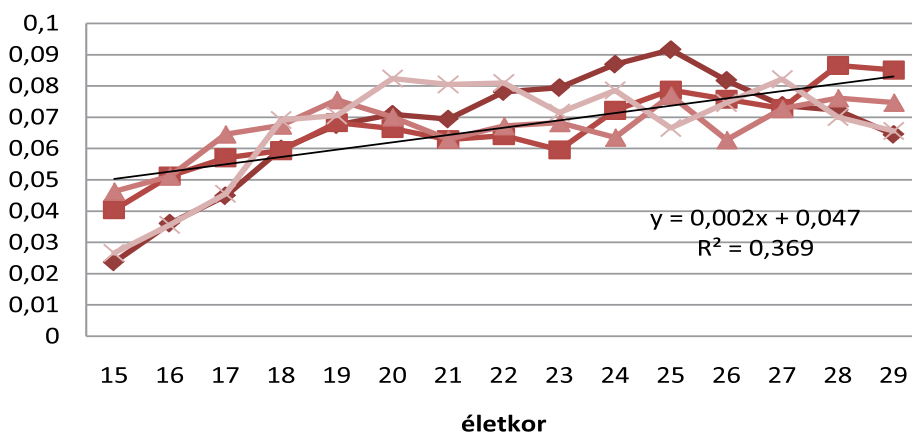

A heti legalább egyszeri és az alkalmi ivók (havonta vagy ritkábban) gyakorisága is növekedést mutat az életkorral (17-18. ábra). Az életkor hatása az alkalmi ivók esetében kisebb ($R^2=0,37$), mint a heti rendszerességgel fogyasztók esetében ($R^2=0,54$).

17. ábra: „Milyen gyakran fogyaszt alkoholt?” „hetente legalább egyszer”, életkorok szerint ($N_{2000}=7817$; $N_{2004}=7925$; $N_{2008}=7223$; $N_{2012}=7695$)

18. ábra: „Milyen gyakran fogyaszt alkoholt?” „havonta vagy ritkábban”, életkorok szerint ($N_{2000}=7817$; $N_{2004}=7925$; $N_{2008}=7223$; $N_{2012}=7695$)

2004-től a felmérések az ittasagra vonatkozóan is tartalmaztak kérdéseket. A kérdések nem szó szerint voltak ugyanazok¹², de hasonlóan voltak feltéve és az ittaság esetében mindig az elmúlt évre vonatkoztak. A 2008-as évet kivéve, a válaszadók egyharmada jelezte, hogy előfordult vele az elmúlt évben, hogy ittas állapotba került, berúgott (11. táblázat). 2008-ban arányuk meghaladta a 40 százalékot. Megjegyezzük, hogy ebben a vizsgálati évben volt kiugróan magas a fiatalok körében az alkoholt fogyasztók, de különösen az alkalmi (havonta vagy ritkábban) ivók aránya is (68 százalék). A férfiak érintettsége magasabb, minden évben 40 százalék feletti értéket mutat. A nők ritkábban vesznek el az ivás feletti kontrollt és kerülnek ittas állapotba, rúgnak be, arányuk 17-29 százalék közt ingadozik. A férfiak általában kétszer gyakrabban kerülnek ilyen állapotba; a nemek közti aránykülönbség 2004-ben még közel háromszoros (2,7) volt, de az utolsó két felmérés idején kb. kétszeresre csökkent (1,9 illetve 2,0).

11. táblázat: Az elmúlt évben előfordult, hogy ittas volt (nemek szerint, százalékos megoszlás) ($N_{2000}=NA$; $N_{2004}=5964$; $N_{2008}=7224$; $N_{2012}=7576$)

	2000	2004	2008	2012
Férfi	NA	47	56	45
Nő	NA	18	29	23
Együtt	NA	34	43	34

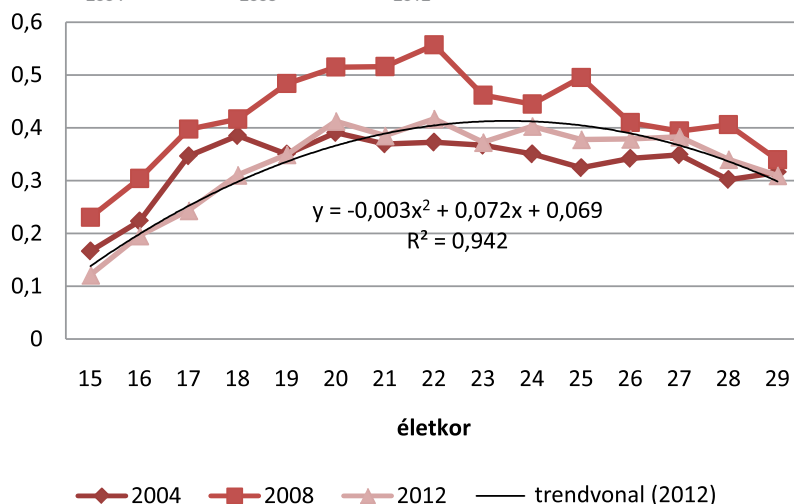
A fiatalok körében az ittaság előfordulása is összefüggést mutat az életkorral (19. ábra). A legfiatalabb korosztályban (15 évesek) 12-23 százalék, 20 éves korra eléri a 40-50 százalékot, majd a 20-as éve végére enyhén csökken (31-34 százalék). Az ittaság és az életkor összefüggését legjobban a polinomiális trendvonallal tudtuk közelíteni ($R^2=0,94$).

12 Az elmúlt évben előfordult-e Önnek, hogy többet ivott a kelleténél, és emiatt erősen ittas állapotba került? (2004)

Előfordult-e az elmúlt egy évben, hogy ittas volt, berúgott? (2008)

Milyen gyakran fordult elő az elmúlt egy évben, hogy: ittas volt, berúgott (2012)

19. ábra: Az elmúlt évben előfordult, hogy ittas volt (életkorok szerint)
($N_{2000}=NA$; $N_{2004}=7925$; $N_{2008}=7223$; $N_{2012}=7576$)

Az első berúgás átlagos életkorát csak az utolsó két felmérés adataira támaszkodva tudtuk értékelni (12. táblázat). Az átlag mindkét évben (2008, 2012) 16 év volt.

12. táblázat: „Hány éves volt Ön, amikor először ittas állapotba került?”
($N_{2000}=NA$; $N_{2004}=NA$; $N_{2008}=1467$; $N_{2012}=2903$)

	átlag	szórás
2000	NA	NA
2004	NA	NA
2008	16,2	2,2
2012	16,3	2,7

Végezetül azt vizsgáltuk, hogy a kétféle kockázati magatartás miként kapcsolódik egymáshoz (13. táblázat). A 2012-es vizsgálatban a fiatalok egynegyede (26 százalék) nem dohányzott és nem is ivott (még csak alkalmászerűen sem), közel egyharmaduk (31 százalék) viszont mindkét rizikómagatartás szempontjából érintett volt.

13. táblázat: A dohányzás és az alkoholfogyasztás együttes előfordulása (N₂₀₀₀=7774; N₂₀₀₄=5223; N₂₀₀₈=7147; N₂₀₁₂=7695) Százalékos megoszlás

	csak dohányzik	csak alkoholt fogyaszt	mindkettőt	egyiket sem
2000	9	30	29	32
2004	9	33	50	8
2008	4	40	40	16
2012	6	38	31	26

Kábítószer használat

Kábítószer kipróbálásra és használatra vonatkozó kérdések a 2004-es felmérésben nem szerepeltek. 2000-ben a kutatók a kipróbálásra fókuszáltak: „Kipróbált-e Ön már az alkoholon kívül valamilyen drogot?”, 2008-ban és 2012-ben a kipróbálás mellett a használatot és annak az elmúlt évre vonatkoztatott gyakoriságát is mérték¹³. A kérdőívekben a kábítószer elnevezés mellett a drog, az anyag és a szer kifejezések is szerepeltek.

13 2008-ban: „Kipróbálta-e, használta-e Ön a következő szereket?” „Előfordult-e az elmúlt egy évben, hogy használta valamelyik szert?” 2012-ben: „Kipróbálta-e, használta-e Ön valaha az életében a következő szereket?” Előfordult-e az elmúlt egy évben, hogy használta ezt a szert? Ha igen, milyen gyakran? 2000-ben az altató és nyugtató használatát a listán kívül, külön kérdésben fogalmazták meg a kutatók (Szed-e rendszeresen altatót, nyugtatót?), és a kérdés nem tartalmazta a „nem gyógyászati célból” vagy „orvosi javaslat nélkül” kitételt.

14. táblázat: A kipróbálásra, használatra vonatkozó szerek listája a vizsgálati években alkalmazott kérdőívek alapján

2000	2008	2012
marihuána	altató, nyugtató nem gyógyászati célból	altató, nyugtató orvosi javallat nélkül
speed	marihuána, hasis (fű, spangli)	marihuána, hasis (fű, spangli)
extasy	LSD, gomba, meszkalin, más hallucinogének	LSD, gomba, meszkalin, más hallucinogének
hasis	anfetamin, metanfetamin (party drogok, extazi, stb.)	amfetamin, metamfetamin
heroin	kokain	ecstasy
kokain	máktea	kokain
crack	morfium, heroin	crack
lsd	szerves oldószer (szipuzás)	máktea
metadon	más szer, Éspedig:	morfium, heroin
rush		szerves oldószer (szipuzás)
hallucinogén gombák		doppingszerek, szteroidok
ragasztó		alkohol gyógyszerrel
		fecskendővel bevitt drog
		új „designer” drogok
		más szer, éspedig:

A továbbiakban a fiatalok kábítószer kipróbálásának életprevalenciáját vizsgáljuk nem és életkor szerint. A gyakoriságok számításánál az összehasonlíthatóság kedvéért bizonyos megszorításokat alkalmaztunk, mivel a különböző vizsgálati években eltérő listák alapján rögzítették az adatokat (14. táblázat). Kihagytuk az altatókat és nyugtatókat, a dopping szereket és szteroidokat, az alkohol-gyógyszer kombinációt valamint az „egyébnek” nevezett szereket.

15. táblázat: Kábítószer kipróbálás életprevalenciája
($N_{2000}=7718$; $N_{2004}=NA$; $N_{2008}=7142$; $N_{2012}=7724$) (százalékos megoszlás)

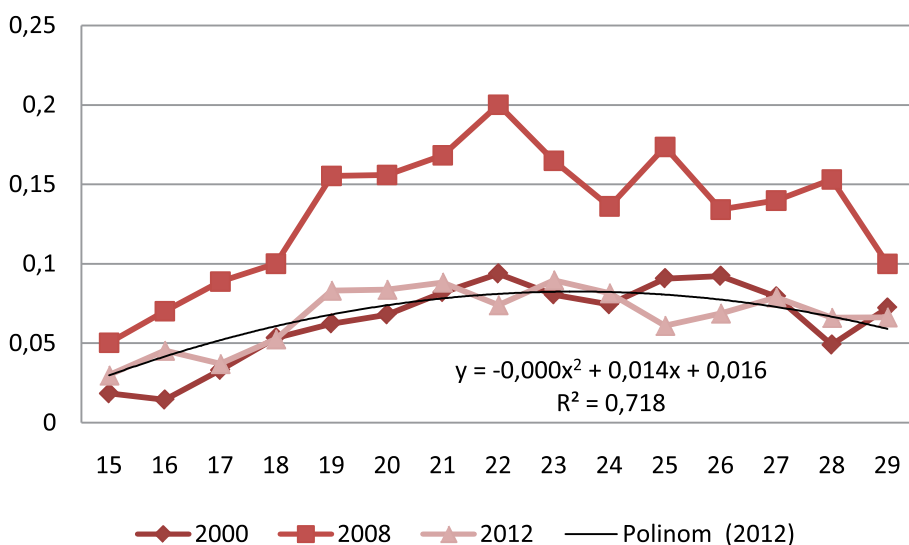
	2000	2004	2008	2012
Férfi	8	NA	17	9
Nő	5	NA	10	5
Együtt	7	NA	13	7

Az eredmények 2008-ban jeleznek kiugró értékeket, azaz 2000-hez viszonyítva mind a férfiak, mind a nők esetében duplájára emelkedett a kábítószer kipróbálók aránya a fiatalok körében (15. táblázat). Az utolsó Ifjúság-felmérés (2012) adatai ismét a 2000-es évben mért gyakorisági értékekhez hasonló arányokat mutatnak. Az adatok elemzése során feltűnt, hogy a 2008-as vizsgálatban erre a kérdésre a fiataloknak valamivel több, mint egytizede (12 százalék, 934 fő) nem válaszolt, míg ez az arány a 2000-es vizsgálatban 2 százalék (122 fő), a 2012-es vizsgálatban pedig 4 százalék volt (276 fő).

A kábítószer kipróbálás egyik csúcspontja a húszas életévek elejére tehető, a húszas évek közepétől pedig enyhe csökkenést mutat (20. ábra).

20. ábra: A kábítószer kipróbálás életprevalenciája

($N_{2000}=7718$; $N_{2004}=NA$; $N_{2008}=7142$; $N_{2012}=7724$)

IV. Összefoglalás

A fiatalok kockázati magatartásának elemzése során a demográfiai tényezők közül a nem és az életkor hatását vizsgáltuk, mivel ezek számítanak a viselkedés biológiai-társadalmi háttérét jelentő legalapvetőbb faktoroknak. A fiatal népességen belül a férfiak és nők dohányzási szokásai közt kisebbek a különbségek, mint a felnőtt populációban, és ez az olló az utóbbi másfél évtizedben összefáradni látszik. A közeledés kimutatható a

dohányzók arányában és az elszívott cigaretták átlagos mennyiségében, de ezt látjuk az első cigaretta elszívásának életkori időpontjában is. Elmondhatjuk, hogy a férfiak magatartása közelít a nőkéhez, miközben a nők dohányzással kapcsolatos szokásai stabilabbnak mutatkoznak. A társadalmi és kulturális környezetben lezajló változások csökkenthetik az életkor többnyire akár konstansnak is nevezhető hatását. Ezt tapasztaltuk a 2004-es és a 2008-as felmérések során. Az előbbinél a férfiak, az utóbbinál a nők körében regisztráltuk ezeket az eredményeket. Az okokat keresve vizsgáltuk például a dohányzásra vonatkozó jogszabályi környezet alakulását, egyéb, a dohányzással összefüggő rizikómagatartások előfordulási gyakoriságait. A jogszabályi környezet a vizsgált periódusban nem változott. Az alkoholfogyasztók, elsősorban az alkalmi ivók aránya viszont növekedett, ezért feltételezzük, hogy a fiatalok viselkedési mintázata változhatott meg ebben az időszakban. Az Ifjúság kutatások alapján a kábítószer-használatra vonatkozó összehasonlító elemzést a kipróbálás életprevalenciáját illetően tudtuk elvégezni, ezt is csak bizonyos megkorlátozásokkal. Ezek az adatok arra utalnak, hogy a vizsgált korosztályokban (15-29 évesek) növekszik a különbség a nemek között. 2000-ben a férfiak a nőkhöz képest másfélszer, míg 2012-ben közel kétszer nagyobb arányban próbáltak ki valamilyen kábítószer. Mindhárom viselkedésforma kialakulásának van egy ún. „kritikus időszaka”, amit a kipróbálás idejétől a szokás rögzüléséig terjed, amely a magyar fiatalok körében 15-18 éves kor közé tehető. Ennek a kritikus időszaknak az adja a jelentőségét, hogy a periódus végére létrejövő fogyasztási plató hosszú évekre meghatározza a rizikómagatartások alakulását. Ennek megfelelően erre az időszakra érdemes koncentrálni a megelőzést szolgáló erőfeszítéseket.

Irodalom

- Brown, S. A. – Tapert, S. F. – Granholm, E. – Delis, D. C. (2000): Neurocognitive Functioning of Adolescents: Effects of protracted alcohol use. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 24(2), 164-171.
- Brown, S. A. – Tapert, S. F. (2004): Health Consequences of Adolescent Alcohol Involvement. In: *Reducing Underage Drinking: A Collective Responsibility*. Washington, DC, The National Academies Press, 2004. <http://www.nap.edu/read/10729/chapter/24>
- Crews, F. – He, J. – Hodge, C. (2007): Adolescent cortical development: a critical period of vulnerability for addiction. *Pharmacology, Biochemistry, and Behavior*, 86(2), 189-199.
- Currie, C. – Zanotti, C. – Morgan, A. – Currie, D. – de Looze, M. – Roberts, C. – Samdal, O. – Smith, O. R. F. – Barnekow, V. (2012): Social determinants of health and well-being among young people. *Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: International report from the 2009/2010 survey*. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe.

- Csizmadia, P. – Várnai, D. (2003): Dohányzás és alkoholfogyasztás. In: Aszmann, A. (szerk.): HBSC Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása. Budapest, Országos Gyermkegészségügyi Intézet.
- DiFranza, J. R. – Rigotti, N. A. – McNeill, A. D. – Ockene, J. K. – Savageau, J. A. – St Cyr, D. – Coleman, M. (2000): Initial symptoms of nicotine dependence in adolescents. *Tobacco Control*, 9(3), 313-319.
- Elekes, Zs. – Paksi, B. (1996): A magyarországi középiskolások alkohol- és drogfogyasztása. Népjóléti Minisztérium, Budapest.
- Elekes, Zs. (2009): Egy változó kor változó ifjúsága. Fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztása Magyarországon: ESPAD 2007. Budapest, L'Harmattan.
- Eurobarometer (2012): Attitudes of Europeans towards tobacco. TNS Opinion Social.
http://www.klartext24.eu/ctg_mediaarchiv/eurobarometer_tobacco/eurobarometer_tobacco_2012.pdf
- Grant, B. F. – Dawson, D. A. (1997): Age at onset of alcohol use and its association with DSM-IV alcohol abuse and dependence: Results from the National Longitudinal Alcohol Epidemiologic Survey. *Journal of Substance Abuse*, 9, 103-110.
- Halász, G. – Lannert, J. (szerk.): Jelentés a magyar közoktatásról 2000. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.
- Hibell, B. – Andersson, B. – Bjarnason, T. – Kokkevi, A. – Morgan, M. – Narusk, A. (1997): The 1995 ESPAD Report Alcohol and Other Drug Use Among Students in 26 European Countries. Modin Tryck AB, Stockholm.
- Hibell, B. – Andersson, B. – Bjarnason, T. – Ahlström, S. – Balakireva, O. – Kokkevi, A. – Morgan, M. (2000): The 1999 ESPAD Report: Alcohol and Other Drug Use Among Students in 30 European Countries. Modin Tryck AB, Stockholm.
- Hibell, B. – Andersson, B. – Bjarnason, T. – Ahlström, S. – Balakireva, O. – Kokkevi, A. – Morgan, M. (2004): The 2003 ESPAD Report: Alcohol and Other Drug Use among Students in 35 European Countries. Stockholm, The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs.
- Hibell, B. – Guttormsson, U. – Ahlström, S. – Balakireva, O. – Bjarnason, T. – Kokkevi, A. – Kraus, L. (2012): The 2011 ESPAD Report: Substance Use Among Students in 36 European Countries. Stockholm, The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs.
- Johnston, L. – Driessen, F. – Kokkevi, A. (1994): Surveying Student Drug Misuse: A Six-Country Pilot Study. Council of Europe, Strasbourg, France.
- King, A. – Wold, B. – Tudor-Smith, C. – Harel, Y. (1996): The Health of Youth; A Cross-National Survey. WHO Regional Publications, European Series No. 69, WHO Regional Office for Europe, Copenhagen, Denmark.
- KSH (2014): A halálloki struktúra változása Magyarországon, 2000-2012. Budapest, KSH 2014.
- Német, Á. (2003): Nemzetközi Ifjúsági Dohányzásfelmérés; Kutatási jelentés. Budapest, Országos Egészségfejlesztési Központ és Országos Gyermkegészségügyi Intézet.
- Német, Á. (2007): Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása. Gyógypedagógiai Szemle, 1:1-11.
- Német, Á. – Költő, A. (szerk.) (2011): Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja 2010. Országos Gyermkegészségügyi Intézet, Budapest.
- Német, Á. – Költő, A. (szerk.) (2011): Iskoláskorú Gyermekek Egészségmagatartása. Budapest, Országos Gyermkegészségügyi Intézet.
- Poikolainen, K. – Tuulio-Henriksson, A. – Aalto-Setälä, T. – Marttunen, M. – Lönnqvist, J. (2001): Predictors of alcohol intake and heavy drinking in early adulthood: A 5-year follow-up of 15-19-year-old Finnish adolescents. *Alcohol and Alcoholism*, 36(1), 85-88.
- Spear, L. P. (2000): The adolescent brain and age-related behavioral manifestations. *Neuroscience and Biobehavioral Review*, 24(4), 417-463.
- Susánky, É. – Szántó, Zs. – Csoboth, Cs. – Purebl, Gy. (2000): Család: Erőforrás vagy veszélyforrás? Nappali tagozatos középiskolában és felsőfokú intézményekben tanuló fiatal lányok közérzete. *Századvég* 16, 45-60.

- Tapert, S. F. – Brown, G. G. – Kindermann, S. – Cheung, E. – Frank, L. R. – Brown, S. A. (2001): fMRI measurement of brain function in alcohol use disordered adolescents. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 25(2), 236-245.
- Torabi, M. A. – Bailey, W. J. – Massoumeh, M. J. (1993): Cigarette smoking as a predictor of alcohol and drug use by children and adolescents: evidence of the „gateway drug effect”. *Journal of School Health*, 63(7), 302-306.
- World Youth Report 2003: The Global Situation of Young People.
<http://undesadspd.org/WorldYouthReport/2003.aspx>
- Zatoński, W. – Przewoźniak, K. – Sulkowska, U. – West, R. – Wojtyła, A. (2012): Tobacco smoking in countries of the European Union. *Annals of Agricultural and Environmental Medicine*, 19(2), 181-192.

Az újmédia és a digitális kultúra nemzedéke: virtuális terek, digitalizált hétköznapiak

Rab Árpád

I. Bevezetés

Az elmúlt negyed évszázad legfontosabb új trendje a digitális kultúra térhódítása globális és hazai szinten is. Huszonöt év alatt nem csak a hozzáférés mértéke és minősége változott meg drasztikusan, de a fiatalokra gyakorolt hatása is. A digitális kultúra a hagyományos kultúra „mellékága” helyett, immár a gazdasági, társadalmi és kulturális élet alapvető formáló ereje a benne élők számára. Az elmúlt huszonöt év magában a digitális kultúrában is alapvető változásokat hozott az eszközhasználatától kezdve egészen a personalizáció mértékéig. A számítógépen keresztül való böngészést felváltotta a poszt-PC korszak, a tabletek és okostelefonok, mobil internettel megtámogatva, elérve azt, hogy a digitális kultúrába való átlépésnek immár sem fizikai, sem időbeli korlátja nincs. A következő fejezetben áttekintjük a digitális kultúra változásának korszakait Magyarországon, leírjuk a jelenlegi helyzetet, és felvázoljuk azokat a trendeket, amelyek a mai fiatalok következő negyedszázadát fogják meghatározni.

II. A digitális kultúra korszakai

A magyar információs társadalmat a digitális kultúra oldaláról megközelítve öt nagyobb szakaszra bonthatjuk.

Hőskorszak (1990-1995)

Bár előbb elindult, 1990-től számolhatjuk, ekkor kezdett el működni (Amsterdam) a .hu névszerver. Ezen időszak fő célja a működtetés megoldása, egyedi megoldások és a kísérletezés jellemzik a korszakot. A TÁRKI adatsorai

azt mutatják, hogy a rendszerváltozást követő években tartósan alacsony szinten marad a számítógép-ellátottság, csupán 1996-ban éri el a 10 százalékos értéket a háztartások számítógép penetrációja (Füzesi et al., 2005).

Modemes korszak (1995-2000)

Ebben az időszakban az internet lassan, de biztosan elterjed Magyarországon, kezd kitörni a szubkultúra létből. Szaporodnak a weboldalak, egyre természetesebb az, hogy online meg lehet találni egy adott céget, szervezetet, iskolát, sőt, egyre inkább magánembereket is. Még kevés, de egyre bővül az online tartalom, a tartalomban gazdag oldalak népszerűek és ismertek. Emlékezetes jellemzője a korszaknak az éjfél utáni internetkultúra. A magas telefonköltségek miatt érdemes volt éjfél után internetezni, ekkor (egész pontosan 1999-ben) vezette be a Matáv az éjszakai átalánydíjas (150 Ft-os) szolgáltatását. 1999 előtt a hozzáféréssel rendelkező háztartások aránya meg sem közelíti az egy százalékot. A korszakban az internetet használó népesség mérhetővé válik, míg 1997-ben csupán a magyarok egy százaléka használója a világhálónak (Füzesi et al., 2005), addig a korszak végére ez az arány megközelíti a 20 százalékot (Fábián et al., 2007).

Web 1.0 kora (2000-2005)

A korszakot jellemző trend az internet árának csökkenése, a hozzáférés technológiájának fejlődése, valamint a digitális úton elérhető tartalmak mennyiségének és minőségének rohamos gyarapodása. 2000 végén már korlátlan ADSL kapcsolat is hozzáférhető volt a nagyközönség számára havi 160 ezer forintos előfizetési díjért, ami nyilvánvalóan nem számíthatott jelentős sikerre. A szélessávú internet megjelenését követően gyors árcsökkenés következett és 2005-re már a 260 ezret is meghaladta az xDSL előfizetések és összeségében közel 800 ezret az internet-hozzáférések száma (Füzesi et al., 2005). Elindulnak és egyre gyorsuló tempóban terjednek a digitális kultúra beviteli eszközei (szkenner, digitális fényképezőgép stb.). Egyre több kulturális objektum jön létre digitális platformon, és nem is létezik analóg formában. Ez az a korszak, amikor a „mi” és „ők” elkülönülésben a többségi tudat megfordulni látszik: immár nem a használók jellemzői érdekesek, hanem egyre fontosabbá válnak a távolmaradók, és a lehetséges bevonási stratégiák.

Szélessávú internet kora (2005-2010)

Dinamikusan növekszik a szélessávú internetet használók száma: egyre többen egyre többet interneteznek széles sávon. A növekedés üteme egyre gyorsul, a magyar nyelvű internet megtelt étellel. A Web 2.0-es szolgáltatások megsokszorozódnak, a használati és fogyasztási trendek hasonlóak a nemzetközi színtérhez. 2007 óta azonban a penetráció megtorpanását, „a kognitív gátak megmerevedését” tapasztalhatjuk. A hazai piac is megmerevedett, a nemzetközi cégek szolgáltatásai kezdik elszippantani, beolvasztani a hazai fogyasztókat.

Bár az addig igen jelentős urbanizációs lejtő nagymértékben csökkent 2008-ra – a digitális kultúra elkezd elmosni a regionális korlátokat (azért különbség természetesen még van, a fővárosban feleannyi az internetet nem használók aránya, mint vidéken - 11 és 20 százalék). A penetráció növekedése mellett minőségi különbséget is megfigyelhetünk, a modemes hozzáférés helyett/mellett a szélessávú internet hódít. Az ezredfordulón a hozzáférések túlnyomó többsége még ún. „betárcsázós kapcsolat” volt, 2005 után átveszik a szerepet a szélessávú hozzáférések és 2007-re 5 százalék alá zuhan a betárcsázós internetkapcsolatok aránya (Pintér, 2008).

Ahhoz, hogy a digitális kultúra igazán életformáló hatású legyen, két dolognak kell teljesülni: személyes hozzáférési pont (kezdetben otthoni számítógép, utána okostelefon), illetve korlátlan (vagy olyan érzetű) kapcsolat, amely egyaránt feltétele a szabad online tartalomfogyasztásnak és kommunikációnak. Abban az esetben, ha ezen két tényező bármelyike nem teljesült, a digitális kultúrához való hozzáférés is korlátozott¹.

Poszt-Pc korszak (2010-)

Az okostelefonok és a mobilinternet korában Magyarországon (is), egyre inkább terjednek az okostelefonok, a régebbi telefonok a szolgáltatói kínálatban már alig szerezhetőek be. A közösségi oldalakhoz kötődő tartalomfogyasztás egyre nagyobb mértékben az okostelefonos platformra koncentrálódik. A korszak legfontosabb hatása az, hogy a digitális kultúra kiszakad az

1 Az infrastrukturális fejlődés eredményeképpen a legtöbb esetben a korlátozás ma már a felhasználók választásán múlik, így önkorlátozást jelent. Az önkorlátozás indokai leggyakrabban az internethasználat mások általi megfigyelésére vonatkoznak.

eszközök és az asztali telepített környezet világából. Az okostelefon segítségével (szinte) bárhol, bármikor tudunk az internetre csatlakozni, a személyre és testreszabott eszköz egyre inkább integrálódik a mindennapjainkba, így az akár „a személyiségünk kiterjesztéseként” is értelmezhető. A digitális kultúra belépési gátjai (helyhez kötöttség, bekapcsolási idő, mikro-idő kezelése stb.) eltűnnek, a határvonal a digitális és az analóg megoldások között elmosódik. Fontos a folyamat „irreverzibilitása” is: akik belépnek a digitális kultúrába, később is részesei lesznek, ez azt jelenti, hogy például felnőtté válásukkor nem hagynak fel az okostelefon-használattal, a digitális kultúra eszközeinek használata rögzül, a régebbi megoldásokhoz (hagyományos mobiltelefonhoz) való visszatérés szinte kizárt. Nincs messze az idő, amikor a társadalom minden tagja így kapcsolódik a digitális kultúrához.

A digitális kultúra nagymérvű minőségi és mennyiségi változásokon esett át az utóbbi tizenöt évben. A hagyományos kultúra „számítógépes mellékterméke” helyett élő, virágzó, bővülő, a hagyományos kultúrával interaktív kölcsönhatásban álló társadalmi jelenség alakult ki (Rab, 2004), elsősorban az információs társadalom mélyreható változásai eredményeképpen. Bár a változás közel fél évszázada elindult, a digitális kultúra robbanásszerű fejlődését a szélessávú internet és a digitális képalkotó eszközök lendületes terjedése váltotta ki és növeli folyamatosan. A digitális kultúra fogalmáról alapvető tanulmányában Z. Karvalics (2012) az információs kultúra, a digitális kultúra és a hálózati kultúra kifejezések értelmezési tartományát, az általuk lefedett tartalmakat írja le, és értelmezi egymáshoz fűződő viszonyukat. Ezt a viszonyt nemcsak a fogalmi átfedések, de az időbeli változások is bonyolítják. Rendszerében az információs kultúra a kultúra egyre növekvő része. Ennek részhalmaza a digitális kultúra, amely pont a fentebb leírt változások miatt szintén egyre növekvő részhalmaz. A digitális kultúra részhalmaza pedig a hálózati kultúra, mely a legutóbbi évek trendjei eredményeképpen (például az Internet of Everything jelensége, vagy a felhőalapú szolgáltatások terjedése, az M2M hálózatok robbanásszerű bővülése stb.) szintén egyre növekvő részhalmaz. Ezek a halmazok azonban nemcsak egymás részeiként épülnek egymásra, hanem időben is egymást követik.

Körülbelül másfél évtized alatt eljutottunk a digitális kultúra hatásainak vizsgálata terén a harmadik szintre: kezdetben a digitális kultúra jelenségei csupán a hagyományos kultúra passzív digitalizált termékei voltak. Később egyre több olyan kulturális jelenség alakult ki (a szélessávú internet, a Web 2.0

és az okos eszközök terjedésével), amelyekre eddigi kultúránkban nem volt példa. Ma már azt láthatjuk, hogy a digitális kultúra befolyásolja és változtatja a hagyományos kultúrát (Rab, 2007). A fiatalok teljes mértékben részesei ennek a változásnak. Életükben, már mint adott környezet jelenik meg az információs társadalom (Nagy, 2013). Bár nem ők indították el, igazi szereplői ők, illetve a sorban érkező generációk – itt csak utalok Tari Annamária által részletesen feldolgozott X, Y és Z generáció leírására (Tari, 2010, 2011). Az EU Kids Online adatai szerint (Livingstone, 2012) az európai fiatalok kilenc és tizenhat év közötti tagjai naponta átlagosan 88 percet interneteznek, 60 százalékuk minden nap tölt időt online. Közel felük (49 százalék) hálószobájában is hozzáfér az internethez, és használja is azt.

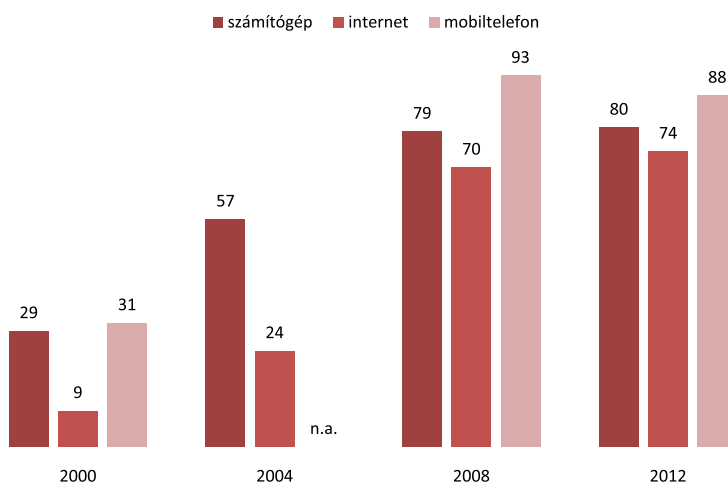
III. Eszközhasználati trendek az ifjúság körében

Az információs társadalom szinte bármely eszközhasználattal kapcsolatos trendjének vizsgálatát általában a folyamatos bővülés jellemzi. Mind a hazai, mind a nemzetközi szintén az elmúlt negyedszázadban a számítógép, az internet, a mobil- és okostelefonok egyenletes terjedéséről lehetett beszámolni, egészen egy adott telítődési pontig. Ezek a telítődési pontok általában vagy azért következtek be, mert aki akarta/tudta használni, már megszerezte, vagy azért, mert időközben az adott funkciót egy alkalmasabb eszköz átvette. Jelen fejezetben három nagyobb csoportra osztottuk a nagymintás ifjúságkutatások által vizsgált, információszerzésre és megosztásra alkalmas eszközöket: a hozzáférés eszközei, a szórakoztatás eszközei és külön a televízió. Két alapvető trend azonban a teljes negyedszázadra és mindhárom csoportra igaz: az egyik az egyszerűsödés és az ingyenesség felé való elmozdulás - ne sok eszköz legyen, csak egy (például az egyéni szórakoztatásban és kommunikációban ezt az okostelefon remekül biztosítja), illetve minél több minden, sőt, minden legyen ingyenes: a zenehallgatás, a levelezés, a szövegszerkesztés, a közösségi média használata - ezt pedig az online médiafogyasztás „adatot magamról ingyen szolgáltatásért cserébe” modellje biztosítja a fiatalok számára.

IKT eszközök - bővülés a telítődésig

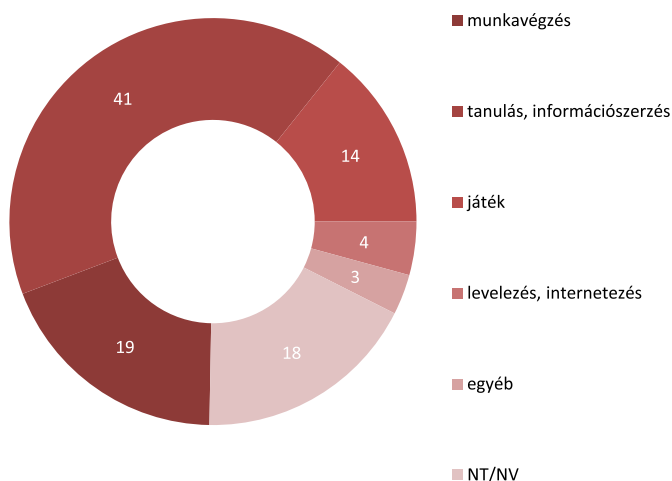
A nagymintás ifjúságkutatások adatai alapján az otthoni számítógép- és internet-hozzáférés trendje egyértelmű: kb. egy évtizedes gyors terjedés (2000-2010 között), mely az évtized fordulóján megtorpanni látszik. 2000-ben számítógéphez otthon a fiatalok 27 százaléka fért hozzá, ez a szám 2004-ben 57 százalék, 2008-ban 79 százalék, 2012-ben pedig 80 százalékra emelkedett. Az otthoni internet-hozzáférés dinamikája is (természetesen) párhuzamosan mozog a számítógép penetrációjával: 2000-ben a fiatalok 9 százaléka, 2004-ben 24 százaléka, 2008-ban 70 százalék, 2012-ben 74 százalék fért hozzá. A mobiltelefon penetrációja magasabb szintig jutott el, a 2000-es 31 százalékról 2008-ra 93 százalékig nőtt – 2012-ben 88 százalékra korrigált (1. ábra).

1. ábra: Számítógép, internet és mobiltelefon hozzáférés 2000-2012 (százalékos megoszlás; $N_{2000}=7258$; $N_{2004}=7967$; $N_{2008}=8029$; $N_{2012}=8000$)

Az ezredfordulós adatok ugyan jelentős életkori megosztottságot mutatnak az otthoni internet-kapcsolat terén, azonban ekkor még a számítógép-használatra koncentrálnak a kutatók. A 2000-ben készült adatfelvétel rávilágít arra, hogy számítógépet legnagyobbbrészt tanulás és információszerzés céljából használták a fiatalok (42 százalék), ami komoly versenylőnyt jelent(het) ett nem használó társaikhoz képest (2. ábra).

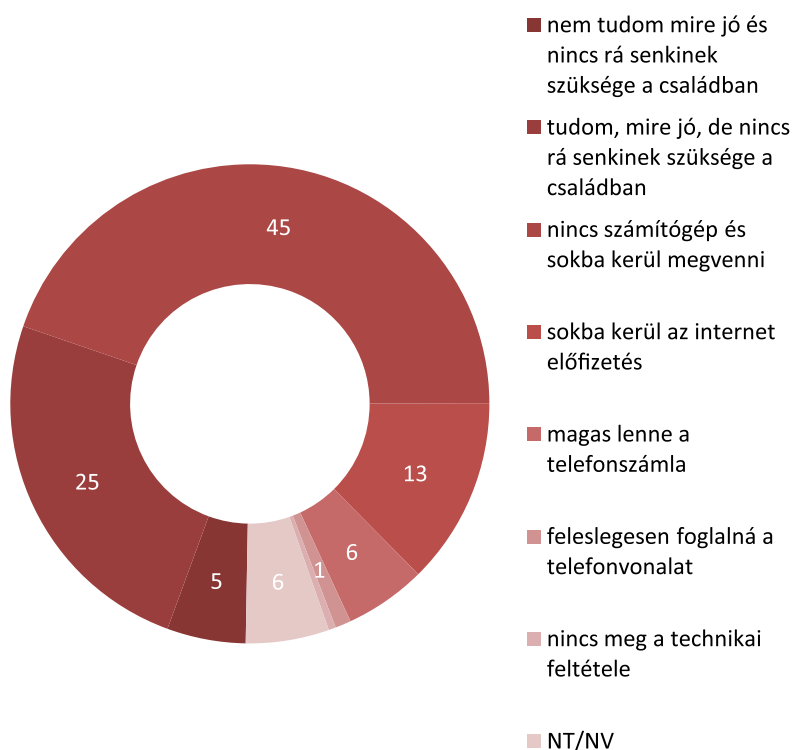
2. ábra: „Mire használja leginkább a számítógépet?” (százalékos megoszlás; $N_{2000}=3944$)

A számítógép-használat az otthonukban hozzáférők esetében természetes magatartás (99 százalék), azonban az ezredforduló idején a korosztály egészét jellemző megállapítás mégis az, hogy a 15-29 évesek leginkább az iskolában, illetve a munkahelyeken használnak számítógépet (44 százalék). Még a 2004-es nagymintás ifjúságkutatás adatfelvételéből is az tükröződik ki, hogy az internethasználat fő helyszíne nem az otthonokban, hanem az oktatási intézményekben van, ahol a tanulók/hallgatók 65 százaléka (a 15-29 éves korcsoport 55 százaléka) internetezett, szemben az otthoni internethasználattal, amely a 15-29 éves korcsoport 43 százalékára volt jellemző.

Az ezredfordulón az otthoni internet-hozzáféréssel rendelkező fiatalok körében felülreprezentáltak az anyagi helyzetüket jónak ítélik, illetve a fővárosban élők, ami alátámasztja az ezredforduló hozzáféréseinek területi és anyagi korlátait. A kimaradó többség indokai mögött is jellemzően valós anyagi problémákat feltételezhetünk, ami az eszközhányban is megjelenik. A távolmáradás indokait firtató kérdésre leggyakoribb válaszként a számítógép hiányával összefüggő gazdasági okot jelölték meg a megkérdezett fiatalok (45 százalék). Kifejezetten tanulságos - bő évtizeddel az adatfelvételt követően - tanulmányozni a 15-29 éves fiatalok gondolkodását az otthoni internetről: 2000-ben a hozzáféréssel nem rendelkezők 30 százaléka állította, hogy nincs szüksége se neki, se másnak a családban otthoni internetkapcsolatra (3. ábra).

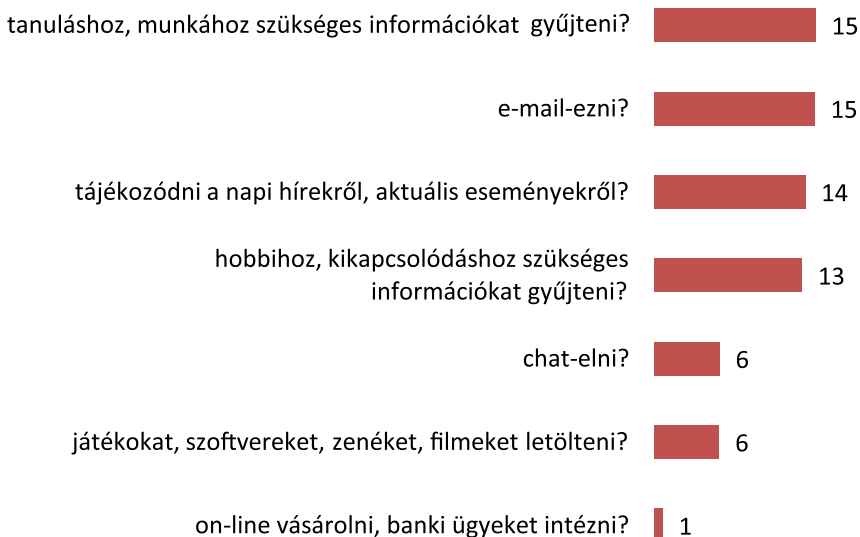
3. ábra: „Ha nincs otthon Internet, mi az akadálya?” (százalékos megoszlás; $N_{2000}=6640$)

A számítógép és az internet mellett a mobiltelefonok is csupán a fiatalok felének a háztartásában lelhetőek fel 2000-ben, amelyből a többség, ha nem is mind saját tulajdonban van, de a megkérdezettek számára is hozzáférhető. Ekkor még a vezetékes telefon számít általánosan elterjedt technológiának, ami az ifjúság otthonainak közel 80 százalékában jelen van.

Az ezredfordulót követő bővülés a kutatás irányait is módosította, míg 2000-ben a számítógép-használatot, 2004-ben már az internet használatát firtatta a kérdőív. Az ifjúságkutatás adatai is igazolják azt, hogy ekkor már az internetre kötött számítógép nem csak munka- vagy kommunikációs eszköz, hanem a szórakozás fontos eleme is. A 2004-es adatok alapján elmondható, hogy az internethasználó fiatalok nagyjából nyolcada (13 százalék) legalább heti tevékenységként szokott hobbijához, kikapcsolódásához információkat gyűjteni és 6 százalékuk digitális kulturális tartalmakat is fogyaszt (4. ábra).

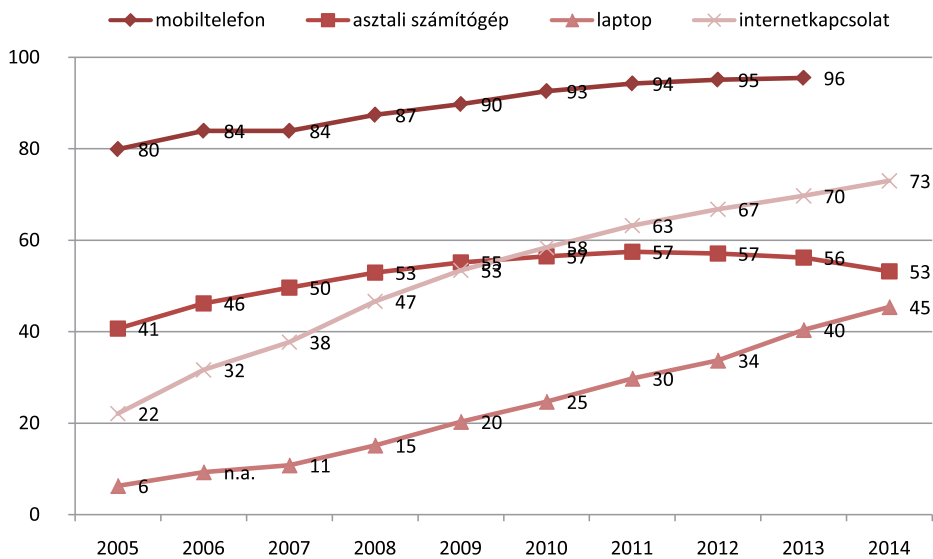
4. ábra: Legalább hetente végzett tevékenységek online „Milyen gyakran szokott Ön az interneten...” (százalékos megoszlás; $N_{2004}=2315$)

A 2004-es állapotokat tekintve mégis a számítógép hozzáférés mértékének bővülése a leglátványosabb, az otthoni internetkapcsolat a 2004-2008 közötti időszakban bővül igazán jelentősen, hogy aztán 2012-re alig változzon. A 2012-ben regisztrálható megtorpanás különösen akkor érzékelhető, ha a fiatalokra vonatkozó adatokat a teljes lakosság adatainak tükrében vizsgáljuk. Az NRC adataiból kitűnik, hogy az utóbbi években jelentősen csökkent a növekedés léptéke. Míg az ezredfordulót követő első évtizedben 20 százalékpontos növekedést lehetett regisztrálni a 2003-2006 és a 2006-2009 közötti időszakban is, azt követően a növekedés erőteljesen lassult ugyan, de stagnálásról nem beszélhetünk (Kurucz, 2013).

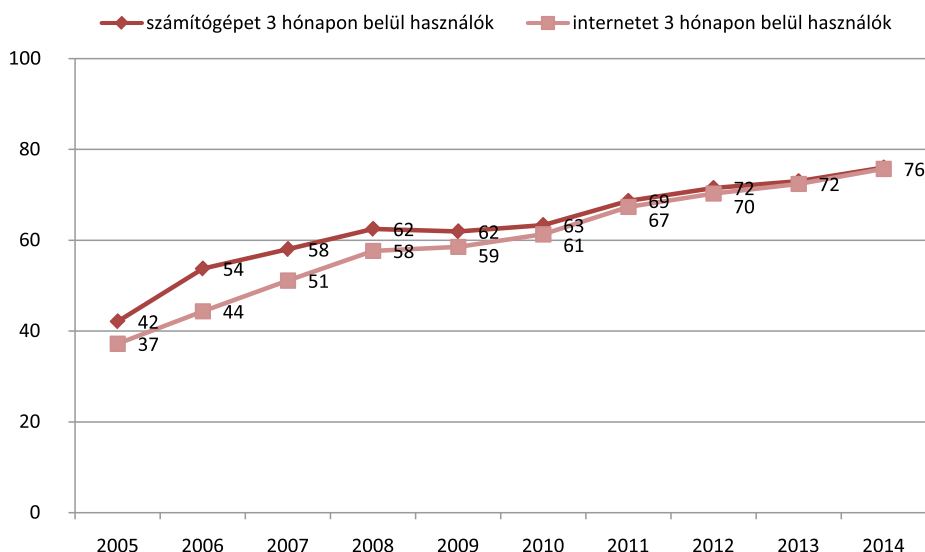
A KSH magyar háztartásokra vonatkozó 2005-től folyamatos évenkénti adatfelvétele arra enged következtetni, hogy a bővülés, ha léptékben el is marad a korábbi évektől, folyamatosan jellemezte a magyar háztartásokat. Az otthoni internetkapcsolat 20 százalékpontos bővülést tud felmutatni 2008 és 2012 között. Ugyanezen időszak alatt a mobiltelefon 8 százalékpontos, de még az asztali számítógép is 4 százalékpontos bővülést produkál, habár ebben az esetben a technológiaváltás miatt a hordozható számítógép penetrációja az érdekes, amely szintén közel 20 százalékpontos növekedést mutat (5. ábra).

5. ábra: A magyar háztartások számítógép, internet és mobiltelefon hozzáférése 2005-2014 (százalékos megoszlás; N=10000; Forrás: KSH, 2015)

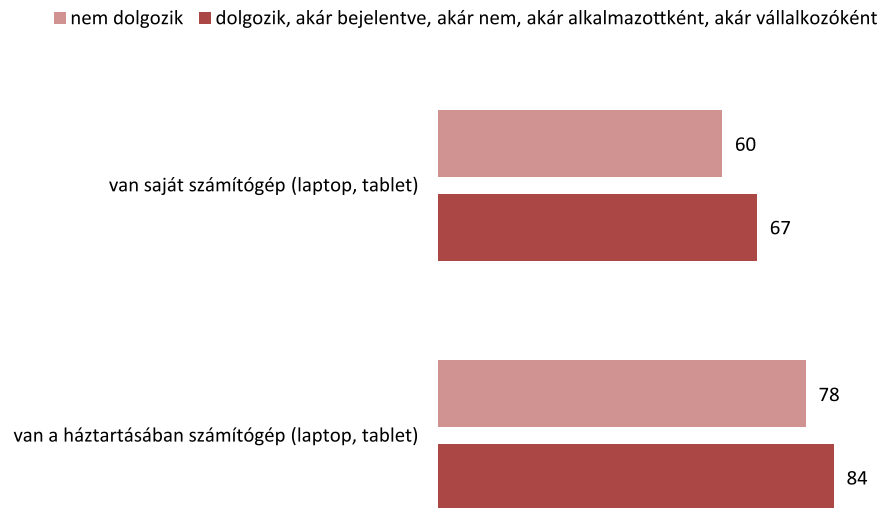
A hozzáférési adatok mellett a használat adatait megvizsgálva, ha nem is olyan jelentős, de mintegy 10 százalékpontos bővülést ebben az esetben is tapasztalhatunk 2008 és 2012 között. Mindezek arra engednek következtetni, hogy a magyar társadalom egészében (legalábbis a 16-74 évesek között) van még növekedési tartalék, azonban a legfiatalabbak körében a penetráció már elérte azt a kritikus értéket, ahonnan a további bővülés léptéke jelentős mértékben lecsökken (6. ábra).

6. ábra: Számítógép- és internethasználók aránya a 16-74 évesek körében 2005-2014 (százalékos megoszlás; N=10000; Forrás: KSH, 2015)

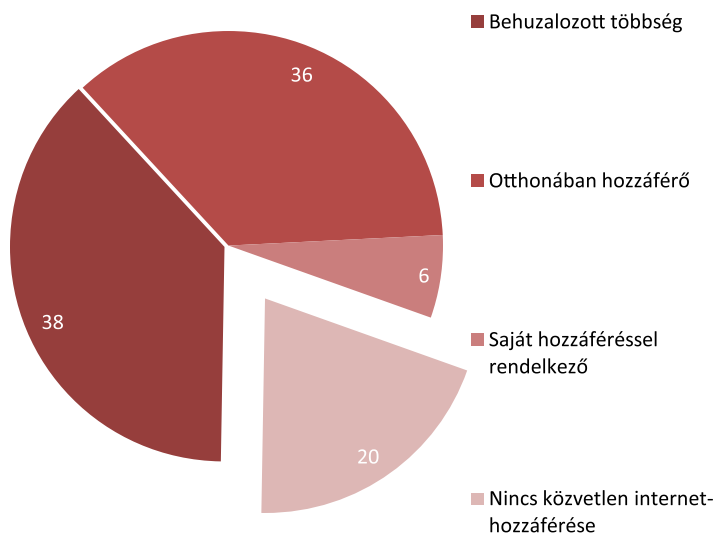
A megtorpanás egyik oka a telítődés mellett a tabletek és okostelefonok terjedése, a legfrissebb adatok szerint az internetező 30 év alattiak 87 százaléka okostelefont használ (Hack – Pintér, 2015). Az okostelefon a digitális kultúra fő eszköze, mely „szórakoztatógépként” és kommunikációs eszközként is működik. Az egyszerűbb kommunikációs feladatokat (gyors levélírás, chat, helyfüggetlen információszerzés) az okostelefon kiválóan támogatja. Megjegyzendő, hogy a bonyolultabb feladatokat (jellemzően munkavégzéshez kapcsolódóan, például hosszabb szövegírás, alaposabb információkeresés, audiovizuális anyagokkal való munka, képszerkesztés stb.) már kényelmetlen okostelefonon elvégezni (nem véletlen, hogy a tabletipar fő trendje a munkavégzéshez is használható képernyő-méret, rendszerkapacitás, illetve operációs rendszer paramétereinek megtalálása). A fiatalok munka világába való belépése és egyre mélyebb integrációja, a laptopok arányának szinten maradását, akár enyhe növekedését is eredményezheti majd. A 2012-es adatokon is megfigyelhető, hogy a munkapiacra aktív fiatalok nagyobb arányban birtokolnak saját jogon, illetve férnek hozzá a háztartásukban internetezésre alkalmas, az okostelefonoknál nagyobb képernyővel felszerelt számítógéphez, laptophoz, tablethez (7. ábra).

7. ábra: Hozzáférés a számítógéphez munkapiaci aktivitás szerint (százalékos megoszlás; $N_{2012}=7999$; $p \leq 0,001$)

A 2012-es adatok alapján a 15-29 évesek internethez való közvetlen hozzáférését vizsgálva arra a következtetésre jutottak a kutatók, hogy a 15-29 éves korosztály 20 százaléka szinte teljesen kimarad a közvetlen hozzáférésből, míg a legtöbben (38 százalék) otthonukban és mobileszközeiken is elérik a világhálót. A kimaradó 20 százaléknak (375 ezer 15-29 éves fiatal) egyáltalán nincs internet-elérése, sem az otthonában, sem pedig mobileszközön nem férnek hozzá a világhálóhoz (Székely – Csécsi) (8. ábra).

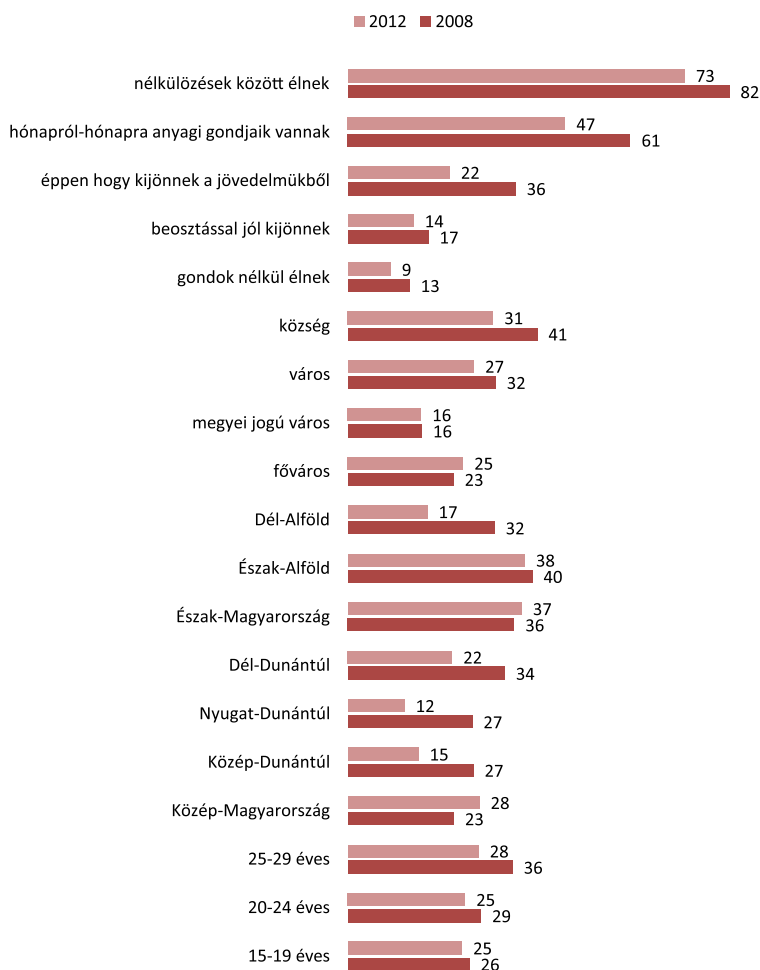
8. ábra: Közvetlen internet-hozzáférés a 15-29 évesek körében (százalékos megoszlás; $N_{2012}=8000$; Forrás: Székely – Csécsi)

Habár ilyen részletezettségű adatokkal nem szolgálnak a korábbi adatfelvételek, de a 2008 és 2012 közötti lassulás mindenképpen felveti azt a kérdést, hogy milyen jellemzőik vannak azoknak a fiataloknak, akik kimaradnak a közvetlen hozzáférésből. 2012-ben a kimaradókat idősebb életkor, alacsonyabb iskolai végzettség jellemezte és felülreprezentáltak voltak körükben a községben élők is. Az életmódjukat és „világlátásukat” szemlélve is kedvezőtlenebb helyzetben voltak az átlaghoz képest: többségük nem tanul és nem is dolgozik. Több mint egyharmaduknak nincsenek barátai sem. Kockázati magatartásuk is magasabb az átlagosnál (Székely - Csécsi).

Az összehasonlíthatóság kedvéért egy egyszerű felosztással élünk: az otthonukban hozzáféréssel nem rendelkezőket hasonlítjuk össze csupán azokat a szempontokat figyelembe véve, amelyeket a 2008-as és 2012-es vizsgálatokban is megkérdeztek. Mint 2012 esetében, úgy 2008-ban is igaz, hogy a vizsgált szempontok (területi elhelyezkedés, életkor és szubjektív anyagi helyzet) alapján a különbség szignifikáns a hozzáférők és hozzáféréssel nem rendelkezők között. A két időpont adatait összehasonlítva két megállapítást tehetünk: egyrészt megállapíthatjuk, hogy nagyon hasonló az otthonukban internet-hozzáféréssel nem rendelkezők megoszlása a vizsgált szempontok alapján, másrészt láthatjuk, hogy összességében záródni látszik a „digitális olló”, azaz a 2008-ban rögzíthető különbségek 2012-re valamelyest kiegyenlítettebbek (9. ábra).

9. ábra: Közvetlen internet-hozzáféréssel nem rendelkezők aránya a 15-29 évesek körében (százalékos megoszlás; $N_{2008}=7849$; $N_{2012}=8000$)

Szórakozás - a középpont és a központosítás

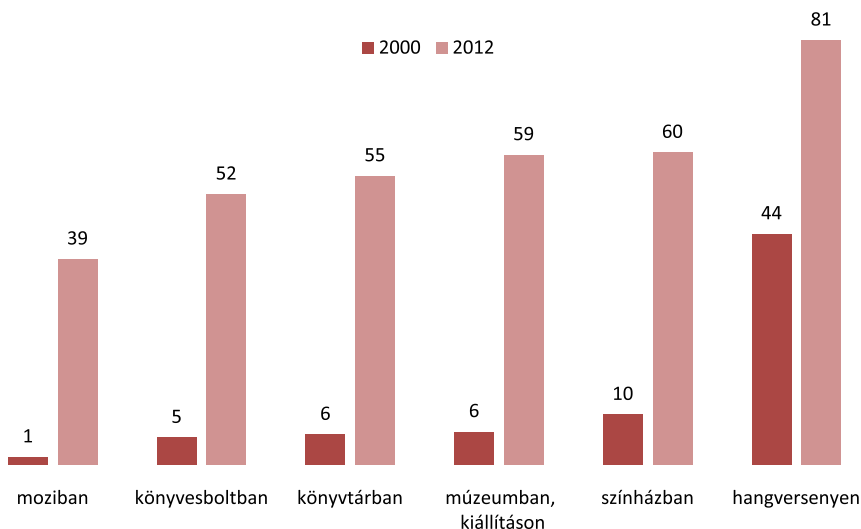
A hordozható zenelejátszók és fül dugók térhódítása teljessé tette azt a folyamatot, amely a zenehallgatás középkori, a csak közösségi fogyasztásától a kilencvenes években egyéni, „ott és ahol akarom”-típusú fogyasztásáig vezetett. 2000-ben a fiatalok ötödének, 2004-ben 41 százalékának volt CD-lejátszója, ez az arány 2008-ra 73 százalékra nőtt. Már ebben az időszakban is tanúi lehettünk egy technológiai váltásnak, ahogy a CD lejátszók helyét

átvették a jóval olcsóbb és praktikusabb MP3 lejátszók. De az okostelefonok terjedése magának a funkciónak (önálló zenehallgatási IKT eszköz) a térvesztését okozta az integráció miatt, így 2012-ben már csak a fiatalok negyedének van ilyen eszköze. Ugyanezt a visszaesést figyelhetjük meg például a digitális fényképezőgépek esetében, ahol is a 2008-as 53 százalékos penetráció leest 32 százalékra - párhuzamosan a telefonok fényképezési képességeinek fejlődésével.

A technológiai eszközök változnak, az alapvető funkciók nem - kulturális szempontból szinte mindegy, hogy CD-n, számítógépen, vagy okostelefonon keresztül hallgat zenét, hiszen látszik az is, hogy a zenehallgatás fontossága nem változik (Székely, 2011). Kulturális változást a megosztás könnyedsége és sebessége okoz. Ez a trend a zenehallgatásban is szerepet játszik, de sokkal fontosabb a képek készítésének és fogyasztásának terén. Míg a digitális fényképezőgépek előtt további fejlődési lehetőség áll (egyre nagyobb felbontás, színhűség és zoomolási képesség), az okostelefonok fényképkészítési képességei már elérték az optimális szintet ahhoz, hogy élvezhető megosztási színvonalat tudjanak nyújtani. Más kérdés, hogy az iparági mohóság, a miniatürizálás innovációi és a konvergencia elvárások miatt ez a fejlődés nem áll meg, hanem (bár bizonyos technológiai korlátokat nem tud átlépni) immár olyan minőséget ígér, mint a profi fényképezőgépek kb. fél évtizede.

A közösségi élet fontossága, a megosztás iránti igény jelenléte nem egyértelmű a mai fiatalok körében. A fiatalok kultúrafogyasztási szokásait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az ezredfordulóhoz képest a közösségi kulturális terek látogatottsága jelentősen csökkent. A soha nem látogatott helyszínek között a „magas kultúra” fogyasztásának helyei emelkednek ki, leginkább a komolyzenei hangversenyek, ahol 2000-ben a megkérdezettek 44 százaléka nem volt még, míg 2012-ben 81 százalék azok aránya, akik sohasem látogatnak el ilyen programra. A digitális kultúra előretörése az olyan populáris helyszínek látogatását is háttérbe szorította, mint a mozi, amelyet az ezredforduló 15-29 évesei kisebb-nagyobb gyakorisággal látogattak, majd egy bő évtizeddel később ugyanezen korosztály mintegy négytizede (39 százalék) elkerüli azt (10. ábra).

10. ábra: Kulturális tereket sohasem látogatók aránya² a 15-29 évesek körében (százalékos megoszlás; N₂₀₀₀=8000; N₂₀₁₂=8000)

Fekete és Prazsák (2014) elemzése négy kultúra-fogyasztói csoportot rajzolnak ki: kulturálisan szegény, könnyed szórakozó, omnivore és az elit. A legnagyobb csoport a „kulturálisan szegény” (44 százalék), akik gyakorlatilag semmilyen kulturális érdeklődést nem mutatnak, közel ekkora csoport (36 százalék) a „könnyed szórakozóké”, akik számára a társas együttlét, a közös kikapcsolódás fontos, szívesen töltik idejüket kávéházakban, sörözőkben. Az omnivore csoport, a „mindent fogyasztók” 17 százalékot tesznek ki, míg a felsőbb, szimbolikus kultúra helyszíneit preferáló csoport aránya mindössze 3 százalék. Az előbbi megosztottságra utal a televízió szerepének megőrzött fontossága a fiatalok életében.

Televízió nézés – „a negyedszázad királya”

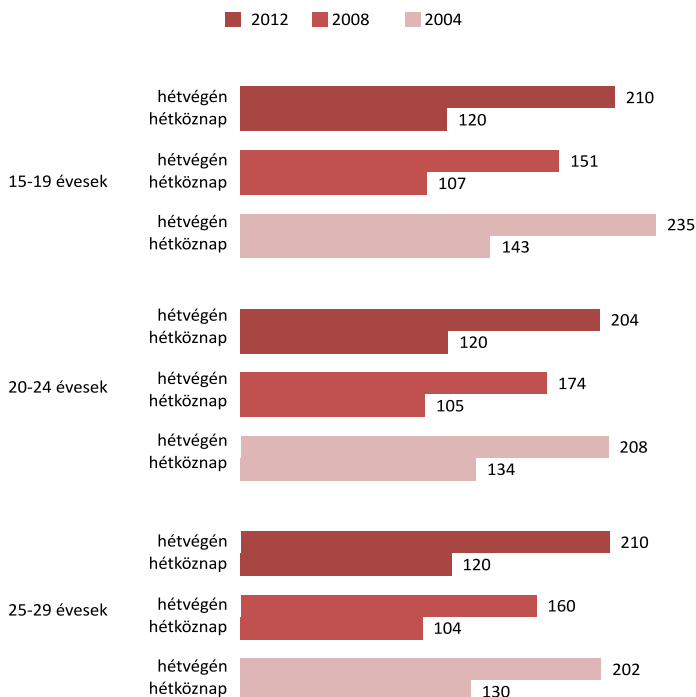
A televízió a teljes negyedszázad során a kultúrafogyasztás meghatározó eleme maradt. Fontos változás a televíziózás kultúrájában 1990 és 1999 között, hogy a televíziócsatornák műsorstruktúrája átalakult, valamennyi csatornánál a szórakoztatás irányába tolódott el (Bauer-Tibori, 2002). A televízió az

² Fontos különbség a két kutatás között a kérdésfeltevés: 2000-ben a kérdőívben a következőképpen kérdeztek a kérdezőbiztosok: „Kérem, válaszoljon: Ön mikor volt utoljára...?”, míg 2012-ben a kérdés így hangzott: „Milyen gyakran jár Ön a következő helyekre?”

ezredfordulót követően is megőrizte kiemelkedő szerepét. Pintér (2005) és Székely (2014) munkájából kiderül, hogy a magyarországi médiafogyasztási típusok fogyasztásszerkezetében a tévzésnek az ezredfordulót követő évtizedben tartósan kiemelkedő szerep jutott.

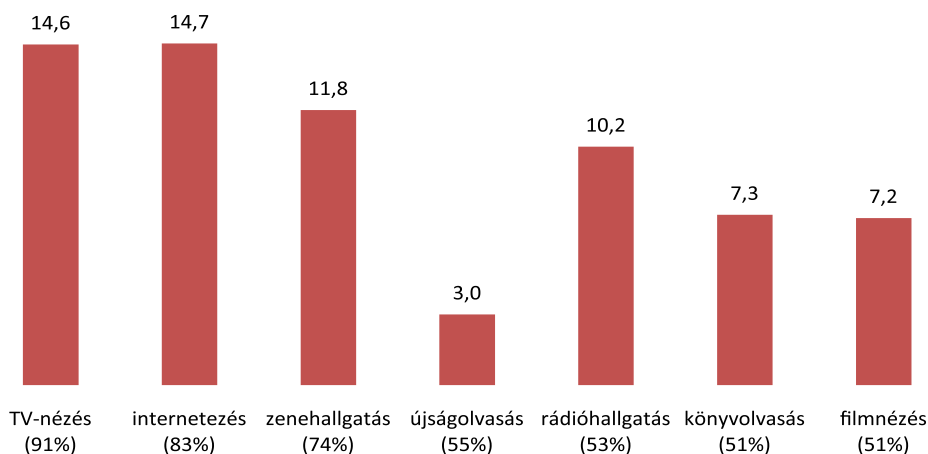
Kitta Gergely (2013) összefoglaló ábrája nyolc éves időintervallumban mutatja be a televízió nézés idejét a fiatalok körében. Látható, hogy a vizsgált időszakban a televízió nézés átlagosan naponta két-három óra időt jelentett a fiatalok életében. Az odafigyelés, a multitasking mértéke, a nézhető műsorok tartalma, megvalósítása természetesen mind-mind nagy változásokon mentek át ezen időszak alatt, de a televízió meghatározó jellege nem. A digitális kultúra egyelőre inkább kiterjesztésként, új elemként, vagy a multitasking győzteseként jelenik meg – és a televíziós kutatások jövőbeli egyik kulcskérdése az, hogy a következő negyedszázadban az internet megtöri a TV hegemóniáját, vagy csupán átalakítja azt (11. ábra).

11. ábra: Televízió nézésre fordított idő a fiatalok különböző korcsoportjaiban, 2004–2012 („Egy átlagos hétköznap/hétfégen mennyi időt tölt Ön televízió nézéssel (akár hagyományosan, akár interneten”; perc; $N_{2012}=8000$)

Habár a televízió nézés és az internetezés 2012-ben nagyon hasonló heti átlagokat produkált a 15-29 évesek körében (előbbi 14,7, utóbbi 14,6 órát hetente), mégis a televízió volt az „erősebb”, hiszen a fiatalok 91 százaléka állította, hogy szokott tévézni, míg csupán 83 százalékuk azt, hogy szokott internetezni. A televízió és az internet mellett a többi médium használata eltörpül (Nagy, 2014). Könyvolvasással 2012-es adatok szerint a fiatalok mindössze 51 százaléka szokott egyáltalán foglalkozni, ők átlagosan heti 7,3 órát olvasnak. Újságolvasással hasonló arányban, a megkérdezett fiatalok 55 százaléka tölti az idejét, heti átlag 3 órában. A rádióhallgatás háttérszerepét jelzi, hogymindössze a fiatalok fele (53 százalék) űzi, átlagosan hetente 10,2 órában (12. ábra). Ezzel szemben az ezredfordulón a rádióhallgatás a fiatalok 89 százalékára, a legalább heti újságolvasás 84 százalékára volt igaz. Egyedül a tévézés nem változott érdemben az eltelt évtized alatt, 2000-ben is a fiatalok túlnyomó többsége (98 százalék) tévézett.

12. ábra: Médiafogyasztás elterjedtsége (százalék) és médiafogyasztással töltött átlagos heti idő (óra/hét); $N_{2012}=8000$

IV. A legfőbb átmenet – „ifjúság 2.0”

A digitális kultúra térkezelése két rendszerben is vizsgálható és értelmezendő. Az egyik megközelítés a digitális kultúra használatának térbeli meghatározottsága, a másik pedig a digitális kultúra, mint interaktív környezet térkezelése. Mindkét térkezelés nagy változásokon ment keresztül az elmúlt negyed évszázadban.

A legfontosabb változás a digitális kultúrába való átlépés folyamata. Az első fejezet korszakainak leírásából jól kirajzolódik az a trend, miszerint az először egy adott helyszínhez köthető digitális kultúra-hozzáférés (szobában vagy tanteremben lévő számítógép, internettel) átmegy egy szabad mozgású, teljesen perszonalizált eszközbe (okostelefon). Ez az a változás, ami a digitális kultúra igazi sikerét meghozta – mivel az eszköz személyes, így a személyes kommunikáció lehetséges rajta, nincs önkorlátozás (ideális esetben). A helyhez kötöttségtől való felszabadulás eredményeképpen nem adott időszakban, hanem bármikor és bárhol hozzáférhetünk a digitális tartalomhoz – és hozzánk férhetnek a kommunikációs csatornákon keresztül. A harmadik nagyon fontos tényező az a technológiai megoldás, melyet az okostelefonok operációs rendszerei tettek lehetővé: nincsen belépési időkorlát sem a digitális kultúrába. Annak érdekében, hogy egy bejövő hívás ne tegye tönkre tevékenységünket, az okostelefonok (jellemzően játék) megoldották, hogy egy pillanat alatt háttérbe lehet tenni egy alkalmazást, és ugyanúgy, az egy másodpercen belül elő is hozható. A számítógépes játékok fejlődésére gyakorolt hatást most nem elemezve (a „freemium modell” és a mobilos játékok diadala) azt sikerült megoldani, hogy „minden pillanatot érdekünkben álljon kihasználni” – már egy fél perces várakozás a buszra elég idő ahhoz, hogy átfussam az e-maileket, válaszoljak chat üzenetekre, vagy olvassak. A digitális kultúra „immerzív” jellege miatt ez a cselekvés meg is történik, nincs passzív pillanat a mai fiatalok életében. Ez pedig megfosztja őket például az unalom, vagy az üresjárat „nélkülözhetetlen luxusától”.

A másik változás is az előbbi trenddel van összefüggésben. A szélessávú internet és az otthoni hozzáférés terjedésével úgy tűnt, hogy a digitális kultúra egyre összetettebb interaktív környezetek formájában jelenik meg és érvényesül. A kezdeti egyszerű chat (mIRC) felületek után az egyre látványosabb, kényelmesebb weblapok, fórumok, közösségi oldalak, három dimenziós világok fémjelezték a trendet. Nem véletlen, hogy a „Second Life” virágkora a szélessávú internet korára esik. Az okostelefon térhódítása azonban ezt a trendet elsöpörte, megváltoztatta. A háromdimenziós világok helyett az egyszerűbb, telefonra optimalizált környezetek jelentik a jövőt. Nem az a cél, hogy egy mesterséges környezet „beszippantson”, hanem a digitális kultúra a való világ egy új, mindenütt jelenvaló rétegeként jelenik meg.

A mobil készülék nem csak telefonálásra szolgál, sőt, egyre inkább azt látjuk, hogy a magunknál hordozott mobilkészüléket (és egyre jobban terjedően

az okostelefont) sokkal többet használják a telefonáláson kívüli funkciókra (chat, fotózás, böngészés, képnézegetés stb.). Ezekről a jelenségekről ír „danah boyd” a tinédzserek online szociális életét leíró könyvében (Boyd, 2014).

A tudásszerzés és megosztás új forradalma most indul, és kiváltó eszköze az okostelefon és a mobilinternet. Az alábbi jellemzők felsorolását és kidolgozását már évekkel ezelőtt elkezdtem (Rab, 2007), később jelentősen finomítottam (Rab, 2011). A digitális kultúra általam azonosított tizennégy jellemzőjét egy összetett rendszerként érzékelem. Számos közülük egymást erősítő dinamikus ellentétpár (állandóság – megfoghatatlanság, multitasking – mikro-idő kihasználása stb.). A legtöbb közülük át- és átjátszik egymásba (például az idő széttöredezése az érzékelés és a megfoghatatlanság területét is érinti). Akár egy fogalmon belül is értelmezhetők ellentétes irányú jelenségek (például a sebesség fogalmában benne van az anti-sebesség, a lassulás, slow és kiszakadás jelensége is).

A digitális kultúra különböző helyzeteinek, jelenségeinek leírásánál, megértésénél mindig érdemes figyelembe venni, hogy nem írható(ak) le csupán egy-egy jellemző vizsgálatával és bevonásával, sok esetben még oly egyszerűnek tűnő jelenség is több jellemző egymásra hatásából épülhet fel. Ezért (is) érez az ember csúsztatásnak, vagy felemásnak számos – főleg a populáris médiában – felröppenő eredményt, adatot a digitális kultúra világából. A multitasking és a mikro idő kihasználása is hasonló hatású, de ellentétes működési elvű jellemzők. Az idő széttöredezése pedig érinti az érzékelés és a megfoghatatlanság területeit.

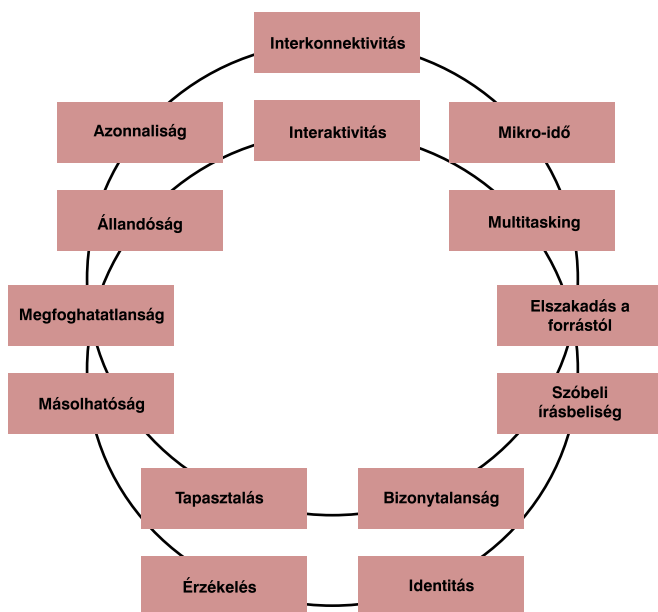
A digitális kultúra kettős köre egy értelmezési rendszer, melynek elsődleges célja a digitális kultúra működésének többretegűségét és összetettségét érzékeltetni.

A tizennégy jellemzőt párokba rendeztem:

- Interaktivitás – Interkonnektivitás;
- Multitasking - Mikro-idő kihasználása;
- Szóbeli írásbeliség - Elszakadás a forrástól;
- Identitás - Bizonytalanság;
- Érzékelés - Tapasztalás;
- Másolhatóság - Megfoghatatlanság;
- Állandóság – Azonnalítás.

A jellemzők nem csak párjaikra, de egymásra külön-külön is hatnak. Ráadásul nagyon sok, a digitális kultúrára jellemző folyamat esetében nem egy-egy pár jellemző meglétéről beszélhetünk, hanem – különböző mértékben – mindegyik felbukkanásáról. Ezt az (önmagába visszatérő) folyamatot a jellemzők körre való illesztésével jelzem. A fentebbi párok miatt azonban nem egy, hanem két kör érzékelteti jobban a rendszert. A létrejövő rendszert „a digitális kultúra kettős körének” neveztem el. Az alábbi ábra síkban ábrázolja a digitális kultúra kettős körét. Térben ábrázolva nem egymás mellett, hanem egymás felett lenne a két kör (13. ábra).

13. ábra: A digitális kultúra kettős köre (forrás: saját szerkesztés)

Az információs társadalom meghatározásának fontos lépése azoknak az „át-esési pontoknak” a meghatározása, amelyek teljesülése esetén már információs társadalomnak hívhatjuk az adott társadalmat. Ezeknek az átesési pontoknak remek összeállítását készítette el Z. Karvalics László (2007) a termelés, a fogyasztás, a foglalkoztatás, a munka, a jövedelem és vagyon, a végzettség vagy akár a megismerés terén. Ilyen átesési pont lehet például a termelés esetén az, hogy az információs szektorhoz tartozó, információ- és tudásterméket gyártó vállalkozások aránya a többi szektorhoz képest (relatív dominancia: amikor ez a legnagyobb szektor; abszolút dominancia: amikor

ez a szektor egymaga 50 százalék felett produkál, tehát egyedül nagyobb, mint az összes többi). A munka területén az átesési pont az, hogy a végzett tevékenység jellege szerint hányan és milyen mélységben foglalkoznak „hivatásszerűen” információs tevékenységgel (a lélektani határ: 50 százalék). A digitális kultúra kutatásánál is szükséges az ilyen átesési pontok meghatározása nem csak a társadalmi szintű kutatások esetében, de az egyénnel kapcsolatos mérésnél is. A jövő fiataljainak viselkedési mintázatait, a munka és a társadalom világában való érvényesülésüket kiemelkedő mértékben a digitális kultúrában való elmélyülésük fogja meghatározni („immerzitás szintje”). A jövő ifjúságkutatásai esetében a digitális kultúrába való betagozódás indexének mérése ugyanolyan fontos tényező, mint szociális háttérük, anyagi és regionális jellemzőik ismerete. Ilyen átesési pont például az, hogy az általa mindennapokban begyűjtött információk több, mint fele digitális forrásból származik, vagy hogy a munkahelyi kommunikáció legalább fele digitális csatornán történik, illetve hogy a barátokkal való kommunikáció 30százaléka digitális csatornán keresztül zajlik. Az ifjúságkutatás következő éveinek kiemelkedően fontos feladata ezen index kidolgozása és mérése.

Ma azt tudjuk megmutatni, ami a 2012-es adatfelvételben erre a területre koncentrált. Már 2008-ban is a megkérdezettek 64 százaléka, 2012-ben 69 százaléka volt tagja online közösségi oldalaknak. 2012-ben az online közösségi média használatára részletesebben is kitértek a kutatók, a különböző felhasználási célokat is megvizsgálták. Az adatokból kitűnik, hogy az online közösségi média önmagában is jelentős (digitális) csatornaként funkcionál már nem pusztán a személyes kapcsolatokban, de a munka során is. Minden tizedik közösségi oldalon regisztrált fiatal legalább hetente egyszer használja ezt a felületet munkakeresésre és/vagy üzleti kapcsolattartásra (14. ábra).

14. ábra: Legalább hetente végzett tevékenységek online közösségi oldalak használata során („És milyen gyakran szokta Ön a közösségi oldalakat ... használni?”; százalékos megoszlás; N₂₀₁₂₌₅₄₈₈)

IV. A jövőt meghatározó tényezők

A jövő fiataljainak „megértéséhez” két egymást kiegészítő kulcsfogalom kezelésére van szükség: az egyik a már előbb említett elmélyülés a digitális kultúrában (mennyire és hogyan a digitális kultúra „adja meg a válaszokat az élet kihívásaira” az adott egyén, vagy csoport esetében), a másik pedig az információs írástudás. Ez az a készség, aminek alapfogalmát most nem szükséges felvázolnunk (Rab 2007), sokkal inkább azt, hogy a vizsgált negyed évszázad alatt mennyire összetett és sokrétű fogalommmá vált.

Z. Karvalics László nem információs írástudásról, hanem információs „írástudásokról” ír áttekintő fejezetében (Z. Karvalics, 2014). Az információs írástudás történetét négy szakaszra bontja: adaptív-integratív szakasz, ezt bővíti ki a második generációs adaptív-integratív írástudások szakasza, ezt követi a cselekvés-írástudás szakasza, a negyedik pedig a társadalmi innovációs írástudás szakasza. Ezeken belül pedig lenyűgöző mennyiségű különböző információs írástudás- fajtát azonosít:

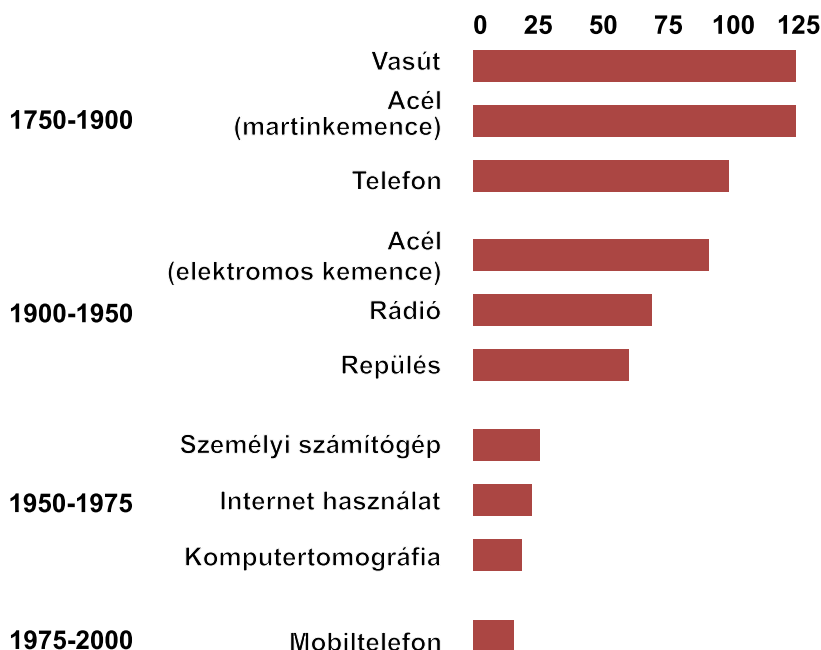
- vizuális írástudás, médiaműveltség és kritikai írástudás, navigációs írástudás, játék-írástudás, adat írástudás stb.
- infografikai írástudás, közösségi média-írástudás, „nagy adat-írástudás”, összekapcsolt adat-írástudás stb.
- pénzügyi írástudás, részvételi írástudás, tudományos írástudás, jogi írástudás, pszichológiai írástudás, interoperábilis angol nyelvtudás, multikulturális írástudás, egészségügyi írástudás, archívumi írástudás

- civilizációs írástudás, jövő-írástudás, intergenerációs írástudás, radiális információs írástudás, kontextus írástudás, etikai írástudás stb.

A munkában mindezen írástudások definíciója és tudománytörténeti elhelyezése is megtörténik. Jelen kontextusban a (nem teljes) felsorolással azt kívántam bemutatni, hogy az információs írástudás fogalma mennyire gyorsan (40 év alatt), mennyire sokféleképpen értelmezhető gyűjtőfogalommá vált. A különböző írástudások közös elemét Z. Karvalics remekül foglalja össze fejzete végén: „...az információs viselkedés végső értelme a környezettel való kapcsolattartás optimalizálása a helyesen megválasztott cselekvésen keresztül.” (Z. Karvalics, 2014, p. 82). A különböző írástudások nem különböző hangsúlyai egy nagy információs írástudásnak, hanem a különböző helyzetek és cselekvések által meghatározott, kiváltott működések.

Az információs írástudás kihívásának megértése azért fontos, mert gyakorlatilag ez befolyásol minden cselekvést az információs társadalomban: az ezzel nem rendelkezők nem tudnak tanulni, fejlődni, érvényesülni a munka világában, de vásárolni sem, demokratikus jogait érvényesíteni, vagy akár identitásukat, jogait megvédeni sem. Az ezzel a tudással, képességgel nem rendelkezők az információs társadalom vesztesei. Jelen pillanatban a magyar lakosság túlnyomó többsége ilyen, vagy azért, mert nem is fér hozzá, vagy azért, mert hozzáfér, de digitális írástudása alacsony (eNet-Telekom, 2015). A hazai lakosság információs írástudásának megmérése izgalmas kutatói kihívás, mely az IKT eszközök használatától indulva el kell jusson a lakosság pénzügyi önmenedzseléséhez, egyéni karrierépítéséhez, munkahelyi sikerességéhez, de akár a kapcsolatépítéshez is.

Az új technikai vívmányok terjedésének sebessége egyre gyorsul. A szerint, hogy a világ országainak 80 százalékában hány év alatt terjedt el egy-egy adott technológia (került működő kiépítésre), láthatjuk, hogy a vasút 125 év alatt terjedt el a világon, a telefon elterjedéséhez elég volt már 100 év is, a rádió elterjedése kevesebb, mint 75 év alatt lezajlott (15. ábra).

15. ábra: A technológiai innovációk terjedésének sebessége (év)³

Egyre gyorsuló tempóval a személyi számítógépek elterjedése körülbelül 25 év alatt megtörtént, ugyanez a szám a mobil telefonok esetében inkább 20 év körüli (Datta, 2011). Várhatóan a mobil internet terjed el a leggyorsabban, de ezt egyelőre csak előzetes becslések látszanak igazolni.⁴

Ahogy ez az idő csökkent, és átlépte először az 50, majd a 25, napjainkban már az öt éves határt, egy fontos hatás jött létre: gyorsabban terjed el egy technológiai innováció a világon, mint ahogy a generációk cserélődnek. Az innovációk társadalomra gyakorolt hatása gyorsabb, mint a történelem során eddig működő biológiai nemzedékek közötti tudásátadás eddigi ritmusának megfelelő terjedés. Nem áll rendelkezésre a szülők részéről olyan tudás, élettapasztalat, melyet mintaként átadhatnának a fiatalok számára. A digitális kultúrát egyszerre „kapta” több generáció. A „kulturális válasza” az volt a jellemző, hogy minden generáció megadta a maga válaszait (kezdve az idősebb generáció kényelmes távolmaradásától és önnönmaga „kedélyesen bujának” beállításától a fiatalabb generáció „cserbenhagyásáig” azzal, hogy „di-

³ <http://www.economist.com/node/10640716>

⁴ Mint például a GSMA jelentése http://www.gsma-mobileeconomy.com/GSMA_ME_Report_2014_R2_WEB.pdf

gitális bennszülötteknek” neveztük el őket), és csak most, tíz évvel az indulás után kezdődnek el egyáltalán az „intergenerációs együtt-gondolkodások”. Pedig ez egy olyan kulturális változás, melyben a több generációs együttműködések jelentős értékhozzáadást eredményeznek mind a tudásszerzés, mind a tudás termelés, mind pedig a tudás megőrzése terén.

A tudásátadás eddig megszokott és működő ritmusa (letisztult tudás az idősebbtől a fiatalabb felé, iskola a diák felé, cégvezető tapasztalata az új alkalmazottak felé stb.) felborul, vagy legalábbis összetettebbé válik. Az új eszközök és hatásaik megtapasztalása és feldolgozása párhuzamosan zajlik különböző korú nemzedékek között.

A kérdések nélküli válaszok rendszere helyett a kérdésekre adott azonnali, töredeztetett válaszok – az oktatási rendszerben „bemagolt” tudás helyett bármelyik pillanatban rendelkezésre áll egy eszköz, mely segítségével megszerezhető az adott tudás, például egy történelmi időpontot, vagy egy könyv címe. Az állandóan rendelkezésre álló információs hálózatok (mobil internet kapcsolattal) megkérdőjelezzik az adatok ismeretét, inkább az állandó rendelkezésre állást, és a magas szintű információs írástudást igénylik. Rendszer nélkül drasztikusan megnövekszik a kiszolgáltatottság és az irányíthatóság – a töredeztetett válaszok megszerzésének képessége azonban leginkább azokat erősíti, akik rendelkeznek forráskritikával, illetve felépített rendszerrel a fejükben. Ennek hiányában hiába talál rá az információra, nem lehet biztos benne, hogy ez helyes, illetve megmarad „puszta” információnak, és nem válik tudássá.

A mai fiatalok már ezekben a „megváltozott mentális működésekben” nőnek, nőttek fel. A digitális kultúra a fentebb leírt jellemzők mentén alapvetően megváltoztatja reakcióikat, párkapcsolataikat, munkahelyi viselkedésüket, sikertörténeteiket. A digitális kultúra hatékonyságra neveli őket a „kulturális játshmák” betartása helyett. A mikro idő kihasználása, a multitasking koncentrációképességüket, fókuszálási gyakorlatukat változtatja meg. A pragmatikus projektszemlélet, a folyamatos önképzés igénye, a bármikor elérhető információk pedig az oktatáshoz, a hiteles tudásokhoz, vagy a hosszú távú befektetésekhez való viszonyukat írják át. Azonban a kultúra rugalmas – ezek a fiatalok formálják majd a jövő társadalmát, ahogy egyre nagyobb számban lépnek be a felnőttek és a munka világába. Az elvesztegetett évtizedek helyett sokkal hasznosabb lenne, ha kialakulnának az intergenerációs együttműködések, így az idősebb generációnak lehetősége nyílik arra, hogy az előbb leírt átalakulást saját érdekében (is) befolyásolja.

Irodalom

- Bauer, B. – Tibori, T. (2002): Az ifjúság viszonya a kultúrához. In: Szabó, A. – Bauer, B. – Laki, L. (szerk.) Ifjúság 2000. Tanulmányok 1. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet Budapest.
- Bauer, B. – Laki, L. – Szabó, A. (szerk.) (2001): Ifjúság 2000 Gyorsjelentés. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.
- Bauer, B. – Szabó, A. (szerk.) (2005): Ifjúság 2004 Gyorsjelentés. Mobilitás, Budapest.
- Bauer, B. – Szabó, A. (szerk.) (2009): Ifjúság 2008 Gyorsjelentés. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest.
- Boyd, d. (2014). It's complicated. the social lives of networked teens: Yale University Press.
- Datta, S. (Ed.) (2011). Economics: Making Sense of the Modern Economy: John Wiley-Sons.
- eNet,-Telekom. (2015). Hogyan állunk digitális képességek terén? [sajtóhír] <http://www.enet.hu/hirek/hogyan-allunk-digitalis-kepessegek-teren/?lang=hu>
- Fábián, Z. – Galács, A. – Gerhardt, E. – Kollányi, B. – Ságvári, B. – Székely, L. (2007): A digitális jövő térképe – Gyorsjelentés a World Internet Project 2006. évi magyarországi kutatásának eredményeiről. ITHAKA.
- Füzesi, P. – Pintér, R. – Székely, L. (2005): Internetes ÁRadat: a magyar internet az árak tükrében. Kutatási Jelentés, 30(1), 242-253.
- Fekete, M. – Prazsák, G. (2014): Kulturális kasztrendszer: autonómia és közösségiség szerepe a fiatalok kulturális aktivitásában In: Nagy, Á. – Székely, L. (szerk.) Másodkézből. Magyar Ifjúság 2012 Kiadó ISZT Alapítvány – Kutatópont.
- Hack, H. J. – Pintér, R. (2015): Generációs különbségek a magyar médiafogyasztásban. Információs Társadalom 2015/2, 11-21.
- Kitta, G. (2013): Médiahasználat a magyar ifjúság körében. In: Székely, L. (szerk.) Magyar Ifjúság tanulmánykötet 2012, 250-283.
- Központi Statisztikai Hivatal (2015): 4.7.17. Háztartások info-kommunikációs eszközellátottsága és egyéni használat jellemzői (2005–)
- http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_oni006.html
- Kurucz, I. (2013): Hogyan tovább, internetpenetráció? <http://nrc.hu/internet/hogyan-tovabb-internetpenetracio/>
- Nemeskéri, I. (2002): Informatikai eszközök fogyasztása. In: Szabó, A. – Bauer, B. – Laki, L. (szerk.) Ifjúság 2000. Tanulmányok 1. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet Budapest.
- Nagy, Á. (2013): Szabadidős tervek és tevékenységek. In: Székely, L. (szerk.): Magyar Ifjúság 2012 - tanulmánykötet, Kutatópont, Budapest
- Nagy, Á. (2014): Gyerekek és fiatalok - szabadidő és média, In: Nagy, M., Stredl, T. (szerk.): A beiskolázás optimális feltételei, Konferenciakötet, J. Selye University, Komarno
- Pintér, R. (szerk.) (2008): Magyar információs társadalom jelentés 1998–2008. Jelentés az elmúlt évtizedről. BME-UNESCO Információs Társadalom- és Trendkutató Központ.
- Pintér, R. (2005): A hazai médiafogyasztás (át)alakulása az internet tükrében. In: Dessewffy T. – Fábián, Z. – Z. Karvalics, L. (szerk.) Internet.hu – A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 2., 153-186.
- Rab, Á. (2004): Néprajz az információs társadalomban In: Információs Társadalom folyóirat 2004/1. Internet tematikus szám. oldalszámok
- Rab, Á. (2007): Digitális kultúra – A digitalizált és a digitális platformon létrejött kultúra In: Pintér, R. (szerk.) Az információs társadalom - Tankönyv Gondolat - Új Mandátum 2007, 182-201.
- Rab, Á. (2011) Bevezetés az információs társadalomba. In: Bányai E. – Novák, P. (szerk.) Online üzlet és marketing. Akadémiai Kiadó 2011, 16-35.
- Livingstone, S. – Görzig, L. H. A. (szerk.) (2012): Children, risk and safety on the internet: University of Chicago Press.

- Székely, L. – Csécsi, R.: Háló nélkül – a digitális világ páriái (Kézirat)
- Székely, L. (2014): Média multitasking. Az új generációk megváltozó médiafogyasztási és kommunikációs szokásairól. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola. DOI10.14267/phd.2014015
- Székely, L. (2011): A médiafogyasztás (át)alakulása az ezredfordulótól napjainkig, In: Tófalvy, T. – Kacsuk, Z. – Vályi, G. (szerk.) Zenei hálózatok – Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában, L'Harmattan, Budapest, 354-367.
- Tari, A. (2010). Y generáció. Budapest: Jaffa kiadó.
- Tari, A. (2011). Z generáció. Budapest: Tericum kiadó.
- Z. Karvalics, L. (2007): Információs társadalom – mi az? Egy kifejezés jelentése, története és fogalomkörnyezete In: Pintér, R. (szerk.) Az információs társadalom - Tankönyv Gondolat - Új Mandátum 2007, 29-47.
- Z. Karvalics, L. (2012): Információs kultúra, információs műveltség – egy fogalomcsalád értelme, terjedelme, tipológiája és története. In: Információs Társadalom, 1(2012), 38.
- Z. Karvalics, L. (2014) Digitális kultúra és pedagógia: a történeti metszéspontoktól az információs írástudások új generációjáig Polgári nevelés – digitális oktatás (Nyelv és módszer) Magyar Nyelvstratégiai Intézet, 68-84.

Ön és tükörkép: identitás, értékek

Fazekas Anna – Dobó István

I. Elméleti keretek

A szocializáció folyamata az egyének személyiségének kialakulását, a társadalomba való beilleszkedést, az ahhoz szükséges normák elsajátítását, valamint a társakkal való együttműködés során felvett szerepek elsajátítását foglalja magában (Andorka, 2006). Így tehát nem meglepő, hogy az egyének értékrendjének, attitűdjeinek kialakításában jelentős szerepe van a szocializációnak. A család ilyen jellegű funkciója és súlya különösen az identitás kialakításában megkerülhetetlen. Az értékek prioritásának, a valláshoz való viszonynak, a politikai érdeklődés mértékének, a különböző politikai rendszerekhez kötődő attitűdöknek, valamint a kulturális és a nemzeti identitás alkotóelemeinek vázát az elsődleges szocializációs közeg, a család hordozza és adja át a fiatal nemzedékeknek. Napjainkban azonban a család mellett az iskola és a munkahely, valamint leginkább a kortársközösségek és a média az, mely egyre nagyobb részt kér és vesz is el a szocializáció folyamatából (Nagy-Trencsényi, 2012; Nagy, 2013).

Értékek és identitás

Az ifjúsági értékkorientációk és a fiatalok identitását alakító személyes és társadalmi tényezők vizsgálata hangsúlyos szerepet kapott az elmúlt negyedszázad ifjúságkutatásaiban. A rendszerváltás utáni érték- és identitáskutatások természetesen nem voltak előzmény nélküliek (ld. erről Gábor, 1993a; Gábor, 1993b; Gábor 1995; Gazsó – Stumpf, 1992), ugyanakkor a kilencvenes évek első felétől megfigyelhető az értékeket és identitáskeresést vizsgáló kutatások érdeklődési körének kibővülése. A szavazói magatartást, a politikai-ideológiai kérdésekhez fűződő attitűdök feltárását és elemzését célzó kutatások mellett korán megjelentek és népszerűvé váltak a széles értelemben vett attitűd- és értékváltozók, illetve értékdimenziók vizsgálatát célzó kutatások, kiterjesztve ezzel az adat-

gyűjtést az ifjúsági preferenciák, értékorientációk, aspirációk, valamint az alternatív társadalmi-kulturális minták területére is. Az ifjúsági értékek, attitűdök és identitáselemek vizsgálata – a fiatalok életutak és életmódok rendszerváltás utáni diverzifikálódásával, valamint az értékválasztások lehetőségeinek megnövekedésével – egyre több területet fogott át az elmúlt negyedszázadban. Az ifjúsági értékek elemzésekor a nagymintás ifjúságkutatások fogalmi és módszertani megközelítését követve az értékeket olyan kulturális alapelveknek tekintjük, amelyek kifejezik azt, hogy egy adott társadalom, illetve annak egy rétege vagy szubkultúrája mit tart kívánatosnak és fontosnak, illetve jónak vagy rossznak (ld. ehhez Bauer 2002; 1. táblázat). Az identitást Castells (2006: 28) nyomán nem egyszerűen a személyiség valamilyen szilárd vagy megváltoztathatatlan elemeként, hanem az életcél felépítésének folyamataként értelmezzük. Eszerint az egyéni, így a fiatalok identitások nem egyszerűen szerepek, hanem az egyén életcéljainak és élettapasztalatainak forrásai (az érték és az identitás átfogó fogalmi és módszertani háttérének áttekintéséhez ld. Castells, 2006; Murányi, 2006; Pataki, 1998; Varga, 2003 írásait).

Ahogy a rendszerváltás sem légyüres térben zajlott le, úgy a fiatalok identitáskeresés kontextusai és az ifjúság értékorientációi sem egy csapásra változtak meg. A nyolcvanas évek markáns ifjúsági trendjei folytatódtak a kilencvenes években: az intézményi keretek megváltozásával tovább erősödött a tanuló fiatalok önállósodása és az iskolától való függetlenedése, amelyek már korábban is megfigyelhető tendenciák voltak (Gábor, 1995). A demokrácia és a piacgazdaság kiépülésével felgyorsult az ifjúsági korszakváltás, ugyanakkor az is hamar világossá vált, hogy az ifjúság egyre sokszínűbbé, differenciáltabbá vált, és egyre kevésbé volt tekinthető önálló, homogénizált, egységes társadalmi csoportnak. Az érték- és identitáskutatások rendszerváltás utáni fellendülésének gyökere tehát a rendszerváltással járó társadalmi-gazdasági feltételek megváltozásánál keresendő volt. A demokrácia politika-, jog- és intézményrendszerének, valamint a piaci viszonyoknak a kiépülése új társadalmi-gazdasági keretet teremtett. Ezáltal kialakítva az ifjúsági élet azon kereteit, amelyek meghatározzák azokat a politikai, gazdasági és kulturális szabályokat és mintákat, amelybe az új generációk beleszületnek, és amelyben a fiataloknak is meg kell hozniuk egyéni és társadalmi életükre vonatkozó döntéseiket. Ez a folyamat új kérdéseket vetett fel és új lehetőségeket nyitott meg az ifjúsági értékorientációk és ezek társadalmi-gazdasági összefüggéseinek, hatásmechanizmusainak kutatása terén.

A fenti okok és tendenciák tükrében fontos kiemelni az első (2000. évi) nagymintás empirikus ifjúságkutatás eredményeit, hiszen ebben kiemelt szerepet kapott az ifjúsági értékek és identitáselemek vizsgálata, és itt került sor az érték-fogalom szűkebb és tágabb meghatározásainak és tipizálási lehetőségeinek fogalmi és módszertani összegzésére is (Bauer, 2002; ld. 1. táblázat). Az ezredforduló után ugyanakkor több tudományos kötet is értékelte az ifjúsági értékutatások eredményeit (Jancsák, 2003; Jelenfi, et al., 2010; Laki, 2006).

1. táblázat: A társadalmi csoportok által követett értékek fő típusai (Bauer, 2002: 195–196 nyomán)

Ideologikus (an megjelenő) érték	Tudatos, szavakban megfogalmazott, általános érvényre igényt tartó alapelv.
Normatív (an megjelenő) érték	Verbálisan megfogalmazódó, nem mindig tudatos, minősítő, ítélező állásfoglalás a mindennapi élet, a mindennapi tudás szintjén.
Praktikus (an megjelenő) érték	Alakja a tényleges viselkedés.

Hazánkban a rendszerváltás óta az állampolgárok társadalmi közege a modern demokratikus állam, amelynek az elmúlt negyedszázadban tetten érhető főbb társadalmi dilemmáit és fejlődési irányait a 2. táblázat foglalja össze. A modern demokratikus állam létrehozta azt az intézményi, társadalmi és kulturális teret, amelyben a társadalmi és az egyéni értékválasztások végbe-mennek, és amelyek kirajzolják a követendő cselekvési mintákat, valamint a személyes értékválasztások értelmezési keretét. Az ifjúsági értékválasztások hátterét egyfelől a modern demokratikus állam biztosította társadalmi-gazdasági keretek adják (a demokratikus berendezkedés, a piacgazdaság, a globális és digitális folyamatokban való részvétel), hiszen ezek rögzítik a társadalmi viselkedés szabályait és normáit, ezek jelenítik meg a társadalom tagjai számára az érték- és identitásválasztások dilemmáit és irányait. A 2. táblázat azt kívánja szemléltetni, hogy bár a személyes értékpreferenciák (*ifjúsági értékválasztások*) mögött az értékekhez való egyéni viszonyulások húzódnak meg, de ezek nem függetleníthetők az értékek társadalmi beágyazottságától.

2. táblázat: Főbb társadalmi és ifjúsági értékválasztások az elmúlt negyedszá-
zadban (saját szerkesztés)

A modern demokratikus állam társadalmi-gazdasági alapelvei progresszív és regresszív megkö- zelítésben			Ifjúsági értékválasztások		Az identitáskeresés tényezői
Demokrácia	Szabadság	Orientá- ció-vesztés	Függetlenség	Megfelelés	Családhoz tartozás Települési, regionális szerepe Baráti kötelékek Élettársi kapcsolat Családalapítás Kisebbséghez tar- tozás Szubkultúrákhoz tartozás Tanulmányok és szakma Karrierút és státusz- kifejezés Gazdasági szerepek Kulturális szignálok használata Állampolgári szerep Politikai identitás Kulturális értékek fogyasztása Nemzeti identitás Európaiság Vallás, spiritualitás választása Önreprezentáció Digitális állampol- gárság
	Egyenjogú- ság (Esély)egyen- lőség (Érték)plura- lizmus lgazságosság	Polarizálódás Egyenlőtlen- ségek Társadalmi feszültségek lgazságtalan- ság	Szabadság Felelősség Pragmatiz- mus Autonómia	Kötelesség Felelőtlenség Normaköve- tés Függőség	
Piacgazdaság	Egyéni fele- lőség	Egyéni koc- kázat	Bizalom	Bizalmatlan- ság	Kisebbséghez tar- tozás Szubkultúrákhoz tartozás Tanulmányok és szakma Karrierút és státusz- kifejezés Gazdasági szerepek Kulturális szignálok használata Állampolgári szerep Politikai identitás Kulturális értékek fogyasztása Nemzeti identitás Európaiság Vallás, spiritualitás választása Önreprezentáció Digitális állampol- gárság
	Döntési sza- badság Verseny Vállalkozás (Magán) tulajdon	Döntéskény- szer Munkanélkü- liség Egyszisztencia- vesztés Kudarcc, vesz- teség	Együttműkö- dés Materiális javak Normaköve- tés Ambíció	Önéreklükö- vetés Immateriális javak Potyautasság Céltalanság	
Globalizáció	Mobilitás	Ragaszkodás	Fejlődés	Regresszió	Kisebbséghez tar- tozás Szubkultúrákhoz tartozás Tanulmányok és szakma Karrierút és státusz- kifejezés Gazdasági szerepek Kulturális szignálok használata Állampolgári szerep Politikai identitás Kulturális értékek fogyasztása Nemzeti identitás Európaiság Vallás, spiritualitás választása Önreprezentáció Digitális állampol- gárság
	Nyitottság Korlátlanlanság Innováció Kapcsolatte- remtés	Zártság Közösség- vesztés Bizonytalan- ság Elszigetelő- dés	Elköteleződés Hagyomány Önszervező- dés Nyitottság	Fejlődés Regresszió Külső kontroll Elszigetelő- dés	
Digitalizáció	Hálózatoso- dás	Izoláció	Nyilvánosság	Személyesség	Kisebbséghez tar- tozás Szubkultúrákhoz tartozás Tanulmányok és szakma Karrierút és státusz- kifejezés Gazdasági szerepek Kulturális szignálok használata Állampolgári szerep Politikai identitás Kulturális értékek fogyasztása Nemzeti identitás Európaiság Vallás, spiritualitás választása Önreprezentáció Digitális állampol- gárság
	Decentrali- záció Virtualitás Információ-kí- nálát Technológiai fejlődés	Hierarchia Valóság Tájékoztalan- ság Technológiai lemaradás	Változás Aktivitás Sokirányúság Közügy	Stabilitás Passzivitás Linearitás Magánügy	

Az ifjúsági értékválasztások (2. táblázat) több szinten is értelmezhetők: tetten érhetők a társadalmi-gazdasági keretekhez és a hagyományokhoz fűződő viszony kialakítás mellett azokban a fiatalok életúttal járó önálló döntések meghozatalában is, amelyeknek színterét az identitáskeresés tényezői adják (ld. ehhez a táblázat 4. oszlopát). A társadalmi alapelvek (demokrácia, piacgazdaság, globalizáció, digitalizáció) megváltozása a rendszerváltást követően olyan környezetet teremtett az ifjúság számára, amelyben a választási lehetőségek száma jelentősen megnőtt, megjelentek a hagyományok és a szokások adta tradicionális értékek alternatívái is. Az ifjúság számára ez a folyamat az egyéni döntések ambivalens és bizonytalan jellegét erősíti, permanens újraértelmezésre kényszerítve a fiatalokat. A 2. táblázatban összegzett értékválasztások leíró, nem pedig normatív jellegűek: arra kívánnak rámutatni, hogy az érték- és identitásválasztásoknak nincsen előre meghatározható, előrelátható iránya, de vannak olyan, a társadalom és az egyén szempontjából meghozandó értékválasztások, amelyek a modern állam keretfeltételeit stabilizálják, hatékonyabbá teszik (ilyen értelemben progresszívek), és olyanok, amelyek ezeket kétségbe vonva egyfajta társadalmi megmerevedéshez vezetnek (ilyen értelemben regresszívek). A modern demokratikus berendezkedés eszerint nem egyszerűen egy, a társadalmi-gazdasági keretfeltételeket eleve adott módon biztosító rendszer, hanem egy olyan állandó normatív értelmezést is igénylő, élő rendszer, amelyben az állampolgároknak, így a fiataloknak is újra és újra választ kell adni arra a kérdésre, hogy milyen tartalommal, azaz milyen érték- és identitásválasztásokkal szeretnék személyesen értelmezni és megélni a társadalmi alapelvek adta kereteket.

A vallásosság átalakulása

A rendszerváltást megelőzően a vallási téma nehézkes kutathatósága ellenére is készültek vallásszociológiai vizsgálatok (Tomka, 1977; Molnár-Tomka, 1989). Az eredmények azt mutatják, hogy a múlt század hetvenes éveire datálható a vallásosság legintenzívebb háttérbeszorulása (Tomka, 1990). Ezt követően azonban egy új típusú vallásosság alakult ki, mely teljesen más tartalmi elemekkel bírt, mint ahogyan az ezt megelőző időszakokban megfigyelhető volt. A hagyományos vallási formák, gyakorlatok helyett informális úton létrejövő, kisközösségeket teremtő és az egyének önszerveződő vallásossága került előtérbe. A rendszerváltás politikai-társadalmi folyamatainak

következtében a szabad vallásgyakorlás és a hívő lét szabad megélése nagyban hozzájárult ezen új formák terjedéséhez.

A magyarországi tapasztalatokra a nemzetközi kutatási eredmények és elméleti keretek is átültethetők (Tomka, 2006). A modernizációval terjedő szekularizáció, illetve individualizáció hatásai a vallásgyakorlatban is fellelhetők, melyek egyszerre jelentik a hagyományos formák háttérbe kerülését, a vallási élet függetlenedését, a magánszférába való áthelyeződését, illetve az egyéni szabadság hangsúlyát e kérdésben. Ezek a folyamatok azonban automatikusan megteremtették azokat a feltételeket, melyek révén a vallásosság polarizálódni tudott.

A vallásosság már nem mérhető csupán a hagyományos egyházi tanok mentén, hiszen az egyéni szemléletmód és értelmezési keretek jelentősége jelentősen megnőtt, egyúttal adottá vált a sokszínűség. Rosta Gergely (2002:210-211) Berger nyomán a következőképpen összegzi ennek következményét: „nincs többé általános vallási rend, melynek elfogadása a társadalom tagjai számára kötelező volna, hanem a vallásosság egyéni döntés kérdése lett, tehát individuális választás tárgya, hogy az egyén vallásos-e vagy sem, és az is, hogy amennyiben igen, akkor vallásossága milyen elemekből épül fel, mit tartalmaz, és ez a választás kényszerűen meg kell hogy történjen, mivel nincs többé egyetlen tradicionálisan áthagyományozott világkép, csak egymással versengő világnézetek”. Magyarországi viszonylatban ezt támasztják alá Tomka Miklós¹ vizsgálatai is, melyekből egyértelművé válik az egyház tanításait követők és a nem vallásosak mellett egy „maga módján vallásos” csoport létezése is. „Egyfelől a vallás fölötti egyházi kontroll gyengülése, másfelől a vallással kapcsolatos közbeszéd kiterjedése magával hozza az egyházon és az eddigi hagyományon kívüli elképzelések és formák terjedését. Ez pedig azt jelenti, hogy a vallás sok olyan helyen és olyan alakban is megjelenik, amelyre eddig nem is gondoltunk. (...) Az ifjúság adataiból mindenesetre bizonyosan látszik, hogy a vallás nem hanyatlik, hanem – legalábbis részben – leveti megszokott és intézményesen szabályozott alakját és ahelyett és amellet régi és új formákban terjed” (Tomka, 2006:282).

1 Tomka Miklós nevéhez fűződik az az ötfokú vallásosságot mérő, önbesoroláson alapuló skála („vallásos vagyok, az egyház tanításait követem”; „vallásos vagyok a magam módján”; „nem tudom megmondani, hogy vallásos vagy-e vagy sem”; „nem vagyok vallásos”; „nem vagyok vallásos, határozottan más a meggyőződésem”), melyet máig alkalmaznak az ilyen témájú kutatások.

Politikai szocializáció és nemzeti identitás

Ugyan egy nemzet állampolgárai csupán nagykorúságuk betöltése után jogosultak a választásra, ám a politikai mező aktív résztvevőivé, szereplőivé, alakítóivá válásukhoz szükséges készségeket már sokkal hamarabb elsajátíthatják (Csákó, 2004). A politikai szocializáció hosszú folyamat, már gyermekkortól elkezdődik, mely időszakban különösen a család játszik fontos szerepet az attitűdök, normák, identitásminták átadásában. A politikai szocializációval kapcsolatos kutatások is főként a már jól ismert aktorok (család, iskola, munkahely, kortársak, média, egyházak) ebbéli jelentőségét hangsúlyozzák, azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk az informális közösségek, társas interakciók, politikai diskurzusok vélemény- és identitásformáló hatásait sem (Szabó, 2004). Ez utóbbiak esetében a személyes tapasztalatok, a közvetlenül átadott információk és attitűdök ereje érvényesül, mely informális folyamatok hatása különösen a demokratikus hagyományokkal, bejáratott szocializációs utakkal nem rendelkező, posztoszocialista országok esetében igazán jelentős.

Mielőtt azonban a magyarországi sajátos helyzet elemzésébe kezdenénk, essen néhány szó a politikai szocializáció kutatástörténetéről. Az ilyen irányú kutatások a hatvanas években kaptak igazán szárnyra, az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában (Csákó, 2004). A legtöbb kutatás alapvető kérdése az volt, hogy a családi szocializáció hatása mennyire tud tartós lenni, hiszen a serdülő, fiatal felnőtt életszakasz jár leginkább együtt a személyiség, valamint az attitűdök, többek között a politikai identitás változásával is. Ennek mélyreható vizsgálatát a longitudinális panelkutatások tették volna lehetővé, azonban ezek költségessége és összetett megvalósítása gátat szabott e vizsgálati forma széleskörű alkalmazásának. A hatvanas évek végi mozgalmak hatására a kutatások a többi szocializációs aktor (az iskola, a kortársak, a tömegkommunikáció és a szubkulturális közösségek) szerepének felértékelődését nyugtázták. Általános következtetések levonására azonban nem került sor, lévén az egyes kutatási területek eredményei nem kerültek interdiszciplináris megvitatásra.

Közép-európai, illetve magyarországi e témájú munkák csupán a hetvenes években készültek el elsőként (Csákó, 2004). Már a vizsgálatok kezdetén egyértelművé vált, hogy a Kelet-Közép-Európában lezajlott politikai és társadalmi folyamatok nagyban meghatározták a politikához fűződő viszonyt,

az ehhez kötődő identitás jellemzőit. A politikai szocializációt egy alapvető kettősség jellemezte: a privát és a nyilvános kommunikáció politikai kérdésekben jelentős eltéréseket mutatott. Mind az iskolai, mind a családi politikai tudásátadásban, a politikához való viszony kialakításában nehézséget jelentett a szocializációs minták újradefiniálása, így a folyamat önkéntelenül is hordozott magában diszfunkcionalitást (Szabó-Csepeli, 1984; Szabó, 1994). A helyzetet még tovább árnyalta, hogy a kilencvenes évek hozta gazdasági és társadalompolitikai változások (piacgazdaság, demokrácia) hatására a család értékátadásban játszott szerepe csökkent, helyette a státusfüggőség, az egzisztenciális adottságok váltak meghatározóvá e téren (Csákó, 2004). A vizsgálatok eredményei is jórészt ambivalenciát tükröztek: a fiatalok nyitottak voltak a demokrácia iránt, de az ezzel járó gazdasági veszteség hatására a kilencvenes évek közepére bizalmukat veszítették (Gazsó, 1995). Ennek hatására tapasztalható volt a fiatalok egyre erőteljesebb politikától való elfordulása, illetve a kiábrándultság.

A rendszerváltást követően az iskola politikai szocializációban játszott szerepéből sokat veszített (Csákó, 2004). Ez köszönhető annak, hogy a politika kiszorult az oktatási intézmények falai közül, tematizálása csupán a tantervi keretek között érvényesült. Paradox helyzetet teremt, hogy mindezzel párhuzamosan az ország Unióba való csatlakozása éppen az állampolgári ismeretek, a demokráciával kapcsolatos tanulási folyamatok elsajátításának normáját teremtette meg.

Az ezredfordulóra a politikai szocializációt érintő kutatások átstrukturálódtak (Csákó, 2004). Egyrészt egyre inkább nemzetközi kooperációt jelentettek, melyhez az uniós csatlakozás is jelentősen hozzájárult. Másrészt alkalmazkodniuk kellett a magyarországi politikai paletta „permanens kampányállapotot” tükröző sajátosságához (Csákó, 2004:548). Harmadrészt pedig a közélet aktív szereplőinek, a civil szervezetek politikai szocializációban játszott szerepének, tudásátadásának megjelenésével is számolniuk kellett.

Stuart Hall (1997) szerint a huszadik század második felétől az egyének kulturális identitása többé már nem egyetlen dimenzió mentén szerveződik. A tér- és időkorlátok eltűnésével a határok láthatatlanná váltak közösségek, kultúrák között: új identitások jöttek létre, melyek létezésüket elsősorban a globalizációnak köszönhetik. Az egyének egyszerre több különböző identitás birtoklói, ekként a korábban egységes szubjektum töredezetté válik: a nemzeti identitás mellett a kisebb közösségek, helyi, illetve partikuláris identitások

egyre nagyobb jelentőséggel bírnak az önmeghatározásban. Az identifikáció folyamata vég nélkülivé válik, hiszen a kulturális rendszerek minduntalan alkalmazkodást igényelnek. Az identitások már nem egységesek: különbségeket és azonosságokat is tartalmaznak, hibridekké válnak, melyek „nem mentesek a hatalom játékától, a belső tagoltságtól és ellentmondásoktól, egymást keresztező elköteleződésektől és különbségektől” (Hall, 1997:75). A nemzeti kultúrák adják az identitás alapját, a bennük gyökerező jelentések kulturális reprezentációkból épülnek fel. A nemzeti kultúra tehát egy diskurzus: a nemzet fogalma ennek folyamán nemcsak jelentéssel töltődik meg, de ezek a reprezentációk az egyénre is visszahatnak, befolyásolják cselekvéseit, attitűdjeit.

Szabó Ildikó (2004) szerint a politikai és nemzeti identitásformák kialakítását négy jelentős folyamat befolyásolja manapság leginkább. Az egyik ilyen a szélsőjobboldali ideológiák népszerűsége, melyek a csoportidentitás alapjává teszik az egyes társadalmi csoportokkal szembeni ellenséges attitűdöt. A másodikba sorolhatóak a nemzeti, kulturális határokat átívelő, makroszintű integrációt célzó folyamatok (úgy mint a modernizáció, a globalizáció, az európai integráció) identitásformáló/-átalakító hatásai. A harmadik a liberális szemléletből adódó nyitottság és a hagyományos csoportviszonyok konfliktusa. A negyedik pedig a nemzeti identitásértelmezések eltérő sajátosságai-ban keresendő.

Ez utóbbi esetében két pólus rajzolódik ki a különböző szocializációs utat kínáló országok között (Szabó, 2004). Az egyik azokat az államokat foglalja magába, melyek a nemzeti szocializációt az állampolgári szocializációba integrált módon kezelik. Ezek az országok jól bejáratott, legitim szocializációs utat kínálnak állampolgáraiknak, főként az iskola ebben vállalt kiemelkedő szerepével; a nemzeti identitás társadalmilag beágyazottan kap helyet a mindennapokban. Ezzel szemben a posztszocialista országokban a történelmi múlt tisztázatlansága, a demokratikus gyökerek hiánya, a rendszerváltást követő reszocializációban való identitáskeresés lett a domináns (Szabó, 1994). A szocializáció szereplői, intézményei nem tudták betölteni funkciójukat, miközben a nemzeti identitás meghatározásának igénye egyre akutabbá vált. Ezekben az országokban vált igazán jelentőssé az informális színterek, aktusok, társas érintkezések szocializáló szerepe, hiszen a hagyományos formák, a család és az iskola gyengén látja el ebbéli funkcióját (Szabó, 2004). Ennek következménye kettős: egyrészt a politikai szereplőknek éppen ez adott

legitimációt e téma a pártok identitásképzésének meghatározó elemévé válásához, másrészt ez a bizonytalanság kedvezett az ellenségképzésnek, az előítéletes attitűdökre való fogékonyságnak. Ez különösen a fiatalok szélsőjobb-oldali eszmék felé való nyitottságán érhető tetten.² A nyugati országokban tapasztalt, integrált megközelítés helyett, a volt szocialista országokban, így Magyarországon is a nemzeti identitás kérdésköréhez való viszony vázolja fel a politikai törésvonalakat. Az ezredforduló Magyarorszájáról tehát elmondhatjuk, a pártpreferenciákat tekintve – a rendszerváltás utáni időszakkal (rétegpártok domináltak) ellentétben – a szocio-demográfiai indikátorok, azaz a társadalmi státus szerepe gyengült. Ezzel párhuzamosan azonban az is nyilvánvalóvá vált, hogy az interkulturális viszonyok tematizálását illetően a fiatalok körében a jobboldali értékrend népszerűbb.

II. Értékrend, vallás, nemzeti és politikai identitás az elmúlt negyedszázad ifjúsági adatainak tükrében³

Az ifjúság vallásosságának jellemzői

Tomka Miklós (2006) kutatási eredmények nyomán alapvetően öt jelentős változást diagnosztizált az ezredfordulón a hetvenes-nyolcvanas évek vallási mezőjéhez képest. Ilyen megállapítás volt a vallási megújulás, a polarizálódás, valamint a tradicionális vallásosság szubkulturális jellege, továbbá az individualizáció, illetve az a megfigyelés, mely szerint a társadalmi státusnak szerepe van a vallásosság mértékében: a hagyománykövető vallásosak körében felülreprezentáltak a hátrányos helyzetűek. Rosta Gergely (2002) a 2000-ben készült országos ifjúságkutatás eredményei nyomán a fiatalok körében is megtalálta e megállapítások folytonosságát. A vallásosság újjáéledését, a polarizáltságot egyértelműen hordozza a fiatal korosztályok vallásgyakorlata is. Azonban a hátrányos helyzetű csoportok hagyományos vallásossága nem

2 Az ezredfordulón a 15-29 éves korosztály 6 százaléka, 2008-ra már 10 százaléka jellemezte saját politikai identitását szélsőjobboldalinak (bővebben 7. táblázat). A Jobbik támogatottsága az utóbbi két ifjúságkutatás eredményei alapján jelentős növekedést mutat: 2008-ban még 2 százalék, 2012-ben már a fiatalok 10 százaléka voksolt volna e pártra egy esedékes választáson (2. és 3. ábra).

3 A tanulmányban szereplő összefüggések szignifikanciáját khí-négyzet próbával vizsgáltuk. Az ennél részletesebb statisztikai vizsgálatok eredményeit nem közöltük részben a terjedelmi korlátok miatt, részben mert úgy véljük, hogy az összefüggések erősítése ellenére a megértést, illetve adatértelmezést ténylegesen nem tudnák segíteni.

volt kimutatható esetükben: az egyházi tanokat követő fiatalok között inkább a magasabb státuszúak felülreprezentáltak, míg a nehezebb anyagi helyzetűek és a maguk módján vallásosak körében inkább az alacsony státusz a jellemzőbb. Rosta szerint az elszigetelt vallásosság inkább „elitvallásosságot” jelentett a fiatalok esetében, mely réteg szokásaitól a maguk módján vallásos fiatalok csoportja különült el leginkább, hiszen értékrendjük eltért a tradicionálisan vallásosakétól, inkább az átlaghoz hasonlult.

A magukat vallásosnak tartók aránya jelentős változást mutat az elmúlt negyedszázadban. Míg a rendszerváltozás előtt a vallásosnak tekinthetők arány az egyharmadot tette ki, addig a kilencvenes évek társadalmi-ideológiai-politikai változásainak hatására jelentős emelkedést rögzíthetünk e téren (3. táblázat). 2000-ben már tízből hat fiatal volt valamilyen mértékben vallásos. Ez az arány azonban a háromnegyedére csökkent 2000 és 2012 között: 57 százalékról, 41 százalékra. Ebből következik, hogy a nem vallásos fiatalok arányában növekedés mutatkozott ugyanezen időszak alatt: 37 százalékról, 50 százalékra emelkedett.

3. táblázat: Az ifjúsági vallásosság mértéke 1987 és 2012 között (százalékos megoszlás; $N_{1987} = 995$; $N_{2000} = 7791$, $N_{2004} = 7935$, $N_{2008} = 7937$, $N_{2012} = 7411$)

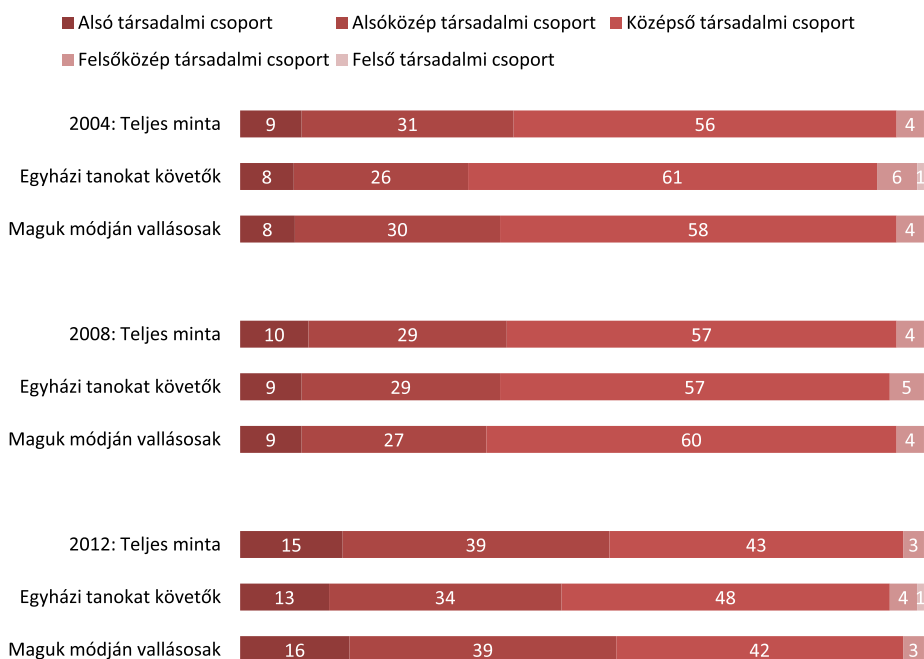
	1987	2000	2004	2008	2012
Vallásos, az egyház tanításait követi	8	10	10	7	8
Vallásos a maga módján	25	47	49	44	33
Nem tudja megmondani, hogy vallásos-e vagy sem	19	6	4	6	9
Nem vallásos	35	29	24	35	43
Nem vallásos, határozottan más a meggyőződése	14	8	13	8	7

(Forrás: Molnár-Tomka (1989)⁴; Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

4 Az 1987-ben készült országos reprezentatív kutatást (15-29 évesek) a KISZ KB Ifjúság- és Közvéleménykutató Csoportja bonyolította le, Molnár Adrienn és Tomka Miklós vezetésével.

A kilencvenes évek kutatásai alátámasztották azt a rendszerváltozás előtti évtizedek vallási témájú vizsgálódásait érintő konklúziót, hogy az egyház tanításait követő vallásosak körében felülreprezentáltak az alacsony, illetve közepes jövedelmű, hátrányos helyzetű csoportok (Tomka, 2006). A vallásosság mértéke és a társadalmi státus közötti kapcsolat a 2000-es évek ifjúságkutatásaiból is megerősítést nyert, azonban ezzel ellentétes irányú összefüggést rögzítettek (1. ábra). Az egyházi tanokat követő fiatalok körében éppen a magasabb társadalmi státus volt a domináns az elmúlt bő évtizedben. A maguk módján vallásos fiatalok között pedig az országos átlaghoz mérten oszlottak meg az egyes társadalmi csoportok tagjai. 2008-ban azonban némi kilengést tapasztalhatunk: a maguk módján vallásosak körében voltak felülreprezentálva a magasabb státusú fiatalok.

1. ábra: A társadalmi státus és a vallásosság összefüggése 2004 és 2012 között (százalékos megoszlás; teljes minta: $N_{2004} = 7703$, $N_{2008} = 7822$, $N_{2012} = 7337$; az egyházi tanokat követők almintája: $N_{2004} = 741$, $N_{2008} = 586$, $N_{2012} = 545$; a maguk módján vallásosak almintája: $N_{2004} = 3744$, $N_{2008} = 3369$, $N_{2012} = 2365$)

(Forrás: Ifjúság2004; Ifjúság2008; Magyar Ifjúság 2012)

A magukat vallásosnak tartók arányának csökkenésével erős párhuzamot mutat, hogy a vallásos nevelést kapott fiatalok aránya folyamatosan csökkent az ezredfordulóhoz képest. 2000-ben még a 15-29 éves korosztály 38, 2008-ben 35, viszont 2012-ben csupán 29 százaléka kapott valamilyen vallási értékrend szerinti nevelést szüleitől.

A vallásgyakorlás egyik aspektusa, a rendszeres templomba járás terén is jelentős átalakulások történtek a kilencvenes évek óta. 1987-ben a korosztály negyede nem fordult meg egyáltalán templomban, 2012-re már minden második fiatalra volt jellemző ez az állítás (4. táblázat). Ez részben azzal is magyarázható, hogy a magukat vallásosnak tartó fiatalok háromnegyede nem ragaszkodik a szigorú egyházi tanokhoz, vallásosságát saját értékrendjébe illeszti, a maga módján éli meg. A templomba járó fiatalok körében az ezredforduló környékéig az évente többszöri látogatás volt a legjellemzőbb, azonban az utóbbi tíz évben inkább az alkalmankénti (maximum évente 1-2 alkalom) látogatás vált a legnagyobb arányban elterjedté. A kisebb-nagyobb rendszerességgel templomba járók legkisebb csoportját mindvégig a gyakori templomlátogatók (legalább havonta) adták: 1987-ben és 2012-ben is körülbelül ötödét tették ki a templomba járók csoportjának.

4. táblázat⁵: Templomba járási gyakoriság a fiatalok körében 2000 és 2012 között (százalékos megoszlás; $N_{1987} = 994$; $N_{2000} = 7554$, $N_{2008} = 7864$, $N_{2012} = 7263$)

	1987	2000	2004	2008	2012
Hetente legalább egyszer jár	5	8		4	5
Havonta legalább egyszer jár	3	9		6	6
Évente többször	-	24		18	14
Nagy ünnepekkor	37	-	adat-hiány	-	-
Ennél ritkábban	-	22		30	25
Egy ideje nem	30	-		-	-
Soha	25	37		42	50

(Forrás: Molnár-Tomka (1989); Ifjúság2000; Ifjúság2008; Magyar Ifjúság 2012)

5 2004-es adatfelvétel alkalmával a kérdéshez tartozó almintát csupán azok a fiatalok alkották, akik valamilyen mértékben vallásosnak tartották magukat, így az ott kapott eredmények nem összemérhetők a többi kutatási adattal.

A vallásosság fűződő viszony egy további aspektusát az egyházi esküvő jelentőségbeli súlyán is mérhetjük. A 2000-es évek adatfelvételei azt erősítik meg, hogy az eddigiekben tapasztaltakhoz mérten e téren is csökkenő szerepről beszélhetünk. A korosztály egyre kisebb arányának volt vagy („biztos abban, hogy”) lesz egyházi esküvője. 2004-ben még a korosztály többségére, 54 százalékára volt jellemző ez az állítás. 2008-ban mindössze 33 százalékuk nyilatkozott ekképpen, azonban további 23 százalékuk valószínűsítette, hogy erre sor kerülhet. 2012-ben azonban mindössze negyedüknek (23 százalék) volt már vagy tervezi biztosan az egyházi esküvőt, további 17 százalékuk pedig még bizonytalan, de inkább valószínűsíti ennek bekövetkeztét.

1990-ben a teljes magyar lakosság 71 százaléka vallotta magát katolikusnak, 20 százalékuk reformátusnak, 4 százalékuk evangélikusnak, 3 százalékuk pedig felekezeten kívülinek (Tomka, 2006). Az elmúlt bő évtized ifjúságkutatási adataiból azt láthatjuk, hogy felekezeti összehasonlításban továbbra is egyértelmű a római katolikus vallásúak dominanciája, de emellett a református vallás jelentősége is kiemelkedő maradt (5. és 6. táblázat). Ám 2004 óta csökkenést tapasztalhatunk a római katolikus hívők arányában, mely részben a többi kisebb felekezet népszerűségének növekedésével is magyarázható. Az azonban elég szembetűnő, hogy a vallást nem elutasítók csoportjában a megkereszteltek aránya magasabb a jelenleg is valamely felekezethez tartozók arányánál. A nem megkereszteltek aránya növekedést mutat a vizsgált időszak alatt (2004-ből nincs ilyen jellegű adatunk). Ezzel szemben a felekezeti önbesorolás kiegyenlítettebb képet fest: körülbelül a vallást el nem utasító fiatalok háromnegyede érzi magát valamely felekezethez tartozónak. Azonban 2004 e tekintetben is kivétel: ekkor tízből kilenc fiatal sorolta magát valamelyik felekezet hívének, és mindössze a korosztály 8 százaléka állt felekezeteken kívül.

5. táblázat: Az egyes felekezetekben megkeresztelt fiatalok aránya 2000 és 2012 között (százalékos megoszlás; a vallást nem elutasítók almintája: $N_{2000} = 4752$; $N_{2008} = 4344$; $N_{2012} = 3635$)

	2000	2004	2008	2012
Nem keresztelték meg	2	n.a.	7	9
Római katolikus	70		70	63
Református	19		16	18
Evangélikus	4		3	4
Görög katolikus	3		3	4
Egyéb felekezet	2		1	2

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

6. táblázat: A fiatalok felekezeti megoszlása 2000 és 2012 között (százalékos megoszlás; a vallást nem elutasítók almintája: $N_{2000} = 4425$; $N_{2004} = 4818$; $N_{2008} = 4146$; $N_{2012} = 3628$)

	2000	2004	2008	2012
Nem érzi magát egyik felekezet tagjának sem	24	8	23	23
Római katolikus	52	64	57	52
Református	14	18	13	15
Evangélikus	4	3	2	3
Görög katolikus	3	5	2	3
Egyéb felekezet	3	2	3	6

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

A különböző hittartalmak (ezotéria, vallás)⁶ tekintetében elmondható, hogy az ezredfordulót követő ifjúságkutatások (ezek közül csak kettő érintette ezt a témát: Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012) adatai szerint a fiatalok alapvetően hitetlenek e téren (Rosta, 2013). Leginkább istenben hisznek (2012-ben 20 százalék) a felsorolt hittartalmak közül, emellett alapvetően összegezhető, hogy az egyházzal, kereszténységgel kapcsolatos hitek elfogadottabbak

6 A felsorolt hittartalmak az alábbiak voltak: mágia, kabbala/talizmán horoszkóp, szeplőtlen fogantatás, lélekvándorlás, UFO, ördög, telepátia, pokol, szentháromság, feltámadás, csodák, szentek, halál utáni élet, mennyország, Isten.

a fiatalok körében, mint az ezoterikus jelenségek. A két kutatás eredményei minimális eltérést tartalmaznak a hitelemek megítélésében, ám fontos megjegyezni, hogy jelentős a bizonytalanok aránya e kérdéskörben.

Rosta (2013) a korábbi ifjúsági vizsgálatok (*Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008*) vallásossággal kapcsolatos következtetéseit és a legfrissebb országos minta (*Magyar Ifjúság 2012* kutatás) eredményeit a következőképpen összegezte:

- összességében csökkenést mutatott a vallásosság, mely vallásosság csupán egy kis szeletét alkották az egyházhoz kötődően vallásos fiatalok, mely tendencia 2012-ben is megerősítést nyert,
- míg korábban a vallási individualizáció nyomai is érezhetőek voltak a fiatalok szokásaiban, addig 2012-re inkább az elvallástalanodás vált dominánssá,
- a vallásos fiatalok között nagyobb eséllyel találkozhattunk egzisztenciálisan jobb helyzetűekkel, mint e szempontból hátrányosabb helyzetű kortársaikkal, mely állítást a 2012-es adatok is alátámasztották.

Politikai identitás

Míg 1991-ben a fiatalok 44 százaléka, addig 1994-ben már 79 százaléka vélte úgy, hogy az ország gazdasági helyzete romlott egy év viszonylatában (Gazsó-Szabó, 2002). Míg a rendszerváltást követően erős volt az életszínvonal emelkedésbe vetett bizalom, addig ez az optimista attitűd az évtized közepére negatívba fordult. A politikai-társadalmi átrendeződésben való csatlódottság a politikától való elfordulásnak kedvezett (Stumpf, 1995). A politikai mező veszített bizalmi tőkéjéből, a választási hajlandóság csökkent, mellyel párhuzamosan a civil társadalom érdekérvényesítő képessége is gyengülést mutatott. E tendenciák következménye, hogy a fiatalok közéleti-politikai érdeklődésének és a társadalmi aktivitásának mértéke messze elmaradt az idősebb generációk szokásaitól. Ez a kilencvenes évekkel induló folyamat ma is igazolást nyer: a politikának passzív szemlélői, leginkább az ettől való elzárkózás jellemzi a mostani fiatal generációkat (Oross, 2013). Hasonló helyzetet találunk a politikai mezőn túl a közéleti-civil aktivitás esetében is: csupán a korosztály csekély hányadát képesek megszólítani a civil társadalom szervezetei, a hagyományos kapcsolódási formák nem vonzóak a ma ifjúságának szemében (Fazekas-Nagy, 2015).

A rendszerváltást követő években a politika a fiatalok érdeklődési körei között az utolsónak számított (Stumpf, 1995). A politikai érát, valamint a közéleti ügyeket érintő hírekről elsősorban a tömegkommunikáción keresztül (főként a televízióból) értesültek. Emellett az információcserében és tájékoztatásban a közvetlen környezetnek, azaz a barátoknak és különösen az apáknak volt jelentős szerepük. Mindeközben az ifjúsági szervezetek információáramlásban játszott szerepe elenyésző maradt.

A politika jelentéstartalmát illetően is változások álltak be: a rendszerváltás következményeként „megszűnt a külügyi jellegű események dominanciája, a fiatalok elképzeléseit már elsődlegesen a belpolitikai élet eseményei formálták” (Stumpf, 1995: 111). A pártok közül a Fiatal Demokraták Szövetsége, valamint a Szabad Demokraták Szövetsége tudhatta magáénak az átlagosan legfiatalabb szavazótábort. Ugyan a politika negatív megítélése enyhülést mutatott, ám alacsony presztízsét sokáig megőrizte.

Az ezredfordulóra sem növekedett a fiatalok politika iránti nyitottsága, ilyen jellegű aktivitásuk alacsony maradt. A döntő többség nem mutatott érdeklődést a politikai életben zajló folyamatok és történések iránt. A kétezres évek négy országos ifjúságkutatásának adatai arról árulkodnak, hogy a 15-29 éves korosztály kétharmada-háromnegyede fordul el ezektől a kérdésektől. 2000-ben a fiatalok 59, 2004-ben 63, 2008-ban 60, míg 2012-ben már 72 százalékuk vallotta azt, hogy nem érdekli a politika.

Ez az elfordulás és passzív attitűd a szavazási hajlandóság alakulásán is mérhető. 2004-ben⁷ még a korosztály közel háromnegyede (72 százalék) vett volna részt a legközelebb esedékes választásokon, 2012-re ez az arány harmadával csökkent, és mindössze a vizsgált korcsoport minden második tagja tett volna így (49 százalék, 2008-ban pedig 68 százalék volt ez az arány). A biztos szavazók arányán is nyomon követhető ez a csökkenés, 2012-ben mindössze a korosztály ötöde (19 százalék) állította magáról, hogy egészen biztosan elmenne egy elkövetkezendő választásra. 2004-ben még 39, 2008-ban pedig 36 százalékuk válaszolt hasonlóan.

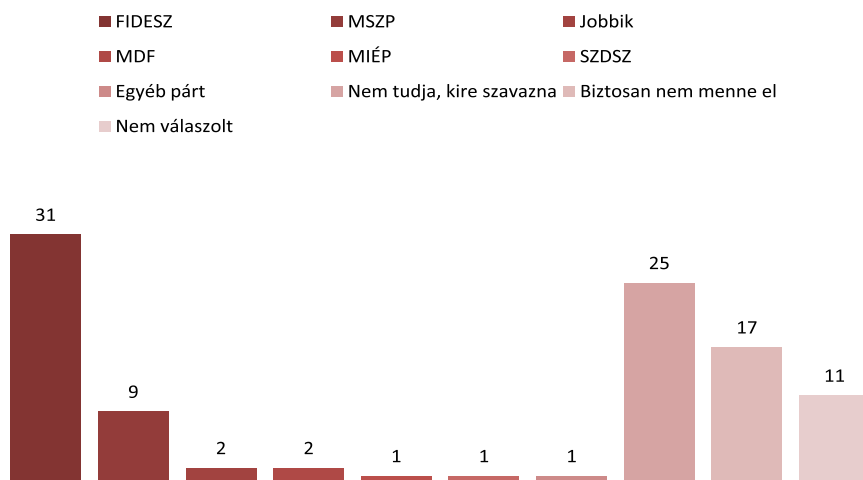
A pártpreferenciák összehasonlítását nem teszi lehetővé, hogy az erre vonatkozó kérdések a négy országos ifjúságkutatás alkalmával eltérőek vol-

7 Az Ifjúság2000 adatfelvétel esetén erre nem vonatkozott külön kérdés, csupán a pártpreferenciákkal együtt került említésre a szavazástól való elzárkózás. Ez az arány egyébként 23 százalék. Emellett a kérdés almintára vonatkozott, és csupán a 18. életévüket betöltött fiataloktól kérték annak megválaszolását.

tak. 2000-ben csupán a 18. életévüket betöltött fiataloknál kérdeztek rá a pártszimpátiára, 2004-ben pedig nem volt lehetőség a nem tudja, illetve nem választott válaszopciók megjelölésére. Az azonban markánsan kirajzolódik, hogy a korosztály jelentős hányada döntésképtelen lett volna egy esetleges választás során. 2000-ben a 18 évesnél idősebbek 33 százaléka nem tudta volna, kire voksoljon. Ebben az évben a Fiatal Demokraták Szövetsége volt a legnépszerűbb a pártok között (28 százalék), utána következett a Magyar Szocialista Párt (16 százalék), majd a Szabad Demokraták Szövetsége (5 százalék), végül a Magyar Igazság és Élet Pártja és a Független Kisgazda Párt (2-2 százalékkal).

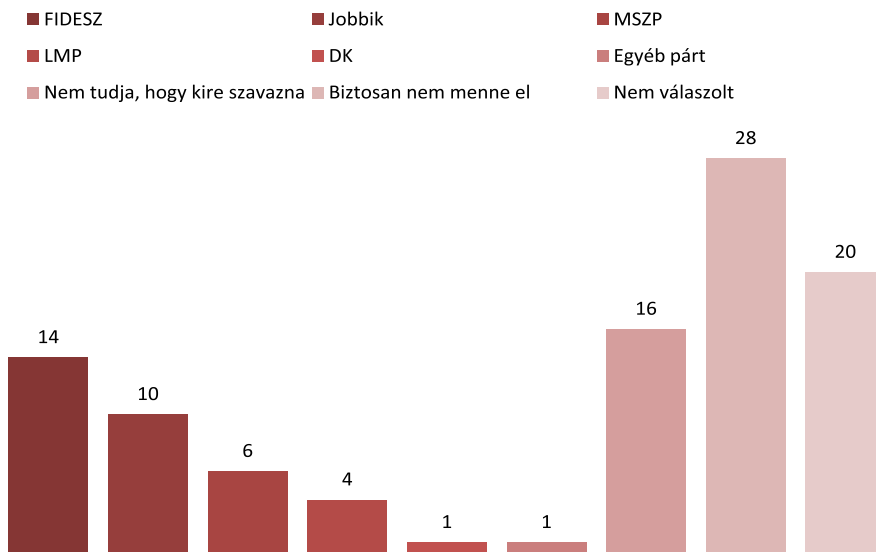
Az utóbbi két mérés eredményei alapján egyértelmű, hogy jelentős a választástól távol maradók és a bizonytalanok aránya is a fiatalok körében. 2008-ban a korosztály 17, 2012-ben viszont már 28 százaléka biztosan nem vett volna részt egy leendő választáson (2. és 3. ábra). 2008-ban a 15-29 éves korosztály körében a pártot választani nem tudó fiatalok aránya 25 százalék volt, 2012-re ez az arány 16 százalékra mérséklődött. Itt azonban fontos megjegyezni, hogy ezzel párhuzamosan kétszeresére nőtt az e kérdésben választásukat elhallgató fiatalok aránya. A pártok közül a FIDESZ volt a leginkább preferált mindkét évben, azonban míg 2008-ban az MSZP, 2012-ben már a Jobbik bizonyult a második legnépszerűbb pártnak a szavazáson részt venni szándékozó fiatalok körében.

2. ábra: Ifjúsági pártpreferenciák 2008-ban (százalékos megoszlás; N = 6103)

(Forrás: Ifjúság2008)

3. ábra: Ifjúsági pártpreferenciák 2012-ben (százalékos megoszlás; N = 8000)

(Forrás: Magyar Ifjúság 2012)

A 2012-es adatfelvétel eredményei nyomán elmondható, hogy a korosztály demokráciáról alkotott képe differenciált: a fiatalok harmadának nem releváns az adott politikai berendezkedés, nem tesz különbséget diktatúra vagy demokrácia között (4. ábra). A demokrácia jóval elfogadottabb a diktatúránál, hiszen utóbbit csak csekély hányaduk véli megfelelő államformának. A kérdés idősoros áttekintésére nincs lehetőség, hiszen csupán két évben szerepelt a kérdőívekben. Ami e két eredményből nyilvánvaló, hogy kevesebb, mint felére csökkent egy esetleges diktatúrát elfogadók aránya 2012-re.

4. ábra: A fiatalok politikai berendezkedési formákkal szembeni attitűdje 2008-ban és 2012-ben (százalékos megoszlás; $N_{2008} = 1938$; $N_{2012} = 7163$)

(Forrás: Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

A fiatalok politikai attitűdjei értékpárok mentén is mérhetőek: ilyenek például a baloldali/jobboldali, a liberális/konzervatív, illetve a mérsékelt/radikális (7-8. táblázat).⁸ A válaszokból kitűnik, hogy a fiatalok többsége nem foglalt egyértelműen állást az egyes értékpárok mentén, a többség semleges maradt. Baloldali-jobboldali relációban láthatjuk, hogy a semleges attitűdön túl inkább a jobboldali értékrend dominál az elmúlt bő évtized ifjúságkutatási adatait vizsgálva. 2000-ben inkább baloldalinak a korosztály ötöde vallotta magát, míg inkább jobboldalinak harmada. Ám ez az eltolódás 2012-re már sokkal kevésbé jellemző: inkább baloldaliként írható le a fiatalok 17 százaléka, inkább jobboldaliként pedig 22 százalékuk.

8 A három értékpárhoz kapcsolódó attitűd idősoros összevetésére nem nyílik teljességében lehetőség, hiszen csupán a baloldali/jobboldali dimenzióra kérdeztek rá mind a négy adatfelvétel során. A liberális/konzervatív értékek csupán 2004-ben kerültek először a kérdések közé, míg a mérsékelt/radikális dimenzió 2008-ban.

Liberális-konzervatív összevetésben egyértelműen a liberális attitűd dominál: 2012-ben több, mint kétszer annyi fiatal vallotta magát liberálisnak, mint konzervatívnak. Hasonló helyzettel találkozhatunk a mérsékelt-radikális dimenziót vizsgálva is: kétszer többen vannak azok a fiatalok, akik inkább mérsékeltként aposztrofálják saját értékrendjüket, szemben az önmagukat inkább radikálisként jellemző kortársaikkal.

7. táblázat: A fiatalok bal- és jobboldali politikai értékekhez fűződő attitűdje 2000-ben ($N_{2000} = 4425$)

1 = bal- oldali	2	3	4	5	6	7	8	9	10 = jobb- oldali
2	2	7	9	47	13	8	6	3	3

(Forrás: Ifjúság2000)

8. táblázat: A fiatalok politikai értékekhez fűződő attitűdje 2004 és 2012 között (átlagok; baloldali/jobboldali: $N_{2004} = 6075$; $N_{2008} = 6199$; $N_{2012} = 8000$; liberális/konzervatív: $N_{2004} = 3075$; $N_{2008} = 6272$; $N_{2012} = 8000$; mérsékelt/radikális: $N_{2008} = 6219$; $N_{2012} = 8000$)

		1	2	3	4	5	6	7
Baloldali/ Jobboldali	2004	3	6	8	56	10	10	7
	2008	4	4	8	53	11	10	10
	2012	3	3	11	61	11	6	5
Liberális/ konzervatív	2004	9	13	11	52	7	5	3
	2008	6	10	17	47	10	6	4
	2012	6	8	18	53	9	3	3
Mérsékelt/ Radikális	2004	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
	2008	7	10	19	50	9	3	2
	2012	7	8	16	55	9	3	2

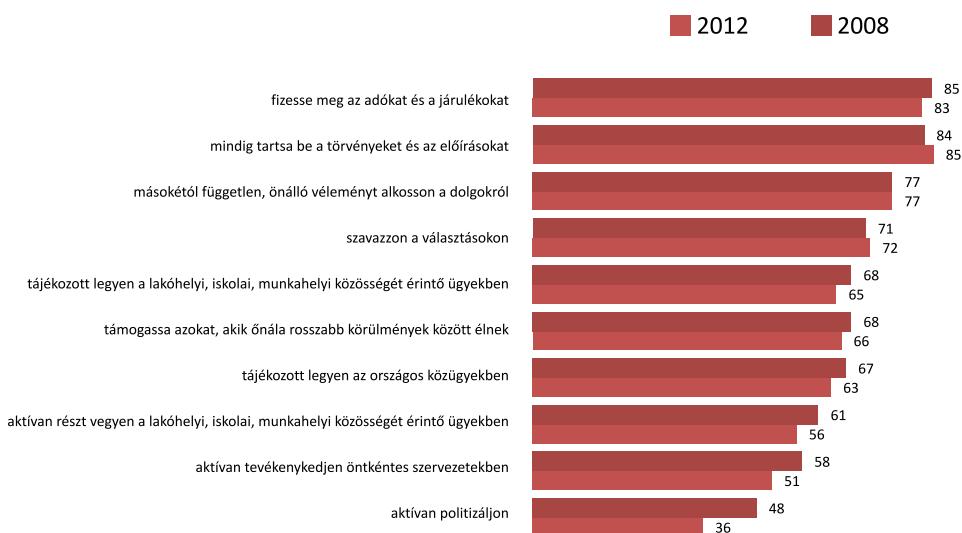
(Forrás: Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

A fiatalok által vallott értékek alakulására a jó állampolgár ideálképének vizsgálata részletesebben is rávilágít (5. ábra). A jó állampolgár a fiatalok szerint

a normák szintjén törvénytisztelő, ugyanakkor kiolvasható az adatokból a civil aktivitás és elkötelezettség hiánya és az apolitikus, visszahúzódó attitűd is. Emellett jellemző a társadalmi intézményekbe vetett alacsonyfokú bizalom, ami tovább növeli az általánosan tapasztalható bizonytalanság érzetét a fiatalok körében (6. ábra).

5. ábra: A jó állampolgár értékrendjének alakulása a fiatalok szerint (százalékos megoszlás, $N_{2008} = 1995$; $N_{2012} = 8000$)

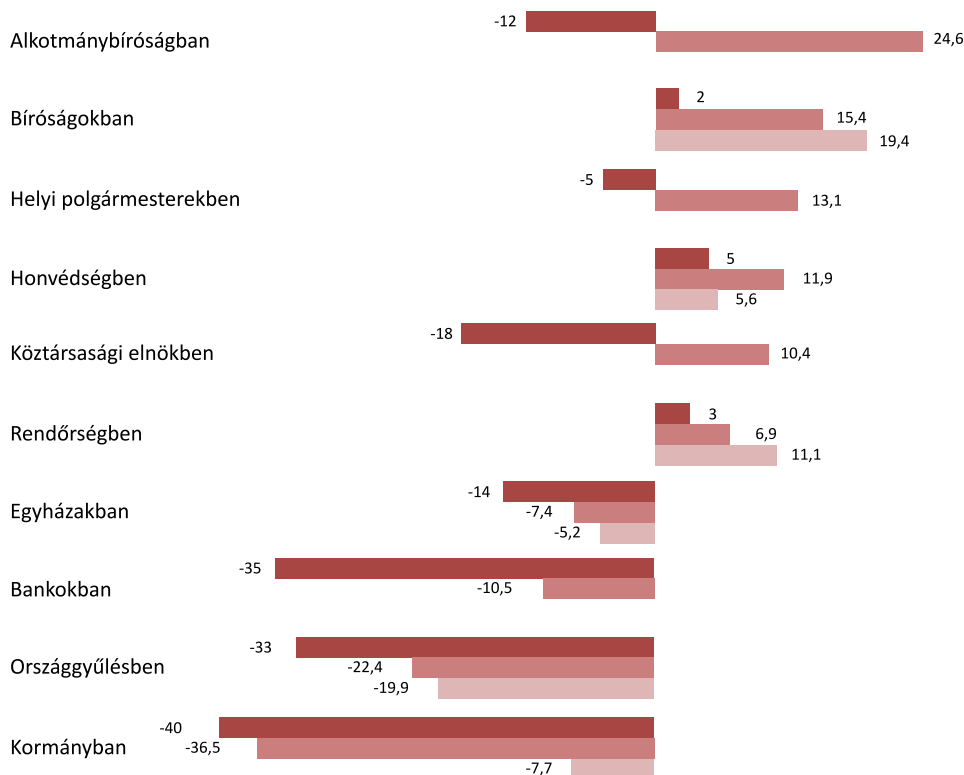
(Kérdés: „Mennyire fontos ahhoz, hogy valaki jó állampolgár legyen...?”)

(Forrás: Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

6. ábra: Az intézményi bizalom alakulása (-/+100-ig terjedő skála átlagai; $N_{2004} = 7214$; $N_{2008} = 1990$; $N_{2012} = 8000$)

(Kérdés: „Mennyire bízik a ...?”)

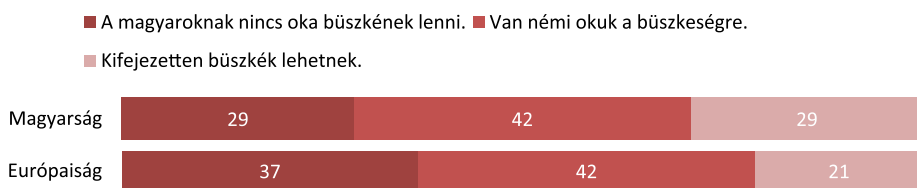
(Forrás: Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

Nemzeti és európai identitás

A rendszerváltást kísérő folyamatok teremtette „új viszonyok minden egyes önállóvá vált államot arra készítettek, hogy létüket polgárai, valamint a nemzetközi közösség előtt igazolják” (Csepeli-Závecz, 1995: 139). Ehhez a nemzeti ideológia megerősítése bizonyult a legmegfelelőbb eszköznek. Magyarországon az 1990-es választásokon nyert konzervatív kormány elsődleges feladatának érezte mindezt, azonban a 1994-es választások szemléletváltást hoztak, hiszen már baloldali-liberális kormány vette át az ország irányítását. Csepeli György és Závecz Tibor 1992-ben végzett a nemzeti identitással

kapcsolatos vizsgálatokat a 10-17 éves magyar fiatalok körében. Ezek alapján összegezhető, hogy a kilencvenes évek elején a tizenévesek úgy vélték, a magyarság meghatározói elsősorban az állampolgárság és az anyanyelv lehetnek, a szülők állampolgárságának, a születési helynek, illetve az önbesorolásnak sokkal kisebb szerepe van a hovatartozás meghatározásában (Csepeli-Závecz, 1995). A megkérdezett fiatalok többsége szerint a magyaroknak van okuk a büszkeségre, mindössze tízből hárman érzik úgy, hogy ennek nincs alapja (7. ábra). Az európaiságra vonatkozó büszkeség már valamivel kevésbé jellemző a körükben: tízből négyen nem érzik, hogy az európai állampolgároknak okuk lenne büszkének lenni.

7. ábra: A magyarsággal és az európaisággal kapcsolatos büszkeségérzet megítélése 1992-ben (százalékos megoszlás)

(Forrás: Csepeli-Závecz, 1995)

A megkérdezett kamaszok 58 százaléka úgy érezte, hogy a harmadik évezred Európa megosztottságának teljes megszűnését hozza el, melynek révén eltűnnek a határok az államok között (Csepeli-Závecz, 1995). 10 százalékuk úgy vélte, hogy a határok eltűnése kizárólag Kelet-Közép-Európát nem fogja érinteni. További 10 százalékuk csupán Kelet-Európa ebből való kimaradását feltételezte, azonban a fiatalok 17 százaléka a tagoltság fennmaradását jósolta. A kutatásban részt vett fiatalok 46 százaléka vélte úgy, hogy a magyar történelem tragikusként értékelhető, és mindössze 31 százalékuk összegezte inkább dicsőségesnek a múltat. A válaszadók 77 százaléka szerint a kilencvenes évek elején volt olyan ország, mely Magyarország számára követendő mintának számított, eszerint Svájc bizonyult legnépszerűbbnek. Csepeli és Závecz a szülők státusának identitásformáló hatását is vizsgálták a mintán. Úgy vélték, a társas környezeti hatások befogadásaként „a gyermek reprodukálja a család által megszűrt, feldolgozott és közvetített identitásformáló mozzanatokat. Minél magasabb társadalmi státusú családban érik a gyermeket ezek a hatások, annál nagyobb esélye lesz annak, hogy az identitásfejlődés

folyamatára a komplexitás és a reflektálódás lesz jellemző. Az alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekei körében az identitásalakulás folyamata megreked” (Csepei-Závecz, 1995:155).

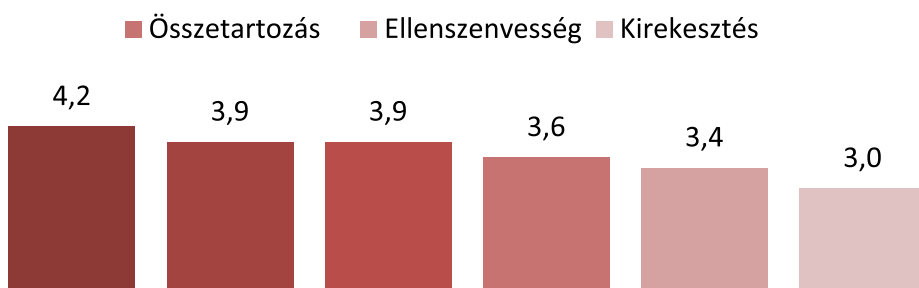
A nemzeti identitásra vonatkozóan csupán két kérdés állt rendelkezésünkre a 2000-es évek négy országos ifjúságkutatását tekintve. Emellett a kérdések eltérő tartalma miatt a longitudinális áttekintése is nehézségekbe ütközött. A magyar fiatalok körében alapvetően az emberiségben gondolkodó attitűd a dominánsabb: mind 2008-ra (4,5)⁹, mind 2012-re (4,3) - igaz, hogy ezzel szemben a nemzeti keretekhez igazodó látásmód a korosztály egészét vizsgálva - háttérbe szorult.

2012-ben került be először a nemzeti identitás egy mélyebb megértését célzó, összetett attitűdváltozó az országos ifjúságkutatás kérdései közé. Ennek eredménye szerint a magyar 15-29 év közötti fiatalok alapvetően erős magyarságtudattal rendelkeznek, jelentős hazaszeretet és a magyar identitással kapcsolatos büszkeség jellemzi őket (8. ábra). A nemzeti szintű összetartozás is alapvetően identitásuk részeként jellemezhető, miközben a más nemzetiségűekkel szembeni „ellenszenvenesség” is jellemzője a korosztálynak. Az erős idegenellenesség azonban nem ilyen markáns, a más nemzetiségűekkel szembeni kirekesztő attitűd kevésbé jellemzi a fiatalokat, mint az ellenszenvenesség, a távolságtartás¹⁰.

9 Hétfokú attitűdskálán az alábbi szélsőértékek szerepeltek: 1 = nemzetben gondolkodó, 7 = emberiségben gondolkodó.

10 Az ezredfordulón a fiatalok 25 százaléka erős ellenszenvet érzett a cigánysággal szemben, hiszen nem tudták elképzelni, hogy egy városban éljenek e kisebbség tagjaival (Ifjúság2000). Mindössze a korosztály 37 százaléka fogadta el e etnikai csoport tagjait saját környezetében (család, szomszédság, munkahely). A zsidósággal szemben valamivel enyhébb a távolságtartás. A fiatalok 7 százaléka zárkózott el tőlük teljesen (nem lakna egy településen e kisebbség tagjaival), míg a közvetlen környezetükben való együttélést a korosztály kétharmada (65 százalék) tudta elképzelni velük. Ilyen jellegű, konkrét kisebbségi csoportokkal szembeni attitűdöt vizsgáló kérdéseket a későbbi nagymintás ifjúsági adatfelvételek nem tartalmaztak.

8. ábra: A fiatalok nemzeti identitásának¹¹ jellemzői 2012-ben (átlagok¹²; N = 6897-7332)

(Forrás: Magyar Ifjúság 2012)

Az ország nemzetiségi összetételét tekintve kevés ifjúsági adat áll rendelkezésre. Az elmúlt 15 év országos lefedettségű ifjúságkutatásai során vizsgált etnikai csoportok közül mindössze a cigányság aránya mérhető statisztikai értelemben. 2004-ben 4, 2008-ban 7, 2012-ben pedig a válaszadó fiatalok 8 százaléka vallotta magát romának/cigánynak.¹³ Az egyik legjelentősebb méretű kisebbségi csoport teljes társadalmi integrációjának hiányát és konfliktusos helyzetét jól szemlélteti, hogy 2008-ban a 15-29 éves fiatalok 75 százaléka nyilatkozott alapvetően erős, cigányok és nem cigányok között tapasztalható ellentét meglétéről az országban.

11 Az egyes dimenziók az alábbi állítások értékeléséből épültek fel:

Magyarságtudat = „Magyarnak érzem magam.”, „Jó érzés magyarnak lenni.”, „Szeretem a magyar nyelvet.”, „Általában kedvelem a magyar népet.”. Összetartozás = „Úgy érzem, közös gyökerek, közös származás köt össze a magyarokkal.”, „Szerintem minden magyarnak Magyarországon kellene élnie.”, „Azt érzem, a magyarok egy nagy családot alkotnak, amelyhez én is tartozom.”. Büszkeség = „Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok.”, „Büszke vagyok Magyarországra.”, „Büszke vagyok arra, amit a magyarok véghezvittek.”, „Büszke vagyok arra, hogy magyar állampolgár vagyok.”. Hazaszeretet = „Azt érzem, hogy Magyarország a hazám.”, „Életem nagy részét inkább Magyarországon szeretném leélni, mint bármely más országban.”, „Magyarország a legjobb ország, ahol élni lehet.”, Szeretem Magyarországot.”. Ellenszenvenesség = „Általában jobban szeretem a magyar népet, mint más népeket.”, „Általában inkább szeretek magyarokkal érintkezni, mint más országokból jövő emberekkel.”, „Általánosságban a magyarok különbek a nem magyaroktól.”. Kirekesztés = „Jobb lenne, ha a nem magyarok elköltöznének Magyarországról.”, „A magyaroknak nem szabadna keveredniük másokkal.”.

12 Ötfokú skála: ,1 = egyáltalán nem'; ,5 = teljes mértékben egyet értek'.

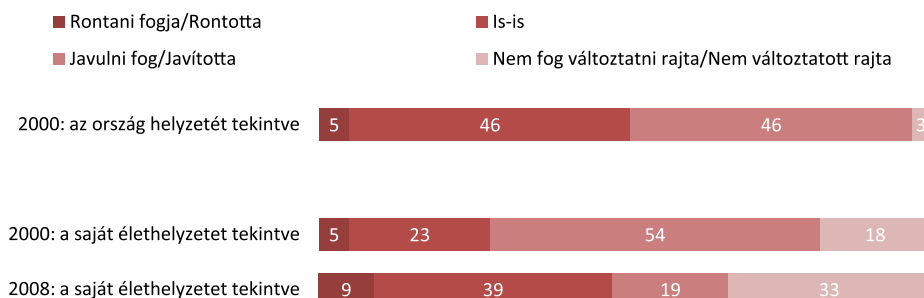
13 Az Ifjúság2004 és Ifjúság2008 adatfelvételek kérdezőbiztosoknak szánt kérdéssorában helyett kapott a válaszadók kisebbségi besorolása. Mindkét vizsgált évben rákérdeztek arra, hogy megítélésük szerint a válaszadó roma/cigány volt-e vagy sem. Ez alapján 2004-ben a korosztály 12, 2008-ban 9 százalékát ítélték e kisebbségi csoporthoz tartozónak a kérdezőbiztosok. A kérdés beemelése felveti az önbesorolás és a külső meghatározottság közötti módszertani és etikai korlátok figyelmen kívül hagyását. Az értékelő kérdés a 2012-es adatfelvételben már nem szerepelt.

Az európai identitáshoz kötődő kérdések száma csekély, így a longitudinális vizsgálat egyáltalán nem jöhetett szóba. 2000-re vonatkozóan részletes adatokkal rendelkezünk a leendő csatlakozás megítéléséről, míg 2004-ben semmilyen, az Unióval kapcsolatos kérdés sem szerepelt a kutatásban. 2008-ban és 2012-ben is mindössze egy aspektusra, a csatlakozás egyéni élethelyzetre, illetve az ország helyzetére gyakorolt hatására kérdeztek rá.

Az Unióhoz való csatlakozással 2000-ben a korosztály 66 százaléka értett egyet, mindössze 8 százaléka nem, azonban 26 százalékanak nem volt véleménye a kérdésről. A csatlakozást pártolók elsősorban a gazdasági lehetőségek bővülésével, a jövő felé haladással, az életszínvonal emelkedésével, illetve a szélesedő munkaerőpiaci lehetőségekkel érveltek. A csatlakozást ellenzők pedig a gazdasági kiszolgáltatottságot, a csatlakozással kapcsolatos anyagi ráfordítást, a nemzeti identitás veszélybe kerülését tartották elsősorban aggályosnak. 2000-ben a fiatalok átlagosan 2005-re datálták a tényleges csatlakozás idejét. 2008-ban a fiatalok túlnyomó többsége (80 százaléka) helyeselte az ország Unióhoz való csatlakozását.

Az ezredfordulón a fiatalok alapvetően pozitívan értékelték a leendő uniós csatlakozást (9. ábra). A korosztály 46 százaléka vélte úgy, hogy az ország számára kedvező változásokat hoz mindez. Saját léthelyzetüket tekintve ennél is többen voltak optimisták: 54 százaléuk remélt pozitív irányú változásokat a csatlakozástól. 2008-ban már az uniós tagság kezdeti időszakának értékelése került a középpontba, azonban a kérdőív csupán az egyéni élethelyzetheli hatásokra kérdezett rá. Eszerint a fiatalok döntő többsége vagy nem észlelt jelentős változást vagy azokat pozitív és negatív irányban közel kiegyenlítettnek vélte. Miközben mindössze ötödük értékelte úgy, hogy a csatlakozás javított saját helyzetén.

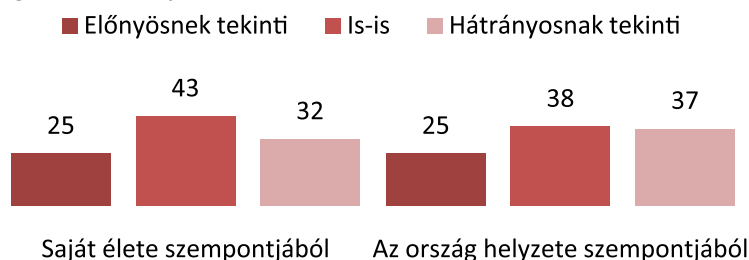
9. ábra: Az uniós csatlakozás saját életre és az ország helyzetére gyakorolt hatásának megítélése 2000-ben és 2008-ban (százalékos megoszlás; $N_{2000_ország} = 6240$, $N_{2000_saját} = 5163$, $N_{2008} = 1944$)

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2008)

2012-ben már az unióbéli tagsághoz fűződő viszony előnyös vagy előnytelen megítélése szerepelt a kérdések között. Az EU-tagság a fiatalok számára nem jelent egyértelműen pozitív változást (10. ábra): tízből négyen nem érznek jelentős elmozdulást, hiszen se kifejezetten előnyösnek, se kifejezetten hátrányosnak nem érzik a tagságot. Azonban a fiatalok harmada találkozik annak negatívumaival, az ország egészét érintve pedig ennél is többen, közel negytedük érzi hátrányosnak a csatlakozással bekövetkező változásokat.

10. ábra: Az uniós csatlakozás megítélése 2012-ben (százalékos megoszlás; $N_{ország} = 6403$, $N_{saját} = 6344$)

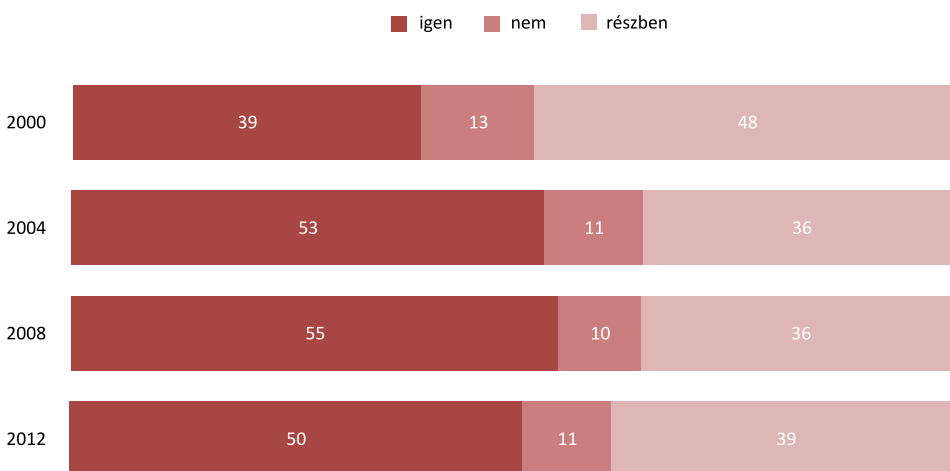
(Forrás: Magyar Ifjúság 2012)

III. Konklúzió

Összességében megállapítható, hogy a fiatalok személyes életükben a személyes és a családi kapcsolatokat értékelik a legfontosabbnak – érzelmi-, kapcsolati- és anyagi támaszként egyaránt. A 13. ábra szemlélteti a szülők által vallott elvek megítélésének alakulását: a kérdésre adott válaszok százalékos megoszlásának alakulásából látható, hogy az elmúlt negyedszázadban a szülői eszményekkel szembeni elfogadó hozzáállás erősödött, illetve stabilá vált. A válaszadók többsége elfogadja szülei életeszményét és értékrendszert, nem akarja megdönteni a status quo-t, az elmúlt negyedszázadban nem erősödött az értékkülönbségeken alapuló generációs lázadás.

11. ábra: A szülői életeszmény és értékrend megítélésének alakulása (százalékos megoszlás; $N_{2000} = 7712$; $N_{2004} = 7821$; $N_{2008} = 7989$; $N_{2012} = 8000$)

(Kérdés: „Megfelel-e az Ön eszményeinek szülei élete?”)

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

A szülői életeszményhez és értékrendhez fűződő többségében elfogadó, megértő attitűdhez kapcsolódóan érdemes kiemelni, hogy a fiatalok számára ugyanakkor egyre nehezebb az elköteleződés (Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012) – elsősorban a világ és a jövő bizonytalanságai és a döntések megváltoztathatatlan, hosszútávon érzékelhető kimenetele, valamint az életutak diverzifikálódása és individualizálódása miatt.

A vallás és a vallásosság szerepének átalakulása, azaz a csökkenő vallásosság,

a pluralitás okozta változások nyomán „a mai fiatalok vallásosságának trendjeiből egy túlnyomórészt szekularizált magyar társadalom jövőképe rajzolódik ki” (Rosta, 2013:329). A rendszerváltást követő évek csalódottságából fakadó politikával szembeni bizalmatlanság, érdektelenség máig érvényes attitűd a fiatalok körében. Ennek öröksége, a szülők által közvetített minta hatása nem maradt nyomtalan a fiatalok politikához fűződő viszonyában.

- A fiatalok konformista és normakövető állampolgárok: az állampolgári erények listájának élén a törvények tisztelete és betartása, az adó- és járulékfizetés, az önálló véleményalkotás szerepelnek. A fiatalok a közügyek iránt kevésbé érdeklődő és elkötelezett állampolgárok: az állampolgári erények listájának végén szerepel a becsület és az erkölcs fontossága, a vállalkozói attitűdök, az aktív politizálás és az önkéntesség. Az intézményekbe és a politikai szereplőkbe vetett alacsony bizalom jellemző a fiatalok körében. A fiatalok demokrácia iránti elkötelezettsége és elégedettsége is alacsony szintű.
- A legutóbbi ifjúsági adatfelvétel politikai témájú eredményei között magas volt a válaszmegtagadás és a nem válaszolók aránya (Oross, 2013). Mindez alátámasztja azt a kilencvenes években rögzített kutatói megközelítést, mely szerint a magyarországi politikai szocializációs folyamatok aktorai nem működnek hatékonyan. Ez a sajátosság a politika szereplőivel szembeni bizalmatlan, ambivalens viszony mellett, „a közéleti, politikai készségeket és tudást átadni hivatott politikai szocializációs ágensek funkcionális zavaraira mutat rá” (Oross, 2013: 285).

Irodalom

- Andorka, R. (2006): Bevezetés a szociológiába. Budapest, Osiris Kiadó.
- Bauer, B. (2002): Az ifjúság viszonya az értékek világához. In: Szabó, A. – Bauer, B. – Laki, L. (szerk.): Ifjúság 2000. Tanulmányok I. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.
- Castells, M. (2006): Az identitás hatalma. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Csákó, M. (2004): Ifjúság és politika. *Educatio*, 2004/4. 535-550.
- Csepeli, Gy. – Závecz, T. (1995): Európai és nemzeti kötődések a magyar tizenévesek körében. In: Gazsó, F. – Stumpf, I. (szerk.) *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest, Ezredforduló Alapítvány. 139-156.
- Fazekas, A. – Nagy, Á. (2015): Fiatalok. De civilek? - A táborok ifjúságától a fesztiválok ifjúságáig. *Civil Szemle* 12. (2.) 25-37.
- Gábor, K. (szerk.) (1993a): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szeged, Szociológiai Műhely.
- Gábor, K. (1993b): Ifjúsági értékorientációs folyamatok. In: Boros, L. (szerk.): *Érték – iskola – család*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Gábor, K. (1995): Az ifjúságkutatás irányai a kilencvenes években. In: *Educatio* 1995/2. 191-207.
- Gazsó, F. – Stumpf, I. (szerk.) (1992): *Rendszerváltozás és ifjúság*. Politikatudományok Intézete, Budapest.
- Gazsó, F. (1995): Nemzedéki orientációk instabil társadalmi környezetben. In: Gazsó, F. – Stumpf, I. (szerk.) *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest, Ezredforduló Alapítvány. 90-109.
- Gazsó, T. – Szabó, A. (2002): Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In: Szabó, A. – Bauer, B. – Laki, L. (szerk.) *Ifjúság2000 – Tanulmányok I*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. 227-248.
- Hall, S. (1997): A kulturális identitásról. In: Feischmidt, M. (szerk.) *Multikulturalizmus*. Budapest, Osiris Kiadó. 60-85.
- Jancsák, Cs. (szerk.) (2003): Sebezhető ifjúság. Sebezhetőség az oktatásban, a munkavállalásban és a szabadidőben Európában – Perspektívák. Belvedere Meridionale, Szeged.
- Jelenfi, G. – Kmetty, Z. – Tóth, Zs. (2010): Értékek és preferenciák. In: Rosta, G. – Tomka, M. (szerk.) *Mit értékelnek a magyarok? Faludi Ferenc Akadémia*, Budapest. 313-346.
- Laki, L. (2006): Az ifjúság a magyar társadalomban. In: Kovách, I. (szerk.) *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Szociológiai tanulmányok. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Molnár, A. – Tomka, M. (1989): Ifjúság és vallás. *Világosság* 1989/4. 246-256.
- Murányi, I. (2006): *Identitás és előítélet*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Nagy, Á., Trencsényi, L. (2012): Szocializációs közegek a változó társadalomban – a nevelés esélyei: család, iskola, szabadidő, média, ISZT, Budapest
- Nagy, Á. (2013): Szocializációs közegek, Replika 83.
- Oross, D. (2013): Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In: Székely, L. (szerk.) *Magyar Ifjúság 2012 – Tanulmánykötet*. Budapest, Kutatópont. 283-315.
- Pataki, F. (1998): Identitás – személyiség – társadalom. In: Erős, F.: *Megismerés, előítélet, identitás*. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény. Budapest, Új Mandátum Kiadó. 360-394.
- Rosta, G. (2002): Ifjúság és vallás. In: Szabó, A. – Bauer, B. – Laki, L. (szerk.) *Ifjúság2000 – Tanulmányok I*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. 209-226.
- Rosta, G. (2013): Hit és vallásgyakorlat. In: Székely, L. (szerk.) *Magyar Ifjúság 2012 – Tanulmánykötet*. Budapest, Kutatópont. 316-330.
- Stumpf, I. (1995): Ifjúság, politikai részvétel, pártpreferenciák. In: Gazsó, F. – Stumpf, I. (szerk.) (1995): *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest, Ezredforduló Alapítvány. 110-121.
- Szabó, I. (1994): Minden másképpen van. Politikai reszocializáció Magyarországon. *Világosság*, 1994/3. 61-73.
- Szabó, I. (2004): Kollektív identitásmenták a politikai szocializációban. *Educatio*, 2004/4. 551-566.
- Szabó, I. – Csepeli, Gy. (1984): Politikai érzelmek iskolája. *Jel-Kép*, 1984/2. 26-31.
- Tomka, M. (1977): A felekezeti arányok és a szekularizáció Magyarországon. *Világosság*, 18(4) 235-238.
- Tomka, M. (1990): Vallás és vallásosság. In: Kolosi, T. – Andorka, R. – Vukovich, Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 1990*. Budapest, TÁRKI. 534-556.
- Tomka, M. (2006): *Vallás és társadalom Magyarországon*. Budapest – Piliscsaba: Loisir Könyvkiadó.
- Varga, K. (2003): Értékek fénykörében. 40 év értékutatás és jelen országos értékvizsgálat. Adalék egy új nemzetstratégia megalapozásához. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Generációs problématerkép

Fazekas Anna – Nagy Ádám¹

I. Bevezetés

Egy-két nemzedékkel ezelőtt még az ifjúsági életszakaszt a későbbi éveket meghatározó, többnyire lezárult életesemények (párválasztás, családalapítás, tanulmányok, foglalkozás) periódusának tekinthettük. Mára azonban ezt a korszakot sokkal inkább a bizonytalanság, az elköteleződés hiánya, a tradíciók oldódása jellemzi: a fiatalok kevésbé és később kötnek házasságot, vállalnak gyermekeket, bizonytalanok a továbbtanulással, a munkával, a „menni vagy maradni” kérdésével kapcsolatban, bizonytalanok értékválasztásukban és a jövőjükben. Igyekszünk megvizsgálni, hogy az ifjúságkutatások alapján az elmúlt másfél évtizedben mik voltak a fiatalok által említett legégetőbb problémák, azok hogyan változtak az idők során, illetve igyekszünk jellegzetességeket felmutatni a lakóhely, az életkor, az iskolázottság és – mint később kiderül az egyik legérdekesebb – a migrációs potenciál között.

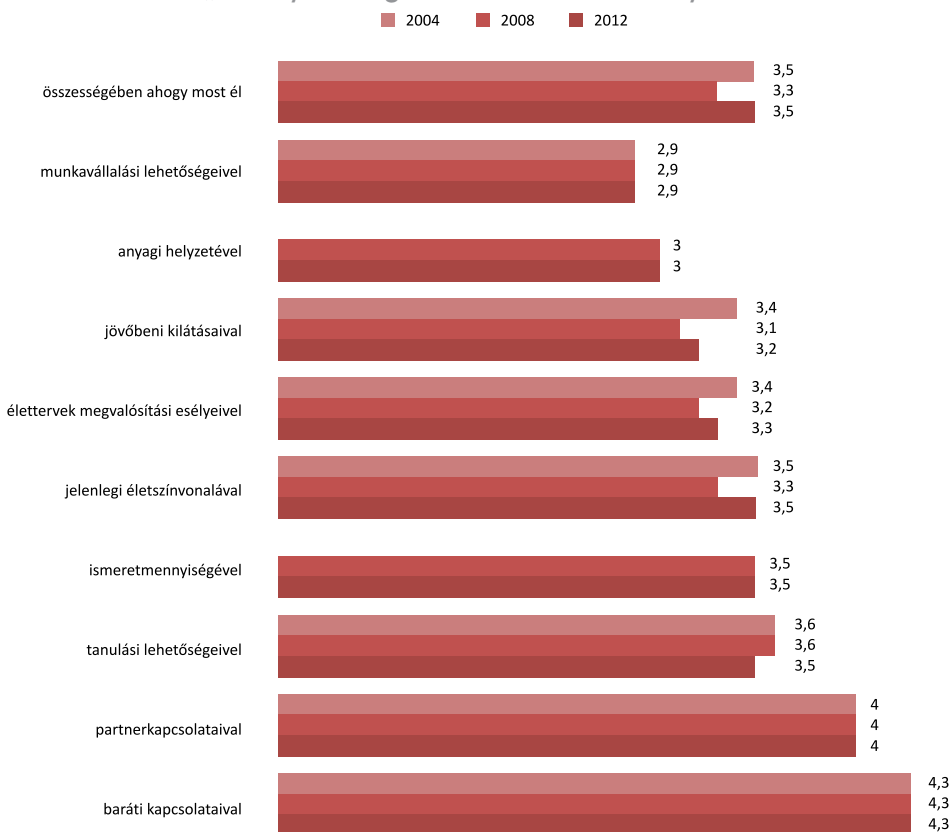
Az egymást követő négy nagymintás kutatásban a fiatalok egyre negatívabban értékelték az adott évi adatfelvételtől számított elmúlt 10 évben lezajlott makrogazdasági folyamatokat, ugyanakkor a jövőre vonatkozó adatok sem jelzik a közérzet javulását. A gazdasági helyzet értékelésekor mind a múlt, mind a jövőre vonatkozó, perspektivikus megközelítésben döntően negatív válaszok vannak túlsúlyban a fiatalok körében. A vizsgált időszakban mindkét megközelítésben romlás érzékelhető, ami a fiatalok elhúzódó válságérzetéről tanúskodik.

Az 1. ábrán bemutatott adatok is összhangban vannak azzal a tendenciával, hogy a fiatalok saját családjuk életszínvonaláról alkotott képe kevésbé negatív, mint az anyagi helyzet vagy az általános életszínvonal megítélése. A társadalmi közérzet meghatározó elemét adják azok a tényezők (1. ábra), hogy a fiatalok miként vélekednek saját életük alakulásáról. A tendencia egyrészt azt mutatja, hogy nincs és nem is volt az életnek olyan területe, amely ne haladná

1 Jelen cikk a a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj segítségével valósult meg.

meg a 2,5-ös átlagértéket (az ötfokú skálán), vagyis a fiatalok életük meghatározó területeit inkább pozitívan ítélték meg.

1. ábra: Az ifjúsági életet meghatározó tényezőkkel való elégedettség alakulása (átlagértékek az ötfokú skálán; $N_{2004} = 7052$; $N_{2008} = 7427$; $N_{2012} = 8000$) (Kérdés: „Mennyire elégedett a következő tényezőkkel?”)

Forrás: Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

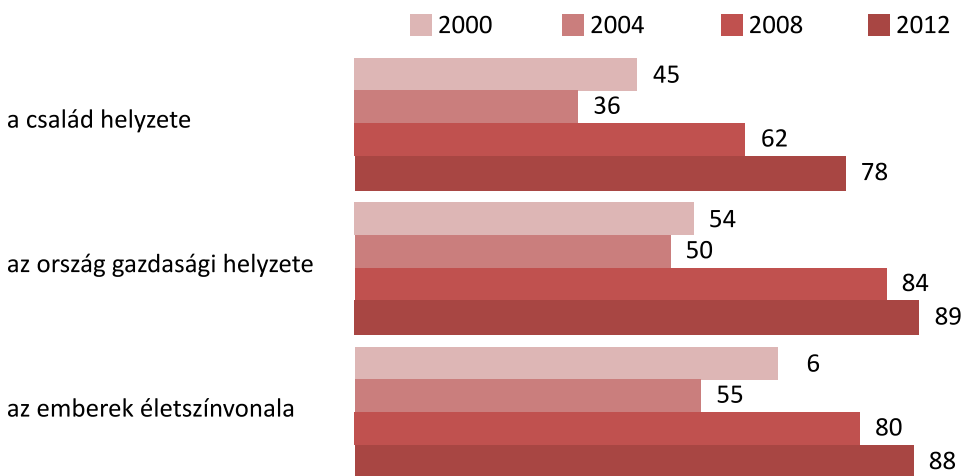
A magyar fiatalok az adatfelvételekben szereplő tényezők egymás közötti viszonyában a munkavállalási lehetőségeikkel (2,9), anyagi helyzetükkel (3,0), jövőbeli kilátásaikkal (2004: 3,4; 2008: 3,1; 2012: 3,2) és életterveik megvalósítási esélyeivel (2004: 3,4; 2008: 3,2; 2012: 3,3) voltak leginkább elégedetlenek – ugyanakkor a vizsgált tényezők mindegyike magasabb értékkel rendelkezik a skála középponti értékénél (2,5). Némileg kedvezőbb megítélés alá esett az aktuális életszínvonal (2004: 3,5; 2008: 3,3; 2012: 3,5), a megszerzett ismeretmennyiség (2008: 3,5; 2012: 3,5) és a tanulási lehetőségek

(2004: 3,6; 2008: 3,6; 2012: 3,5) megítélése, míg a rangsor élén a fiatalok magánszférájához tartozó partner- (4,0) és baráti kapcsolatok (4,3) állnak. Markáns különbség nem figyelhető meg az adatok időbeni változásában, azonban az adatok megerősítik, hogy a fiatalok életében a személyes családi és baráti kapcsolatok nem pusztán kapcsolati és anyagi szempontból játszanak fontos szerepet, de érzelmi támaszként is erősen jelen vannak.

Az ifjúságkutatások fontos és visszatérő eleme volt annak felmérése, hogy a fiatalok miként vélekednek a megváltozott társadalmi körülmények között a (közel)múltjukról és (közel)jövőjükéről. Két kérdés mentén történt adatgyűjtés: az első gazdasági helyzet múltbeli megítélésére, a második a jövőbeli várakozásokra irányult. A 2. és a 3. ábra az ezekre a kérdésekre adott negatív értékeléseket mutatja, azaz a „romlott”, illetve „romlani fog” válaszlehetőségekkel egyetértők százalékos arányát.

2. ábra: A gazdasági helyzet megítélésének alakulása (a kérdésre válaszolók százalékában, $N_{2000} = 6612$; $N_{2004} = 6930$; $N_{2008} = 8019$; $N_{2012} = 8000$;)

(Kérdés: „Mindent egybevetve, véleménye szerint az elmúlt 10 évben hogyan alakult [javult/ nem változott/ romlott]...?”; A „romlott” válaszlehetőség százalékos aránya)

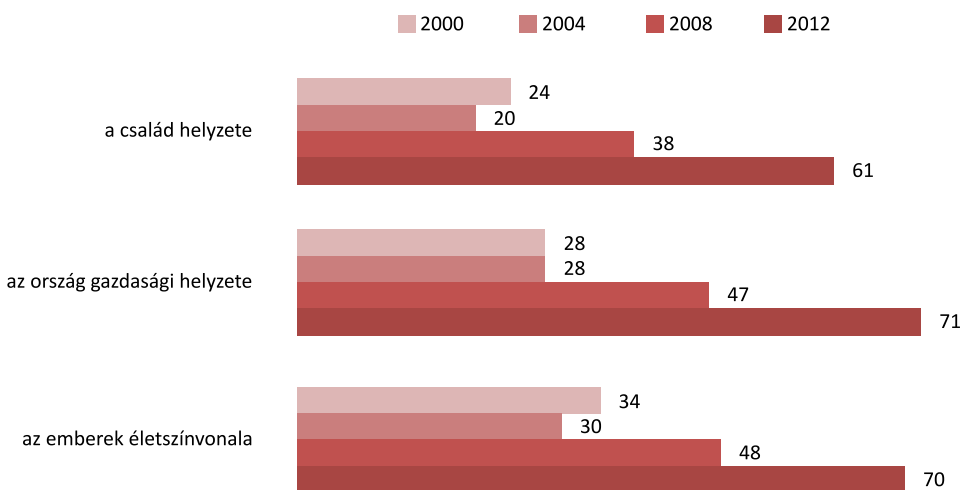
(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

A 2. ábrán a saját család, az ország és az emberek múltbeli anyagi helyzetének megítélése hasonló utat járt be: a 2004-es adatfelvétel mutatta a legkevésbé pesszimista képet, míg a 2012-es adatfelvétel a leginkább negatívát. Míg

2004-ben a válaszadók 36 százaléka tapasztalta a család múltra vonatkozó anyagi helyzetének romlását, addig ez az arány 2012-re 78 százalékra emelkedett. Az ország gazdasági helyzetének megítélése a 2004-es 50 százalékos arányról 2012-re 89 százalékra emelkedett, az emberek életszínvonalának megítélése a 2004-es adatfelvétel során kapott 55 százalékról 2012-re 88 százalékra nőtt. A fiatalok saját családjuk életszínvonaláról alkotott negatív képe (2012: 78 százalék) minden adatfelvétel esetén jelentősen „kedvezőbb”, mint az országos gazdasági helyzet megítélése (2000-ben 9, 2004-ben 14, 2008-ban 22, 2012-ben 11 százalékponttal volt alacsonyabb ez az érték), és mint az általános életszínvonal megítélése (2000-ben 22, 2004-ben 19, 2008-ban 18, 2012-ben 10 százalékponttal volt alacsonyabb ez az érték). Az adatok azonban ezzel együtt is a fiatalok közérzetének jelentős romlására hívják fel a figyelmet.

3. ábra: A jövőkép megítélésének alakulása (a kérdésre válaszolók százalékában, $N_{2000} = 6388$; $N_{2004} = 7141$; $N_{2008} = 8011$; $N_{2012} = 8000$)

(Kérdés: „Ha a jövőre gondol, mit tart valószínűnek: a következő években hogyan alakul [javulni fog/ nem változik/ romlani fog]...?”; A „romlani fog” válaszlehetőség százalékos aránya)

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

A fiatalok a jövőre vonatkozóan is borúlátóbbak lettek mindhárom vizsgált szinten, tehát a saját család, az általános gazdasági helyzet és az általános életszínvonal helyzetének megítélésében. Mindhárom szinten kétszer is

megfigyelhető jelentős romlás a jövőkép tekintetében: 2008-ban és 2012-ben. A saját család jövőbeli helyzetének megítélése esetén 2004-ről 2008-ra 20 százalékról 38 százalékra, majd 2012-re 61 százalékra nőtt a jövőjüket pesszimistán látók aránya. Hasonlóan negatívan alakult az ország jövőbeli gazdasági megítélése (2000/2004: 28 százalék, 2008: 47 százalék, 2012: 71 százalék) és az általános életszínvonal jövőbeli megítélése is (2000: 34 százalék, 2004: 30 százalék, 2008: 48 százalék, 2012: 70 százalék). A három szint közül leginkább kedvező képet, a múltra vonatkozó megítéléshez hasonlóan, a személyes családi jövőkép mutatja, de a fiatalok jövőképe is többnyire borúlátó. A jövő negatív megítélése szintén figyelmeztető jel, hiszen a személyes és generációs várakozások nemcsak a személyes döntésekre hatnak ki, de ezáltal a társadalmi-gazdasági jövő milyenségére is.

II. Módszertan

Korábban már készültek (Bauer et al., 2003; Nagy, 2014) az ifjúsági korosztály élethelyzetének, rétegződésének komplex leírását célzó elemzések. Ezek a vizsgálatok a szocio-demográfiai indikátorok mellett a korosztály kulturális, illetve kapcsolati tőkebirtoklásának (bővebben: Bourdieu, 1997), életmódbeli szokásainak, valamint attitűdjeinek összefüggéseit taglalták. E tanulmány azonban a korábbiakkal ellentétben az eltérő élethelyzetekből eredő problémaészlelést helyezi a középpontba. Célunk a különböző szocio-demográfiai jellemzőkkel, illetve migrációs szándékkal rendelkező ifjúsági csoportok (eltérő vagy éppen azonos) problémaészlelésének megismerése.

Az ezredfordulót követő, négy országos ifjúsági adatfelvétel (*Ifjúság2000*, *Ifjúság2004*, *Ifjúság2008*, *Magyar Ifjúság 2012*) mindegyike tartalmazott az ifjúsági problémák megítéléséhez kapcsolódó kérdéseket. Ugyanakkor a kérdések tartalmi eltérései, a használt válaszlehetőségek különbözőségei igen megnehezítették az idősoros elemzést. 2000-ben 18, 2004-ben 20, míg 2008-ban és 2012-ben 26 problémátípusból (utóbbi kettő tartalmilag is teljességében megegyezett) választhattak a kérdőívet kitöltő fiatalok. A kérdéskör egyszerűbb feldolgozását, valamint az eredmények könnyebb értelmezhetőségét szolgálta, hogy a tartalmilag rokon problémátípusok összevonásra kerültek. Ezáltal egy 12 lehetőséget magában foglaló problématérkép rajzolható fel, melynek konceptualizálását az alábbi táblázat tartalmazza:

1. táblázat: A problémátípusok 12 problémakörbe való besorolása a négy kérdőív eredeti válaszlehetőségei nyomán (2000-2012)

	Ifjúság2000	Ifjúság2004	Ifjúság2008	Magyar Ifjúság 2012
Alkohol/drogok	5. kábítószer elterjedése 6. alkoholizmus	1. alkohol terje- dése 5. drogok, kábító- szerek terjedése	1. alkohol terje- dése 6. drogok, kábító- szerek terjedése	1. alkohol terje- dése 6. drogok, kábító- szerek terjedése
Anyagi nehé- ségek	3. pénztelenség, alacsony kere- setek 4. szegénység, létbizonytalan- ság 14. növekvő tár- sadalmi egyen- lőtlenségek	12. létbizonyta- lanság 16. pénztelenség, szegénység, elszegényedés	18. létbizonyta- lanság 22. pénztelen- ség, szegénység, elszegényedés	18. létbizonyta- lanság 22. pénztelen- ség, szegénység, elszegényedés
Családi háttér	11. a család vál- sága, a családi értékek megren- dülése 12. rossz családi körülmények	4. a család válsá- ga, hiánya 17. rossz családi körülmények	5. család válsá- ga, hiánya 23. rossz családi körülmények	5. család válsá- ga, hiánya 23. rossz családi körülmények
Morális problé- mák	7. bűnözés 15. erkölcsi romlás 16. értéknélkü- liség	2. bűnözés 6. erkölcsi romlás	3. bűnözés 8. erkölcsi romlás 12. korrupció	3. bűnözés 8. erkölcsi romlás 12. korrupció
Életmód, kör- nyezet	n.a.	n.a.	7. egészségtelen, mozgásszegény életmód 13. környezet rossz állapota 14. közlekedési nehézségek	7. egészségtelen, mozgásszegény életmód 13. környezet rossz állapota 14. közlekedési nehézségek
Fiatalok ál- talános rossz helyzete	n.a.	n.a.	9. fiatalok ált. rossz helyz.	9. fiatalok ált. rossz helyz.

Kapcsolati nehézségek	18. szórakozási, ismerkedési lehetőségek hiánya	18. szórakozási és ismerkedési lehetőségek hiánya 19. kortárs közösségi kapcsolatok visszaszorulása	2. baráti társaság hiánya 15. közösség hiánya 24. szórakozási és ismerkedési lehetőségek hiánya	2. baráti társaság hiánya 15. közösség hiánya 24. szórakozási és ismerkedési lehetőségek hiánya
Kilátástalanság	9. kilátástalan jövő 17. céltalanság	3. céltalanság 9. kilátástalan, bizonytalan jövő	4. céltalanság, nem tudják, mit akarnak 11. kilátástalan, bizonytalan jövő	4. céltalanság, nem tudják, mit akarnak 11. kilátástalan, bizonytalan jövő
Lakásproblémák	2. lakáshelyzet megoldatlansága	11. lakásproblémák	17. lakásproblémák	17. lakásproblémák
Munkanélküliség	1. munkanélküliség	14. munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek	20. munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek	20. munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek
Műveltségbeli különbségek	8. kulturálatlanság, igénytelenség 10. tanulási különbségek beszűkülése 13. megfelelő iskolázottság, képzettség hiánya	8. iskolai problémák, tanulási nehézségek 10. kulturálatlanság, tudatlanság, igénytelenség 13. megfelelő iskola hiánya vagy elérhetetlensége	10. iskolai problémák, tanulási nehézségek 16. kulturálatlanság, tudatlanság, igénytelenség 19. megfelelő iskola hiánya vagy elérhetetlensége	10. iskolai problémák, tanulási nehézségek 16. kulturálatlanság, tudatlanság, igénytelenség 19. megfelelő iskola hiánya vagy elérhetetlensége
Önállótalanság	n.a.	7. függés a szülőktől 15. önálló egzisztencia, család megteremtése	21. önálló egzisztencia, család megteremtése 25. szülőktől való függés	21. önálló egzisztencia, család megteremtése 25. szülőktől való függés

A standard problématerkép megalkotását az eltérő kérdéstípusok is nehezítették.² 2000-ben két országos ifjúsági problémára kérdeztek rá a kutatók, rangsor felállítására nélkül. 2004-ben már három probléma megjelölését várta el az erre vonatkozó kérdés, mely az ezek közötti rangsorfelállítást is tartalmazta. 2008-ban szintén két országos ifjúsági probléma megnevezése került sorra, melyeknél az első és a második helyen számon tartott problémát kellett megjelölni (ez évben a településszintű ifjúsági problémákra is rákérdeztek, ennek eredményeit azonban a jelen kutatás nem tartalmazza). 2012-ben a 2008-as hasonló módszertan érvényesült, így szintén az első és második legégetőbbnek vélt ifjúsági problémát nevezték meg a fiatalok.³

A kérdéskör és egyúttal az általunk készített elemzés további értelmezésekor nem szabad figyelmen kívül hagynunk egy másik módszertani aspektust sem. Mind a négy adatfelvétel kérdése a fiatalok által országosan legégetőbbnek vélt ifjúsági problémák megnevezésére vonatkozott. E kérdésfeltevésnél azonban a szerkesztők nem számoltak a szubjektív nézőpont domináns súlyával. Hiszen a fiatalok döntő többsége nem objektív mércék alapján határozta (vagy határozná) meg az országos ifjúsági problémákat, hanem saját élethelyzetükből, foglalkozásukból indult (vagy indulna) ki. Példának okáért vélhetően egy szociológus hallgató (mely az eredeti kutatói várakozások egyik leginkább kedvező esetének minősül) jóval másabb problématerképet rajzolt fel, mint egy szakképzetlen álláskereső fiatal. Mivel az előbbi esetben feltételezhetően nagyobb az objektivitás súlya, azaz sokkal inkább az általa ismert társadalmi indikátorok befolyásolták a problémák megnevezését, mint az utóbbinál, aki inkább saját boldogulásának gátjait, életviteli nehézségeit vetíti e kérdésre adott válaszaiba. Ennek nyomán a következő

2 A kérdések az alábbi módon szerepeltek a négy adatfelvétel esetén:

- Ifjúság2000: „Mit tart az ifjúság két legégetőbb problémájának?”

- Ifjúság2004: „A kártyalap alapján kérem, mondja meg, mit tart az ifjúság legégetőbb problémájának! És mit tart a második legégetőbb problémának ezek közül? És melyik a harmadik?”

- Ifjúság2008: „A lapon olvasható dolgok közül ma Magyarországon melyik az ifjúság legégetőbb problémája? És mit tart a második legégetőbb problémának ezek közül?”

- Magyar Ifjúság 2012: „Az alábbiak közül ma Magyarországon melyik az ifjúság legégetőbb problémája? És mit tart a második legégetőbb problémának ezek közül?”

3 A megnevezett problémák eltérő számából adódóan az egységesítést a(z első) két válaszlehetőség megtartása szolgálta. Emellett a rangsorolás hiánya és megléte is eltérést mutatott, ráadásul az esetleges súlyozási értékek megállapítása is nehézkes lett volna. Nem tudhatjuk, hogy a válaszadók fejében milyen mértékű különbség áll fenn a megnevezett két probléma között. Ennek értelmében a súlyozás alkalmazását is elvetettük, a problématerkép megalkotásánál pedig azt vettük figyelembe, hogy a 12 problémakör közül melyeket említették a megkérdezettek legalább egyszer a kérdésre adott két válaszbán.

(2016-ban esedékes) adatfelvétel kérdőív-szerkesztésekor javasoljuk a szubjektív dimenzió szem előtt tartását, egyúttal a kérdés átfogalmazását: az országos szintű problémaészlelés helyett az egyéni élethelyzetben tapasztalt égető problémákra kérdezzenek rá.

III. Longitudinális áttekintés

Az első nagymintás, országos ifjúságkutatás (*Ifjúság2000*) eredményei alapján elmondható, hogy az ezredforduló környékén a fiatal korosztály által észlelt legmarkánsabb ifjúsági problémák egzisztenciális nehézségekhez kötődtek (2. táblázat). Elsősorban az anyagi gondokat, a munkanélküliséget és a lakásproblémákat vélték jelentősnek a fiatalok. Legkevésbé a kapcsolatépítési és -ápolási nehézségek bizonyultak jelentősnek a szemükben, a családi környezetben tapasztalt gondok sem tekinthetők markánsnak, e problémakört mindössze minden tizenkettedik fiatal emelte ki. A 2000-ben készült adatfelvétel eredményei nyomán azonban azt is összegezhethetjük, hogy az egzisztenciális boldogulás nehézségei mellett a deviáns, morálisan problémás magatartásformák terjedése miatti aggodalom is jelentős volt a fiatalok körében. Ez főként a drog- és alkoholfogyasztásra volt igaz, de az erkölcstelen, morálisan kifogásolható, részben büntetendő viselkedések is megjelentek ezek között. Az adatok tükrében elmondható, hogy a műveltségbeli problémák is sokak számára tűntek megoldásra várónak, ahogyan a kilátástalan jövőkép is jelentős ifjúsági problémaként szerepelt a rangsorban.

A következő, 2004-ben készült ifjúságkutatás (*Ifjúság2004*) adatai nyomán a problématerkép elmozdulást mutatott. Az alkohol- és drogfogyasztás szerepelt első helyen a legégetőbb ifjúsági problémák rangsorában. A korosztály fele vélte úgy, hogy e tudatmódosítók és az általuk keltett függőség aggasztó méreteket öltött a fiatal korosztály esetében. A 15-29 év közöttiek az alkohol- és drogfogyasztás után a kilátástalanságot ítélték a második legmarkánsabb ifjúságot érintő problémának. Harmadik helyen a morálisan kifogásolható magatartásformák (bűnözés, erkölcsi romlás stb.) végeztek. Emellett azonban fontos megjegyezni, hogy a 2004-es adatfelvétel alkalmával is elől végeztek a rangsorban az egzisztenciális gondok, úgymint az anyagi nehézségek és a munkanélküliség, valamint a lakásproblémák is. A fiatalok véleménye alapján összegezhető azonban, hogy legkevésbé a kapcsolatépítés bizonyult jelentős ifjúsági problémának a 2004-es adatfelvétel alkalmával, miként a

szülőktől való függetlenedés is a legkevésbé égető problémák közé sorolódott.

Az *Ifjúság2008* adataira is jellemző volt a korábbiakban már tapasztalt kettősség, mely szerint a legjelentősebb ifjúsági problémák két terület körül csoportosultak az érintett korosztály vélekedésében. Ez egyrészt az egyéni boldogulás egzisztenciális korlátait jelentette (anyagi gondok, munkanélküliség) és az ehhez szorosan kapcsolható lelki-emocionális bizonytalanságot (kilátástalanság, céltalanság), másrészt az alkohol- és drogfogyasztást, valamint az erkölcsi normák betartásának a hiányát. A kérdőívben újonnan bekerült problématípusok azonban nem kaptak kiemelt szerepet a problématérképen. A rangsor sereghajtói között találjuk mind az ifjúsági életmódhoz, mind a fizikai környezethez (természet, közlekedés), mind a fiatalok általános rossz helyzetéhez köthető problémaköröket. Emellett a műveltségbeli különbségek, a családi háttér, valamint az önállótlanág is hátul végeztek a sorban.

A legutóbbi ifjúsági adatfelvétel, a *Magyar Ifjúság 2012* problémarangsora nagyban hasonlít a 2008-ban rögzített képhez. A fiatalok szemében továbbra is markáns jelentőséggel bír az anyagi bizonytalanság, a társadalmi különbségek, a munkanélküliség, valamint a szegénység. A rangsor első három helyét egyértelműen az egzisztenciális nehézségekhez kötődő problémakörök fedték le. Ugyanakkor – ahogyan az a korábbi adatfelvételek eredményeiből is nyilvánvalóvá vált – az erkölcsileg kifogásolható viselkedési formák, az alkohol- és drogfogyasztás továbbra is az égető ifjúsági problémák közé sorolandóak. A korosztály problématérképén legkisebb súllyal a kapcsolati nehézségek, a szülőktől való leváláshoz, valamint az életmódhoz és a fizikai környezethez kapcsolódó aggodalmak bírtak a legutóbbi adatfelvétel alkalmával.

2. táblázat: Ifjúsági problémarangsorok 2000-2012 között

	Ifjúság2000	Ifjúság2004	Ifjúság2008	Magyar Ifjúság 2012
1.	Anyagi nehézségek	Alkohol/drogok	Anyagi nehézségek	Kilátástalanság
2.	Munkanélküliség	Kilátástalanság	Munkanélküliség	Anyagi nehézségek
3.	Lakásproblémák	Morális problémák	Kilátástalanság	Munkanélküliség
4.	Alkohol/drogok	Anyagi nehézségek	Morális problémák	Morális problémák
5.	Műveltségbeli különbségek	Munkanélküliség	Alkohol/drogok	Alkohol/drogok
6.	Kilátástalanság	Lakásproblémák	Lakásproblémák	A fiatalok általános rossz helyzete
7.	Morális problémák	Családi háttér	Műveltségbeli prob- lémák	Műveltségbeli különbségek
8.	Családi háttér	Műveltségbeli különbségek	Családi háttér	Családi háttér
9.	Kapcsolati nehé- ségek	Önállótlanág	Önállótlanág	Lakásproblémák
10.	-	Kapcsolati nehé- ségek	A fiatalok általános rossz helyzete	Önállótlanág
11.	-	-	Életmód, környezet	Kapcsolati nehé- ségek
12.	-	-	Kapcsolati nehé- ségek	Életmód, környezet

IV. Problématípusok és súlyuk időbeli alakulása

Mint azt a problémák rangsoránál már láthattuk, a legégetőbbnek vélt ifjúsági problémák elsősorban három csoportba sorolhatóak. Ez egyrészt az egzisztenciális nehézségeket, másrészt a morális gondokat, a deviáns magatartásformákat, harmadrészt az alkohol-, drogfogyasztást foglalja magában. A következőkben áttekintjük, hogyan alakult e három nagyobb problémacsoport megítélése a négy adatfelvétel során, majd a további problémakörök súlyának hosszú távú alakulását is szemügyre vesszük.

Az egzisztenciális problémákat (anyagi nehézségek, munkanélküliség, lakásproblémák, illetve kilátástalanság) vizsgálva, leginkább szembetűnő jelenség, hogy míg a 2000-2008 közötti időszakban a fiatalok főként a konkrét anyagi vagy elhelyezkedési nehézségeket ítélték előrébb valónak, addig

2012-ben ennek az aspektusnak már inkább a lelki-emocionális töltetű, kevésbé objektíválható formáját, azaz a kilátástalanságot találták kiemelkedőnek (3. táblázat). Ez utóbbit nem csupán az egzisztenciális nehézségek között rangsorolták első helyre, hanem a teljes problématérkép szerint is e probléma kelt legtöbbekben aggodalmat az ifjúsági korosztály helyzetét szemlélve. 2000-ben mindössze a korosztály tizede, 2004-ben és 2008-ban harmaduk, 2012-re közel felük vélte a kilátástalanságot a legégetőbb ifjúsági problémának.

Az anyagi nehézségeket 2000-ben tartották a legnagyobb arányban jelentősnek, 2004-ben a korosztály már jóval kisebb aránya vélekedett így. 2008 óta azonban valamelyest stagnálást láthatunk e kérdésben, eszerint tízből négy fiatal vélte úgy, hogy a társadalmi különbségek és az egzisztenciális bizonytalanság orvoslásra váró, komoly ifjúsági probléma. A munkanélküliség az előbb említett problématípushoz hasonlóan 2000-ben bizonyult legnagyobb arányban kiemelkedő ifjúsági problémának. 2004-ben e problémánál is jelentős csökkenést láthattunk, ám 2008-ra már kétszer jelentősebb lett a munkanélküliség súlya az ifjúsági problémarangsorban. 2012-ben ez az arány mérséklődött, minden negyedik fiatal érezte, hogy az elhelyezkedési nehézségekből adódó állástalanság megkerülhetetlen korosztályi nehézség. A lakásproblémák súlya 2000-ben még nagyon markánsnak bizonyult, ám ennek relevanciája sokat mérséklődött azóta: 2012-ben mindössze a korosztály 6 százaléka tekintett e problématípusra égetőként.

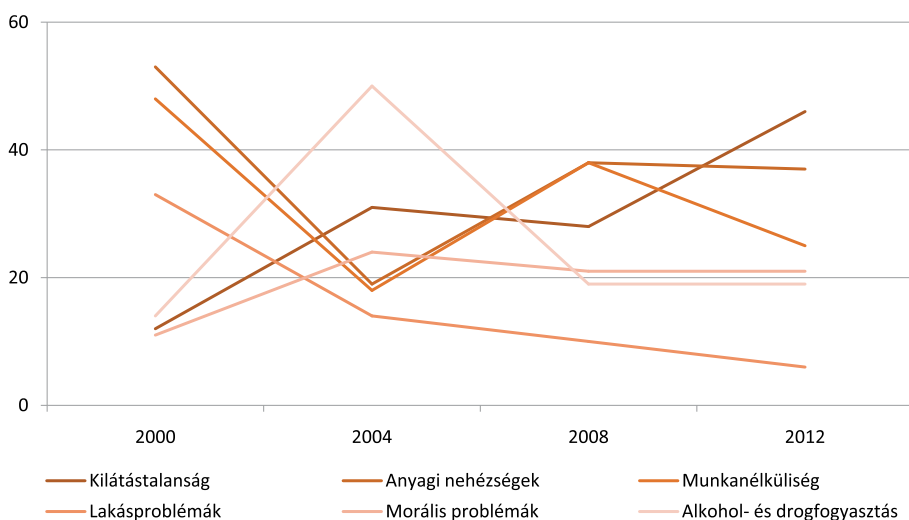
3. táblázat: A legjelentősebbnek vélt ifjúsági problématípusok súlyának alakulása 2000-2012 között (százalékos megoszlás; $N_{2000} = 7756$, $N_{2004} = 7958$, $N_{2008} = 7723$, $N_{2012} = 7986$)

	2000	2004	2008	2012
Kilátástalanság	12	31	28	46
Anyagi nehézségek	53	19	38	37
Munkanélküliség	48	18	38	25
Lakásproblémák	33	14	10	6
Morális problémák	11	24	21	21
Alkohol- és drogfogyasztás	14	50	19	19

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

Összefoglalva tehát: miközben az eltelt 12 év alatt az objektív jellegű egzisztenciális problémák (úgy mint a munkanélküliség, a lakásproblémák, az anyagi gondok) a fiatalok szemében változó súllyal bírtak (csökkenést, stagnálást és növekedést is tapasztalhattunk), addig a szubjektív jellegű egzisztenciális instabilitás (úgy mint a céltalan, kilátástalan jövőkép) egyre markánsabb ifjúsági problémaként körvonalazódott. E két eltérő tendenciát az 4. ábra szemlélteti.

4. ábra: A legjelentősebbnek vélt ifjúsági problémátípusok súlyának alakulása 2000-2012 között (százalékos megoszlás; $N_{2000} = 7756$, $N_{2004} = 7958$, $N_{2008} = 7723$, $N_{2012} = 7986$)

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

A négy adatfelvétel problémarangsorát tekintve azt láthatjuk, hogy egyedül 2004-ben kaptak kiemelkedő rangsorbeli pozíciót a drog- és alkoholfogyasztás, valamint a morális gondok mint ifjúsági problémák (3. táblázat; 4. ábra). Ebben az évben e problémátípusok nemcsak pozícióját, de százalékos megoszlását is kiugrónak tekinthetjük. Ezt megelőzően a morálisan kifogásolható magatartásformákat a fiatalok tizede tekintette az ifjúság legégetőbb problémájának, az alkohol- és drogfogyasztást, valamint azok elterjedését pedig hetedik. 2008-ban és 2012-ben azonban e téren is stagnálást regisztrálhattunk, a 15-29 éves korosztály ötöde tartotta kiemelkedően aggasztónak a fiatalok körében elterjedő alkohol- és drogfogyasztást, valamint ugyanennyien voltak

azok, akik a morálisan megkérdőjelezhető magatartásformákat vélték égető problémának.

A többi problématípus esetében már kevésbé találunk ilyen markáns változásokat, ahogyan ezek korábbi problémakörökhöz viszonyított súlya is jóval kisebb (4. táblázat). A fiatalok általános rossz pozícióját mindössze két évben tartalmazta az adatfelvétel, mint lehetséges ifjúsági problémát, melyet 2012-ben minden tizedik fiatal említett a legégetőbb ifjúsági problémák között. A fiatalok kortársaik körében tapasztalt műveltségbeli különbségeinek súlya csökkenést mutat, 2000-ben még a 15-29 évesek hetede, 2012-ben mindössze 8 százaléka (tizenkettede) vélte e problématípust a legjelentősebbnek. A fiatalok közvetlen környezetében tapasztalt családi problémák észlelése nagyjából állandóságot mutat, ezek súlya kevésbé változott az évek során. A szülőktől való függetlenedést egyre kevesebben élték meg problémaként. Ez vélhetően annak is köszönhető, hogy a mindennapokban egyre gyakrabban találkozhatunk a lassabb leválás és önállósodás jelenségével, azaz a kitolódó kamaszkorral, a hosszabb fiatal felnőttkori életszakasszal (posztadoleszcencia). Ezeken túl a kapcsolatépítési nehézségek, valamint az életmódbeli és a fizikai környezethez kötődő gondok csupán a korosztály töredékének szemében jelentkeztek égető ifjúsági problémaként.

4. táblázat: További problématípusok súlyának alakulása 2000-2012 között (százalékos megoszlás; $N_{2000} = 7756$, $N_{2004} = 7958$, $N_{2008} = 7723$, $N_{2012} = 7986$)

	2000	2004	2008	2012
A fiatalok általános rossz helyzete	n.a.	n.a.	6	11
Műveltségbeli különbségek	14	11	9	8
Családi háttér	8	13	8	8
Önállótlanág	n.a.	6	7	3
Kapcsolati nehézségek	1	1	4	3
Életmód, környezet	n.a.	n.a.	5	3

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

V. A problémaészlelést befolyásoló tényezők hatása

A már részletesen bemutatott idősoros áttekintés után szeretnénk volna néhány szocio-demográfiai változó segítségével megismerni az egyes társadalmi csoportok problémaészlelésének sajátosságait.⁴ Ehhez a regionális és településtípusbeli, valamint az életkori és a legmagasabb befejezett iskolai végzettségbeli hatásokat vizsgáltuk meg. A lakóhelyi sajátosságok közül a hét régió, valamint a négy különböző településtípus (Budapest, megyeszékhelyek, más városok, községek) lakóinak válaszait vetettük össze. Az életkori eltéréseket három korcsoport mentén térképeztük fel, ezek az alábbiak voltak: 15-19 évesek, 20-24 évesek, 25-29 évesek. Az iskolai végzettség szempontjából öt csoportot különböztettünk meg: maximum nyolc általános iskolát végzettek, szakmunkás végzettséget szerzettek, érettségizettek, szakképesítést szerzettek, diplomások. A szocio-demográfiai tényezők mellett egy további indikátor, a migrációs szándék hatását is vizsgáltuk. Azokat a fiatalokat tekintettünk migrációs potenciállal rendelkezőknek, akik említették, hogy akár tanulás, akár munkavállalás céljából az adatfelvétel idején már tervezték az országhagyást.

Lakóhelyi⁵ hatások (régió és településtípus)

A regionális különbségek az anyagi nehézségek és a munkanélküliség esetében bizonyultak kiemelkedően markánsnak 5. táblázat). Az anyagi boldogulást vizsgálva azt tapasztalhattuk, hogy 2000-ben leginkább a közép-dunántúli régióban élők, legkevésbé pedig a közép-magyarországi fiatalok vélték jelentős ifjúsági problémának a társadalmi különbségeket és a szegénységet. 2004-ben az Észak-Magyarországon élő fiatalok találták leginkább égetőnek az ilyen jellegű nehézségeket, legkevésbé a közép-magyarországi és a közép-dunántúli

4 A kapcsolati nehézségek, az önállótlanág és az életmód/környezet problémakörök esetén nem nyílt lehetőség az összetett vizsgálatok elvégzésére, hiszen ehhez az elemszámok és a cellaszázalékok túlságosan alacsonyak voltak.

5 A Magyar Ifjúság 2012 adatfelvétel eredményeinek regionális alapú feldolgozását a Harmadrész (Nagy-Székely, 2015) kötet tartalmazza:

- Közép-Magyarország (Székely-Nagy, 2015),
- Észak-Magyarország (Szeitl-Terplán, 2015),
- Észak-Alföld (Szabó-Nagy, 2015),
- Dél-Alföld (Fazekas, 2015),
- Közép-Dunántúl (Ruff-Domokos, 2015),
- Nyugat-Dunántúl (Csizmadia-Tóth, 2015),
- Dél-Dunántúl (Bogáromi, 2015).

fiatalok aggódtak emiatt. 2008-ban a közép-magyarországi régió fiataljai között volt a legmagasabb az anyagi nehézségeket markáns ifjúsági problémaként észlelők aránya, a legalacsonyabb viszont a Dél-Alföldön élők fiatalok körében. 2012-ben szintén a közép-magyarországiak érzékelték leginkább aggasztónak a szegénységet és az anyagi boldogulás problémáit, legkevésbé pedig a közép-dunántúli régióban élő fiatalok vélekedtek hasonlóan.

A munkanélküliséget tekintve már jelentősebb aránybeli különbségeket rögzíthettünk (5. ábra). 2000-ben az állástalanságot égető ifjúsági problémának észlelő fiatalok az észak-magyarországiak körében a leginkább felülreprezentáltak. Ezzel szemben a közép-magyarországi fiatalok a legkevésbé aggodalmaskodóak e téren, körükben a legalacsonyabb a munkanélküliséget jelentős ifjúsági problémának észlelők aránya. 2004-ben elsősorban az észak-alföldi fiatalok vélték úgy, hogy az állásnélküliség alapvető ifjúsági probléma, míg a közép-magyarországi fiatalok körében volt ugyanez az arány a legalacsonyabb. 2008-ban ezzel közel azonos regionális különbségekkel találkozhattunk, azonban 2012-re már jóval árnyaltabb képet kaptunk. A munkanélküliséget mint égető ifjúsági problémát elsősorban a dél-dunántúli és az észak-magyarországi régiókban élő fiatalok vélték jelentősnek. Ezzel ellentétben a közép-dunántúli régió fiataljai között a leginkább alulreprezentáltak az ifjúsági állástalanságot kezelendő korosztályi problémaként észlelők aránya. Bár 2000 és 2008 között nem volt szignifikáns különbség a kilátástalanságot égető ifjúsági problémaként észlelő fiatalok aránya között az egyes régiók összevetésében, 2012-re ez a helyzet megváltozott. A nyugat-dunántúli és a dél-dunántúli fiatalok körében volt a legmagasabb az ekként vélekedő fiatalok aránya, míg a legalacsonyabb az Észak-Alföldön élők körében.

Emellett az alkohol- és drogfogyasztás égető ifjúsági problémaként való rangsorolása is mutat lakóhely-specifikusságot a régiók összevetésében. 2000-ben a nyugat-dunántúli, 2004-ben a dél-dunántúli, 2008-ban szintén a nyugat-dunántúli, míg 2012-ben a közép-dunántúli és az észak-alföldi fiatalok körében bizonyult a leginkább jelentősnek ez a problémakör.

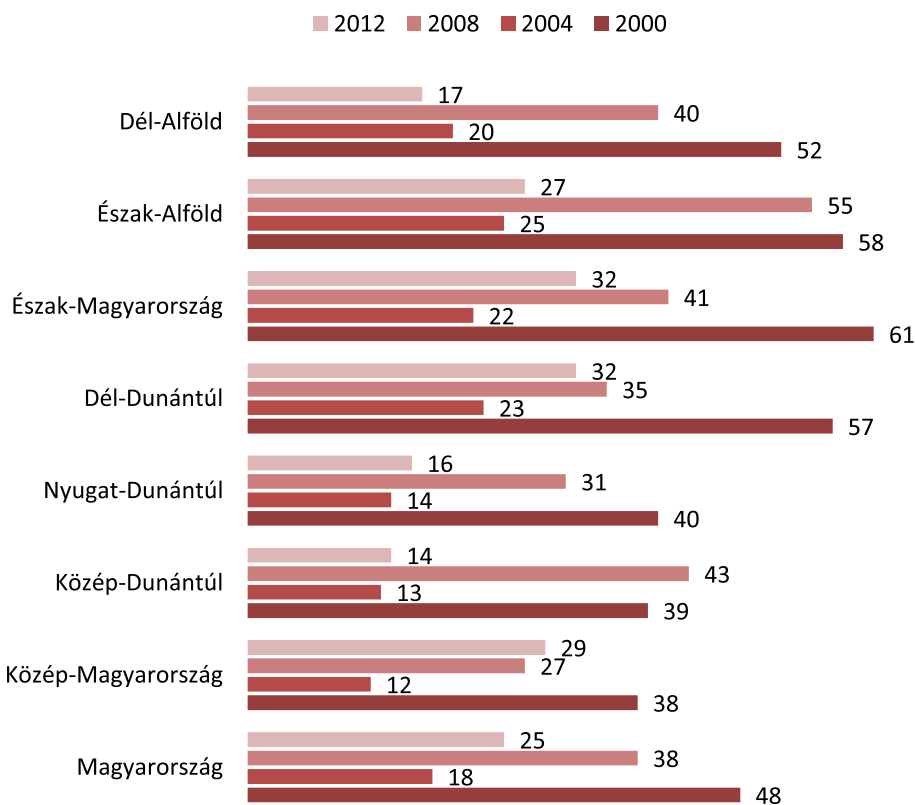
A morális problémák jelentőségének megítélése kapcsán csak három adatfelvétel idején találtunk kisebb-nagyobb erősségű szignifikáns kapcsolatot. 2000-ben és 2008-ban különösen a nyugat-dunántúli fiatalok körében volt emlegetett korosztályi probléma a morálisan elítélendő cselekvési formák elterjedése, 2004-ben ugyanez az attitűd a közép-dunántúli fiatalok körében volt a legjelentősebb.

5. táblázat: Regionális különbségek az egyes problémátípusok észlelésében 2000 és 2012 között (százalékos megoszlás; $N_{2000} = 7755$, $N_{2004} = 7957$, $N_{2008} = 7722$, $N_{2012} = 7986$; szignifikancia-szintek: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,001$)

		Magyarország	Közép-Magyarország	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyarország	Észak- Alföld	Dél-Alföld
Anyagi nehézségek	2000*	53	49	55	54	54	53	52	54
	2004*	19	17	17	20	20	22	19	19
	2008**	38	44	35	33	34	38	41	31
	2012**	37	41	31	35	38	37	33	38
Munkanélküliség	2000**	48	38	39	40	57	61	58	52
	2004**	18	12	13	14	23	22	25	20
	2008**	38	27	43	31	35	41	55	40
	2012**	25	29	14	16	32	32	27	17
Kilátástalanság	2000	12	11	13	12	10	13	13	13
	2004	31	33	31	32	28	29	30	34
	2008*	28	28	27	31	31	28	26	30
	2012**	46	44	47	54	48	37	42	54
Alkohol/drogok	2000**	14	16	17	18	13	13	12	13
	2004*	50	47	53	50	54	47	51	49
	2008**	19	17	18	25	23	19	15	20
	2012**	19	11	27	15	21	22	27	19
Morális problémák	2000*	11	13	10	14	8	10	10	11
	2004*	24	24	27	23	24	24	25	19
	2008**	21	19	18	27	24	25	18	24
	2012	21	22	22	22	19	23	21	18

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

5. ábra: A munkanélküliség legégetőbb ifjúsági problémaként való megítélése régiónként 2000 és 2012 között (százalékos megoszlás; $N_{2000} = 7755$, $N_{2004} = 7957$, $N_{2008} = 7722$, $N_{2012} = 7986$)

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

A településtípus mentén mérhető különbségek elsősorban az egzisztenciális problémák esetében bizonyulnak hosszútávon szignifikánsnak (6. táblázat). Mind az anyagi nehézségek, mind a munkanélküliség esetében a kistelepülések élő fiatalok körében volt gyakoribb (a legtöbb esetben) ezek égető ifjúsági problémaként való észlelése, szemben a nagyvárosokban élő kortársaik vélekedésével. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy míg a munkanélküliség esetén mind a négy adatfelvétel eredményeinél tapasztalhatjuk ezt az összefüggést, addig az anyagi gondok esetén már nem ilyen egyértelmű a „településlejtő” hatása (6. ábra). Mind a 2008-as, mind a 2012-es adatokból azt

olvashatjuk ki, hogy a fővárosi fiatalok nagyvárosi életmódjuk ellenére a kisebb településeken élő kortársaik véleményén osztoznak e kérdésben. 2008-ban például körükben volt a legmagasabb az anyagi gondokat égető ifjúsági problémaként észlelők aránya.

Szignifikáns összefüggéseket találtunk továbbá a lakásproblémákat, a kilátástalanságot, a családi háttérrel, a műveltségbeli különbségeket, valamint a morálisan kifogásolható magatartásformákat érintő ifjúsági problémákat vizsgálva is. Ezek inkább a nagyvárosi fiatalok körében voltak gyakrabban említett ifjúsági problémák, ellentétben a drog- és alkoholfogyasztással, mely inkább a kisebb településeken élő fiatalok körében bizonyult markánsnak.

6. táblázat: Településtípusbeli különbségek az egyes problématípusok észlelésében

2000 és 2012 között (százalékos megoszlás; $N_{2000} = 7755$, $N_{2004} = 7958$, $N_{2008} = 7723$, $N_{2012} = 7986$; szignifikancia-szintek: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,001$)

		Magyarország	Budapest	Megyeszékhelyek	Más városok	Községek
Anyagi nehézségek	2000**	53	44	49	55	56
	2004	19	17	18	20	20
	2008**	38	43	35	39	37
	2012**	37	35	32	37	39
Munkanélküliség	2000**	48	33	41	51	56
	2004**	18	11	17	18	20
	2008**	38	27	36	39	43
	2012**	25	19	18	27	29
Kilátástalanság	2000**	12	12	16	12	11
	2004*	31	32	35	31	30
	2008	28	25	29	29	28
	2012**	46	47	48	47	42
Lakásproblémák	2000**	33	43	36	33	26

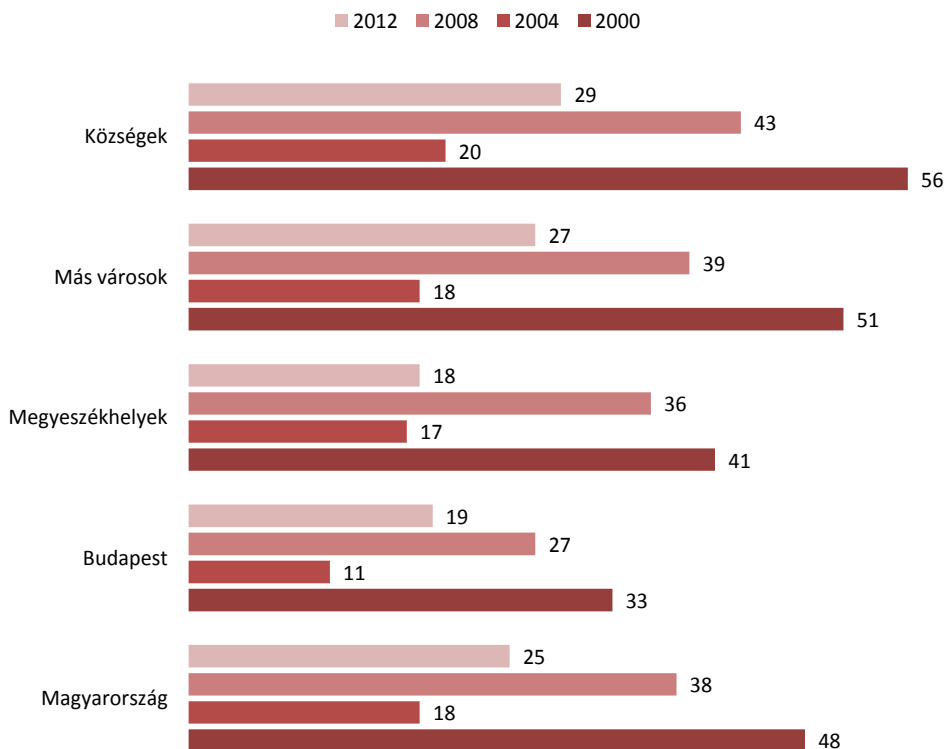
NEGYEDSZÁZAD - MAGYAR IFJÚSÁG 2012

	2004**	14	19	16	13	12
	2008**	10	15	9	10	8
	2012**	6	9	7	5	6
Családi háttér	2000**	8	11	10	7	7
	2004**	13	18	15	13	11
	2008*	8	6	9	9	8
	2012**	8	8	11	7	7
Műveltségbeli különbségek	2000**	14	18	16	13	12
	2004**	11	14	10	11	9
	2008**	9	9	11	9	7
	2012**	8	12	9	7	7
Alkohol/drogok	2000**	14	18	11	14	15
	2004**	50	46	48	50	53
	2008	19	20	20	17	20
	2012**	19	15	23	18	20
Morális problémák	2000*	11	14	12	10	10
	2004	24	22	22	24	25
	2008*	21	22	24	20	21
	2012**	21	25	23	20	20

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

6. ábra: A munkanélküliség legégetőbb ifjúsági problémaként való megítélése településtípusonként 2000 és 2012 között (százalékos megoszlás; $N_{2000} = 7755$, $N_{2004} = 7958$, $N_{2008} = 7723$, $N_{2012} = 7986$)

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

Életkori hatások

Jónéhány problématípus esetében találtunk szignifikáns kapcsolatot a válaszadók életkorával (7. táblázat). Úgy tűnik az egzisztenciális nehézségek első sorban az idősebb fiatalok (legalább 20 éves) körében jelentenek korosztályi problémát. Így van ez a kilátástalanságot (2000-ben ez még fordítva volt), az anyagi gondokat (7. ábra), a munkanélküliséget (kivéve a 2012-es adatfelvétel eredményeit, ahol e problématípusnál nem találtunk szignifikáns kapcsolatot) és a lakásproblémákat tekintve is. Ezzel szemben a műveltségbeli különbségekből, valamint a morálisan megkérdőjelezhető viselkedésmintákból (2012-ben nem volt szignifikáns kapcsolat e problématípus és az életkor

között) eredő problémákat főként a fiatalabbak érezték markánsnak, szemben idősebb társaik attitűdjével. Hasonló különbséget rögzíthettünk a drog- és az alkoholfogyasztás mértékét tekintve is (8. ábra), hiszen elsősorban a 20 év alatti fiatalok tartják kortársaik körében problémásnak ezt a jelenséget.

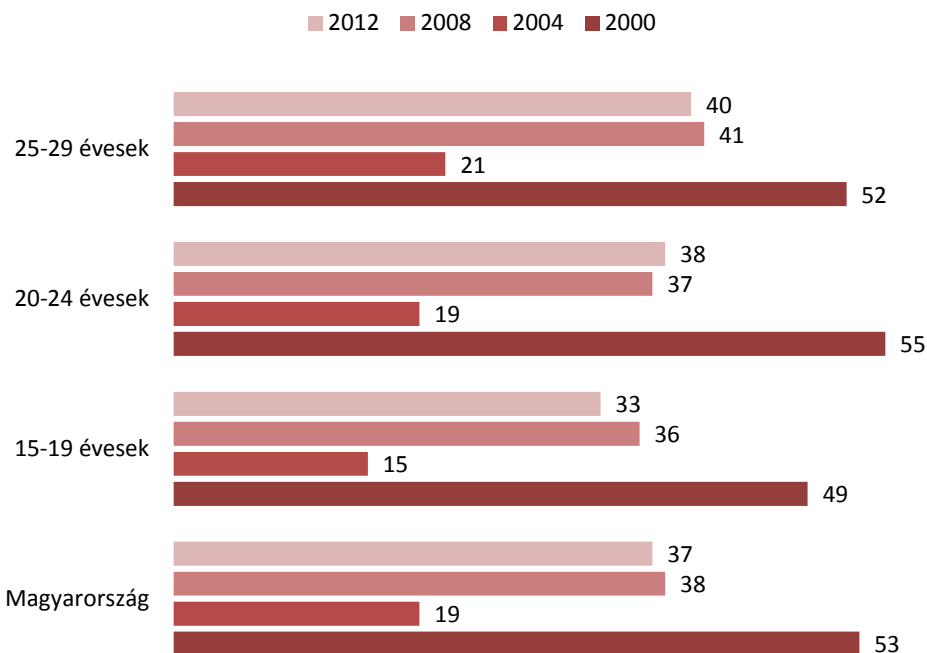
7. táblázat: Életkori különbségek az egyes problématípusok észlelésében 2000 és 2012 között (százalékos megoszlás; $N_{2000} = 7756$, $N_{2004} = 7959$, $N_{2008} = 7723$, $N_{2012} = 7986$; szignifikancia-szintek: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,001$)

		Magyarország	15-19 évesek	20-24 évesek	25-29 évesek
Anyagi nehézségek	2000**	53	49	55	52
	2004**	19	15	19	21
	2008**	38	36	37	41
	2012**	37	33	38	40
Munkanélküliség	2000**	48	43	50	50
	2004**	18	13	22	19
	2008**	38	33	39	41
	2012	25	25	25	25
Kilátástalanság	2000**	12	13	13	10
	2004**	31	24	32	36
	2008	28	27	29	29
	2012**	46	43	48	47
Lakásproblémák	2000**	33	19	33	43
	2004**	14	6	14	20
	2008**	10	7	11	11
	2012*	6	5	6	7
Műveltségbeli különbségek	2000**	14	19	14	10
	2004**	11	15	10	8
	2008**	9	11	7	7
	2012*	8	9	8	7

Alkohol/drogok	2000**	14	24	11	11
	2004**	50	64	46	43
	2008**	19	22	19	16
	2012**	19	24	18	16
Morális problémák	2000**	11	14	10	10
	2004**	24	27	24	21
	2008*	21	24	21	20
	2012	21	22	20	22

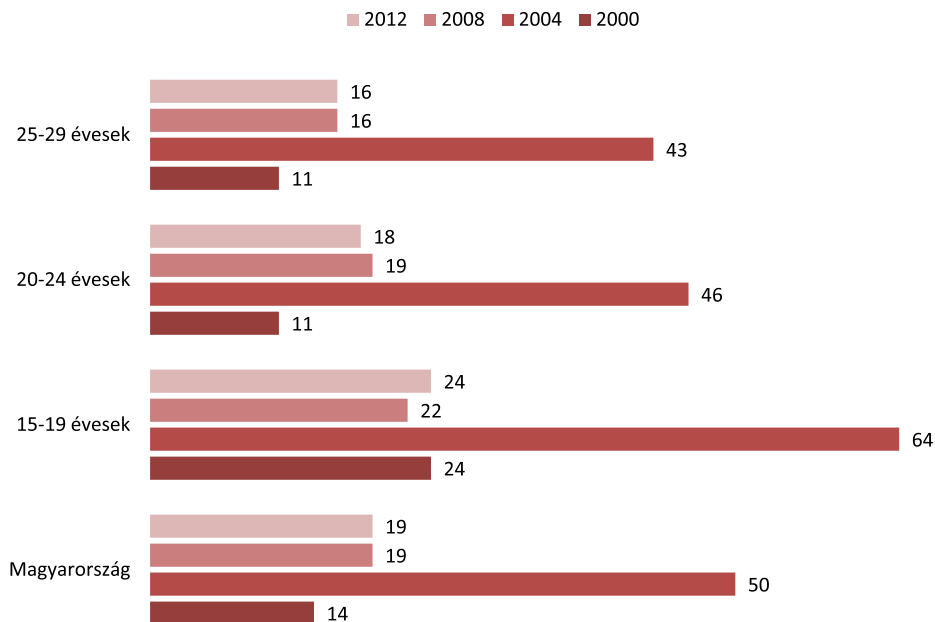
(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

7. ábra: Az anyagi gondok legégetőbb ifjúsági problémaként való megítélése korcsoportonként 2000 és 2012 között (százalékos megoszlás; $N_{2000} = 7756$, $N_{2004} = 7959$, $N_{2008} = 7723$, $N_{2012} = 7986$)

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

8. ábra: Az alkohol-, illetve drogfogyasztás legégetőbb ifjúsági problémaként való megítélése korcsoportonként 2000 és 2012 között (százalékos megoszlás; $N_{2000} = 7756$, $N_{2004} = 7959$, $N_{2008} = 7723$, $N_{2012} = 7986$)

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

Iskolázottsági hatások

A fiatalok problémaészlelésében jelentős szerepet játszik az iskolai végzettségük is (8. táblázat). A négy adatfelvétel eredményeit látva azt tapasztalhattuk, hogy a legmagasabb befejezett iskolai végzettség – a legtöbb esetben – szignifikáns hatást gyakorol a korosztály egyes problématípusokkal szembeni attitűdjére.

8. táblázat: Iskolai végzettség szerinti különbségek az egyes probléma-típusok észlelésében 2000 és 2012 között (százalékos megoszlás; $N_{2000} = 7748$, $N_{2004} = 7730$, $N_{2008} = 7693$, $N_{2012} = 7931$; szignifikancia-szintek: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,001$)

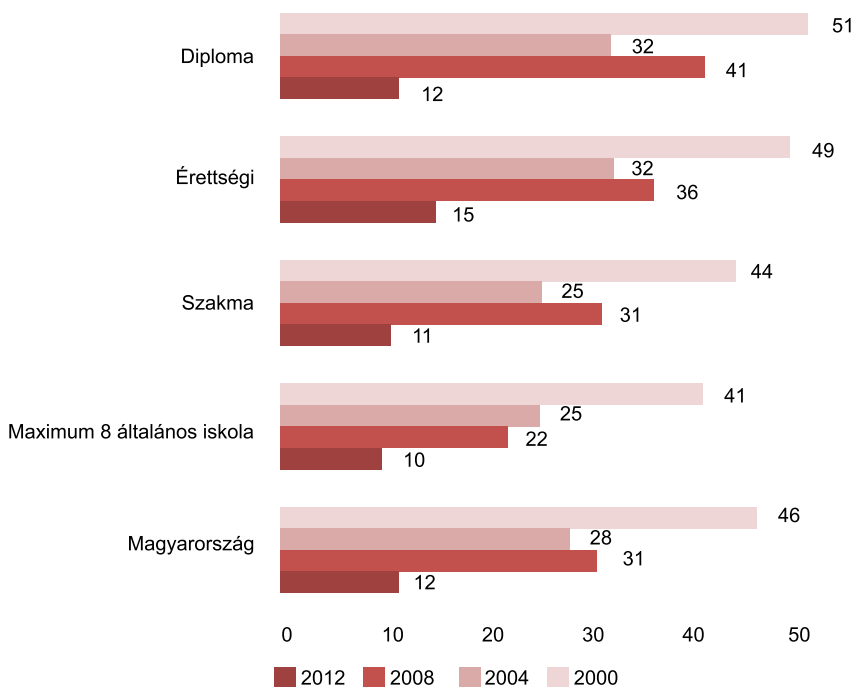
		Magyarország	Maximum 8 általános iskola	Szakma	Érettségi	Szakképesítés	Diploma
Anyagi nehézségek	2000**	53	52	57	50	n.a.	46
	2004**	19	19	22	18	n.a.	15
	2008*	38	37	41	38	41	34
	2012**	37	35	42	36	36	36
Munkanélküliség	2000**	48	48	55	45	n.a.	34
	2004**	18	15	17	18	n.a.	26
	2008*	38	37	41	37	40	38
	2012	25	25	28	24	23	24
Kilátástalanság	2000**	12	10	11	15	n.a.	12
	2004**	31	22	31	36	n.a.	41
	2008**	28	25	25	32	29	32
	2012**	46	41	44	49	51	51
Lakásproblémák	2000**	33	22	37	36	n.a.	45
	2004**	14	9	18	15	n.a.	17
	2008*	10	9	11	11	8	7
	2012	6	5	7	6	7	6
Műveltségbeli különbségek	2000**	14	15	7	17	n.a.	18
	2004**	11	13	6	11	n.a.	14
	2008**	9	9	6	8	9	12
	2012**	8	8	5	9	9	10
Családi háttér	2000**	8	9	6	8	n.a.	18
	2004**	14	13	10	14	n.a.	19
	2008**	8	10	8	7	6	10

	2012*	8	7	7	8	10	10
Alkohol/drogok	2000**	14	21	11	12	n.a.	8
	2004**	50	60	51	45	n.a.	32
	2008*	19	21	19	18	16	17
	2012**	19	25	19	16	16	14
Morális problémák	2000**	11	13	8	10	n.a.	16
	2004**	24	27	25	22	n.a.	17
	2008	21	22	21	21	21	22
	2012	21	22	19	21	21	21

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

A kilátástalanság problémáját tekintve az látható, hogy a legalább érettségi-vel rendelkező fiatalok sokkal borúsabban látták (mind a négy adatfelvétel idején) e szempontból az ifjúság helyzetét, mint alacsonyabb végzettségű kortársaik (9. ábra). Az anyagi nehézségek tekintetében azonban éppen fordított a helyzet: elsősorban az alacsony iskolai végzettségű (maximum szakmát szerzett) fiatalok észlelték ezt markánsabb korosztályi problémaként. Ugyanakkor azt is láthattuk, hogy ennél a problématípusnál már árnyaltabb volt a helyzet 2008-ban és 2012-ben is. Hiszen előbbi esetén a szakmunkások mellett a szakképzettséget szerzett fiatalok tekintenek a legnagyobb arányban égető ifjúsági problémaként az anyagi boldogulás nehézségeire. Míg 2012-ben azt tapasztalhattuk, hogy az e probléma kapcsán legkevésbé aggodalmaskodó csoportot a maximum nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezők alkotják, addig a szakmunkások azok, akik a leginkább aggód-
nak emiatt.

9. ábra: A kilátástalanság legégetőbb ifjúsági problémaként való megítélése iskolai végzettség szerint 2000 és 2012 között (százalékos megoszlás; $N_{2000} = 7748$, $N_{2004} = 7730$, $N_{2008} = 7693$, $N_{2012} = 7931$)

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

Az alkohol- és a drogfogyasztás ifjúsági problémaként való észlelése fordított arányosságot mutat az iskolai végzettséggel. Minél magasabb végzettséggel rendelkezik egy fiatal, annál kisebb az esélye annak, hogy a drogok és az alkoholfogyasztás terjedésében komoly ifjúsági problémát lát. Miközben a műveltségbeli különbségek és a családi háttér okozta nehézségeket többnyire éppen a magasabb iskolai végzettségűek vélték jelentősebb korosztályi problémának, szemben alacsonyabb végzettségű társaikkal. Azonban azt is látni kell, hogy e két problémakör esetében a legfeljebb nyolc általános iskolát végzett fiatalok attitűdje – különösen 2000-ben, 2004-ben és 2008-ban – nagyban hasonlított a felsőfokú végzettségűek látásmódjára.

A morális problémák jelentőségének megítélése kapcsán mindössze két vizsgált évben (2000, 2004) találtunk szignifikáns összefüggést az iskolai végzettséggel. Míg 2000-ben elsősorban a diplomások, addig 2004-ben főként az

alacsony iskolai végzettségű fiatalok aggódtak az ilyen jellegű ifjúsági problémák miatt.

A munkanélküliség és a lakásproblémák súlyozása nagy varianciát mutat a négy adatfelvételt tekintve. 2000-ben a munkanélküliséget főként az alacsony iskolai végzettségűek, míg a lakáshoz jutás nehézségeit elsősorban a felsőfokú végzettséggel rendelkezők vélték aggasztó ifjúsági problémának. 2004-ben azonban a helyzet éppen megfordult: a szakmunkások vélték leginkább súlyosnak a lakásproblémákat, míg a diplomások a munkanélküliséget illetően vélekedtek hasonlóan. 2008-ban a lakhatási gondokat elsősorban a szakmunkások és az érettségizettek vélték korosztályuk szempontjából égetőnek, míg az elhelyezkedési nehézségeket főként a szakmunkások és a szakképesítést szerzett fiatalok találták leginkább súlyosnak. A legutóbbi, 2012-ben készült adatfelvétel eredményei azonban a problémaészlelés és az iskolai végzettség között nem mutattak szignifikáns összefüggést.

A migrációs potenciál hatása

Az objektívnek tekinthető egzisztenciális problémák (anyagi gondok, munkanélküliség, lakásproblémák) súlyozása és a migrációs szándék⁶ közötti szignifikáns kapcsolat hosszú távú érvényesülése nem egyértelmű (9. táblázat). Két kimenet körvonalazódott a négy adatfelvétel eredményeiből. Az egyik szerint erős szignifikáns kapcsolat áll fenn a két változó között: az egzisztenciális gondok különösen az elvándorlást nem tervezők körében tűntek inkább jelentős korosztályi problémának. Ezt láthattuk az anyagi nehézségek esetén 2004-ben és 2008-ban, a munkanélküliség és a lakásproblémák esetén 2000 és 2008 között. Míg a másik esetben nem találtunk mérhető kapcsolatot a migrációs szándék és az egzisztenciális problémaészlelés között. Ezt tapasztalhattuk az anyagi gondoknál 2000-ben és 2012-ben, míg a lakásproblémák és a munkanélküliség esetében 2012-ben.

Ezzel szemben az érzelmi-lelki egzisztenciális nehézségeket megragadó kilátástalanság miatti aggodalom inkább a migrációt tervező fiatalok körében volt jellemzőbb. Ez az állítás 2008-ra és 2012-re volt igaz, mivel az első két adatfelvétel eredményei nem mutattak szignifikáns kapcsolatot a változók

6 2000-ben a 15-29 éves fiatalok 7 (N = 5290), 2004-ben 42 (N = 7362), 2008-ban 31 (N = 7585), 2012-ben 38 százaléka (N = 6878) tervezte a külföldi tanulás vagy munkavállalás miatti hosszabb-rövidebb ideig tartó migrációt.

között. Eszerint tehát: az utóbbi két adatfelvétel eredményei alapján kijelenthető, hogy a kivándorlást hosszabb-rövidebb időre tervezők kevésbé vélik súlyosnak az egyéni boldogulás objektív nehézségeit (anyagi gondok, munkanélküliség, lakásproblémák), miközben annak szubjektív problémáit (kilátástalanság, céltalanság) annál inkább, szemben a kivándorlást nem tervező kortársaik vélekedésével.

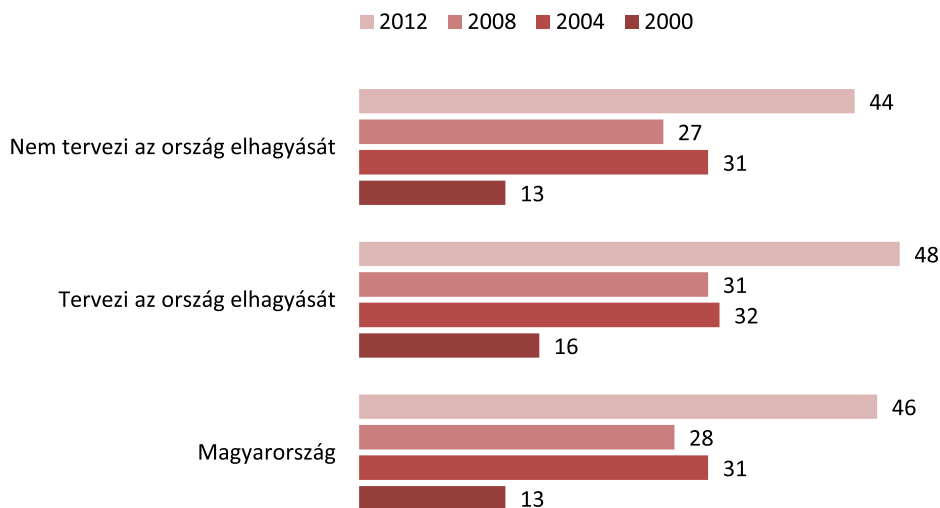
9. táblázat: A migrációs potenciál szerinti különbségek az egyes problématípusok észlelésében 2000 és 2012 között (százalékos megoszlás; $N_{2000} = 5290$, $N_{2004} = 7362$, $N_{2008} = 7585$, $N_{2012} = 6878$; szignifikancia-szintek: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,001$)

		Magyarország	Tervezi az ország elhagyását	Nem tervezi az ország elhagyását
Anyagi nehézségek	2000	51	52	51
	2004**	19	17	20
	2008**	38	32	40
	2012	37	35	37
Munkanélküliség	2000**	46	36	46
	2004*	18	16	18
	2008**	38	33	40
	2012	25	24	25
Kilátástalanság	2000	13	16	13
	2004	31	32	31
	2008**	28	31	27
	2012**	46	48	44
Lakásproblémák	2000**	33	25	33
	2004**	14	10	17
	2008**	10	7	11
	2012	6	6	6
Műveltségbeli különbségek	2000**	15	21	15
	2004**	11	13	9

	2008**	9	11	7
	2012	8	8	8
Alkohol/drogok	2000	15	18	15
	2004*	50	51	49
	2008**	19	23	17
	2012*	19	21	18
Morális problémák	2000	11	13	11
	2004	24	23	24
	2008**	21	24	21
	2012	21	21	22

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

10. ábra: A kilátástalanság legégetőbb ifjúsági problémaként való megítélése a migrációs szándék függvényében 2000 és 2012 között (százalékos megoszlás; $N_{2000} = 5290$, $N_{2004} = 7362$, $N_{2008} = 7585$, $N_{2012} = 6878$)

(Forrás: Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012)

Az alkoholfogyasztás és a drogok terjedése a migrációt tervező fiatalok körében jelentkezett égetőbb problémaként (csak 2004-2012 között, 2000-ben nincs szignifikáns kapcsolat), szemben az elvándorlást nem tervező fiatalok

táborával. Emellett a műveltségbeli különbségekből eredő problémákat is a migrációs potenciállal rendelkező fiatalok tartották inkább égető korosztályi problémának, míg az országhagyást nem tervező fiatalok kevésbé vélték égetőnek ezt a nehézséget. Ezzel az összefüggéssel 2000 és 2008 között találkozhattunk, 2012-ben már nem állt fenn szignifikáns kapcsolat a migrációs szándék és a műveltségbeli különbségekből adódó nehézségek problémaként való észlelése között.

A morálisan kifogásolható cselekvési formák elterjedése nem mutat szignifikáns összefüggést a migrációs potenciállal. A kivételt egyedül 2008-ban találtuk, mely adatfelvétel alkalmával egy kisebb erősségű kapcsolatot fedezhetők fel a két változó között: a migrálni vágyó fiatalok körében magasabb a morális problémákat súlyosnak ítézők aránya, mint a migrációt nem tervezők csoportjában.

VI. Összefoglalás

A problématerkép elemzéséből látható (4. ábra), hogy 2012-re a kilátástalanság átvette a „legégetőbb ifjúsági probléma” megtisztelőnek egyáltalán nem nevezhető címét. Sőt némi megingással, de 2000 óta folyamatosan nő ez az összetevő, mára a fiatalok csaknem fele nevezte meg problémaként. Leggyakrabban a városi, 19 évnél idősebb és a legalább érettségizett fiatalok körében merült fel e probléma. Összefüggést találtunk a szubjektív egzisztenciális problémák, konkrétan a kilátástalanság érzete és a migrációs potenciál között. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy nem elsősorban az objektív nehézségek (anyagiak, lakás, munka stb.), hanem a szubjektív státusz (céltalanság, kilátástalanság) vezérli a kivándorlási szándékot. Az utóbbi két adatfelvétel alkalmával ugyanis a kilátástalanság égető ifjúsági problémaként való kategorizálása vagy annak hiánya befolyással volt a migrációs potenciálra. 2008-ban a kilátástalanságot a legégetőbb ifjúsági problémák közé sorolók 33, míg az e problémátípust nem említők 29 százaléka tervezte elhagyni az országot (országos szinten: 31 százalék). 2012-ben a kilátástalan, céltalan ifjúsági jövőkép miatt aggódó fiatalok 41, míg az e szempontból aggodalmat nem mutatók 37 százaléka tervezte a külföldi migrációt (országos szinten: 38 százalék). Ugyanez fordítva is igaz: a külföldi migrációt tervező fiatalok körében jellemzőbb a kilátástalanság markáns korosztályi problémaként való észlelése, mint az ország elhagyását nem tervező fiatalok között. Azaz az ifjúság

körében tapasztalható kilátástalanság, céltalanság súlyosságának észlelésére hatással van a migrációs szándék megléte vagy annak hiánya (9. táblázat). Kijelenthető tehát, hogy a kilátástalanság (mint szubjektív egzisztenciális probléma) hatással volt/van a fiatalok migrációs hajlandóságára, azaz egyik motivációjává vált/válhat a kivándorlásnak, és mint tudjuk a fiatalok amúgy is a legmobilizálhatóbb, a migrációra leginkább hajlamos társadalmi csoport.

Irodalom

- Bauer, B. – Szabó, A. – Máder, M. – Nemeskéri, I. (2003): Ifjúsági rétegek az ezredfordulón. Új Ifjúsági Szemle. 1(1), 105-125.
- Bogáromi, E. (2015): Dél-Dunántúl – Regionális Ifjúsági Helyzetelemzés. In: Nagy Á., Székely L. (szerk.) Harmadrészt – Magyar Ifjúság 2012. Regionális Helyzetelemzések. Budapest, ISZT Alapítvány - ÚISZ Alapítvány – Excenter Kutatóközpont. 295-342.
- Bourdieu, P. (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz, R. (szerk.) A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest. Új Mandátum. 80-135.
- Csizmadia, Z. – Tóth, P. (2015): Nyugat-Dunántúl – Regionális Ifjúsági Helyzetelemzés. In: Nagy, Á. – Székely, L. (szerk.) (2015): Harmadrészt – Magyar Ifjúság 2012. Regionális Helyzetelemzések. Budapest, ISZT Alapítvány - ÚISZ Alapítvány – Excenter Kutatóközpont. 249-293.
- Fazekas, A. (2015): Dél-Alföld - Regionális Ifjúsági Helyzetelemzés. In: Nagy, Á. – Székely, L. (szerk.) Harmadrészt – Magyar Ifjúság 2012. Regionális Helyzetelemzések. Budapest, ISZT Alapítvány - ÚISZ Alapítvány – Excenter Kutatóközpont. 151-206.
- Nagy Á. (2014): Ifjúsági rétegek 2012. In: Nagy, Á. – Székely, L. (szerk.): Másodkézből - Magyar Ifjúság 2012. Budapest. ISZT Alapítvány – Kutatópont. 29-43.
- Ruff, T. – Domokos, T. (2015): Közép-Dunántúl – Regionális Ifjúsági Helyzetelemzés. In: Nagy, Á. – Székely, L. (szerk.) Harmadrészt – Magyar Ifjúság 2012. Regionális Helyzetelemzések. Budapest, ISZT Alapítvány - ÚISZ Alapítvány – Excenter Kutatóközpont. 207-247.
- Szabó, F. – Nagy, Z. É. (2015): Észak-Alföld - Regionális Ifjúsági Helyzetelemzés. In: Nagy, Á. – Székely, L. (szerk.) Harmadrészt – Magyar Ifjúság 2012. Regionális Helyzetelemzések. Budapest, ISZT Alapítvány - ÚISZ Alapítvány – Excenter Kutatóközpont. 117-149.
- Szeitl, B. – Terplán, Gy. (2015): Észak-Magyarország - Regionális Ifjúsági Helyzetelemzés. In: Nagy, Á. – Székely, L. (szerk.) Harmadrészt – Magyar Ifjúság 2012. Regionális Helyzetelemzések. Budapest, ISZT Alapítvány - ÚISZ Alapítvány – Excenter Kutatóközpont. 45-115.
- Székely, L. – Nagy, Á. (2015): Közép-Magyarország - Regionális Ifjúsági Helyzetelemzés. In: Nagy, Á. – Székely, L. (szerk.) Harmadrészt – Magyar Ifjúság 2012. Regionális Helyzetelemzések. Budapest, ISZT Alapítvány - ÚISZ Alapítvány – Excenter Kutatóközpont. 9-44.

Fiatalok, akik elvándorolnának – migrációs profilok alakulása a rendszerváltás óta

Hajdu Miklós – Pelok Zita

Bevezetés

Az 1989-ben bekövetkezett rendszerváltás számos jelentős horderejű változást hozott a magyar társadalomban, köztük a fiatalok életében is: az eltelt 25 évben trendváltás történt. Míg a korszak elején Magyarország bevándorló országgént volt számon tartva, ezzel szemben a 2000-es évek elejétől a népesség kivándorlásának alakulása kisebb-nagyobb hullámokkal, de emelkedő pályára állt, és kibocsájtó országgá váltunk. A migráció mértékét precízen kimutatni, illetve előre jelezni rendkívül komoly kihívást jelent, mind módszertani problémák, mind az elérhető statisztikai mutatók hiányossága miatt. Magyarországon az Európai Unióhoz való csatlakozás előtt a migrációs potenciál értékei bár növekedésnek indultak, mégis elmaradtak a többi újonnan csatlakozó országokéhoz képest. Az Európai Unióba történő belépésen túl is számos politikai és gazdasági hatás érte a lakosságot, amelyek a nemzetközi vándorlás mértékének növekedését vonták maguk után. Egyszerűsödő utazási feltételek, nemzetközi ösztöndíjak, az internet-penetráció rohamos növekedése és számos egyéb multikulturális esemény tette egyre vonzóbbá az elvándorlást rövidebb-hosszabb időtávra. Vélhetően a világgazdasági válság következtében a tényleges migráció intenzitásának újabb nagymértékű megugrását és migrációs potenciál emelkedését mérhettük a társadalomban. Ezek kapcsán azóta is egyre közelebbről és részletesebben vizsgálják a migráció jelenségét a gazdaság- és társadalomkutatók. Mára határozottan kijelenthetjük azt, hogy a külföldre költöző magyarok speciális jellemzőkkel bírnak. Általánosan megfogalmazható, hogy magasabban reprezentáltak - nem csak a magas elvándorlási hajlandóságúak, de a ténylegesen elvándorlottak körében is - a férfiak, a fiatalok, a szakmunkás végzettséggel rendelkezők, idegen nyelvet beszélők és nyugat-dunántúliak.

Kutatásunkban nem elégszünk meg ezekkel az általánosításokkal, amelyek nem adnak pontos képet a korcsoportokon belüli eltérésekről. A 2000 és 2012 között készült négy, egyenként mintegy 8000 fő megkérdezésén alapuló ifjúságkutatás több szempont szerint reprezentatív¹ mintára épülő adatbázisain, bináris logisztikus regresszió segítségével modellezzük, hogy pontosan milyen szocio-demográfiai változók határozták meg az elvándorlással kapcsolatos tervek kialakulását, a legmagasabb migrációs potenciállal rendelkező korcsoport, a fiatalok, avagy a 15-29 évesek körében.

Az elemzés értelmezéséhez és szakirodalmi keretbe helyezéséhez előbb a migrációs elméleteket mutatjuk be, kiválasztva azokat, amelyekre támaszkodik a kutatásunk. Ezt követően a vonatkozó szakirodalmi megállapítások áttekintésének segítségével bemutatjuk a migrációs statisztikák történeti és módszertani alapjait, valamint az ezeken alapuló makro- és mikro-szintű empirikus vizsgálatokat, törekedve arra, hogy kiemeljük azokat az eredményeket, amelyek a 15 és 29 év közötti korosztályra vonatkoznak. A tényleges migrációt mérő empirikus kutatások eredményeit követően a migrációs potenciál történeti alakulását mutatjuk be, kitérve – lehetőség szerint – az általunk vizsgált korcsoportot illető megállapításokra.

A saját adatelemzési eredményeink bemutatása előtt összegyűjtjük és bemutatjuk mindazokat a megállapításokat, amelyek a fiatalok külföldi tanulásával vagy munkavállalásával kapcsolatosan közlésre kerültek az ifjúságkutatások adatbázisai alapján. Ezzel részben bemutatjuk a 2000., a 2004., a 2008. és 2012. évi ifjúságkutatások főbb jellemzőit.

1 Régió, településtípus, kor és nem (Székely, 2013)

II. Nemzetközi vándorlás

Migrációs elméleti keret

Mint ahogy a legtöbb társadalmi változás esetében is, a nemzetközi migráció² okaira vagy változására sem lehet általánosan elfogadható magyarázattal szolgálni. Számos elmélet verseng azért, hogy magyarázatot adjon a nemzetközi vándorlás fogalmára, ezeket röviden alább foglaljuk össze, kiemelve azokat, amelyekre kutatásunk is támaszkodik. Elemzések szintje szerint Faist (2000) és Massey et al. (2001) makro-, mezo- és mikroszinten magyarázza meg a nemzetközi migráció okait és a mérték fennmaradásának háttér tényezőit.

Röviden összefoglalva a lényegét, a makroszintű elméletek középpontjában az áll, hogy a vándorlási folyamatokat miként befolyásolja a társadalmi és gazdasági szerkezet. A mezoszintű elméletek a társadalmi hálózatok jellemzői és jellege mentén vizsgálják, azt, hogy milyen hatással vannak azok a nemzetközi vándorlásra. Mikroszinten az egyéni haszon-maximalizálás és racionális döntések elemzése állnak. Ide illeszkedik a neoklasszikus közgazdaságtan emberi tőke elmélete is, amely azt a kérdést helyezi középpontba, hogy mely emberi tőke típusok (pl. iskolázottság, nyelvtudás) hatnak erősebben vagy gyengébben a migrációra (Czibik et al. 2014; Massey et al. 2001; Blaskó-Gödri, 2014). A rendelkezésre álló ifjúságkutatások adatbázisaiban feltett kérdések alapján a humán tőke elméleti keretbe illeszthető modelljével foglalkozunk.

Czibik et al. (2014) nemzetközi kitekintésben rámutatnak arra, hogy a migrációs elméleti megközelítések között vita van a tekintetben, hogy az emigrálók iskolai végzettségüket tekintve pozitívan vagy negatívan szelektálódnak, azaz inkább a magasabb, vagy az alacsonyabb végzettségűek vándorolnak el jobb kereset reményében külföldre. Természetesen ezt a mindenkori gazdasági és politikai rendszer is befolyásolja. Azonban a kutatók egy része arra a megállapításra jutott, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségek esetében, leginkább az

2 A nemzetközi vándor mozgalom folyamataihoz a magyar állampolgárok külföldre utazása, huzamosabb ideig külföldön tartózkodása és visszavándorlása, a külföldi állampolgárok magyarországi bevándorlása illetve továbbvándorlása, valamint a külföldi állampolgárok illegális be- és kivándorlása tartozik. Jelen tanulmányban szakirodalmi áttekintés során csak az első kettővel, a magyar állampolgárok külföldre utazásával, avagy tartós ideig külföldön tartózkodásával, valamint a migrációs potenciál történeti alakulásával foglalkozunk.

alacsony végzettségűek vándorolnak ki, mivel nekik jóval kecsgetetőbb a jobb gazdasági helyzetben lévő ország javadalmazása, és a célország is jobban jutalmazza az alacsony végzettségű bevándorlókat, mint a magasabbakat. Feltehetően, a maradó és magasabb végzettségűek körében az elérhető társadalmi státusz és javadalmazás kielégítő, ezért kevésbé hajlamosak az elvándorlásra. Ugyanakkor a kutatók másik csoportja szerint a magasabban kvalifikáltak vándorolnak ki, ennek hátterében számos, nem megfigyelhető tulajdonság állhat (pl. kreativitás, jó kiállás, egyéb pszicho-szociális tényezők).

A 2000-es évekig a magyarok külföldi munkavállalásával, külföldi tanulási tervekkel és migrációjával foglalkozó tudományos elemzések száma alacsony. A külföldre irányuló vándorlás elemzésére csupán két közvetett (a migrációs potenciál, illetve a hazaküldött jövedelmek) és két közvetlen, de igen megbízhatatlan makrostatisztikai forrás, a nemzeti statisztikai hivatalok és az Eurostat tükörszisztematikái, valamint a KSH kivándorlási adatokon alapuló hivatalos statisztikai állnak rendelkezésre (Blaskó-Ligeti-Sik, 2014).

A hazai vándorlással és vándorlási hajlandósággal kapcsolatos adatok legfőbb forrásai a Népszámlálás, SEEMIG, SEEMIG Omnibusz, NKI Életünk fordulópontjai, NKI Omnibusz TÁRKI Monitor adatbázisok³ (Blaskó 2014, Blaskó-Ligeti-Sik 2014, Gödri 2015; Czibik et al. 2014; Blaskó-Gödri 2014; Hárs-Simonovits-Sik 2012; Sik-Simonovits 2002).

A szakirodalmi meghatározás szerint (Sik, 2003:15) „migrációs potenciálnak nevezzük azt a szándékot, hogy valaki külföldön vállaljon munkát vagy kívándoroljon”. A fogalom azt képes megmutatni, hogy a népességen belül mennyien terveznek elvándorolni, és azt, hogy milyen szocio-demográfiai tényezők

3 A NÉPSZÁMLÁLÁS leginkább a társadalom mennyiségbeli változását képes megragadni. KSH munkacsoport felmérése vizsgálatában a külföldön élő háztartástagokról a jelenleg itthon maradtak is szolgáltatnak információkat, ezért valamelyest megbízható statisztikákkal rendelkeznek a migráns populáció jellemzőiről. A lekérdezések több mint 20 éve kezdődtek, minden negyedévben megismétlik egy nagyjából 70-80 ezer fős cserélődő mintán. A SEEMIG projekt Dél-Kelet Európa migrációs jellemzőiről kíván megbízható adatokat szolgáltatni. A projekt magyar partnere a KSH. A TÁRKI Monitor kutatási témák tekintetében a Háztartás Monitor kutatás a Magyar Háztartás Panel utódja. A Háztartás Monitor vizsgálat sorozat 1998-ban kezdődött el, miután a Magyar Háztartás Panel (1992-1997) véget ért. A TÁRKI Omnibusz havonta történő, kismintás, személyes lekérdezésen alapuló, több megbízó különböző kutatási témáit tartalmazó kérdőívvel megvalósuló kutatás. Az Eurostat makroszintű kivándorlással kapcsolatos statisztikai csak 2008 után, egy Európai Uniói rendelet következtében váltak rendszeressé, és évről évre egységesebbek az országok között. Korábban „gentleman's agreement” típusú volt az országok statisztikai adatközlése (Forrás: http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/Annexes/migr_imm_i_esms_an9.pdf (60 o.). Gyengíti az adatok megbízhatóságát az, hogy a KSH adatközléseiben azokat tekinti kívándorlóknak, akik legalább 3 hónapra külföldre távoznak, és ezt be is jelentik a törvényi előírások szerint, és akiknek lejár a tartózkodási engedélyük. Tehát a KSH emigrációs statisztikai az adminisztratív adatforrásokból származik.

növelik vagy csökkentik a migrációs potenciált. Azt mindenképpen fontos kiemelnünk, hogy az így kapott eredmények, a külföldön élők és dolgozók számának becslése és előrejelzése nem lehetséges, azaz csak becsülni lehet ennek alapján a társadalom általános közérzetét, elégedettségét jelenlegi élethelyzetével.

A migrációs potenciál mérésének érvényességét és megbízhatóságát tekintve többféle lehet (ld. Sik, 2003). Tanulmányunkban speciális és nyers migrációs potenciál mérését végeztünk el a fiatal 15-29 éves korcsoporton belül. Nyers migrációs potenciál mérése során az emberektől egyenesen kérdezik meg, hogy vannak-e migrációs szándékaik. Az így kapott válaszokat, további korrekció nélkül, teljes értékű információként kezelve elemezzük. A már említett migráció specifikus humán tőke egyes elemeinek a migrációs döntésekben való jelentős szerepét a legfrissebb empirikus kutatások is igazolták (Sik-Simonovits 2002, Hárs 2008; Gödri et al. 2014).

Leggyakoribb adatforrásként a Migrációs Potenciál kutatássorozat a TÁRKI Omnibusz keretén belül, a Magyar Háztartás Panelben feltett direkt kérdések, valamint az Eurobarometer Európai Unió statisztikák összevethető adatbázisai jelentek meg a kutatásokban.

Saját kutatásunkat a 2000, 2004, 2008 és 2012-ben a mindenkori 15-29 évesek nagymintás ifjúságkutatások adatbázisain végezzük el, melyeket eddig hiányosan elemezték, valamint együtt a négy adatbázis összevetésére még nem került sor. Ahogy később kitérünk rá, a 2012-es Magyar Ifjúság kutatásig gyakorlatilag teljesen hiányzik a - vándorlásban leginkább érintett, fiatalnak számító - 15-29 éves korcsoport vándorlással kapcsolatos beható vizsgálata. Értelemszerűen, az eddig hiányos külföldi továbbtanulási hajlandóság mérésének relevanciája nagyobb az ifjúság körében, hiszen ők azok, akik még húszas éveikben valószínűleg tanulmányokat folytatnak valamilyen képzési szinten.

A továbbiakban a fentebb említett vándorlás típusokra vonatkozó megállapításokat gyűjtjük össze a makro és mikro-szintű empirikus elemzésekből.

Vándorló magyarok közt a fiatalok

A nemzetközi vándormozgalom 2010-es évek második felétől történő meg-növekedése maga után vonta a tudományos kutatások mennyiségi megélén-külése is. Ezek jellemzően a munkavállalási vándorlásra vonatkozó migráci-óval kapcsolatos statisztikák elemzését jelentették. A következő szakaszban a nagyobb időintervallumot átfogó kutatások főbb eredményeit összegezzük, különös tekintettel a feldolgozott adatokra, valamint – lehetőség szerint – kontextusba helyezve és kiemelve a 15-29 éves korosztályra vonatkozó főbb megállapításokat.

Az elvándorlók számáról

A kivándorló magyar állampolgárok számának nagyságáról adathiány kíséri végig az 1990-es éveket. Az 1989-as rendszerváltást megelőző korszakban, zárt határok mellett a vándorlást „rendszeridegennek” tartották, jóformán csak illegálisan lehetett elhagyni az országot, amelyről így hivatalos statisztikai adat nem születhetett. Csak az 1989. évi XXIX törvény hozott olyan vál-tozást a magyar állampolgárok életében, hogy alanyi jogon utazhattak kül-földre, külön engedélyek nélkül. Mégis, ez csak kisebb növekedést hozott az elvándorlók számában. 2004 után, az Európai Unió csatlakozását követően, a nyugati országok munkaerő-piaci nyitása okozott újabb vándorlási hullámo-kat, azonban a magyarok körében kisebb mértékű volt az elvándorlási haj-landóság mértéke, mint a többi csatlakozó országban. 2007 körül kezd ismét növekedni az elvándorló magyarok száma, még a 2008-as válság előtt, így azzal összefüggésbe nem hozható, azonban okozhatta a kivándorlás mértéké-nek fennmaradó folyamatos növekedését. Alig negyed század leforgása alatt, Magyarország bevándorló cél ország státuszból (Toth 2004, Sik 1990) foko-zatosan átalakul vándorlókat kibocsájtó országgá (Gödri-Blaskó 2014, Gödri 2015). Gödri (2015) a SEEMIG kutatások alapján megállapítja, hogy „2013-ra legalább 350 ezer olyan magyar állampolgár élt külföldön, akik 1989-2012 között hagyta el az országot”, ugyanakkor az ENSZ adatai szerint 2013-ban 528 ezer valaha elköltözött magyar állampolgár élt külföldön.

A tükörstatisztikákból számított kivándorlás mértéke, 1992 és 1999 között, enyhe hullámlás mellett kiegyensúlyozott. Számuk az 1992. évi 64 741-ről 1999-re 75 000 fölé emelkedik. 1995-től számuk fokozatosan csökken (Tóth,

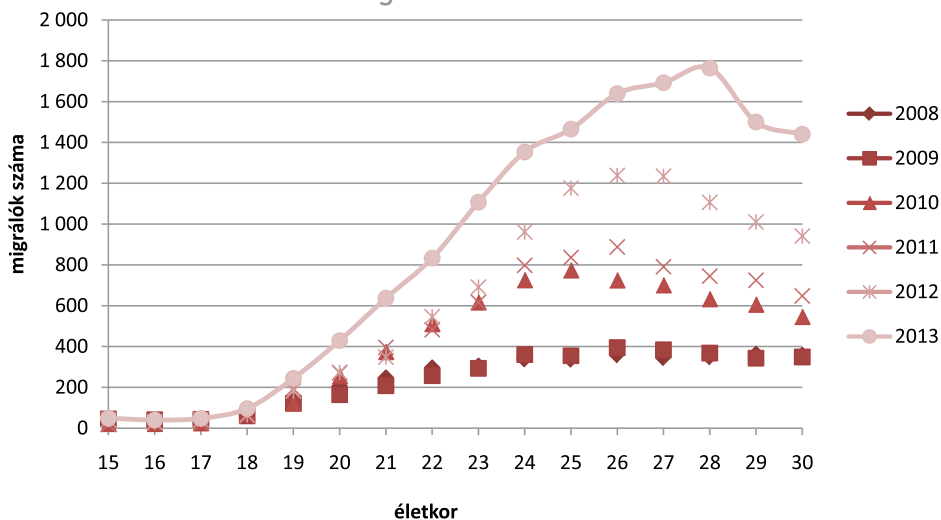
2004). Az Eurostat tükörstatisztikái alapján mérsékelt, évenként hússzezer körül alakul az elvándorlók száma. 1994 és 2007 között összesen legalább 337 ezer magyar állampolgár távozott különböző európai országokba, ebből 187 ezren 2001 óta (Gödri, 2010). A tükörstatisztikák és munkaügyi statisztika kombinációja alapján készült elemzések egyaránt arra jutottak, hogy 2001-2012 között a migráció trendje 2006 után kezdett felgyorsulni, és azóta töretlenül emelkedik (Gödri et al, 2014). A KSH munkaerő-felvétel statisztikái szerint 2009 negyedik negyedévtől kezdve a migráció növekedése felgyorsult és új pályára állt (Czibik et al. 2014).

A Népszámlálás és SEEMIG makroszintű statisztikáira alapozva Blaskó és munkatársai (2014) azt állapítják meg, hogy 2011-2013 között a 18-35 éves foglalkoztatottak körében a teljes népességhez viszonyítva 2,3 százalék az átmenetileg külföldön tartózkodók aránya, és 0,8 százalék a napi ingázók aránya, továbbá a többi adatbázissal összevetve azt az eredményt kapják, hogy a háztartások 2-3 százalékához tartozik olyan háztartástag, aki a felvétel idején külföldön tartózkodik. A GKI adatfelvételei szerint ez az arány 9 százalék.

Gödri (2015) a magyarok nemzetközi vándorlásáról megállapítja, hogy a 2011-2013 között megnövekedett elvándorlás ellenére jelentős a visszavándorlás is, annak ellenére, hogy a tükörstatisztikák szerint az európai országokban tartózkodó magyar állampolgárok száma évről évre tovább nő, 2001-hez képest három és félszeres ennek mértéke (kb. 330.000 fő, 2014. január 1-jén).

Az Eurostat legfrissebb, 2015. augusztusi emigrációs adatbázisa szerint, a 15-29 évesek körében 2008-2013 között jelentős volumenbeli változás ment végbe kor szerint (1. ábra). 2010 és 2011-től az addig viszonylag állandó emigrációs mérték után a 23-28 évesek korcsoportjában jelentősen megnövekedik az elvándorlók száma.

1. ábra: 2008-2013 között migráló fiatalok száma kor szerinti bontásban

Forrás: Eurostat 2015. augusztus (migr_emi2)

Többdimenziós vizsgálat

Az 1999-2011 közötti időszakban a KSH munkaerő-felvételei szerint a válaszadók életkora szerint a 21 és 30 év közötti foglalkoztatottak körében a leggyakoribb a külföldi munkavállalás (0,95 százalék), míg a 15-20 évesek közt is 0,59 százalék (31-40 évesek 0,76 százalék arányok mellett) (Czibik et al. 2014). Tekintettel arra, hogy a munkaképes korú népességet általában 18 éves kortól számítjuk, igen magasnak vélhető ennek a mutatónak az aránya. A korábban már említett adatbázisokon végzett logit (Czibik et al. 2014) és regressziós (Blaskó et al. 2014) elemzés segítségével, egyaránt arra jutottak a kutatók, hogy a 21-30 évesek körében magasabb az esélye a külföldi munkavállalásnak.

Mindazonáltal, Blaskó és Gödri (2014) a SEEMIG 2013-as adatok feldolgozása során azt találták, hogy az 1990-2009 között elvándorlók összetétele megváltozott 2009 után. Jellemző, hogy az „új migránsok” életkora átlagosan magasabb volt az elvándorlás idején, viszont kevésbé iskolázottak, mint a korábban elköltözőké. Növekvő migráció mellett a pozitív szelekció mérséklődött.

Az elérhető migrációs statisztikák alapján alátámasztott tény, hogy a férfiak aránya magasabb az emigrálók körében (Blaskó et al. 2014). Ugyanerre

a megállapításra jut Czibik et al. (2014) logit modellek segítségével, azaz, hogy a nők esetében kevesebb mint fele a külföldi munkavégzés esélye, mint a férfiak esetében.

Az alacsony iskolai végzettségűek (8 általános) körében kifejezetten alacsony a külföldi munkahellyel rendelkezés, a szakmunkás és szakiskolai végzettséggel rendelkezők körében pedig kifejezetten magas az összes iskolai végzettség közül a legmagasabb. Ezen eredmények alapján okkal feltételezhető, hogy a negatív szelekció érvényesül a migráció folyamatában. A szakmunkás-képzőt vagy szakiskolát végzettek körében a legnagyobb az esélye a külföldi munkavégzésnek (Czibik et al. 2014).

A regionális megoszlás kérdésében a kutatók ellentmondó eredményekre jutnak. Czibik és munkatársai (2014) szerint az 1999-2011 közötti időszakban a Nyugat-Dunántúlon a legmagasabb a külföldi munkavállalás (ami jelentheti, akár az Ausztriába történő napi ingázást), és ennek esélye több mint 6-szorosa szemben a közép-magyarországi régióval. Ezzel szemben a Népszámlálás és SEEMIG statisztikák alapján Blaskó et al. (2014) arra jutnak, hogy Magyarországon, a rövid távú külföldi tartózkodás esélyét növeli, ha a migráns budapesti lakos.

Ahogy arra már utaltunk, a kivándorlással kapcsolatos statisztikák érvényességüket és megbízhatóságukat tekintve rendkívül problematikusak. Az idézett kutatások néhol változatos eredményei is azt bizonyítják, hogy óvatosan kell kezelni őket. A háttérben meghúzódó módszertani és elméleti viták, valamint „a társadalom leleményessége” állandó kihívásokat görgetnek a kutatók elé. Kérdés, hogy valós-e az a várakozás, hogy valaha egységes és megbízható migrációs statisztikákkal rendelkezünk, akár országos.

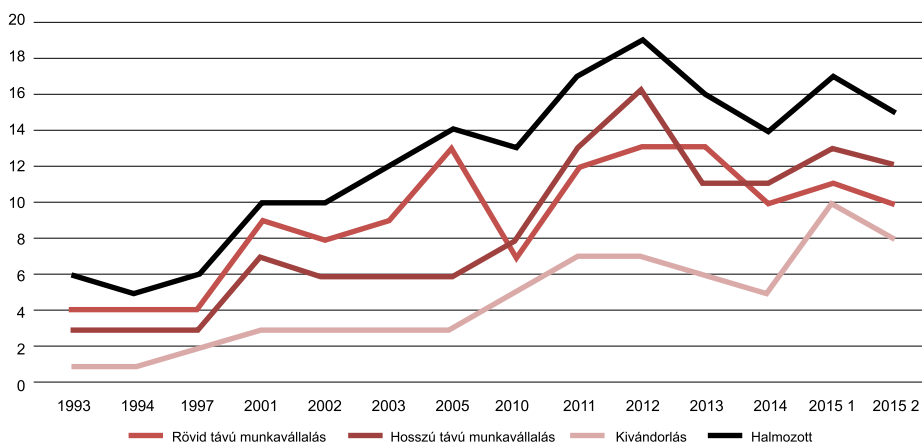
A vándorlási hajlandóság alakulása 1990-2015 között

A TÁRKI 2015. júliusi adatfelvételéből (Sik, 2015, Sik-Simonovits, 2002) az derül ki, hogy a kivándorolni szándékozók aránya 2015 áprilisában magasabb, mint eddig valaha volt. 1997-2005 között a migrációs potenciál értéke megkétszereződik (ld. Hárs et al. 2004), amit leginkább a rövidtávú munkavállalási tervek növekedése okozott. Fontos azonban megjegyezni, hogy az Európai Unió csatlakozást követően 2005 és 2010 között a migrációs tervekkel kapcsolatos arányok megváltoztak és a rövidtávú munkavállalási tervekhez képest a hosszú távú munkavállalási tervek száma gyorsan növekedik

(Gödri et al. 2014, Nyíró 2013, Sik 2015). A munkavállalási célú migrációs szándék 2011 óta tartó erőteljes növekedését Tóth és Hajdu újszerű internetes keresési kifejezéseken alapuló elemzése is alátámasztotta (Hajdu et al, 2012).

Mindemellett Nyíró (2013) nyers és tisztított migrációs potenciál adatokat összevetve a 2010-es Eurobarometer adatbázisán arra a következtetésre jut, hogy a magyarok migrációs potenciáljának értéke az EU-országok között magas, ugyanakkor a konkrétan terveket megfogalmazó kérdések mentén kirajzolódó migrációs hajlandóság már elmarad az EU-átlagtól.

2. ábra: A migrációs szándék alakulása a tervezett migráció időtávja szerint, 1993–2015 (százalék)

Forrás: TÁRKI Monitor- és Omnibusz-felvételek, 1993–2015⁴

A KSH 2003-as munkaerő felmérése megerősíti a TÁRKI migrációs potenciál eredményeit (Sik-Simonovits, 2002; Hárs et al. 2004, Hárs 2008). Az életkor hatását tekintve megállapítható, hogy a 30 év alattiak migrációs szándéka az átlagnak több mint kétszerese (Hárs, 2004). Az életkor növekedésével radikálisan csökken a külföldi munkavállalási szándék mértéke, azonban a 24 évesnél fiatalabbak körében az átlag két és félszerese, és a 25-34 évesek körében körülbelül az átlag másfélszerese (Sik-Simonovits, 2002).

A hasonló eredmények miatt, az elvándorlási hajlandósággal rendelkezőkről összefoglalóan elmondható, hogy a férfiak migrációs potenciálja kétszeres a

4 Forrás: http://www.tarki.hu/hu/news/2015/kitekint/20150811_migracio.html (2015. november 18.)

nőkhöz képest. A külföldi munkavállalást tervezők aránya a szakközépiskolai érettségi szintjéig növekedik. Más végzettséggel rendelkezők körében a migrációs potenciál átlagosnak mondható. A családi állapot változó szerint az egyedül élők elvándorlási hajlandósága átlagon felüli, a nőtlenek/hajadonok az átlag több mint kétszerese. A regionális különbségek hatása megegyezik a korábbi tapasztalatokkal, azaz a két dunántúli régióban (Nyugat-és Dél-Dunántúlon) a legmagasabb, és az Észak-Alföldön a legalacsonyabb a migrációs szándék. Az idegen nyelvet beszélők migrációs hajlandósága az átlag 2–3-szorosa. Ezenkívül – elsősorban a hosszú távú munkavállalási tervekben – meghatározó szerepe van még a korábbi migrációs tapasztalatnak is (Sik-Simonovits, 2002; Hárs et al. 2004, Hárs 2008).

Újdonságnak számít az internetes keresések által becsült elvándorlási hajlandóság mérése. Hajdu - Tóth (2012) feltételezése szerint a tényleges migrációt megelőző munkakeresési tájékozódás az interneten zajlik, amelyben a Google Trends adatai alapján a keresési forgalmak releváns információval szolgálhatnak a migrációs tervekkel kapcsolatos tendenciák számításában. 2007-2012 között végzett külföldi munkavállalással kapcsolatos vizsgálatok eredményei szerint, jelentős trendváltozás, növekedés következett be 2010 decemberében. A matematikai statisztikai alapokon nyugvó elemzés szerint a legaktívabb internetes keresések külföldi munkavállalás témában Nógrád, Tolna és Komárom-Esztergom megyékből indultak.

Nagymintás ifjúságkutatások Magyarországon

Az Ifjúság2000 első ízben elkészült magyarországi nagymintás ifjúságkutatás a 15-29 korosztályt kérdezte egy 8000 fős, statisztikailag több szempontból reprezentatív mintán. A feltett kérdések között csak a munkával kapcsolatos kérdések⁵ esetében merült fel alternatívaként a külföldi munkavégzés lehetősége, és csak azok körében, akiknek volt már legalább három hónapig tartó kereső foglalkozása. A kérdőívben még egyszer, a társadalmi közérzet blokkban tűnik fel a külföldi munkavállalást és külföldi tanulást érintő választáshelyzet arra a kérdésre, hogy „Vannak-e olyan személyes elképzelései, amelyeket a következő 5 évben szeretne megvalósítani?”⁶. A 2002-ben

5 19. kérdés,

6 64. kérdés.

elkészült tanulmánykötetben e kérdések kielemezése nem kapott különösebb hangsúlyt, amit nyilván az adott társadalmi és gazdasági helyzet sem motívált különösebben. Jellemzi az is az időszakot, hogy a külföldi munkavállalás elemzése az ingázás témakör tárgyalásához került. Az eredmények alapján elmondható, hogy a megkérdezés időpontjában dolgozó fiatalok 3 százaléka dolgozott éppen külföldön az ezredfordulón, regionális szinten arányuk Budapesten a legmagasabb 11 százalék (Bauer et al. 2002). A személyes élettervek és elképzelések között 2000-ben a 18 évesnél idősebbek körében a külföldi munkavállalás és külföldi tanulás a lista végén szerepel az egyéb önálló egzisztencia megteremtését szolgáló célok után.

A 2004. év adatfelvétel kérdőívében több ponton is megjelent már a külföldi munka vagy tanulás lehetősége, valamint először került direkt megkérdezésre az, hogy tervez-e a fiatal külföldi munkavállalást vagy külföldön tanulni (Bauer et al. 2005). Sajnálatos módon a tanulmány és az adatok részletes elemzése politikai és gazdasági okok miatt nem készülhetett el, és csak a gyorsjelentésre volt kapacitás, amelybe a vándorlási tervekkel kapcsolatos két – mára már igen fontossá vált – kérdés elemzése nem került be.

Az Ifjúság2008-as kérdőívben a külföldi élettel kapcsolatos vélekedések, tervek és tapasztalatok egyre árnyaltabb képet festenek a fiatalokról (Bauer et al. 2009). Feldolgozását tekintve, csakúgy, mint a 2004-es kutatás esetében csak Gyorsjelentés készült el és itt is hiányoznak a migrációval, avagy a jövőtervekkel kapcsolatos fejezetek. Az oktatás kapcsán, az egyetemisták és főiskolások perspektívájában megállapították, hogy a legtöbben a felsőfokú oktatást folytatók között vannak, akik tervezik, hogy külföldön fognak tanulni (12 százalék), valamint 28 százalékuk tervezi azt, hogy külföldön fog dolgozni (39 százalék egyetemisták, 41 százalék főiskolások). Mivel azonban többváltozós elemzések nem készültek, így nem tudható, hogy az iskolai végzettség hatása statisztikailag mennyiben szignifikáns.

2008-ban az ifjúságkutatás kísérőjeként, kivételes módon sor került egy kvalitatív, fókuszcsoporthoz tartozó kutatásra is (összesen 18 fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés). Ennek során a fiatalok, főként a még iskolába járók, határozottan a munkanélküliségből kivezető útként jelölték meg, hogy valamikor a jövőben, ha csak rövid időre is, de megpróbálnak munkát vállalni külföldön, a már dolgozók körében ez kevésbé volt népszerű életterv.

Ruff Tamás (2013) a Magyar Ifjúság 2012-es kötetben publikált tanulmánya elsőként dolgozza fel a migráció témakörét és annak a hátterében

húzódó okokat, speciálisan a 15-29 éves fiatalok korcsoportjában. Általánosan elmondható, ahogyan az más statisztikai adatokból és tükörstatisztikákból is következtethető, hogy a fiatalok (15-29 évesek) kicsivel több, mint fele elhagyná Magyarországot. A regressziós statisztikai becslés módszerével körvonalazódik egy tipikus fiatal migráns profil, amelyet a következőképpen jellemez: "minél fiatalabb, nőtlen vagy hajadon, nincsen gyermeke, jobb anyagi helyzetben van, és tanult vagy dolgozott már más országban, annál nagyobb mértékben lenne hajlandó elhagyni az országot, ha erre lehetősége lenne" (Ruff, 2013:167). Továbbá a szakmunkás végzettségűek közül többen lennének hajlandóak - akár öt évnél is hosszabb időre is - elvándorolni egy másik országba, a diplomások pedig inkább csak néhány évre mennének, tapasztalat- és tőkegyűjtés céljából. A magas migrációs potenciállal rendelkező fiatalok társadalmi csoportról korábban készült tanulmány ugyanarra a következtetésre jut, mely szerint azok hajlandóak inkább a migrációra, akik kedvezőbb helyzetben vannak és azok a társadalmi csoportok mutatnak legkevésbé hajlandóságot az elvándorlásra, amelyeknek a legnagyobb szükségük lenne rá (Székely-Pitó, 2010).

III. Migrációs tervek, stratégiák a magyar fiatalok körében

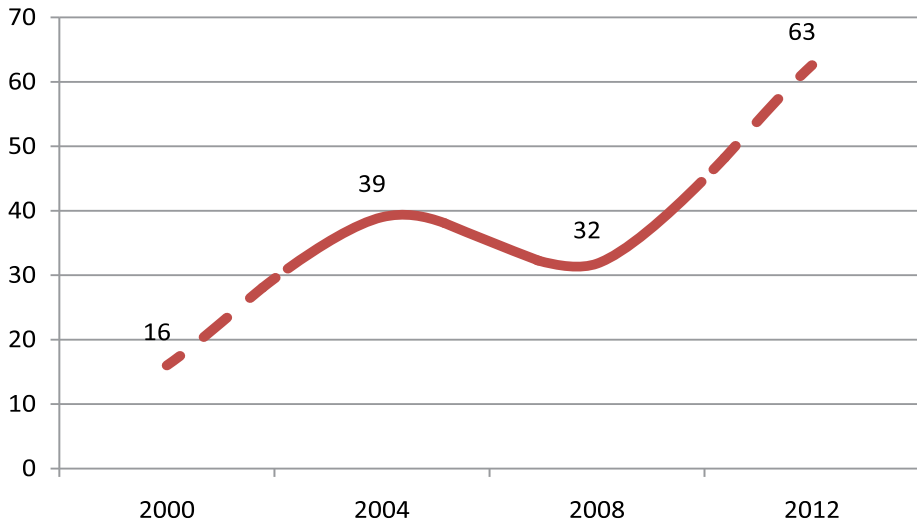
A Magyar Ifjúság kutatás adatfelvételei során számos olyan kérdés került feltevésre, amelyek alapján a magyar fiatalok migrációval kapcsolatos tervei, elképzelései vizsgálhatóvá válnak. Ráadásul bizonyos, az elvándorlást illető kérdések több hullámban szinte változatlan, de legalábbis közel hasonló formában szerepeltek a kérdőívekben, így ezek időbeli összehasonlító elemzése is lehetővé válik. Bár számos körülmény megváltozott az egyes felvételek között, a fontosabb módszertani paraméterek változatlanok maradtak (Székely, 2013). A következő néhány alfejezetben megvizsgáljuk, hogy a magyar fiatalok körében hogyan alakult a külföldön dolgozni és tanulni tervezők aránya.

Külföldi munkavállalási tervek alakulása 2000 és 2012 között⁷

A magyar fiataloknak mindössze 16 százaléka tervezte, hogy külföldön vállal munkát 2000-ben (lásd az 1. ábrát). Ez az arány 2004-ben, Magyarország uniós csatlakozásának évében 39 százalékra ugrott, 2008-ra 32 százalékra csökkent. 2012-re újabb kiugrást követően már a magyar ifjúság 63 százaléka számolt be arról, hogy tervezi, hogy valaha külföldön fog dolgozni. 2000 és 2012 között tehát mintegy négyszeresére, 2008 és 2012 között pedig duplájára emelkedett a külföldön munkát vállalni tervező magyar fiatalok aránya, az évek közötti összehasonlítás során azonban nem feledkezhetünk meg az egyes adatfelvételek közötti különbségekről, amelyeket az alfejezet címében hivatkozott lábjegyzetben foglaltunk össze.

⁷ Az adatfelvétel hullámai során a külföldi munkavállalással kapcsolatos tervekre vonatkozó kérdések némileg különböző formában kerültek megismerésre. A kérdés szövege 2000-ben a következőképp szólt: „Tervezi hogy külföldön vállal munkát?”; a kérdést csak azok körében tették fel a kérdezőbiztosok, akiknek volt már legalább három hónapig tartó kereső foglalkozása, a válaszlehetőségek között pedig megjelölhették a célszámot is. 2004-ben az összes válaszadó számára feltették a kérdést a következő szöveggel: „Tervezi-e, hogy külföldre megy dolgozni egy időre?”; a válaszlehetőségek csak a szándék fennállására vonatkoztak. 2008-ban és 2012-ben a kérdés szövege így szólt: „Tervezi-e, hogy valaha külföldön fog dolgozni?”; 2008-ban a pozitív és negatív válaszlehetőségek mellett fel volt tüntetve, hogy „már dolgozott külföldön” – e válaszokat kihagytuk jelen elemzésből, viszonylag kis számban jelölték meg (N=214); 2012-ben csak azok számára tették fel a kérdést pozitív és negatív válaszlehetőségekkel, akik nem csak Magyarországon tudják elképzelni az életüket.

3. ábra: A külföldi munkavállalást tervezők aránya ($N_{2000}=4443$; $N_{2004}=7400$; $N_{2008}=6920$; $N_{2012}=4181$; százalékos megoszlás)

Megjegyzés: a szaggatott vonal a két adatfelvétel közötti jelentősebb kérdőív-szerkesztési változásokra hívják fel a figyelmet – ezek részleteit lásd az alfejezet címében hivatkozott lábjegyzetben.

Érdeemes megvizsgálni, hogy az alapvető demográfiai jellemzők miképp befolyásolják a külföldi munkavállalási szándékok fennállását, és hogyan változnak ezek a hatások az évek folyamán. Az elemzés módszerének a bináris logisztikus regressziós eljárást választottuk, ugyanis e módszer meglehetősen rugalmas a független változók tulajdonságait illetően, illetve megmagyarázott változónk (vannak-e vagy nincsenek migrációs tervek) kétértékű (Barna et al. 2004). A logisztikus regressziós modellek eredményeül kapott esélyhányadosok tulajdonképpen azt fejezik ki, hogy külföldi munkavállalást tervezőknek az egyes változók referencia-kategóriájában mért arányának hányszorosa az adott ismerv egy másik kategóriájában mérhető részesedése. A bináris logisztikus regressziós elemzésekbe (lásd az 1. táblázatot) a következő háttérváltozókat vontuk be:

- nem,
- korcsoport,
- iskolai végzettség,
- településtípus,
- idegen nyelv ismerete,

- régió,
- családi állapot,
- szubjektívan megítélt anyagi helyzet.

 1. táblázat: A külföldi munkavállalás tervezését meghatározó tényezők
 (N₂₀₀₀=4398; N₂₀₀₄=7073; N₂₀₀₈=6721; N₂₀₁₂=3881)

Háttérváltozó	Kategória	Esélyhányados			
		2000	2004	2008	2012
Nem	Férfi	2,743**	1,892**	1,610**	1,323**
	Nő	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Életkor	15-19 éves	1,675*	2,43**	1,771*	1,053
	20-24 éves	1,316*	1,542**	1,495*	1,185
	25-29 éves	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Iskolai végzettség	Legfeljebb általános iskola	0,827	0,829	1,475**	1,239
	Szakt munkásképző, szakiskola	1,543*	1,151	1,757**	1,659*
	Gimnázium	1,427*	1,219	1,536**	1,482*
	Szakközépiskola, technikum	0,991	0,866	1,308*	1,202
	Főiskola, egyetem	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Településtípus	Budapest	1,579*	1,185	1,06	0,734
	Megyeszékhely (2008-tól megyei jogú város)	1,12	1,106	1,321**	1,109
	Egyéb város	0,932	1,072	0,962	1,098
	Község	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Idegen nyelv ismerete	Beszél idegen nyelvet	3,293**	2,263**	3,485**	2,18**
	Nem beszél idegen nyelvet	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Régió	Közép-Magyarország	0,778	0,764*	0,41**	1,083
	Közép-Dunántúl	1,366	1,112	0,775*	0,85
	Nyugat-Dunántúl	1,245	1,094	0,86	2,103**
	Dél-Dunántúl	0,994	0,887	0,793*	1,048
	Észak-Magyarország	1,44*	1,216	0,825	0,996
	Észak-Alföld	1,194	0,775*	0,588**	1,415**
	Dél-Alföld	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Családi állapot	Egyedülálló	1,08	Ref.	Ref.	Ref.
	Házas	0,54**	0,359**	0,441**	0,5**
	Élettársi kapcsolat	Ref.	N. A.	N. A.	N. A.

Szubjektív anyagi helyzet	Gondok nélkül élnek	0,728	1,789*	1,496	0,662
	Beosztással jól kijönnek	0,583*	1,814*	1,206	0,676
	Éppen hogy kijönnek a jövedelmükből	0,625	1,786*	1,331	0,807
	Hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak	0,839	1,65*	1,006	0,988
	Nélkülözések között élnek	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.

* ($p \leq 0,05$) vagy ** ($p \leq 0,001$)

Magyarázat: Ref.: referencia kategória

N.A.: nem alkalmazható – az adott kategória a kérdőív válaszlehetőségei alapján nem képezhető.

Megjegyzés: A 2008. és a 2012. évi adatfelvétel esetében a „Szakközépiskola, technikum” végzettségi szinthez soroltuk az érettségi utáni szakképzést, a „Főiskola, egyetem” szinthez pedig a felsőfokú szakképzést is.

Ezen változók közül 2000-ben az összes szignifikáns hatással volt a külföldi munkavállalás tervezésére. A nemek közötti különbségeket illetően megállapítható, hogy a nőkhez képest a férfiak jóval nagyobb eséllyel tervezték, hogy külföldre menjenek dolgozni. A korcsoportokat nézve a külföldi munkavállalási szándék esélyének csökkenő tendenciája volt látható az életkor előrehaladtával. Az iskolai végzettség esetében a szakmunkásképzőt, szakiskolát, illetve a gimnáziumot végzettek voltak kiemelhetőek, körükben szignifikánsan magasabban alakult a külföldi munkavállalás tervezésének esélye a többi csoporthoz képest. A különböző településtípusok lakosai közül a budapestiek esetében lehetett jelentősen magasabb eséllyel külföldi munkavállalást fontolgató fiatallal találkozni a többi kategóriához képest. Régiós bontásban azonban Észak-Magyarország volt kiemelhető hasonló szempontból. Meghatározó jelentőséggel bír továbbá az idegen nyelv ismerete is: az idegen nyelven beszélő fiatalok körében magasabban alakult a külföldi munkavállalás szándékának esélye, mint a csak magyarul tudók esetében. A fiatalok között a családi állapotuk alapján is jelentős eltérések mutatkoztak, a már házasságban élők szignifikánsan kisebb eséllyel terveztek külföldi munkavállalást. Végül, de nem utolsó sorban a szubjektív anyagi helyzet szempontjából is különbségek látszóttak: a beosztással jól kijövő csoportban szignifikánsan alacsonyabb a külföldi munka tervezésének esélye.

2004-ben a nem, az életkor, az idegen nyelv ismerete, a régió, a családi állapot és a szubjektív anyagi helyzet gyakorolt szignifikáns hatást a fentebb felsorolt

háttérváltozók közül a külföldi munkavállalással kapcsolatos tervek fennállására. Az esélyhányadosok arra a következtetésre vezetnek, hogy a férfiak továbbra is jóval nagyobb eséllyel tervezték a külföldi munkavállalást, mint a nők. A korcsoportok közötti különbségek is megmaradtak: a legidősebb, 25-29 éves korcsoporthoz képest a 20-24 évesek körében körülbelül másfélszeres, a 15-19 évesek körében pedig közel két és félszeres volt a Magyarországon kívüli munkát tervezők aránya. Az idegen nyelvet beszélők körében is jelentősen magasabb maradt a külföldi munkavállalást tervezők aránya a csak magyarul tudókhoz képest. A régiók között 2004-ben más különbségek bontakoztak ki a négy évvel korábbi adatfelvételhez képest: Közép-Magyarországon és Észak-Alföldön a többi területen tapasztalttól elmaradt a külföldön dolgozni készülő fiatalok aránya. Elmondható továbbá, hogy a házasság fiatalok továbbra is jelentősen alacsonyabb eséllyel tervezték a külföldi munkavállalást, mint az egyedülállók; 2004-ben az élettársi kapcsolat lehetősége nem szerepelt a kérdőívben felsorakoztatott válaszlehetőségek között. A szubjektív anyagi helyzet hatása megváltozott a két adatfelvétel között. A nélkülözések között élőkhez képest az összes jobban szituált kategóriában magasabb volt a külföldön dolgozni tervezők aránya.

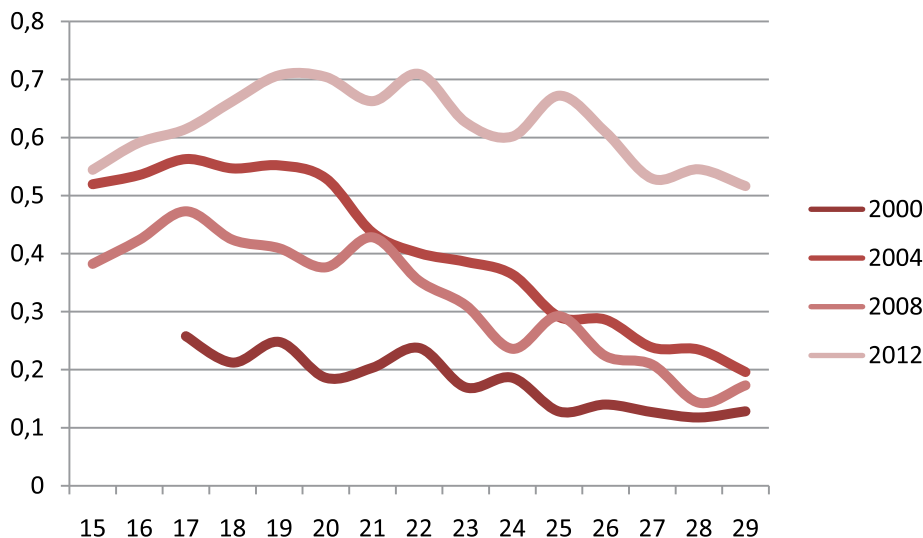
A 2008. évi felvétel adataihoz illesztett modell eredményei szerint szignifikáns hatást gyakorolt a külföldi munkavállalás tervezésére a nem, az életkor, az iskolázottság, a település típus, az idegen nyelv ismerete és a családi állapot. A férfiak és a nők között a korábbi évek során tapasztalt különbségek továbbra is fennálltak, ahogy az egyes korcsoportok közötti eltérések is. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az esélyhányadosok értékei kisebb különbségekre utalnak a korábbi években mértekhez képest. A legmagasabb iskolai végzettséget tekintve ismét különbségeket láthatunk: a főiskolát vagy egyetemet végzettekhez képest minden csoportban szignifikánsan magasabb volt a külföldi munkát tervezők aránya, főleg a szakmunkásképzőt, szakiskolát végzettek emelhetők ki e tekintetben. A településtípusok közül a megyei jogú városokban emelkedett ki ez az arány. Az idegen nyelv ismerete szignifikáns tényezője maradt a külföldi munkával kapcsolatos tervek meglétének, az idegen nyelvet beszélők jóval nagyobb eséllyel számoltak be efféle elképzelésekről. Regionális különbségek is kiütöztek, Közép-Magyarországon, Közép-Dunántúlon és Dél-Dunántúlon ugyanis jóval alacsonyabb eséllyel találkozhattunk külföldön munkát vállalni tervező fiatalokkal a többi régióhoz képest. A házasság a korábbi évekhez hasonlóan 2008-ban is a külföl-

di munkavállalással kapcsolatos tervek ellenében hatott. Érdekes módon a szubjektív anyagi helyzet hatása 2004 és 2008 között eltűnt, a vagyoni körülmények különböző önértékelési kategóriáiban tehát hasonló arányban tervezték a külföldi munkavállalást a fiatalok.

A legutóbbi, 2012-ben lebonyolított adatfelvétel során a nem, az iskolai végzettség, az idegen nyelv ismerete, a régió és a családi állapot mutatott szignifikáns hatást a külföldi munkavállalással kapcsolatos tervek fennállását illetően. A nemek közül továbbra is a férfiak körében mutatkoztak elterjedtebbnek a migrációs tervek – bár figyelemre méltó, hogy ismét csökkentek a különbségek a nemek között, amely jelenség trendszerűen vonult végig a négy vizsgálat eredményein. Az iskolai végzettség kategóriái közötti különbségeket nézve kiemelhetők a legfeljebb szakmunkásképzőt, szakiskolát, illetve a gimnáziumot végzettek, akik körében magasabb a külföldi munkavállalást tervezők aránya, mint a többi iskolázottsági kategóriában. Az idegennyelv-tudás változatlanul jelentős valószínűsítő-faktora a külföldi munkával kapcsolatos terveknek, ahogy a házasság éppen ellenkező irányú hatása is megmaradt a korábbi évekhez hasonlóan. A régiók közül Nyugat-Dunántúlt emelhetjük ki, az itt élő fiatalok közül találhattunk a legnagyobb eséllyel olyat, aki tervezi, hogy külföldön dolgozzon, de Észak-Alföldön is nagyobb arányban voltak jelen a külföldi munkavállalást tervező fiatalok a többi öt régióhoz képest, annak ellenére, hogy a korábbi adatfelvételek során erről a területről épp az ellenkezőjét állapíthattuk meg. A szubjektív anyagi helyzet szerint továbbra sem mutatkoztak jelentős különbségek a fiatalok körében a külföldi munkavállalási tervek meglétét illetően.

Tekintettel arra, hogy a korábbi alfejezetekben már bemutattuk, hogy az különböző életkorú fiatalok mekkora számban vándoroltak el Magyarországról, illetve a fentebb bemutatott regressziós modellek a korcsoportok között minden évben szignifikáns különbségeket mutattak ki, úgy gondoljuk, hogy fontos részletesebben megvizsgálni az életkor és a külföldi munkavállalással kapcsolatos tervek fennállása közötti kapcsolatot. Általános következtetés a négy adatfelvétel alapján, hogy a külföldi munkába állást tervezők aránya 19-22 éves korcsoportban volt a legmagasabb, ekkorra csúcsosodott ki, míg a náluk idősebbek körében már csökkenésbe váltott. A 2012. évi eredményeket nézve azonban ez a csökkenés jóval kevésbé meredek, mint a korábbi adatfelvételek eseteiben (lásd a 4. ábrát).

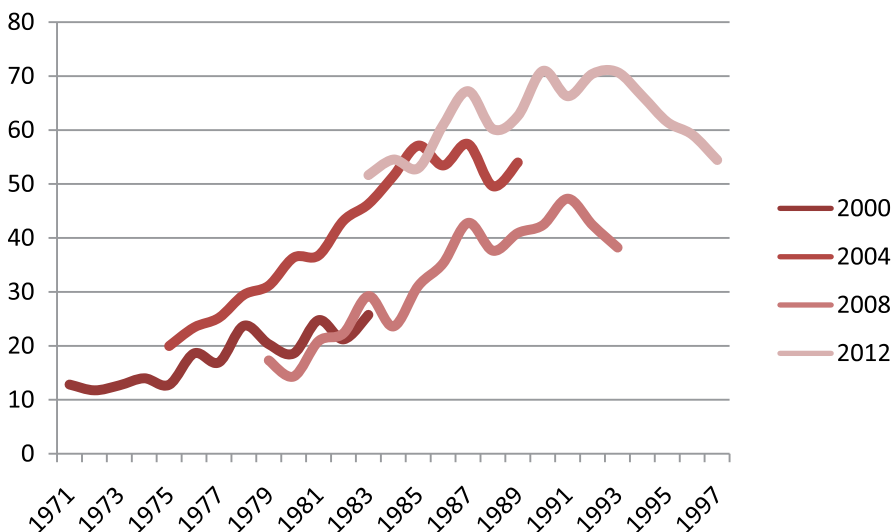
4. ábra: A külföldi munkavállalást tervezők aránya a válaszadók életkora szerint ($N_{2000}=4443$; $N_{2004}=7400$; $N_{2008}=6920$; $N_{2012}=4181$; százalékos megoszlás)

Megjegyzés: 2000-ben mindössze 1-1 15 illetve 16 éves válaszadó került a mintába, így ebben az évben csak a 17-29 évesek adatait vizsgáltuk.

Érdeemes a születési év szerint is elemezni a külföldi munkavállalást tervezők arányát (lásd az 5. ábrát): az adatfelvételek arról árulkodnak, hogy az 1985-1992 között születésűek körében tehető a legmagasabbra a külföldön való munkába állást tervezők aránya.

5. ábra: A külföldi munkavállalást tervezők aránya a válaszadók születési éve szerint ($N_{2000}=4443$; $N_{2004}=7400$; $N_{2008}=6920$; $N_{2012}=4181$; százalékos megoszlás)

Megjegyzés: 2000-ben mindössze 1-1 1984-es illetve 1985-ös születésű válaszadó került a mintába, így ebben az évben csak az 1971 és 1983 között születettek adatait vizsgáltuk.

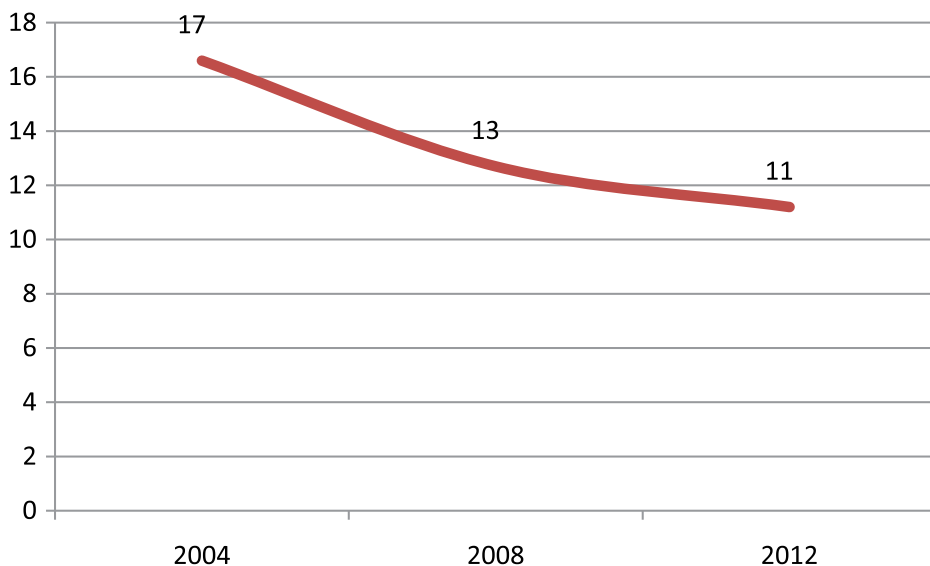
Külföldi tanulásra vonatkozó tervek alakulása 2004 és 2012 között⁸

A külföldi tanulmányokat tervezők aránya a magyar fiatalok körében 17 százalék volt 2004-ben (lásd a 6. ábrát). Ez az arány 2008-ra 13 százalékra csökkent, majd 2012-re 11 százalékra olvadt. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az egyes adatfelvételek során némileg a külföldi tanulással kapcsolatos terveket

⁸ Az adatfelvétel hullámai során a külföldi tanulásra vonatkozó tervekkel kapcsolatos kérdések szintén némileg különböző módon kerültek megszerkesztésre. A kérdés szövege 2004-ben a következőképp szólt: „Tervezi-e, hogy külföldre megy tanulni egy időre?”; 2008-ban pedig így: „Tervezi-e, hogy külföldre menjen tanulni egy időre?”. A kérdést e két adatfelvétel során az összes megkérdezett számára feltették a kérdezőbiztosok. 2012-ben már csak azok számára tették fel, akik nem csak Magyarországon tudják elképzelni az életüket a következő megszövegezéssel: „Tervezi-e, hogy a jövőben külföldön tanul?”. A válaszadók számára az „igen” és a „nem” válaszlehetőségek voltak felkínálva mindhárom évben. A 2000. évi adatfelvétel kérdőíve nem tartalmazott kérdést külföldi tanulással kapcsolatos tervekről.

firtató kérdések is megváltoztak, különösen a 2012. évi kérdőív szerkezete tér el a korábbiaktól e tekintetben – a részleteket lásd az alfejezet címében hivatkozott lábjegyzetben.

6. ábra: A külföldi tanulást tervezők aránya ($N_{2004}=7678$; $N_{2008}=7511$; $N_{2012}=4788$; százalékos megoszlás)

A külföldön való tanulásra vonatkozó tervek meglétét hasonlóképpen modelleztük, mint ahogy a munkavállalásra irányuló ambíciók esetében jártunk el: ismét bináris logisztikus regressziós modelleket készítettünk a fentebb már listázott háttérváltozók bevonásával (lásd a 2. táblázatot).

2. táblázat: A külföldi tanulás tervezését meghatározó tényezők
($N_{2004}=7334$; $N_{2008}=7266$; $N_{2012}=3881$)

Háttérváltozó	Kategória	Esélyhányados		
		2004	2008	2012
Nem	Férfi	1,892**	0,764**	0,76*
	Nő	Ref.	Ref.	Ref.
Életkor	15-19 éves	4,505**	3,145**	2,209**
	20-24 éves	1,952**	1,542**	1,339
	25-29 éves	Ref.	Ref.	Ref.
Iskolai végzettség	Legfeljebb általános iskola	0,575**	1,139	0,906
	Szakmunkásképző, szakiskola	0,37**	0,705	1,015
	Gimnázium	1,131	1,644**	1,351
	Szakközépiskola, technikum	0,542**	0,850	0,728
	Főiskola, egyetem	Ref.	Ref.	Ref.
Településtípus	Budapest	1,52*	1,835**	0,769
	Megyeszékhely (2008-tól megyei jogú város)	1,566**	2,086**	1,66**
	Egyéb város	1,367**	1,273*	1,266
	Község	Ref.	Ref.	Ref.
Idegen nyelv ismerete	Beszél idegen nyelvet	3,294**	4,436**	3,176**
	Nem beszél idegen nyelvet	Ref.	Ref.	Ref.
Régió	Közép-Magyarország	1,373*	0,844	1,45
	Közép-Dunántúl	1,154	0,773	0,918
	Nyugat-Dunántúl	0,851	0,863	0,63*
	Dél-Dunántúl	0,892	0,876	0,769
	Észak-Magyarország	1,113	1,03	0,735
	Észak-Alföld	0,865	0,89	1,365
	Dél-Alföld	Ref.	Ref.	Ref.
Családi állapot	Egyedülálló	Ref.	Ref.	Ref.
	Házass	0,334**	0,374**	0,47*
	Élettársi kapcsolat	N. A.	N. A.	N. A.

Szubjektív anyagi helyzet	Gondok nélkül élnek	2,58*	3,981*	1,44
	Beosztással jól kijönnek	2,122	2,98*	1,265
	Éppen hogy kijönnek a jövedelmükből	1,69	2,647*	0,837
	Hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak	1,557	2,195	1,09
	Nélkülözések között élnek	Ref.	Ref.	Ref.

* ($p \leq 0,05$) vagy ** ($p \leq 0,001$)

Magyarázat: Ref.: referencia kategória

N. A.: nem alkalmazható – az adott kategória a kérdőív válaszlehetőségei alapján nem képezhető.

Megjegyzés: A 2008. és a 2012. évi adatfelvétel esetében a „Szakközépiskola, technikum” végzettségi szinthez soroltuk az érettségi utáni szakképzést, a „Főiskola, egyetem” szinthez pedig a felsőfokú szakképzést is.

A modellezésbe bevont háttérváltozók mindegyike szignifikáns hatást gyakorolt a külföldi tanulással kapcsolatos tervek fennállására 2004-ben. Az esélyhányadosok arra utalnak, hogy a férfiak jóval nagyobb eséllyel tervezték a külföldi tanulást, mint a nők. A korcsoportok közötti különbségekről elmondható, hogy a legidősebb, 25-29 éves korcsoporthoz képest a 20-24 évesek körében körülbelül kétszeres, a 15-19 évesek körében pedig közel négy és félszeres volt a Magyarországon kívüli tanulmányokat tervezők aránya. Az iskolai végzettség esetében a legfeljebb általános iskolát, a szakmunkásképzőt, szakiskolát, illetve a szakközépiskolát, technikumot végzettek voltak kiemelkedőek, körükben szignifikánsan alacsonyabban alakult a külföldi tanulást tervezésének esélye a gimnáziumi, illetve a főiskolai, egyetemi végzettségű csoportokhoz képest. A településtípusokat nézve elmondható, hogy a községek lakosaihoz képest a városokban jóval nagyobb valószínűséggel fontolgatják a külföldi tanulmányokat, akár budapesti, akár megyeszékhelyi, akár egyéb városi fiatalokról legyen is szó. Az idegen nyelvet beszélők körében is jelentősen, több mint háromszor magasabb volt a külföldi tanulást tervezők aránya a csak magyarul tudó fiatalokhoz képest. A régiók között Közép-Magyarország emelkedett ki, a többi régióhoz képest, ugyanis itt volt viszonylag magas az efféle tervekkel bíró fiatalok aránya. A házas fiatalok körében nemcsak a külföldi munkavállalással, de a tanulással kapcsolatos tervek is jóval ritkábbak voltak, mint egyedülálló kortársaik körében. A szubjektív anyagi helyzetet tekintve pedig arra a megállapításra juthatunk, hogy a

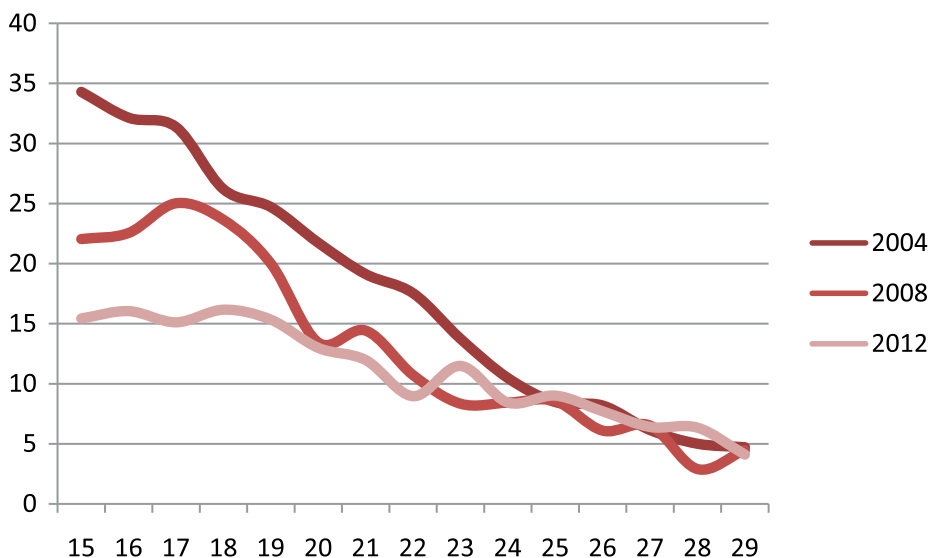
legtehetősebb – gondok nélkül élő – csoport körében emelkedett csak ki külföldi tanulást tervező fiatalok aránya.

2008-ra a régió hatása eltűnt, míg a többi háttérváltozó szignifikáns hatása bár megmaradt, több változás is történt. A leglényegesebb ezek közül, hogy a férfiak és a nők között a korábbi felvétel során tapasztalt különbségek az ellenkező irányba fordultak: a nők immáron nagyobb arányban tervezték, hogy külföldön fognak tanulni, mint a férfiak. A korcsoportok közötti eltérések alapvetően hasonlóak maradtak a 2004-ben tapasztaltakhoz, de az esélyhányadosok értékei a különbségek csökkenésére utalnak a két adatfelvétel között. Az iskolai végzettségi kategóriák közül ezúttal a gimnáziumot végzeteké emelhető ki, ebben a csoportban a többi csoporthoz képest jelentősen magasabb volt a külföldi tanulmányi tervekkel rendelkező fiatalok aránya. A településtípust illetően hasonló következtetések vonhatóak le, mint a 2004. évi adatok esetében, ahogy az idegennyelv-tudást és a családi állapotot nézve is. A regionális különbségek 2008-ra eltűntek, azonban a szubjektív anyagi helyzet szerinti eltérések kiélesedtek: a nélkülözések között élőkhez képest már azon fiatalok körében is magasabb a külföldi tanulást tervezők aránya, akik éppen hogy kijönnek jövedelmükből, míg a gondok nélkül élők körében közel négyszeres az esélye az efféle tervek meglétének a leghátrányosabb helyzetűekhez képest.

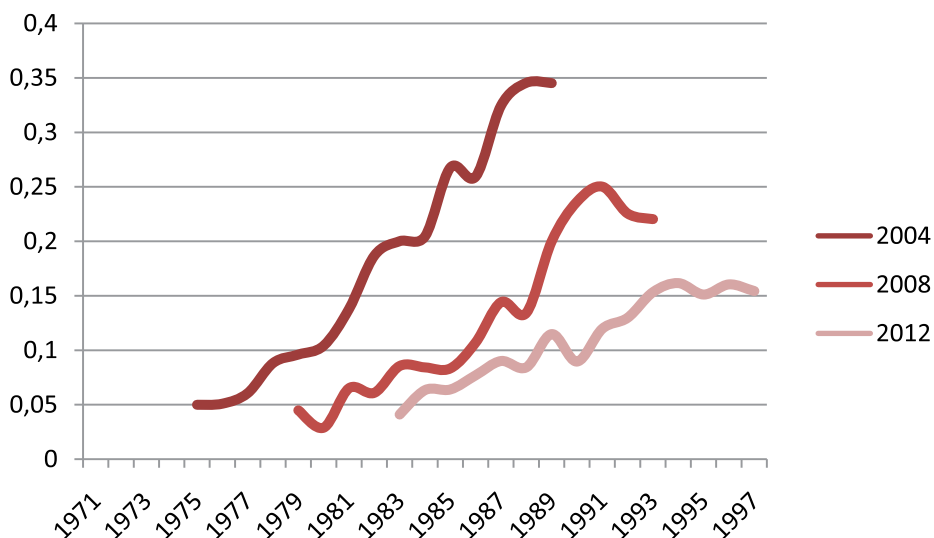
A legutóbbi, 2012. évi adatfelvétel során is magasabbnak bizonyult a külföldi tanulást tervezők aránya a nők körében. A korcsoportok közötti különbségek valamelyest tovább csökkentek, már csak a legfiatalabb, 15-19 éves korosztály tűnt ki a többi csoport közül az efféle tervekkel rendelkezők magasabb arányával. A településtípusokat tekintve megállapítható, hogy a megyeszékhelyeken élők körében szignifikánsan magasabb eséllyel találkozhattunk külföldi tanulmányokat tervező fiatalokkal, azonban a korábban a községek-nél és városoknál tapasztalt markáns törésvonal elmosódni látszott. Az idegen-nyelv ismeret azonban megőrizte a jelentős pozitív, a házasság pedig a negatív hatását az országhatárokon kívüli továbbtanulási terveket illetően. A régiók közül pedig Nyugat-Dunántúl esetében mutatkozott különbség a többi területhez képest, ahol azoktól elmaradt a külföldi tanulást tervező fiatalok aránya. A szubjektív anyagi helyzet különböző kategóriái közötti eltérések azonban 2012-re megszűntek – elmondható tehát, hogy a külföldi tanulmányokkal kapcsolatos tervek fennállása a fiatalok körében anyagi helyzetüktől független volt.

A külföldi tanulmányokkal kapcsolatos terveket illetően is felmerül a kérdés, hogy vajon a válaszadók életkora, születési éve alapján kiemelhető-e egy bizonyos csoport. Ahogy a regressziós modellek eredményei is sejtetik a választ, nem találhatunk olyan speciális kohorszot, mint a külföldi munkavállalással kapcsolatos terveket nézve (lásd a 7. és 8. ábrát). Azon kívül tehát, hogy az életkor alapján mért különbségek fokozatosan csökkentek, illetve, hogy a fiatalabbak inkább terveztek külföldön tanulni, mint az idősebbek, az életkor és a külföldön való tanulás kapcsolatában nem tapasztalható különösebb sajátosság.

7. ábra: A külföldi tanulást tervezők aránya a válaszadók életkora szerint ($N_{2004}=7594$; $N_{2008}=7511$; $N_{2012}=4788$; százalékos megoszlás)

8. ábra: A külföldi tanulást tervezők aránya a válaszadók születési éve szerint ($N_{2004}=7594$; $N_{2008}=7511$; $N_{2012}=4788$; százalékos megoszlás)

IV. Következtetések

A magyar ifjúságkutatások négy adatfelvétele alapján részletes képet kaphattunk a fiatalok külföldi munkavállalással és tanulással kapcsolatos terveit illetően. Míg a munkavállalást nézve elmondható, hogy 2000 és 2012 között némi hullámzással ugyan, de megnövekedett a külföldre menni tervező fiatalok aránya, addig a tanulást illetően 2004 és 2012 között egy csökkenő tendencia bontakozott ki. Az ellentmondásos trendek mögött elképzelhető, hogy a 2007-2008-ban Magyarországot jellemző romló gazdasági és munkaerő piaci helyzetre visszavezethető okok állnak, ugyanis míg a külföldi tanulmányok komoly anyagi ráfordítást igényelhetnek, addig a külföldi munkavállalás inkább a fizetések, bevételek növekedését vonhatja magával.

Markáns, az adatfelvételeken átívelő befolyást mutat mind a külföldi munkavállalással, mind a tanulással kapcsolatos tervezést illetően a családi állapot, az idegennyelv tudás és a nem. A házasság mindkét esetben mindvégig a tervek ellenében hatott – vélhetően tehát, alapvetően egyéni motivációk, elhatározások mozgatják e szándékokat. Az idegennyelv tudás pedig nem meglepő módon éppen ellentétes hatást váltott ki, ami azonban mégis felvet kérdéseket: vajon a fiatalok hajlandóak lennének-e azért megtanulni

külföldi nyelveket, hogy munkavállalási vagy tanulási terveik beteljesülhessenek? Esetleg az idegen nyelvek tanulása során alakul ki bennünk a nyitottság a Magyarországon kívüli lehetőségek megragadása iránt? E kérdések kapcsán érdemes felidézni a 2012. évi adatfelvétel azon eredményét, miszerint a magyar fiatalok egy százfokú skálán 40 pontra értékelték annak valószínűségét, hogy néhány éven belül megtanulnak egy új nyelvet (Ruff, 2013: 174), a külföldi munkavállalással kapcsolatban pedig 37 pontos értékelést adtak. E lehetőségeknél csak az új munkahelyen történő elhelyezkedést tekintették valószínűbbnek (49 pont). A külföldi továbbtanulás valószínűségét tartották a vizsgált nyolc lehetőség⁹ közül a legalacsonyabbnak (8 pont). Végül, de nem utolsó sorban a nemek között is jellegzetes, de elmosódó különbségek rajzolódtak ki. A férfiak körében mindvégig magasabban alakult a külföldi munkavállalással kapcsolatos tervek megléte, azonban az évek során a két nem közötti eltérések trendszerűen csökkentek. A tanulmányokat tekintve megállapítható, hogy amíg 2004-ben a férfiak, addig 2008-ban és 2012-ben már a nők körében voltak jellemzőbbek a külföldre mutató tervek.

Irodalom

- Barna, I. – Székelyi, M. (2004): *Túlélőkészlet az SPSS-hez*, Budapest: Typotex.
- Bauer, B. – Laki, L. – Szabó, A. (szerk.) (2002): *Ifjúság2000 Tanulmányok I. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.*
- Bauer, B. – Szabó, A. (szerk.) (2005): *Ifjúság2004 Gyorsjelentés, Mobilitás Ifjúságkutató Iroda, Budapest.*
- Bauer, B. – Szabó, A. (szerk.) (2009): *Ifjúság2008 Gyorsjelentés. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest.*
- Bauer, B. – Szabó, A. (szerk.) (2011): *Arctalan(?) Nemzedék Ifjúság 2000-2010, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.*
- Blaskó, Zs. (2014): *Surveying the Absentees – Surveying the Emigrants. SEEMIG working papers series No. 4., Hungarian Demographic Research Institute, Budapest.*
- Blaskó, Zs. – Sik, E. – Ligeti, A. S. (2014): *Magyarok külföldön - Mennyien? Kik? Hol?* In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2014. TÁRKI, Budapest. 351-372.*
- <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b337.pdf>
- Blaskó, Zs. – Gödri, I. (2014): *Kivándorlás Magyarországról: szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. Demográfia, 57(4), 271-307.*
- Czibik, Á. – Hajdu, M. – Németh, N. – Nyíró, Zs. – Tóth, I. J. – Türei, G. (2014): *A migráció és a magyar migránsok jellemzői 1999-2011. Tendenciák és a migránsok profilja a KSH Munkaerő-felmérés adatai alapján. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-Tudományi Intézet. Budapest.*

9 Új munkahely betöltése, új nyelv megtanulása, külföldi munkavállalás, másik településre történő költözés, másik országba történő költözés, saját vállalkozás indítása, távmunka otthonról, külföldi továbbtanulás.

- Faaist, T. (2000): The volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces. Oxford, USA, Oxford University Press.
- Gödri, I. (2010): A vándorlási veszteség Magyarországon az elmúlt évtizedben – avagy hányan is vagyunk valójában? Kor-Fa online. 2010/3. NKI.
- Gödri, I. – Soltész, B. – Bodacz-Nagy, B. (2014): Immigration or emigration country? Migration trends and their socio-economic background in Hungary: A longer-term historical perspective. Working Papers on Population, Family and Welfare, No. 19, Hungarian Demographic Research Institute, Budapest.
<http://demografia.hu/en/publicationsonline/index.php/workingpapers/article/view/318/571>
- Gödri, I. (2015): Nemzetközi Vándorlás. In: Monostori, J. – Őri, P. – Spéder, Zs. (szerk.): Demográfiai portré 2015. KSH NKI. Budapest. 187-211.
- Massey, D. S. – Arango, J. – Hugo, G. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A. – Taylor, J. E. (2001): A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés. In: Sik, E. (szerk.): A migráció szociológiája. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 9-40.
- Kiss, T. – Csata, Zs. (2003): Erdélyi migrációs potenciál vizsgálatokról: Migrációs-potenciál vizsgálatok Erdélyben. Erdélyi Társadalom 2003/2. (átdolgozott változat hálózati elérhetősége: <http://kutatasok.adatbank.transindex.ro/download/kapcsolodo78.pdf>)
- Hárs, Á. – Simonovits, B. – Sik, E. (2004): „Munkaerőpiac és migráció: fenyegetés vagy lehetőség?” In: Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. – Vukovich, Gy. (szerk.) Társadalmi riport 2004, Budapest: TÁRKI, 272–289.
- Hárs, Á. (2008): Csatlakozás és családok – a magyar munkaerőpiac és a migráció. In: Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. (szerk.) Társadalmi riport 2008. Budapest. TÁRKI, 108-130.
- Nagy, Á. (2015): Összefoglaló fejezet, In: Jelentés az ifjúságügyről 2014-2015, ISZT – Excenter – Juvenis Ifjúságkutató Műhely, Budapest.
- Nagy, Á. (2014): Ifjúsági rétegek 2012. In: Nagy, Á. – Székely, L. (szerk.) Másodkézből. Magyar Ifjúság 2012. Budapest: ISZT Alapítvány-Kutatópont.
- Nyíró, Zs. (2013): A migrációs potenciál alakulása Magyarországon. Magyar Tudomány, 2013/3 281-285.
<http://www.matud.iif.hu/2013/03/06.htm>
- Ruff, T. (2013): Ifjúsági mobilitás: hajlandóság, lehetőségek és tervek. In: Székely Levente (szerk.): Magyar Ifjúság 2012, Kutatópont, Budapest. 152-178.
- Tóth, P. P. (2004): Nemzetközi vándorlás - Magyarország (1990-2000). http://www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu/tanulmanyok/nemzetkozivandorlas_mo.pdf
- Sik, E. (1990): „Erdélyi menekültek Magyarországon”. In: Andorka, R. – Kolosi, T. – Vukovich, Gy. (szerk.) Társadalmi Riport 1990, Budapest: TÁRKI, 516-533.
- Sik, E. – Simonovits, B. (2002): „Migrációs potenciál Magyarországon, 1993–2001”. In: Kolosi, T. – Tóth I. Gy. – Vukovich, Gy. (szerk.). Társadalmi riport 2002, Budapest: TÁRKI, 207–219.
- Sik, E. (2003): A migrációs potenciál kutatásának alapfogalmai. In: Örkény, A. (szerk.): Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest.
http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/migracioalt/Menni_vagy_maradni.pdf
- Sik, E. (2015): Migrációs potenciál Magyarországon 1993–2015.
http://www.tarki.hu/hu/news/2015/kitekint/20150511_migracio.html
- Székely, L. – Pitó, K. (2010): Nélkülünk megy a vonat tovább? Új Ifjúsági Szemle, 8(2), 38-62.
- Székely, L. (2013): Módszertani jegyzet a Magyar Ifjúság 2012 kutatáshoz. In: Székely, L. (szerk.) Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet, Budapest, Kutatópont.

Narratívák hálójában: az ifjúság megismerési és értelmezési kísérletei a rendszerváltástól napjainkig¹

Nagy Ádám – Tibori Timea

I. Bevezetés

Miközben a 70-80-as évekbeli táborok ifjúsága eljutott az ezredfordulós fesztiválok ifjúságáig, aközben az ezzel foglalkozó irodalomban az ifjúságüggyel kapcsolatos szintézisalkotási kísérletekről elsősorban a rendszerváltás utánról beszélhetünk. Bár korábban voltak felvetések e téren (gondoljunk csak Laki, Stumpf, Gazsó, Kéri stb. munkáira), de teljes, a generációt magyarázó rendszerré nem álltak össze ezen megközelítések. A rendszerváltás után változott a kép. A tágan értelmezett ifjúságkutatás feladataként értelmezte a társadalmilag tagolt ifjúsági rétegeknek, magának a rétegződésnek, az ifjúság lokális metszeteinek, fejlesztésének, felzárkóztatásának, szervezésének vizsgálatát. Ez a kutatási területet leginkább a szociológiával azonosítjuk, azonban ez korántsem így van: szociálpszichológia, pedagógia, pszichológia, vezetélmélet, erőtérelemzés-közpolitika számos terület, alig megszámlálható módszerei, fogásai, eszközei, eljárásai, látásmódja ad segítséget az ifjúsági korosztály megismeréséhez és megértéséhez. Az ifjúsági korosztályok és az ifjúságügy hátterében meghúzódó szakmai, társadalmi, gazdasági alrendszerek megismerése olyan terület, ahol többféle tudomány eredményeire lehet és kell is támaszkodnunk a megismerési folyamatokban. A legfontosabb klasszikus szakágak, amely elméleti alapokat is biztosít a területnek: a pszichológia-pedagógia, a szociológia-demográfia és a szociális munka, de ilyen a kultúráközvetítés, a szervezettudomány-szolgáltatástudomány vagy a politikatudomány is (Nagy et al, 2014). E területeken a rendszerváltás óta van paradigmává szélesedett és szilárdult értelmezés-együttes, s vannak olyan

1 Jelen cikk a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

kutatások, amelyek megmaradtak nem stabilizálódott, néha kissé diffúz, vezérfonal-mentes értelmezésszösszesség szintjén (jelen pillanatban „csak” magukkal a fiatalokkal foglalkozunk a róluk szóló intézményrendszerek narratíváinak (pl. Lauritzen, 1993) elemzése túlnövi kereteinket).

Mindezen túlmenően sok narratívává érni eleve is képtelen (vagy nem átfogó vagy nem általános) kutatás is helyett kapott az elmúlt negyedszázadban. S bár nem az eredményeket produkáló intézmények, hanem maguk a produktumok (esetleg folyamatok) „hozzák” a társadalmi hasznót, igyekszünk az elmúlt 25 év legtermékenyebb kutatásai mellett, a legnagyobb hatású műhelyeknek is helyt adni a fejezet végén.

II. Narratívák az ifjúságkutatásban: az ifjúsági korszakváltás elmélete

Beck Kockázattársadalom munkájában azt tételezi, hogy a tradicionális intézmények csődöt mondtak, a társadalmi szerkezet széttöredezett az oktatás-munka és család terében (Beck, 1986). Állítása szerint a felnőttkorba való átmenet előre meghatározott és egymást követő fejlődési szakaszai elsősorban a modernítésre jellemzőek és az ún. normalizált életút velejárói, míg a választásos életút egyes elemeket kihagy, másokat újrakisztétel, vagy párhuzamosan működtet. Az iskolai vagy meghosszabbodott ifjúkor leírására az ún. választásos életrajz (az életrajz tulajdonképpen az egyén életpályája: társadalmi státusza, kapcsolatainak összessége) fogalmat használja (szemben a tradicionális, modern társadalombeli átmeneti ifjúkor ún. normalizált életrajzával). Az ezzel kapcsolatos elméleti alapot a bourdieui tőkefajtákra építve Zinnecker fektette le (Zinnecker, 1986), akinek tézise szerint, az úgynevezett átmeneti ifjúsági életszakasz jellemzője a gazdasági tőke, míg az iskolai ifjúsági életszakasznál ez áttevődik a kulturális tőkére.

Az ifjúsági korszakváltás teóriája szerint tehát a modern társadalomra az átmeneti vagy ún. korlátozott ifjúsági életszakasz jellemző (normalizált életút), amely elsősorban a felnőttégre való felkészülésre, a szakma megszerzésére hivatott (majd ezt követi a korai munkába állás, házasság, gyerek), hiszen a társadalmi reprodukció megváltozása, a tudás felértékelődése meghosszabbította és önállóvá tette az ifjúkort. A posztmodern társadalomban az átmeneti ifjúkort ezzel felváltja az iskolai ifjúsági életszakasz (vagy választásos életút). Ebben a korábbihoz képest jóval autonómabb időszakban fiatalok

maguk választják ki cselekvési mintáikat, értékeiket, kialakulnak sajátos kulturális elemeik, amelyek egyre inkább eltérnek a felnőttekétől. A munkahelyi és családi, települési, szomszédsági kontrollszerep gyengül és a média és szabadidőipari kontrollok erősödnek. Ebben az időszakban a társadalom új dologtalan osztályként - utalva Veblen kifejezésére (Veblen, 1975) az ifjúság „intézményesítetten henyélhet”, mert a társadalom ezen időszakban felmenti a fiatalokat a társadalmi feladatok alól (pl. családalapítás, munkahely stb.)

Ezzel kapcsolatban mára a fiatalok ethosza is átalakult: nem a munkahelyi sikerek jelentik számukra az origót, hanem az egyéni döntések, a jólét, jól-lét stb. Wyn-Dwyer (Wyn-Dwyer, 1999) szerint ezt pontatlanul szabadidőként írja le az irodalom. Kétségtől nem tehető az új ethosz és a szabadidő közé egyenlőséggel, azonban az is lényeges, hogy ennek az új ethosznak az elemeit összerakni a családi és az iskolai „építési hiányosságok miatt” a szabadidőben lehet, azaz a szabadidő a fiatalok identitásépítésének elsődleges terepe (ami nem jelenti azt, hogy korábban, amikor még ezen fiatalok kisgyerekek voltak, ne a család lett volna az identitásképzés központja).

Dwyer és Wyn (Dwyer-Wyn, 2006) erre építve egy ötelemű tipológiát mutat be: a szakképzésre, a munkára összpontosító modellt, a kontextuális, a megváltozott és a vegyes mintát (ez utóbbi a választásos életút mintegy alcsoportjaiként, előző kettő a normalizált életút alegységeiként). Az ausztrál mintán végzett adatok szerint a normalizált életút a fiatalok mindössze 40 százalék-ára jellemző, s több mint felük már nem a hagyományos, lineáris utat járja be.

A választásos életrajz sem csak saját döntésen és szabadságon alapul, csak a lehetőséget adja meg, miképp a fiatal kénytelen reflektálni a döntési lehetőségeire. Sőt a reménytelenül sok alternatíva bénító is lehet, nem a döntést segítő. Épp ezért Giddens (Giddens, 1992) a választásos életrajz gondolatát is kritikára érettnak tartotta, hiszen összességében növekszik a fiatalok sebezhetősége, veszélyeztetettsége. (Zinncecker, 1993; Azzopardi-Furlong-Stalder, 2003), amely súlyosan korlátozza a lehetőséget a munkára, előmenetelre, személyes elégedettségre, s csökkenti az esélyt arra, hogy a fiatal megvédje magát a kockázatoktól (ami meglehetősen jól rímel a „becki” kockázattársadalomra). A csökkent életminőségű vagy szegényebb csoportok, miképp a nemi, kulturális, etnikai és politikai diszkriminációból fakadó csoportok, egyének még jobban sebezhetőek (lányok, alacsony társadalmi csoportból származók, bevándorlók, sőt, általában a fiatalok). Somlai (Somlai, 2007)

osztja a posztmodern társadalom ifjúságának kettészakadására vonatkozó elképzeléseket: míg a posztadoleszcensek életében összetorlódik a tanulás és a munka, a mélyszegénységben élő fiatalok nem tanulnak, de munkájuk sincs. Sőt a szegények, marginalizálódottak számára nem a szabadidő önmegvalósítása, önképzése a vágyott érték, hanem a munkából származó mindennapi megélhetés biztosítása és és maslowi értelmű biztonság (Fukász, 1993).

Az elméletet Magyarországra is kiterjesztő Gábor (Gábor, 2006) szerint a posztmodern társadalomban két alternatíva lehetséges az ifjúsági korosztályok számára: az egyik a munkanélküliségi scenárió, amikor munkerőpiaci tartalékként, amolyan osztályalatti réteget képez az egyre nagyobb számú hátrányos helyzetű ifjúsági tömeg (brit példa a hetvenes években). A másik szerint, ezen munkanélküliségi státusz nem stigmatizált, hanem tanulásra, illetve a meg-növekedett szabadidőre fordítható (német minta). Gábor szerint az ifjúsági korszakváltás hazánkban a fősodor nyugati országokhoz képest (70-es, 80-as évek) 15-20 évvel később a 90-es években jelentkezett, részben az általános megkésetttség, részben a rendszerváltást megelőző lefojtottság okán. Előbbi for-gatókönyvet a nemzetközi survey-k eredményei mellett a hazai posztszocialista értékutatások (Hankiss, 1977-1986; Heller, 1970; Vitányi, 1976; Varga, 1968; Utasi, 1984; Keller, 2009 stb.) eredményei is erősítették, mivel a „kettéhasadt” értékcsoportokról már a 70-es évekből vannak markáns adataink. Úgy tűnt, hogy a hagyományos értékek felbomlása nem járt együtt alternatív közösségi identi-tások kialakulásával, hanem nagyfokú atomizációhoz vezetett. Ezen túlmenően a politikai hatalom centralizációs törekvéseivel párhuzamosan pedig az ön-szerveződés alternatív formáinak elsovadása, a társadalom „infantilizálódása” történt meg. Az egyenlőtlenségek növekedése és individualizációja – a schulzei mintához hasonlóan – az egyéni életutak diverzifikációját hozta, ami az ifjúságra fokozottan érvényes. Schulze (Schulze, 2000) – miképp Beck - az élménytársa-dalom koncepcióját összekapcsolja az individualizációval, amely legjellemzőb-ben a fiataloknál érzékelhető. Egyfelől a lehetőségeik szinte korlátlanul kibő-vülnek, másfelől növekszik a bizonytalanság érzetük. Bár tartozni szeretnének valahová, a kapcsolataik kötése nem elég erősek, a tévedésektől, a veszélyektől nem védik meg az egyént. A kapcsolatok egyben választások lesznek, folyama-tos döntésre késztetve/kényszerítve a fiataalt. Ez gyakran beszűkíti az egyén mozgásterét, csökkenti az alternatívák számát és minőségét. Schulze ezt a mi-liők tagolta élménytársadalmat a kölcsönös meg nem értés struktúrájaként is értelmezi.

A választásos életrajzzal és a teóriával kapcsolatban az elmélet kritikájaképp Giddens (Giddens, 1992) azt hangsúlyozza, hogy az ifjú lét összességében leginkább egyfajta reflexív folyamatként értelmezhető. Sőt, a szocializációs ágensekben zajló folyamatok tulajdonképpen párhuzamosak, de kapcsolódásaik miatt bizonyosan csak együttesen érthetőek. Továbbá az elmélet élesen elválasztja a gyermek és a fiatalkort, holott ez korántsem ilyen egyértelmű. Míg a meghosszabbodott ifjúkor élharcosai (Zinnecker, Gábor) pusztán az egyik végletben a fiatalság és a felnőttég közötti átmenetet vizsgálják, figyelmen kívül hagyják, hogy épp az általuk gyakran emlegetett szabadidőipar és média hatásának is köszönhetően az ifjúkor „lefele” is kitolódik (lásd: a gyerekkor halálával kapcsolatos érvelést korábban).

Emellett az iskolarendszer expanziója tulajdonképpen a modern társadalom és ennek egyik indikátora az általános iskoláztatás óta tartó – csak korábban lassabb, évtizedeinkben felgyorsult – folyamat. A XX. század elejéig az általános népoktatás, a XX. század végéig a középfokú oktatás vált elterjedtté, s ma a harmadik szakaszban a felsőoktatás kiterjedésének vagyunk tanúi (Kozma, 2004).

Cáfolni látszanak az ifjúságkutatási adatok Magyarországon azt is, hogy a gazdasági tőke-kulturális tőkévé konvertálódik, mivel a magyar fiatalok az érvényesüléshez elsősorban és egyre inkább a bourdieui kapcsolati tőkét látják szükségesnek. Érdekes ezen kívül figyelni arra a különbségre is, amely a posztmodern elméletek magyarországi recepciója és a 80-as, 90-es évek német és posztszocialista magyar társadalma között fenn áll. Míg Kolosi 2000-es (továbbá Fábíán et al, 1998; Bukodi, 2006) elemzése a fogyasztói társadalom (részleges) létrejöttének nem tulajdonít igazán rétegtképző szerepet, Utasi és társai (Utasi et al, 2006) már az életminőség olyan változását jelzi, amely új rétegtképzés-modell kialakulására utal. Ezt erősíti az a – különösen a magyar ifjúság körében tapasztalható – „kiágyazódási” jelenség, amely új fogyasztási milióket hozott létre (Csizs-Kovács-Kristóf, 2006). Horizontálisan a politikai megosztottság (technokrata, jobboldali, balliberális) vált rétegtképzővé, vertikálisan a férfi, női, fiatal és bulvár miliő. A fogyasztók és a ritkán fogyasztók közötti különbség 28-30 százalék, ami erősíti a társadalom szétagozódását és a különbségek mértékét.

Azon túl, hogy az ifjúsági korszakváltás – választás életút elmélete(i) kizárólag szociológiai szemüvegen keresztül vizsgálják az érintett korosztályt, annak egyetlen más aspektusát nem veszik figyelembe. Holott pedagógiai

térben rögtön érthetővé válik az „intézményesített henyéléselemélet” háttere, ugyanis a serdülő biológiai változások okán természetéből adódóan lusta, a jelenség mögött nem társadalmi ok keresendő (Vekerdy, 2014). Mindemellett az egyéni utak sokszínűsége a posztmodern társadalomban, már egyáltalán nem biztos, hogy elvezet a munkához vagy a családalapításhoz. Az ebben a modellben értelmet nyerő egyén inkább a társadalom béklyójában, börtönében van, ahelyett, hogy azzal szimbiózisban létez(het)ne.

E narratíva folytatásának tekinthető az ún. kiteljesedő felnőttkor-elmélet (emerging adulthood) (Arnett, 2000). Arnett így nevezi a 18-25 év közötti időszakot, mivel szerinte nincs még elnevezése a serdülőkor utáni, de a felnőttkor előtti életszakasznak. Azért tartja helyesebb elnevezésnek, mint a fiatal felnőttkort, mert ez utóbbi már azt mutatja, mintha az érintettek elérték volna a felnőttkort, holott az ebben a korban lévőek ezzel ellentétesen nyilatkoznak. Továbbá – érvel – a fiatal felnőttkor inkább a harmincas évekre jellemző. Arnett nem igazán bizonyítja, hogy a kiteljesedő felnőttkor miben más paradigma, mint a kenistoni posztadoleszcencia (aki szerint ez ugyancsak a serdülőkor és a fiatal felnőttkor közötti meghosszabbodott szerep-gyakorlás ideje). Arnett kritikusai (pl.: Bynner, 2005) is vitatják, hogy ez a terminológia alkalmas-e az ifjúkor fogalmának leírására, kiváltképp a 25 éves korhatárt, hangsúlyozva, hogy a teória csak az iskolai életszakasszal leírható társadalmi csoportokra alkalmazható, a leszakadó rétegekre, akik az átmeneti ifjúkorról írhatóak le, nem. Emellett kifejezik annak szükségességét hogy a életkori szakaszok alapján történő kategorizációtól szükséges az elmozdulás egy, az életszakaszokat szélesebben értelmező elmélet felé.

A teória leginkább a 90-es évek hazai ifjúságkutatásaira volt termékenyítő hatással.

III. Narratívák az ifjúságkutatásban: az új csendes generáció paradigmája²

Mannheim szerint a korosztály generációvá válásához három feltétel szükséges: a közös tapasztalat (élmény); a tényleges egymásra orientálódás és a közös helyzetértelmezés, attitűdök, cselekvési formák (Mannheim, 1969). Strauss és Howe (Strauss-Howe, 1991) modellje szerint nagyjából 20 évente megy végbe a társadalomban a manheimi értelemben vett generációváltás, amire egyfajta ciklikusság jellemző. A fejlettnak mondott társadalmakban - a manheimi értelemben - az alábbi generációk élnek:

- Csendes generáció (vagy veteránok): A II. világháború előtt születettek generációja, ifjúkori szocializációjukra a nagy gazdasági világváltság és politikai kettészakadás nyomta rá a bélyegét. Jellemzőjük a status quo fenntartása, a biztonságra törekvés, a korai házasság, a családcentrikusság, a társadalmi intézményekbe vetett bizalom.
- Baby boom nemzedék: A II. világháborút követően születettek generációját a „soha többé háborút” félelemmel vegyes idealizmusa és a kiemelkedően magas lélekszám jellemzi. Magyarországon - sajátos együttállás okán- a nagy létszám nem a természetes társadalomfejlődés okán történt, hanem a Ratkó-intézkedések „dicsősége és kötelessége” alapján történt. A baby boom nemzedéknek leginkább a Ratkó-gyerekek feleltethetők meg, akik talán a leginkább különböznek a nyugati világ hasonló nemzedékétől, hiszen a szocialista ideológia itt nyomta rá leginkább bélyegét a fiatalok életlehetőségére, környezetére.
- X generáció (digitális bevándorlók): A 60-as évek végétől számított nemzedék tagjai Nyugaton már az elektronikus média hatása alatt nőnek fel. Magyarországi tagjai még a szocializmusban, de annak enyhülő szakaszában cseperednek föl, ők az ún. Ratkó-unokák. Némiképp hasonlatosak a nyugati baby boom nemzedékhez, amely egybevág a Gábor Kálmán által jelzett 15-20 év megkésettség tételével.
- Y generáció (digitális bennszülöttek): A 80-as években született korcsoport az információs társadalom nemzedéke. Ez a csoport már gyerekkorban, a maga természetességével elkezdte használni az infokommunikációs technológiákat „A magyarországi Y generáció

² E narratíva előfutárának tekinthetjük az arctalan nemzedék fogalmát (Bauer-Szabó, 2011)

gyakorlatilag behozta azokat a lemaradásokat, amelyek korábban jellemzőek voltak. Az Y generáció már nagyrészt a rendszerváltás után válik gyermekből ifjúvá, a számítógéppel és az internettel, ha otthon nem is, az iskolában már mindenképpen találkozik” (Székely, 2013).

- Z generáció (facebook nemzedék): A 90-es évek közepétől született nemzedékre már nemcsak a hálózatos magatartásformák és az internet használata, mint digitális szocializációs a jellemző, de az információfogyasztás mellett az információszolgáltatás is. Ez a nemzedék már nem ismeri a vezetékes hálózat, a mobilok, és az internet nélküli világot. Magyarországot tekintve végképp eltűnik a generációk közötti, nagyságrendben értelmezhető különbség a világ nyugati felétől, kialakul egyfajta globális ifjúsági kultúra, mivel az innovációk jellemzően alig néhány hónapos késéssel jelennek meg a hazai piacon.

Strauss és Howe szerint e generációkra, illetve társadalmi jellegzetességeikre egyfajta ciklikusság jellemző, amelynek alapja a társadalmi szerkezet- és attitűdváltozás, s benne négy generációs jellemző azonosítható. A mai Z generáció karakterében emlékeztet a csendes generációra, azaz egy új csendes generációként definiálható. (Székely, 2014).

A mai fiatalokat sokkal kevésbé jellemzi az elkötelezettség, ugyanakkor sokkal jobban fogadják el szüleik eszményeit (közel felük teljesen, további harmaduk részben elfogadja szüleik értékeit), sokkal kevésbé lázadnak, mint a korábbi generációk. Kevesebben létesítenek a korábbi fiatalokhoz képest párkapcsolatot, később költöznek össze, és egyre nő a párkapcsolatot még soha meg nem éltek aránya, s a gyermekvállalás kiveszni látszik 30 év alatt. Bár a kormányzati szándékok leginkább itt interferálnak az elmélettel, az oktatásban az elbizonytalanodás, a munkanélküliségben az egyre erősebb érintheztség a jellemző³. A továbbtanulási tervekhez hasonlóan a munka világában sem mutatnak az aktivitás irányába erős szándékok, inkább a stagnálást, a változatlanságot tapasztalhatjuk⁴. A fiatalok a jövőt tekintve inkább a biztonságot, az állandóságot, a jelenlegi helyzet konzerválódását valószínűsítik. A fiatalok körében trendszerűen nő az elégedetlenség és a pesszimizmus a

3 A fiatalok problémaészlelésében is egyértelműen kiemelt helyet foglal el a munkanélküliség és az egzisztenciális bizonytalanság (Bodnár-Fazekas, 2015).

4 A magyar fiatalok valamivel több, mint fele elhagyná az országot, ha lehetősége lenne, ugyanakkor a belföldi migráció tekintetében nem mobilak a magyar fiatalok.

jövőt és a társadalmi intézményeket tekintve, de ez – talán az erős céltalanságként megjelenő attitűd miatt - nem formálódik cselekvéssé (Oross, 2013). Önmagukkal elégedettebb, de környezetükkel, lehetőségeikkel elégedetlenebb fiatalokkal állunk szemben.

Nem tartják valószínűnek az új munkahelyet, a külföldi munkavállalást, a saját vállalkozást vagy egy új nyelv megtanulását. „Az oktatási rendszerből és a munkapiacról kimaradó fiatalok magas aránya, a tanuló és egyben dolgozók csoportjának szinte elhanyagolhatóan kis mérete, valamint a kivárára, változatlanságra utaló szándékok és tervek a csendesség jeleként is felfoghatóak, egyedül a munkalehetőségekkel kapcsolatos elégedetlenség mutat ezzel ellenkező irányba” (Székely, 2014).

E korosztály szabadidejét leginkább az otthoni passzív tevékenység dominálja⁵. Leginkább képernyő előtt töltik idejüket, felük tévét néz, négyötödük rendszeres világháló és közösségi oldal használó, miközben a hagyományos kulturális tereket egyre kevésbé látogatják, sőt negyedüknek egyáltalán nincs barátja. A szabadidőben mára az internet vezeti a tevékenységsort, a televízió már csak a második legfontosabb elfoglaltság. Civil szervezethez alig van közülük, nagy többségük nem vesz részt semmilyen közeleti aktivitásban (még híreket sem oszt meg). A fiatalokra a sportolás területén is a kimaradás jellemző, kétharmaduk egyáltalán nem sportol, s a kockázati magatartásokkal (dohányzás, alkoholfogyasztás, droghasználat) kapcsolatos eredmények is jórészt stagnálást, néhol javulást regisztráltak. Cinikusan azt mondhatnánk, hogy még be sem rúgnak rendesen.

A csendesség jellemzői:

- a konformitás - nem akarják megdönteni a fennálló status quo-t, többnyire elfogadják a szüleik életeszményét;
- a bizonytalanság - idejüket leginkább a képernyők előtt töltik, mozgásszegény életmód és stagnáló deviáns magatartás jellemzik őket.
- a passzivitás - a közeleti kérdésekben apolitikusság és visszahúzódás jellemzi őket.

A narratívát kritizálók⁶ szerint korántsem igazolt, hogy egy, az amerikai generációkról vett elmélet képes leírni a magyar valóságot: kétséges, illeszthe-

5 A passzív szabadidőt az anyagi lehetőségek korlátozottsága, valamint a fiatalok pesszimista jövőképe is eredményezi. A státuszszlelésből eredő eltérő szabadidős szokásbeli mintázatokról bővebben lásd: Fazekas (Fazekas, 2014).

6 Oross Dániel kéziratok anyagainak felhasználásával.

tő-e az amerikai generáció mellé a magyar „pandant”. Bár maga az elmélet is kétségeket vet fel ebben a tekintetben, emellett adós marad annak kibontásával, hogy mire alapozza a bizonytalanságot, mik lehetnek az amerikai és a magyarországi társadalomfejlődés eltérő következményei, összevetésük korlátai.

A kritikusok szerint a csendes generációról szóló elmélet empirikus alapjai kapcsán további kérdések is felmerülnek. Róbert Péter és Valuch Tibor (2013:216) generációkról írt tanulmánya felhívja a figyelmet, *„a magyar generációkról rendelkezésre álló eredmények keresztmetszeti felvételeken alapulnak. Az ilyen adatokban elkülöníthetők a különböző életkorú emberek (korcsoportok, kohorszok), és a köztük levő különbségek is vizsgálhatók, de nem tudjuk eldönteni például, hogy egy fiatalabb és idősebb személy közti különbség mennyiben fakad eltérő életkorukból és mennyiben eltérő szocializációjukból. A kutatás számára az ideális adatbázis longitudinális jellegű, ahol ugyanazokat a személyeket kérdezik meg, előbb fiatalabb, majd idősebb korukban. Az ilyen adatok bizonyos mértékig helyettesíthetők, ha ugyanazok a kérdések ugyanolyan formában megismételve szerepelnek egymást követő empirikus adatfelvételekben, amelyek kellően hosszú időtávot fednek le, amely alatt az időbeli változások vizsgálata lehet érdekes.”* A csendes generációról szóló elmélet empirikus alapjait tekintve problematikus a meglévő adatok mennyisége: nem rendelkezünk a rendszerváltásig visszamenőleg olyan keresztmetszeti adatbázisokkal, amelyek alapján a különböző generációk vizsgálhatóak lennének. A magyar fiatalokról 2000 óta vannak nagymintás keresztmetszeti adatok, míg a teljes társadalmat nemzetközi adatokkal összevető ESS adatbázis pedig csak 2002-től kezdve tartalmaz információkat. Bár bizonyos összefüggések elemezhetők, de szerencsésebb volna egy, a magyar fiatalokat „új csendes”-ként bemutató elméletet egy egyszeri adatfelvételnél (Magyar Ifjúság 2012) szélesebb spektrumot átérő adatbázis eredményeire alapozni.

Nem beszél a narratíva a csendesség okairól sem. Az ifjúsági társadalmi mélystruktúrákban növekvő elégedetlenség nem jelenik meg politikai cselekvésekben (Szabó-Kern, 2011:73; Oross, 2013), a fiatalok politikai generációvá szerveződésnek a kapott adatok alapján nincsenek meg a nyomai. A kérdés tehát változatlanul fennáll: ennek okait kizárólag a fiatalokban kell keresni? Hiszen, ha a hagyományos demokratikus intézményekben a fiatalok kevésbé aktívan vesznek részt (és ennek bizonyítására empirikus adatok állnak

rendelkezésre), az feltétlen érdeklődésük függvénye, vagy annak eredménye is lehet, hogy a mobilizációs csatornák nem elérhetőek számukra. Kik, hol, hogyan mobilizálják a fiatalokat, és milyen eredménnyel? Lehet, hogy ez a generáció a maga eszközeivel kiabál, nem csendes, csak a felnőtt társadalomnak nincs füle, hogy meghallja, mert más eszközökhöz, más kifejezési formákhoz van szokva, ahol a fiatalok nem tudnak megjeleníteni?

Az új csendes generáció gondolatmenete elsősorban a Magyar Ifjúság 2012 talaján létrejött alkotóközösségben lelt szellemi táptalajra és hatott megtermékenyítően.

IV. Narratívák az ifjúságkutatásban: az ifjúságügy narratívája

Az ifjúságügyi paradigma a szocializációs közegek szerepének és az érettségek változására épülő, fejlődés-lélektani és szociálpszichológiai megközelítés, amely az egyén és a csoport szerepével, az egyén döntési és felelősségvállalási kompetenciái alapján próbálja megragadni az ifjúságot, mint a gyermekkor és a felnőttkor közötti életszakaszt.

Egyfelől a teória szerint a posztmodern társadalomban a szabadidő (miképp a premodernben a család, a modernben az iskola) zárkózik fel a szocializációs közegek sorába, különlegesen megnövelve annak befolyásoló hatását. Másfelől a gondolatmenet igyekszik felrajzolni a fiatalokkal való foglalkozás szolgáltatási térképét, mégpedig úgy, hogy a fiatal a maga teljességében és egyediségében látszódjon és nem egy tudományterület alanyaként. Harmadrészt meghatározást ad a fiatalokra: egyesíti a kennistoni (Kenniston, 2006) posztadoleszcencia fogalmi rendszerét⁷ a biológiai, pszichés és társadalmi érettséggel. E szerint nem definiálható egyszerűen életkorokban, hogy mi is az ifjúsági életszakasz, illetve azok részei – ezzel természetesen megnehezíti e korosztályok évek szerinti (és egységes) meghatározását –, de ezen paradigma szerint az egyén fejlődésének szakaszai a lényegesek és nem a

⁷ A premodern társadalmakban a gyermek, valamifajta szertartáson, rítuson átesve teljes jogú tagja lett a közösségnek. A modern társadalmakban e két időszakot elválasztotta az ifjúkor (ma serdülőkornak hívjuk), amely speciális felkészülési időszakot jelentett a „már nem gyerek-még nem felnőtt”-nek. A posztmodern társadalom újabb időszakot ékelt be: a posztadoleszcenst (fiatal felnőtt).

statisztikai elemzési szempontok⁸ (Nagy, 2013). Az ifjúságügy modellje szerint tehát úgy tekinthetünk az ifjúsági korosztályok meghatározására, illetve ezek szakaszaira, mint amelyek elsősorban a biológiai, pszichológia és társadalmi (szociológiai) sajátosságokra épülnek, és a felelősségvállalások határozzák: a magáért való felelősségvállalás (döntés), illetve a másokért való felelősségvállalás (a döntésekkel járó felelőségek) közötti teret igyekszik az ifjúsági korosztályi besorolás felölelni (Jancsák, 2008). Mindez más szempontból, a kortárscsoportok tagjaként való értelmezés jellegzetessé válásától, a harmadlagos szocializációs színtéren való eligazodástól, a döntésekbe való beleszólás igényének megjelenésétől, a (külső hatalom nélküli) kortárscsoportok jelentőségének ugrásszerű növekedésétől (a viszonyítási pontok áttevődésétől), azaz konkrétan a barátok saját (és nem szülői) kiválasztásától, a csoporthatások megtöbbszöröződésétől (Csepei, 2006) veszi kezdetét; és a felnőtté válásig, munkavállalásig, otthonteremtésig, gyermekvállalásig tart (Andorka, 2006). Nem tartozik tehát az ifjúsági korosztályok közé az az időszak, amikor a kisgyermekkel kapcsolatba kerülők elsődleges feladata a védelem (kisgyermekkor⁹), csak az ezen időszak utáni és a felnőttkor közötti életszakaszt tekintjük ifjúkornak (Nagy-Bodor-Domokos-Schád, 2014).

Az ifjúságügy nem a korosztályi kategóriákban, hanem az egyén életútja alapján fogalmazza meg az ifjúság fogalmát: attól kezdve, hogy az egyén közvetlen gondviselői és intézményes pedagógusi felügyelet nélkül vesz részt a „társadalmi életben”, veszi igénybe a szolgáltatásokat, kezdeményez szabadidős, közösségi aktivitásokat¹⁰, egészen addig, míg éretté nem válik, mint más egyének és csoportok felelős gondviselője (Nagy et al 2008).

Az elmélet szerint nem definiálható egyszerűen életkorokban, hogy mi az ifjúsági életszakasz, illetve annak részei. Így persze megnehezítjük az években való (és egységes) meghatározását, de a paradigma az egyén fejlődésének

8 Mégis, ha életkorokat akarunk mondani a 8-12 közötti évektől, a 25-30 évesekig terjedő szakaszt nevezhetjük ifjúsági életszakasznak.

9 Az Association for the Education of Young Children szerint a kisgyermekkor (korai gyermekkor, early childhood) a születéstől a 8. életévig tart (Naeyc, 2014).

10 A korosztály esetében a kutatások éppen a közéleti aktivitás új formáinak megjelenéséről számolnak be. „Az ifjúság korábban szervezeti tagságon keresztül, de mostanában egyre növekvő mértékben azokon kívül éli meg részvételi céljait. A fiatal egyre kevésbé adja nevét a szervezethez, hajlandó hirdetni egy közösség szimbolikáját, egyre inkább szolgáltatásokat vesz igénybe, rendezvényeken vesz részt, az együttműködés magasabb szintjén programokat szervez, együttműködés részese. Kötődése, identitása gyengébb, ugyanakkor sokrétűbb, komplexebb. Ezen nem tagságra alapuló lehetőségeket >>posztmodern ifjúsági részvételi formák<< néven foglalhatjuk össze” (Fazekas-Nagy, 2015).

szakaszait és nem a társadalmi besorolást veszi alapul. Ennek megfelelően az ifjúsági korosztályon belül tehát ma az érettség fogalmainak értelmezéseinek keresztül nagyjából három viszonylag homogén korcsoportot különíthetünk el.¹¹

A motoros funkciók teljességétől, autonóm létfenntartástól, a leválás kezdetétől, a felelősség megjelenésétől *a biológiai érettségig: a felelős gyermekkor* (elkülönítve a kisgyermekkortől) (Andorka, 2006). A kb. 8-10 éves kortól¹² 12-14 éves korig tartó időszakot, a „felelős” gyermekkor a feladattal való azonosulás és a játék, mint munkafeladat és valós teljesítmény jellemzi (Erikson, 2002). A felelős gyermekkorban a gyermek egyre inkább képes saját tapasztalásait összevetni korábbi információkkal, médiatöredékekkel, közvetett vagy hatalmi instrukciókkal, így már nem fogadja el maradéktalanul a szülői, tanári autoritást.

A biológiai érettségtől a pszichés érettségig: a serdülőkor időszaka következik (kb. 12-14 éves kortól – kb. 18 éves korig). A gyermekkor, a 12-14 év utáni váltás során a gyermek erkölcsi realizmusa, kívülről irányított, szabályozott tudata kérdésekké fogalmazódik át, megkezdődik az individuális azonosság keresése a hagyományokhoz hasonulás helyett¹³ (Allport, 1997). Más ez az időszak, mint a gyermekkor (akár ennek korai, akár iskolai szakasza) és más, mint a fiatal felnőttkor.¹⁴ Egyre kevésbé elégtik ki a serdülőt szülei válaszai, egyre inkább maga keresi saját önmeghatározását. Elsősorban a személyes térbeli interakciók segítenek ebben az önmeghatározási folyamatban, adnak reális tükörképet, segítenek eligazodni az egyediség és közösségiség, a perszonalizáció és szocializáció kettősségében. Ilyen önbemérő helyzet többek között a kortárs csoport, ahol a serdülő megélheti önmagát, segítséget kaphat ahhoz, hogy az élet új kihívásaihoz alkalmazkodjon (Buda, 2005).

A pszichés érettségtől a szociológiai-társadalmi érettségig: a fiatal felnőttkor (posztadoleszcens) (kb. 19 éves kortól – kb. 25-30 éves korig).

11 A három korcsoport jórészt megfeleltethető Erikson (Erikson, 2002) lappangási szakaszának, serdülő és fiatalkorának és fiatal felnőttkorának.

12 Hangsúlyozzuk – hiszen ez érvelésünk lényege – hogy itt hozzátétőleges korosztályi besorolásról van szó, az egyénenként változik, akár a megjelölt intervallumból is kicsúsza.

13 Ahol tulajdonképpen saját létük alapkérdéseivel szembesülnek (élet értelme, halál, szerelem, barátság, szabadság, autonómia stb.). A barátság tekintetében a fiatalok motivációja különbözik az átlagos felnőtt barátsággal kapcsolatos elvárásaitól.

14 Egyetemi berkekben a hallgatói közvélekedés – nem teljesen pontosan – a kapunyitási pánikkal jellemzi ezt a korszakot.

A posztindusztriális társadalmakban a felnőttkor és a serdülőkor közé egy új életszakasz illeszkedik, amelyet a serdülőkénél nagyobb autonómia jellemez (Cole, 1997), de a felnőttiséggel járó felelőssége csekélyebb. Míg az egyik oldalon gyarapodnak az absztrakt teljesítmény-kihívások, addig a másik oldalon fokozatosan háttérbe szorulnak a hagyományos korlátozó nevelési követelmények (Kabai, 2005). Fiatal felnőttkorban tehát, bár megnő a fiatalok cselekvési autonómiája, eközben megszűnik védettségük is, míg a felnőttkor teljes lehetőségét, repertoárját még nem adja át a társadalom (Vaskovics, 2000). A pályaválasztás kitolódásával elválík a pszichés és társadalmi (szociológiai) érettség, a jogilag felnőttkornak értelmezett életszakaszból a fiatal felnőttiség időszakában teljeseedik ki a társadalomba történő beilleszkedés¹⁵ (Somlai, 1997). Ez a, mint hangsúlyoztuk, kitolódó időszak a párkeresés, az intimitás megélésének korszaka is, de egyre inkább ehhez a korhoz tartozik a karrierkezdés, az önálló tulajdon (saját lakás, autó stb.), amelyek megszerzése miatt az első gyermek vállalása egyre későbbre tolódik.

Mérések alapján a modellben felvázolt korcsoportok és a hagyományos statisztikai életkorok közötti "elcsúszás" több mint 40 százalékos (Nagy, 2013), azaz gyakorlatilag nem mondható meg valaki életkora alapján, hogy biológiailag, pszichésen és társadalmilag ténylegesen érett-e?

Az ifjúsági tevékenységek csoportosításának tartalmilag legalább négyféle értelmezése ismert. Első esetben a közügyek legszélesebb értelemben vett részhalmaza: bármi az, aminek ifjúsági vonatkozása van, így ifjúságügy a tandíjhitel, a Gyes, a gyermekétkeztetés stb. (politikai-horizontális megközelítés). E szerint az ifjúsági tevékenységek horizontális jellegűek: át- meg átszövik a társadalmat, így a hagyományos közpolitikákat (foglalkoztatáspolitikát, egészségpolitikát, oktatáspolitikát), illetve ennek folyamánaképp pedig az igazgatási ágakat (munkaügy, egészségügy, oktatásügy, stb.). Ebből adódóan az ifjúsági tevékenységeket az egyes szakpolitikák-szakágak generációs metaszakágak összessége adja, ami azt is jelenti, hogy nincs ifjúsági specifikum, egyedi ifjúságügyi terület. A napi politika általában ezt az értelmezést használja kampányidőszakban.

Más elképzelések szerint ifjúságügynek csupán a fiatallal közvetlen kapcsolatba kerülő tevékenységek tekinthetők (ifjúsági munka megközelítés). Ez a szemlélet, bár azonosít olyan területeket, amely csak az ifjúsági tevékenységek

¹⁵ A hallgatói köznyelvben a mamahotel-papabank néven nevezik ezt az időszakot.

sajátja (pl. személyes ifjúságsegítés, táborozás, ifjúsági szolgáltatások, tanácsadás stb.), de elveszíti a horizontális megközelítés előnyeit.

A legszűkebb értelemben vett ifjúságügy az állam által elképzelt ifjúsági kezdeményezések pályázati támogatása, és az ezt biztosító döntéshozatali mechanizmus és a kiszolgáló intézményrendszer (ifjúságigazgatási megközelítés).

Az itt bemutatott „ifjúságügyi” elképzelés a három felsorolt értelmezési keret mellé egy negyediket állít, egy modellbe ötvözve az ágazati, a horizontális és az ifjúsági munka megközelítést (integrált megközelítés). Ez alapvetően nem lépi túl a harmadlagos szocializációs közeg határait (a reszocializációs helyzettől eltekintve), ugyanakkor nem szűkíti le a szférát pusztán a döntéshozatal mikéntjére, a fiatalt ifjúsággá konvertáló szociológiai nézőpont személytelenségére; de nem azonosítja pusztán a nonformális pedagógiával sem. Igyekszik integrált módon számba venni a család és iskola által le nem fedett, de a továbbfejlődéshez szükségesnek tűnő feladatokat, amelyek többek között tartalmazzák az ifjúsági kezdeményezések támogatását, a részvételi lehetőség megteremtését, az érintett korosztályok döntéshozatali folyamatokba történő bevonását, az ifjúsági szervezetek, közösségek támogatási rendszereit, az ifjúságkutatást, a tervezést, valamint a fiatalok és jogi alrendszerek viszonyának vizsgálatát is.

A modell egyfelől értelmezésében egyesíti a horizontális – ágazati - ifjúsági munka megközelítés sajátosságait. Másfelől a top down értelmezés, a közpolitika egyik szegmense (ifjúságpolitikai szemlélet) – amely a társadalom, társadalmi alrendszerek-generációs metszet logikája szerint építkezik – helyébe egy másik logikai láncot állít (ifjúságügyi szemlélet). Ez egy bottom-up (egyén és közössége felől építkező, velük közvetlen kapcsolatba hozható tevékenységeket is számba vevő és az absztrakt-áttételes, ún. horizontális tevékenységeket is megjelenítő) szerkezet, így megközelítése nem közpolitikai alapvetésű, hanem „ügy” mentén szerveződő.¹⁶

16 Elemzésünk kerete a szakma oldaláról történik így „ifjúságügyi megközelítésű” (az ifjúság világa, területe a politikumnak az ifjúságpolitika, az igazgatás számára pedig az ifjúsági ágazat). Az nyilván nem kérdés, hogy az igazgatási szempontrendszer e kötet keretei között miért nem igényel bővebb kifejtést, de az eldöntendő, hogy az ifjúságügy vagy ifjúságpolitika kötetünk tárgya (határozott véleményünk, hogy az ifjúságügyet fogalmilag el kell különítenünk az ifjúságpolitikától). Megítélésünk szerint míg az előbbi (ifjúságügy) egy alulról felfelé építkező (bottom-up) rendszer, amely a fiatalok egyéni és közösségi szükségleteiből épül fel, addig az ifjúságpolitika top-down szemlélete szerint az ifjúsági világ a politika egyik szegmensként jelenik meg. Így az ifjúságpolitika jellegéből következően a fiatalokat, mint társadalmi csoportot értelmezheti csupán, épp azt veszítve el, ami az ifjúságügyet jellemzi: az egyénközponitúságot, a „mindenki önmagában unikális és fontos” személy-, közösség- és társadalomformáló szemléletét (vagy még rosszabb esetben egyszerű választógépként gondol idősebb részükre, míg fiatalabbjaira egyszerű szavazatkeltető-automataként).

Az ifjúságügy tevékenységtérképét – számba véve az iskola és a család által sokszor elvileg sem támogatható, de szükséges tevékenységeket, területeket – az ún. hagyma-modellel szemlélteti. Alapja az egyénnel/közösséggel kapcsolatos tevékenység közvetlen (konkrét), közvetett (absztrakt) mivolta. A modell középpontjában maga az egyén, illetőleg közössége áll, akiről az ifjúsági tevékenység tulajdonképpen szól. Esetünkben ifjúsági tevékenységnek a szabadidőben, önkéntesen, az ifjúsági korosztályokkal végzett tevékenység értendő.

- A belső héjon belül azon tevékenységek köre található, amelyek közvetlen szereplője az egyén vagy közösség (ifjúsági munka). Az ifjúsági munka területei esetében tehát azokat a terepeket vesszük számba, ahol szorosan az ifjúsági generációkkal és azok tagjaival kapcsolatban történik valamilyen aktivitás.
- A középső hagymahéjba (ifjúsági szakma) tartozik minden olyan tevékenység, amely csak közvetett módon kerül kapcsolatba magával az egyénnel (közösséggel), „pusztán” szervezi azt, megadja a kereteit és megalkotja absztrakcióját. Az ifjúsági szakma területeinek nevezzük tehát azokat a szegmenseket, ahol a közvetlen munkánál elvonatkoztatottabb módon - az absztrakció egy magasabb szintjén - folyik érdekükben a munka.
- A külső hagymahéj a horizontális ifjúsági megközelítés terepe, a más szakmához történő kapcsolódások helyezkednek el (oktatás, szociális munka, kultúra, stb).

A paradigma kritikája¹⁷ szerint a korosztályos modell túlságosan leegyszerűsítő, éles életkori határai helyett a gondolatmenet által javasolt „puha változók” ugyan alkalmasak lehetnek az ifjúság „életszerűbb” meghatározására, ugyanakkor, amit a modell nyer az értelmezési keret kiválasztásával, elveszíti a csoportbesorolásoknál. Emellett a korosztály statisztikai besorolásának elvesztése megnehezíti a mérés lehetőségét. S bár erőssége a különböző tudományágak elméleteinek szintézise, gyengesége az empirikus igazolás: hiszen annak igazolására elengedhetetlen az életkor figyelembevétele és összességében kevésbé homogén (egyértelműen körülhatárolt) csoportokat hoz létre. A paradigma legnagyobb nehézségét a felhasznált adatok adják. Az eddig elkészült négy országos ifjúságkutatás mondhatni négy jórészt különböző eszköztárból (változólistából) építkezik, az érintett témák és a kérdésfeltevési

17 Székely, kézirat; Fazekas, kézirat.

módok változatossága, az alminták, illetve a mélyfúrások megléte vagy azok hiánya kérdésessé teszi az életút-alapú megközelítés longitudinális igazolását, legitimitásának mérhetőségét. Holott a szemléletmód érvényessége éppen a hosszú távú, tendenciajellegű, összehasonlító, változást rögzítő adatelemzéssel és az ezeken alapuló modellalkotással támasztható alá. Továbbá a kérdőívek szerkezetében és tartalmában tapasztalható eltérések nyomán az egyes érettség-dimenziók megalkotása erős kutatói szubjektivitást igényel és enged meg. Emellett azonban az új csendes generáció paradigmája kapcsán felmerült probléma is adott (Róbert-Valuch, 2013): a panelkutatások eredményeire való építkezés hatékonyabbá tenné az érettség alapú megközelítés érvényességének vizsgálatát, mivel a rendelkezésre álló adatbázisok összehasonlíthatósága éppen az imént taglalt különbözőségeik révén korlátozott.

További kiemelendő kritikai szempont: lévén az ifjúságügyi paradigma keresztmetszeti kutatásokra alapoz, nem ismerhető meg az egyének életútjában jelentkező egyediség, a korábban már emlegetett lineáristól eltérő életutak (lásd Beck, 1986; Dwyer-Win, 2006) rejtve maradnak, mindössze az adatfelvétel idején ismert élethelyzet, attribútum kerül rögzítésre. Gondoljunk egy frissen munkanélkülivé vált fiatalra, aki vissza kényszerül költözni szüleihez, holott az elmúlt években önálló háztartást vezetett, állandó munkahelye volt, önálló életvitelt folytatott. Ez az eset a paradigma szempontjából csak az aktuális helyzetet rögzíti és nem számol az eddigi életút sajátosságaival.

Más kritikák a hagymamodellt bár elfogadják, annak elemeinek önkényes meghatározását bírálják, illetve azok hézag- és átfedésmentességét kérdőjelezzik meg.

A narratíva elsősorban az ifjúságsegítő képzésre és a Nemzeti Ifjúsági Stratégiára volt megtermékenyítő hatással.

IV. Éretlenek? – Az ifjúságügyi paradigma korosztályi besorolásának igazolása a nagymintás ifjúságkutatások adatai alapján¹⁸

A modell – mint látjuk – alapvetően nem statisztikai alapú, az adott korcsoportokba való besorolás nem végezhető el egyszerűen a hagyományos életkori besorolás alapján. Az Ifjúság 2000, 2004, 2008 és a Magyar Ifjúság 2012 adatainak ismeretében megvizsgáljuk a biológiai, pszichés és társadalmi érettség adatait az életkor függvényében (fontos korlát, hogy sem a 15 évesnél fiatalabbakról, sem a 29 évnél idősebbekről nincs adatunk)¹⁹.

Hasonlóképp az évalapú besorolásra e modell is dichotómiát feltételez, azaz a különböző érettségi dimenziók szerint érett/nem érett csoportokra osztjuk a vizsgált korosztály, „tertium non datur”.

Módszertani jellegzetességek

Biológia érés indikátorát adó kérdést nem tartalmazott a 2000-es adatfelvétel, ekként nem volt lehetőségünk a teljes tipológia megalkotására. Mivel azonban a fiziológiai éréshez kapcsolódó vizsgálatok szinte egyöntetűen 14 éves kor előttre teszik ennek bekövetkeztét, az adatfelvétel mintáját adó 15-29 éves korosztályt homogénként kezeltük ebből a szempontból. A leányoknál a fiziológiai érést (bár a folyamat a másodlagos nemi jelleg megerősödésével előbb elkezdődik) az első vérzéshez (menarche) kötik, fiúknál az első magömléshez. Mind az átlagos, mind a medián menarche és magömlés 12,67-12,69 éves kor között történik (azaz gyakorlatilag másfél hónap az eltérés) ami azt jelenti, hogy a nemi érés gyakorlatilag azonos életkorban történik, sőt ezen adatok kb. egy évtizede lényegileg változatlanok (Forrai, 2009). Más jellegadó kutatások szerint az első szexuális élmény átlagos életkora a fiúknál 13,56 év, a lányoknál 13,97 évre (Antropometria, 2013). Ez azt jelenti, hogy a teljes mintát biológiai szempontból „joggal” kategorizáltuk érettként.

18 Külön köszönet Fazekas Annának és Székely Leventének az adatok elemzésében nyújtott segítségért.

19 Korábbi vizsgálatok (Nagy, 2013) igyekeztek az utolsó nagymintás ifjúságkutatás (Magyar Ifjúság 2012) adatai alapján egy, az éveken alapuló korosztályi paradigma helyett a biológiai, pszichés és társadalmi érettségre alapuló modell alapján a fiatalok korcsoportjait meghatározni. Jelen vizsgálat ezt a kutatást terjeszti ki a korábbi ifjúsági adatfelvételekre (Ifjúság 2000, 2004, 2008), és abból igyekszik trendeket, jellegzetességeket, következtetéseket levonni.

A 2004-es, a 2008-as és a 2012-es adatfelvétel azonban már tartalmazott a szexuális szokásokra vonatkozó kérdéseket, bár hasonlóan a korábbi vizsgálatokhoz itt is komoly módszertani problémával kellett szembesülnünk. Ugyanis a biológiai érettség értelmezésünkben, a nemzőképességet, azaz a szexuális életre való képességet jelenti és nem a tényleges szexuális élet megkezdését. A kérdőívek ugyanakkor pusztán a szexuális élet megkezdésére kérdeztek rá, s így ez vált elemzésünk egyik legproblémásabb pontjává²⁰. A kérdőívekben szereplő kérdések a következők voltak:

- 2004-ben: „Hány évesen élt először szexuális életet?”,
- 2008-ban és 2012-ben: „Hány éves korában kezdte el Ön a szexuális életet?”.

A kérdésekre adható válaszok alapján tehát azokat a fiatalokat tekintettük biológiailag érettnak, akik már megkezdtek a szexuális életet, míg e szempontból éretlenként kategorizáltuk azokat, akik a válaszadás időpontjáig tapasztalatlanok voltak e téren, azaz még nem éltek nemi életet.

A pszichés érettség meglétét az Ifjúság2000 kérdései nyomán alapvetően a személyes tervekhez kapcsolódóan mértük. Érettnak tekintettük azokat a fiatalokat, akik számára a saját lakás vásárlása, az önálló életvitel, a szülőktől való függetlenedés, a családalapítás valamelyike a közeljövőben esedékesnek, vágyottnak minősült. Azaz jövőbeli terveik (5 éven belül megvalósítani kívánt személyes elképzeléseik) között (első vagy második helyen) szerepeltek az említett válaszlehetőségek. Logikánk szerint ezzel ellentétben pszichológiai szempontból éretlennek számítottak azok a fiatalok, akiknek közeljövőre vonatkozó személyes tervei nem mutattak az önállósághoz, önálló döntéshozzájáruláshoz köthető igényeket. Azaz jövőbeli terveiket nem a családalapítás, gyermekváltás vagy a saját háztartás, saját otthon megteremtése definiálta.

A 2004-es adatfelvételt tekintve a pszichés érettség kritériumait az önállóságban tudtuk megragadni. Pszichológiai szempontból érettnak tekintettük azokat a fiatalokat, akikre az alábbi állítások közül legalább kettő igaz volt:

- önállóan jön-megy,
- nyaralt már önállóan,
- volt már valamilyen fesztiválon.

²⁰ Kétségtől torzítja az adatokat, így az elemzést az is, hogy bizonyos életkor alatt a szexuális tevékenység büntetőjogi következményeket von maga után, ráadásul ez eltér a jogilag nem felnőttek között és a jogilag felnőtt-nem felnőtt kapcsolatban. Miután Magyarország is rendelkezik a szexuális életre vonatkozó jogszabályokkal, ezek jelentős hatással lehetnek a válaszokra.

A 2008-as kérdőív nem tartalmazott semmilyen pszichés felnőttiséggel kapcsolatba hozható kérdést, így ebben az időszakban a pszichés érésről nem tudunk információval szolgálni, mi több, így erre a modellünk is sérül. A legutóbbi, azaz a 2012-es adatfelvétel azonban már lehetőséget adott arra, hogy a terveken túl, elsősorban viselkedésbeli-mentalitásbeli sajátosságra helyeződhessen a pszichés érés mérésének súlypontja. Azokat a fiatalokat soroltuk az érettek csoportjába, akikre az átlagosnál erősebben jellemző az önálló döntéshozatal, a jövőtervezés, a felelősségteljes cselekvés és a felnőtt identitással való azonosulás. Főkomponenst alkottunk az alábbi négy állításhoz köthető válaszokból:

- Az élete fontos kérdéseiben önállóan dönt.
- Konkrét tervei vannak a jövőre nézve.
- Mindig számol a döntései lehetséges következményeivel.
- Felnőttnek érzi magát.

Ennek nyomán pszichológiai szempontból érettnak tekintettük azokat a fiatalokat, akik válaszainak összessége, azaz azok főkomponens értéke átlag feletti értéket mutatott.

A társadalmi érettség indikátorának az önállósodás különböző szintereikhez köthető megvalósulását tekintettük. Szociológiai szempontból érettként aposztrofáltuk azokat a fiatalokat, akik vagy házastársukkal/élettársukkal közös háztartáson osztoznak vagy van saját gyermekük vagy szüleiktől/nagyszüleiktől külön háztartásban élnek. E három indikátor mind a négy vizsgálat adataiból kinyerhető volt, így nem volt szükség korrekcióra, éppen ezért kontinuitásában a szociológiai dimenzió bizonyul a leginkább erősnek.

Biológiai érés

2004-ben a 15-29 éves korosztály 84 százaléka számított biológiailag érettnak, 2008-ban és 2012-ben pedig a 81-81 százaléka. A korcsoportokra bontás arra enged következtetni, hogy a biológiai érés tekintetében leginkább a 20-24 és a 25-29 évesek állnak közel egymáshoz (1. táblázat). Míg a legfiatalabbak közül általában minden második fiatal él szexuális életet, addig az idősebbek korcsoportok között ez az arányszám közel kétszer ekkora, esetükben minimális különbség tapasztalható.

1. táblázat: A biológiailag érettnnek tekinthető fiatalok aránya korcsoportonként, 2000-2012 ($N_{2000}=3392$, $N_{2008}=6552$, $N_{2012}=7823$; százalékos megoszlás)

	2000	2004	2008	2012
Összesen	n.a.	84	81	81
15-19 évesek	n.a.	54	53	50
20-24 évesek	n.a.	93	92	93
25-29 évesek	n.a.	98	96	97

($p \leq 0,001$)

Pszichés érés

Elmondható, hogy a 15-29 éves korosztályt vizsgálva háromból kettő fiatal tekinthető pszichésen érettnnek, 2012-ben azonban mindössze minden második (2. táblázat). Az adatokból látható, hogy a pszichés érettség 19 éves kor felett sokkal jellemzőbb, mint az alatt. A 15-19 éves fiatalok közül tízből 3-4 fiatalon mérhetőek a pszichés érettség jegyei, mely állítás mindegyik vizsgált évben igaz volt. A 20-24 évesek körében már négyből átlagosan 3 fiatalra jellemző ez a típusú érettség, és ettől nem mutat jelentős ugrást a legidősebb korcsoport eredménye sem. Annyi kitétel, hogy 2012-ben a korcsoportonkénti arányok 10-15 százalékkal elmaradnak a korábbiaktól. A 25 év feletti fiatalok esetében is mindössze tízből hét fiatal tekinthető a pszichológiai dimenzió szempontjából érettnnek.

2. táblázat: A pszichésen érettnnek tekinthető fiatalok aránya korcsoportonként, 2000-2012 ($N_{2000}=5359$, $N_{2004}=3392$, $N_{2012}=7823$; százalékos megoszlás)

	2000	2004	2008	2012
Összesen	66	65	?	54
15-19 évesek	38	40	?	30
20-24 évesek	73	74	?	59
25-29 évesek	80	77	?	69

($p \leq 0,001$)

Társadalmi érés

Az adatok alapján a legalacsonyabb szintű érettség e téren tapasztalható a fiatalok körében. 2000-ben a vizsgált korosztály 36, 2004-ben 39, 2008-ban 33, 2012-ben 34 százaléka számított társadalmi érettség dimenziójában érett egyénnek (3. táblázat). A legfiatalabb korosztályban elenyésző a szociológiai fogalmak szerint érettnak nevezhető fiatal, ez az arány ugyan növekszik a 20-24 éves fiatalok körében, ám továbbra is kisebbséget jelentenek. Az, hogy a 25-29 évesek körében is mindössze a korcsoport kétharmada bír a társadalmi érettség valamely kritériumával, egybevág a szakirodalomból ismert posztadoleszcencia jelenségével (Vaskovics, 2000; Somlai et al, 2007). Ennek lényege, hogy a fiatalok teljes önállósodása, szülőktől való leválása elhúzódó folyamat, mely a fiatalok késő húszas, inkább harmincas éveire fejeződik be. Ahogyan azt eddig is láthattuk, míg a biológiai érés a vizsgált korosztály legidősebb tagjainak (25-29 évesek) szinte egészét jellemzi, addig a pszichológiai és társadalmi érés ennél sokkal elhúzódóbb. A korcsoport negyede-harmada pszichés és társadalmi érettsége még várat magára. E két indikátor értékei azt mutatják, hogy mind az önálló cselekvés és az ezekkel járó felelősségvállalás, mind az önálló életvitel és szülőktől való leválás sokak számára későbbi időszakra tolódik. Vélhetően igazán a harmincas éveikben járó fiatalok között találhatunk e téren is homogenitást, azaz a fiatalok egészére jellemző érettséget pszichológiai és szociológiai értelemben is.

3. táblázat: A társadalmi szempontból érettnek tekinthető fiatalok aránya korcsoportonként, 2000-2012 ($N_{2000}=5359$, $N_{2004}=3392$, $N_{2008}=6552$, $N_{2012}=7823$; százalékos megoszlás)

	2000	2004	2008	2012
Összesen	36	39	33	34
15-19 évesek	6	6	5	9
20-24 évesek	29	31	28	28
25-29 évesek	66	68	63	63

($p \leq 0,001$)

Érettségmodell

A 15-29 éves korosztályt 6 típusba soroltuk a három érettségi dimenzió mentén (4. táblázat). Gyermeknek tekintettük azokat, akik sem biológiai, sem pszichés, sem társadalmi szempontból nem tekinthetők érettnak. Serdülőnek azokat a fiatalokat címkéztük, akik már élnek nemi életet, de sem a pszichés, sem a társadalmi érettség jeleit nem mutatják. A fiatal felnőttek a biológiai érettség mellett a pszichés érettség jegyeit is hordozzák, ám szociológiai szempontból nem önállóak. Felnőttnek azokat a fiatalokat tekintettük, akik mindhárom dimenzió indikátorai alapján érettnak számítanak, azaz biológiai, pszichésen és társadalmi szempontból is érettek.

Emellett azonban születtek atipikus kategóriák is, ám ezekből kettő (1. biológiai és pszichésen éretlen, szociológiai szempontból érett; 2. biológiai szempontból éretlen, de pszichésen és társadalmi szempontból érett) minimális (maximum 1 százalék) arányszámot birtokolt (így jött ki a 8 elvi kategóriából a 6 tényleges típus). A biológiai és szociológiai érettség hiányával, ugyanakkor a pszichés érettség meglétével jellemezhető fiatalokat koravénnek címkéztük, a nemileg és társadalmilag érett, ám pszichológiai szempontból éretlenként jellemezhetőeket kényszerfelnőtként aposztrofáltuk.

4. táblázat: A három érettségdimenzió alapján megrajzolható tipológia logikája

	Biológiai érettség	Pszichés érettség	Társadalmi érettség
Gyermekek	-	-	-
Serdülők	+	-	-
Fiatal felnőttek	+	+	-
Felnőttek	+	+	+
Pszichésen koravének	-	+	-
Kényszerfelnőttek	+	-	+

2000-ben a gyermek kategória nem volt értelmezhető, lévén minden mintában szereplő fiatal biológiai értelemben érettnak tekintettünk. A korosztály negyedét tették ki a serdülők, közel negyzedét a fiatal felnőttek, háromtizedét

pedig a felnőttek.²¹ Emellett azonban a korosztály közel tizedét kényszerfelnőttként aposztrofálhattuk, akik tehát biológiai és társadalmi szempontból érettek, ám a pszichológiai érettség nem jellemezte őket. A pszichésen koravének kategóriája szintén nem volt értelmezhető a biológiai érettség mérhetőségének hiányában.

2004-ben a gyerekek a vizsgált korosztály egytizedét alkották, a serdülők közel nyolcadát, míg fiatal felnőttek minden harmadik fiatal számított, felnőttek tízből hárman voltak tekinthetőek (5. táblázat). 2012-ben a korábbi mérések adataihoz képest a gyermekek és a serdülők arányának növekedésével, ugyanakkor a felnőttek és fiatal felnőttek arányának csökkenésével találkozhattunk.

Ez alátámasztja azt a korábban már említett jelenséget, mely szerint a fiatalok később válnak éretté, később önállósodnak, azaz a gyermek-, illetve a serdülőkör elhúzódik, a fiatal felnőttkor pedig későbbre datálódik. A felnőtté válás mindössze a vizsgált korosztály ötödét érte már el, annak ellenére, hogy 2012-ben a 25-29 évesek a teljes vizsgált korosztály 35 százalékát tették ki. Ez azt jelenti, hogy még ez a korcsoport sem egyértelműen tekinthető felnőttnek.

5. táblázat: Az érettségmodell alakulása 2000-2012 között
($N_{2000}=5359$, $N_{2004}=3392$, $N_{2012}=7823$; százalékos megoszlás)

	2000	2004	2008	2012
Gyermekek	n.a.	11	?	13
Serdülők	26	13	?	22
Fiatal felnőttek	38	32	?	27
Felnőttek	28	28	?	22
Pszichésen koravének	n.a.	5	?	5
Kényszerfelnőttek	8	11	?	11

Az érettségmodell egyes típusainak korcsoportokkal való összefüggését a 6-7-8. táblázatok mutatják. Ezekből kitűnik, hogy a serdülők többsége (39-62 százalék) a 15-19 éves korosztályba tartozik, miként a felnőttek túlnyomórésze (64-75 százaléka) a 25-29 éves korcsoport tagja. A fiatal felnőttek fele

21 A további adatfelvételekben tapasztalt arányoktól való jelentősebb eltérés (elsősorban a serdülők és a fiatal felnőttek esetében) a biológiai érés indikátorának hiányából fakad. Mivel nincs gyermek kategória, így a valójában szexuális életet nem élő fiatalok másik két dimenzióban mért érettségükhöz vagy annak hiányához mérten e két típusba sorolódhattak be (/át).

(46-50 százalék) a 20-24 évesek csoportjába sorolható. A kényszerfelnőttek hat-héttizede (58-71 százalék) pedig a 24 évesnél idősebbek táborát erősíti.

6. táblázat: Érettségmodell alakulása korcsoportonként 2000-ben
(N₂₀₀₀=5359; százalékos megoszlás)

	15-19 évesek	20-24 évesek	25-29 évesek	Összesen
	oszlopszázalékok sorszázalékok totál százalékok			
Gyermekek	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Serdülők	62	31	7	100
	60	22	5	26
	16	8	2	26
Fiatal felnőttek	24	49	27	100
	34	50	29	38
	9	19	10	38
Pszichésen koravének	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Kényszerfelnőttek	5	24	71	100
	2	5	15	8
	0	2	6	8
Felnőttek	4	32	64	100
	4	24	50	28
	1	9	18	28
Összesen	27	37	36	100
	100	100	100	100
	27	37	36	100

($p \leq 0,001$)

7. táblázat: Érettségmodell alakulása korcsoportonként 2004-ben
($N_{2004}=3381$; százalékos megoszlás)

	15-19 évesek	20-24 évesek	25-29 évesek	Összesen
	oszlopszázalékok sorszázalékok totál százalékok			
Gyermekek	90	7	3	100
	35	3	1	11
	10	1	0	11
Serdülők	48	33	19	100
	22	14	6	13
	6	4	3	13
Fiatal felnőttek	24	46	30	100
	27	48	24	32
	8	15	10	32
Pszichésen koravének	66	29	5	100
	11	4	1	5
	3	1	0	5
Kényszerfel- nőttek	8	30	62	100
	3	10	16	11
	1	3	7	11
Felnőttek	2	23	75	100
	2	21	52	28
	1	7	20	28
Összesen	27	37	36	100
	100	100	100	100
	27	37	36	100

($p \leq 0,001$)

8. táblázat: Érettségmodell alakulása korcsoportonként 2012-ben
 ($N_{2012}=7609$; százalékos megoszlás)

	15-19 évesek	20-24 évesek	25-29 évesek	Összesen
		oszlopszázalékok sorszázalékok totál százalékok		
Gyermekek	88	8	4	100
	39	3	1	13
	12	1	0	13
Serdülők	39	45	16	100
	28	28	10	22
	9	10	4	22
Fiatal felnőttek	18	50	32	100
	16	39	24	27
	5	13	8	27
Pszichésen koravének	70	22	8	100
	10	3	1	5
	3	1	0	5
Kényszerfel- nőttek	11	31	58	100
	4	10	19	11
	1	3	7	11
Felnőttek	5	27	68	100
	3	17	45	22
	1	6	15	22
Összesen	31	35	35	100
	100	100	100	100
	31	35	35	100

($p \leq 0,001$)

A táblázatok a megalkotott tipológia, azaz az érettségi modell és a korcsoportok között mért szignifikáns összefüggést rögzítik. Ennek alapján összegezzük, hogy igazolt a korcsoportok jelentősége a fiatalok fejlődésében, érettségi szintjeiben, ugyanakkor ez a kijelentés nem általánosítható. A vizsgált korosztály nem kezelhető e szempontból egységesként, hiszen a biológiai, pszichés és társadalmi érettség szintjei közel sem járnak szinkronban az egyének életkorával. Erre markáns példaként hozhatóak fel a felnőttek, akiknek mindössze kétharmadát, háromnegyedét lehet életkorukhoz mérten kategorizálni (amennyiben a 24 évnél idősebbeket egyértelműen felnőttnek

tekintjük). Megfordítva: a 25-29 évesek közül minden negyedik-harmadik fiatal még nem tekinthető társadalmi szempontból érettnak, azaz nem vezet önálló háztartást, szüleihez szociológiai szempontból erősen kötődik, e téren még nem független. A serdülők harmadát, sőt 2012-ben közel felét a 20-24 évesek között kell keresnünk, és nem a 15-19 évesek között. Az adatok szerint a fiatalok egyre később válnak éretté, később önállósodnak, azaz a gyermek-, illetve a serdülőkor elhúzódik, a fiatal felnőttkor pedig későbbre datálódik.

2000-ben a vizsgált 29 év alatti korosztály mindössze 28 százalékát tudtuk az érettségmodellünk alapján teljességében érettnak, azaz felnőttnek tekinteni, azaz a fiatalok mintegy negyede volt a két modell szerint ellentmondásos helyzetben (ellentmondásos a helyzet, ha a 29 évnél fiatalabbak mindhárom dimenzió felnőttnek tekinthetők, illetve akkor, ha a 29 év felettiiek valamelyik dimenzió szerint nem, de 29 évnél idősebbeket nem kérdezett a kutatás).

2004-ben is hasonlóan nagy különbséget tapasztalhatunk a két felnőttfogalom között: az érettségmodell alapján a 15-29 évesek 28 százaléka volt felnőttnek tekinthető.

2012-ben a háromféle érettséget figyelembe vevő komplex modell alapján a korosztály 22 százaléka számított felnőttnek, azaz mindhárom dimenzió szempontjából érettnak.

A helyzetképet tovább árnyalódik, ha az egyes érettségi szinteket külön vizsgáljuk. Mindhárom értelemben, azaz biológiai, pszichés és társadalmi érettség szempontjából is éretlennek számított 2004-ben a 18 évnél idősebb fiatalok 2, 2012-ben 3 százaléka. Pszichológiai éretlenség jellemzett 2000-ben és 2004-ben minden negyedik (25-25 százalék), 2012-ben minden harmadik (33 százalék) 18 évesnél idősebb – azaz jogi értelemben felnőttnek tekinthető – fiatal. Társadalmi vetület szempontjából még markánsabb a felnőtt-fogalmak közötti olló. 2000-ben a 18 éven felüli fiatalok 56 százaléka volt szociológiai értelemben véve éretlen, 2004-ben ez az arány 51 százalék volt, és 2012-re 58 százalékra emelkedett. Azaz a jogilag felnőttnek tekinthető fiatalok mindössze négy-ötthizede birtokolja a társadalmi érettség jegyeit. A posztadoleszcencia jelenségének kontinuitását és intenzivitását jelzi, hogy 2012-ben mind a pszichésen, mind a szociológiai értelemben éretlenként kategorizálható fiatalok aránya növekedést mutatott a korábbi évek eredményeihez képest.

Fontos megjegyezni, hogy a modell az Ifjúság 2000, 2004, 2008-as vizsgálatok adatfelvétele után, a Magyar Ifjúság 2012 kutatás előkészítésekor született,

így a korábbi adatfelvételek nem tehetők „felelőssé” a modellt háttérét jelentő kérdések esetlegességéért. Ugyanakkor jelzésértékűnek tekinthető, hogy a kutatás következő hullámához (várható adatfelvétel 2016) szerkesztendő kérdőív alkalmas lesz-e a biológiai, pszichés és társadalmi érés vizsgálatára.

V. Narratívává nem szélesedett nagyobb lélegzetű kutatások

Az ifjúság helyzetét felmérő országos széles tematikát átfogó adatfelvételek, a 8000 fős mintán négyévente elvégzett survey-ek, név szerint az Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Ifjúság 2008 és a Magyar Ifjúság 2012. A kutatások eredményei, korra, nemre, iskolai végzettségre, megyére és településtípusra reprezentatívak.

Az Ifjúság 2000 adatfelvétel 12 témára koncentrált (Bauer-Laki-Szabó, 2001), ezek a demográfia-család, a háztartás, az iskolai életút, a munkaerőpiaci életút, a gazdasági erőforrások, a lakáshelyzet, a társadalmi közérzet, a vallás, az értékek-identitás témaköre, a sport, az egészségvilág és devianciák, valamint a kulturális fogyasztás. Mélyfúrások (almintákkal) nem történtek. A projektgazda állami intézmény volt, a projekt közvetlen állami (költségvetési) források felhasználásával történt. Az adatbázist hivatalosan sosem hozták nyilvánosságra.

Az Ifjúság 2004 esetében (Bauer-Szabó, 2005) az eredeti blokkok megmaradtak és a kérdések jó része változatlan maradt. Ugyanakkor 7 új témablokk is kijelölésre került (4000-es almintákkal végzett mélyfúrásokkal feltárva), ezek: a migráció-külföld, az előítéletesség-nemzetiség kérdésköre, a jelentős életesemények, a szabadidő, a fogyatékoság és megítélése és az internet világa. Az ugyancsak állami intézmény és forrás eredményeképp az adatbázist ismét nem hozták nyilvánosságra és a gyorsjelentésen és ehhez kapcsolódó cd-n (illetve angol mutáción) kívül elemző kötet nem jelent meg. A 2004-es adatfelvételtől kezdve minden alkalommal külön kontrollkérdések voltak a kérdezőbiztosok számára.

Az Ifjúság 2008-ban (Bauer-Szabó, 2009) változásként a gyermekvállalás blokk jóval alaposabb kérdéssort kapott, a munkaerőpiaci kérdéscsoport viszont alapvetően a foglalkoztatottsági státusz, mint életút iránt érdeklődött. A sporttal kapcsolatos kérdések mennyisége kisebb, a szabadidő és kultúra blokk nagyobb lett. Új blokként került a tematikába (2000-es almintával): a helyi köz-

élet, az ifjúsági terület és a szexualitás (miközben a 2004-ben új blokkként megjelent témák nagy része eltűnt) és fókuszcsoportos kikérdezés kísérte az adatfelvételt. A hasonlóképp állami intézmény és forrás továbbra sem eredményez nyilvános adatbázist (bár szinte valamennyi kutató megkapta kézen-közön a nyers adatokat). Összesen egy gyorsjelentés jelent meg a kutatásról.

A Magyar Ifjúság 2012 nevével (Székely, 2013) is jelezni kívánta, hogy más szerkezetben és adatgazdával történik az adatfelvétel. Összesen 10 területen kérdezett a survey: a család-gyermekekvállalás, az oktatás, a munkaerőpiac, a migráció-külföld, a politikai attitűd, a média, a sport-szabadidő, a politika és vallás (önkitöltős), a szexualitás és drog (önkitöltős) és a lakáshelyzet-élet-körülmények területen (almintát nem képeztek). A projekt esetében csak jelképes állami forrásra volt szükség, összesen 1 gyorsjelentés és 4 kötet jelent meg az elemzéseket közzéteendő. Az adatbázist – már némiképp körülményesen – de elérhetővé tették. Fontos, hogy a kutatási hullámokban először bevontak szakmai civil szervezeteket is a kontroll céljából.

Sajátos helyet foglal el az ifjúságkutatásban a kortárscsoportok által végzett felmérések, esettanulmányok, kvantitatív/narratív módszerrel történő kérdezések. Több felsőfokú intézményben folynak ún. campus vizsgálatok, amelyek nemcsak az ismeretszerzésre, a szocializációra reflektálnak, hanem a környezetükben zajló politikai, gazdasági eseményekre, összefüggésekre, életeseményekre, identitás kérdésekre. Ezeknek a szakvezetőkkel irányított munkáknak a „mellékes” célja az egyenlőtlenségek csökkentése a társadalom különböző csoportjai között. Ebből az aspektusból érthetővé válik, hogy az aktuálpolitikai megnyilvánulásokat, a demokrácia, de a nemi identitás kérdéseit is az előítéletek, attitűdök változásaként értelmezik és ütköztetik a köznapifelfogásokkal, s azokkal a konfliktusokkal, amelyek a meg-nem-értésből fakadnak, és reflektálnak a felnőtt társadalomban tapasztalható megosztottságra, szolidaritás- és bizalom hiányra.

Fentieken túlmenően számos kisebb tárgyú (néha meglehetősen nagy sajtóvisszhangot kapott) kutatás játszott szerepet az elmúlt emberöltőben. Ezek a következőképpen sorolhatók be:

- nem országos, kisebb lokalitást felölelő kutatások (ilyenek a campus-kutatások vagy a győri, nyíregyházi, heves megyei kutatások);
- országhatáron túlnyúló (illetve az országba be nem nyúló) magyar fiatalokkal kapcsolatos kutatások (leginkább ilyen a Mozaik kutatás-sorozat);

- országos, tematikus szakkutatások (pénzügyi kultúra-kutatás, ESPAD kutatások, diákjogi kutatások, Aktív fiatalok kutatócsoport adatfelvételei stb);
- kvalitatív kutatások (ilyen pl.: az ifjúságsegítő kompetenciaterkép-szükséglet kutatás).

VI. Narratívaképzés lehetőségei

Szakmai önállóság

Az ifjúságügy- ifjúságkutatás mára önálló diszciplínaként értelmezett. A szociológiai térben elfogadott az ifjúságszociológia, mint önálló terület, a pedagógiai diszciplínák közül a szabadidő-pedagógia foglalta el helyét, a szociális munka területén megjelent a fiatalok, mint önálló célcsoport. Közösségfejlesztési, köz- és szakpolitikai, antropológiai területeken mind-mind értelmezett az ifjúsági világ, még, ha ezen értelmezések nem is érnek össze és alkotnak mindig önálló paradigmát. A társszakmai elfogadottságról elmondható, hogy az ifjúságkutatási eredményeket a társszakmák széles körben használják és viszont.

Szakirodalom helyzet

A szakirodalmi háttér mára lefedi mind a tankönyvi, mind a szakirodalmi forrásigényt, de dinamikája csekély; évente csak 10-15 ifjúságsszakmai publikáció válik hozzáférhetővé. A szakma egyetlen periodikája az Új Ifjúsági Szemle megjelenése 2011 óta szünetel.

Szakmai találkozási pontok

A konferenciák, találkozók tudományos-szakmai terében az elmúlt évtizedekben az ifjúsági szakma gyakorlatilag hézagmentes hálót alkotott, volt minden évben szakmai konferenciája, nyári egyeteme, ad-hoc szakrendezvényei (Település és Ifjúsága Konferencia, Ifjúsági Szakma Országos Találkozó, Gyerekjogi Konferencia). Egyes esetekben az illetékes ombudsman gyermekvédelmi projektje kapcsán rendezett szakmai konferenciát, műhelykonferenciák sora jött létre. Az utóbbi öt évben azonban ezen rendezvények nagy része elhalt.

2014 óta a kétévente megrendezni szándékozott Összebeszélünk - Ifjúsági Kongresszus igyekszik betölteni a tudományos téren jelentkező űrt.

Nemzetközi beágyazottság

A magyar ifjúságkutatások alig-alig beágyazottak a nemzetközi térbe, bár kétségkívül európai ifjúságkutatásról is ritkán beszélhetünk (hacsak az Eurobarometert nem számoljuk ide). Egyes, ad-hoc kezdeményezések jelen vannak (pl.: ESS kutatás mélyfúrási projektje), illetve egy-egy ifjúsági aktivitás mérése nemzetközileg azonos (pl.: Erasmus+ vagy korábban a Youth in Action program beválasztási vizsgálata), de a magyar ifjúságkutatási eredmények kevésbé jutnak el európai szaklapokba, konferenciákra, gyakorlatilag alig szerveződnek. Léteznek ugyanakkor biztató európai szintű együttműködések (pl.: Pool of European Youth Researchers – PEYR; European Knowledge Center of Youth Policy – EKYP, az Európai Szociológiai Társaság és a Nemzetközi Szociológiai Társaság fiatalokkal foglalkozó szakosztályai).

Civil kontroll

A szektor alapvetően a civil szervezetek, civil közösségek által meghatározott, így nem tűnik elfogadhatatlannak, hogy a jobbára állami forrásokat igénybevevő kutatások szakmai, civil kontrollja megtörténjen (Nagy-Nizák-Vercseg, 2014), mind a transzparencia, mind az eljárási-módszertani, mind a tartalmi kérdések tekintetében. E tekintetben azonban erős hiátus mutatkozik. A Magyar Ifjúság 2012 adatfelvétel az egyetlen felemás kivétel, ahol a tartalmi kérdésekben a Magyar Szociológiai Társaság Ifjúságszociológiai Szakosztálya a kontrolli szerepet volt hivatott betölteni²².

Társadalmi beágyazottság

Az ifjúsági paradigma társadalmi beágyazottsága nem túl erős, a terület akkor kerül a figyelem középpontjába, ha valami extrém helyzet adódik (Zuschlag-ügy, migrációs adatok stb.). Ugyanakkor jelentősegteljes, hogy megfelelő

22 Az állam részéről közreműködött még a Központi Statisztikai Hivatal, az azóta megszűnt Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézet.

média szakértelemmel a fiatalok világára felhívható a figyelem (tanúja ennek a félszáz fős sajtótájékoztatók, a 300 feletti sajtómegjelenés egyes kutatási projektekről). Ennek fontossága azért nem hangsúlyozható túl, mert minden média megjelenés napirenden tartja az ifjúság ügyét.

Think-tankek

Az elmúlt negyedszázadban számos kutatóműhely hagyott nyomott a hazai ifjúságkutatásban. Leglényegesebbjei: a Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke főként a campus-kutatásokkal, az ELTE Szociológiai Intézete a politikai szocializációs vizsgálatokkal, a Szegedi Tudományegyetem, illetve az Európai Ifjúsági Kutató-, Szervezetfejlesztő és Kommunikációs Központ leginkább az ifjúsági korszakváltással kapcsolatos anyagok gondozásával, a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézete az egészségvizsgálatokkal, a Népeségtudományi Kutató Intézet az alapvetően demográfiai megközelítésű kutatásokkal, a jelenleg Nemzeti Családügyi és Szociálpolitikai Intézet kebelén belül működő ifjúságkutatási műhely (korábban a Mobilitás nevű háttérintézményben tevékenykedő ifjúságkutatási iroda, illetve igazgatóság) a nagymintás általános ifjúságkutatásokkal, az Echo Survey és az Excenter Kutatóközpont elsősorban az ifjúságügyi fejlesztésekkel, az Ifjúságsszakmai Társaság és az Új Ifjúsági Szemle a publikációs felületek biztosításával és a Magyar Szociológiai Társaság Ifjúságszociológiai Szakosztálya a korábban említett kontrollszerreppel.

Irodalom

- Allport, G. (1961): Pattern and growth in personality. Holt, Rinehart-Winston, New York.
- Andorka, R. (2006): Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Budapest.
- Arnett, J. (2000): Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55.
- Baku, A et al (szerk) (2010-2014): Campus lét I-IV. Debreceni Egyetem, kézirat,
- Bauer, B. – Laki, L. – Szabó, A. (szerk.) (2001): Ifjúság 2000 Gyorsjelentés Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.
- Bauer, B. – Szabó, A. (szerk.) (2009): Ifjúság 2008 gyorsjelentés. Szociálpolitikai és Munkaügyi Minisztérium, Budapest.
- Bauer, B. – Szabó, A. (szerk.) (2005): Ifjúság 2004 Gyorsjelentés. Mobilitás, Budapest.
- Beck, U. (1986): Kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba, Századvég, Budapest.
- Fazekas, A- Dobó, I.: (2016): Ön- és tükörkép, In: Nagy, Á. – Székely, L. (szerk.) Negyedszázad, Új Ifjúsági Szemle Alapítvány, Budapest.

- Buckingham, D. (2002): A gyermekkor halála után, Helikon, Budapest.
- Buda, B. (2005): Csoportjelenségek a gyermek és ifjúkorban; nevelési felhasználásuk, In: Balogh, L. Tóth, L. (szerk.): Fejezetek a pedagógiai pszichológia köréből, Neuman Kht., Budapest.
- Bynner, J. (2005): Rethinking the Youth Phase of the Life-course: The Case for Emerging Adulthood? *Journal of Youth Studies*, VIII/4. Routledge.
- Cole, M. – Cole, S. R. (1996): *The Development of Children*. Freeman, New York.
- Csepeli, Gy. (2006): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Csite, A. – Kovách, I. – Kristóf, L. (2006): Fogyasztói csoportok az ezredforduló Magyarországn. In: Társadalmi metszetek. Kovách I. (szerk) Napvilág Kiadó, Budapest.
- Dwyer, P. – Wyn, J. (2006): Új irányok az ifjúsági életszakasz átmeneteinek kutatásában. In: Gábor, K. – Jancsák, Cs. (szerk.): Ifjúságszociológia, Belvedere Meridionale, Szeged.
- Erikson, E. (2002): *Gyermekkor és társadalom, 2002*, Osiris, Budapest.
- Fazekas, A. (2014): Státuszszélesítés és szabadidő. In: Nagy, Á. – Székely, L. (szerk.) *Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012*. Budapest. ISZT Alapítvány – Kutatópont. 219-244.
- Fazekas, A. – Nagy, Á. (2015): *Fiatalok. De civilek? – A táborok ifjúságától a fesztiválok ifjúságáig*. Civil Szemle, 2015/II.
- Fábián, Z. – Róbert, P. – Szívós, P. (1998): Anyagi jólét, státuszcsoporthoz társadalmi miliói. In: Kolosi, T. – Tóth, I. Gy. – Vukovich, Gy. (szerk.) (1998): *Társadalmi Riport, Társi*, Budapest.
- Forrai, J. (2009): *Szex, erőszak prostitúció*. Semmelweis Kiadó, Budapest.
- Furlong, A. – Salder, B. – Azzopardi, A. (2000): *Vulnerable Youth: perspectives on vulnerability in education, employment and leisure*, Council of Europe, Strasbourg.
- Gábor, K. (2006): Az ifjúsági korszakváltás kezdete a kilencvenes évek Magyarországn. In: Gábor, K. (szerk.): *Ifjúságszociológia*, Belvedere, Szeged.
- Giddens, A. (1992): *Modernity and Self-identity*, Polity Press, Cambridge.
- Hankiss, E. (1983) *Társadalmi csapdák. Diagnózisok*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Howe, N. – Strauss, W. (1991): *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*, William Morrow-Company, New York.
- Kabai, I. (2005): *Társadalmi rétegződés és életemények*, Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Keller, T. (2009) *Magyarország helye a világ értéktérképén*. Társi, Budapest.
- Keniston, K. (2006): *The Non-Committed Ones. Alienated Youth in the USA*. In: Gábor, K. – Jancsák, Cs. (szerk.): *Ifjúságszociológia*, Belvedere Meridionale, 2006, Szeged.
- Kern, T. – Szabó, A. (2011): *A magyar fiatalok politikai aktivitása*. In: Szabó, A. – Bauer, B. (2011): *Arctalan (?) Nemzedék*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.
- Lauritzen, P. (1993): *A fiatalokra tekintettel lévő kormányzati magatartások (beszéd)*, Potsdam.
- Mannheim, K. (1969): *A nemzedéki probléma*, In: Huszár, T. – Sükösd, M. (szerk.): *Ifjúságszociológia, Közgazdasági és Jogi könyvkiadó*, Budapest.
- Nagy, Á. (2007) (szerk.): *Ifjúságsegítés – probléma vagy lehetőség az ifjúság*, Belvedere- Új Mandátum – Palócvilág, Szeged-Budapest.
- Nagy, Á. (2013): *Az ifjúsági korosztályok meghatározásának egyéni életút alapuló paradigmája*, In: Székely, L. (szerk.) *Magyar Ifjúság 2012 – tanulmánykötet*, Kutatópont, Budapest.
- Nagy, Á. – Bodor, T. – Domokos, T. – Schád, L. (2014): *Ifjúságügy*, Excenter-ISZT Alapítvány, Budapest.
- Nagy, Á. – Bodor, Tamás- Domokos, Tamás – Schád, László (2014): *Ifjúságügy*, ISZT Alapítvány – Excenter Kutatóközpont, Budapest.
- Nagy, Á. – Nizák, P. – Vercseg, I. (2014): *Civil társadalom, nonprofit világ*, UISZ Alapítvány, Budapest.
- Nagy, Á. (2013): *Az ifjúsági korosztályok meghatározásának egyéni életút alapuló paradigmája*, In: Székely, L. (szerk.) *Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet*, Kutatópont.

- National Association for the Education of Young Children, www.nyeyc.org, letöltve: 2015.07.13.
- Oross, D. (2013): Társadalmi közérzet, politikához való viszony, In: Székely, L. (szerk) Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet, Kutatópont, Budapest.
- Róbert, P – Valuch, T. (2013): Generációk a történelemben és a társadalomban. Politikatudományi Szemle, XXII/4. 116–139.
- Schulze, G. (2000): Élménytársadalom, a jelenkor kultúrszociológiája, Szociológiai Figyelő 1-2, 135-157.
- Somlai, P. – Bognár, V. – Tóth, O. – Kabai, I. (2007): Új Ifjúság. Napvilág kiadó, Budapest.
- Somlai, P. (1997): Szocializáció. A kulturális átöröklés és a társadalmi beilleszkedés folyamata. Corvina, Budapest.
- Székely, L. (2014): Az új csendes generáció, In: Nagy, Á. – Székely, L. (szerk) Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012, ISZT Alapítvány-Kutatópont, Budapest.
- Székely, L. (szerk) (2013): Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet, Kutatópont, Budapest.
- Szerzői csoport: Antropometria – Néhány gondolat az antropometriáról és a humánbiológiáról, [http://tamop412a.ttk.pte.hu/TSI/_Testnevelok szazalek20medicinalis%20edukacioja/Antropometria/antropometria_alakitott---EGYBEN.pdf](http://tamop412a.ttk.pte.hu/TSI/_Testnevelok%20szazalek20medicinalis%20edukacioja/Antropometria/antropometria_alakitott---EGYBEN.pdf), letöltve, 2014.12.20.
- Utasi, Á. (2004): A bizalom hálójá. MTA PTL.
- Vaskovics, L. (2000): A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. Szociológiai Szemle 10(4), 3-20.
- Veblen, T. (1975): A dologtalan osztály elmélete, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Vekerdy, T. (2014): Iskolák?!?! – Gyerekek, szülők és tanárok, Centrál Médiaszociológiai Társaság, Budapest.
- Zinnecker, J. (2006): A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához, In: Gábor K. – Jancsák, Cs. (szerk) Ifjúságszociológia, Belvedere Meridionale, 2006, Szeged.

Szerzőink

Bocsi Veronika PhD. 1978-ban született Egerben. A Debreceni Egyetemen történelem és szociológia szakon szerzett tanári diplomát, majd neveléstudományok területén doktorált és habilitált. Eddig két monográfiája (Az idő a campusokon, A felsőoktatás értékmeteszetei) jelent meg. Fő kutatási terepe a felsőoktatás világa.

Dobó István közgazdász, közgazdászstanár. Tanulmányait a Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Karán végezte, jelenleg az ELTE Neveléstudományi Doktori Iskolájának abszolvált hallgatója. 2010 óta a BCE Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézetének tanársegédje. Kutatási területei: oktatásügy, pénzügyi kultúra, gazdasági-pénzügyi nevelés, szervezeti tanulás és narratív tudás, szervezeti kommunikáció.

Fazekas Anna 1989-ben született, Budapesten. 2014-ben végzett az ELTE TÁTK szociológia MA szakán. Jelenleg szabadúszó kutatóként tevékenykedik, korábban az Excenter Kutatóközpont munkatársa volt. A Magyar Ifjúság 2012 adatai nyomán az ifjúsági életmód számos aspektusát kutatta, melynek eredményeit több alkalommal publikálta. Főbb kutatási területei: ifjúságszociológia, szabadidő-szociológia, médiaszociológia, szociálpszichológia.

Hajdu Miklós diplomáját az ELTE Társadalomtudományi Karának survey statisztika mesterszakán szerezte 2014-ben. Az egyetem mellett az Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium tagjaként további, döntően kutatás-módszertani témájú kurzusokat végzett el. 2010 óta dolgozik a Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézetnél, kezdetben gyakornokként, majd 2012-től

elemzőként, ahol döntően oktatási, munkaerő-piaci és konjunktúra-kutatásokban vesz részt.

Horváth László andragógus és közgazdász, jelenleg az ELTE Neveléstudományi Doktori Iskola ösztöndíjas hallgatója, a Felsőoktatás- és Innovációkutató Csoport tudományos segédmunkatársa, illetve oktató a Közoktatási Vezetőképző és Továbbképző Intézetben. Korábban különböző köz- és felsőoktatási kutatás-fejlesztési projekteken vett részt, kutatási témája a felsőoktatási intézmények tanulószervezetként való vizsgálata.

Huszár Ákos PhD. 1979-ben született Csornán. 2003-ban szerzett szociológus diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. 2003-tól az ELTE Társadalomtudományi Karán, 2006-tól Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetének tudományos segédmunkatársaként dolgozott, Jelenleg a KSH vezető tanácsosa. Szociológiatörténeti témájú disszertációját 2009-ben védte meg. Kutatási területe: társadalomelmélet, társadalmi struktúra, társadalmi rétegződés.

Makay Zsuzsanna PhD. 1980-ban született Budapesten. Tanulmányait a párizsi SciencesPo egyetemen végezte, majd az Institut national d'études démographiques-ban (INED) kezdte tudományos pályafutását és itt szerzett 2012-ben demográfus-szociológus doktori fokozatot. Jelenleg a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos titkára. Kutatási területei: termékenység, gyermekvállalás, családpolitika, gyermeknevelés és munkapiaci részvétel, követéses panelvizsgálatok módszertana.

Nagy Ádám habil PhD. 1972-ben született Budapesten. Hat diplomáját a legkülönbözőbb tudományterületeken szerezte (műszaki, közgazdasági, politológiai, tanári, jogi, egészségügyi). Pedagógiából doktorált és habilitált, a Selye János Egyetem egyetemi docense, Bolyai ösztöndíjas, a Kecskeméti Főiskola Iuvenis kutatóműhelyének kutatója. Az Új Ifjúsági Szemle és a Civil Szemle szakperiodikák alapító-főszerkesztője, a Magyar Pedagógiai Társaság Szabadidő-pedagógiai Szakosztályának elnöke, a Magyar Szociológiai Társaság Ifjúságszociológiai Szakosztályának alelnöke, a Nemzeti Civil Alapprogram Tanácsának volt elnöke. Kutatási területei: szabadidő-pedagógia, ifjúságügy és civil világ.

Pelok Zita 1985-ben született Aradon. A Budapesti Corvinus Egyetemen szerezte szociológus diplomáját 2015-ben. Számos önkéntes ifjúsági program szervezője, csatlakozója. Jelenleg egy multinacionális vállalat munkatársa. Kutatási területei: ifjúság, szubkultúra, nonprofit szervezetek, szervezetfejlesztés.

Rab Árpád 1999 óta foglalkozik az információs társadalom kutatásával, különös tekintettel a digitális kultúra szerteágazó új és régi jelenségeire. Évente átlagosan tíz kutatást vezet, kutatásai során nagy hangsúlyt helyez mind az elméleti, mind pedig a gyakorlati megközelítésre. 2008 és 2014 között a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Információs Társadalom- és Trendkutató Központjának igazgatója, jelenleg az Óbudai Egyetem Digitális Kultúra és Humán Technológia Tudásközpont tudományos munkatársa. Az elmúlt tíz évben számos innovációs és kutatás-fejlesztési projektben felkért külső szakértő, projekt menedzser. Kutatási témái az információs írástudás, a digitális úton létrejött kulturális jelenségek, az ICT4D és a komoly játékok.

Susánszky Éva PhD. 1951-ben született Budapesten. Szociológus, egyetemi docens, 1995 óta orvosi szociológiát tanít a Semmelweis Egyetem, Magatartástudományi Intézetében. Kutatási területei: az egészségi állapot társadalmi különbségei és a fiatalok egészséggel kapcsolatos életminősége.

Szabó Fanni a Debreceni Egyetemen végezte tanulmányait okleveles szociológus és szociológia szakos tanári diplomát szerezve. PhD. abszolutóriumot szerzett, jelenleg doktorjelölt a Debreceni Egyetemen. Témája a fiatal munkanélküliek elhelyezkedési esélyei és lehetőségei.

Szanyi-F. Eleonóra a Budapesti Corvinus Egyetemen végzett szociológusként. Az elmúlt években az oktatáskutatás területén szakiskolásokkal, az ifjúságkutatáson belül pedig a tizenéves korosztály helyi közösségeivel foglalkozott.

Szántó Zsuzsa PhD. 1953-ban született Budapesten. 1977-ben történelemtanári és szociológusi diplomát szerzett az ELTE Bölcsészkarán. 1993-ban egyetemi doktori címet szerzett ugyanott. 1982 óta dolgozik a Semmelweis Egyetemen; orvosi szociológiát tanít magyar és angol nyelven. 2007-ben szerzett PhD fokozatot a Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskoláján.

Fő kutatási területe: a magyar lakosság egészségmagatartása.

Szeitl Blanka 1990-ben született Budapesten. 2015-ban szerzett survey statisztika mesterszakos diplomát az ELTE Társadalomtudományi Karán. Jelenleg a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet munkatársa, kutatási területei közé a térbeli társadalmi egyenlőtlenségek, az idegenellenesség, valamint a migráció tartoznak.

Székely András 1970-ben született Budapesten. Közgazdász és hittanár, jelenleg a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetének külső munkatársa, a Magyar Lelki Elsősegély Telefonszolgálatok Szövetségének elnöke, az Európai Szövetség a Depresszió Ellen hazai irányítója. Kutatási területei: öngyilkosságok megelőzése, beavatkozási programok, család és vallásosság, a mentális egészség és önkárosító magatartásformák összefüggései.

Székely Levente PhD. 1979-ben született, Kolozsváron. Tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, valamint a Budapesti Corvinus Egyetemen végezte, ahol 2014-ben védte meg doktori értekezését. A Kutatópont kutatási igazgatója, a Budapesti Corvinus Egyetem Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet tudományos munkatársa, a Magyar Ifjúság 2012 kutatásvezetője. Kutatási területei: médiafogyasztás, új média, ifjúságügy, oktatásügy, információs társadalom, pénzügyi kultúra, stb.

Tibori Theodosia Timea PhD. Békéscsabán született 1950-ben. Szociológus, a Kultúra és Közösség című művelődéstudományi, -szociológiai folyóirat főszerkesztője. Egyetemi és doktori iskolai oktató, kvantitatív és kvalitatív kutatásokban egyaránt részt vett, publikált. Kutatási területe a kultúra, a művészet szociológiája és az életmód.

Tóth Péter PhD. 1977-ben született Győrben. 2003-ban szerzett szociológus és történész diplomát az ELTE-n. 2005-től a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetének tudományos segédmunkatársaként dolgozott. Doktori disszertációját regionális tudományból 2012-ben védte meg. Jelenleg a győri Széchenyi István Egyetem

Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karának egyetemi adjunktusa. Kutatási területe: helyi társadalmak, információs társadalom, helyi identitás és helyi konfliktusok.

A Magyar Ifjúság 2012-es kutatás kifutása, a nagymintás ifjúságkutatások negyedik hulláma és a rendszerváltás óta eltelt 25 év külön-külön is jó okot adott volna a fiatalok élethelyzete-életmódja változásának időbeli áttekintésére. Együtt azonban olyan lehetőséget teremtettek, amelyet tudományos vétek lett volna kihagyni. Jelen kötet a rendszerváltás óta felvett ifjúságkutatási adatokat dolgozza fel. Bár a Magyar Ifjúság 2012 kötetek részeként – de azon túlmutatva – időbeli jellegzetességeket, trendeket összegez az elmúlt *Negyedszázadból*. Elsősorban az Ifjúság 2000, 2004, 2008 és a Magyar Ifjúság 2012 kutatá-

saira támaszkodik, de reflektál más kutatások adataira is, s nemzetközi trendekbe ágyazva értelmezi a bekövetkezett változásokat, így szolgáltatva támpontokat a jövőre vonatkozó kutatásokhoz-fejlesztésekhez.

Kabai Imre és Murányi István
lektorok